VENE KIRJANDUS

LUGEMIK

VIII KLASSILE

Eesti Riiklik Kirjastus

ARH

2/41894

A-21604 I

VENE KIRJANDUS

LUGEMIK VIII KLASSILE

Koostanud E. LEIBAK

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
41894

ARHIIVKOGU

DENISS IVANOVITŠ FONVIZIN.

(1745—1792)

*

Äbarik.[1]

Komöödia viies vaatuses.

(1782)

TEGELASED:

PROSTAKOV.
Pr. PROSTAKOVA, tema naine
MITROFAN, nende poeg, äbarik[2].
JEREMEJEVNA, Mitrofani amm.
PRAVDIN.
STARODUM.
SOFJA, Starodumi õetütar.
MILON.
Hr. SKOTININ, pr. Prostakova vend.
KUTEIKIN, seminarist.
TSÕFIRKIN, eruseersant.
WRALMANN, õpetaja.
TRIŠKA, rätsep.
Prostakovi teener.
Starodumi kammerteener.

Tegevus toimub Prostakovide külas.

ESIMENE VAATUS.

1. stseen.

Pr. PROSTAKOVA, MITROFAN, JEREMEJEVNA.

Pr. PROSTAKOVA *(vaadeldes kaftanit Mitrofani seljas):* Kaftan on täiesti rikutud. Jeremejevna, too see kelm Triška siia. *(Jeremejevna ära.)* Tema, röövel, on ta igalt poolt liiga kitsa teinud. Mitrofanuška, mu kallis, ma arvan, ta pigistab sind hirmsasti. Kutsu isa siia. *(Mitrofan ära.)*

2. stseen.

Pr. PROSTAKOVA, JEREMEJEVNA, TRIŠKA.

Pr. PROSTAKOVA *(Triškale):* Sina, tõbras, astu aga ligemale. Kas ma ei rääkinud sulle, varganägu, et sa õmbleksid kaftani laiema? Esiteks, laps kasvab; teiseks, laps on ka ilma kitsa kaftanita õrna kehaehitusega. Ütle, tolvan, millega sa end vabandad?
TRIŠKA: Mina olen ju iseõppija, auline proua. Ma ütlesin teile juba siis kohe, et: olge hea, andke rätsepa kätte.
Pr. PROSTAKOVA: Kas peab siis tingimata rätsep olema, et osata korralikult kaftanit õmmelda? Kus mõistmatu arvamine!
TRIŠKA: Rätsep on ju õppinud, proua, mina mitte.

---

[1] Lühendatult.

[2] Vene keeles on komöödia nimetuseks «Недоросль». Sõna «недоросль», mis Fonvizini päevini oli ametlikuks nimetuseks aadlikule (sageli noorele), kes polnud saanud tunnistust aadliku jaoks kohustusliku hariduse kohta ega olnud astunud riigiteenistusse, muutus hiljem täielikult harimatu inimese sünonüümiks, kes ei tea midagi ega taha midagi teada.

Pr. PROSTAKOVA: Tema vaidleb ka veel! Rätsep õppis teise juures, teine kolmanda juures, aga kelle juures õppis siis esimene rätsep? Kõnele, tõbras.
TRIŠKA: Aga esimene rätsep õmbles võib-olla ka veel halvemini kui mina.
MITROFAN *(sisse joostes)*: Kutsusin isa. Ütles, et kohe.
Pr. PROSTAKOVA: Mine siis, tiri ta siia, kui teda heaga kätte ei saa.
MITROFAN: Seal ongi isa.

3. stseen.

NEEDSAMAD ja PROSTAKOV.

Pr. PROSTAKOVA: Miks sa end minu eest peita suvatsed, mis? Ole lahke, vaata, milleni ma sinu ülearuse järeleandlikkuse läbi jõudnud olen! Missugune on nüüd uus rõivas pojale onu kihlusepäevaks? Missuguse kaftani on Triška heaks arvanud õmmelda?
PROSTAKOV *(kogeldes argusest)*: Ko . . . kotitab pisut.
Pr. PROSTAKOVA: Sa ise kotitad, tark aru.
PROSTAKOV: Ma arvasin ju, kullake, et sulle nii näib.
Pr. PROSTAKOVA: Aga kas sina ise siis pimedaks oled jäänud?
PROSTAKOV: Sinu silmade ees ei näe minu omad midagi.
Pr. PROSTAKOVA: Vaat, missuguse mehekesega on issand mind õnnistanud: ei oska ise vahet teha, mis on lai, mis kitsas.
PROSTAKOV: Selles asjas, kullake, olen ma alati sind uskunud ja usungi.
Pr. PROSTAKOVA: Usu siis ka seda, et ma ei kavatse orjadele järele anda. Mine ja karista otsekohe . . .

4. stseen.

NEEDSAMAD ja SKOTININ.

SKOTININ: Keda? Mille eest? Minu kihluspäeval! Palun sind, õde, niisuguse pidupäeva puhul karistamine homseni edasi lükata; homme aga, kui soovid, aitan ma ise heameelega kaasa. Ma ei taha Tarass Skotinin olla, kui mul mitte iga süütegu oma karistust ei saa. Selles asjas on mul ühesugune pruuk sinuga, õde. Aga mille üle sa siis nii vihastusid?
Pr. PROSTAKOVA: No vaata, vennas, olgu sinu silmad mulle tunnistajaks. Mitrofanuška, tule siia. On see kaftan lai?
SKOTININ: Ei.
PROSTAKOV: Nüüd näen juba minagi, mu kallis, et ta kitsas on.
SKOTININ: Ma ei näe ka seda. Kaftan on õmmeldud üpris korralikult, vennas.
Pr. PROSTAKOVA *(Triškale)*: Mine välja, tõbras. *(Jeremejevnale.)* Mine, Jeremejevna, anna lapsele pruukosti. Ma arvan, varsti tulevad ju õpetajad.

JEREMEJEVNA: Ta on juba niigi viis saiakest suvatsenud ära süüa, kulla emand.
Pr. PROSTAKOVA: Ja sul on siis kuuendast kahju, elajas? Vaat kus agarus! Ole lahke!
JEREMEJEVNA: Minu poolest söögu terviseks, kulla emandake. Ma ütlesin seda ju Mitrofan Terentjevitši enda pärast. Vaevles teine hommikuni.
Pr. PROSTAKOVA: Ah, püha jumalaemake! Mis sul viga oli, Mitrofanuška?
MITROFAN: Niisama, ema. Eile pärast õhtusööki jäin äkki haigeks.
SKOTININ: Nähtavasti sõid tugevasti, vennas.
MITROFAN: Ma ei söönud peaaegu üldsegi õhtust, onu.
PROSTAKOV: Mul on meeles, sõbrake, et sa ikka midagi sõid.
MITROFAN: Mida siis? Soolaliha vahest kolm viilukest ja pirukaid, ei mäleta, kas viis või kuus tükki.
JEREMEJEVNA: Öösel aina küsis ühtelugu juua. Rüüpas terve kannutäie taari ära.
MITROFAN: Praegugi olen veel nagu uimane. Terve öö nägin kõiksugu rämpsu unes.
Pr. PROSTAKOVA: Missugust rämpsu siis, Mitrofanuška?
MITROFAN: Küll sind, ema, küll isa.
Pr. PROSTAKOVA: Kuidas siis nimelt?
MITROFAN: Nii kui hakkan uinuma, kohe näen, et sina, ema, peksad isa.
PROSTAKOV: Oh mind õnnetut! Uni läks täide!
MITROFAN *(heldides):* Siis hakkaski mul kahju.
Pr. PROSTAKOVA *(pahameelega):* Kellest, Mitrofanuška?
MITROFAN: Sinust, ema: sa väsisid nii ära isa tagudes.
Pr. PROSTAKOVA: Kaelusta mind, mu kallis! Vaat kus poeg, mu ainus troost.
SKOTININ: Noh, Mitrofanuška, ma näen, sa oled ema, mitte isa poeg.
PROSTAKOV: Vähemalt mina armastan teda nii, nagu isale kohane on; on alles tark laps, mõistlik laps, naljategija, viguri-vänt! Vahel olen vaimustusest tema üle päris endast ära, rõõmu pärast ei usu tõesti ise, et ta minu poeg on.
SKOTININ: Ainult praegu on meie naljategija millegipärast tusane.
Pr. PROSTAKOVA: Kas viimati mitte saata arsti järele linna?
MITROFAN: Ei, ei, emake. Ma saan juba parem ise terveks. Jooksen õige nüüd tuvikongi, siis võib-olla . . .
Pr. PROSTAKOVA: Võib-olla on jumal armuline. Mine, vallatle pisut, Mitrofanuška. *(Mitrofan Jeremejevnaga ära.)*

5. stseen.

Pr. PROSTAKOVA, PROSTAKOV, SKOTININ.

SKOTININ: Miks ma siis oma mõrsjat ei näe? Kus ta on? Õhtul peab juba kihlus olema: kas poleks siis aeg talle ütelda, et ta mehele pannakse?

Pr. PROSTAKOVA: Küllap jõuame, vennas. Kui seda talle enneaegu ütelda, siis võib ta veel arvata, et me temalt luba palume. Ehk küll mehe poolt, aga ma olen talle hõimlane; ja ma armastan, et ka võõrad minu sõna kuulaksid.

PROSTAKOV *(Skotininile)*: Tõtt ütelda, meie talitasime Sofjakesega nagu päris vaeselapsega. Pärast isa surma jäi ta väikesena järele. Sellest on nüüd pool aastat, kui tema ema, minu hõimlast, tabas rabandus...

Pr. PROSTAKOVA *(näitab, nagu teeks ta ristimärgi südame kohale)*: Kaitsku meid püha ristike!

PROSTAKOV: Sellest ta siis ka teise ilma läks. Sofja onu, härra Starodum, sõitis Siberisse; ja kuna temast juba mitu aastat midagi kuulda ega mingit teadet pole, siis peamegi teda surnuks. Nähes, et laps üksi jäi, võtsime meie ta oma külakesse ja vaatame tema varanduse nagu enda oma järele.

Pr. PROSTAKOVA: Mis sa täna nii palju lobised, kullake? Vend võib veel arvata, et me tüdruku kasu pärast enda juurde võtsime.

PROSTAKOV: Noh, kuidas ta seda arvata võiks, mu kallis? Ega me siis Sofja liikumatut varandust endale lähemale nihutada saa.

SKOTININ: Ja kuigi liikuv on nihutatud, mina ei ole inimene, kes kohtu kaudu nõudma läheb. Ma ei armasta protsessida ja isegi kardan seda. Kui palju naabrid ongi mulle ülekohut teinud, kui palju kahju tekitanud, ei ole ma kellegi käest kohtu kaudu nõudnud, vaid iga kahju, selle asemel, et tema pärast kohut käia, pigistan oma talupoegade käest välja, — nii pole ka kuskil jälgi.

PROSTAKOV: See on õige, vennas: kogu ümbruskond räägib, et sina meisterlikult obrokit kogud.

Pr. PROSTAKOVA: Sa võiksid meid õpetada, armas veli. Meie ei oska mitte kuidagi. Sestsaadik kui me kõik, mis talupoegadel oli, ära võtsime, ei saa me enam midagi välja pigistada. Päris häda!

SKOTININ: Ole lahke, õeke, ma õpetan teid, õpetan, — andke ainult Sofjake mulle naiseks.

Pr. PROSTAKOVA: Kas see plika tõesti nii väga sulle meeldib?

SKOTININ: Ei, mulle ei meeldi mitte plika.

PROSTAKOV: Siis tema külakesed naabruses?

SKOTININ: Ka mitte külakesed, vaid see, mida tema külakestes leidub ja mille järele mul kole himu on.

Pr. PROSTAKOVA: Mille järele, vennas?

SKOTININ: Armastan sigu, õeke, ja meie ümbruskonnas on nii suured sead, et nende hulgas pole ühtki, kes tagumistele jalgadele tõustes tervelt peajagu igaühest meist pikem poleks.

PROSTAKOV: Imelik asi, vennas, kuidas sugulane sugulasega sarnane võib olla! Meie Mitrofanuška on täitsa onu moodi, — ka tema armastab sigu juba väikesest saadik niisamuti nagu sina. Kui ta alles kolmeaastane oli, siis, kui juhtus vahel siga nägema, kohe värises rõõmu pärast.

SKOTININ: See on tõesti veider! Aga noh, ütleme, vennas, Mitrofan armastab sigu sellepärast, et ta on minu õepoeg. Siin on mingisugune sarnasus. Aga miks siis mina sigade vastu nii suurt poolehoidu tunnen?

PROSTAKOV: Ka siin on mingi sarnasus. Mina arvan nii.

(6.—8. stseen. Sofja on saanud rõõmustava sõnumi, et onu Starodum, keda Prostakovid peavad surnuks, on neil päevil jõudnud Siberist Moskvasse. Ta teatab õetütrele, et on kogunud endale ausa tööga suure varanduse, mille pärijaks ta määrab Sofja. Prostakoval tekib kohe mõte, et Skotinini asemel võiks Sofja kosida ju Mitrofan.)

TEINE VAATUS.

(1.—4. stseen. Prostakovide külla on saabunud Milon, kes on määratud liikmeks siinses asehalduskonnas. Ta kohtab oma vana sõpra Pravdinit. Veel suuremaks üllatuseks on Milonile aga kohtumine oma armsamaga — Sofjaga. Skotinin, kes kuulas nende juttu pealt, saab teada, et õde on Sofja määranud oma pojale. See vihastab Skotininit ja ta lubab Mitrofani vigaseks lüüa.)

5. stseen.

Pr. PROSTAKOVA, PRAVDIN, JEREMEJEVNA, MITROFAN, KUTEIKIN, TSÕFIRKIN, MILON.

Pr. PROSTAKOVA *(külalistele):* Mu ainuke rõõm on Mitrofanuška. Minu eluiga hakkab mööda jõudma. Temast tahan korraliku inimese teha.

(Sel kohal ilmuvad Kuteikin tundide-raamatuga ja Tsõfirkin kivitahvli ja krihviga. Nad mõlemad küsivad Jeremejevnalt märkidega, kas sisse astuda. Tema kutsub neid, Mitrofan aga tõrjub vehkimisega.)

Pr. PROSTAKOVA *(neid nägemata, jätkab):* Võib-olla on jumal armuline ja talle on saatuse poolt õnn määratud.

PRAVDIN: Vaadake ümber, proua, mis teie selja taga sünnib.

Pr. PROSTAKOVA: Aa! Need on Mitrofanuška õpetajad, kullake: Sidorõtš Kuteikin . . .

JEREMEJEVNA: Ja Pafnutjitš Tsõfirkin.

MITROFAN *(kõrvale):* Võtaks neid lendva kõige Jeremejevnaga!

KUTEIKIN: Majaisandale rahu ja palju aastaid ühes laste ja majakondsetega.

TSÕFIRKIN: Soovime teie aususel elada hea tervise juures sada aastat, ja kakskümmend, ja veel viisteist, äraarvamata palju aastaid.

MILON: Tohoh! See on ju meiesugune, kroonumees! Kust sa oled välja tulnud, sõber?
TSÕFIRKIN: Olin garnisonis, teie ausus, nüüd aga täiesti erus.
MILON: Millest sa end siis elatad?
TSÕFIRKIN: Noh, kuidagiviisi, teie ausus! Taipan pisut rehkendust ja niiviisi elatan end linnas kantseleikirjutajate kõrval arveasjade alal. Mitte igaühele pole jumal teaduse mõistmist andnud: niisiis, kes ise ei oska, see palkab mind kord arvekest kontrollima, kord kokkuvõtteid tegema. Sellega peangi end ülal, ei armasta ilma tegevuseta elada. Vabal ajal aga õpetan lapsi. Näe, nende aususe juures kolmandat aastat näeme poisiga vaeva murdude kallal, aga millegipärast ei klapi asi. Tõsi ta ju on, ega üks inimene ole teise sarnane.
Pr. PROSTAKOVA: Mida, mida sa seal luiskad, Pafnutjitš? Ma ei kuulanud õieti.
TSÕFIRKIN: Niisama. Ma teatasin tema aususele, et mõnele juhmile ei tao sa kümne aastaga seda pähe, mis teine lennult kinni püüab.
PRAVDIN *(Kuteikinile)*: Aga kas sina, isand Kuteikin, pole õpetatud mehi?
KUTEIKIN: Olen õpetatud mehi, teie ausus. Siinse piiskopkonna seminarist. Jõudsin kuni retoorikani [1], aga jumala tahtel pöördusin tagasi. Andsin konsistooriumi [2] palvekirja, milles kirjutasin: «Niisugune ja niisugune seminarist, kirikuteenrite lapsi, lõi kartma ülitarkuse kuristiku ees ja palub end temast vabastada.» Mille peale varsti järgneski armuline resolutsioon märkusega: «Nii-ja-niisugune seminarist vabastada igasugusest õppimisest: sest kirjutatud on — ärge heitke pärleid sigade ette, et nad neid jalgadega ära ei tallaks.»
Pr. PROSTAKOVA: Aga kus meie Adam Adamõtš on?
JEREMEJEVNA: Ma põikasin korraks ka sinna sisse, aga pääsesin vaevaga tulema: suits on maani, kulla prouake! Lämmatas tubakaga ära, kurivaim. Patuori säärane!
KUTEIKIN: Tühi jutt, Jeremejevna! Ei ole pattu tubaka suitsetamises.
PRAVDIN *(kõrvale)*: Kuteikin näitab oma tarkust ka veel!
KUTEIKIN: Paljudes raamatutes on lubatud. Psaltris on nimelt trükitud: «Ja kõrsheinad on inimeste tarviduseks.»
PRAVDIN: Noh, aga kus veel?
KUTEIKIN: Ja teises psaltris on seesama trükitud. Meie ülempreestril on väike kaheksandik-kaustaline, ja seal on ka.
PRAVDIN *(pr. Prostakovale)*: Ma ei taha segada teie poja harjutusi; alandlik teener.
MILON: Mina samuti, proua.

---

[1] Seminari kolme, teineteisele järgnevat kursust nimetati: grammatika, retoorika ja filosoofia. Kuteikin ei jõudnud nähtavasti teise kursuseni.
[2] Konsistoorium — administratiivne-kohtulik asutus vaimulikkonna jaoks revolutsioonieelsel Venemaal.

Pr. PROSTAKOVA: Kuhu te siis lähete, mu härrad? . . .
PRAVDIN: Ma viin ta oma tuppa. Sõpradel, kes pole ammu kokku saanud, on paljugi kõnelda.
Pr. PROSTAKOVA: Aga kus te süüa suvatsete: kas meiega või oma toas? Meie laua juures on ainult oma perekond Sofjakesega . . .
MILON: Teiega, teiega, proua.
PRAVDIN: Meil saab mõlemal see au olema.

6. stseen.

Pr. PROSTAKOVA, JEREMEJEVNA, MITROFAN, KUTEIKIN ja TSOFIRKIN.

Pr. PROSTAKOVA: Noh, korda nüüd vähemalt vene keeles vana, Mitrofanuška.
MITROFAN: Jah, vana! Kuidas siis.
Pr. PROSTAKOVA: Inimene õpib, seni kui ta elab, mu kallis! Nii on lugu.
MITROFAN: Kuidas siis! Saad sa siin õppimisele mõtelda. Sa võiksid siia veel onusid kokku vedada!
Pr. PROSTAKOVA: Mis, mis on?
MITROFAN: Noh, iga silmapilk vaata, et saad onult tuuseldada; ja siis mine tema rusikate alt ning asu tundide-raamatu kallale. Ei, aitäh, siis ma juba parem teen endale kiire lõpu!
Pr. PROSTAKOVA *(ehmudes)*: Mis, mis sa tahad teha? Võta aru pähe, kallike!
MITROFAN: Siin on ju ka jõgi lähedal. Hüppan sisse — võta siis veel!
Pr. PROSTAKOVA *(meeletuna)*: Ära tappis! Ära tappis! Jumal hoidku sind!
JEREMEJEVNA: Kõik sellest, et onu ära hirmutas. Oleks talle peaaegu karvu karanud. Ja asja ees, teist taga . . .
Pr. PROSTAKOVA *(vihaga)*: Noh . . .
JEREMEJEVNA: Hakkas tema kallal norima: kas tahad naist võtta . . .
Pr. PROSTAKOVA: Noh . . .
JEREMEJEVNA: Laps ei salanud, et vaat: ammu juba on himu, onuke. Kus tema vihastub, kulla emandake! Kus tormab kallale . . .
Pr. PROSTAKOVA *(värisedes)*: Noh . . . aga sina, tõbras, jäid kangeks, ei löönud küüsi vennale lõusta, ei tõmmanud tal koonu kõrvadeni lõhki . . .
JEREMEJEVNA: Hakkasin just! Oh, hakkasin, aga . . .
Pr. PROSTAKOVA: Aga . . . aga mis . . . pole sinu laps, elajas! Sinu poolest tapa laps või päriselt ära.
JEREMEJEVNA: Ah, lunastaja, päästa ja halasta! Kui vend poleks selsamal silmapilgul eemale läinud, küllap siis oleksin temaga jõudu katsunud. Pangu jumal patuks. Oleksid need nüriks jäänud *(osutades küüntele)*, ma ei oleks hakanud ka kihvasid hoidma.

Pr. PROSTAKOVA: Kõik teie, elajad, olete agarad ainult sõnades, mitte tegudes...
JEREMEJEVNA *(nutma hakates):* Mina pole agaralt teie eest väljas, emandake? Kuidas veel paremini teenida, tõesti ei tea... hea meelega teed kõik... oma elugi ei hoia... aga ikka pole meele järgi.
KUTEIKIN: Kas meil käsite koju minna? } *(Koos.)*
TSÕFIRKIN: Kuhu meil minna, teie ausus? }
Pr. PROSTAKOVA: Sa hakkasid veel ulguma ka, vana nõid. Mine, anna neile enda juures süüa ja pärast lõunat kohe jälle siia. *(Mitrofanile.)* Tule minuga, Mitrofanuška. Ma ei lase sind nüüd enam silmist. Ma ütlen sulle midagi; nii et sul elu armsaks läheb. Ei pea sa igavesti õppima, mu kallis, ei igavesti. Sul on, jumal tänatud, juba niipalju aru, et võid ise lapsi soetada. *(Jeremejevnale.)* Vennaga õiendan arved teisiti kui sina. Las kõik head inimesed näevad, mis on amm ja mis lihane ema! *(Mitrofaniga ära.)*
KUTEIKIN: Sinu elu, Jeremejevna, on küll päris põrgu. Lähme õige rooga võtma ja mure pärast tühjenda enne klaasike...
TSÕFIRKIN: Ja siis veel teine, — seal ongi sul korrutamine.
JEREMEJEVNA *(nuttes):* Ei korista mind ka vanatühi. Neliküm-mend aastat teenin, aga arm on ikka ühesugune...
KUTEIKIN: Ja kas palk on suur?
JEREMEJEVNA: Viis rubla aastas ja viis kõrvalopsu päevas. *(Kuteikin ja Tsõfirkin viivad ta käte alt kinni hoides ära.)*
TSÕFIRKIN: Arvame siis laua taga järele, kui palju sul terves aastas sissetulekut on.

KOLMAS VAATUS

1. stseen.

STARODUM ja PRAVDIN.

PRAVDIN: Niipea kui laua juurest tõusti ja mina akna juurde astudes teie tõlda nägin, jooksin ilma kellelegi ütlemata teile vastu, et kaelustada teid kõigest südamest. Avaldan teile oma sügavat lugupidamist.
STARODUM: Ta on mulle kallis, usu mind.
PRAVDIN: Teie sõprus minu vastu on seda meelitavam, et teil ei või olla seda teiste kui niisuguste vastu...
STARODUM: Nagu sina oled. Mina räägin ilma aukraadideta. Kui algavad aukraadid, lõpeb otsekohesus.
PRAVDIN: Teie käitumine...
STARODUM: Paljud naeravad selle üle. Ma tean seda. Olgu nii. Minu isa kasvatas mind tolle aja viisi järgi ja mina pole leidnud vajadust end ümber kasvatada. Tema teenis Peeter Suurt. Siis nimetati üht inimest sina, mitte teie. Siis ei osatud veel inimesi nii

palju rikkuda, et igaüks oleks lugenud end mitmeks. Selle eest tänapäeval mitu ei ole ühte väärt. Minu isa Peeter Suure õukonna juures...
PRAVDIN: Aga mina kuulsin, et tema sõjaväeteenistuses...
STARODUM: Tol ajajärgul olid õukondlased sõjamehed, aga sõjamehed ei olnud õukondlased. Minu isa andis mulle tolle aja järgi kõige parema kasvatuse. Tol ajal oli õppimiseks vähe võimalusi ja ei osatud ka veel tühja pead võõrast tarkust täis toppida.
PRAVDIN: Tolleaegne kasvatus seisis tõepoolest mõnes reeglis...
STARODUM: Ühes. Mu isa kordas mulle vahetpidamata üht ja sedasama: olgu sul süda, olgu hing, — ja sa oled igal ajal inimene. Kõige muu peale on mood: mõistuse peale on mood, teadmiste peale on mood, nagu pannalde peale, nööpide peale.
PRAVDIN: Te kõnelete tõtt. Tõeliseks väärtuseks inimeses on hing.
STARODUM: Ilma temata on kõige haritum ja targem inimene vilets lojus. *(Tundmusega.)* Ilma südameta harimatu inimene on metsloom. Kõige väiksem tung viib teda igasugusele kuriteole. Selle vahel, mis ta teeb, ja selle, milleks ta teeb, pole tal mingisugust tasakaalu. Just niisugustest elajatest tulin ma vabastama...
PRAVDIN: Teie õetütart. Ma tean seda. Ta on siin. Lähme...
STARODUM: Pea. Mu süda keeb veel vihast siinse pererahva kõlvatu teo üle. Viibime siin mõni silmapilk. Minul on põhimõte esimeses meele-erutuses mitte midagi alustada.
PRAVDIN: Vähesed oskavad teie põhimõtte järgi käia.
STARODUM: Minu elu kogemused on mulle seda õpetanud. Oo, kui ma oleksin varem osanud end valitseda, oleks mul lõbu olnud kauem isamaad teenida.
PRAVDIN: Kuidas siis nii? Teietaolise inimesega toimunud juhtumused ei või kellelegi huvituseta olla. Oleksin teile väga tänulik, kui te jutustaksite...
STARODUM: Ma ei varja neid kellegi eest, selleks et teised samasuguses olukorras oleksid minust targemad. Astunud sõjaväeteenistusse, sain ma tuttavaks noore krahviga, kelle nime ma ei taha meelde tuletadagi. Ta oli teenistusastmelt minust noorem, juhusliku[1] isa poeg, kasvatatud kõrges seltskonnas, ja tal oli eriline juhus õppida seda, mis meie kasvatusse veel ei kuulunudki. Ma püüdsin kõigest jõust saada tema sõpruse osaliseks, selleks et alalise läbikäimise abil temaga teha heaks oma kasvatuse puudusi. Just sel ajal, kui meie vastastikune sõprus kõvenemas oli, kuulsime ootamatult, et on kuulutatud sõda. Ma tormasin rõõmuga teda kaelustama. «Armas krahv, siin on meil juhus välja paista.

[1] «Juhuslikeks inimesteks» nimetati XVIII sajandil õukondlasi, kes olid valitseja erilise soosingu osalised, inimesi, kel oli olnud juhus teiste hulgast välja paista ja endale kõrgema ülemuse tähelepanu tõmmata.

Lähme kohe tegevasse sõjaväkke ja saame aadliku nimetuse väärilisеks, mis meile sündimise läbi osaks on saanud.» Äkki tõmbas mu krahv näo tugevasti kortsu, kaelustas mind ja ütles külmalt: «Head teed sulle, mina aga loodan, et isa ei taha minust lahkuda.» Millegagi ei saa võrrelda põlgust, mida ma selsamal silmapilgul hakkasin tundma tema vastu. Ma nägin siis, et juhuslikkude ja auväärsete inimeste vahel on mõnikord äramõõtmatu vahe; et kõrges seltskonnas leidub ülimadalaid hingesid ja et suure haridusega võib olla suur lurjus.

PRAVDIN: Täielik tõde.

STARODUM: Ma jätsin ta maha ja sõitsin viivitamatult sinna, kuhu kutsus mind kohus. Mul oli palju juhuseid välja paista. Mu haavad tõendavad, et ma neid ka mööda ei lasknud. Ülemuste ja sõjaväehea arvamine minust oli meelitavaks tasuks minu teenistuse eest, kui ma äkki sain teate, et krahv, minu endine tuttav, keda mul oli vastik meelde tuletada, on aukõrgendust saanud, minust aga on mööda mindud, — minust, kes ma lamasin tookord haavadest raskesti haigena! Niisugune ülekohus tekitas mulle ütlematut südamepiina ja ma läksin kohe erru.

PRAVDIN: Mis muud oleks pidanud tegemagi?

STARODUM: Oleks tulnud mõistlik olla. Ma ei osanud hoida end oma erutatud auahnuse esimeste kihkude eest. Mu ägedus ei lasknud mul siis aru saada, et tõeliselt auahne inimene on kade tegude, mitte aukraadide üle; et aukraade saadakse tihti palvete abil, tõelist lugupidamist aga peab ära teenima; et palju ausam on jääda süütult ilma aukõrgenduseta kui saada kõrgendust ilma teeneteta.

PRAVDIN: Aga kas aadlik ei tohi siis mitte milgi juhul erru minna?

STARODUM: Ainult ühel juhul: kui ta on oma südames kindel, et tema teenistus ei too isamaale tõelist kasu. Jah, siis mine!

PRAVDIN: Teie annate tunda aadlimehe kohuse tõelist olemust.

STARODUM: Lahkunud teenistusest, sõitsin ma Peterburi. Siin viis pime juhus mu säärasesse paika, millele ma eales polnud mõtelnudki.

PRAVDIN: Kuhu siis?

STARODUM: Õukonna juurde. Mind võeti õukonna juurde. Mis sa sellest arvad, ah?

PRAVDIN: Kuidas see paik teile näis?

STARODUM: Huvitav. Kõigepealt näis mulle imelik see, et selles paigas ei sõida peaaegu keegi mööda suurt otsest teed, vaid kõik sõidavad ringi, kõverat teed kaudu, lootes rutem pärale jõuda.

PRAVDIN: Olgu kõver, aga kas on see tee lai?

STARODUM: Nii lai, et kui kaks kokku juhtuvad, ei saa nad teineteisest mööda minna. Üks lükkab teise maha, ja see, kes püsti seisab, ei tõsta juba iial seda üles, kes on maas.

PRAVDIN: Siis sellepärast siin auahnus...

STARODUM: Siin ei ole mitte auahnus, vaid nii-öelda enda-

armastus. Siin armastatakse kangesti iseennast, hoolitsetakse ainult iseenda eest, muretsetakse ainult käesoleva tunni pärast. Sa ei usu: ma nägin seal palju inimesi, kel ühelgi juhul nende elus ei ole kordagi ei esivanemad ega järeltulijad meelde tulnud.
PRAVDIN: Aga need auväärt inimesed, kes õukonna juures teenivad riiki...
STARODUM: Oo, need ei lahku õukonna juurest sellepärast, et nad on õukonnale kasulikud, teised aga sellepärast, et õukond on neile kasulik. Mina ei olnud esimeste hulgas ega tahtnud olla viimaste hulgas.
PRAVDIN: Teid muidugi ei mõistetud õukonna juures?
STARODUM: Seda parem minule. Ma jõudsin kaduda ilma sekeldusteta, muidu oleks mind ikkagi lahkuma sunnitud emmal-kummal viisil.
PRAVDIN: Missugustel?
STARODUM: Õukonna juurest sunnitakse lahkuma kahel viisil, mu sõber: kas vihastutakse sinu peale või vihastatakse sind. Ma ei hakanud ootama ei üht ega teist. Otsustasin, et parem on elada oma kodus kui võõras eestoas.
PRAVDIN: Niisiis, teie lahkusite õukonna juurest tühjalt? *(Avab oma tubakatoosi.)*
STARODUM *(võtab Pravdinilt tubakat)*: Kuidas tühjalt? Tubakatoosi hind on viissada rubla. Tulid kaupmehe juurde kaks meest. Üks maksis raha ja tõi koju tubakatoosi; teine tuli koju ilma tubakatoosita. Ja sina arvad, et teine tuli koju tühjalt? Eksid. Ta tõi oma viissada rubla tervelt tagasi. Mina lahkusin õukonna juurest ilma küladeta, ilma lindita, ilma aukraadideta, aga oma vara tõin tervelt tagasi: oma hinge, oma au, oma põhimõtted.
PRAVDIN: Teie põhimõtetega inimesi ei pea mitte õukonna juurest ära laskma, vaid õukonna juurde kutsuma.
STARODUM: Kutsuma? Milleks?
PRAVDIN: Selleks, mille jaoks haigete juurde arsti kutsutakse.
STARODUM: Eksid, mu sõber. Asjata on kutsuda arsti parandamatult haigete juurde. Siin arst ei aita, vaid talle võib veel endale haigus külge hakata.

(2.—6. stseen. Liigutav on Starodumi ja Sofja kohtumine. Nende õnne segab aga Prostakova ja Skotinini vaheline kaklus.
Silmapilkne muutus toimub Prostakovas, kui ta tunneb ära Starodumi — algab lipitsemine, kiitlemine ja teesklemine.
Saabuvad Mitrofani õpetajad.)

7. stseen.

Pr. PROSTAKOVA, MITROFAN, TSOFIRKIN ja KUTEIKIN.

Pr. PROSTAKOVA: Kuni tema puhkab, õpi sina, mu sõbrake, vähemalt kombe pärast, nii et tema kõrvu ulatuks, kuidas sa vaeva näed, Mitrofanuška.
MITROFAN: Noh, ja siis edasi?

Pr. PROSTAKOVA: Edasi võtadki naise.
MITROFAN: Kuule, ema. Ma teen sulle heameelt. Õpin. Aga et see oleks viimane kord ja et juba täna oleks kihlus.
Pr. PROSTAKOVA: Küll tuleb tund, mil jumala tahtmine täide läheb!
MITROFAN: On tulnud tund, mil minu tahtmine täide peab minema. Ma ei taha õppida, vaid tahan naist võtta. Sina ise ahvatlesid mind, süüdista ennast. Noh, ma istun. *(Tsõfirkin teritab krihvlit.)*
Pr. PROSTAKOVA: Mina istun siiasamasse. Koon sulle rahakotti, mu armas! Et oleks, kuhu Sofjakese rahakest panna.
MITROFAN: Noh, anna tahvel, garnisonirott! Ütle, mis kirjutada.
TSÕFIRKIN: Teie ausus suvatseb alati ilmaasjata sõimelda.
Pr. PROSTAKOVA *(töötades)*: Ah, sa mu jumal! Nüüd ei tohi laps enam Pafnutjitšit läbigi sõimata! Juba vihastuski!
TSÕFIRKIN: Mis seal vihastuda, teie ausus. Meil on vene vanasõna: koer haugub, tuul kannab.
MITROFAN: Noh, anna siis endist korrata.
TSÕFIRKIN: Ikka endist, teie ausus. Endisega jääd ju alati endiseks.
Pr. PROSTAKOVA: Pole sinu asi, Pafnutjitš. Mulle on väga meeldiv, et Mitrofanuška ei armasta edasi sammuda. Kui tema mõistuse juures veel kaugele lennata, jumal hoidku selle eest!
TSÕFIRKIN: Ülesanne: Sa läksid, ütleme, mööda teed minuga. Noh, võtame veel kas või Sidorõtši kaasa. Meie kolmekesi leidsime...
MITROFAN *(kirjutab)*: Kolmekesi.
TSÕFIRKIN: ... teel, ütleme näiteks, kolmsada rubla.
MITROFAN *(kirjutab)*: Kolmsada.
TSÕFIRKIN: Asuti jagama. Arva õige ära, kui palju iga mehe peale tuleb?
MITROFAN *(arvutades, sosistab)*: Üks kord kolm on kolm, üks kord null on null, üks kord null on null.
Pr. PROSTAKOVA: Mis, mis jagamine see on?
MITROFAN: Näe, kolmsada rubla, mis me leidsime, kolme vahel ära jagada.
Pr. PROSTAKOVA: Tühi lora, armas sõbrake! Kui oled raha leidnud, ära jaga kellegagi. Võta kõik endale, Mitrofanuška! Ära õpi seda rumalat teadust.
MITROFAN: Kuuled, Pafnutjitš, anna teine ülesanne.
TSÕFIRKIN: Kirjuta, teie ausus. Õpetamise eest annate mulle aastas kümme rubla.
MITROFAN: Kümme.
TSÕFIRKIN: Nüüd, tõsi küll, ei ole põhjust; aga kui sina, noorhärra, minult midagi õpiksid, siis poleks patt veel kümme juurde panna.
MITROFAN *(kirjutab)*: Noh, noh, kümme.
TSÕFIRKIN: Kui palju see siis aastas oleks?

MITROFAN *(arvutades, sosistab):* Null ja null on null; üks ja üks... *(Jääb mõtlema.)*
Pr. PROSTAKOVA: Ära näe asjata vaeva, mu armas! Ei ma pane krossigi juurde. Pole ka, mille eest. Ei ole niisugune teadus. Ainult sulle piin, aga kõik, nagu ma näen, tühjus. Kui raha pole — mida siis kokku lugeda? Kui raha on — loeme ka ilma Pafnutjitšita üpris hästi kokku.
KUTEIKIN: Lõpp, Pafnutjitš, tõepoolest. Kaks ülesannet on lahendatud. Ega kontrolli ei tule.
MITROFAN: Ära karda, vennas. Ema ei eksi siin. Tule nüüd sina, Kuteikin, õpime eilse läbi.
KUTEIKIN *(avab raamatu; Mitrofan võtab lugemiskepikese):* Algame ristimärki tehes. Tähelepanelikult minu järgi. «Mina olen ussike...»
MITROFAN: «Mina olen ussike...»
KUTEIKIN: Ussike, see on loom, lojus. See tähendab: «Mina olen lojus.»
MITROFAN: «Mina olen lojus.»
KUTEIKIN *(õpetliku häälega):* «Ja mitte inimene.»
MITROFAN *(niisamuti):* «Ja mitte inimene.»
KUTEIKIN: «Inimeste teotus.»
MITROFAN: «Inimeste teotus.»
KUTEIKIN: «Ja lai...»

(8.—9. stseen. Tunni katkestab Wralmann, kes tahab kaitsta «lapsukest» «kurnava» õpetuse eest. Pr. Prostakova ja Mitrofan lahkuvad. Õpetajate vahel tõuseb tüli ja tekib kaklus.)

NELJAS VAATUS.

(1.—7. stseen. Starodumi õpetlik vestlus Sofjaga. Starodum tutvub Miloniga, noore ohvitseriga, keda soovitati temale kui Sofja väärikat peigmeest. Teada saanud Sofja ja Miloni vastastikusest sümpaatiast, nõustub Starodum nende abiellumisega.)

8. stseen.

Pr. PROSTAKOVA, PROSTAKOV, MITROFAN, STARODUM, MILON, SKOTININ, JEREMEJEVNA.

Pr. PROSTAKOVA *(sisse astudes):* Kas sul on kõik kaasas, mu armas?
MITROFAN: Noh, ära juba muretse.
Pr. PROSTAKOVA *(Starodumile):* Kas suvatsesid hästi puhata, kullake? Kõik me käisime neljandas toas kikivarbail, et sind mitte tülitada. Ei julgenud ukse vahelt sisse vaadata. Kuulame, sina oled juba ammu siia väljagi tulnud. Ära pane pahaks, kullake...
STARODUM: Oo, proua, mul oleks olnud väga kahju, kui te oleksite varem siia tulnud.

SKOTININ: Sina, õde, käid nagu kiuste aina minu kannul. Mina tulin siia oma asja pärast.
Pr. PROSTAKOVA: Mina jälle oma pärast. *(Starodumile.)* Luba siis, kullake, tülitada sind nüüd meie ühise palvega. *(Mehele ja pojale.)* Kummardage.
STARODUM: Missugusega, proua?
Pr. PROSTAKOVA: Esiteks, palun kõiki nii lahked olla ja istuda. *(Kõik võtavad istet peale Mitrofani ja Jeremejevna.)* Vaat, milles on asi, kullake. Meie vanemate palvete eest — meie, patuste palveid poleks kuulda võetudki! — kinkis jumal meile Mitrofanuška. Meie tegime kõik, et ta saaks meil niisugune, nagu sa teda näed. Kas sa ei tahaks võtta vaevaks, kullake, ja vaadata järele, mis ta meil õppinud on?
STARODUM: Oo, proua, minu kõrvu on juba ulatunud, et ta on alles praegu õppimisega lõpule jõudnud. Olen kuulnud tema õpetajatest ja näen ette, missugune kirjatark ta peab olema, olles õppinud Kuteikini juures, ja missugune matemaatik, olles õppinud Tsõfirkini juures. *(Pravdinile.)* Mul oleks huvitav kuulda, mis see sakslane on talle õpetanud.
Pr. PROSTAKOVA: Kõiki teadusi, kullake.
PROSTAKOV: Kõike, mu isa. } *(Koos.)*
MITROFAN: Kõike, mida soovid. }
PRAVDIN *(Mitrofanile)*: Mida siis näiteks?
MITROFAN *(annab talle raamatu)*: Vaat, grammatikat.
PRAVDIN *(võttes raamatu)*: Näen. See on grammatika. Mis te siis sellest teate?
MITROFAN: Palju. Nimisõna ja omadussõna ...
PRAVDIN: Näiteks «uks» on missugune sõna: nimi- või omadussõna?
MITROFAN: Uks? Misuke uks?
PRAVDIN: Missugune uks! Vaat see.
MITROFAN: See? Omadussõna.
PRAVDIN: Miks siis?
MITROFAN: Sellepärast, et ta on omal kohal. Sahvril vaat on uks kuuendat nädalat üles panemata: see on siis esialgu nimisõna.
PRAVDIN: Sõna «lollpea» on siis sinu arvates sellepärast omadussõna, et teda omistatakse rumalale inimesele.
MITROFAN: Teadagi.
Pr. PROSTAKOVA: Noh, kuidas on, kullake?
PROSTAKOV: Kuidas on, mu isa?
PRAVDIN: Parem ei saa enam ollagi. Grammatikas on ta tugev.
MILON: Ma arvan, ka ajaloos mitte vähem.
Pr. PROSTAKOVA: Jah, kullake, ta on juba lapsest saadik maias kõiksugu lugude peale.
SKOTININ: Mitrofan on minu järgi. Mina ise ei jää iial enne magama, kui vallavanema abi pole mulle lugusid jutustanud. Meister selle peale, lurjus! Kust ta seda võtab?

Pr. PROSTAKOVA: Aga ei saa siiski Adam Adamõtši vastu.
PRAVDIN *(Mitrofanile)*: Aga kas olete ajaloos kaugel?
MITROFAN: Kaugel? Nii kuidas lugu on. Mõnes lendad merede taha, võõrastesse maadesse.
PRAVDIN: Aa! Siis niisugust ajalugu õpetab teile Wralmann?
STARODUM: Wralmann! Nimi on kuidagi tuttav.
MITROFAN: Ei, meie Adam Adamõtš ei jutusta lugusid. Tema armastab, nagu mina isegi, kuulata.
Pr. PROSTAKOVA: Nad mõlemad lasevad jutustada endale lugusid karjatüdruk Havronjal.
PRAVDIN: Kas mitte tema juures pole teie mõlemad ka geograafiat õppinud?
Pr. PROSTAKOVA *(pojale)*: Kas kuuled, mu kallis? Mis teadus see on?
MITROFAN *(tasa emale)*: Kust mina tean.
Pr. PROSTAKOVA *(tasa Mitrofanile)*: Ära jonni, kallike, nüüd just pead ennast näitama.
MITROFAN *(tasa emale)*: Ma ei saa ju aru, mida küsitakse.
Pr. PROSTAKOVA *(Pravdinile)*: Kuidas sa seda teadust nimetasid, kullake?
PRAVDIN: Geograafia.
Pr. PROSTAKOVA *(Mitrofanile)*: Kuuled, eorgahvia.
MITROFAN: Mis asi see on? Issand jumal! Kohe noaga kõri kallal.
Pr. PROSTAKOVA *(Pravdinile)*: Teadagi, kullake. Aga ole lahke, ütle talle, mis teadus see on: küll ta siis jutustab sellest.
PRAVDIN: Maa kirjeldus.
Pr. PROSTAKOVA *(Starodumile)*: Aga milleks seda, ütleme, võiks tarvis minna?
STARODUM: Kõlbaks, ütleme kas või selle jaoks, et kui juhtuks vaja olema kuskile sõita, siis tead, kuhu sõidad.
Pr. PROSTAKOVA: Ah, kullake! Milleks siis voorimehed on? See on nende asi. See polegi ju aadlike teadus. Aadlikul tarvitseb ainult öelda: vii mind sinna, — viiakse, kuhu soovid. Usu mind, kullake, et see, mida Mitrofanuška ei tea, on kindlasti mõttetus.
STARODUM: Oo, muidugi, proua. Inimlikus harimatuses on väga tröostiv lugeda mõttetuseks kõike seda, mida ei tea.
Pr. PROSTAKOVA: Ilma teaduseta on inimesed elanud ja elavad. Isa kadunuke oli viisteist aastat vojevoodiks ja surigi nii, et ei osanud kirjatarkust, aga oskas varandusekese teenida ja alal hoida. Palujaid, mäletan, võttis alati vastu raudkirstul istudes. Igaühe järel avab kirstu ja paneb midagi sisse. Oli alles kokkuhoidlik! Ei hoolinud oma elust, et aga kirstust mitte midagi välja võtta. Teise ees ei hakka kiitlema, aga teie eest ei varja: kallis kadunuke suri rahakastil lamades nii-ütelda nälga. Noh, kuidas see teile meeldib?
STARODUM: See on ülikiiduväärne. Peab olema Skotinin, et saada nii õndsa otsa osaliseks.

SKOTININ: Ja kui tõendada, et õppimine on rumalus, siis võtame onu Vavila Faleleitši. Kirjatarkusest pole temalt keegi kuulnud ega tahtnud tema kelleltki kuulda. Aga missugune nupp oli!
PRAVDIN: Mis siis oli?
SKOTININ: Vaat mis temaga eluajal juhtus. Ratsa tulise hobuse seljas kihutas teine purjus peaga hooga kiviväravasse. Oli hea põrakas mees, värav oli madal: unustas kummardada — raksatas otsaesisega vastu värava põikpalki, nii et vajus kuklaga vastu sabarihma, ja erk hobune viis ta väravast läbi majatrepi ette kohe selili maha. Ma tahaksin teada, kas on maailmas õpetatud otsaesist, mis niisugusest vopsust ei oleks lõhki läinud. Onu aga, igavene mälestus talle, kui oli toibunud, küsis ainult: kas värav on terve?
MILON: Teie, härra Skotinin, ise tunnistate end mitteõppinud inimeseks. Aga ma arvan, sel juhul ei oleks ka teie otsaesine õpetatust tugevam olnud.
STARODUM *(Milonile)*: Ära vea kihla, mu sõber. Ma arvan, et Skotininid on kõik loomu poolest kõvapealised.
Pr. PROSTAKOVA: Sa mu kullake! Mis lõbu pakubki tarkust õppida? Me näeme oma silmadega ja omal maal. Kes arukam on, selle valivad oma vennad otsekohe mõne ameti peale.
STARODUM: Aga kes arukam on, see ei ütle ka ära olemast kasulik oma kaaskodanikkudele.
Pr. PROSTAKOVA: Jumal teid teab, kuidas te tänapäeval otsustate. Meie ajal igaüks ainult vaatas, et saaks ametist vabaks.

(9. stseen. Vastuseks Prostakova ja Skotinini pealekäimisele teatab Starodum, et Sofja on kihlatud. Prostakova otsustab Sofja salaja röövida.)

VIIES VAATUS.

(1.—4. stseen. Sofja röövimine tuleb avalikuks. Haletsusväärsete kujudena seisavad asjaosalised põlvili ja paluvad armu. Saanud andestuse, tahab Prostakova kui metsaline tormata teenrite kallale. Kuid ebainimlikul perenaisel pole enam voli — tema maja ja külad on juba hoolduse alla võetud.)

5. stseen.

Pr. PROSTAKOVA, STARODUM, PRAVDIN, MITROFAN, SOFJA, JEREMEJEVNA.

Pr. PROSTAKOVA *(Pravdinile)*: Kullake, ära saada mind hukka! Mis kasu sul sellest on? Kas ei saa kuidagi määrust tühjaks tunnistada? Kas siis kõiki määrusi täidetakse?
PRAVDIN: Mina ei tagane kuidagi oma kohusest.
Pr. PROSTAKOVA: Anna mulle vähemalt kolm päeva aega. *(Kõrvale.)* Ma näitaksin, mis ma oskan ...
PRAVDIN: Mitte kolme tundigi.
STARODUM: Jah, mu sõber, ta jõuab ka kolme tunniga nii palju pahandust teha, et saja aastaga ei paranda.

Pr. PROSTAKOVA: Kuidas siis teie, mu kullake, ise hakkate pisiasjadesse tungima?...
PRAVDIN: See on minu asi. Kõik võõras antakse omanikkudele tagasi, aga...
Pr. PROSTAKOVA: Aga võlad õiendada?... Õpetajatele ei ole veel kõik makstud.
PRAVDIN: Õpetajatele? *(Jeremejevnale.)* On nad siin? Too nad siia.
JEREMEJEVNA: Küllap on vist siia lonkinud. Aga sakslast, kulla isand?...
PRAVDIN: Kutsu kõik. *(Jeremejevna ära.)* Ära muretse millegi üle, proua, ma rahuldan kõik.
STARODUM *(nähes pr. Prostakovat nukrana):* Sa hakkad ennast ise paremini tundma, proua, kui oled kaotanud jõu teistele kurja teha.
Pr. PROSTAKOVA: Tänan helduse eest. Mis mu'st siis enam asja on, kui ma oma majas omaenda kätele enam ei tohi voli anda.

6. stseen.

NEEDSAMAD, JEREMEJEVNA, WRALMANN, KUTEIKIN ja TSÕFIRKIN.

JEREMEJEVNA *(õpetajaid sisse juhtides, Pravdini poole):* Siin on sulle kõik meie vurled, kullake.
WRALMANN *(Pravdinile):* Teie kõrgeausus sufatses siia paluda?
KUTEIKIN *(Pravdinile):* Kutsuti ja ma tulin.
TSÕFIRKIN *(Pravdinile):* Mida käsite, teie ausus?
STARODUM *(Wralmanni tulekust saadik teda silmitsedes):* Tohoh! See oled sina, Wralmann?
WRALMANN *(tundes ära Starodumi):* Ai! ai! ai! ai! ai! See on teie, mu auline herr! *(Suudeldes Starodumi hõlma.)* Kas elad hee terfise juures, mu isa?
PRAVDIN: Kuidas! Te tunnete teda?
STARODUM: Veel ei peaks tundma! Ta oli kolm aastat minu juures kutsariks.
(Kõik on imestunud.)
PRAVDIN: Tore õpetaja!
STARODUM: Sina oled siis siin õpetajaks, Wralmann? Mina arvasin tõesti, et sina oled hea inimene ega hakka võõrast ametit pidama.
WRALMANN: Mis seel tegema, mu isand! Ei mina esimene, ei fiimane. Kolm kuu lonkisin Moskus ilma koht, kutšer pole kuski faja. Pidin kas nelg surema või õpetaja...
PRAVDIN *(õpetajatele):* Saanud valitsuse tahtel selle maja hooldajaks, lasen teid lahti.
TSÕFIRKIN: Õige tore!
KUTEIKIN: Suvatsete lahti lasta? Aga enne õiendame arved...

PRAVDIN: Mis sul vaja on?
KUTEIKIN: Ei, auline härra, minu arve ei ole sugugi väike. Poole aasta õpetuse eest, jalanõude eest, mis ma olen kolme aasta jooksul ära kulutanud, ilma tööta raisatud aja eest, et kõmbid vahel siia ilmaasjata, ja veel...
Pr. PROSTAKOVA: Täitmatu hing! Kuteikin? Mille eest see?
PRAVDIN: Ärge segage end vahele, proua, ma palun teid.
Pr. PROSTAKOVA: Kui juba tõtt kõnelda: mis sa oled õieti Mitrofanuškale õpetanud?
KUTEIKIN: See on tema asi, mitte minu.
PRAVDIN *(Kuteikinile):* Hästi, hästi. *(Tsõfirkinile.)* Kas sinule on palju maksta?
TSÕFIRKIN: Minule? Mitte midagi.
Pr. PROSTAKOVA: Tema, kullake, sai ühe aasta eest kümme rubla, aga järgmise aasta eest pole krossigi makstud.
TSÕFIRKIN: Nii, nende kümne rubla eest olen ma kahe aasta jooksul saapaid kulutanud. Siis olemegi tasa.
PRAVDIN: Aga õpetuse eest?
TSÕFIRKIN: Ei midagi.
STARODUM: Kuidas midagi?
TSÕFIRKIN: Ma ei võta midagi. Ta ei ole midagi õppinud.
STARODUM: Sellest hoolimata tuleb ju sulle tasuda.
TSÕFIRKIN: Pole millegi eest. Ma teenisin keisrit üle kahekümne aasta. Teenistuse eest võtsin raha, ilmaasjata ei ole võtnud ega võta.
STARODUM: Vaat see on tõeliselt hea inimene! *(Starodum ja Milon võtavad rahakottidest raha.)*
PRAVDIN: Kas sul pole häbi, Kuteikin!
KUTEIKIN *(lastes pea norgu)*: Häbistasin end, nurjatu.
STARODUM *(Tsõfirkinile)*: Säh sulle, mu sõber, hea südame eest.
TSÕFIRKIN: Aitäh, teie kõrgeausus, olen tänulik. Kinkida mulle on sul vaba voli. Kui ise pole ära teeninud, ei nõua iial.
MILON *(andes talle raha)*: Säh veel, mu sõber!
TSÕFIRKIN: Ja veel aitäh. *(Ka Pravdin annab raha.)*
TSÕFIRKIN: Mille eest näitate heldust üles, teie ausus?
PRAVDIN: Selle eest, et sa pole Kuteikini sarnane.
TSÕFIRKIN: Hüü! Teie ausus! Mina olen soldat.
PRAVDIN *(Tsõfirkinile):* Mine siis, mu sõber, ja jumal kaasa. *(Tsõfirkin ära.)* Sina, Kuteikin, aga tule homme siia ja võta vaevaks õiendada arved proua endaga.
KUTEIKIN *(välja joostes):* Endaga! Ütlen kõigest lahti.
WRALMANN *(Starodumile):* Erge fana teener maha jetab, teie ausus. Fõtke mind jelle enda juures.
STARODUM: Aga sina, Wralmann, oled ju vist ka hobustest võõrdunud, ma arvan?
WRALMANN: Ei mitte, mu isand! Siit herrastega elades neis mul, et ikke olen hobuste koos.

7. stseen.

NEEDSAMAD JA KAMMERTEENER.

KAMMERTEENER *(Starodumile)*: Teie tõld on valmis.
WRALMANN: Kas kesid mind end koha peel viima?
STARODUM: Mine, istu pukki. *(Wralmann ära.)*

Viimane stseen.

Pr. PROSTAKOVA, STARODUM, MILON, SOFJA, PRAVDIN, MITROFAN, JEREMEJEVNA.

STARODUM *(Pravdinile, hoides Sofja ja Miloni käsi)*: Noh, mu sõber, meie sõidame. Soovi meile...
PRAVDIN: ...kogu õnne, mille peale ausatel südametel on õigus.
Pr. PROSTAKOVA *(sööstes poega kaelustama)*: Sina üksi oled mulle jäänud, mu kallis Mitrofanuška!
MITROFAN: Jäta rahule, ema! On kaelas nagu...
Pr. PROSTAKOVA: Ka sina, ka sina jätsid mu maha! Ah, tänamatu! *(Langeb minestusse.)*
SOFJA *(jooksnud ta juurde)*: Mu jumal! Ta on meelemärkuseta.
STARODUM *(Sofjale)*: Aita teda, aita. *(Sofja ja Jeremejevna aitavad.)*
PRAVDIN *(Mitrofanile)*: Sa kõlvatu, kas on sinul õigus ema vastu jäme olla? Tema meeletu armastus sinu vastu kõige enam viiski ta õnnetusse.
MITROFAN: Ta ju nagu ei tea mis...
PRAVDIN: Jõhkard!
STARODUM *(Jeremejevnale)*: Kuidas ta nüüd on? Mis?
JEREMEJEVNA *(vaadates teraselt pr. Prostakovale ja lüües käsi kokku)*: Ärkab, isandake, ärkab.
PRAVDIN *(Mitrofanile)*: Sinuga tean ma, mis teha, sõbrake. Mine õige teenima...
MITROFAN *(lüües käega)*: Minugi poolest, kuhu kästakse...
Pr. PROSTAKOVA *(ärgates, meeleheitel)*: Ma olen täiesti otsas! Võim on minult võetud! Häbi pärast ei tohi kuhugi nägugi näidata! Ei ole mul poega!
STARODUM *(osutades pr. Prostakovale)*: See on kõlvatuse väärriline vili!

ALEKSANDER NIKOLAJEVITŠ RADIŠTŠEV.
(1749—1802)

*

Teekond Peterburist Moskvasse.[1]
(1790)

Koletis, peletav, tembukas, suur,
sajasuine ja haukuv.
«Telemahhiid», II köide,
XVIII raamat, 514. värss.[2]

A. M. K.

Armsaimale sõbrale.

Mida mu mõistus ja süda ka tahaksid luua, olgu see pühendatud sulle, oo mu mõttekaaslane! Kuigi minu arvamused paljudes asjades lähevad lahku sinu omadest, ometi tuksub sinu süda minu omaga kooskõlas ning sina oled mu sõber.

Ma vaatasin enda ümber ja inimkonna kannatused veristasid mu hinge. Ma pöörasin oma pilgu enda sisemusse ja nägin, et inimese hädad tulenevad inimesest ning sageli ainult sellest, et ta vaatleb teda ümbritsevaid asju valesti. Kas tõesti, ütlesin ma endale, oli loodus sedavõrd ihne oma laste vastu, et ta on varjanud igaveseks tõe süütult eksijate eest? Kas tõesti on see vali võõrasema toonud meid ilmale selleks, et me tunneksime hädasid, õndsust aga mitte kunagi? Mu mõistus hakkas sellest mõttest värisema ning mu süda tõrjus selle endast kaugele eemale. Ma leidsin inimesele lohutaja temas endas: «Võta kate loomulike tundmuste silmade eest — ning sa oled õnnis.» See loodusehääl kõlas minus valjusti. Ma toibusin oma norgusest, millesse olid mind viinud tundlik meel ja kaastunne; ma tundsin endas küllalt jõudu, et panna vastu eksiarvamusele; ning — sõnus väljendamatu rõõm! — ma tundsin, et igaüks saab olla kaastegev endasarnaste heategevuses. — See on mõte, mis ajendas mind kirjutama seda, mida loed. Kuid, ütlesin ma endale, kui ma leian kellegi, kes kiidab heaks minu kavatsuse, kes hea eesmärgi pärast ei halvusta mõtte ebaõnnestunud väljendamist, kes tunneb koos minuga kaasa oma kaasvendade hädadele, kes toetab mind minu teekonnal, kas ei kanna siis minu alustatud töö kahekordset vilja?... Milleks, milleks pean ma otsima kedagi kaugel? Mu sõber! Sa oled mu südame lähedal — heitku su nimi valguskiiri sellele algusele.

---

[1] Katkend.

[2] «Telemahhiid» — V. K. Trediakovski poeem, mis kujutab endast prantsuse kirjaniku Féneloni moraaliõpetusliku romaani «Telemachose seiklused» ümberjutustust. Motona esitatud värsiga väljendas Radištšev oma suhtumist isevalitsuslikku ja pärisorjuslikku Venemaasse.

LJUBANI.[1]

Kas ma sõitsin talvel või suvel, teile, mõtlen, on see ükskõik. Võib-olla nii talvel kui suvel. Seda juhtub reisijatega sagedasti: sõidavad välja saanidega, tagasi aga pöörduvad vankritega.

— Suvel. — Palgijuppidega sillutatud tee oli vintsutanud mu küljekondid; ma ronisin kibitkast välja ja läksin jalgsi. Minu lamades kibitkas olid mu mõtted pöördunud maailma mõõtmatusse. Hingeliselt maast eraldudes näis mulle, et löögid vastu kibitka seinu olid mulle kergemad. Kuid vaimsed harjutelud ei vii alati meie mõtteid kehalisest eemale, ja oma külgede säästmiseks läksin ma jalgsi. — Mõni samm teest eemal nägin talupoega põldu kündmas. Oli kuum aeg. Ma vaatasin kella. Nelikümmend minutit ühel. Sõitsin välja laupäeval. Täna on pühapäev ... Kündev talupoeg kuulub muidugi mõisnikule, kes ei võta temalt kruntrenti ... Talupoeg künnab väga suure hoolega ... Põld ei ole muidugi härraste oma ... Atra pöörab ta imesteldava kergusega ... «Jõudu,» ütlesin ma, astudes kündja juurde, kes peatumata lõpetas alustatud vagu ... «Jõudu,» kordasin ma ... «Tänan, härra,» ütles mulle kündja, raputades mulda adrateralt ja viies atra uuele vaole. «Sa oled muidugi lahkusuline, et künnad pühapäeviti?» — «Ei, härra, mina löön risti ette õige ristiga,» ütles ta, näidates mulle kokkupandud kolme sõrme. — «Jumal aga on armuline, ei luba nälga surra, kui on jõudu ja peret ...» — «Kas sul kogu nädala jooksul ei ole aega töötada, et sa ka pühapäeva vahele ei jäta, ja pealegi säärase kuumusega?» — «Nädalas on kuus päeva, härra, meie aga käime kuus korda nädalas teol. Vastu õhtut veame metsa jäänud heina härraste õue, kui on hea ilm; naised ja tüdrukud aga, et jalutada, käivad pühapäeviti metsas marju ja seeni korjamas. Annaks jumal (risti ette lüües), et selle päeva õhtuks tuleks vihma. Härra, kui sul on oma talupoegi, siis need paluvad issandalt sedasama ...» — «Minul, mu sõber, ei ole talupoegi ja sellepärast ei nea mind keegi. On su pere suur?» — «Kolm poega ja kolm tütart. Esimesel on juba kümnes aasta.» — «Kuidas sa jõuad siis leiba muretseda, kui sul on ainult pühapäev vaba?» — «Mitte üksi pühad — ka öö on meie. Kui meiesugune ei laiskle, ei sure ta ka nälga. Näed sa, üks hobune puhkab, aga kui see väsib, võtan teise. Nii töö edenebki! ...» — «Kas sa töötad nii ka oma isanda heaks?» — «Ei, härra, oleks patt niisamuti töötada. Tal on väljal sada kätt ühe suu tarvis, aga minul on kaks seitsme suu tarvis, ise oskad arvata. Ja sa kuku või maha mõisatööl, siis selle eest aitäh ei öelda. Härra ei tasu pearaha ega loobu oinast, lõuendist, kanast ega võist. Niisugune ei ole meiesuguse elu siis, kui härra nõuab kruntrenti talupojalt, ja pealegi ilma valitsejata. Tõsi, vahel võtavad ka head härrased üle kolme rubla hingelt, kuid see on siiski parem teoorjusest.

---

[1] Ljubani, Peški jt. — postijaamade nimetused Peterburi—Moskva teel.

Tänapäeval hakkab veel ka kombeks saama anda külasid rendile, nagu seda nimetatakse, kuid meie nimetame seda «anda ära peaga». Puruvaene rentnik pigistab talupoegadelt viimse välja, isegi paremat aega ei jäta neile. Talvel ei lase voori ega linna töödele; tööta aina temale, sest et ta tasub meie eest pearaha. Kõige kuratlikum väljamõeldis on anda oma talupoegi tööle võõrale. Halva valitseja peale võib vähemalt kaevata, aga rentniku üle kellele? . . .»

«Mu sõber, sa eksid. Seadused keelavad inimesi piinata.» — «Piinata. Tõsi! Kuid, härra, minu nahas sa siiski ei tahaks olla.» — Vahepeal rakendas kündja teise hobuse adra ette ja alustanud uut vagu, jättis minuga hüvasti.

Selle talupoja jutt äratas minus palju mõtteid.

Esimeseks nägin talupoegade seisukorra ebavõrdsust. Võrdlesin riigitalupoegi mõisate talupoegadega. Nii need kui teised elavad külades, kuid ühed maksavad kindlaksmääratud makse, teised peavad valmis olema maksma seda, mida nõuab mõisnik. Ühtede üle mõistavad kohut neile võrdsed, teised on aga seaduse suhtes surnud, või olgu siis kriminaalasjus. Ühiskonna liige saab alles siis valitsusele teatavaks, kui ta rikub ühiskondlikku korda, muutub kurjategijaks. See mõte pani mu vere keema. «Karda, julmasüdameline mõisnik, iga sinu talupoja laubal näen sinu hukkamõistu.»

Olin süvenenud neisse mõtiskeludesse, kui mu pilk langes kogemata mu teenrile, kes, istudes mu ees kibitkas, õõtsus ühelt küljelt teisele. Järsku tundsin veres kiireid külmajudinaid, mis ajasid kuumuse üles ja sundisid seda levima üle näo. Mul hakkas mu sisimas nii häbi, et oleksin peaaegu nutnud. «Oma vihas,» ütlesin endale, «tungid sa kallale uhkele isandale, kes kurnab talupoegi oma väljal. Aga kas ei tee sa ise sedasama või veel palju halvemat? Missuguse kuriteo on sooritanud sinu vaene Petruška, et sa keelad talle meie hädade leevendajat, looduse suurimat andi õnnetule — und! . . . Ta saab palka, on söönud, riietatud, sa ei peksa teda kunagi piitsa ega kepiga (oo, mõõdukas inimene!) ja sa mõtled, et tükk leiba ja riiet annavad sulle õiguse kohelda sinuga sarnanevat olendit kui vurrkanni, ja sellega sa kiitledki, et sa ei kihuta teda sageli taga tema väntamisel! Tead sa, mis meie esmajärguliselt tähtsas seadustikus, igas südames on kirjutatud? Kui ma löön kedagi, võib see ka mind lüüa. Tuleta meelde päeva, mil Petruška oli joobnud ja ei jõudnud sind õigeks ajaks riietada. Tuleta meelde kõrvakiilu temale. Oo, kui ta siis, olgugi joobnuna, oleks toibunud ja vastanud sulle vastavalt su küsimusele! — Ja kes andis sulle võimu tema üle? Seadus . . .? Ja sa julged teotada seda pühadust? Õnnetu!»

Pisarad hakkasid voolama mu silmist ja selles seisundis vedasid mind kurnatud kronud järgmise jaamani.

Kui palju ma ka tahaksin rutata oma teekonna lõpuleviimisega, kuid nälg, mis vanasõna järgi pole oma vend, sundis mind astuma talumajja ning, kuni ma jälle jõuan raguu, frikassee, pasteetide ja teiste mürgitamiseks väljamõeldud prantsuse toitude juurde, sundis mind lõunastama seisnud veiseprae tükiga, mis sõitis minuga koos tagavarana. Lõunastanud seekord märksa halvemini, kui lõunastavad mõnikord paljud polkovnikud (ma ei räägi kindralitest) kaugeil sõjaretkil, ma valasin kiiduväärse üldise kombe kohaselt tassi minu jaoks valmistatud kohvi ja rahuldasin oma maiusehimu õnnetute Aafrika orjade higi viljaga.

Näinud minu ees suhkrut, saatis tainast sõtkuv perenaine minu juurde väikese poisi paluma tükikest seda härraste toitu. «Miks härraste?» ütlesin ma talle, andes lapsele oma suhkru ülejääki. «Kas sinagi ei saa seda tarvitada?» — «Sellepärast just härraste, et meil pole, millega seda osta, härrased aga tarvitavad seda selle tõttu, et nad ei hangi raha ise. Tõsi, ka meie valitseja ostab seda, kui Moskvas käib, kuid samuti meie pisarate eest.» — «Kas sa arvad, et see, kes tarvitab suhkrut, paneb teid nutma?» — «Mitte kõik; kuid aadlihärrased. Kas sa ei joo oma talupoegade pisaraid, kuna nad söövad samasugust leiba nagu meie?» Seda öeldes näitas ta mulle oma leiva koosseisu. See koosnes kolmest osast aganatest ja ühest osast sõelumata jahust. «Sellegi eest olgu praeguste ikalduste ajal jumal tänatud. Paljudel naabritel on veelgi halvem. Mis kasu teil, härrased, sellest on, et teie sööte suhkrut, meie aga oleme näljas? Lapsed surevad, surevad ka täiskasvanud. Kuid mis parata? Ohkad ja muretsed, kuid pead tegema seda, mida isand käsib.» Ning ta hakkas leibu ahju panema.

See etteheide, mis oli öeldud mitte viha või nördimusega, vaid sügava hingevalu tundega, täitis mu südame kurbusega. Ma vaatlesin esimest korda tähelepanelikult talumaja kogu sisustust. Esimest korda pöörasin südame sellele, mis seni oli sellest mööda libisenud. Neli seina, kaetud nagu lagigi poolest saadik nõega, pragudega põrand, kaetud vähemalt verssoki paksuselt poriga; korstnata ahi, kuid siiski parim kaitse külma vastu, ja suits, mis talvel ja suvel täidab hommikuti taret; aknaavad, milledel pinguletõmmatud põis, videvikuhämarusega keskpäevalgi, laseb tuppa valgust; kaks-kolm potti (on õnnelik tare, kui ühes neist on iga päev lihata keedetud leem!). Puukauss ja kruusid, mida nimetatakse taldrikuteks; kirvega tahutud laud, mida pühapäeviti kaabitakse kaabitsaga. Küna sigade või vasikate söötmiseks, kui neid on, nendega ühes magamiseks, neelates õhku, milles põlev küünal paistab nagu udus või eesriide taga. Õnneks veel äädikaga sarnaneva taariga tünn ja õues saun, milles kui ei vihelda, siis magavad loomad. Takune särk, looduse antud jalatsid, jalarätid viiskudega väljas käimiseks. Vaat mida peetakse õigustatult riigi külluse, jõu ja vägevuse allikaks; kuid sellestsamast on näha seaduste nõrkus,

puudused ja kuritarvitamine ning nende nii-öelda kare külg. Siit on näha aadli ahnus, meie riisumine ja piiramine ning kaitsetu vaesuse seisukord. Ahned metsloomad, täitmatud kaanid, mida jätame me talupojale? Selle, mida me ära võtta ei saa, — õhu. Jah, ainuüksi õhu! Võtame talt sageli mitte ainult maa annid — leiva ja vee, vaid ka valguse. — Seadus keelab talt elu võtta. Kuid vahest ainult silmapilkselt. Kui palju on võimalusi võtta see talt pikkamööda! Ühest küljest — peaaegu kõikvõimsus, teisest küljest — kaitsetu jõuetus. Sest et mõisnik on talupoja suhtes seaduseandja, kohtunik, oma otsuse täitja ning oma soovi järgi nõudja, kelle vastu kostja midagi öelda ei tohi. See on ahelaisse needitu saatus, see on haisvasse kongi paigutatu saatus; see on ikkes härja saatus...

Julmasüdameline mõisnik! vaata enda võimualuste talupoegade lastele. Nad on peaaegu alasti. Mispärast? Kas mitte sina pole neid valus ja mures sünnitanud vanemaid kõigi põllutööde kõrval koormanud raharendiga? Kas mitte sina ei määra alles kudumata kanga endale? Milleks sulle haisev kare rüü, mida sinu hellitustega harjunud käsi põlgab tõsta? Teda kasutatakse vaevu sind teenivate loomade pühkimiseks. Sa kogud ka seda, mida sul vaja pole, hoolimata sellest, et sinu talupoegade katmata alastiolek on sulle süüdistuseks. Kui siin pole su peale kohut, siis on olemas erapooletu kohtumõistja, kes andis sulle kunagi hea teejuhi, südametunnistuse, kelle sinu paheline mõistus on ammu tema asupaigast, sinu südamest, välja ajanud. Kuid ära hellita mõtteid karistamatusest. See sinu tegude alati ärgas valvur tabab su üksinda olles ja sa saad tunda tema nuhtlust...

NIKOLAI MIHHAILOVITŠ KARAMZIN.

(1766—1826)

*

Vaene Liisa.

(1792)

Vist küll keegi Moskva elanikest ei tunne nii hästi selle linna ümbrust kui mina, sest vaevalt käib keegi nii sagedasti linnast väljas, vaevalt hulgub keegi minust rohkem ringi — jalgsi, plaanita, sihita, kuhu aga jalad viivad — mööda nurmi ja niitusid, mööda mäekinke ja metsatukki. Igal suvel leian seal uusi veetlevaid kohti, või vanades kohtades uusi veetlusi.

Kuid kõige armsam on mulle see koht, kus kerkivad Siimoni kloostri sünged gooti tornid. Seistes sel mäel, näed endast paremal peaaegu kogu Moskvat, kogu seda tohutut majade ja kirikute rägastikku, mis tõuseb meie silmade ette majesteetliku amfiteatrina. See on suurepärane vaatepilt, eriti kui sellele paistab päike, kui ta õhtused kiired lõõmavad neil loendamatuil kuldsetel kuplitel, loendamatult taeva poole tõusvatel ristidel! All laiuvad lopsakad tumerohelised õitsvad aasad, nende taga aga mööda kollast liiva voolab valev jõgi, mida panevad lainetama kas kalapaatide kerged aerud või mis kohab raskete parklaevade roolide all, mis sõidavad siia Vene impeeriumi viljarikastest osadest, selleks et varustada ablast Moskvat leivaviljaga. Üle jõe on näha tammesalu ja selle ümbruses söövad rohkearvulised loomakarjad; seal näeme ka noori karjaseid, kes istuvad puude vilus, laulavad lihtsaid kurbi laule ja lühendavad sellega neile nii üksluisi suvepäevi. Kaugemal, põliste jalakate tihedas haljuses sätendab kullatud tornidega Danieli klooster; veel edasi, peaaegu silmapiiril endal sinavad Vorobjovi mäed. Vasakul pool aga paistavad laiad viljaga kaetud väljad, metsatukad, kolm-neli küla ja veel kaugemal Kolomna alevik oma kõrge paleega.

Ma külastan sageli seda kohta ja peaaegu alati võtan siin vastu kevadet; siia tulen aga ka mornidel sügispäevadel — leinama ühes loodusega. Õudselt uluvad siis tuuled mahajäetud kloostri müürides, pika rohuga kinnikasvanud kalmude vahel ning kloostri kongide hämarais vahekäikudes. Ja seal siis, toetudes tohutuist kivimürakaist varemeile, kuulan ma möödunud aegade kumedaid oigeid, neid sügavusse maetud minevikuaegade oigeid, mis panevad värisema ja võbisema mu südame. Astun vahel mungakongidesse ja kujutlen neid, kes seal kord on elanud. Ma näen seal hallpead, kes on laskunud põlvili ristikuju ette ja palub, et teda võimalikult ruttu vabastataks maistest köidikutest, sest elu ei paku talle enam mingisugust naudingut, sest ta tunded, peale haiguse- ja nõrkusetunde, on vaibunud. Seal seisab aga noor

munk — kahvatanud näoga ja roidunud ilmega, vaatab välja läbi aknavõre, näeb lõbusaid linde vabalt sukeldumas õhumeres, vaatab ja valab kibedaid pisaraid. Ta piinleb, närbub ja kuivab, ning kella kaeblik hääl teatab mulle tema enneaegsest surmast. Vahel vaatlen templi altari peaväravail kujutusi imetegudest, mis selles kloostris kunagi on juhtunud: seal sajab taevast kalu vaenlase poolt piiratud kloostri elanike nälja kustutamiseks, seal ajab jumalaema kuju vaenlased põgenema. Kõik see äratab mu mälus ellu meie kodumaa mineviku — meie kodumaa kurva ajaloo noist aegadest, mil metsikud tatarlased ja leedulased tule ja mõõgaga laastasid meie pealinna ümbrust, ja kuidas siis Moskva, otsekui kaitsetu lesknaine, ootas ainult jumalalt abi neis oma julmades hädades.

Kuid kõige sagedamini tõmbab mind Siimoni kloostri müüride juurde mälestus Liisa, vaese Liisa kurvast saatusest. Ah! ma olen kiindunud esemeisse, mis liigutavad mu südant ja sunnivad mind valama hella leina pisaraid!

Sülda seitsekümmend kloostri müürist, kasetukakese kõrval, keset haljast niitu seisab tühi hurtsik, ilma usteta, ilma aknaraamideta, ilma põrandata; katus on ammu ära mädanenud ja sisse langenud. Sellessamas hurtsikus elas aastat kolmkümmend tagasi ilus ja armas Liisa oma vana emaga.

Liisa isa oli olnud kaunis jõukas talumees, sest et ta armastas tööd, haris hästi oma põldu ja elas kainet elu. Kuid peagi pärast tema surma muutus ta naise ja tütre elu kehvaks. Palgatud sulase laisk käsi haris maad halvasti ja vili lakkas hästi kasvamast. Nad olid sunnitud andma maa rendile, ja üsna tühise raha eest. Seejuures vaene lesk ise, kes aina vahetpidamata valas pisaraid oma mehe surma pärast — sest ka talunaised mõistavad armastada! —, muutus päev-päevalt üha nõrgemaks ega suutnud peaaegu üldse enam tööd teha. Liisa aga, kes isast jäi maha viieteistkümne-aastasena, — Liisa üksi, säästmata oma õrna noorusiga, säästmata oma erakordset ilu, töötas ööd ja päevad — kudus kangaid, tegi sukki, korjas kevadel lilli ja suvel marju ning müütas neid Moskvas. Tema hell ning hea emake, nähes tütre väsimatust, surus teda sageli vastu oma nõrgalt tuksuvat südant, nimetas teda jumala armuteoks, toitjaks, oma vanaduspäevade ainsaks lohutuseks ja palus jumalat, et see tasuks tütrele kõige eest, mis ta teeb oma ema heaks.

«Jumal on andnud mulle käed, selleks et töötada,» rääkis Liisa. «Sina oled toitnud mind oma rinnaga ja hoolitsenud minu eest, kui ma laps olin, nüüd aga on saabunud minu kord sinu eest hoolitseda. Lakka parem hädaldamast ja nutmast — ega meie pisarad ei suuda isakest enam ellu äratada.»

Kuid sageli ei suutnud Liisa siiski talitseda omigi pisaraid — ah! tal tuli meelde, et kord oli tal isa ja et enam teda ei ole. Kuid oma südametunnistuse rahustamiseks püüdis ta varjata oma südamevalu ja näida rahuliku ning rõõmsana.

«Teises maailmas, kallis Liisa,» rääkis murest murtud emake, «tolles teises maailmas lakkan ma nutmast. Seal, nagu räägitakse, on kõik rõõmsad ja minagi olen kindlasti rõõmus, kui näen sinu isa. Praegu aga ei tahaks ma veel surra — sest mis saaks sinust ilma minuta? Kelle hooleks ma su jätan? Ei, enne aidaku mind jumal sobitada sind mingile kohale. Võib-olla leiame sulle peagi sobiva inimese. Siis õnnistan teid, armsaid lapsi, löön risti ette ja heidan rahulikult külma mullasängi . . .»

Oli möödunud juba kaks aastat Liisa isa surmast. Niidud olid kaetud lilledega ja Liisa läks piibelehtedega Moskva. Teda kohtas tänaval hästi riietatud, meeldiva välimusega noormees. Liisa näitas talle lilli — ja punastas.

«Sa müüd neid, tütarlaps?» küsis noormees naeratades.

«Müün,» vastas Liisa.

«Palju sa neist tahad?»

«Viis kopikat.»

«Sellest on liiga vähe. Siin on sulle rubla.»

Liisa imestus, sõandas noormehele otsa vaadata, punastas veel enam ja, lüües silmad maha, vastas, et ta rublat ei võta.

«Miks siis mitte?»

«Mul pole liigset vaja.»

«Mina aga arvan, et kenad piibelehed, korjatud pealegi kena tütarlapse poolt, väärivad rublat. Kui sa aga seda vastu ei võta, siis olgu sulle viis kopikat. Ma sooviksin aga alati sinult lilli osta ja sooviksin, et sa korjaksid neid ainult minu jaoks.»

Liisa andis lilled, võttis viis kopikat vastu, kummardas ja tahtis minna, kuid tundmatu võttis tal käest kinni.

«Kuhu sa lähed, tütarlaps?»

«Koju.»

«Ja kus su kodu on?»

Liisa ütles, kus ta elab, ütles ja läks. Noormees ei takistanud teda enam, ja võib-olla ka sellepärast, et möödakäijad hakkasid neid tähele panema ning tigedalt naeratama.

[Nii algas Liisa tutvus noore aadliku Erastiga. Edaspidi muutus see tutvus leekivaks vastastikuseks armastuseks. Liisa tunded olid sügavad, siirad ja püsivad. Erast aga jahtus ruttu, Liisa armastus hakkas teda tüütama.]

Vahel rääkis Erast hüvasti jättes temale:

«Homme, Liisa, ei saa ma sind vaatama tulla, mul on üks tähtis asjatoimetus,» — ja iga kord nende sõnade juures Liisa ohkas.

Kord möödus juba viis päeva, mil Liisa ei näinud Erasti ja oli suures rahutuses. Kuuendal päeval tuli ta kurva näoga ja ütles Liisale:

«Kallis Liisa! Ma pean mõneks ajaks sinust lahkuma. Sa tead, et meil on sõda, ja ma olen teenistuses. Meie polk läheb sõjaväljale.»

Liisa kahvatus ja oleks peaaegu minestusse langenud.

Erast kallistas teda ja kinnitas, et ta alati armastab edasi oma Liisat ja et pärast tagasitulekut ei lahku enam kunagi temast.

Kaua vaikis Liisa, siis puhkes ta kibedasti nutma, haaras Erasti käe ja vaadates ta otsa kogu oma armastuse hellusega, küsis:

«Kas sa ei saaks jätta minemata?»

«Saaksin,» vastas Erast, «kuid see oleks suurimaks häbiks, suurimaks plekiks minu aule. Kõik hakkavad mind põlgama ja minust kui argpüksist, kui oma isamaa vääritust pojast eemale hoiduma.»

«Ah, kui nii,» ütles Liisa, «siis sõida, sõida, kuhu jumal sind käsib! Kuid sa võid surma saada!»

«Surm isamaa eest pole hirmus, kallis Liisa.»

«Ka mina suren, kui sind pole enam siin maailmas.»

«Aga milleks kohe nii mõelda? Ma loodan jääda ellu ja tulla tagasi sinu, oma sõbratari juurde.»

«Annaks jumal! Annaks jumal! Iga päev, iga tund palvetan sinu eest. Ah, miks ma ei mõista lugeda ega kirjutada! Sina teadustaksid mulle kõigest, mis sinuga juhtub, mina aga kirjutaksin sulle — oma pisaraist.»

«Ei, hoia ennast, Liisa, hoia end oma sõbra jaoks. Ma ei taha, et sa ilma minuta nutaksid.»

«Julm inimene, sa mõtled mind sellestki rõõmust ilma jätta! Ei! Olles lahkunud sinust, lakkan ehk siis nutmast, kui on ära kuivanud mu süda.»

«Mõtle sellele armsale hetkele, mil me jälle teineteist näeme.»

«Mõtlen, küll ma juba mõtlen sellele! Ah! kui see silmapilk aga rutem saabuks! Armas, kallis Erast! Mäleta, mäleta oma vaest Liisat, kes armastab sind rohkem kui iseennast!»

Kuid ma ei suuda kirjeldada kõike, mida nad sel korral rääkisid. Järgmisel päeval pidi olema viimane kokkusaamine.

Erast tahtis jumalaga jätta ka Liisa emaga, kes ei saanud hoiduda pisaraist, kui kuulis, et tema lahke ning kena härra peab minema sõtta. Erast sundis teda endalt vastu võtma veidi raha ja ütles:

«Ma ei taha, et Liisa minu äraolekul müüks oma käsitööd, mis kokkuleppe järgi kuulub minule.»

Vanake külvas teda üle õnnistustega.

«Andku jumal,» ütles ta, «et sa tuleksid tervisega tagasi ja et ma sind veel kord näeksin selles elus! Võib-olla leiab Liisa selleks ajaks juba endale meelepärase mehe. Kuidas ma tänaksin jumalat, kui sa sõidaksid meie pulma! Kui aga Liisal tulevad lapsed, siis tea, härra, et sinul tuleb neid ristida! Ah, kuidas ma tahaksin elada selle ajani!»

Liisa seisis ema kõrval ega julgenud temale vaadatagi. Lugeja võib kergesti kujutleda, mida ta tundis sel hetkel.

Mida ta aga pidi tundma siis, kui Erast, emmates teda viimast korda, viimast korda surudes teda vastu rinda, ütles:

«Hüvasti, Liisa! . . .»

Milline liigutav pilt! Hommikune koit levis idataevas nagu helepunane meri. Erast seisis kõrge tamme okste all, hoides embuses oma kahvatut, piinatud ja murest muljutud sõbratari,

kes hüvasti jättes temaga jättis hüvasti ka oma hingega. Kogu looduses valitses vaikus.

Liisa nuuksus, Erast nuttis. Tema lahkumisel langes Liisa põlvedele, tõstis käed taeva poole ja vaatas järele Erastile, kes eemaldus — kaugemale, kaugemale, kuni lõpuks kadus. Päike lõi sätendama, Liisa aga, vaene ja mahajäetud, kaotas meelemärkuse.

Ta tuli meelemärkusele — ja maailm näis talle kurb ning lohutu. Kõik looduse veetlused olid talle kadunud ühes tema südame armsamaga. «Ah!» mõtles ta, «milleks jäin ma sellesse kõrbesse? Mis takistab mind lendamast oma armsa Erasti järele? Sõda pole mulle hirmutav, hirmus on ainult seal, kus ei ole minu sõpra. Tahan temaga elada ja temaga surra, või oma surmaga päästa tema kallihinnalise elu. Oota, oota, kallis! Ma lendan sinu juurde!» Ta tahtis juba joosta Erastile järele, kuid mõte: «Mul on ema» — peatas teda. Liisa ohkas ja noruspäi ning aeglaste sammudega läks ta oma hurtsiku poole.

Sellest tunnist olid kõik tema päevad ahastuse ja mure päevad, mida tuli varjata hella ema eest; seda rohkem kannatas aga ta enda süda! Ainult siis kergenes see valu, kui Liisa, eraldudes paksu metsa üksindusse, võis vabalt valada pisaraid ja oiata lahkumise üle oma armsast. Sageli ühendas kurb turteltuvi oma kaebleva hääle tema oietega. Vahel aga — ehkki väga harva — tungis tema leina pimedusse kuldne lootuse ja lohutuse kiir: «Kui ta on kord minu juures tagasi, kuis olen ma õnnelik! Kuis siis kõik muutub!» Sellest mõttest selgis ta pilk, värskenesid roosid ta põskedel ja Liisa naeratas jälle nagu maikuu hommik pärast tormist ööd.

Nii möödus umbes kaks kuud.

Ühel päeval tuli Liisal minna Moskvasse, et osta roosivett, millega ema ravis oma silmi. Ühel suurtest tänavatest tuli talle vastu tore tõld ja selles tõllas nägi ta Erasti. «Ah!» hüüdis Liisa ja tormas tema poole, kuid tõld sõitis mööda ja pöördus ühte hoovi. Erast väljus sellest ja tahtis juba minna suure maja trepile, kui tundis end korraga Liisa embuses. Ta kahvatus, siis, lausumata sõnagi Liisa hüüete peale, võttis ta kättpidi, viis oma kabinetti, sulges ukse ja ütles talle:

«Liisa! Asjaolud on muutunud: ma olen kihlatud abiellumiseks. Sinul tuleb mind rahule jätta ja iseenda hingerahu pärast mind unustada. Ma armastan sind, armastan sind praegugi, see tähendab — soovin sulle kõike head. Siin on sada rubla — võta see (ta pani raha talle tasku), lase end veel viimast korda suudelda ja mine koju.»

Enne kui Liisa jõudis toibuda, viis Erast ta kabinetist välja ja ütles teenrile:

«Juhata see tütarlaps hoovist välja.»

Mu süda tilgub verd praegusel hetkel. Ma unustan Erastis inimese, olen valmis teda needma. Kuid mu keel ei liigu, ma vaatan

taeva poole ja pisar veereb mu palgele. Ah! miks ei kirjuta ma romaani, vaid kurba tõsilugu!

Järelikult valetas Erast Liisale, öeldes, et ta sõidab sõjaväkke? Ei, ta oli tõepoolest sõjaväes, kuid selle asemel et võidelda vaenlasega, mängis ta kaarte ja mängis maha peaaegu kogu oma mõisa. Varsti aga sõlmiti rahu ja Erast tuli Moskvasse tagasi, kaelas rasked võlad. Talle jäi üle vaid ainus abinõu oma raske olukorra parandamiseks — abielluda rikka vanapoolse lesega, kes oli temasse armunud. Ta otsustas astuda selle sammu ja siirdus elama tema majja, pühendades oma Liisa mälestusele siira ohke. Kuid kas sellest piisab tema õigustamiseks?

Liisa aga leidis end tänaval ja sellises seisundis, mida ükski sulg ei suuda kirjeldada.

«Tema, tema ajas minu välja? Tema armastab teist? Ma olen kadunud!» Niisugused olid tema tunded, tema mõtted!

Järsk meelemärkuse kaotus katkestas need mõneks ajaks. Üks hea naisterahvas, kes läks mööda tänavat, peatus maas lamava Liisa juures ja püüdis teda meelemärkusele äratada. Lõpuks avas õnnetu silmad, tõusis selle hea naisterahva abil üles, tänas ja astus edasi, isegi teadmata, kuhu.

«Ma ei saa enam elada,» mõtles Liisa, «ei saa enam!... Oo, miks ei lange taevas mulle peale, miks ei neela maa mind õnnetut... Ei, taevas ei lange ega maa ei võngu! Häda mulle!»

Ta läks linnast välja ja leidis end korraga sügava tiigi kaldal igivanade tammede vilus, mis nädalaid tagasi olid olnud tema elu õnnelike hetkede tummadeks tunnistajateks. See mälestus vapustas ta südant, hirmsad südamepiinad peegeldusid ta näol. Kuid mõne minuti pärast vajus ta mõtetesse — vaatas enda ümber, nägi oma naabri tütart (viieteistkümne-aastast tütarlast), kes läks teed mööda, hüüdis teda, võttis taskust kümme imperiaali [1], andis need temale ja ütles:

«Armas Anjuta, armas sõbratar! Vii see raha minu emakesele — see ei ole varastatud. Ütle talle, et Liisa on tema ees süüdlane, et ma pidasin tema eest salajas oma armastust ühe julma inimese, ühe E... vastu. Kuid milleks vaja teada tema nime? Ütle, et ta jättis mind maha; palu, et ema mulle andestaks — küll jumal aitab teda. Suudle tema kätt, nagu mina praegu suudlen sinu oma. Ütle, et vaene Liisa käskis suudelda teda, ütle, et ma...»

Siin sööstis ta vette. Anjuta hakkas karjuma ja nutma, kuid ei suutnud teda päästa. Ta jooksis külasse... Tulid inimesed ja tõmbasid Liisa välja, ta oli aga juba surnud.

Nii lõppes see hingeliselt ja kehaliselt kaunis elu. Kui meie seal uues elus kokku saame, tunnen ma su ära, õrn Liisa!

Ta maeti tiigi lähedale sünge tamme alla ja hauale pandi puust rist. Siin istun ma sageli mõtetes, toetudes Liisa põrmu asupai-

---

[1] Imperiaal — 10-rublane kuldraha.

gale. Minu silmade ees helgib tiik, minu pea kohal kohavad lehed.

Liisa emal, kui ta kuulis oma tütre hirmsast surmast, tardus õudusest veri soontes ja ta sulges igaveseks silmad... Hurtsik jäi elaniketa. Temas uluvad tuuled ja ebausklikud külaelanikud, kuuldes öösiti seda ulgumist, räägivad: «Seal oigab koolnu, seal oigab vaene Liisa!»

Erast oli oma elu lõpuni õnnetu. Kuulda saades Liisa surmast, ei suutnud ta leida lohutust ja pidas ennast mõrvariks. Mina tutvusin temaga aasta enne tema surma. Ta ise jutustas mulle selle loo ja viis mind Liisa haua juurde... Nüüd võib-olla on nad juba teineteisega ära leppinud!

ALEKSANDER SERGEJEVITŠ PUŠKIN.

(1799—1837)

*

Tšaadajevile.[1]

(1818)

Ei vaikse au ja õnne ootus
meid enam peta iganes.
Kui habras udu lahtus lootus,
kui uni noorus põgenes.
Kuid köeb veel, ilma et ta väsiks,
meis soov — ei aeg sest võitu saa:
me ootame, et isamaa
meid võitlusesse minna käsiks.
Me unistame kogu aja,
et jõuaks vabaduse tund,
nii nagu kohtumisest und
näeb noor ja ustav armastaja.
Niikaua kuni hindab põu
au, vabaduse ideaale,
kõik leegitseva hinge jõu
me pühendame isamaale.
Me usku murda aeg ei saa:
veel õnnetäht kord tõuseb hele,
siis unest ärkab Venemaa
ja tsaaritrooni kildudele
ka meie nimed märgib ta.

Küla.[2]

(1819)

Nüüd jälle tervitan sind, üksildane paik,
sa tööle virgutav ja puhkust pakkuv maja,
kus vaikne loomisrõõm ja lihtne õnne maik
nii viljakaks teeb jõudeaja.
Jäi maha võrgutav ja paheline õu,
suurilma tühisus ja rõkkav pidukaja.
Nüüd mulle armsamad on väljad, metsapõu
ja vaba puhkeaeg, mu mõtte tiivustaja.
Ma kuulun teile, lilled maas,
suur tume aed ja tuulevired,

[1] Levitati käsitsi kirjutatult. Täies ulatuses ilmus trükist 1903. a.
[2] Levitati käsitsi kirjutatult. Täies ulatuses ilmus trükist 1870. a.

kesk puhmaid helkivad ja laulvad ojanired,
õrn õhuvirvendus ja heinast lõhnav aas.

See avar maastik siin on tulvil rõõmsaid värve:
näen keset luhtasid kaht helesinist järve,
kus puri valendab aeg-ajalt vaikses voos.
Mu ees on tuulikud, mäekingud, vetesooned,
siin tunnistavad eluhooned,
suits rehetaredel ja veised pilliroos,
need värvikirevad, noolsirged põllujooned,
et hool ja jõukus elavad siin koos.

Hing, tähtsaks pidades vaid vabaduse-aadet,
nüüd seadust jumaldab ja õpib tundma tõtt.
Mul kohe südames on siiras osavõtt,
kui märkan paluvat või kurba silmavaadet,
kuid juhmi jõugu ees jääb suletuks mu rind
ja kadedaks ei muuda mind
suurilma rumalpää või kelmi hiilgav elu.
Teilt, suured nägijad [1], ma küsin tarka nõu!
Kesk pühalikku mõtiskelu
on teile avatud mu põu:
te hääli kuulsin une-vidus,
mu hinges tärkas rõõmus aim,
ja nüüd on äkki suures idus
sääl teie loovalt-võimas vaim.
Kui hirmus painaja mu mõtteil siiski lasub:
siin igal sammul märkab silm,
kuis tuima tooruse ja häbi kütkes asub
see värskelt-haljendav ja viljakas maailm.
Kes hoolib küll neil rohumaadel
siin väsind ohkajast või tema silmaveest?
Kaastundest võõrdunud ja vägivaldne aadel
ükskõikselt orjastab ja rõhub talumeest,
kes vitsa kartusel peab kündma võõrast vagu.

Siin kõrsi õsudes jääb tuimaks pahklik pihk,
siin voolab higi näolt, kuid iga viljavihk
on jõhkra omaniku jagu.
Maadligi masendus siin rusub igameest
ja kõigil surmani on kannul raudne astel.
Siin kaitset rüvetaja eest
ei ole õitsevatel tütarlastel.
Ja pojad, isa rõõm ning tugi raugaeas,
ei kõnni koduteel, vaid mõisa külvireas,

[1] Suured nägijad — mõttetargad ja luuletajad, kelle töid Puškin luges ja oma maailmavaadet kujundades tundma õppis.

kus plaksub kupjapiits, ja vägivalla-vanne
poolsurnuks närtsitab nad orjakarja seas.
Miks puudub ometi mul vägev luuleanne,
mis laulus vapustaks nii hirmsalt nagu kõu,
et lahti tuimusest saaks iga inimpõu?
Mu sõbrad, vastake: kas näen kord priiust? Kunas
kaob tsaari viipel küll me rahva orjapõlv [1],
et hajuks pimedus ja kirkas koidupunas
lööks lõpuks leekima see pime taevavõlv?

Merele.

(1824)

Nüüd lahkun, meri, sinu vallast!
Mu ees veel viimast korda nii
lööd sinilaineid vastu kallast
ja hiilgad, võimukas ja prii.

Su hääl jääb mulle meelde üha
kui sõbra valuline hüüd —
su laintelaul ja tume müha
mind viimast korda kutsub nüüd.

Mu vaba vetevald! Nii tihti
siin rändasin ma rannateel
ja sõnatult üht salasihti
siis hellitas mu nukker meel.

Mis kõnet sügavusest kaikus!
Mind võlusid su vihahood,
umbhäälselt kohisevad vood,
su tujukus ja tuulevaikus.

Sa kalapaati vaiksel veel
nüüd hällitad ja hingad vaevu.
Sääl virgubki su kiskjameel
ja laintekuristikku laevu
ju kisub metsik veteneel.

Oh tüütu rand ja eluase!
Kuid saatus üle ulguvee
siit purjetada mind ei lase
ja võõraks jäi mul pagulase
poeetiline meretee.

[1] Ühes «Küla» käsitsi kirjutatud eksemplaris oli see rida Puškini eluajal kirjutatud järgmiselt: «kaob tsaar ja meie rahva orjapõlv».

Sa hüüdsid, püüdsid... Tummas valus
mu kirest vapustatud rind
sind ihaldas, kuid kütked jalus
ei lasknud põgeneda mind.

Miks leinata? Kus praegu randuks
ma üsna muretuna veel?
Vaid ühe sihi poole kanduks
neil veteväljadel mu meel.

Üht saart ma otsiks [1] hardal vaatel,
kus hiiglamõtted hääbund on —
sääl kustus laintelaulu saatel
suur langev täht — Napoleon.

Ta uinus tuhisevas tormis.
Ka teise geeniuse siis,
kes meie mõtteilma vormis,
surm elavate killast viis.[2]

Ta hauale jäi nutma priius,
ta luulepärja päris maa.
Voog, mässa valulises riius:
su laulik, meri, oli ta.

Su rahutus ta rinnas kihas,
ta hing ei painutanud end —
jõuküllusest ja uhkes vihas
ta oli sinu vaimuvend.

Suur tühjus nüüd maailma halvab...
Kus oleks veel mu peatuskoht?
Meid sama saatus kõikjal salvab;
kus asub õnn, sääl juba valvab
türann või valgustuse-oht.[3]

Hääd tervist, meri! Laintest lahus
jääb sinu kütkesse mu meel
ja kaua, kaua õhturahus
su kohisemist kuulen veel.

Viin vaikivasse laanekurru
ja steppi sinu tuulehood,
su kaljurahnud, laintemurru,
su kiirguse ja laulvad vood.

[1] St. Helena saar, kus 1821. a. suri pagendatud Napoleon.
[2] Luuletaja mõtleb Byronit, kes suri 1824. a. Kreekas, kus ta võttis osa kreeka rahva vabadusvõitlusest.
[3] A. S. Puškin kõneleb siin irooniliselt valitseva aadlike ja kodanluse klassi «valgustusest» ja «kultuurist».

A. P. Kernile.

(1825)

Kui ime jäi see tund mul meelde:
just nagu põgus nägemus
sa, kaunis, ilmusid mu teele
kui puhta ilu geenius [1].

Kui süda mures troosti vajas,
kui elulärm mu ümber kees,
õrn hääl veel kaua kõrvus kajas,
hell pilk veel seisis silma ees.

Aeg läks ja elu marus ruttu
kõik unistused hajusid
ja paksu unustuse-uttu
su hääl ja pilgud vajusid.

Ja keset halli oleskelu
siis õhtusse mu päevad said.
Mul polnud armastust ei elu,
ei vaimustust, ei pisaraid.

Kuid ärkamine jõudis hingel':
just nagu põgus nägemus
sa jälle ilmusid, mu ingel —
kui puhta ilu geenius.

Ja valgus sügav rõõm mu rindu
ja süda lööb täis joobumust:
ta jälle tunneb eluindu
ja pisaraid ja armastust.

19. oktoobril 1825. a.

(1825)

Mets hõreneb — ta purpurehe vaob,
külm nurmele on külvand hõbehalla.
Kui vastumeelt päev pilvist vaatab alla
ja varakult siis silmapiiril kaob.
Sees kamin köeb — leek paistab kurba tuba.
Nüüd sõber öös ja üksinduses — vein,
rind rõõmsaks tee, mind joobuda nüüd luba,
et hetkekski võiks ununeda lein.

[1] Geenius — siin tähenduses: jumalik kehastus.

Ma olen kurb — ei seltsiks sõpra mul,
koos kellega siin vestleks, veini prooviks;
kätt surudes veel palju aastaid sooviks
ma temale sel tähtsal õdangul [1].
Ma üksi joon ja kerkib ilmaaegu
mu vaimusilmis kallis sõprusring,
sest tulemas ju ühtki pole praegu,
ei loodagi neid kohata mu hing.

Ma üksi joon, kuid Neeva kaldal hoos
on sõbrad nüüd ja peavad rõõmsat pidu [2].
Kas aga aeg on säästnud teie ridu?
Või polegi teid kõiki enam koos?
Kas külm maailm ei suutnud ära osta
mõnd teie seast? Kui loendust peab me lend,
ju mitme häält ehk vastuseks ei kosta?
Kas puudub mõni kallis koolivend?

Ei ole seal te rõõmu jagamas
me käharpead [3] — on vaikind magus-valus
kitarrimäng ja laulik mirdisalus
Itaalias on vaikselt magamas.
Ei emakeelset sõna leina täheks
ta peatsis näe, et kalmu kohates
kord põhja poeg jääks võõrsil seisma väheks
ja kodumaale mõtleks ohates.

Kas teiste seas sa istud, reisimees,
kel rännukihk ju vara oli veres,
või kesköömaal sul õelas Põhjameres
jäälagendik nüüd laiub pilgu ees?
Õnn sinuga! Sa kohe läksid laeva,
kui lahkusid me kooli väravast,
ja elutee viis alla võõra taeva
sind, lainete ja tormi lemmiklast.[4]

Ja kus sa iganes ka tõtlesid,
ei ununend sul meie noorus hele.
Me koolile ja koolirõõmudele
kesk marust merd sa tihti mõtlesid.

---

[1] õhtul.

[2] 19. oktoobril 1811. a. asutatud Tsarskoje Seloo lütseumi aastapäeva pühitsesid esimese — Puškini lennu lütseistid igal aastal, kogunedes Peterburi.

[3] N. A. Korsakov, Puškini lütseumisõber, suri Firenzes 25. septembril 1820. a.

[4] 5. ja 6. stroof käivad F. F. Matjuškini kohta, kes pärast lütseumi lõpetamist võttis osa reisist ümber maailma, hiljem astus Balti mere laevastikku, 1820.—1824. a. aga võttis osa F. P. Wrangeli poolt juhitavast ekspeditsioonist, kes uuris Ida-Siberi põhjakaldaid.

Ja mulle näib, kui üle lainte haua
sa sirutaks me poole sõbrakäe.
Ja lahkudes sa laususid: «Nüüd kaua
ehk kaaslasi meist mitmedki ei näe.»

Me sõpruskond — mis kindlust hoovab siit!
Meid ükski jõud ei suuda lahku heita.
Ei kindlamat maailmas liitu leita
kui muretu ja vaba noorte liit.
Ükspuha, kuidas õnn ka vahel pööraks,
ükspuha, mida saatus veel ei too, —
kuid muu maailm jääb meile ikka võõraks,
me kodu on vaid Tsarskoje Seloo.

Kui vaevlesin ma elu võrkudes
ja saatus mind maailma teedel loopis,
meelt heitsin ma ja julgus kadus hoopis,
ja võõra ette põrmu nõrkudes
siis oma hinge kurva, tormilise
ma avasin, täis usaldust ja tõtt.
Kes mööda läks, kes hädas oli ise,
kuid hingetuks jäi võõra osavõtt.

Siis äkki siin, kus ümber mustavad
ju sügisööd ja peagi kõik on hanges,
kui kingitus rõõm äkki osaks langes —
ma kolme teist, mu sõbrad ustavad,
sain sülelda. Sa, kallis Puštšin [1], leidsid
mu kaugesse ja unund majja tee.
Mu maapao öös sa rõõmsat valgust heitsid
ja lütseumi päevaks sai nüüd see.

Oh Gortšakov [2], ma teadsin, et ei saa
sind köita külma säraga Fortuna [3],
et sõbraks jääd ja iialgi ei suuna
muud sihid sind kui au ja isamaa.
Meid lahutas ju vara saatus pime
ja eri teid viis elu rajudes,
kuid kõrvalteel siis äkki kohtusime
üksteise kaissu rõõmsalt vajudes.

---

[1] I. I. Puštšin — Puškini lähedane sõber, kes külastas pagendatud poeeti Mihhailovskojes 11. jaanuaril 1825. a.

[2] Puškin nägi A. M. Gortšakovi 1825. a. sügisel Gortšakovi onu Pihkva mõisas ja luges talle mõned katkendid tragöödiast «Boriss Godunov».

[3] Fortuna — rooma saatusejumalanna; õnneliku juhuse võrdkuju.

Kui orvuna mu hing maailma jäi
ja armuta kõik enesest ta heitsid,
sind, sõpradeks kel Helikoni neitsid [1],
ma ootama jäin tormis noruspäi.
Sa tulidki, täis joovastust ja indu,
oh Delvig [2] hea — su hääl mu mure viis
ja unund rõõmu jälle süütas rindu,
ma oma saatust õnnistasin siis.

Ju varakult meis hõõgus luuleind
ja püha tuld me aimasime endas.
Ju varakult kaks muusat alla lendas
ja nende arm siis soendas sind ja mind.
Kuid kiituses ma peagi rõõmu leidsin,
sa varjasid, mis uhkes südames.
Ma elu kui ka ande tuulde heitsin,
su geenius — see võrsus vaikuses.

Kes teenib muusasid, see loobuma
peab kõigest sest, mis juhus teele kannab.
Kuid halba nõu me noorus meile annab
ja unelmaist meid paneb joobuma.
Kui märkame, siis hilja on, sest tuules
ju jäljedki on ammu mattunud.
Oh Wilhelm [3], vend nii saatuses kui luules,
ehk sama liisk ka meile sattunud.

On aeg, on aeg! Siis jätkem hingepiin,
sest niikuinii maailm ei mõista seda.
On targem üksindusse põgeneda.
Oh, tule siis, sind, sõber, ootan siin.
Su kõnehoog viib kurbuse mu majast
ja elavaks saab kauge, tuhmund taust,
koos vestleme siis Kaukasuse ajast
ja Schillerist [4] ja kuulsusest ja aust.

---

[1] Helikon — mäestik muistses Kreekas; kreeka mütoloogia järgi muusade — kunstide ja teaduste kaitsjate elukoht. Helikoni neitsid — muusad.

[2] Delvig, Anton Antonovitš (1798—1831) — vene luuletaja, Puškini lähedane sõber ja lütseumikaaslane, luuletas juba lütseumis olles.

[3] Wilhelm Küchelbecker, Puškini lütseumisõber. Kui poeet on ta Puškinile «vennaks luules», tsaari poolt tagakiusatud Puškinile on ta «vennaks saatuses» sellega, et Küchelbecker kutsus esile tsaarivõimu rahulolematuse tema poolt Pariisis peetud vene kirjanduse loengu pärast, mistõttu ta oli sunnitud pärast Venemaale saabumist Peterburist lahkuma.

[4] Schiller, Johann Christoph Friedrich (1759—1805) — kuulus saksa kirjanik-romantik.

Ka mul on aeg! Siis olge piduhoos!
Kord minagi veel ilmun Peetrilinna.
Ma ennustan: saab vaevalt aasta minna,
kui teiega ma jälle olen koos.
Mu unistus, mu kauneim lootus täitub,
saab aasta läind — ma viibin teie seas.
Kui palju siis me pilgus rõõmu läitub,
kui palju siis on peekreid laual reas.

Ja põhjani seal peekri esiteks
me sõpruskond joob seistes, ainsal sõõmul.
On muistne hoog me ülekeeval rõõmul...
Me liidu auks! Me kooli terviseks!
Au nendele, kes meie noorust valvand,
kas elus veel või lahkunud me seast.
Kõik unugu, mis iial rõõmu halvand,
täis tänu meel on ilusast ja heast.[1]

Ja jällegi on karikas nektaar[2].
Te põhjani veel korra jooma peate.
Kuid kelle auks, kas, kallid sõbrad, teate?
Nüüd tsaari auks! Jah, elagu me tsaar!
Ta on ju nõrk, täis tujusid ja kahtlust
ja võimu tihti vääralt kasutas...
Ei meeles pea me nüüd ta pahatahtlust,
ta prantslast lõi, ta kooli asutas.

Siis pidutsegem, kuni koos me veel.
Tund-tunnilt jääb ju harvemaks me pere.
Kes hauas ju, kes üle maa ja mere —
me närtsime, aeg kaob ja eluteel
kõik jahtume ja vaome mulla ligi,
siis jälle täis saab alustatud ring.
Kes seda päeva peab kord vanu igi
meist viimsena? Kes on see vaene hing?

Oh õnnetu, tal uue põlve seas
on igav, kurb — ta on seal ülearu,
ja silmist vett ta pühib, mõeldes maru,
mis hingedes meil möllas noores eas.
Oh tundku siis ta kas või nukrat rõõmu
sel päeval kord, täis veini peeker ees,
nii nagu praegu, juues seda sõõmu,
on muretu te kauge seltsimees.

---

[1] Käsikirjas on katkend, kus lütseumi õpetajatest on eriti esile tõstetud Kunitsõni.

[2] Nektaar — nektar — jumalate jook kreeka mütoloogias.

Talveõhtu.

(1825)

Sompu mattes maa ja taeva
vihiseb ja vingub tuul,
kord kui loom täis surmavaeva,
kord kui laps, kel nutt on suul.
Õlgesid ta õhinaga
katusel kord kahistab,
kord kui rändur akna taga
klopib, südant ahistab.

Hämar, kurb on meie maja
talveõhtul tumedal.
Eideke, miks kogu aja
vaikid sa seal akna all?
Tõi ehk värtna vaikne vurin
rammetuse laugele
või ehk õues tuule urin
viis su mõtted kaugele?

Oh mu sõber, kannud toogem!
Vanakene hea ja hell,
kui on mure, kokku joogem —
kergem saab siis südamel.
Laula lindudest, kes leidsid
mere taga vaikse maa,
kuidas varavalgel neitsit
lättel käis, oh laula sa.

Sompu mattes maa ja taeva
vihiseb ja vingub tuul,
kord kui loom täis surmavaeva,
kord kui laps, kel nutt on suul.
Oh mu sõber, kannud toogem!
Vanakene hea ja hell,
kui on mure, kokku joogem —
kergem saab siis südamel.

Prohvet.

(1826)

Kui kõrbe radadele viis
mind januneva hinge raskus,
näe, tiivuline seerav[1] siis

[1] Seerav — kuuetiivaline ingel juudi usundis.

teeristil minu ette laskus.
Mu silmalauge riivas õrn
ja unikerge inglisõrm:
mu pilk nüüd lendas üle maade
kui kohkund emakotka vaade.
Mu kõrvalehti puutus ta:
nüüd kellahääli kuulsin ma
ja võpatavat ilmaruumi
ja inglilaulu üleval
ja koletisi mere all
ja idanevaid seemnetuumi.
Ta kiskus välja ebatruust
ja liiga sõnaohtrast suust
mu keele, kavala ja õela.
Ja tõstes veremärja käe,
ta keele asemel, ennäe,
mu suhu pani ussinõela.
Ta mõõga mulle rinda lõi
ja südame mul sõbtuks lõhkus
ja tuleriidalt põue tõi
mul söe, mis punasena õhkus.
Kui surnu lamasin ma sääl,
siis mühises Jehoova hääl:
«Mu prohvet, ärka, vaata ringi,
nüüd rända läbi maad ja jõed,
ja põletagu inimhingi
su tulesõnaga mu tõed.»

Siberisse! [1]

(1827)

Ei Siber, kaevanduste öö
saa tappa teie võitlushüüdeid,
ei kao te vaevarikas töö,
te vaim, te kõrged, pühad püüded.
On õnnetuse kindlaks õeks
hea lootus sünges allmaa-vilus,
see äratab teis erksust elus,
ja igatsus kord muutub tõeks.
Nii sõprus kui ka armastus
peab jõudma läbi trelli, taba,
ja minu sõna, ustav, vaba,
te kõrval sunnitööl on truu.
Kord langevad te ahelad

[1] Selle läkituse saatis Puškin dekabristidele Siberisse saadetud Nikita Muravjovi naisega, kes sõitis oma mehele järele.

ja varisevad vangikongid —
siis priius saabunud meil ongi;
teil' vennad mõõga annavad.

Poeet.

(1827)

Kui laulikut ei nõua Phoebus [1],
siis pühas templis tuld ei näe:
morn süda, kuhu kahtlus sööbus,
on loid ja närb, ja norgund pää:
hing väsind hümnitsevaist pühist
ja püha lüüra tummaks neet,
ning keset inimtõugu tühist
võib-olla tühiseim — poeet.
Kuid vaevalt hinge kuulav aim
tal jumalikust hõigust riivat,
kui nagu võppel kotkatiivad
lööb virgele poeedi vaim.
Ei rusu uim ta sirgund õlgu,
ta tülka hulga teid ei käi,
väärjumalaid täis sünget põlgu
ta tõrjub, uhkelt püstipäi;
ta tõttab karmilt, lennujalu,
täis ärevust ja hääli hing,
kus ootab vete voogav ring
ja laiamühaline salu ...

Arion [2].

(1827)

Meid paadis palju oli koos.
Meist osa purjekangast laotas
ja teine võimsad mõlad vaotas

---

[1] Phoebus — päikesejumal ja muusade valitseja kreeka mütoloogias.
[2] Arion — vana-kreeka luuletaja ja muusik. Pärimuse järgi sõitis ta laevas suurte varandustega, mis ta oli teeninud Korintose türanni Periandrose juures. Meremehed tahtsid heita Arioni merre, et saada endale tema rikkused. Arion palus, et tal lubataks laulda veel üks laul, ja hüppas seejärel lainetesse. Delfiin, kelle tema laul oli juurde meelitanud, kandis ta oma seljal kaldale, kust ta jõudis Korintosesse enne meremehi, kes tabati kuriteolt ja hukati. Arioni luuletustest, mida vana-kreeka andmete järgi oli kuni 2000, pole meie ajani midagi säilinud.

Puškin kasutas seda legendi, et kujutada allegooriliselt oma suhtumist dekabristidesse, kellest ta kõneleb aastail 1826—1828 ko-d kirjades («Poodud on poodud,» kirjutas ta Vjazemskile 1826. a. augustis, «kuid 120 sõbra, venna ja

üksmeelselt vette. Vaikses voos
me rasket paati tummalt juhtis
tark laevnik, käsi tüüripuul.
Kuid mina heliseval suul
neil' laulsin ... Äkki pööristuul
veepinna viiruliseks uhtis ...
Viis mehed põhja maruhoog!
Mind, laulikut, ent säästis voog
ja paiskas randa valges vahus.
Siin vanu hümne laulan nüüd
ja kalju jalal märga rüüd
ma kuivatan keskpäeva rahus.

Antšaar [1].

(1828)

Kus kerkib tühi taevakaar
ja põuapäike kuumalt salvab,
sääl surnud steppisid antšaar
kesk ilmaruumi üksi valvab.

Kord loodus vihatunnil lõi
ta januneva kõrbe raevust
ja tuhakarva tüvi jõi
siis nägematust mürgikaevust.

Nüüd on ta juured kinni maas,
latv elutuna õhus kangub
ja õhtul kõvaks nagu klaas
ta koorel mürginire hangub.

Ei puhka linnud surmapuul,
ei rända tiigergi neid radu —
säält kaugele vaid pööristuul
viib katkuleitsakut ja kadu.

Kui vihmapilvest kukkuv tilk
neid pigimusti lehti puutub,
siis hele pisar silmapilk
puult varisedes mürgiks muutub.

---

seltsimehe sunnitöö on õudne ...»), kord üksikutes teostes (näiteks läkituses «Siberisse»), kord joonistustes («Onegini» mustandkäsikirjas on V peatüki lõppu joonistatud küngas ja tõld, künkal on võllas, milles ripub viis poodut, äärel on alustatud lause: «Ka mina oleksin võinud ...»), kord märkmetes (näiteks: «k. R. P. M. K. B. s. 24», mis tähendab: «kuulsin Rõlejevi, Pesteli, Muravjovi, Kahhovski, Bestuževi surmast 24. juulil 1826. a.»).

[1] Antšaar — mürgipuu.

Kuid inimese kiskjameel
kord sinna ligimese ajas —
ning ori enne koitu veel
tõi vaiku, mida isand vajas.

Tõi surmavaiku vaene mees,
tõi mürgipuult ka oksa ligi,
jääkülmalt aga otsa ees
ja põskedel tal piiskas higi.

Tõi surmavaiku vaene mees,
lõi vàbisema viimses valus
ja suri telgis voodi ees
kõikvõimsa valitseja jalus.

Vürst immutada lasi siis
antšaari mürgis iga piiki
ja vihisevail nooltel viis
nüüd hukatuse naaberriiki.

Kaja.

(1831)

Kas mürab möirgeist metsapõu,
kas hüüab sarv, kas kõmab kõu,
või neitsi laulust helab õu,
kuid ükski hõik
ei jää sul märkamata, kaja,
sa kordad kõik.

Sa kuuled vahus vete häält
ja maru siit ja äikest säält
ja karjalapsi vainu päält,
ja alati
siis vastad. Nii, oh luuletaja,
teed sinagi.

Venemaa laimajaile.

(1831)

Miks, kuldsuud, igal pool me vastu viha peate?
Mispärast Venemaad nii laimate ja neate?
Mis teid siis ärritas? Kas kääriv Leedumaa?
Käed küljest — slaavlastel on omavahel tüli,
need on ju vanad lood ja muistse vaenu küli,
ei seda küsimust te lahendada saa.

See algas juba väga ammu...
Neil kahel kangel slaavi sool
on tihti tulnud mõõta rammu
ja õnn on olnud mitmel pool.
Kõrk ljahh[1] või vaprad vene pojad —
kumb peale jääb ses lahingus?
Kas vene meri kord veel liidab slaavi ojad?
Kas kaob ta? — See on küsimus.
Käed küljest! Meie verearvet
ei tea te, laimajate parved!
Ei võõrad iial mõista või,
mis perekonda tüli tõi.
On tummad teile Kreml ja Praha,
te ainult näha ihkate,
et üksteist materdame maha,
meid kõiki võrdselt vihkate...
Kuid öelge, miks? Kas sellepärast,
et vastu panime ka Moskva varemeil,
ei kohkunud türanni särast,
kes hirmu peale ajas teil?
Kas teie hinge see ei mahu,
et võites võimuri ta õela perega
Euroopa priiust, au ja rahu
me kaitsesime verega?
Te kanged sõnades, kuid tegudega tulge!
Kas enam võidelda siis puhkav hiid ei julge,
kel ismaiili tääk nii kindlalt seisis käes?
Kas vene sõna ehk on kaotand oma hinna?
Kas taas Euroopaga meil tuleb kokku minna?
Kas võidust ollakse ju võõrdund Vene väes?
Või on meid vähe siis? Kas Permist Tauriseni[2]
ja Soome kaljudest kuldküpse Kolhiseni[3]
ning Kremlist Hiinani ei saa
kui kõikemattev merelaine,
et terasharjas välgub aina,
kui tarvis, tõusta, Vene maa?
Siis tulgu kõik, kel raev on rinnas,
et riiuhimu lõpuks kaoks!
Kesk tuntud haudu Vene pinnas
veel leidub ruumi kõigi jaoks.

---

[1] Ljahh — poolakas.
[2] Tauris — Krimmi muistne nimetus.
[3] Kolhis — Taga-Kaukaasia Musta mere rannikut muistne nimetus.

Sügis.

(1833)

(Katkend.)

Mis mõtteid siis küll suikvel meel ei mõtle.
Deržavin.

I

Oktoobrikuu on käes ja paljailt okstelt laas
ju viimseid lehtesid nüüd poetab salamahti.
Õhk jahe on — ju hall on hommikuti maas,
veel vulav ojake on veski taga lahti,
kuid tiik on tardunud. Mu naabermõisnik taas
nüüd oma metsades peab rõõmsa hooga jahti
ja põllud rõkkavad ja haukeist elustund
on äkki tammikud, mis vaikselt nägid und.

II

Nüüd on mu armsaim aeg! Kuid kevad — piin on see:
toob sula endaga ja tüütu porileha.
Põen, olen kärsitu ja midagi ei tee.
Talv enam meeldib — siis on värske vaim ja keha.
Ta lund ma armastan — kui tuleb saanitee,
kuuvalgel kütkestav on tulist sõitu teha,
kui piiga hõõgudes ja argsel värinal
kätt vargsi vajutab sul karusvaiba all.

III

Kui kergelt, lõbusalt siis liugleb uisuraud
jää puhtail peeglitel — mis helendus ja sära!
Ja veel need õhtud, kui on kaetud pidulaud,
ja ärev askeldus ja rõõmsa rahva kära.
Kuid aina külm ja tuisk, ööd pimedad kui haud,
ei — koopas karugi see viimaks tüütab ära.
Kui kaua neiuga siis saanis trallitad
või ahju taha poed ja kambris hallitad?

IV

Oh ilus suveaeg! Sind muidu armastaks,
kuid kuumus, kärbsed, tolm — need teevad tuju pahaks.
Me vaim on jõuetu, me liikmeist kadund jaks;
nii ootab põuas põld, et viimaks vihma kahaks.
Me aina jooks ja jooks ja ennast värskendaks,

ja jälle tagasi siis möödund talve tahaks.
Kui pliinidega sai kord maetud vanamees,
nüüd kalli koolnu auks on jää ja jäätis ees.

V

Kuid armas minule on sügis, suve surm,
kui aasta rikkused ju kogutud on aita.
Nii vaikse säraga siis närbub mets ja nurm.
Nii tõrksast lapsest, keda ükski hing ei paita,
ka vahel õhkuda võib iselaadne hurm.
Küll mõned sügises ei leia muud kui laita,
kuid mind ta vaimustab. Sa tunnistama pead,
mu kallis lugeja, et tas on palju head.

VI

Miks mulle meeldib ta? Nii tiisikuses neid
võib vahel meeldida. On eriline luule
ses surma vapruses, mis kaasa kisub meid.
Ei oma saatust nea, ei kaebeid kerki suule,
vaid naeratavat näed ta huuli vahaseid,
ei haua musta suud ta haigutavat kuule.
Erk purpurõhetus veel mängleb põsil tal;
ta täna on veel siin, kuid homme mulla all.

VII

Mis nukker aastaaeg! Kuid silmadele rõõm.
On meeldiv minule ta lahkumise-ilu.
Mind paelub looduses see närbumise lõõm.
On kullas, purpuris kõik metsad. Õhk on vilu,
nii rõõmsaks, värskeks teeb sind iga karge sõõm.
Ju harva päiksekiirt näeb läbi pilvepilu.
Vihm, udud, hallaööd. Päev aina väheneb
ja ähvardades talv ju kaugelt läheneb.

VIII

Jah, igal sügisel — ma jälle puhkan siis.
Ma muidu kunagi nii hästi end ei tunne.
Siis armas jällegi on lihtne eluviis,
söön palju, isuga, ja sügavalt vaon unne.
Ja kui veel jalutus mu vere käima viis,
ma jälle olen noor, mind täidab õnnetunne
ja värske eluhoog — nii on mu organism.
(Oh andke andeks see banaalne prosaism.)

IX

Mu ratsu tuuakse. Lakk tuules lehvib tal.
Lai avarus on ees. Nüüd kuhu siis? Ükspuha!
Jää rõõmsalt heliseb ta kerge kabja all,
mind läbi orgude viib sõit ja üle luha.
Kuid peagi kustub päev ja jälle praginal
puud ahjus põlevad. Ma kuulan tulevuha,
loen raamatut ja leek kord lõkendab, kord vaob
ja mõte viimati mul kaugustesse kaob.

X

Ja ümber kõik maailm on ununend,
ei vanu radasid mu mõte enam talla.
Täis pilte, helisid ma äkki tunnen end,
täis luuleelevust hing tõuseb taeva alla
ja nagu unenäos mind mõtte vaba lend
viib aina edasi — ta ees kõik teed on valla
ja nägematus reas mu muistsed tuttavad,
mu unistused, siis mu juurde ruttavad.

XI

Ja mõtted tormlevad ja tõusevad mu sees
ja riimid tulvavad ja kähku sule järgi
sõrm haarab, paber on nii kutsuvalt mu ees
ja värsid voolavad, et aina üles märgi.
Nii vaikselt sadamas on laevgi vaikses vees,
kuid korda madrused, näe, seavad taakelvärgi,
tuul purje paisutab ja ankrut hiivates
hiid hakkab liikuma ju vooge riivates.

XII

Me sõidame... Kuid kuhu sõita siis?...
. . . . . .
. . . . . .

* * *

(1835)

...Käisin jällegi
maanurka vaatamas, kus elasin
kui pagendatu kord kaks vaikset aastat.
Ju möödus kümme suve sellest ajast —
mu ümber paljugi on teisiti,

TRÜ Raamatukogu

ka mina ise üldist seadust mööda
nüüd olen teine — aga minevik
siin valdab jälle mind, just nagu oleks
neis vaarikutes alles eile veel
ma ringi luusind.

Sääl on maapao-maja,
kus elutsesin oma hoidjaga.
Ju puhkab vaene eidekene mullas,
mu kõrv ei kuule enam kunagi
ta sekeldust ja sammu seina taga.

Ja see on metsaküngas, mille tipul
nii sageli ma vaikselt istusin.
Pilk järvel, mõlgutasin kurvalt mõtteid
siis teistest vetest, teistest randadest . . .
Kesk haljaid karjamaid ja kollendavaid välju
järv sinisena laiub kaugele:
sääl sõudes mööda salapärast voogu
veab kalur kehva noota. Laugel kaldal
võib näha külasid — ja nende taga
see vildak veski maadleb tuultega
ja pöörab vaevalt tiibu — . . .

Sääl, kus lõpeb
mu suguvõsa mõis ning mäkketõusev tee
on vihmast auklik, haljendab kolm mändi.
Üks kasvab eraldi, kuid teised kaks
on lähestikku. Kui ma vanasti
kuupaistel ratsutasin nendest mööda,
siis oma tuttavliku mühinaga
nad ikka tervitasid mind. Nüüd sõitsin
ma sama teed ja nägin jälle neid.
Nad olid endised ja endistviisi
ma kuulsin kohisevat nende latvu.
Maas aga, ümber vananenud juurte
(kus enne oli tühi, lage kõik)
nüüd vohab noor ja haljas männivõsa
kui lastepere, kelle peade kohal
on vanemate katus. Üksinda
ent seisab eemal nende kaaslane
kui pahur vanapoiss, ja tema ümber
on ainult igavus ja tühjus.

Tere,
sa tundmatu ja tärkav sugupõlv!
Ei ole mulle antud näha aegu,
mil sirgud suuremaks mu sõpradest

ja peidad möödujate pilgu eest
kord nende kulupead. — Mu pojapoeg
ent kuulgu teie ladvus tervitust,
kui pärast virgutavat võõrsilkäiku
siit mööda minnes südaöisel tunnil
kesk oma meeldivaid ja rõõmsaid mõtteid
ta mäletab ka mind.

Mälestussammas.[1]

(1836)

Exegi monumentum.[2]

Ausamba rajasin ma endal' eluaegu,
täis rahva radasid on ümberringi maa,
ju kerkib kõrgele veel uhkemini praegu
kui Aleksandri sammas[3] ta.

Ei, täitsa ma ei kao! Maailma kõrvus helab
ka üle aegade mu luulekandle keel —
mu nime tuntakse niikaua, kuni elab
kas või üksainus laulik veel.

Ning hiigla-Venemaa mind mainib ühtelugu,
mu nime kuulda võib kord koduhõimu suus
küll slaavi lapselaps, küll soome rahvasugu,
kalmõkk ja tundrate tunguus.

Mind kalliks peetakse ja kuulates mu laule
uus põlvkond meenutab, et seistes püsti päi
ma laulsin priiusest, et solvatute aule
truuks alati mu kannel jäi.

Oh kuula jumalat, mu vaba Muusa! Paiska
peast vanik! Tühine on tunnustus ja laim —
ükskõikselt loobu aust ning ära sõnu raiska,
kui vaidleb rumaluhke vaim.

---

[1] Kuni 1887. aastani trükiti luuletuse teksti moonutustega, mis olid sisse viidud V. A. Žukovski poolt tsensuuri tõttu; Aleksandri sammas asemel oli Napoleoni sammas (vihje Vendée sambale, mis on püstitatud Napoleoni auks 1836. a. Pariisis); samuti oli moonutatud 4. stroof. 4. stroofi moonutatud tekst·raiuti ka 1881. a. Puškini mälestussambale (Moskvas Puškini väljakul).

[2] *Exegi monumentum* — püstitasin mälestussamba (ladina k.). Rooma luuletaja Horatiuse (65.—8. a. e. m. a.) oodi esimesed sõnad. Selle Horatiuse oodi tõlkis vene keelde Lomonossov.

[3] Aleksandri sammas — 27 m kõrgune sammas Aleksander I auks (Lossi platsil Peterburis). Mõni päev enne samba avamist (novembris 1834. a.) sõitis Puškin Peterburist ära, et mitte osa võtta mälestussamba avamise pidulikust tseremooniast.

Jevgeni Onegin.[1]

Romaan värssides.

(1823—1830)

Esimene peatükk.

Tal elada on rutt ja tundma tõttab meel.
P. Vjazemski [2]

I

«Mu onu tõtt ja õigust tundis
kui taibukas ja tubli mees;
ta puruhaigena veel sundis
aukartust tundma enda ees.
Kui tüütu aga, minu jumal,
on päevavalgel, küünlakumal,
kui jalagagi toast ei saa,
vaest kannatajat valvata!
Kui alatu on peita pilku
ja lõbustada nagu last
poolsurnud vana sugulast,
tall' murelikult anda tilku,
siis õhata ja mõelda nii:
miks juba kurat sind ei vii?»

II

Postvankris lennates nii mõtles
noor võrukaelast reisija,
kes Zeusi tahtel maale tõtles
kui suguvõsa pärija.
Te loal, Ruslani ja Ludmilla
head sõbrad, sõnu ma ei pilla
ja tohin esitleda vast
ka mu romaani kangelast:
Onegin — kelle kätki kiikund
kord Neeva kaldal, — teiegi
ehk olete seal kunagi
kui mina kergel sammul liikund.
Kuid minule, mis parata,
teeb liiga kare põhjamaa.

III

Tal isa mundrit ausalt kandis,
kuid võlgu sõi ja võlgu jõi,

[1] Lühendatult (I ja II peatüki tõlkinud B. Alver, ülejäänud J. Kärner ja A. Oras).

[2] P. Vjazemski luuletusest «Esimene lumi» (1819).

kolm ballipidu aastas andis
ja lõpuni kõik läbi lõi.
Jevgenit helde saatus varjas:
Madame ta juukseid esmalt harjas,
siis toodi Prantsusmaalt *Monsieur.*
Et last ei tüütaks õppetöö,
Monsieur l'Abbé tall' tarkust jagas
pool-naljatades nii ja naa,
moraali tuima tuumata,
aeg-ajalt üsna pisut pragas,
misjärel Suveaeda siis
ta poisi jalutama viis.

IV

Kui kevadmaru põues virgus,
täis lootust oli päev ja öö,
Jevgeni nooreks meheks sirgus
ja välja visati *Monsieur.*
Onegin ruttab suurde ilma,
seal kõikidele hakkab silma
ta nõtkus, ta masurkatants,
ta briti *dandy*[1] elegants,
ta ülikond, ta juustelõige,
ta kergelt voolav prantsuskeel,
ta vaba hoiak — mida's veel?
Kõik oli täiuslik ja õige!
Maailma otsus kõlas nii:
tark, meeldiv noormees igati.

V

Eks kuidagi ja kuskilt ole
me midagi kõik õppinud
ja kasvatuse puudust pole
meil karta, jumal tänatud.
Oneginist küll väitsid paljud
(kes olid kohut mõistma valjud):
jah, õpetatud, kuid — pedant.
Ning ometigi edu pant
tal oli kindel. Vestes juttu
ta leidis ainet siit ja sealt,
suurt vaidlust kõrgilt kuulas pealt
ja daamihuuled imeruttu
võis naeratama võluda
ta epigrammitulega.

[1] dandy (ingl.) — tooniandev mees rõivastuse ja välise elegantsi alal; moenarr, keigar.

VI

Ei ladina lektüürist keegi
me päevil õiget maiku saa.
Onegin siiski, asi seegi,
võis epigraafe lugeda.
Kord *vale* [1] kirjade finaalis,
kord «Aeneis» [2], kord Juvenalis [3]
koos värsiga täis konarust
ta jutusse tõi jumekust.
Maakera möödund perioodid
ei huvitanud tolmu all,
kuid Romuluusest peale tal
me ajani kõik anekdoodid
jäid meelde, nii et kindlas reas
see kroonika tal oli peas.

VII

Tal puudus kõrge, kirglik tahe
kõik ohverdada heli eest,
trohheuse ning jambi vahe
jäi talle täitsa segaseks.
Ta sarjas Homerost ja suges
Theokritost [4], seevastu luges
küll Adam Smithi [5] nii et lust.
Ta tundis rahvamajandust,
s. o. võis rääkida, kust lisa
saab riigi rikkus, ja miks maa,
kui *lihtsat saadust* omab ta,
ei vaja kulda. Aga isa
ükskõikseks jättis see tiraad:
ta läks ja pani panti maad.

VIII

Jah, palju teadis veel Jevgeni,
kuid kõigest, mida mõistis ta,
ma tuua täielikku skeemi
siin ajanappusel ei saa.
Mis aga täitsa valdas teda,
kus oskas võita, valitseda,
kus geniaalse sära said

---

[1] *vale* (lad.) — tervist.
[2] «Aeneis» — rooma luuletaja Vergiliuse (70—19 e. m. a.) eepos.
[3] Juvenalis (umb. 50—125) — rooma poeet-satiirik.
[4] Theokritos (umb. III saj. e. m. a.) — kreeka idüllide-luuletaja.
[5] Smith, Adam (1723—1790) — inglise majandusteadlane.

ta rõõmud, piinad, oli vaid
õrn armuteadus, mida luules
kord kuulus Naso õpetas,
mispärast päevad lõpetas
Moldaavias ta stepituules,
kus meenus kauge unena
õnn, hiilgus ja Itaalia.[1]

IX

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

X

Kui noorelt võis ta olla jahe,
ükskõikne, siiras, häbelik,
nii usaldav, nii vaikselt mahe
ja oh kui silmakirjalik!
Kuis oli ta küll teravkeelne,
kõrk, armukade, kurvameelne,
nii sädelev, nii sõnakas
ja õrnas kirjas lohakas!
Kuis oskas ta, kui võtsid voli
kuum igatsus ja mõttelend,
nii huupi unustada end!
Kui palju õrnust, julgust oli
ta pilgus, kus võis korraga
nii harras pisar särada!

XI

Kuis oskas näida igal juhul
ta ülbelt üllatav ja uus,
kuis oli mõnel õrnal puhul
tal varuks valmis ahastus,
hell meelitus või lõbus ohe,
kui tormiliselt ründas kohe
ta lapselikult tõsiseid,
veel rikkumata südameid!
Kuis mõistis ta neid varitseda,
liig ranget süütust sõidelda,
poolvargsi kätte võidelda

[1] Publius Ovidius Naso (43 e. m. a. — 17 m. a. j.) — rooma luuletaja, elas väljasaadetuna Musta mere ääres, kus ka suri. Puškin vihjab siin tema teosele «Ars amandi».

siis *rendez-vous* [1] ja pärast seda
ka õppetunde õhinal
veel anda nelja silma all!

XII

Kui varakult ju oskas köita
ta kuulsaid koketeerijaid!
Kui aga väärata ja võita
ta tahtis oma võistlejaid,
kuis oli ta siis õel ja valvas,
kui sapiselt ta keel siis salvas!
Vaid auväärt naisemeestega
jäid soojad suhted püsima:
ta sõprust hindas õel ja õige,
niihästi mees à la Faublas [2]
kui sarvekandjast abikaas,
kel käis maailmas üle kõige
ta kalli mina kõrge kraad,
ta naine ja ta linnupraad.

XIII. XIV

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

XV

Ta voodis vaevalt silmad avas,
kui kirjakesi tuuakse.
Vist kutsed? Mis on täna kavas?
Üks maja palub ballile,
siin lastepeole kutsub teine
ja kolmandas on õhtueine.
Mis teeb ta? Kuhu läheb ta?
Küll hakkama saab kõigega.
Nüüd esialgu aga köidab
mu võrukaela vaid bulvaar.
Peas laiaäärne *bolivaar*,[3]
seal ennelõuna-ehtes sõidab
ta ringi, kuni virk bregee [4]
lööb kõlisedes lõunale.

---

[1] rendez-vous (pr.) — kohtamine.
[2] Faublas — prantsuse kirjaniku Louvet de Couvray' (1760—1797) romaani nimikangelane.
[3] bolivaar — Ladina-Ameerika maades kantav peakate.
[4] bregee — prantsuse kellassepa A. L. Breguet' (1741—1823) poolt konstrueeritud erilise signaalmehhanismiga taskukella nimetus.

XVI

Ju pimeneb. Ta istub saani.
«Las käia!» hüüab kare hääl.
Nüüd siis Talon'i restorani,
Kaverin juba ootab sääl! [1]
Õhk hõbetab ja traav on kärmas,
ta piibrinahast krae on härmas.
Uks avaneb — ja silmapilk
kork lendab lakke pudelilt!
Ennäe: *roast-beef*'ilt veri tilgub
ja trühvlid, trühvlid — moodne toon,
Pariisi kokakunsti kroon,
juust Limburgist, mis kihab-vilgub,
Strasbourg'i kuulus pirukas
ja helekuldne ananass.

XVII

Veel nõuaks veini paar pokaali
kuum, rasvast särisev kotlett,
seal annabki bregee signaali,
et alanud on uus ballett.
Teatri tõre tooniandja,
aukodaniku tiitli kandja,
kes jumaldas nii võluvaid
kulissiriigi graatsiaid —
Onegin kähku sinna jõuab,
kus teeb furoori *entrechat*,[2]
kus igamees Kleopatra,
Moïna [3] etteastet nõuab
ja Phaedra [4] välja vilistaks
(et teda ennast märgataks).

XVIII

Oh imemaa! Su võlupiiris
kui vabaduse sõber siin
Fonvizin säras kord satiiris
ja teisi jäljendas Knjažnin [5];
siin rahvas nuttes kiitust hõikas,
kui Ozerov nii ohtralt lõikas

---

[1] Kaverin, P. P. (1794—1855) — kaardiväe-ohvitser, Puškini sõber.
[2] entrechat (pr.) — teatud balletisamm.
[3] Moïna — vene draamakirjaniku V. A. Ozerovi (1769—1816) tragöödia «Fingal» naiskangelane.
[4] Phaedra — D. Steibelt'i (1765—1823) poolt J. B. Racine'i (1639—1699) ainetel loodud ooperi naiskangelane.
[5] Knjažnin, J. B. (1742—1791) — vene draamakirjanik.

Semjonovaga loorbereid [1];
siin me Katenin [2] suurt Corneille'd [3]
taas elustas ta omapäras;
siin lavastati lärmakaid
vürst Šahhovskoi [4] komöödiaid,
siin ka Didelot [5] veel eile säras,
siin, siin kulissitaeva all
mu noorus möödus tuhinal.

XIX

Mu jumalannad! Teile, teile
nüüd kajab minu kurblik hääl:
kas olete veel need, kes eile?
või säravad ehk teised sääl?
Kas kuulen kunagi te koore?
Kas näen veel, vene Terpsichore [6],
su hingestatud lendamist?
Ei näitelavalt leia vist
ma enam teid, ja pettund vaatel
lornjeti läbi mõõtes uut
suurilma võõrast publikut,
mull' tundub haigutuse saatel
teatriõhtu tüütult pikk
ja meeles mõlgub minevik.

XX

Teatris iga loož ju särab;
täis publikut on kubinal
parterr ja toolid, rõdu kärab,
eesriie kerkib kahinal.
Kui kuuluks ta vaid õhuvalla
ja võlupoogna võimu alla,
nüüd seisab nümfisalga ees
Istomina [7]. Näe, keereldes
jalg liigub tal, kuid samal viivul
piht nõtkub, sirgub hüppehoos

---

[1] Semjonova, J. S. (1786—1849) — näitlejanna, kuulus traagiliste osade kehastaja.

[2] Katenin, P. A. (1792—1853) — luuletaja, draamade tõlkija ja kriitik, Puškini sõber.

[3] Corneille, P. (1606—1684) — prantsuse klassikalise tragöödia rajaja.

[4] Šahhovskoi, A. A. (1777—1846) — draamakirjanik ja teatritegelane, keda Puškin järgmiselt iseloomustas: üsna nutikas inimene, kes seltskonnas viibides kõike naljakat ja komplitseeritut tähele paneb, kodus üles kirjutab ja hiljem — kuidas aga juhtub — oma komöödiatesse sisse poetab.

[5] Didelot, Ch. L. (1767—1837) — kuulus ballettmeister Peterburis.

[6] Terpsichore — tantsude muusa muinas-kreeka mütoloogias.

[7] Istomina, A. I. (1799—1848) — kuulus baleriin Peterburis.

ja nagu haaraks Aiolos [1]
ta äkki kaasa õhutiivul,
nii lendab ta kui suleke
ja jalga peksab jalake.

XXI

Aplaus. Onegin vaatab ringi,
lornjeti silmadele säeb,
kesk toole tallab teiste kingi,
pead kallutades loože näeb,
kus võtnud võõrad daamid aset;
takseerib ehteid, maitse taset,
kuid pettub rängalt sedamaid;
siis tervitab ta isandaid
ja hajameelselt vaevalt näinud
hetk hiljem näitelavagi,
ta haigutas ja sõnas nii:
«See kõik on ajast-arust läinud,
uut midagi ballett ei too,
mind juba tüütab ka Didelot.»

XXII

Veel laval, mis kui nõiakatel,
kupiidod, kollid sagavad,
veel kammerteenrid kasukatel
eesruumis raskelt magavad,
veel kestab elevus ja sagin,
naer, köha, nuusked, käteplagin,
veel sees ja väljas laternad
kõik heledasti põlevad,
veel kutsarité kari tammub
kesk härmatanud hobuseid,
teeb tuld ja kirub härraseid,
Onegin aga saalist sammub
ja sõidab koju. Aeg on just
nüüd vahetada riietust.

XXIII

Kas aga seda kabinetti
sulg täpselt kirjeldada saab,
kus frant [2], kes tunneb etiketti,
moekohaselt end riietab?
Peen pudukaup, mis London loonud
ja üle Balti mere toonud,

[1] Aiolos — tuulte jumalus muinas-kreeka mütoloogias.
[2] Frant — moenarr, keigar.

kõik, mis ta laadib laevadest
siin meie puu ja rasva eest,
kõik, mida leiutades loodab
suurt menu näljane Pariis
ja ärivaim galanteriis
ekspordiks luksusele toodab —
kõik säras lausa külluses
mu noore filosoofi ees.

XXIV

Siin türgi piibud, millel kallis
ja läbipaistev merevaik,
parfüümid, mille jaoks kristallis
on vääriline panipaik,
siin käärid, viilid, kammid, harjad
ja harjakesi terved karjad,
et ülim elegants ei kaoks,
küll hammaste, küll küünte jaoks.
Kord tehes karmi analüüsi
Rousseau'le tekkis väike vimm [1],
et tema nähes kuulus Grimm [2]
poleeris oma sõrmeküüsi.
Tõtt, priiust kaitsev tormlane
siin polnud päris õiglane.

XXV

Võib tubli olla omal alal
ka mees, kel meeles küüneviil —
miks moega seista sõjajalal?
Liig suur despoot on aja stiil.
Nii kui Tšaadajev moe-maailmas [3]
Onegin pidas kombeid silmas
prestiiži pärast kui pedant
ja oli nõnda-öelda frant.
Talt nõudis tualeti peenus
kolm pikka tundi peegli ees,
kuid kabinetist väljudes
näis ta kui vallatleja Veenus,
kes frakis, toruk übaras
on maskipeole minemas.

---

[1] Rousseau, J. J. (1712—1778) — prantsuse kirjanik ja filosoof.
[2] Grimm, F. M. (1723—1807) — prantsuse diplomaat ja filosoof.
[3] Tšaadajev, P. J. (1794—1856) — filosoof ja kirjanik, Puškini sõber, Puškini-aegse dändismi silmapaistvaim esindaja, kes ühe kaasaegse sõnade järgi «oskas riietumiskunstile peaaegu ajaloolise tähenduse anda».

XXVI

Nüüd uhiuusi moedetaile
ja rätsepate kunsti peaks
ma valgustatud lugejaile
serveerima siin meeleheaks.
See oleks julge, piltlik pala
ja kirjeldused on mu ala,
kuid pantaloonid, frakk, žilee[1] —
kõik võõrad vene keelele.
Jah, paraku on võtnud voli
hulk võõraid sõnu niikuinii
mu vaeses värsis, olgugi
et kunagi mul kombeks oli
aeg-ajalt Akadeemia
suurt Sõnastikku sirvida.

XXVII

Kuid sedapuhku pole siiski
meil küsimuses keelepõld,
vaid balliõhtu, kuhu viiski
Jevgeni voorimehe-tõld.
Ju pimenevad kõrged hooned
ja vikerkaare-värvi jooned
on sõiduteel, kus helgivad
nii rõõmsalt tõllalaternad.
Viib uhke maja ukse ette
trepp tulukestest särades;
fassaadi kõrgeis akendes
näeb daamipeade siluette
või möödub nagu tuuleiil
ka moodsa veidriku profiil.

XXVIII

Me sangar nagu linnutiivul
nüüd möödub esikus portjeest,
kesk marmortreppi samal viivul
veel äigab loki lauba eest
ja ongi saalis. Rahvavoogu
masurkamuusika toob hoogu,
ja kõlavad kui kuljused
kavalergardi kannused,
ju kisub kaasa mõtted-meeled
nii mõni tibatilluke
parketil tantsiv jalake,

[1] žilee (pr. gilet) — vest.

ju viiulite võimsad keeled
on summutamas kadedat
moenaiste salasosinat.

XXIX

Mind ballid vaimustasid varem,
kui elu oli lausa lust:
kus oleks pidada veel parem
galantset kirjavahetust?
Kus armuavalduse-moodus
veel oleks nõnda imesoodus?
Tõepoolest, iga naisemeest
ma hoiatan siin balli eest.
Teil, mammad, valvas vaade loitku,
et püsiks püha etikett —
jah, otse sihtige lornjett!
Või muidu tütred ... issand hoidku!
Ma sõitlen sellepärast nii,
et olen ammu patust prii.

XXX

Ja kuigi elus head ja kallist
mul palju rikkus pidusaal,
ei loobuks ometi ma ballist,
kui just ei manitseks moraal.
Mind võlub metsik noorus, kära,
kesk tunglemist ja tulesära
nii armas on mu pilgule
koketse daami jalake.
Kas leidub Vene riigis aga
kolm paari päris saledaid
ja nõtkeid jalgu? Mulle said
kord kalliks oma graatsiaga
kaks jalakest ... Mu rahu nad
veel nüüdki unes häirivad.

XXXI

Kas kusagil on kõrbealad,
kus meeletul ehk unute?
Oh jalakesed, kaunid jalad,
kus kevadlilli muljute?
Teid heidutasid põhja hallad
ja kunagi te kingatallad
ei puudutanud lumist maad:
me hangest olid armsamad
orientaalsed vaibad neile.

Mul polnud meeles loorbereid,
ei vangistust, ei koduteid,
kui mõtlesin vaid teile, teile!
Nüüd noorusrõõm on kadund nii
kui luhal teie jäljedki.

XXXII

Nii võluvad on Floora põsed
ja kütkestav Diaana rind!
Kuid Terpsichore jalakesed
veel rohkem vaimustavad mind.
Neis ikka midagi on säärast
pooltõotavat ja ebamäärast,
mis rahutuks mu rinna teeb.
Silm nende ilu imetleb.
Elviina kallis, eine ajal
laudlina varjus põrandal,
raudresti najal kaminal,
õrnrohelisel niidurajal,
parketil ja kesk lagedaid
graniidist kaljumürakaid.

XXXIII

Mull' meenub meri enne äikest:
kuis kadestasin laineid ma,
mis randa tormasid kaht väikest
ja kallist jalga embama!
Kuis oleksin ma laineks muutund
ja huultega neid kingi puutund
kui merevoog sel minutil!
Nii polnud ilu kusagil
mu üle varem võimust saanud,
veel iial polnud valge rind,
Armiida [1] punahuuled mind
nii suudlusele ahvatanud —
nii polnud kired iialgi
mind viinud piina piirini!

XXXIV

Veel pilt: ma sadulasse aitan
noort kütkestavat iludust,
jalgrauda unistades paitan,

[1] Armiida — sagedasti tarvitatud poeetiline nimi Puškini-aegses kirjanduses, pärit itaalia luuletaja Torquato Tasso (1544—1595) poeemist «Vabastatud Jeruusalem».

peos tunnen talla puudutust —
ja juba kõik mu rahu kaobki,
ja süda hullus taktis taobki
ja närbund hing ei tunne muud
kui üht: ma olen armunud! ...
Miks, lüüra, on su hääl nii virge,
kui ülbet ilu ülistad?
Need jumaldatud graatsiad
ei vääri laulusid, ei kirge,
sest nende jalad, silmad, suud
ühtviisi kõik on petlikud.

XXXV

Mis teeb Onegin? Ballisaalist
ta sõidab sängi. Töö ja turg
ju virgub trummide signaalist:
ei tunne puhkust Peterburg.
Ju poodnik, voorimees on jalul
ning Ohta [1] noorik valge valul
teel piimanõuga rutates
käib rudiseva lume sees.
Ju korstnast kerkiv suitsusagar
jääb õhku sinisambana
ning aknal kokamütsiga
on akuraatne saksa pagar
ja lahtigi ju lõksatas
paar korda tema *wasisdas* [2].

XXXVI

Päev oma virge valgusega
ei pääse läbi kardinast
ja miski magades ei sega
nüüd luksuse ja lõbu last.
Keskpäevani tal vältab uni,
siis kordub jälle hommikuni
see kirju kava täpselt nii
kui eile, tunaeilegi.
Jah, lausa lõbust, võidusärast
tal helkis eluahelik —
kuid kas ta oli õnnelik?
Kas mõne tundetormi pärast
noor, vaba frant ehk tervise
riskantselt pani kaalule?

[1] Ohta — Peterburi eeslinn.
[2] wasisdas (pr. vasistas) — õhuaken.

XXXVII

Ei: pidustustest peagi pettus
ta hing ja muutus jahedaks,
ja iluduste truudusetus
läks varsti päris igavaks.
Ka sõpradest ei olnud mõnu:
ei saand ju teravmeelseid sõnu
niisama käisest pillata
ja kasta siis šampanjaga
strasbourgi pirukat, beef-steak'i,
kui miskipärast — mine tea —
tal kippus valutama pea.
Ta tundis ägeduse leeki,
kuid pikapeale tüütasid
ka tülid, mõõk ja püstolid.

XXXVIII

See haigus, mida polnud meeles
veel meedikutel uurida,
mis aga *spleen* on ingliskeeles
ja vene keeles on *handraa*,
see tõbi vähehaaval oli
ju võtnudki ta üle voli —
ta siiski maha lasta end
ei proovind ega kavatsend.
Childe Harold'ina tumm ja tume [1],
salongidesse ilmus ta,
kuid kauni koketeerija
õrn ohe, pilk ja õhkuv jume,
intriigid, kaardilaud — kõik see
ei puutund üldse temasse.

XXXIX. XL. XLI

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

XLII

Suurilma veidravõitu daamid!
Teid esmajoones jättis ta:
ei saa ju etiketi raamid
me aastates meid võluda.

[1] Childe Harold — inglise luuletaja G. Byron'i (1788—1824) samanimelise poeemi kangelane.

Küll mõni daam polemiseerib,
küll Say'd ja Bentham'it tsiteerib [1],
kuid nende kõned enne muud
on talumatult lapsikud.
Nad on ka lisaks nii moraalsed,
nii täpsed, ettevaatlikud,
nii targad, majesteetlikud,
nii vooruslikud, ideaalsed,
et neid ju nähagi on piin
ja mehesüdant valdab spliin.

XLIII

Te kenad, noored kepsutajad!
Jah teie, keda mürinal
öö varjus troskad sõidutavad
veel Peterburi tänaval —
ka teie seltsi jättis maha
mu priiskaja nüüd seljataha
ja kabineti vaikuses
ta kirjutada kavatses.
Töö, karm ja raske, tüütas teda.
Esseest ei tulnud midagi
ja loojana ei läinudki
ta kirjameeste kilda, keda
ma kogu nende sumptiga
siin kui kolleeg ei arvusta.

XLIV

Kui tühjustunne tasahilju
ta südant jälle ahistas,
siis teiste mõtlemise vilju
hing omaks võtta ihaldas.
Ta riiulile köiteid ladus
ja luges, luges — huvi kadus:
siin tüütu jutt, seal sõge laim,
see sonib siin, sel puudub vaim,
kõik lohistavad raskeid kette;
ju põrmuks langes minevik,
kuid põrmust jampsib olevik —
ja tolmund raamatute ette
ta langetas kui leinaja
öömusta taftist kardina.

---

[1] Say, J. B. (1767—1832) — prantsuse majandusteadlane; Bentham, J. (1748—1832) — inglise jurist ja filosoof.

XLV

Kui temagi mu kombel salgas
suurilma konventsioonisid,
siis meie lähem tutvus algas.
Mu sõbras mulle meeldisid
näojooned, iseäralikkus,
natuur, mis unistama tikkus,
ja teravmeelsus, külm ja napp.
Ta hinges oli tusk, mul — sapp.
Lein, pettumused, lõõskav iha
ei olnud kummalegi uus;
kaasinimeste kavalus
ja pimeda Fortuna viha
ühtviisi ootas noorusmaal
meid ähvardavalt lähedal.

XLVI

Kes vaadelnud on inimesi
ja võtnud vaevaks mõtelda,
see lõpuks oma ligimesi
peab hingepõhjas põlgama.
Kes elanud on tundmustele,
see pettub, selle südamele
on mälestus, on kahetsus
kui nõelav ussihammustus.
See kõik nii kütkestavaid jooni
toob vestlusse, et viimati
ma harjusin Onegini
epigrammatilise tooni
ja naljatuste lõikava
sappmõruda sarkasmiga.

XLVII

Kui suvel Neeva hõbedale
öötaevas vaatab helkides
ja kahvatu Diana pale
ei paista vetepeeglites, —
kui meenusid me noorusplaanid,
me kevadaastate romaanid
ja esimene armastus —
mis imehellus, muretus
siis oli südames meil kahel!
Just nagu vangisolija

käib unevallas vabana
õrnroheliste puude vahel —
nii unistustes meilegi
hell noorus tuli tagasi.

XLVIII

Täis kahetsust graniidi najal
Jevgeni seisis mõtetes,
nii kuis poeet on omal ajal
end kirjeldanud värssides [1].
Linn vajus unne. Kõikjal vaikus.
Öös tunnimeeste hüüdeid kaikus
ja kusagil Miljonnajal
tõld kihutas veel mürinal.
Vett pahistasid sõudja mõlad,
nii pehmelt paitas kõrva siis
pikk sarvehääl ja lauluviis.
Kuid oma ilusamad kõlad
sai öö Torquato sulavalt
oktaavide meloodialt!

XLIX

Oh Aadria! Kord siiski tohin
sind näha! Sinu kaldal saab
hing jälle tuld, kui Brenta kohin [2]
ja sinu hääl mind vaimustab!
Su vete veeremise müha
Apollo lastele on püha,
mu südamesse laulnud on
sind kõrgil kandlel Albion [3].
Itaalia! Kui raugel vaatel
kesköises gondlis kiigun ma,
siis omaseks, Veneetsia,
su noorukese tütre saatel
ka minule su voogudel
saab armu keel, Petrarca keel [4].

L

Sind ootan, hüüan kaldakingul,
mu pääsmine, mu vabadus!
Oh tulge, laevad, purjed pingul,

---

[1] Vihje M. N. Muravjovi (1757—1807) luuletusele.
[2] Brenta — jõgi Itaalias.
[3] Albioni (Inglismaa) kõrk kannel, s. t. luuletaja Byron.
[4] Petrarca, Fr. (1304—1374) — itaalia luuletaja.

oh tule, ilmamuudatus!
Kas ulguvetele kord viivad
murdlainetuses tormitiivad
mind vihurite vihinas?
On aeg, on aeg! — Mu Aafrikas[1]
veelagendikul kuumus õhus
kord igatsen kui rändaja
su tusast randa, Venemaa,
kus ahastus mu rinda rõhus,
kus olin armund kunagi,
kus maetud on mu südagi.

LI

Oneginiga oleks saanud
me kohe reisikaaslasteks,
kui saatus poleks lahutanud
meid ootamatult aastateks.
Neil päevadel just mattis maha
ta oma isa. Raha, raha
nüüd kreeditorid ägedalt
talt mangusid kui pärijalt.
Et pääseda protsessi kärast,
seepärast rahumeelega
kõik nõudjatele jättis ta,
kuid samuti ehk sellepärast,
et oli kuulnud midagi
ju onu surmatõvestki.

LII

Ja juba valitsejalt samas
ta sõnumi sai kirja teel,
et onu surivoodis lamas
ning ihkas teda näha veel.
Eks kogema nii kurba stseeni
nüüd onu mõisasse Jevgeni
posthobustega kihutas
ja haigutades mõlgutas,
et raha pärast on tal vaja
seal petta, ohata — mis piin!
(Romaan mul algaski just siin.)
Kuid vana rikas kannataja
ju oli pandud lauale
kui andam hauamullale.

[1] Mu Aafrikas — Puškini emapoolsed esivanemad olid pärit Aafrikast.

LIII

Mõis pakkus mõndagi komforti
ja matustele sedamaid
maalt valgus kokku iga sorti
küll iidamaid, küll aadamaid.
Kui kadunu ju puhkas hauas,
siis papid, võõrad peielauas
sõid, jõid ja läksid laiali
kui asjamehed kunagi.
Onegin, pillaja, kes varem
ei sallind korda iganes,
on äkki mõisa peremees,
kuid maadest, metsadest veel parem
on rõõm, et elus midagi
nüüd muutub, läheb teisiti.

LIV

Kaks päeva tundus uus ja ilus
ta meelest üksik põllutee,
lehtpuude sahin metsa vilus,
meloodiline ojake.
Siis tüütas nurm ja lillerikkus,
siis juba uni peale tikkus
ja korraga ta avastas,
et külaski on luuramas
just sama igavusepaine —
sest olgugi, et puuduvad
peod, lossid, värsitegijad,
siis ometi kui ustav naine
või nagu vari nüüd ka siin
ta kannul jooksis tuttav spliin.

LV

Ma olen sündind vaikseks eluks:
maal kandlehääl on kõlavam
ja tasa loovaks mõtiskeluks
ka unepilt on eredam.
Siin mõnulen ma omaette,
käin järve ääres, vaatan vette
ja vaba lend fantaasial
on *far niente* tähe all [1].
Ma hommikul jään kauaks voodi,
loen väga vähe kirjandust,

[1] [Dolce] far niente (it.) — mõnus jõudeolek, mittemidagi-tegemine.

veel vähem taotlen menukust.
Kas nooruses just nõndamoodi
ei veerenud kord vaiksesti
mu elu õnnepäevadki?

LVI

Arm, lilled, luhad, järvelahed
ja jõudepõlv — teid ülistan!
Onegini ja minu vahet
ma veel ja veel kord rõhutan.
Mu meelest see on tähtis faktor,
sest mõni laimude redaktor
või teravkeelne lugeja
saab hakkama ehk väitega,
et minagi siin kogu aja
nii nagu Byron, kõrk poeet,
skitseerin enese portreed —
justkui ei suudaks luuletaja
poeemi kirjutada muust
kui omaenda isikust.

LVII

Üks lisamärkus: luuletajad
und näevad armuvallaski.
Ka minul olid ükskord ajad,
kus armsaid asju samuti
tõid unelmad mu silma ette,
mis meelde jäid. Neid siluette
on muusa hiljem elustand:
nii olen vange ülistand,
kes vaatavad Salgiiri voole,
nii luulesse läks mägismaal
noor tütarlaps, mu ideaal [1].
Nüüd sõbrad pöörduvad mu poole
ja pärivad: «Eks tunnista,
kes on su inspireerija?

LVIII

Kes meie neidudest on valland
su laulud? Kelle silmapaar
on vaimustust su põue kalland?
Kes on su veetlev sõbratar?»

[1] Puškin vihjab siin oma poeemidele «Bahtšisarai purskkaev» ja «Kaukaasia vang».

Ei keegi, sõbrad! Mitte keegi!
Õnn sellele, kes armuleegi
viib värssi riimitulega
ja siis poeedi sulega
Petrarca radadele põikab,
kus pühas luulehulluses
meelt jahutab ehk jampsides
ja lisaks loorbereidki lõikab —
kuid mina, kirglik armunu,
vaid olen juhm ja sõnatu.

LIX

Arm kadus, ilmus muusa. Meeled
mul karget eluselgust said.
Mind jälle hüüdsid lüüra keeled
täis mõtteid, imehelinaid.
Aeg pisarad mu silmist pesi.
Ei naiste päid, ei jalakesi
ma hajameelse sulega
nüüd värsi juurde joonista.
Mu meel on kurb. Kuid varsti lakkan
ka leinamast ja küllap vist
ma pärast maru raugemist
poeemi kirjutama hakkan,
kus laulusid on kokku siis
küll vähemalt kakskümmend viis.

LX

Ma juba mõlgutasin plaanist
ja kuidas heerost nimetan
ning avapeatüki romaanist
muuseas ka ära lõpetan.
Siin käsikirjas — karmilt võttes —
näen vastuoksust mitmes mõttes,
kuid parandusi ma ei tee.
Tribuudina tsensuurile
ja söödaks žurnalistidele
ma saadan oma suletöö.
Nüüd Neeva linnas laineid löö,
too loorbereid mu kuulsusele
ja kroonigu, mu värsipõim,
sind kõmu, keelepeks ning sõim!

O rus!...
Hor.[1]
Oo Venemaa!...

I

Siin lahkes looduses, kus oli
Jevgenil igavus nii suur,
vist kiitnud oleks taevavoli
idüllisõbralik natuur.
Jõekaldal üsna omaette
massiivne häärber vaatas vette
mäe tuulevaikse varju all.
Kõik lokkas, luhtas. Kaugemal
käis kari üle rohumaade;
siit paistsid külad, põllud, veed,
suur metsik aed ja puiesteed,
kus mõtlik-tõsiseid drüaade[2]
lehtpuude haljas hämaras
ei käinud keegi segamas.

II

Loss oli ehituselt iidne,
auväärne, mugav, mahukas —
nii nagu losse kord soliidne
moemaitse targu ehitas.
Kuid kõik need ülikõrged saalid,
kus seinte pääl on keisrimaalid
ja tapetiks on raske siid, —
need kirjud kahlid ja drapriid
nüüd kadumas on moodsas majas,
ei tea küll, miks... Tõtt-öelda see
ükspuha näis mu sõbrale,
sest haigutama teda ajas
nii linnalossides kui maal
antiikne ja ka moodne saal.

III

Ta valis toa, kus luksust polnud:
kaks kappi, laud ja suur kušett —
pool aastasada oli olnud
siin karmivõitu kabinet,
kus onu aknast välja vahtis

[1] *O rus!* (lad.) — Oh provints! — tsitaat rooma luuletaja Quintus Horatius Flaccus'e (65—8 e. m. a.) «Satiiridest». — О Русь! (vene k.) — Oh Venemaa!

[2] drüaad (kr.) — metsanümf muinaskreeka mütoloogias.

ja kärbsepüüdmisega jahtis
või virtinaga tõreles.
Nüüd nähagi võis kappides
ta tegevuse tunnismärki:
sääl olid nipsud-napsud reas,
nalivkapudelite seas
üks kontovihk ja vanavärki
kalender... Ajanappus muud
ju lugeda ei lubanud.

IV

Siin elas-oli mu Jevgeni
kui mõtlik mõisaperemees
ning ajaviiteks uut süsteemi
ta sisse seada kavatses.
Despootliku ja igivana
teoorjuse ta lahedama
obrokiga nüüd asendas —
ning ori saatust õnnistas.
Kuid naabrid oma kolkamaadel
kas põrnitsesid kulmu alt
või muhelesid kavalalt —
üksmeelselt aga leidis aadel,
et ülikardetav on maal
see kentsakas originaal.

V

Et naabrid algul sagedasti
kõik sõitsid teda vaatama,
siis õue kaudu enamasti
tuulkärme doni traavliga
ta kaduda sel hetkel oskas,
kui naaber logisevas troskas
ju lähenes. — «Mis ülbe toon!
See noormees on ju farmasoon! [1]
Ta ignorants ei meeldi meile.
Ta käitub taktitundeta,
joob veini suure klaasiga,
ei suudle kätt, ei vasta teile:
aus härra, ei — aus daam, just nii —
vaid *ei* ning *jah*.» — Nii räägiti.

---

[1] farmasoon — vabamüürlane; moonutatud kuju sõnast *franc-maçon* (pr.).

VI

Kuid äkki sinna kanti sõitis
just Göttingenist otseteed
ja kriitilisi meeli köitis
uus naabermõisnik ja poeet —
Vladimir Lenski, noor ja sirge,
kes kodukolkasse täis kirge
kui Kanti jünger ja fantast
tõi udusest Germaaniast
kateedritarkuse sümptoomid:
uutvärki vaimutormlase
suurpiduliku paatose,
priimõttelised illusioonid
ja süsimustad, voogavad
kaootilised kiharad.

VII

Ta südames, kus täitsa puudus
suurilma paheline tusk,
veel valitsesid arm ja truudus
ja vankumatu õnneusk.
Ta imetles maailma rikkust
ja liigutavat võhiklikkust
kui algajal veel esines
ta nooruslikes tunnetes.
Nii püüdis meie kõigi elus
ta esmajoones näha just
universaalset mõistatust
ja leidis raskes mõtiskelus,
et olemise siht ja tuum
on mingi suur müsteerium.

VIII

Ta uskus, et sümpaatseid hingi
peab kokku viima elutee,
et kusagil käib kurtes ringi
ka tema kallis kaaslane.
Ta uskus: vangiraudu kandma
ja laimajale hoopi andma
on sõbrad valmis tema eest.
Ta uskus kõigest südamest,
et surematu sihi poole
meid viivad suured nägijad,
et õnneukse avavad
maailmale ja inimsoole

kord vaimukiirte varal need
humaansed mõttehiiglased.

IX

Kaastunnet, põlastavat viha,
moraalseid aateid, hingetuld
ja kipitavat kuulsusiha
ta tundis juba varakult.
Kui kanneldades tutvus aga
ta Schilleri poeesiaga
ja rändas Goethe taeva all,
siis kõrgel kunstiallikal
ei pruukind muusad häbeneda.
Uus lüüra uhkelt helises:
neis vaimustatud värssides
ei jätnud iial maha teda
ta mõttelend, ta tundetarm
ja lihtsuse autentne sarm.

X

Ta laulis armust armu sunnil,
hing lauldes puhas-pilvitu
kui lapse uni koidutunnil,
kui kiretu ja kõrge kuu, —
see õhkajate jumalanna,
kes hõljub üle taevaranna.
Ta laulis leinast, rännuteest,
romantilistest roosidest,
ta otsis *uttukadund kaugust*
ja *midagi* ja unelmaid,
poetiseeris pisaraid,
ta kurtis närtsimise raugust
ja kaduvust siin päikse all,
kui ude lõual tärkas tal.

XI

Kui andekust ja kõrgeid aateid
Jevgeni hinnata ehk võis,
siis kahjuks vaimseid väljavaateid
ei pakkund ükski kolkamõis.
Ta naabrimehi kohtas harva:
lärm oli talle vastukarva
ja vestlus kodusest miljöödst,
likööris, koertest, heinatööst
ei sisaldanud luulet ega
peol sädelenud kõrgema

seltskondliku finessiga —
kuid mõistuse ja tarkusega
just eriti ei hiilanud
ka nende kallid küljeluud.

XII

Poolvenelasest noort poeeti,
kes oli kuldaväärt partii,
maal kõikjal kosilaseks peeti
ja väimeespojaks ihati.
Kus ilmub kaunis Lenski — ruttu
poissmehe kurvast põlvest juttu
teeb targu iga vanapaar.
Serveeritakse samovar.
Kõik lõbusasti söövad-joovad,
virk Dunjakene valab teed.
«Vaat!» sosistavad omaksed
ja Dunjale gitarri toovad,
kes piiksub (issand halasta!):
Mu lossi jõua kaugelta!...

XIII

Kuid abielu-kütkest kenam
näis olla enda peremees
ja Lenski päevast päeva enam
Oneginile lähenes.
Nad olid aga kahekesi
kui leek ja jää, graniit ja vesi,
kui värss ja proosa — vastandid.
Nad kohtusid, nad pettusid,
siis hakkas meeldima neil kahel
koos ratsutada, vestelda.
Siis tuli suur sümpaatia.
Nii sõprust sõlmitakse vahel
seepärast vaid (mu põlispatt!) —
et pole teha targemat.

XIV

Kuid iga sõprus, nagu teame,
ja tundmused on iganend,
sest nullideks me teisi peame,
ja number üheks — iseend.
Me oleks kõik napooleonid,
kaastrügijate leegionid
on meile instrument — ei muud.
Nii külmalt küll ei kohelnud

Onegin oma ligimesi:
ta tundis ja ka põlgas neid, —
kuid reeglis on ju erandeid,
mispärast mitmeid inimesi
nii nagu teiste tundeidki
ta respekteeris igati.

XV

Poeedi hoogne kõnerikkus
ja pilgus lõkendav ekstaas,
liig noore aru ennatlikkus —
Oneginit kõik üllatas.
Ta naeratas vaid endamisi:
miks pilgata? Eks tasapisi
aeg temale kõik selgeks teeb;
kord kurvalt kokku variseb
ta täiuslik maailmahoone.
Küll tuleb tund, küll tuleb tund!
Las enne aga õnneund
ja imekõrgeid illusioone
toob noorusele nooruslik
pateetiline palavik.

XVI

Nad vaieldes tõid ette faktid
ja moralistide ideed,
ürgvanad ühiskonna-paktid
ning arenevad teadused.
Nad võtsid arutluse alla
ööst pimedama surmavalla
ja saatuse ja inimsoo
eelarvamiste ajaloo.
Poeet siis näiteid õhinaga
tõi põhjamaa poeemidest.
Onegin lausa lahkusest
neid kuulas kannatlikult — aga
tõtt-öelda suurt ei taibanud,
mis taotlesid need laulikud.

XVII

Neid hämmastas, kui hirmus voli
on kirgedel me südames.
Onegin, kes nad hüljand oli,
neist rääkis leebelt ohates.
Jah, õnnis mees, kes kirest joobub,

kes lõpuks meeltemässust loobub
ja tunneb tormikeeriseid!
Veel õndsam, kes ei tunne neid,
kes haigutab ja muud ei soovi,
kui pääsu kiretülidest,
kes tõrvab oma vihameest,
kes kaardiõnnegi ei proovi
ja rõõmustab, et alles tal
jääb vanaisa kapital!

XVIII

Kui meelerahu lipu alla
me läheme kui loobujad,
kui põues torm ei puhke valla
ja meile näivad naljakad
me kirgede kapriisid, armid,
liig ajakohatud alarmid, —
siis, kuuldes tulipääde suust
hasartset kire-pihtimust,
ka meie süda äkki nälgib,
me kuulatame ahnelt neid
ekstaatilisi heeroldeid —
nii keset uljast noorust jälgib
võib-olla vana invaliid
husaari sõjalugusid.

XIX

Kuid noorus vaikimist ei talu
ja tundmusi ei talitse:
kõik oma õnne, hingevalu
ta lobiseks maailmale.
Onegin kuulas noort poeeti
täis väärikust ja graviteeti
kui kogend armuinvaliid.
Nii tunderikkalt kõlasid
poeedi sõnad ja ta ohe,
nii siiras oli kõnetoon,
nii südamlik ta konfessioon,
et kuulajale selgus kohe
see noore armu imehell
ja väga tuttavlik novell.

XX

Ah, meie aastates ei saada
nii kuumalt enam kiinduda —

nii võib vaid laulik armastada
ja hullupööra ihata!
Ah, igal pool üks harras lootus,
nii omane ja tuttav ootus,
nii tuttav melanhoolia!
Ei kohtumised muusaga,
ei reisirõõm, ei rännurada,
ei võõrad võlud, kauged maad,
ei hariduse allikad
noort südant suutnud paelutada,
kus endiselt jäi lõkkele
ta puhas tundetuluke.

XXI

Kui armupiinas igatseda
ei osanud veel poisike,
siis mängumurul võlus teda
ta vallatleja kaaslane.
Need süütud mängud pargis kestsid
ja nende isad-naabrid vestsid
ju pulmakroonist lastele.
Õrn Olga puhkes õitsele
ja kasvas isamajas üles
truusüdamliku hoole all
just nagu metsa lähedal
maikellukene rohusüles,
kus mesilased, liblikad
ei märka õiekarikat.

XXII

Hell süda õnneunelmale
siis avanes — ja noorukil
tõi armuohke kuuldavale
eleegiline vilespill.
Eks jääge terveks, mängurajad!
Nüüd kütkestasid luuletajat
mets, öö ja kuu — jah, sama kuu,
mis paistes läbi padriku
kord meelitas meid puiesteile,
kord kuulatas me sosinaid,
kord hõbetas me pisaraid, —
nüüd aga sellepärast meile
veel näikse vahel kumavat,
et asendada laternat.

XXIII

Ilmsüütult naeratama varmas
ning ikka kuulekas ja kraps —
õrn Olga oli üliarmas
ja lihtsameelne tütarlaps.
Ta sinisilmad, rõõmus tuju,
blondjuuksed... kuid see tuttav kuju
piltilusana teie ees
on kõikides romaanides.
Ta mullegi kord meeldis varem.
Nüüd aga hakkab tüütama
see kenadus... Mu lugeja,
kui lubate, siis tahan parem
siin jutustada vanemast
ja erinevast sõsarast.

XXIV

Tatjanaks nimetati teda...
Romaani lehekülgi ma
nüüd mõtlen hellalt pühitseda
nii ebamoodsa nimega.
Miks mitte? Vanavärki aegu
ja peretuba meile praegu
see meenutab küll muidugi,
kuid kõlab armas ometi.
Me ristinimed — siiralt võttes —
on kaunis maitselagedad
(me värsid veelgi hullemad!) —
sest vaimuvalgustuse mõttes
me paraku ju pole muud
kui peenutsevalt pentsikud.

XXV

Niisiis, Tatjanaks hüüti teda.
Ei õhetanud põsil tal
õrn puna, mida imetleda
võis kaunitarist sõsaral.
Tumm, kartlik, nukrapilguline
kui laanehirv, kui külaline
jäi kodustele võõraks ta
ju pisukese lapsena.
Ei oma isa ega ema
ta hellitada osanud,
ei kilganud, ei hullanud, —
vaid istus nõnda tõsisena,

kui ununeks kõik ümbrus tal,
ühtsoodu üksi akna all.

XXVI

Ta vaikne sõber, mõtiskelu,
ju kätkis teda kiigutas
ja unelmaga ehtis elu
maatütarlaps fantaasias.
Kuid õmblusraamil ühtki lille
siidniitidega lõuendile
need nõtked, nõelakartlikud
ja õrnad käed ei õmmelnud.
Laps ilmselt ihkab valitseda:
ta nukule dotseerib neid
hää käitumise juhiseid,
galantsusi ja kõike seda,
mis külge poogib temale
ta elukogend emake.

XXVII

Kuid nukkudest end hoidis eemal
Tatjana juba lapsena,
ei rääkind riietuse teemal,
ei linnaelust nendega.
Tal polnud isu vallatleda.
Maast-madalast ent köitsid teda
ööpimeduses tuisuhood
ja hirmutavad muinaslood.
Kui няня [1] mängima kesk aasa
käekõrval ridamisi viis
kõik Olga sõbratarid — siis
ta heledalt ei naernud kaasa,
kui teistele nii lustilik
näis viimnepaar ja pimesikk.

XXVIII

Ta ootas rõdul koiduvina,
kui mets ja maa veel magavad,
kui tantsides kesk taevasina
kaob tähekeste müriaad,
kui okstelt langeb kastevesi
ja hommik tuleb tasakesi
ja puhtetuuled puhuvad.

[1] Няня (vene k.) — njanja, lapsehoidja.

Kui talveti poolt ilmamaad
kottpimedus veel hoiab süles,
veel udusombus kumab kuu
ja idakaar on hääletu —
siis virgena ju tõusis üles,
kui sama tundi näitas kell,
ta vahaküünla valgusel.

XXIX

Ju noorena said armsaks talle
romaanid, kus nii kaunilt on
kõik ette luisand lugejale
Jean-Jacques Rousseau ja Richardson [1].
Ta isa, möödund aastasaja
moestläinud laadi esindaja,
kui tolerantselt muhe mees
ei pärind lapselt iganes
(lektüüri mänglusena võttes),
mis kurikaval köide tal
on hommikuni padja all.
Ta ema oli selles mõttes
veel sallivam ja ise just
täis Richardsoni-vaimustust.

XXX

Kuid miks nii väga Richardsoni
sümpatiseeris, armastas
see vanadaam? Miks Grandisoni
Lovelace'ile ta eelistas? [2]
Eks ikka sellepärast vistist,
et nimetatud belletristist
kord rääkis vürstitar *Aline*,
ta Moskvas elutsev *cousine* [3].
Maaneiu mehele sääl anti:
peig sobiski ja paar sai neist.
Ta jumaldas üht hoopis teist —
gardisti, mängurit ja franti,
ja tundis, et see teine on
ta ideaalne Grandison.

---

[1] Richardson, Samuel (1689—1761), inglise kirjanik, omal ajal paljuloetud romaanide «Clarissa» (ilm. 1748) ja «Sir Charles Grandison» (ilm. 1754) autor.

[2] Grandison — kõigi vooruste kehastaja samanimelises romaanis (vt. eelm. märkus); Lovelace — teine peategelane romaanis «Clarissa», hädaohtlik võrgutaja.

[3] cousine (pr.) — kusiin, tädi-, onutütar.

XXXI

Sel teisel istus ikka hästi
ta munder ja ta ballifrakk —
kuid mõrsjat sõna kuulda kästi
ja pandi valmis veimevakk.
Mees pärast pulmi reisis ruttu
maakolkasse, kus palju nuttu
tõi naisele ta saatuslöök.
Siis toibus ta, siis meenus köök,
siis korraldas ta einevõttu,
siis harjus ja siis viimati
ta oli täitsa rahulgi.
Nii kaotab harjumuse tõttu
kord okkad vana hingepiin
ja õnne asendab rutiin.

XXXII

Ta mures lohutas ehk teda
veel rohkem väike kavalus,
kuis mehe üle valitseda:
see oli kuldne avastus.
Nüüd elu ladusalt neil voolas.
Ta sügiseti seeni soolas,
raseeris laupu [1], sekeldas,
kõik raamatusse rehkendas,
kuldkõlisevaid pidas paunas,
kontrollis künni-, külvimaid,
säälvahel klähmis teenijaid,
laupäeviti käis vihusaunas —
mis imet pidi selleks ta
veel mehelt luba küsima?

XXXIII

Sõbrannadele suveniiriks
ta kirjutas kord verega,
Praskovjat nimetas *Pauline*'iks
ja mõjus imehaprana.
Ta kitsakest korsetti kandis
ja hääldamise juures andis
ta nina prantsuspärase
aktsendi vene n-ile.
Siis noorusmälestuste hulka
läks album, vürstitar *Aline*,
õrn luule ja ka õrn musliin,

[1] *raseeris laupu* pärisorjadel nekrutiksandmise puhul.

Celine'ist jälle sai Akulka
ja tagatipuks viimati
ta negližee vateeriti.

XXXIV

Jah, kõigeks andis talle voli
häätahtlik, armastaja mees,
kes lõunat süües ikka oli
öökuues ja pantuhvlites.
Kui süüdati ent kandelaabrid
ja tulid lihtsavõitu naabrid,
siis kurdeti, siis kiruti
maailma imenarrusi
ja naerdi nakatava hooga.
Aeg lendab, Olga keedab teed,
suud naerul, silmad unised,
koos võetakse veel õhturooga —
ja väsind jutupuhujad
kaleskas koju vuravad.

XXXV

Nad armastasid muistset laadi
ja rangelt nagu vanasti
auastmestiku järgi praadi
peolauas neil serveeriti.
Niihästi nende kodukali,
oraaklilaulud, näärinali,
pöördkiik ja eluolustik —
kõik oli ehtsalt venelik.
Kui rahvas nelipühal tukkus
kesk venivat liturgiat,
siis nendelgi paar pisarat
leesputke lehtedele kukkus
ja neilgi praeti särinal
pannkooke vastlanädalal.

XXXVI

Nii elasid ja vananesid
nad vähehaaval mõlemad,
kuid mehele siis avanesid
maamullas kalmuväravad.
Truu naine silmavett nüüd valas,
koos lastega ta naaber halas
ja leinas kõigest südamest
hääd inimest ja härrasmeest.
Et kadunu ei sallind uhkust,

siis tema hauakivilgi
on kirjutatud lihtsasti:
Siin Issandas on saanud puhkust,
kui ära kustus elukiir,
Dimitri Larin, brigadiir.

XXXVII

Teelt koju jõudes otsis üles
noor Lenski selle haua siin.
«*Poor Yorick!*» [1] mõtles ta. «Kui süles
ma lapsena sul istusin
ja hoidsin pihus mänguvaljast
või näppisin su rinnal haljast
Otšakovi kuldmedalit [2], —
siis lapsukesi kihlasid
sa juba oma mõttes-meeles
ning andsid mulle Olga käe.
Sa õhkasid: eks näe, eks näe! . . .»
Ja leinalises luulekeeles
säälsamas värssi veeres tal
eleegiline madrigal.

XXXVIII

Ka vanemate haual palmis
Vladimir värsse silmavees:
aukartus helises ta salmis
patriarhaalse põrmu ees . . .
Nii paiskab saatus igavikku
generatsioone järjestikku
kui külvisaaki sügisel.
Uus noorus trügib künnisel . . .
Me tormame barjäärid maha
ja näitame kesk rüselust
eelkäijatele haua-ust, —
kuid küllap meidki ukse taha
ja surmavalda suruvad
me tragid järeltulijad!

XXXIX

Kuid, sõbrad, seni tõusku pähe
meil elujoovastus ja lust!
Ma olemisest hoolin vähe

[1] «*Poor Yorick!*» (ingl.) — «Vaene Yorick!» — Hamleti sõnad kalmistul kojanarri pealuud vaadeldes.
[2] Otšakovi kindlus vallutati Vene vägede poolt 1788. a.

ja tunnen tema tühisust.
Mu süda kaduvust ei trotsi,
fantoomisid mu pilk ei otsi
ja kiitust ma ei janune.
Kuid lootus lendab kaugele
mu salajama sihi poole:
ma kannatan, ma kirjutan
ja järelkuulsust ihaldan,
et meenutaks mind inimsoole
ka läbi sajandite kord
kas või üksainuke akord.

XL

Võib-olla keset ööd ja raju
mõnd südant liigutab see toon,
võib-olla Lethesse ei vaju
need stroofid, mida praegu loon;
võib-olla näitab mu portreele
kord juhmard nagu korüfeele
ja hüüab, hääles graviteet:
näe, kus Poeetide Poeet!
Truu muusajünger, tänu sulle,
kui tulevikus mäletad
mu lennukat poeesiat,
kui vanarauga vanikule
sa kohendad mu põliseid
ja tuuseldatud loorbereid!

(Onegin külastab Larineid ja Tatjana armub temasse. Ta saadab Oneginile naiivse, siira kirja, milles tunnistab talle oma tundeid, ning järgmisel külaskäigul püüab Onegin Tatjanale selgeks teha, et senised kogemused naistega on talle võimatuks teinud tunda küllaldaselt sooja, ehtsat armastust. Sellest peale Onegin eraldub veel rohkem naabritest. Tatjana püüab heitunult ja nukralt toibuda hoobist, mille Onegin on temale andnud.)

Neljas peatükk.

La morale est dans la nature des choses.
Necker.[1]

. . . . . .

XL

Me põhja sui on lõuna talve
groteskseks väänat jäljendus.

[1] Moraal on asjade loomuses (prantsuse k.). Necker (1732—1804) — prantsuse riigimees ja kirjanik.

Vaid hetk, siis kaob, ei aita palve!
Tõik kurb — ja kurb mu väljendus.
Ja sügistaevas tuhakarva,
päev paistab kiduralt ja harva
ja vara saabub õhtuvik;
ju laane sume sügavik
kurb-mühavana lagenemas,
ju maale laskub uduloor;
metspart'e kilkav killavoor
käib lõunasse, ning lähenemas
hall aeg, mil nukraks norgub meel:
november seisab ukse eel.

XLI

Koit hämuselt ja külmalt väljas,
vait põllutööde rõkkav rutt,
ning emasoega maanteel näljas
näed ahnelt saagitsemas sutt;
lõhn ajab nohisema ruuna,
arg sõitja võtab otsesuuna
ja laseb mäkke täies hoos;
ei enam lehmadega koos
käi puhtel karjamaale karjus,
ei tule kokku ammuv parv
keskpäeviti, kui huikab sarv;
peerg praksub tare soojas varjus,
seal laulab neid ja vurinal
käib tallalaud ta jalge all.

XLII

Nüüd väljadel, kust veeti voosid,
külm paugub, hõbekas on härm ...
(Mu publik ootab riimi «roosid»:
siis võtke, et ei tekiks lärm!)
Parketist puhtamana mäe all
jõe vesi tardus helkja jää all;
ju poistekamand omapääd
sääl uiskudega lõikab jääd;
too taaruv punajalgne hani
vist meelsalt liugleks mööda vett:
jalg hoolsalt jääle asetet,
ent libastub; ja lumi pani
kõik virvendama, rõõsk ja hell —
näe, tähti kuhjub kallastel.

XLIII

Mis üritada külanukas?
Kas jalutada? Meel ei saa
sest lahutust: kõik loodus hukas,
nii monotoonselt lage maa.
Kas lasta ratsa stepi kaudu?
Kuid hobu tõmbiks tambit raudu
seal takistab jää murduv kirm,
et aina vääratada hirm.
Ei, istu peale sünges hoones
ja loe: siin Walter Scott [1], seal Pradt [2]!
Loe arveid, siuna, nii et patt,
hing täis, ning rüüpa ühes joones,
et õhtu kaoks. Nii hubased
on talveõõmud tubased.

XLIV

Jevgenis norg ja laiskus ristub,
ta tuskleb kui too kuulus lord
ning otse voodist vanni istub,
mil peale jäänd veel jäine kord;
peas arved, mida täis ta laadik,
ta piljardlauas puhtest saadik
kaht palli üksi taob ja taob;
kuid saabub õhtu — meelest kaob
tal piljard, teener katab laua
ja tuli õhkub koldeleel;
Onegin ootab ju, kas teel
näeb Lenski troikat — ootab kaua:
kuid lõppeks siiski paistab too.
Nüüd ruttu sisse söök, Guillot!

XLV

Su vein, oo lesk *Cliquot* [3], mis pea sees
nii vilkaks ergutab ideed,
nüüd tervitab poeeti jää sees,
või pudel ehtsat *de Moët*'d [4].
Tas helgib vaht kui Hippokrenes [5];

---

[1] Scott, Walter (1771—1831) — šoti kirjanik, ajalooliste romaanide autor.
[2] Pradt (1759—1837) — prantsuse kirjanik-publitsist, kellel oli lugejate hulgas suur menu.
[3] Cliquot — prantsuse vahuveini-sort.
[4] De Moët — prantsuse vahuveini-sort.
[5] Hippokrene — võluallikas Helikoni mäel, mis tekkis kreeka müüdi järgi Pegasuse kabjalöögist; igaüks, kes sellest jõi, sai ande luulekeeles kõnelda.

buketis paeluvas ja peenes
on jumal teab mis võlud koos;
tall' kuulub koht mu noorusloos:
ta eest nii tihti rändas taskust
mu viimne kõlisev metall.
Mis hurma oli varuks tal,
mis õndsat jaburduste askust!
Tast, sõbrad, elustusid nii
mu värsid, vaidlus ja esprii [1]!

XLVI

Kuid kõhule ta vaht ja kihin
nüüd enam kosutust ei too;
nüüd rohkem rahu poole sihin,
mull' meeldib mõistlikum *Bordeaux* [2],
ei enam sobi meel *Aï*'ga [3];
Aï on nagu narriv piiga,
hurm liiga helkiv, kelkiv ses,
ta on kui tujukas metress [4].
Kuid sind, *Bordeaux*, kui kindlat selli,
kui sõpra ikka head ja truud
sind usaldan, kui petsid muud;
kui süngub meel, siis leebeid, helli
ja hõrke unistusi tood.
Oo, tervitagem kõik *Bordeaux*'d!

(Kaminatule juures vesteldes hakkab Lenski kõnelema oma armastusest — tema laulatus Olgaga on juba lähenemas — ja teatab muu seas Oneginile, et varsti saabub Tatjana nimepäev. Ta teeb Jevgenile ettepaneku sinna minna. See tahab keelduda, kartes igavat seltskonda, kuid Lenski väidab talle kergemeelselt ning ekslikult, et nimepäevast võtvat osa ainult kitsaim omaste ring. Seepeale Onegin pool-tõrkudes lõpuks nõustub.)

Viies peatükk.

Oh, et eal ei kohutaks
uned sind, Svetlana,...
Žukovski.

I

Tol aastal talve algus nihkus
ja nihkus — kõik näis hilistund,
et kogu loodus ootel kihkus;

---

[1] Esprii (prantsuse k. *esprit*) — vaim; vaimukus.
[2] Bordeaux — prantsuse lauaveini-sort.
[3] Aï — prantsuse vahuveini-sort.
[4] Metress — armuke.

kuid alles näärikuu tõi lund
ööl vastu kolmat. Juba vara
Tatjana vaatas: karjatara
ja peenrad valged, valged hoov
ja aiateed ja laudaroov;
kui rõõmsalt harakad ei lärma!
Jää aknail ees kui väätlev lill,
puil katted peal kui hõbevill;
täis pehmet lund, täis helkjat härma
ka seljakud — ning kõikjal näed
vaid helendavat lund ja jääd.

II

Talv käes... Kui kirgas ilm nüüd paistab!
Nüüd talumeestel välja reed;
ruun rõõmsalt lume värskust haistab
ning lastes traavi mööda teed,
mis tuisand sügavasti umme,
veab hoogsal lennul rööpaid lumme;
ka küüdimehel' meeldib töö,
üll tulup, ümber punavöö.
Ju külapoiss tõi kelgu lakast;
peal karjakrants, ta ise ees,
nii veab ja hullab väike mees;
sõrm tunneb näpistavat pakast,
kuid naerev kelm ei hooli tast.
Eit ähvardades vaatab last...

III

Kuid vast see näib teil' ajakaotus
ja tühi tundub töö, mis teen:
nii lihtne loodus — küll on maotus!
Ses puudub kõik, mis hõrk ja peen.
Üks teine laulik täis ekstaase
on laulnud teile kauneid fraase
küll esimesest lumesaost [1],
küll talveelu vaiksest paost;
teid paelub vist ta hiilgav tase,
ta laul täis mõndki stiiliõit
sest mõnust, mis toob saanisõit
koos armsaga; ei haarda lase
mul pärga temalt pieteet,
ei sinult, soomlanna poeet [2]!

[1] Puškin kõneleb P. Vjazemski 1819. a. kirjutatud luuletusest «Esimene lumi».

[2] J. Baratõnski — soome-ainelise värssjutustuse «Eda» autor.

IV

Tatjana vene süda armus
me talve: miskipärast näis
tall' võrratu ta vene karmus,
ta vene külmus veetlust täis,
täis lummust härm, mil päike kiilgas,
ja jää, mis ehas roosalt hiilgas,
ning kodusena tundus tall'
öö süngus kolmekuningal.
Neil majas oli au sees kuues
päev nääril: kõiki teenijaid
näis võlund ennustuse taid,
nad sekeldasid, uudist tuues,
kuis preilidele olla taas
leit vapper sõdur-abikaas.

V

Tatjana kartis lapseusus
neid endeid, mida rahvasuu
peab tähtsaks — paha uni rusus
ta meelt ja kaardipanek, kuu —
ta salamärke leidis nendes
ja hirmu tundis igast endest,
et kuskilt halba tuleb veel,
ja ikka raske oli meel.
Kui nina pestes ahjul roomas
ta edev kass ja ketras sääl,
siis ütles talle sisehääl,
et tuleb võõraid. Kui ta hoomas,
et noorkuu, paistes taeva alt,
tall' sarvi näitas vasemalt,

VI

siis mõjust selle õudusnähte
ta kahvatas ja värises;
kui nägi taevast sööstvat tähte,
mis sajaks killuks kärises,
siis Tanja, ärevusest kangend,
veel katsus, enne kui ta langend,
kõik öelda, mida ihkas meel.
Kui juhtus külas või alleel
must munk ta vastu või kui lidus
kord nobe jänes üle tee,
siis nõnda jube näis tall' see,

et vaesel süda hirmust kidus
ning aimas meel, et varsti vist
käes oht ja häda — viimne rist!

VII

Mis sest? Need õudused ta viisid
ekstaasi: sala joobus sest
ta hing. Me loomuse kapriisid
ei hooli järjekindlusest.
Aeg kaldus kolmekuningale.
Nüüd alles hiilgas noortel pale!
Oo, endeist rõõmleb see, kel pikk
ja kirkalt-lai näib tulevik!
Kuid endeid hindavad ka vanad:
veel läbi prilli, surma suus,
neil uudishimu ikka uus,
kes homme mulla alla manat;
ka raugale veel vilgub troost,
laps-lootus, sinu petteloost!

VIII

Tatjana tules vahapala
näib imeliselt muunduvat,
ning imesaatustele sala
ta mõlgutused suunduvad;
suur liud on täidet veega, selles
on sõrmuseid. Ta uudistelles
neist võtab ühe, uurib siis,
ja kõrvus kõlab muistne viis:
«Seal kõik on rikkad, kõigil hõbe
on labidaga kaevata;
kes kuuleb meid, see vaevata
saab ausse.» Kuid vaid rasket tõbe
toob viisi aeglev, kurblik liug;
on hoopis soodsam kassi niug.

IX

Öö jäine; sinilaotus kiirleb;
ei ühtki pilve kõrgel leit,
kus tähekoor nii vaikselt tiirleb ...
Tatjana, seljas kerge kleit,
nüüd õuel, meeles muinasreeglid,
seab hoolsalt poolkuu poole peeglit;
kuid sünges peeglis võbeleb
vaid kuu, mis nukralt hõbeleb ...
Oo, krudin ... rändur ... neiu neljub

ta poole kikivarbail, hell
kui flööt on toon ta sõnadel,
kust neitsilikku hardust heljub;
ta küsib: «Mis te nimi on?»
Too vaatab, vastab: «Agaton.»

X

Tatjana, kuuldes amme juttu,
hing võlumise himust aet,
on sala käskind, saunas ruttu
laud olgu kahe tarvis kaet;
kuid äkki paelub hirm Tatjanat...
Ka mind — kui mõtleb meel Svetlanat,
on hirm ka mul — siis jääbki nii,
et jutt meid nõiduma ei vii.
Tatjana võtab siidvöö lahti
ja varsti puhkab asemel.
Ta sängi kohal lehvib Lel [1].
All padja neitsilikult vahti
peab peegel. Kõik on vait kui haud.
On sulgund neiu õrnad laud.

XI

Tatjana ööl näeb und, et ime,
kuis kõnnib väljal hangedes,
ning kogu välja katab pime,
morn nukrus taevast langedes,
ja keset hangi, näe, eks vooga
ja voola kohiseva hooga
must jõgi, veeretades vett,
mis pole jääga aheldet;
jääpank on kahel ridval sillaks
pand üle kobrutava vee —
nõrk, värisev ja ohtlik tee,
mis käija kergelt jõkke pillaks;
ning nähes laineid vahuseid
jääb hämmastuses seisma neid.

XII

Tatjana nuriseb — ei malda
end hoida vaos: ei ühtki näe,
kes aitaks jõuda teise kalda
ja sealtpoolt sirutaks tall' käe;

[1] Lel — slaavlaste oletatav armastusjumal.

kuid äkki liigub hang — kes tahtis
sealt rünnata? Mis palg sealt vahtis?
Suur, sassis laanekaru lõust.
Tatjana karjub kõigest jõust,
loom möirgab, lume peidust poetab
end hiiglakäpp; neid nõksatab,
ent kuigi süda põksatab,
läeb üle — sünge karu toetab
ta kätt, tal käpp ei värele;
neid tõttab — loom ta järele.

XIII

Meel möllul; hing täis hirmukeerist,
ei lakka neiu ruttamast,
kuid karvakandjast kavalerist
ei pääse — see ei lahku tast,
vaid kõmbib mööda künkaid-kände;
ees mets, täis morne, kõrgeid mände,
mil liikumatu oksastik
täis helbeid, lai ja kuninglik;
ning läbistades kase latva
ja haava oksi, vaatleb maad
öö vilkuv tulemüriaad;
ei kuskil teed; all raskelt matva,
tolmpeene lume mättad, mäed;
vaid valget vaipa kõikjal näed.

XIV

Ta jookseb metsa täies valus,
kuid näeb — ta kannul mesikäpp;
kord roigas kaela ees, kord jalus,
kord kisub oks kui nõianäpp
kuldrõnga haprast kõrvalestast,
jalg lipsab kinga niiskund kestast,
mis lumme kinni jäänd, ning kätt
tal riivab raag, et kukub rätt,
kuid ta ei viivita: kui pilge
ta taga kuuldub ähkiv hääl!
Ta väriseval, tardund käel
ei kleidi serva tõsta ilge —
nii ligidal on kiskja samm;
ning äkki vaesel raugeb ramm.

XV

Ta vajub. Kohe kahmab karu
ta sülle — mühak metsavend!

Tatjana, arg, kui kaoks tal aru,
ei tõrgu ega kaitse end,
vaid talub tummalt õudse röövi;
too rühmab, kuni ees näeb löövi
kesk kinnituisand tihnikuid
ja valget lund ja kõrgeid puid;
ta aknast nagu valgust vilguks,
ja kärast, kiljeist rõkkab hütt.
«Siin,» lausub murdjast naistekütt,
«mul elab kaim, siin puhka pilguks!»
Ning astub kotta täies hoos
ja lävele vaob rüpest noos.

XVI

Tatjana toibub — peal näeb katust,
kuid loom on läind — ta neelas laas;
sees nagu peetaks uhket matust,
seal kõlab, keerleb kann ja klaas.
Kuid ta ei jookse hirmul pakku,
vaid piilub vargsi ukseprakku,
ning näeb ... ta näeb — tal kohkub hing:
ees lauas hirmutiste ring:
õel koerakoonuline sarvik,
julm, maotu kukepeaga sorts,
juhm kekats, laubal ülbe korts,
hull nõid, kel kitsehabe harvik;
seal näitab kääbust hämar urg,
seal teist, kes pooleks kass ja kurg.

XVII

Ning näe, seal ämblikud, näe, vähid
neil seljas ... ning veel hirmsam näib
suur kolp, mis punarätti mähit
ja hanekaelal ringi käib,
ning näe, sääl tantsiv tuulik kehkleb
ja aina tiibadega vehkleb:
nii mürtsub, turtsub nõiut kamp —
naer, inimlaul ja hooste tramp!
Ent äkki hakkab veri keema
Tatjanal: hirmu, armu hoo
toob võõraist üks ja nimelt too,
kes me romaani keskseim teema —
Jevgeni juhib lõbustust
ja vahel vargsi vaatab ust.

XVIII

Ta annab märku — kõikjal sagin;
ta joob — täis joobnud hõikeid laud;
ta naerab — kõikjal naerulagin;
tal kortsub kulm — kõik vait kui haud;
ta on siin peremees, see selgub
sest ilmselt. Tanja kartus pelgub,
tal süda enam nii ei tao,
ta lükkab avaramaks prao .'. .
Kuid äkki tuiskab iil ja nähvab
kõik tuled surnuks . . . Salk on tumm,
on hämmund võigas tondisumm;
Onegin tõuseb, vaade sähvab,
ta pilves palg on morn ja must.
Kõik tõusevad. Ta uurib ust.

XIX

Nüüd Tanjal hirm. Ta tahaks minna,
ta tahaks joosta — jalga lõi
tal kramp; ta viskleb siia-sinna,
ta karjuks meelsalt, kuid ei või;
Onegin tõukab ukse valla;
ning näe, kõik tondid pilla-palla
ta ees — mis jube põrguvirn,
mis pilkav naer, mis solvav hirn!
Ja kabjad, kihvad, pikad londid
ja iga krants ja iga klutt
ja keelekonts ja hännatutt
ja sarved, sõrmed, vurrud, kondid —
kõik näitavad ta poole, kõik,
ning «Minu! minu!» rõkkab hõik.

XX

«Ei, minu!» karmilt vastu kärkab
Jevgeni — järsku haihtub eest
õel tondisalk, ning neiu märkab
öö jäises hämaras vaid meest,
kes viib ta nurka, vaatab ringi
ja toob tall' istmeks lammund pingi,
kus asetseb ta, hell ja hea,
ning õlale tal vaotab pea.
Kuid äkki tuleb sisse Olga,
siis Lenski; läitub küünlavilk;
Onegin vehib käega, pilk

käib hurjalt üle sünge kolga,
ta kirub kurjalt tulijaid;
Tatjana hirmub, vaikib vaid.

XXI

Riid valjub, valjub. Äkki kahmab
Onegin tupest pika noa,
lööb Lenskit. Neiu süda jahmab,
julm, painav vari täidab toa,
onn kõigub ... miski kiljub, kirgub ...
Ja võpatav Tatjana virgub ...
Näe, kamber ju täit koitu uut,
ja kirkalt õhkub aknaruut,
kus mängleb päeva ärkav hergus;
ja vaatab Olga uksepraost,
põsk punetavam põhja aost
ning jalus pääsu lendlev kergus;
ta küsib, lävel seisatund:
«No, Tanja, kellest nägid und?»

XXII

Kuid see ei kuule, see ei räägi,
ta lamab voodis, raamat peos,
ja käänab lehti — muud ei näegi,
nii ülipõnev näib tall' teos.
Kes aimaks luulet selles teoses
või õilsaid mõtteid kaunis seoses,
sel oleks aimus üpris väär;
kuid ei Vergil [1], ei ka Molière,
ei Scott, ei Byron, ei Plotinos [2],
ka mitte naiste moežurnaal
nii polnud hinnas meie maal
siis kui Zadeka, suur Martinus [3],
too uneseletaja tark
ja kuulus ida patriarh.

XXIII

Ta töö, nii sügava ja ülla,
kord ostis Tanja odavalt,
kui rändav kaupmees sattus külla,
ning hinnata sai kaasa talt

[1] Vergilius (70—19 e. m. a.) — rooma luuletaja, «Aeneise» autor.
[2] Plotinos (u. 205—270 m. a. j.) — kreeka filosoof.
[3] Martinus Zadeka — nimi, mille all anti välja unenägude seletajaid.

veel kimbu muudki väärset lisa
(kuid enne oli võitlus visa):
«Malvina» [1] juba lagund koost,
paar vihku vanast õudusloost,
grammatika, kaks «Petriaádi» [2]
ja Marmonteli [3] — pool ta tööd,
Zadeka oli päevad-ööd
Tatjanal seltsiks. Vaevalt saadi
tal raamat käest — ka sängis tal
see öösel puhkas padja all.

XXIV

Ta ihkab ulmast tekkind võika
ja raske paine vähendust
ning uurib seika, otsib tõika,
mis seletaks ta tähendust,
ja sisukorras lähestikku
ta näebki tervet tähestikku:
aas, aru, haab ja hang ja iil,
kuusk, karu, maru, sild ja siil —
kuid ei, Zadekastki ei selgu
ta kurjaendeline ulm.
Tatjanal mornilt kortsub kulm,
ta põksuv süda on täis pelgu.
Teeb muret seletuste lünk,
ja mitu päeva on ta sünk.

XXV

Kuid peletades öösist norgu
ju jälle kerkib idas loit,
ning helkjail purpursõrmil orgu
toob Tanja nimepäeva koit.
Ju vara hommikul on maja
täis võõraid — kihin, kahin, kaja!
Tund-tunnilt saanel kasvab arv,
neist igal rahvast terve parv.
Tung, rüsin lävel, publik katsub,
kuis sisse saab; siin uksepauk,
seal naer ja lärm, seal koerahauk,
seal naised koos, kel suudlus matsub,
seal kraaplev jalg, seal tampiv samm,
seal kisav laps, seal karjuv amm.

[1] «Malvina» — naiskirjanik Cottin'i romaan, mis tõlgiti vene keelde aastail 1816—1818.

[2] «Petriaad» — A. Gruzintsevi heroiline poeem 10 laulus.

[3] J. F. Marmontel (1723—1799) — suure populaarsusega prantsuse kirjanik, romaani «Velisarios» ja teiste teoste autor.

XXVI

Näe, naise seltsis muu seas ilmus
ka Pustjakov, nii pikk kui paks;
siis Gvozdin, orja surmasilmus,
kuid ise väga jõukas saks;
Skotinineidki nähti, krapsi,
kuid halli paari, kaasas lapsi,
muist keskmises, muist beebieas;
frant Petuškov näis teiste seas,
ja ka mu onupoeg Bujanov,
peas nokkmüts, uljalt näitas end
(teil' teada vist see vahva vend),
ning erus riiginõunik Fljanov,
suur söömar, petis, lobamokk
ja riukamees, kel suu kui vokk.

XXVII

Siis Harlikov *monsieur* Triquet'ga,
kes oli kuulus naljamees,
Tambóvi alfa ja omeega,
peas punaparuk, prillid ees.
Tal oli taskus värss — Pariisi
galantne komme! —, mille viisi
meil lapski teab; ta tekst käib nii:
Réveillez-vous, belle endormie [1].
Kord kustki luitund almanahhist
tall' sattus kätte see kuplee,
kuid nupukas poeet Triquet
sorteeris värsid vanast praagist,
ning koht, mis kuuldus «*belle* [2] *Nina*»,
käis praegu: «*Belle Tatiana*».

XXVIII

Siis ilmus naabruskonna sammas
(kuis küpsnud preilikeste leer
tast kihkus! kuidas igas mammas
käis võbin!) — roodu komandör ...
Oi, uudist! kihas terve sülem:
Orkester tuleb! Polguülem
on saatnud. Tuju olnuks hall,
ent, rõõm ja õnn, nüüd tuleb ball!
Kõik preilid hüppasid. Kuid kästi
ju tulla lauda. Iga paar

[1] Ärgake, magav iludus (prantsuse k.).
[2] Ilus.

käis käe alt kinni, noor kui vaar,
Tatjana ümber risti-rästi
kõik preilid, härrad teisel pool —
suur kohti otsiv rahvavool!

XXIX

Rist löödi ette. Kõik jääb vakka:
suu mugib toitu, silmad maas.
Vaid taldrikute lärm ei lakka
ja vastu klaasi kõlab klaas.
Kuid varsti kaovad jutul tõkked,
ja kõikjal jälle lärm ja rõkked.
Ei kuula keegi — naer ja kiun
ja kisa, vaidlus, sõitlus, siun.
Näe, uks lööb valla — Lenski tuli
Jevgeniga. «Oo õnn!» — nii hüüd
käib emandalt — «seal on nad nüüd!»
Suur ärevus kui kulutuli,
tung, klaasi-, tassi-, toolijaht,
ning naabriks püütakse noid kaht.

XXX

Nad pandi vastu Tanjat. Hirvest
ta oli hirmunum, ja palg
tal kahvatum kuu viimsest virvest,
silm tuhmus, äkki vere valg
lõi näkku taas — mis hõõguv umbus,
mis kirg ta sees: hing lämbus, sumbus!
Tall' vaevalt kuuldus nende jutt
ja õnnitlus. Ju kippus nutt
tal kurku, juba peagu mattus
tal teadvus — kuid ta päästis karm,
julm pingutus ja tahte tarm.
Ta võitis enda: suhu sattus
paar sõna; vaevalt paindus keel,
kuid lauda jäi ta siiski veel.

XXXI

Traagihüsteerilise stseeni
ja heitund neiuga ei läind
just hästi — nad lõid vaost Jevgeni:
ta oli säärast küllalt näind.
Ju nähes hiiglapidu, ihus
ta hammast. Ent kui kirekihus
vaest Tanjat nägi, siis vast käis

kops üle maksa tal — nii täis
sai hing, et sünge veidrik vandus
veel kätte maksta, nii et näeb
narr Lenski, kes neist peale jääb.
Nüüd esialgu mõttes andus
ta võõraid karikeerima
ning ette triumfeerima.

XXXII

Oneginiga need ei piirdund,
kes nägid Tanja kohkumist,
kuid pirukale oli siirdund
neil meel ja mõte (kuigi vist
ta oli soolat pisut liiga)
ja veinikeldrist ilmus piiga
tsimljanskojega — paras sort,
kui lõpeb praad ja algab tort;
ta kannul rodu pikki klaase,
nii kitsaid kui su piht, Zizi,
mu südame kristall, kes nii
mus läitnud rütmikaid ekstaase,
oo purjupanija vestaal,
sa minu kirgede pokaal!

XXXIII

Ju plõksatavad niisked korgid
ja voolab vein — kuis kihab see.
Näe, kangest kuulsustungist torgit,
nüüd tõuseb tähtsana Triquet —
kupleega näib tal tõesti kiiret;
kõik ootavad, kõik vait kui hiired.
Tatjana ehmub; käes kuplee,
ta poole pöördub nüüd Triquet
ja laulab õudselt. Kõigist servist
käib plagin, hurmat igaüks;
Tatjanalt tänuks järgneb niks;
siis esimeseks neiu tervist
joob suur, kuid alanduv *monsieur*
ja kingib talle meistritöö.

XXXIV

Siis algab õnnitluste rahe;
Tatjana tänab. Eest ei poe
Jevgeni; pilk, mis algul jahe,
on äkki imeliselt soe:

ta näeb, kui nukker neiul pale,
kui norgund rüht. Tal hakkab hale;
ta kummardab küll vaikides,
kuid silm on hell, kui tärkaks ses
õrn hardus. Kas ta koketeeris
või aje oli tõega eht,
kas süda oli soojaks teht
või ainult soojust simuleeris,
kas tundel tuum või ainult lest,
kuid Tanja nukrus haihtus sest.

XXXV

Kõik kaovad mürinal salongi
ja selja taha tõukub tool;
kui mesilasi, võõrarongi
näeb uksest sööstvat värskund hool —
suur, segiv sumin, kahin, kohin;
neist mitmeil sõõrmeis küllund nohin.
Matroonidele meeldiv siht
on kamin. Noorim naissoo kiht
jääb nurka. Rohelisse lauda
on vahvad vanahärrad kist,
kus ootab *boston*, *l'hombre*, *whist*[1]:
ei vao neil kolmel kuulsus hauda,
ent tüütumat ei tea mu riim;
neil loojaks spliin ja rahakiim.

XXXVI

Ju robbereid[2] on mängit seitse,
koht vahetet ju seitsmes kord,
taas algas mängu hõõg ja leitse.
Kuid nüüd on lõpuks tee käes kord.
Mull' meeldib eine, lõuna, teega
nii aega mõõta. Kergeks seega
saab töö, kui tundi näitab söök.
Maal isu — kindlaim kellalöök.
Siin klambreis tähendan: kui pudel
ja kork mul kordub iga viiv
ja peod mu eelistet motiiv,
on põhjus see, et minu mudel
on sinu jumalik maneer,
oo koolmatu idool[3] Homer!

---

[1] Vanaaegsed kaardimängud.
[2] Robber — kaks järgemööda võidetud partiid kaardimängus.
[3] Idool — ebajumal, puuslik.

XXXVII, XXXVIII, XXXIX

Kuid vaevalt teed on teenrid jagand
ja igal preilil käes on tass,
kui kuuldub saalist ukse tagant
fagott ja flööt ja kontrabass.
Ning kohe loobub teest täis rõõmu,
ei lõpetagi rummisõõmu,
vaid Olga ees kui tuulest kant
on Petuškov, provintsi frant;
ta õe viib Lenski, Harlikova,
kel aastad saladuses peet,
viib saali prantsuse poeet,
Bujanov kahmab Pustjakova,
teejoogil algab kestev paus
ja pidu hiilgab täies aus.

(Onegin maksab Lenskile, kes teda peo suhtes petnud, väites, et sellest võtvat osa ainult omaksed, sellega kätte, et paneb endale kinni kõik Olga tantsud ja pühendab kogu õhtu temale. Sellest solvub Tatjana ning veel enam Lenski, kes arvab, et Olga on temale truudust murdnud, ning otsustab asja lahendada duelliga. Ta saadab oma tuttava, läbipõlenud elumehe Zaretski sekundandina Onegini juurde. Õhtul enne duelli külastab ta Larineid, kellel pole asjast aimugi. Sealt kisub ta ennast lahti ja ruttab koju, kus valmistub kahevõitluse vastu ja kirjutab eleegia, millest lähemalt järgmises katkendis.)

Kuues peatükk.

La, sotto i giorni nubilosi e brevi,
Nasce una gente a cui'l morir non dole.
Petr. [1]

. . . . . .

XX

Ta kodus hajameelsel pilgul
seab püstoleid ja paneb taas
nad kasti; voodis küünlavilgul
ei võlu Schilleri ekstaas
ta meelt, vaid mujal tiibleb tunne,
ta kurblik süda ei jää unne,
peas mõtteid tiirlev, painav summ
ning Olga sõnamatu lumm.
Ta kätest vajub tuttav raamat,
ta võtab sule — kiirelt lööb
see liikuma, värss õhkub, köeb

[1] Seal, kus päevad on pilvised ja lühikesed, sünnib rahvas, kellel ei ole valus surra. Petrarca (itaalia k.).

ning jampsib armu põlist draamat.
Ta valjult loeb siis, innust keeb,
nii nagu purjus Delvig teeb.

XXI

Ta värsid on mu laekas säilind,
ja ma neid salajas ei pea:
«Kus jääd, kus jääd nüüd, hurm, mis häilind,
mis helkind üle kevadea?
Mis homse päeva peidus piidleb?
Pilk asjata ta hiilgust püüdleb:
öö süngelt katvaid loore koob.
Ent olgu: kõik, mis saatus toob,
on hea, — on hea, kui hukk mind halvab,
on hea, kui mööda vibub nool.
On õiglust täis see ülim hool,
see võim, mis und ja valvsust valvab.
Ma õnnistan teid, päev ja töö,
ma õnnistan teid, haud ja öö!

XXII

Taas võtab koit kui ennist tulla
ja valgus ärkab kirkas aos.
Kuid homme, homme ju all mulla
ehk suigun kalmu vaikses paos,
mu nimi, kuulsus, lootust reetes,
kaob aeglases ja sünges Leetes [1],
mu hõõged viib ta jäine neel.
Ent ilu õis, kas meenub veel
sull' üksik urn? Kas pilku uhtes
veel nõrgub piisk? Kas mõtled siis:
vaid minu, minu pärast viis
ta häving elu nukras puhtes? ...
Oo, leina mind, kui kõdun maas,
mu õnn ja arm, mu abikaas!»

XXIII

Nii kirjutas ta u d u s t, l o i d u
«romantikat» (See eufemism [2]
on moes, kuid, sõber, temast hoidu —
mis puutub siia romantism?
Ent mis meil sellest?) Lõpuks laskus

[1] Unustusejõgi kreeka mütoloogias. Leetesse kaduma — unustusse vajuma.
[2] E u f e m i s m — millegi ebameeldiva või ebasobiva pehmendav, ilustav nimetus.

eel koidu pea ning raugeks raskus
meel moodsal sõnal «ideaal» —
hing hõljus une nõidusmaal;
kuid vaevalt paelus säratades
tal uni meelt, kui katkes pett —
ju kõmas sammest kabinet,
hääl kuuldus, Lenskit äratades:
«Aeg tõusta! Pange unel' piir!
Onegin ootab — meil on kiir.»

XXIV

Kuid naaber eksis: veel ei virgund
Jevgeni. Kogu külanukk
ju helenes ning oli kirgund
ju koidutähte teatav kukk;
Onegin magas raskelt sängis.
Päev kerkis, kuldne valgus mängis,
ning helkjaid helbeid pildudes
tuisk tiirles, keerles põldudes,
kuid roidumus veel sulges lauge,
meel hurmus une kirjust keest.
Ent siis ta ärkas, akna eest
lõi kardinad ja märkas — kauge
ju aeg, ning tõesti, käes on hetk,
mil tuleb ette võtta retk.

XXV

Ta tõmbab kella. Helin kajab —
ja tuppa lennates kui nool
toob teener kõik, mis härra vajab:
särk, öökuub, tuhvlid käes Guillot'l.
Onegin riietab end hooga.
Ta tahab sõita koos Guillot'ga
ja relvi tuua käsib tal.
Saan ammu ootel ukse all.
Veel hetk — kõik peal! Ju sõiduk sööstus,
ju liugleb. Varsti veskit näeb.
Sõit lõppes. Teenri kanda jääb
julm surmariist — Lepage'i tööstus.
Koos hobustega küüdimees
jääb seisma kahe tamme ees...

XXVI

Vladimiril' ju näis, kui veniks
ja veniks aeg. Toeks tammi veer,

ta ootas. Veskit uuris seniks
Zaretski, vilund insener.
Ta juurde vabandades astus
Jevgeni. «Aga,» kõlas vastus,
«miks viibib veel te sekundant?»
Duelli klassik ja pedant
Zaretski armastas metoodi
ja pidas lugu reeglitest;
ta lubas tappa inimest,
kuid mitte juhmi pööbli moodi,
vaid nagu nõudis peenem toon
(see näib mul temas auväärt joon).

XXVII

«Mu sekundant? Kuid, palun,» lausus
Jevgeni, «siin *monsieur* Guillot!
Te peate leppima — ta ausus
on täppetu — vast piisab too.
Ta küll ei näitle uhket saksa,
kuid aumeest põlata ei maksa.»
Zaretski vaikis, jäiselt peen,
ja Lenskit kõnetas Jevgen':
«Kas teeme algust?» — «Teeme pääle,»
käis vastus. Tummalt, püsti päi
läks teele paar. M e a u m e e s jäi
Zaretskiga veel veskimäele,
kus väga tähtis vestlus käis.
Kaks vaenlast ootsid, süngust täis.

XXVIII

Kaks vaenlast! Ammuks nii neil uhke,
kuum veri keema mühises?
Vast äsja veetsid töö ja puhke
ja mõtte tunde ühises,
heas leppes veel — ent nüüd, kui julmas
ja mõistmatumas, õudses ulmas
on langend sõprus rusudeks:
nad külmalt valmistuvad seks,
et tappa teist — kaks põlist vaenlast...
Miks nad ei naera? Veretöö
ei teostund veel! Miks kätt ei löö,
et haarda rõõmsalt sõpra kaenlast?
Kuid siirust tapma reetvalt virk
on valehäbi — laastav mürk.

XXIX

Ju välkuvat näeb relvaraudu
ja võitlusvalmis seadub lukk;
ja tahulise toru kaudu
on laengud sees ja naksub kukk.
Täis püssirohu hahkjaid ivi
on juba pann. Veel tuluskivi
on üles tõmmat. Ju Guillot'l
kaob julgus — kiirustaval hool
ta kännu taha poetus ammu.
Kaks vaenlast heitsid pealisrüüd.
Zaretski täpselt mõõtes nüüd
veel hoolsalt käib kaks-neljat sammu.
Käes haljas relv nii sel kui sel,
ning nüüd võib alata duell.

XXX

«Nüüd ette!»
Nad ei sihi veelgi,
kuid vaikselt, liikumatu palg
ja kõnnak kindel nagu meelgi,
neil neli sammu astub jalg,
vaid neli — iga samm täis saatust.
Veel käies, pilgus ettevaatust,
Onegin tasa tõstab ju
ja suunab sihti relva suu.
Viis sammu veel — silm kitsaks praotet,
seab Lenski püstolit — ju näib
ta sihtivat — kui äkki käib
Jevgenilt pauk... Morn mäng on kaotet,
lõi tundi saatus, sünk ja neet,
ja relva pillab tumm poeet.

XXXI

Käe paneb rinnale ja vajub
siis vaikselt. Ainult surm, ei piin
näib pilgus, millest süngus hajub.
Nii särab päikse käes laviin —
mis kirgast kiirgust päev ei kalla,
kui rünk vaob veeru mööda alla!
Onegin tõttab, vaatab, võpp
lööb hinge: On's siis tõesti lõpp?
Ta hõikab noorukit... kuid hõikest
ei virgu laulik, tumm ja kurt:
õis enneaegu varrelt murt,

lill langes tormi järsust lõikest,
on vaibund leek, nii hoolsalt hoit —
ao tuules kustus ohvriloit!

XXXII

Ta lamab. Rahu hõljub huulil,
nii imelik, nii arusaav.
Rind lasti läbi tapval kuulil,
verd nõrgub väike aurav haav.
Ent ainsa hetke eest ta rinnus
veel tuksus süda õnnes, innus,
arm, vaen ja lootus loitsid sees,
ses mängles jõud ja veri kees.
Nüüd, nagu tühjund majas, asub
tas vaikus: kõik on öösse maet,
kõik luugid ees, kõik aknad kaet.
Tal kõledus nüüd kestvalt lasub.
Tas kadus perenaise hool:
ei hinge — kõik kes-teab kuspool!

XXXIII

On meeldiv puistata *bonmot*'sid [1],
et raev me vaenlast vallutab;
on meelsad tõrksa puupea poosid,
kes kurjalt sarvi kallutab,
end epigrammi peeglis vaatab
ja sarnasust täis häbi jaatab;
on meelsam, kui ei narr jää vait,
vaid möirgab: «Mind vist mõtleb mait!»
Veel meelsam teada: pea saab ausa,
hea haua vastik inimsaast,
kui tasa õilsast vahemaast
ta pihta sihtida; kuid lausa
ta külmaks teha — issand küll,
see oleks liig, siis kaoks idüll!

XXXIV

Ent kui te relvast langes noorelt
te sõber, kelle pilk või fraas
teid riivas tormilt — kas või toorelt —,
kui pea tal kuumaks küttis klaas,
või kui ta, ette lüües rinda,
teil' ise heitis näkku kinda

[1] Bonmot — vaimukus, vaimukas ütlus (prantsuse k.).

ja toimus hukkav kokkupõrk?
Mis tunne tärkab teis, kui mõrk
tal tarduv suu, kui surma sööda
tast teind te kuul — kui vaatab hukk
ta silmadest, ees huulil lukk
ja keha jäätub aegamööda,
ning kui ei tõrju teilt te süüd
ei ahastus, ei appihüüd?

XXXV

Peos tummalt hoiab relvapära
Jevgeni, piin ei lahku tast,
ta pilk ei pöördu Lenskist ära.
«No,» leiab naaber, «surnuks last!»
Jah, surnuks! Jube hüüe lõikab
Jevgenil hinge, võppel hõikab
ta minnes mehi. Naaber jääb
veel külmund laiba juurde, säeb
ta hoolsalt saani — hirmsa aarde!
Ta hobud surnut haistavad,
nad korskavad, nad paistavad
kui hullund, lakk lööb lennul kaarde,
raudvaljail pritsleb valge vaht,
noolkiirelt sööstab metsik jaht.

XXXVI

Ehk haletseb te meel poeeti,
mu lugejad: täis lootust hing,
mis enne teostust hukka neeti,
veel vaevalt heidet lapseking —
ju närbund! Kus jäi püüde üllus,
kus meele õhkuv tarmuküllus,
kus mõtte hoog, kus kire uhk,
kus noore tunde purskav puhk?
Kus armu tormlev, tunglev uljus,
kus teadmuse ja hüve eod,
kus pahe vaen, kus julged teod,
kus aim, mis erksas hinges huljus,
kus ihk täis indu ebamaist,
kus luule püha, kuldav paist?

XXXVII

Vast säratanuks õnn ta radu
või kas või kuulsusoreool;
vast helisenuks aastasadu

ta viisi luuleline vool,
laul, haarav meelt veel lastelaste.
Vast ootas teda kõrge aste
maailma astmelisel teel.
Vast riisus haua ahne neel
meilt särava müsteeriumi,
ta murdund noorust mattes maa
viis kõik — ei iial kuulda saa
kõrv riime, rütme, kestvalt tummi,
ei hardust talle tasuks too
hümn tänumeelse inimsoo.

XXXVIII, XXXIX

Kuid kes see teab — ehk ootas teda
vaid tavaline elukäik.
Pea võtnuks õied pudeneda
ja süda olnuks tuim ja jäik.
Ta muusa-austus oleks lakand,
ta oleks naisemeheks hakand;
maal, sarved peas ja öökuub üll,
ta leidnuks õnne küll ja küll;
ta tundnuks elu — ka ta ängi,
sest varsti löönuks külge giht[1];
paks, nuumuv tõmpus ainus siht,
ta kiratsenuks, heitnuks sängi
ja surnuks, ümber lastevoor
ning arst ja naiste kiunuv koor.

XL

Kuid oli armetu või aulik
tal saatus ees — ta armu ask,
ta kirg on lõppend, lahkund laulik,
ta rinda tabas sõbra lask!
Seal küla ees, kus ihast täidet,
noor süda taotas ohvriläidet,
kaks mändi kasvab, juured koos;
nad peegelduvad oja voos,
kus täitmas helisevaid nõusid
käib lõikaja, kui lõõskab põud;
seal toibub vilus kündja jõud,
kui päev ja kuumus tippu tõusid,
ning varjus vaevalt nähtaval
on lihtne kalm seal puude all.

[1] Giht — podagra, krooniline liigestehaigus.

XLI

Ta ees (kui pilv toob kevadpiisku
ja võrsuv oras kosub neist)
kehv karjus punub kirjut viisku
ja laulab Volga kalureist;
noor kaunitar, kes linnast tüdis
ja ratsa tuiskab julges, südis
galopis, heites ohjad käest,
täis hoogu üle mättast, mäest,
ta ette jõudes hobust peatab
ja pöörab loori kübaralt
ning ohje hoides põgusalt
loeb, mida lihtne kiri teatab:
ta loeb, ning soojal hardusel
tal niiskub vaade, herk ja hell.

. . . . . .

Seitsmes peatükk

Sa kallis Vene tütar, Moskva,
kust sinu sarnast leida?
Dmitrijev.

Kuis mitte armastada kallist Moskvat?
Baratõnski.

I

Ju kevadpäike kaotas halla
ja lumedest saand veteuht
mäelt tulvas ojadena alla
ning uputati nurm ja luht.
Ilm, naerlev, õrn ja hommikune,
näeb aasta koitu läbi une;
täis kiirgust sinab taevakaar.
Veel hõre vaher, kask ja saar,
kuid hõrgult haljendab neil ude.
Ja vahaaita rehitset
uut mett, mis kogund mehitsed,
ja orgu katab kirjav kude,
käib karjakell ning kostab puul
öös ööbikute lummav luul.

II

Oo kevad, aeg täis armuiha,
kuis seekord kurb su tulek näis!
Mis tuksuvat, mis tuskjat kiha
on nüüd mu hing, mu veri täis!

Kuis jalutan ma metsapardal
nüüd rõõmul rusuval ja hardal!
Kui pehmelt kurb on maaeksiil
ja näkku lõõtsuv kevadiil!
Ons võõrdund süda hiilgepühist,
et kõik, mis erk ja särelev,
mis virgutav, mis värelev,
toob ainult tuska tuima, tühist,
hing raskelt hall kui udurünk,
ja kõik, ja kõik näib külm ja sünk?

III

Kas sellepärast meel ei hellu,
kui mühav loodus pidu peab
ja kõdund lehis ärkab ellu,
et süda kurba kaotust neab?
Kui näeme, kuidas aasta ringleb,
kas hing meil sellepärast süngleb,
et meenub närbund noorusmaa,
mis hauast ärgata ei saa?
Ei võlu hurm, mis virgel pidand
nii tihti meelt — kas vilgub sest
morn kuma muistsest kevadest,
ja võpatama sunnib südant
helk kaugest maast ja õnnest muust,
kiir õndsast ööst ja kirkast kuust? . . .

IV

Aeg käes: nüüd, õnnikud, kel aina
jäänd ideaaliks Epikuur [1],
te laisad, keda org ei paina,
kel Levšin [2] kindlaim tarkusjuur,
oo küla Priamoste [3] rida
ja daamid, kel nii sulav süda!
Nüüd kutsub mai teid maale taas,
taas lilled, tööd ja mets ja aas,
taas ööd, nii kiusav-kauniks loorit,
taas meeli võluv, hõngav põld . . .
Nüüd ruttu, ruttu välja tõld
ja teele raskelt koormat' voorid,
et umbusest sind, linnasaks,
viiks küüdimehe piitsaplaks.

[1] Epikuros (u. 352—270 e. m. a.) — kreeka filosoof.
[2] V. A. Levšin (1746—1826) — paljude majandusalaste teoste autor. *(Puškini märkus.)*
[3] Priamos — Trooja kuningas Homerose eeposes «Ilias».

V

Ka sina, lugeja, kes tantsus
ja lõbus veetnud talvekuud,
nüüd jäta linna elegantsus
ja otsi tõllast ümbrust muud;
kui järgid tujutsevat luulet,
jõe nimetuma kaldal kuuled
pea mühisevat tammehiit,
kus mu Jevgen', mu eremiit,
mu nukker erak elas talvel,
ta naabriks võluv inimtaim,
noor Tanja, kelle ihkav vaim
vaid aimles, ulmles unes, valvel;
Jevgeni enam seal ei näi...
Vaid sünge jälg tast järel' jäi.

VI

Seal piirab niitu pooles tiirus
mäeahel; looklev ojakäär
käib läbi salu, kuni kiirus
tal taltub jões. Ta kaldaäär
metsroose täis; ööd läbi virge,
noor ööbik hõiskab kevadkirge
ning allik voolab vulinal
ja kahe vana männi all
on plaat, mil kiri: «Rändur, peatu
siin surnu puhkeasemel!
Siin maeti aastal sel ja sel
Vladimir Lenski, noor ja veatu,
kes langes, hing täis vaprustuld.
Sull', laulik, olgu kerge muld!»

VII

Kus männioksad raskelt längus,
seal urni kohal, kastest märg,
ao tuuleõhu kerges mängus
kord vaikselt kiikus lihtne pärg.
Siin käisid ääres värske haua
kaks neidu õhtuti ja kaua
kuupaistel vilus tuulehoos
nad kaelastikku nutsid koos.
Kuid nüüd — on rohtund männi varjus
seal tee. On unund väike kink,
on kadund pärg. Koht puu all sünk;
seal laulab endiselt vaid karjus,
kurb hallpea, kaotand noorusjõu,
ja punub kehva jalanõu.
. . . . . .

KAPTENI TÜTAR.

Au hoia noorest east.

Vanasõna.

I peatükk.

KAARDIVÄESEERSANT.

Kui oleks kaardiväes ju homme kapten ta!
«Ei, seda mitte: ta armeesse mingu teenima.»
See hästi öeldud! Veidi kurvastust las
tundku ka ...
. . . . . .
Kuid kes ta isa on?

Knjažnin[1]

Minu isa Andrei Petrovitš Grinjov oli oma nooruses teeninud krahv Münnichi[2] all ja erustunud premjäärmajorina[3] aastal 17**. Sestsaadik elas ta oma Simbirski külas, kus ta abiellus neiu Avdotja Vassiljevna J-ga, sealse vaese aadliku tütrega. Meid, lapsi, oli üheksa hinge... Kõik mu õed-vennad surid varases lapseeas. Ma olin juba seersandina sisse kantud Semjonovski polku[4] meie ligidase sugulase, kaardiväemajor vürst B. armust. Kui aga kõigi kiuste oleks sündinud tütar, siis oleks isa teadustanud, kuhu tarvis, ilmumata jäänud seersandi surmast ja sellega oleks asi olnud lõpetatud. Mind arvati puhkusele õpingute lõpetamiseni. Tol ajal ei kasvatatud meid nagu nüüdisajal. Viiendast eluaastast anti mind ratsasulase Saveljitši hoolde, kes kaine eluviisi tõttu mulle kasvatajaks määrati. Tema juhatusel omandasin kaheteistkümnendal eluaastal kirjaoskuse vene keeles ja võisin väga asjalikult otsustada isase hurda loomuse üle. Sellal palkas isa minu jaoks prantslase, musjöö Beaupré, kes Moskvast välja telliti ühes viina ja provanksõli aastase varuga. Tema ilmumine ei meeldinud põrmugi Saveljitšile. «Jumal tänatud,» torises ta endamisi, «lapsuke näikse mõstud, soetud ja toidetud olevat. Milleks küll raisata ilmaaegu raha ja palgata musjöö, nagu oma inimesi enam polekski!»

Beaupré oli olnud kodumaal juuksuriks, siis Preisimaal sõduriks, seejärel saabunud Venemaale *pour etre outchitel*[5], mitte just täiesti mõistes selle sõna tähendust. Ta oli kena mees, kuid tuulepea ja äärmiselt kerglane. Tema peanõrkuseks oli kirg õrnema soo vastu; pahatihti sai ta oma õrnutsemise eest mükse, mille tagajärjel ta oigas päevade viisi. Sealjuures ei olnud ta (tema väl-

---

[1] Vene kirjanik (1742—1791).
[2] Vene vägede ülemjuhataja keisrinna Anna Ivanovna ajal.
[3] Vanem-major, sõjaväeline aukraad XVIII saj. Vene armees.
[4] Kaardiväepolk.
[5] Et hakata õpetajaks.

jenduse järgi) ka *pudeli vaenlane*, s. t. armastas ülemäära rüübata. Et aga meil veini lauale anti ainult lõunaks ja ka siis napsiklaasikestega, kusjuures koolmeister tavaliselt vahele jäeti, siis harjus mu Beaupré õige ruttu vene nastoikaga ja hakkas seda isegi eelistama oma kodumaa veinidele kui äraarvamata tervislikumat kõhule. Me sobisime jalamaid, ja kuigi ta lepingu järgi oli kohustatud õpetama mulle *prantsuse keelt, saksa keelt ja kõiki teadusi,* eelistas tema kärmesti õppida minult kuidagi vene keelt purssima — ja selle järel tegutses kumbki meist omaette. Elasime heas sõpruses. Teistsugust mentorit [1] ma ei igatsenudki. Ent peagi lahutas meid saatus ja vaat millise juhtumuse tõttu:

Paks rõugearmiline pesunaine Palaška ja kõõrdsilmaline karjatüdruk Akulka võtsid kord nõuks ühtaegu emakese ette põlvili langeda, süüdistades end kuritegelikus nõrkuses ja nutuga kaevates nende kogenematust kurjasti kasutanud musjöö peale. Säärastes asjades ema nalja ei mõistnud ja kaebas isale. Isa arveõiendus oli lühike. Ta nõudis otsekohe võrukaela prantslase ilmumist. Teatati, et musjöö andvat mulle tundi. Isa tuli minu tuppa. Sel ajal magas Beaupré voodis süütuseund. Minul oli oma tegevus. Olgu teada, et mulle oli tellitud Moskvast maakaart. See rippus seinal kasutamata ja ahvatles mind ammu paberi suuruse ning headusega. Otsustasin teha sellest lohe ja, kasutades Beaupré und, asusin tööle. Isa astus sisse hetkel, kui ma passisin roguskist saba Healootuse neeme külge. Nähes minu harjutusi maateaduses, kaksas isa mind kõrvast, jooksis seejärel Beaupré manu, äratas ta väga räpakalt ja hakkas teda etteheidetega üle külvama. Segaduses tahtis Beaupré vist üles tõusta, kuid ei suutnud: õnnetu prantslane oli purujoobnud. Üheksa pattu — üks vastus. Isa tõstis ta kraedpidi voodist, tõukas uksest välja ja kihutas samal päeval majast minema, Saveljitši kirjeldamatuks rõõmuks. Sellega lõppeski minu kasvatus.

Elasin jõmpsikaelu tuvisid taga ajades ja mõisapoistega sikuhüppemängu mängides. Sel viisil sain kuueteistkümne aastaseks. Siis muutus mu saatus.

Kord sügisel keetis ema elutoas meekeedist, mina aga vahtisin keelt limpsates vahuvulle. Akna juures luges isa iga aasta ilmuvat «Õuekalendrit» [2]. Sel raamatul oli temasse alati suur mõju: kunagi ei lugenud ta seda erilise osavõtuta ja see lugemine tekitas temas alati imevärki sapierutust. Ema, kes teadis peast kõiki ta pruuke ja kombeid, püüdis alati õnnetut raamatut peita võimalikult kaugemale ja nõndaviisi ei puutunud «Õuekalender» vahel kuude kaupa isale silma. See-eest, kui ta aga juhuslikult selle leidis, siis vahel ei lasknud enam tundide viisi oma käest. Niisiis, isa luges «Õuekalendrit», vahetevahel õlgu kehitades ja poolkuuldavalt korrates: «Või kindral-leitnant!... Ta oli mul roodus seersant!... Mõlema

[1] Kasvatajat, õpetajat.
[2] Kalender, milles ilmus sõjaväelaste ja tsiviilauastmete nimekiri.

Vene ordeni kavaler![1] ... Ja ammuks olime meie? ...» Viimaks virutas isa kalendri diivanile ja vaibus pahaendelisse mõtisklusse.

Äkki pöördus ta ema poole:

«Avdotja Vassiljevna, kui vana Petruša on?»

«Eks ta ole seitsmeteistkümnenda peal,» vastas ema. «Petruša sündis samal aastal kui tädi Nastasja Gerassimovna jäi ühesilmaliseks ja kui ...»

«Hüva,» katkestas isa, «aeg tal teenistusse asuda. Jätkub juba peretoas jooksmisest ja tuvipesade tuhnimisest.»

Mõte, et minust tuleb peatselt lahkuda, rabas emakest nõnda, et ta pillas lusika kastrulisse, kuna pisarad mööda ta nägu voolasid. Seevastu minu vaimustust on raske kirjeldada. Mõte teenistusest ühtis minus mõtetega vabadusest, Peterburi elu mõnudest. Kujutlesin end kaardiväeohvitserina, mis minu arvates oli inimliku heaolu tipuks.

Isa ei armastanud muuta oma kavatsusi ega lükata edasi nende täideviimist. Minu ärasõidupäev määrati kindlaks. Eelmisel päeval teatas isa, et kavatseb kirjutada minu kaudu mu tulevasele ülemusele, ja nõudis sulge ning paberit.

«Andrei Petrovitš, ära unusta ka minu poolt tervitamast vürst B-d,» lausus ema, «ma loodan, et ta meie Petruša vastu ikka armuline on.»

«Tühi kõik!» vastas isa kulmu kortsutades. «Mistarvis hakkan ma vürst B-le kirjutama?»

«Aga sa ütlesid ometi, et kavatsed kirjutada Petruša ülemale?»

«Noh, ja siis?»

«Kuid Petruša ülemus on ju vürst B. Petruša on ju Semjonovski polku kirjutatud.»

«Või kirjutatud! Mis mul sellega asja, et ta on kirjutatud. Peterburi Petruša ei sõida. Mida ta õpib Peterburis teenides? Pillama ning looderdama? Ei, las teenib armees, las näeb vaeva ja nuusutab püssirohtu ning saab sõduriks, mitte aga keigariks. Või kaardiväkke kirjutatud! Kus ta pass on? Anna see siia.»

Ema otsis üles mu passi, mida hoiti ta laekas ühes mu ristimissärgiga, ja ulatas väriseva käega selle isale. Isa luges selle tähelepanelikult läbi, pani enda ette lauale ja alustas oma kirja.

Mind piinas uudishimu. Kuhu's saadetakse mind, kui mitte Peterburi? Ma ei pööranud pilku isa sulelt, mis liikus edasi kaunis aeglaselt. Viimaks lõpetas ta, pitseeris kirja passiga ühte pakki, võttis prillid eest, kutsus minu enda juurde ja ütles: «Säh sulle kiri Andrei Karlovitš R-le, minu vanale kaaslasele ning sõbrale. Sa sõidad teenima tema juurde Orenburgi.»

Niisiis, kõik mu hiilgavad lootused purunesid! Lõbusa Peterburi-elu asemel ootas mind igavus kauges mahajäetud kolkas. Teenistus, millest äsja mõtlesin sellise vaimustusega, tundus mulle

---

[1] Tsaari-Venemaa mõlema kõrgema ordeni — «Andrei Pervozvannõi» ja «Aleksander Nevski» — kandja.

ränga õnnetusena. Kuid midagi polnud parata! Järgmisel hommikul varakult sõitis trepi ette reisikibitka [1]. Sellesse asetati kohver, toidukast, teenõud, kompsud saiade ning pirukatega, koduse hellituse viimaste märkidega. Mu vanemad õnnistasid mind. Isa ütles: «Jumalaga, Pjotr. Teeni ustavalt seda, kellele oled truudust vandunud: kuula ülemuse sõna; ära püüa nende kiitust; ära teenistuses ette tiku; ära teenistusest kõrvale põikle; ja mäleta vanasõna: riideid hoia uuest peast, au noorest east.» Pisarsilmil palus ema mind hoida oma tervist, Saveljitšit aga valvata lapsukese järele. Selga pandi mulle jänesenahkne pihtkasukas, selle peale rebasenahka kasukas. Ma istusin Saveljitšiga kibitkasse ja asusin pisaraid valades teele.

Samal ööl jõudsin Simbirskisse, kus pidin viibima ööpäeva vajalikkude asjade ostuks, mis oli ülesandeks tehtud Saveljitšile. Peatusin trahteris. Saveljitš hakkas hommikul mööda poode käima. Tüdinud aknast porisele põiktänavale vahtimast, siirdusin mööda tube lonkima.

(Peatüki lõpul jutustatakse sellest, kuidas Grinjov tutvub piljarditoas husaripolgu rittmeistri Ivan Ivanovitš Zuriniga, kes tegi talle ettepaneku mängida piljardit raha peale. Punš ja oskamatus viisid selleni, et Grinjov kaotas Zurinile 100 rubla. Kõik see valmistas Saveljitšile suurt muret, nii et ta hakkas kiirustama Simbirskist ärasõiduga.)

II peatükk.

TEEJUHT.

Kolkake, oh sa mu kolkake,
võhivõõras nurgake!
Kas siis ise olen siia tulnud ma,
või on hüva ratsu siia kandnud mind?
Ei, mind toonud siia võõrsile
uljas reipus ja agarus,
kõrtsi humalavee uimastus.

Vana laul.

Mu reisimõtisklused polnud just väga mõnusad. Mu kaotus oli tolleaegsete hindade järgi küllalt suur. Südamepõhjas ei võinud ma jätta tunnistamata, et mu käitumine Simbirski trahteris oli olnud rumal, ning tundsin end süüdlasena Saveljitši ees. See kõik piinas mind. Vanake istus süngelt pukis, minust kõrvale pöördunud, ja vaikis, ainult vahetevahel kõhatades. Tahtsin temaga tingimata leppida ega teadnud, millest alata. Viimaks ütlesin talle: «Noh-noh, Saveljitš, aitab, lepime ära, olen süüdi; ise näen, et olen süüdi. Eile ma vallatlesin ja solvasin sind päris asjata. Tõotan edaspidi mõistlikum olla ja su sõna kuulata. Noh, ära pahanda, lepime ära.»

[1] Kibitka — talvine kaetud sõidutõld.

«Ah, kullake, Pjotr Andreitš!» vastas ta sügava ohkega. «Ma ju olen vihane iseenda peale, ise olen ma igapidi süüdi. Kuidas küll võisin sind üksi trahterisse jätta! Mis parata? Vanakuri eksitas mind: mõtlesin köstriemanda poole sisse astuda, vaderikesega kokku saada. Nõndaks; astusin vaderi poole ja oligi pahandus käes. Selge hädа, muud midagi! Kuidas ma ilmun härraste silma alla? Mis nad ütlevad, kui teada saavad, et laps joob ja mängib?»

Et vaest Saveljitšit lohutada, andsin talle sõna edaspidi tema nõusolekuta mitte ühtki kopikat raisata. Vähehaaval rahunes ta, kuigi vahetevahel ikka veel pead raputades omaette torises: «Sada rubla! Pole naljaasi!»

Lähenesin sihtkohale. Minu ümber laiusid kinkudest ning jäärakutest läbitud nukrad kõrbed. Kõik oli lumega kaetud. Päike loojus. Kibitka sõitis mööda kitsast teed ehk, täpsemini, mööda talumeeste regedest sõtkutud jälgi. Korraga hakkas postipoiss kõrvale vahtima, pöördus lõpuks mütsi peast võttes minu poole ja sõnas:

«Härra, kas sa ei käsiks tagasi pöörduda?»

«Mispärast tagasi?»

«Ilm on kahtlane: hakkab tuult tõstma; näe, kuidas lumepihu keerutab.»

«Mis siis sellest?»

«Aga näe, mis seal on!»

Postipoiss osutas piitsaga itta.

«Ma ei näe midagi peale valge stepi ja selge taeva.»

«Aga näe, seal, see pilverüngas.»

Ma silmasin tõepoolest taevaveerul valget pilvekest, mida algul olin pidanud kaugeks künkaks. Postipoiss seletas mulle, et pilv ennustavat lumetormi.

Olin kuulnud sealseist tuiskudest ja teadsin, et need matsid vahel terved voorid. Saveljitš, kes jagas postipoisi arvamust, soovitas tagasi pöörduda. Ent tuul ei tundunud mulle nii kangena: ma lootsin õigeks ajaks järgmise jaamani jõuda ja käskisin sõita nobedamini.

Postipoiss kihutas hobuseid takka, kuid vahtis ikka ida poole. Hobused lasksid head traavi. Tuul läks järjest tugevamaks. Pilveke muutus valgeks rünkaks, mis raskelt kerkis, kasvas ning aegamisi terve taeva mattis. Hakkas helvendama lund ja korraga puistas nagu kotist. Tuul hakkas ulguma; tõusis tuisk. Ühe viivuga segunes tume taevas lumemerega. Kõik kadus.

«Noh, härra!» karjus postipoiss. «Hädа — tuisk! . . .»

Ma vaatasin kibitkast välja: kõikjal oli pilkane pimedus ning lumemöll. Tuul ulgus nii metsikult kriisates, et tundus elusolendina; lumi mattis mind ja Saveljitšit; hobused läksid sammu ja jäid varsti seisma.

«Miks sa siis ei sõida?» küsisin postipoisilt läbematult.

«Mis sa siin sõidad!» vastas ta pukist maha astudes. «Niikuinii

ei tea, kuhu umbkotti oleme sõitnud; teed ei leia, ja ümberringi on pimedus.»

Tahtsin hakata temaga tõrelema. Saveljitš astus tema eest välja.

«Oli sul ka tahtmine teda mitte kuulata,» torises ta pahaselt, «oleksid tagasi trahterisse läinud, teed joonud, hommikuni puhanud; tuisk oleks vaikinud, siis oleksime edasi läinud. Ja kuhu me õige ruttame? Oleks veel olnud, et pulma!»

Saveljitšil oli õigus. Polnud midagi parata. Lund aina kühveldas maha. Kibitka ümber kerkis hang. Hobused seisid norus päi ning värahtasid aeg-ajalt. Postipoiss sumpas ümberringi, ajaviiteks rakmeid kohendades. Saveljitš torises; mina vahtisin igasse külge, lootes silmata mingit märki elamust või teest, kuid ei suutnud midagi eraldada peale ähmaste tuisukeeriste. Korraga märkasin midagi musta.

«Hei, postipoiss!» hõikasin ma. «Vaata, mis seal mustab!»

Postipoiss jäi silmitsema.

«Jumal seda teab, härra,» lausus ta oma kohale istudes. «On nagu koorem, või nagu puu, kuid näikse liigutavat. Küllap on vist hunt või inimene.»

Käskisin sõita tundmatu kogu poole, mis kohe meile vastu hakkas liikuma. Paari minuti pärast jõudsime kohakuti inimesega.

«Hei, hea inimene!» hüüdis talle postipoiss. «Ütle, kas tead, kus tee on?»

«Tee on siinsamas: mina seisan kõval pinnal,» vastas teeline, «aga mis sest kasu!»

«Kuule, külamees,» sõnasin ma talle, «tunned sa siinset ümbrust? Kas võid mind öömajani juhtida?»

«Ümbrus on mulle tuttav,» vastas teeline, «jumal tänatud, risti ja põiki läbi käidud ja sõidetud. Aga näe, misuke ilm: vägisi eksitab teelt. Parem siia paigale jääda ja ära oodata, ehk maru raugeb ja taevas selgineb; siis leiame tee tähtede järgi.»

Ta külmaverelisus julgustas mind. Olin juba otsustanud jumala hoolde usaldudes ööbida keset steppi, kui teeline korraga nobedasti pukki istus ja postipoisile sõnas:

«Noh, jumal tänatud, elamu pole kaugel; pööra paremale ja sõida.»

«Aga miks pean paremale sõitma?» küsis postipoiss pahuralt. «Kus sa teed näed? Või arvad, et hobused on võõrad, rakmed ka — muudkui kihuta!»

Postipoisil näis minu arvates õigus olevat.

«Tõepoolest,» ütlesin ma, «miks sa arvad, et elamu kaugel pole?»

«Eks sellepärast, et tuul puhub sealtpoolt,» vastas teeline, «mina tunnen suitsuhõngu; teadagi, et siis on küla ligidal.»

Tema taip ja terav haistmine hämmastasid mind. Käskisin postipoisil sõita. Hobused sumasid sügavas lumes. Kibitka liikus aeglaselt edasi, kord sõites hange otsa, kord libisedes lohku ning kaldudes kord ühele, kord teisele küljele. See oli nagu laeva kii-

kumine tormisel merel. Saveljitš ohkis ühtelugu, mulle külge müksates. Lasksin saanipõlle alla, mässisin enda kasukasse ja tukastasin, uinutatud tormi laulust ning tasase sõidu hällitusest.

Nägin und, mida ma iialgi ei suuda unustada ja millest praeguseni arvan leiduvat midagi endelist, kui võrdlen sellega oma kummalisi eluseiklusi. Lugeja vabandab mind, sest arvatavasti teab ta omadest kogemustest, kui omane on inimesele anduda ebausule, hoolimata igasuguste eelarvamuste põlgamisest.

Viibisin tolles tunnete ning hinge seisundis, millal tõelisus, järele andes unelmaile, sulab nendega ühte poolune ebaselgeis nägemustes. Mulle näis, et maru möllab veel ja me eksleme ikka mööda lumekõrbet... Äkki silmasin väravat ja sõitsin meie mõisa õue. Mu esimeseks mõtteks oli kartus, et isake ei vihastaks mu peale tahtmatu tagasituleku pärast isamaja katuse alla ega loeks seda sihilikuks sõnakuulmatuseks. Kargasin rahutult kibitkast välja ja nägin: ema ootab mind trepil, sügav kurvastus näol. «Tasa,» sõnab ta mulle, «isa on suremas haige ja tahab sinuga jumalaga jätta.» Rabatud hirmust, lähen ta kannul magamistuppa. Näen, tuba on poolhämar, voodi juures seisavad kurbade nägudega inimesed. Astun tasahilju voodi juurde, emake kergitab eesriiet ja ütleb: «Andrei Petrovitš! Petruša jõudis pärale; ta pöördus koju tagasi, kuulda saanud su haigusest; õnnista teda.» Ma laskusin põlvili ja suunasin pilgu haigele. Mis ma nägin?... Mu isa asemel lamab voodis mustahabemeline mees, lustakalt mind seirates. Pöördusin arusaamatuses ema poole, sõnades talle: «Mis see tähendab? See pole isa. Ja mistarvis peaksin talumehelt õnnistust paluma?» — «Ükskõik, Petruša,» vastas mulle ema, «see on su kasuisa, anna ta käele suud ja las ta õnnistab sind...» Mina ei nõustunud. Siis kargas külamees üles, haaras selja tagant kirve ja hakkas sellega igasse külge vehkima. Ma tahtsin põgeneda... kuid ei suutnud. Tuba täitus surnukehadega; komistasin kehadele ja libisesin vereloikudes... Hirmus mees hõikas mind sõbralikult, öeldes: «Ära pelga, võta mu õnnistus vastu...» Jubedus ning hämmeldus vallutasid mind... Ja sel hetkel ma virgusin. Hobused seisid; Saveljitš hoidis mind käest kinni ja ütles:

«Astu välja, armuline härra, oleme päral.»

«Kuskohal?» küsisin silmi hõõrudes.

«Sissesõiduhoovis. Jumal aitas, sõitsime otse plangu otsa. Astu kärmesti maha, härra, ja mine sooja kätte.»

Väljusin kibitkast. Lumetorm möllas ikka veel, kuigi väiksema jõuga. Oli nii pime, et torka või silm peast. Peremees tuli meile väravasse vastu; hoides laternat hõlma all juhtis ta mind kitsasse, kuid üsna puhtasse tagakambrisse: peerg valgustas seda. Seinal rippusid vintpüss ja kõrge kasakamüts.

Peremees, jaiki[1] kasakas, aastat kuuskümmend vana, näis veel värske ja tragi. Saveljitš kandis mu kannul sisse kohvrikese tee-

[1] Jaik — nii nimetati vanasti Uraali jõge.

nõudega, nõutas tuld, et teed keeta, mis kunagi polnud mulle nii tarvilikuna tundunud. Peremees hakkas askeldama.

«Kus siis teejuht on?» küsisin Saveljitšilt.

«Siin, teie ausus,» vastas mulle hääl ülalt.

Vaatasin lavatsile ja nägin musta habet ning kaht välkuvat silma.

«Noh, vennas, kas oled külmetanud?»

«Külmetamine pole ime, kui oled ainult õhukeses vammuses. Oli küll kasukas, aga mis patust salata, panin eile õhtul kõrtsmikule panti; külm ei tundunud käre olevat.»

Sel hetkel astus peremees keeva teemasinaga sisse: pakkusin meie juhile klaasi teed; mees kobis lavatsilt alla. Ta välimus näis mulle haruldane. Ta oli aastat nelikümmend vana, keskmist kasvu, kõhn, aga laiaõlaline. Ta mustas habemes oli juba halli; suured elavad silmad aina vilasid. Näol oli kaunis meeldiv, kuid kelmikas ilme. Juuksed olid kauss-ümmarguselt pöetud; tal oli katkine vammus seljas ja laiad tatari püksid jalas. Pakkusin talle klaasi teed: ta maitses ja krimpsutas nägu.

«Teie ausus, näidake mulle seda lahkust ja käskige anda klaas viina: tee pole mingi kasakajook.»

Täitsin meeleldi ta soovi. Peremees võttis kapikesest toobi ja klaasi, astus ta juurde ja vaatas talle näkku.

«Ehee,» ütles ta, «jälle oled siinkandis! Kustpoolt sind jumal saadab?»

Mu teejuht pilgutas tähendusrikkalt silma ja vastas mõistu:

«Aeda lendasin, kanepit nokkisin, vanaema viskas kiviga — kuid mööda. Noh, aga mis teie omad teevad?»

«Mis nüüd meie omad,» vastas peremees, jätkates mõistukõnet, «taheti õhtupalvele helistada, aga papieit ei luba; papp läks võõrsile, ja kuradid kohe kirikumõisas — kui kassi kodus pole, siis on hiirtel pidu.»

«Ole vait, onu,» vastas mu hulgus, «tuleb vihmakest, tuleb ka seeni, ja kui on seeni, leiab ka korvi; aga nüüd (ta pilgutas jälle) torka kirves selja taha: metsavaht on väljas. Teie ausus! Teie terviseks!»

Nende sõnadega võttis ta klaasi, lõi risti ette ja tühjendas ühe sõõmuga, kummardas siis mulle ja läks tagasi lavatsile.

Tol korral ei saanud ma midagi aru sellest vargapoiste kõnest, alles pärast taipasin, et asi puutus jaiki kasakate sõjaväesse, mis sellal oli äsja rahustatud pärast 1772. a. mässu. Saveljitš kuulas nähtava meelepahaga pealt. Ta silmitses kahtlustavalt kord peremeest, kord teejuhti. Sissesõiduhoov ehk sealse nimega *umjott* asetses eemal stepis, kaugel igast asulast, ja sarnanes väga röövliurkaga. Kuid parata polnud midagi. Reisi jätkamisele ei võinud mõeldagi. Saveljitši rahutus tegi mulle nalja. Vahepeal asusin ööbima ja heitsin pingile. Saveljitš otsustas ahju peale pugeda; peremees heitis põrandale. Peagi norskas kogu tare, ja ma uinusin nagu tapetud.

Hommikul kaunis hilja ärgates nägin, et torm oli vaibunud. Päike säras. Lumi lebas pimestava kattena ääretul stepil. Hobused olid rakkes. Ma õiendasin peremehega arve, kes võttis meilt nii mõõduka tasu, et isegi Saveljitš ei vaielnud temaga ega hakanud tingima oma tavalise viisi järgi, ning eilsed kahtlused aurasid täitsa ta peast. Kutsusin teejuhi, tänasin teda ülesnäidatud abi eest ja käskisin talle anda pool rubla jootraha. Saveljitš süngestus.

«Pool rubla jootraha!» ütles ta. «Mille eest? Kas selle eest, et sa ise suvatsesid teda öömajale sõidutada? Kuidas soovid, armuline härra, aga meil pole üleliigset raha. Kui igaühele jootraha anda, siis tuleb endal varsti nälga näha.»

Ma ei võinud Saveljitšiga vaielda. Raha oli mu lubaduse järgi tema täieliku meelevalla all. Siiski tegi mulle meelehärmi asjaolu, et ma ei saanud tänada meest, kes oli mind välja aidanud kui mitte just hädast, siis vähemalt täbarast seisukorrast.

«Hea küll,» laususin külmalt, «kui sa ei taha poolt rubla anda, siis otsi talle midagi minu rõivastest. Ta on liiga kergesti riides. Anna talle minu jänesenahkne kasukas.»

«Armas aeg, kullake, Pjotr Andreitš!» ütles Saveljitš. «Milleks talle sinu jänesenahkne kasukas? Ta, koer, joob selle esimeses kõrtsis maha.»

«Kuule, vana, see pole juba sinu mure,» ütles mu hulkur, «kas joon maha või ei. Tema ausus kingib mulle kasuka enda seljast: selleks on tal härra voli, sinu, sulase asi pole vaielda, vaid sõna kuulda.»

«Et sa röövel ka jumalat ei karda,» vastas Saveljitš talle vihaselt, «sa näed, lapsuke ei oska veel mõtelda, ja sina oled kohe valmis tema lihtsameelsuse tõttu teda paljaks koorima. Milleks sulle härra kasukas? Sa ei saagi seda oma neetud õlalobudikkude peale sikutada.»

«Ära targuta,» ütlesin oma teenrile, «too silmapilk kasukas siia.»

«Issapojuke,» oigas Saveljitš, «jänesenahka kasukas on peaaegu uus! Ja oleks veel kellele, aga purupaljale joodikule!»

Jänesenahkne kasukas ilmus siiski. Mehike hakkas seda samas selga passima. Tõepoolest oli kasukas, millest minagi olin jõudnud välja kasvada, talle pisut kitsas. Aga ta leidis kuidagi nõu ja tõmbas selle selga, nii et õmblused rebenesid. Saveljitš pidi peaaegu ulguma hakkama, kuuldes, kuidas niidid ragisesid. Hulkur oli minu kingitusega ütlemata rahul. Ta saatis mind kibitkani ja ütles sügava kummardusega:

«Suur tänu, teie ausus! Õnnistagu teid jumal teie heateo eest. Ma ei unusta kunagi teie heldemeelsust.»

Ta läks oma teed, mina aga sõitsin edasi, jättes tähele panemata Saveljitši raevu, ja unustasin peagi eilse tuisu, oma teejuhi ning jänesenahkse kasuka. — — —

III peatükk.

KINDLUS.

Kindluses me elu käib,
joogiks vesi, toiduks leib.
Tuleb aga vaenlane
kosti nõudma endale,
võõruspeo siis talle teeme,
kahuriga tulistame.

Sõdurilaul.

Oleme vanaaegsed inimesed, isake.

«Äbarik».

Belogorski kindlus asetses neljakümne versta kaugusel Orenburgist. Tee kulges mööda Jaiki järsku kallast. Jõgi polnud veel külmunud ja tinajad lained mustasid nukralt valge lumega kaetud üksluiste kallaste vahel. Nende taga laiusid kirgiisi stepid. Vajusin mõtteisse, mis olid enamasti kurvad. Garnisoni elul oli minu jaoks vähe veetlust. Püüdsin kujutleda kapten Mironovit, minu tulevast ülemat, ja nägin teda range, vihase vanamehena, kes ei tea midagi peale oma teenistuse ja on valmis iga pisiasja pärast paigutama mind vee ja leiva peale. Vahepeal hakkas hämarduma. Me sõitsime üsna kiiresti.

«Kas kindluseni on veel palju maad?» küsisin oma postipoisilt.

«Pole palju,» vastas ta, «näe, juba paistabki.»

Vahtisin igasse külge, lootes silmata võimsaid kantse, torne ning valli, kuid ei näinud midagi peale palkaiaga piiratud külakese. Ühel pool seisid kolm-neli poolenisti lumme tuisatud heinakuhja; teisel pool oli längakil veski, laisalt longuvajunud niinekoorest tiibadega.

«Kus siis kindlus on?» küsisin imestuses.

«Siin ta on,» vastas postipoiss, osutades külakesele, ja nende sõnadega sõitsime sinna sisse.

Värava juures silmasin vana malmist kahurit; tänavad olid ahtad ning kõverad, tared madalad ja enamikus õlgkatusega. Käskisin sõita komandandi juurde ja mõne viivu pärast peatus kibitka puumajakese ees, mis oli ehitatud kõrgendikule, samuti puust kiriku lähedusse.

Keegi ei olnud mind vastu võtmas. Ma astusin kotta ja avasin ukse eestuppa. Vana invaliid õmbles laual istudes sinist paika rohelise mundri küünarnukile. Ma käskisin tal minu tulekust teatada.

«Astu sisse, kullake,» vastas invaliid, «meie omad on kodus.»

Astusin vanamoeliselt sisustatud puhtasse kambrisse. Nurgas seisis nõudekapp, seinal klaasi all raamis rippus ohvitseridiplom; selle kõrval ilutsesid odavad trükipildid, mis kujutasid Küstrini [1]

[1] Vene vägede poolt XVIII saj. Preisimaal vallutatud kindlus.

ja Otšakovi [1] vallutamist, samuti mõrsja valikut ja kassi matust. Akna juures istus kootud pihikus eit, rätik peas. Ta keris lõnga, mida harkis kätel hoidis ohvitserimundris ühe silmaga vanamees.

«Mis te soovite, kullake?» küsis ta oma tegevust jätkates.

Ma vastasin, et olen sõitnud teenistusse ja ilmusin oma kohust täites härra kapteni juurde, ja olin pöördumas nende sõnadega ühe silmaga vanamehe poole, pidades teda komandandiks, kuid perenaine katkestas mu pähetuubitud kõne.

«Ivan Kuzmitši pole kodus, ta läks isa Gerassimile külla,» vastas ta, «aga see on ükspuha, mina olen siin perenaine. Palun olla nagu kodus. Istu, kullake.»

Ta hõikas tüdruku ja käskis tal kutsuda urjadniku [2]. Vanamees silmitses mind uudishimulikult oma ainukese silmaga.

«Kas tohin küsida: kus polgus suvatsesite teenida?»

Ma rahuldasin ta uudishimu.

«Aga tohin küsida,» jätkas ta, «miks arvasite heaks kaardiväest garnisoni üle tulla?»

Ma vastasin, et seesugune oli ülemuse tahtmine.

«Arvatavasti kaardiväeohvitserile sobimatute tegude pärast?» jätkas väsimatu küsitleja.

«Mis sa tühja lobised,» ütles talle kapteniemand, «sa näed, noormees on reisist väsinud, tal muudki teha ... hoia käed õgvemini ... Aga sina, kullake,» jätkas ta minu poole pöördudes, «ära kurvasta, et sind meie kolkasse saadeti. Pole esimene, pole ka viimane. Kannata, küll harjud. Aleksei Ivanõtš Švabrinil juba viies aasta, kui saadeti meie juurde tapmise pärast. Jumal teab, mis kuri teda oli eksitanud; tema, näed sa, sõitnud ühe leitnandiga linnast välja, mõõgad kaasas, ja ega muud, kui hakanud teineteist torkima, aga Aleksei Ivanõtš pistnud leitnandi surnuks, ja veel kahe tunnismehe nähes! Mis sa oskad öelda? Jah, eks üks patt aja teist taga.»

Samal ajal astus sisse urjadnik, sihvakas noor kasakas.

«Maksimõtš,» ütles talle kapteniemand, «muretse härra ohvitserile korter, aga puhtam.»

«Kuulan, Vassilissa Jegorovna,» vastas urjadnik, «kas me ei paigutaks tema ausust Ivan Poležajevi juurde?»

«Vale, Maksimõtš,» vastas emand, «Poležajevil on niigi kitsas: ta on mulle pealegi vader ega unusta, et me ta ülemad oleme. Vii ohvitserihärra ... kuidas te nimi on, mu armas?»

«Pjotr Andreitš.»

«Vii Pjotr Andreitš Semjon Kuzovi juurde. Tema, kelm, laskis oma hobuse minu kapsaaeda. Noh, mis, Maksimõtš, kas kõik on korras?»

«Kõik, jumal tänatud, on rahulik,» vastas kasakas, «ainult

---

[1] Vene vägede poolt XVIII saj. Türgis vallutatud kindlus.

[2] Urjadnik — allohvitser kasakapolgus.

kapral[1] Prohhorov olevat saunas Ustinja Negulinaga kapatäie keeva vee pärast riidu läinud.»

«Ivan Ignatitš,» ütles emand ühe silmaga vanamehele, «mine lahenda Prohhorovi ja Ustinja asi, kel õigus, kes süüdi. Ja karista juba mõlemaid. Noh, Maksimõtš, mine jumala rahus. Pjotr Andreitš, Maksimõtš saadab teid teie korterisse.»

Jätsin hüvasti. Urjadnik viis mu kõrgel jõekaldal, otse kindluse serval seisvasse majakesse. Pool taret oli Semjon Kuzovi pere käes, teine pool anti mulle. See koosnes kaunis puhtast, vaheseinaga kaheks jaotatud kambrist. Saveljitš hakkas siin toimetama; mina jäin ahtakesest aknast välja vahtima. Minu ees laius kurb stepp. Pisut kõrval seisis paar onnikest; mööda tänavat hulkusid mõned kanad. Vanaeit kutsus trepil seistes molli juurde sigu, kes vastasid talle sõbraliku röhkimisega. Ja sellisesse paika olin siis mõistetud oma noorust veetma! Tusk haaras mind; ma eemaldusin aknast ja heitsin õhtusöögita puhkama, hoolimata Saveljitši manitsustest, kes murelikult kordas:

«Oh mu jumal! Midagi ei taha süüa! Mis proua ütleb, kui lapsuke haigeks jääb!»

Järgmisel hommikul hakkasin parajasti rõivastuma, kui uks avanes ja minu juurde sisse astus lüheldane noor ohvitser tõmmu ning erakordselt inetu, kuid üliväga elava näoga.

«Vabandage,» ütles ta mulle prantsuse keeles, «et ma ilma igasuguse tseremooniata tulen teiega tutvuma. Eile sain teada teie saabumisest; soov näha viimaks tõelist inimesenägu haaras mind nõnda, et ma ei läbenud oodata. Küllap te mõistate seda, kui olete elanud siin mõnd aega.»

Taipasin, et see oli kaardiväest kahevõitluse pärast väljaheidetud ohvitser. Me tutvusime samas. Švabrin polnud sugugi rumal. Ta jutt oli vaimukas ning köitev. Ta kirjeldas mulle suure lustakusega komandandi perekonda, seltskonda ja maanurka, kuhu saatus mu oli kandnud. Ma naersin puhtast südamest, kui korraga minu tuppa sisse astus komandandi eestoas mundrit paiganud invaliid ja kutsus mind Vassilissa Jegorovna nimel nende juurde lõunale. Švabrin avaldas soovi minuga kaasa tulla.

Lähenedes komandandi majale nägime platsil paarikümmend vana invaliidikest pikkade patsidega, kolmnurksetes mütsides. Nad olid rivistatud. Nende ees seisis komandant, tragi ja pikakasvuline vanamees, öömütsis ja hiina halatis. Silmanud meid, astus ta meile vastu, lausus mulle mõned lahked sõnad ja hakkas jälle kamandama. Pidime jääma õppust vaatama, kuid ta palus meid minna Vassilissa Jegorovna juurde, lubades kohe järele tulla.

«Aga siin,» lisas ta, «pole teil midagi vaadata.»

Vassilissa Jegorovna võttis meid vastu lihtsalt ning sõbralikult

---

[1] Kapral — sõjaväeline aukraad tsaariarmees XVIII—XIX saj.

ja kohtles mind, nagu tunneksime teineteist aastaid. Invaliid ja Palaška katsid lauda.

«Mis mu Ivan Kuzmitš täna õppusega nõnda hoogu on läinud!» ütles komandandiemand. «Palaška, kutsu härra lõunale. Kus siis Maša on?»

Nüüd astus sisse ümariku näoga jumekas tütarlaps, aastat kaheksateist, lausa hõõguvate kõrvade taha siledalt soetud heleruugete juustega. Esimesest pilgust ta mulle just väga ei meeldinud. Ma vaatasin teda eelarvamusega: Švabrin oli mulle Mašat, kapteni tütart, kirjeldanud täitsa lollikesena. Marja Ivanovna istus nurka ja hakkas õmblema. Vahepeal toodi hapukapsasupp lauale. Et Vassilissa Jegorovna meest veel ei näinud, saatis ta Palaška talle teist korda järele.

«Ütle härrale: külalised ootavad, kapsasupp läheb külmaks; jumal tänatud, ega õppus ära jookse; küllap jõuab veel kisada.»

Varsti ilmus kapten, temaga koos ka ühe silmaga vanamees.

«Mis see nüüd on, isake?» ütles ta naine. «Toit on ammust ajast laual, sind aga ei jõua küllalt kutsuda.»

«Tead ju, Vassilissa,» vastas Ivan Kuzmitš, «olin teenistuses, soldateid õpetasin.»

«Mine sina!» vaidles emand. «Tühipaljas jutt see soldatite õpetamine; ei edene neil see teenistus, ja ega sinagi seda asja tunne. Kui istuksid kodus ja paluksid jumalat, oleks palju parem. Kallid külalised, palume lauda istuda.»

Me istusime lõunastama. Vassilissa Jegorovna ei vaikinud hetkekski ja külvas mind üle küsimustega: kes mu vanemad on, kas nad elus on, kus elavad ja kui suur on nende varandus? Kuuldes, et mu isal on kolmsada talupoega, ütles ta: «Ega see naljaasi ole! On aga ilmas rikkaid inimesi! Aga meil, mu armas, on ainult üks hingeke, tüdruk Palaška; ja, jumal tänatud, elame ka väikest viisi. Ainuke mure — Maša; tüdruk on meheleminekueas, aga mis kaasavara tal on? Tihtkamm, viht ja kolm kopikat raha (andku jumal andeks!), et sauna minna. Hüva, kui leiduks hea inimene, aga muidu istu kui igavene pruut vanapiigana.»

Ma vaatasin Marja Ivanovna poole; ta oli kõrvuni punastanud ja isegi pisaraid veeres ta taldrikule. Mul hakkas temast kahju ja ma ruttasin jutuainet muutma.

«Ma kuulsin,» ütlesin ma mitte just parajal ajal, «et teie kindlust kavatsevad rünnata baškiirid.»

«Kellelt sa seda oled kuulnud?» küsis Ivan Kuzmitš.

«Nii räägiti mulle Orenburgis,» vastasin mina.

«Tühi jutt!» ütles komandant. «Meil pole ammu midagi kuulda olnud. Baškiirid on araks tehtud, ka kirgiisid on õppust saanud. Pole karta, et meie kallale tikuksid, ja kui tulevadki, siis annaksin neile säärase sauna, et nad kümneks aastaks vakka jääksid.»

«Ja teie ei karda,» jätkasin ma, pöördudes kapteniemanda poole, «jääda kindlusse, mida ähvardab nii palju hädaohte?»

«Harjumus,» vastas ta. «Sellest saab juba kakskümmend aastat, kui meid polgust siia saadeti, ja hoidku jumal, kuidas ma küll neid neetud paganaid kartsin! Kui juhtusin vahel nägema nende ilvesemütse või kuulma nende vingumist, kas usud, kullake, süda otse seisatas! Nüüd aga olen nii harjunud, et isegi paigast ei liigu, kui meile ütlema tullakse, et kindluse ümber nuhivad kurjategijad.»

«Vassilissa Jegorovna on ülivahva daam,» märkis Švabrin tähtsalt, «Ivan Kuzmitš võib seda tunnistada.»

«Jah, kuulukse küll,» ütles Ivan Kuzmitš, «see eit pole kartlike killast.»

«Aga Marja Ivanovna?» küsisin ma. «Kas ta on niisama vahva kui teiegi?»

«Kas Maša on vahva?» vastas ta ema. «Ei, Maša on argpüks. Tänini ei või ta püssipauku kuulda, kohe lööb vabisema. Ja kui kahe aasta eest Ivan Kuzmitšil tuli pähe minu nimepäeval meie suurtükki paugutada, siis tema, mu tuvike, pidi hirmu pärast teise ilma minema. Sestsaadik me ei paugutagi neetud suurtükki.»

Me tõusime lauast. Kapten ühes emandaga läks magama; mina aga sammusin Švabrini poole, kellega veetsingi kogu õhtu.

(IV peatükk. Elu Belogorski kindluses muutus Grinjovile mitte ainult talutavaks, vaid isegi mõnusaks. Ülendatud ohvitseriks, oli tal rohkesti aega. Tas tekkis huvi kirjanduse vastu. Grinjovile hakkas meeldima Marja Ivanovna. Marja kohta levitatud laimu pärast kutsus Grinjov Švabrini kahevõitlusele. Švabrin laimas Marjat seepärast, et viimane ütles ära tema armastusest. Kahevõitlusel haavas Švabrin Grinjovi rinnust.

V peatükk. Tulnud meelemärkusele, leidis Grinjov end komandandi majast. Kogu kapteni perekond hoolitses tema eest. Marja Ivanovna viibis tihti tema juures. Mõistagi jätkas Grinjov esimesel soodsal juhul katkestatud armuavaldust ja Marja Ivanovna andis talle nõusoleku. Puudus veel ainult Grinjovi vanemate nõusolek. Pjotrile isalt saabunud kirjas õeldi talle aga karmilt ära.

Oma viha püüdis Grinjov lahutada Saveljitši kallal, keda ta pidas salakaebajaks. Nähes aga teist kirja, mille Grinjovi isa oli saatnud Saveljitšile, mõistis Pjotr, et ta oli asjatult solvanud Saveljitšit.

Marja, saanud sellest kõigest teada, otsustab Grinjovist eemale hoiduda. Nii Marja kui ka Grinjov kannatavad.)

VI peatükk.

PUGATŠOVI ÜLESTÕUS.

Veljed noored, te kuulake,
millest me, vanamehed, räägime.

Laul.

Enne kui asun kirjeldama iseäralikke sündmusi, mille tunnistajaks ma olin, pean lausuma mõned sõnad Orenburgi kubermangu seisukorrast 1773. aasta lõpul.

See laialdane ja jõukas kubermang oli asustatud paljude pool-

metsikute rahvastega, kes alles hiljuti tunnustasid Vene valitsejate võimu. Nende alatised mässud, kohanematus seadustega ja riigikodaniku eluga, kergemeelsus ning julmus nõudsid valitsuse lakkamatut valvet nende vaoshoidmiseks. Kindlused olid ehitatud sobivaiks tunnistatud kohtadele ja asustatud enamasti kasakatega, Jaiki kallaste ammuste pärisperemeestega. Kuid jaiki kasakad, kes pidid valvama selle maa-ala rahu ja julgeolekut, olid ise mõnda aega valitsusele rahutuiks ning ohtlikeks alamaiks. Aastal 1772 puhkesid nende tähtsamas linnas rahutused. Selle põhjuseks olid kindral-major Traubenbergi poolt sõjaväe vajalikule sõnakuulmisele painutamiseks tarvitusele võetud karmid abinõud. Tagajärjeks olid Traubenbergi metsik tapmine, omavoliline muudatus valitsuskorras ja lõpuks mässu summutamine kartetšide ja julmade karistustega.

See juhtus mõni aeg enne mu saabumist Belogorski kindlusse. Kõik oli juba rahulik või näis vähemalt olevat; ülemus uskus liiga kergesti kavalate mässajate näilist kahetsust, kes salaviha kandsid ja soodsat juhust varitsesid rahutuste kordamiseks.

Pöördun tagasi oma jutu juurde.

Kord õhtul (see oli oktoobri algul 1773. aastal) istusin ma üksi kodus, kuulates sügistuule ulumist ja vaadates aknast üle kuu pagevaid pilvi. Mind tuldi kutsuma komandandi nimel. Läksin jalamaid. Komandandi juurest leidsin eest Švabrini, Ivan Ignatitši ja kasakate urjadniku. Toas ei olnud Vassilissa Jegorovnat ega Marja Ivanovnat. Komandant tervitas mind murelikul ilmel. Ta lukustas uksed, asetas kõik istuma peale urjadniku, kes seisis ukse juures, võttis taskust paberi ja ütles meile: «Härrad ohvitserid, tähtis uudis! Kuulake, mida kirjutab kindral.» Ta pani prillid ette ja luges järgmist:

«Belogorski kindluse komandandile,
härra kapten Mironovile.

Salajane.

Sellega teadustan teile, et vahi alt põgenenud Doni kasakas ning raskolnik[1] Jemeljan Pugatšov, saades hakkama andestamatu nurjatusega, omastades õndsa majesteedi Peeter III nime, on kogunud kurjategijate jõugu, tekitanud rahutusi Jaiki-äärsetes asundustes ja on juba vallutanud ning rüüstanud mõned kindlused, kõikjal korda saates röövimisi ja tapmisi. Seepärast tuleb teil, härra kapten, selle kirja saamisel viivitamata tarvitusele võtta vajalikud abinõud ülalnimetatud valenimelise kurjategija tagasitõrjumiseks, aga võimalust mööda ka tema täielikuks hävitamiseks, kui ta tuleb teie hoolde usaldatud kindluse peale.»

«Vajalikud abinõud tarvitusele võtta!» ütles komandant prille eest võttes ja paberit kokku murdes. «Kas kuuled, kerge öelda. Kurjategija nähtavasti on tugev, meil on aga kõigest sada kolm-

[1] Raskolnik — lahkusuline; vanausuline; siin: mässaja.

kümmend meest, arvestamata kasakaid, kelle peale on vähe lootust, ärgu olgu see sulle etteheiteks öeldud, Maksimõtš (urjadnik muigas). Ometi pole midagi parata, härrad ohvitserid! Olge kohusetruud, korraldage valve, ööpatrullid, pealetungi korral lukustage väravad ja viige sõdurid lahingusse. Sina, Maksimõtš, vaata hoolsasti oma kasakate järele. Kahur üle vaadata ja hästi ära puhastada. Aga üle kõige hoidke seda saladuses, et keegi kindluses sellest enneaegu teada ei saaks.»

Jaganud need korraldused, saatis Ivan Kuzmitš meid laiali. Väljusin ühes Švabriniga, arutades kuuldut.

«Kuidas sina arvad, millega see lõpeb?» küsisin ma temalt.

«Jumal teab,» vastas tema, «eks näe. Midagi tähtsat ma esialgu veel ei märka. Kui aga . . .»

Siis jäi ta mõttesse ja hakkas hajameelselt mingit prantsuse aariat vilistama.

Hoolimata kogu meie ettevaatlikkusest levis kindluses kuuldus Pugatšovi ilmumisest. Kuigi Ivan Kuzmitš väga austas oma abikaasat, ei oleks ta mingi hinna eest maailmas avaldanud talle teenistussaladust. Saanud kindralilt kirja, toimetas ta Vassilissa Jegorovna kaunis osavalt eemale, seletades talle, nagu oleks isa Gerassim saanud Orenburgist mingisuguseid imelikke teateid, mida ta hoiab suures saladuses. Vassilissa Jegorovnal tuli tahtmine külastada preestriemandat, ja Ivan Kuzmitši nõu järgi võttis ta kaasa ka Maša, et sel üksi igav ei oleks.

Kui Ivan Kuzmitš oli jäänud täielikuks peremeheks, saatis ta kohe meie järele, aga Palaška pani ta sahvrisse kinni, et ta ei saaks meid pealt kuulata.

Vassilissa Jegorovna pöördus koju, ilma et ta oleks suutnud midagi välja uurida preestriemandalt, ja sai teada, et ta äraolekul on olnud Ivan Kuzmitšil nõupidamine ja et Palaška on luku taga olnud. Ta taipas, et mees oli teda petnud, ja asus teda küsitlema. Kuid Ivan Kuzmitš oli kallaletungile ette valmistunud. Ta ei hämmeldunud põrmugi ja vastas reipalt oma uudishimulikule elukaaslasele:

«Aga tead, mammike, meie eided olid tulnud mõttele kütta ahju õlgedega; kuna aga sellest võiks õnnetus juhtuda, siis andsin ma naistele kindla käsu kütta edaspidi ahjusid mitte õlgedega, vaid hagude ja risuga.»

«Aga miks pidid sa Palaška luku taha panema?» küsis komandandiemand. «Miks pidi vaene tüdruk sahvris istuma, kuni me tagasi tulime?»

Ivan Kuzmitš polnud valmistunud sellisele küsimusele: ta läks segi ja pomises midagi ebamäärast. Vassilissa Jegorovna nägi oma mehe kavaldamist, kuid teades, et temalt midagi kätte ei saa, katkestas ta pärimise ja juhtis kõneluse hapukurkidele, mida Akulina Pamfilovna valmistavat hoopis iseviisi. Kogu öö ei saanud Vassilissa Jegorovna silma kinni ega suutnud kuidagi ära arvata, mis küll võiks mehel peas olla, mida tema teada ei tohtinud.

Järgmisel päeval lõunaselt jumalateenistuselt koju tulles nägi ta Ivan Ignatitšit, kes kiskus kahurist välja põngerjate poolt sinna topitud räbalaid, kivikesi, laaste, kurnipulki ja igasugust rämpsu.

«Mis need sõjalised ettevalmistused küll peaksid tähendama,» mõtles komandandiemand, «ega ometigi kirgiiside pealetungi pole oodata? Kas Ivan Kuzmitš tõesti hakkaks varjama minu eest seesugust tühja asja?» Ta hõikas Ivan Ignatitšit kindla otsusega temalt välja pressida saladus, mis ta naiselikku uudishimu vaevas.

Vassilissa Jegorovna tegi talle mõned märkused majapidamise kohta, nagu kohtunik, kes algab juurdlust kõrvaliste küsimustega, et algul ülekuulatava ettevaatust uinutada. Siis, vaikinud mõne viivu, ohkas sügavalt ja lausus pead vangutades:

«Issand jumal küll! Näe, missugused uudised! Mis sest peab saama?»

«Noh, emake!» vastas Ivan Ignatitš. «Jumal on armuline, soldateid on meil küllalt, püssirohtu palju, suurtüki puhastasin ära. Küllap paneme Pugatšovile vastu. Julgeid abistab jumal.»

«Mis mees see Pugatšov on?» küsis komandandiemand.

Nüüd märkas Ivan Ignatitš, et oli saladuse välja lobisenud, ja hammustas südametäiega keelde. Kuid oli juba hilja. Vassilissa Jegorovna sundis teda kõik üles tunnistama, sõna andes, et ei räägi sellest kellelegi.

Vassilissa Jegorovna pidas oma lubadust ega lausunud sõnakestki kellelegi peale preestriemanda; sedagi ainult sellepärast, et teise lehm käis veel stepis ja oleks võinud kurjategijate kätte langeda.

Peagi hakkasid kõik rääkima Pugatšovist. Arutati mitutpidi. Komandant saatis urjadniku välja käsuga kõige suhtes naaberasundustest ja -kindlustest täpselt järele kuulata. Urjadnik tuli kahe päeva pärast tagasi ja teatas, et stepis, versta kuuskümmend kindlusest, oli ta näinud hulga tulesid ja baškiiridelt kuulnud, et tundmatu vägi läheneb. Muidu ei võinud ta öelda midagi kindlat, sest ta ei olnud söandanud kaugemale sõita.

Kasakate seas kindluses võis märgata ebatavalist ärevust: nad kogunesid tänavail salkadeks, tasa isekeskis arutades, ja läksid laiali, silmates mõnda tragunit või garnisonisõdurit. Nende juurde läkitati piilureid. Julai, ristitud kalmõkk, tõi komandandile tähtsa teate. Urjadniku teated olid Julai sõnade järgi valed: kaval kasakas oli tagasi tulles oma seltsimeestele teatanud, et ta olnud mässajate juures, teinud tutvust nende juhiga, kes teda lasknud oma kätt suudelda ja temaga kaua kõnelnud. Komandant pani urjadniku viibimata vahi alla ja määras Julai tema kohale. Kasakate poolt võeti see uudis vastu avaliku pahameelega. Nad nurisesid valjult ja Ivan Ignatitš, komandandi korralduse täideviija, kuulis oma kõrvaga neid ütlevat: «Küll sa juba saad, garnisonirott!» Komandant kavatses samal päeval oma vangi üle kuulata, kuid urjadnik põgenes vahi alt, arvatavasti oma mõtteosaliste abiga.

Uus asjaolu suurendas komandandi rahutust. Tabati baškiir

ässituslehtedega [1]. Sel puhul mõtles komandant jälle kokku kutsuda oma ohvitserid ja tahtis selleks järjekordselt Vassilissa Jegorovnat sündsal ettekäändel eemaldada. Et Ivan Kuzmitš oli kõige siirameelsemaid ning õiglasemaid inimesi, siis ei leidnud ta teist teed peale selle, mida ta kord juba oli kasutanud.

«Kuule, Vassilissa Jegorovna,» ütles ta naisele kõhatades, «kõneldakse, isa Gerassim olevat saanud linnast...»

«Ära luiska, Ivan Kuzmitš,» katkestas teda komandandiemand, «tean, sa tahad nõupidamist kokku kutsuda ja ilma minuta arutada Jemeljan Pugatšovi puutuvat; aga mind sa ninapidi ei vea.»

Ivan Kuzmitš ajas silmad suureks.

«Noh, emake,» ütles ta, «kui sa juba kõik tead, siis jää pealegi, me arutame ka sinu kuuldes.»

«See'p see on, meheke,» vastas emand, «sul poleks tarvis olnud vigurdada; saada aga ohvitseride järele.»

Me kogunesime jälle. Ivan Kuzmitš luges oma naise juuresolekul ette Pugatšovi üleskutse, kellegi poolkirjaoskamatu kasaka kirjutatud. Rõõvel teatas oma kavatsusest viivitamata meie kindlust rünnata; kutsus kasakaid ja sõdureid oma salka, pealikuid aga manitses mitte vastu panema, ähvardades vastasel korral surmanuhtlusega. Üleskutse oli kirjutatud jämedais, kuid mõjuvais väljendeis ja pidi avaldama ohtlikku mõju lihtrahvale.

«Mäherdune lurjus!» hüüdis komandandiemand. «Julgeb meile niisugust ettepanekut teha! Mine talle vastu ja pane lipud ta jalge ette! Ah teda koerapoega! Kas ta siis ei tea, et oleme juba nelikümmend aastat teenistuses ja, jumal tänatud, kõike küllalt näinud. Kas tõesti leidus sääraseid pealikuid, kes röövli sõna kuulasid?»

«Ei peaks justkui olema,» vastas Ivan Kuzmitš, «aga kuulda on, et kurjategija olevat vallutanud juba palju kindlusi.»

«Nähtavasti on ta tõepoolest tugev,» tähendas Švabrin.

«Kohe saame ta tõelist jõudu teada,» ütles komandant. «Vassilissa Jegorovna, anna mulle aida võti. Ivan Ignatitš, too baškiir sisse ja käsi Julail piitsad tuua.»

«Pea, Ivan Kuzmitš,» sõnas emand istmelt tõustes, «las ma viin Maša kodunt kuhugi ära; muidu ehmub, kui kisa kuuleb. Ja ka minul, tõtt öelda, pole tahtmist ülekuulamisel viibida. Hüvasti.»

Vanasti oli piinamine kohtukombeisse nii sisse juurdunud, et tänuväärt seadlus, mis pidi selle hävitama, kauaks igasuguse mõjuta jäi. Mõeldi, et kurjategija isiklik ülestunnistus on vajalik ta tegude täielikuks paljastamiseks — see arvamine pole mitte ainult alusetu, vaid isegi vastukäiv tervele juriidilisele mõtteviisile: sest kui kaebealuse eitamist ei loeta süütuse tõendiks, siis ta ülestunnistus peaks olema seda vähem tõendiks ta süüdiolekust. Isegi tänapäeval olen juhtunud kuulma vanu kohtunikke, kes kahetsevad barbaarse kombe kaotamist. Aga meie ajal ei kahelnud keegi pii-

[1] Pugatšovi proklamatsioonid, mis kutsusid ülestõusule.

namise vajalikkuses, ei kohtunikud ega kaebealused. Nii siis ei imestanud ega häirinud komandandi käsk meist kedagi. Ivan Ignatitš läks baškiiri järele, kes istus komandandiemanda aidas luku taga, ja mõne minuti pärast toodi vang kotta. Komandant käskis ta enda ette tuua.

Baškiir astus vaevaliselt üle künnise (tal olid jalad pakus), ja maha võtnud oma kõrge mütsi, seisatas ukse kõrval. Vaatasin talle otsa ja värahtasin. Iialgi ei unusta ma seda inimest. Ta näis olevat üle seitsmekümne. Tal polnud ei nina ega kõrvu. Ta pea oli paljaks aetud; habeme asemel tolknesid mõned hallid karvad; ta oli kasvult väike, kõhn ning kühmus; kuid veel välkus tuli ta pilusilmis.

«Ohoo!» lausus komandant, õudsete tunnuste järgi ära tundes, et mees on üks 1741. aastal karistatud mässajaist. «Sa oled ju nähtavasti vana susi, oled meie püünistes olnud. Tõepoolest, sa ei mässa esimest korda, kui su kolu nii siledaks on hööveldatud. Astu aga ligemale, kõnele, kes sind saatis!»

Vana baškiir vaikis ja vahtis komandanti täiesti mõttetu ilmega.

«Mis sa siis vaikid?» jätkas Ivan Kuzmitš. «Või ei mõista sa mitte mõhkugi vene keelt? Julai, küsi õige temalt teie keeles, kes saatis ta meie kindlusse.»

Julai kordas Ivan Kuzmitši küsimust tatari keeles, aga baškiir vahtis teda samal ilmel ega vastanud sõnagi.

«Jakši[1],» ütles komandant, «küll sa mul rääkima hakkad. Mehed! Võtke see loll vöödiline hame tal ült ja hööveldage ta selga. Vaata aga, Julai, tõmba talle hästi!»

Kaks invaliidi hakkasid baškiiri lahti rõivastama. Õnnetu nägu väljendas rahutust. Ta piilus igasse külge nagu laste poolt tabatud loomake. Kuid kui üks invaliididest võttis ta käed ja asetas need oma õlale, vinnates vanamehe endale selga, Julai aga võttis piitsa ja tõstis selle hoobiks, siis ümises baškiir nõrgal paluval häälel ja avas pead noogutades suu, kus keele asemel liikus lühike jupp.

Kui meelde tuletan, et see sündis minu elus ja et tänapäeval elan keiser Aleksandri vaga valitsuse all, ei jõua ma ära imestada valgustusaja kiireid edusamme ja inimarmastuse kirjutamata seaduste levikut. Noor hing! Kui mu märkmed sinu kätte satuvad, pea meeles, et parimad ning püsivamad muutused on need, mis toimuvad eluviiside parandamisest, igasuguste vägivaldsete vapustusteta.

Kõik olid rabatud.

«Noh,» sõnas komandant, «nähtavasti me temast targemaks ei saa. Julai, vii baškiir aita. Aga meie, mu härrad, arutame veel üht-teist.»

Hakkasime kaaluma oma seisukorda, kui korraga tuppa astus Vassilissa Jegorovna, hingeldades ja ülierutatud ilmega.

«Kallid sõbrad, õnnetus!» teatas Vassilissa Jegorovna. «Nižne-

[1] Jakši (tatari k.) — hea, hästi.

ozjornaja kindlus vallutati täna hommikul. Isa Gerassimi sulane tuli praegu sealt. Ta nägi vallutamist pealt. Komandant ja kõik ohvitserid on üles poodud. Kõik soldatid vangi võetud. Kurjategijaid võib iga hetk siia oodata.»

(Hakati mõtlema Belogorski kindluse naiste julgeolekule. Marja otsustati saata Orenburgi, kuna komandandiemand oli ses suhtes kategooriline: «Ära mind palu uneski: ma ei sõida.»)

VII peatükk.

RÜNNAK.

Ah sa peake, sa mu peakene,
rühkisid sa peake teenida,
aastat kolmkümmend ja kolm hoolega.
Ah! Ei tasu saand mu peakene,
ei ka rõõmu ega kasu kunagi,
ei ka tasuks lahket sõnakest,
samuti ka mitte kõrget au;
ainus tasu, mis sai peakene,
oli kaks kõrget sambakest,
vahtrapuust neil ristpalk vahepeal,
siidist silmus kõlgub seal.

Rahvalaul.

Sel ööl ma ei maganud ega riietunud lahti. Kavatsesin minna koidikul kindluseväravasse, kust Marja Ivanovna pidi väljuma, et seal temaga viimast korda hüvasti jätta. Tundsin eneses suurt muutust: mu rahutus rusus mind palju vähem kui too masendus, mis valdas mind alles hiljuti. Lahkumise nukrusega ühtisid minus ebamäärased, kuid õndsad lootused, kärsitu ohtude ootus ja õilsa auahnuse tunded. Öö möödus märkamatult. Tahtsin juba kodunt väljuda, kui mu uks avanes ja minu poole ilmus kapral teatega, et meie kasakad on öösel kindlusest lahkunud, võttes Julai vägisi kaasa, ja et kindluse lähedal ratsutab tundmatuid mehi. Mõte, et Marja Ivanovna ei jõua ära sõita, kohutas mind; andsin kärmesti kapralile mõned korraldused ja sööstsin kohe komandandi poole.

Juba koitis. Tormasin piki tänavat, kui kuulsin end hüütavat. Peatusin.

«Kuhu nüüd?» küsis Ivan Ignatitš, mulle järele jõudes. «Ivan Kuzmitš on vallil ja saatis mind teie järele. Pugatšov on siin.»

«Kas Marja Ivanovna on ära sõitnud?» küsisin väriseva südamega.

«Ei jõudnud,» vastas Ivan Ignatitš, «tee Orenburgi on ära lõigatud; kindlus on ümber piiratud. Paha lugu, Pjotr Andreitš!»

Me tõttasime vallile, mis oli looduslikult moodustunud ning puutaraga kindlustatud kõrgendik. Seal tunglesid juba kõik kindluse elanikud. Garnison seisis püssi all. Kahur oli juba eile sinna

tassitud. Komandant jalutas oma väikesearvulise rivi ees. Hädaohu ligidus vaimustas vana sõjameest ebahariliku reipusega. Mööda steppi, mitte kuigi kaugel kindlusest, ratsutas paarkümmend meest. Nad näisid olevat kasakad, kuid nende seas oli ka baškiire, keda kerge oli ära tunda nende ilvesenahast mütsidest ja nooletuppedest. Komandant vaatas oma väe üle, kõneldes soldatitele: «Noh, lapsed, täna seisame emakese keisrinna eest ja näitame kogu ilmale, et oleme vaprad mehed ja peame oma vannet!» Sõdurid avaldasid valjusti oma võitlustahet. Švabrin seisis mu kõrval ja silmitses ainiti vaenlast. Stepis ratsutavad mehed, märganud kindluses liikumist, sõitsid kokku ja hakkasid isekeskis arutama. Komandant käskis Ivan Ignatitšil sihtida suurtükiga nende salga pihta ja pistis ise tahi süüteauku. Kuul lendas vingudes neist üle, mingit viga tegemata. Laiali hajudes kihutasid ratsanikud kohe meie silmist, ja stepp oli tühi.

Nüüd ilmus vallile Vassilissa Jegorovna ühes Mašaga, kes ei tahtnud temast maha jääda.

«Noh?» sõnas emand. «Kuidas lahing läheb? Kus siis vaenlane on?»

«Vaenlane pole kaugel,» vastas Ivan Kuzmitš. «Annaks jumal, et kõik hästi läheks. Mis, Maša, on sul hirm?»

«Ei, papa,» vastas Marja Ivanovna, «üksi kodus olla on veel hirmsam.»

Siis vaatas ta minu poole ja naeratas pingutatult. Surusin tahtmatult oma mõõga käepidet, meenutades, et eile sain selle ta käest nagu oma armsama kaitseks. Mu süda leegitses. Kujutlesin end tema rüütlina. Igatsesin tõestada, et väärin ta usaldust, ja ootasin kärsitult otsustavat hetke.

Sellal ilmusid poole versta kaugusel kindlusest asetseva kõrgendiku tagant uued ratsajõugud ja peagi täitus stepp odade ja saidakkidega[1] relvastatud meestest. Nende keskel valgel hobusel ratsutas punases kaftanis mees, paljas mõõk käes: see oli Pugatšov ise. Ta peatus; ta ümber koguneti ja nähtavasti ta käsul eraldusid neli meest ja kihutasid tuhatnelja üsna kindluse ette. Tundsime neis ära oma äraandjad. Üks neist hoidis mütsi kohal paberilehte; teisel oli oda otsa torgatud Julai pea, mille ta otsast maha raputades üle aia meie juurde heitis. Vaese kalmõki pea kukkus komandandi jalge ette. Äraandjad kisasid:

«Ärge tulistage; tulge välja keisri juurde. Keiser on siin!»

«Ma teile näitan!» käratas Ivan Kuzmitš. «Mehed, tuld!»

Sõdurid lasksid kogupaugu. Kasakas, kes hoidis kirja, tuikus ja langes hobuselt maha; teised kihutasid tagasi. Ma vaatasin Marja Ivanovnale. Jäigastunud Julai verise pea nägemisest, rabatud kogupaugust, näis ta olevat oimetu. Komandant kutsus kapprali ja käskis teda ära tuua lehe tapetud kasaka käest. Kapral läks väljale ja pöördus tagasi, valjaidpidi tapetu hobust talutades. Ta

[1] Vibupüssidega.

andis kirja komandandile üle. Ivan Kuzmitš luges seda endamisi ja rebis siis väikesteks tükkideks. Vahepeal valmistusid mässajad nähtavasti tegevuseks. Peagi vingusid me kõrvust mööda kuulid ja mõned nooled tungisid me lähedal maasse ning tarasse.

«Vassilissa Jegorovna,» ütles komandant, «siin pole naiste koht, vii Maša ära; sa näed ju, tüdruk on poolsurnud.»

Kuulide all taltsaks muutunud Vassilissa Jegorovna vaatas steppi, kus võis märgata elavat liikumist, pöördus siis mehe poole ja ütles talle:

«Ivan Kuzmitš, jumala käes on elu ja surm: õnnista Mašat. Maša, mine, astu isa juurde!»

Kahvatu ning vabisev Maša astus Ivan Kuzmitši juurde, laskus põlvili ja kummardas tema ees maani. Vana komandant lõi talle kolm korda risti ette, tõstis siis üles, suudles teda ja lausus muutunud häälel:

«Noh, Maša, ole õnnelik. Palu jumalat: tema ei jäta sind. Kui leiad hea mehe, andku jumal teile armastust ning nõu. Elage, nagu elasime meie Vassilissa Jegorovnaga. Noh, jumalaga, Maša. Vassilissa Jegorovna, vii ta ometi rutemini ära.»

Maša sööstis talle kaela ning puhkes härdasti nutma.

«Suudleme ka meie,» lausus komandandiemand nuttes, «jumalaga, mu Ivan Kuzmitš. Andesta mulle, kui olen sind millegagi pahandanud!»

«Jumalaga, jumalaga, emake,» ütles komandant, kaelustades oma memme. «Noh, küllalt! Minge koju; ja kui aega jätkub, pane Marjale sarafan selga.»

Komandandiemand tütrega läks minema. Vaatasin Marja Ivanovnale järele; ta vaatas tagasi ja noogutas mulle pead. Nüüd pöördus Ivan Kuzmitš meie poole ja kogu ta tähelepanu koondus vaenlasele. Mässajad kogunesid oma pealiku ümber ja hakkasid korraga ratsudelt maha ronima.

«Seiske nüüd vapralt,» sõnas komandant, «tuleb rünnak . . .»

Sel hetkel kuuldus hirmus vingumine ning kisa; mässajad tormasid joostes kindluse peale. Meie kahur oli laetud kartetšipommiga. Komandant laskis nad võimalikult lähemale ja andis äkki tuld. Pomm sööstis otse jõugu keskele. Mässajad paiskusid kahele poole ning taandusid. Nende pealik jäi üksi etteotsa . . . Ta vehkis mõõgaga ja näis neid õhutavat . . . Kisa ning vingumine, mis hetkeks oli vaikinud, tõusis kohe jälle.

«Hei, mehed,» ütles komandant, «nüüd värav lahti, trumm põrisema. Mehed, edasi, välja minu kannul!»

Komandant, Ivan Ignatitš ja mina olime viivuga kindlusevalli taga; ent hirmunud garnison ei liikunud paigast.

«Mis te sõbrad siis seisate?» hüüdis Ivan Kuzmitš. «Surra, siis surra, see on meie kohus!»

Sel hetkel tormasid mässajad meie peale ja tungisid kindlusse sisse. Trumm vaikis; garnison heitis püssid käest; mind löödi jalust maha, kuid ma tõusin ja astusin koos mässajatega kindlusse. Pähe

haavata saanud komandant seisis kurjategijate jõugu keskel, kes nõudsid temalt võtmeid. Kavatsesin talle appa söösta; mitu tugevat kasakat haarasid ja köitsid mind vöödega, ähvardades: «Küllap nüüd saate, et keisri sõna ei kuulanud!» Meid tassiti mööda tänavaid; elanikud väljusid majadest soolaleivaga. Kirikukellad helisesid. Korraga kisendati rahva hulgast, et keiser ootab platsil vange ja võtab vastu truudusevannet. Rahvas valgus platsile; ka meid aeti sinna.

Pugatšov istus komandandi maja rõdul tugitoolis. Tal oli ilus tressidega kaunistatud kasakakaftan seljas. Kõrge sooblinahkne kuldtupsudega müts oli ta välkuvaile silmile nihutatud. Ta nägu tundus mulle tuttavana. Kasakavanemad ümbritsesid teda. Isa Gerassim, kaame ning värisev, seisis trepiesisel, rist käes, ja näis teda tummalt anuvat eelseisvate ohvrite pärast. Platsil löödi rutuga võllast üles. Kui me lähenesime, ajasid baškiirid rahva laiali ja meid esitati Pugatšovile. Kellahelin vaibus; saabus sügav vaikus.

«Kes on komandant?» küsis isehakanud valitseja.

Meie urjadnik astus jõugust esile ja osutas Ivan Kuzmitšile. Pugatšov vaatas ähvardavalt vanameest ja käratas talle:

«Kuidas tohtisid sa vastu panna mulle, oma keisrile?»

Haavast nõrkev komandant kogus viimse jõu ja vastas kindlal häälel:

«Sa pole minu keiser; sa oled varas ja nimepetis, kas kuuled!»

Pugatšov süngestus ja viipas valge rätikuga. Mõned kasakad haarasid vana kapteni ja lohistasid kaagi alla. Selle põikpuul istus kaksiratsa vigane baškiir, keda me eelmisel päeval üle kuulasime. Ta hoidis oma käes köit ja hetke pärast nägin vaest Ivan Kuzmitši õhku tõmmatuna. Siis toodi Pugatšovi ette Ivan Ignatitš.

«Vannu truudust keiser Pjotr Fjodorovitšile,» ütles talle Pugatšov.

«Sina pole meie keiser,» ütles Ivan Ignatitš, korrates oma kapteni sõnu, «sina, külamees, oled varas ja nimepetis!»

Pugatšov viipas taas rätikuga ja truu leitnant kõlkus peagi oma vana ülema kõrval.

Järg oli minu käes. Vaatasin julgesti Pugatšovile otsa, valmistudes kordama oma suuremeelsete seltsimeeste vastust. Siis nägin ma oma kirjeldamatuks imestuseks mässuliste kasakavanemate keskel Švabrinit, rõngasse pöetud juustega ning kasakakaftanis. Ta astus Pugatšovi ligi ja lausus talle mõne sõna kõrva.

«Pooge ta üles!» ütles Pugatšov, ilma et oleks minu peale vaadanudki.

Mulle heideti silmus kaela. Hakkasin vaikselt palvet lugema, kahetsedes jumala ees siiralt kõiki oma patte ja paludes temalt kõigi mu südamele lähedaste pääsemist. Mind tassiti võlla alla.

«Ära pelga, ära pelga,» kordasid mulle hukkajad, võib-olla tõepoolest mind julgustada soovides.

Korraga kuulsin kisa: «Seiske, neetud, oodake...» Timukad seisatasid. Vaatan: Saveljitš lamab Pugatšovi jalge ees.

«Helde isake,» kõneles vaene vanake, «mis kasu sa saad härraste lapse surmast? Lase ta vabaks; tema eest saad lunaraha, aga hoiatuseks ja hirmutuseks käsi kas või mind, vanameest, üles puua!»

Pugatšov andis märku ja mind vabastati jalamaid köidikuist ning jäeti rahule.

«Meie isake annab sulle armu,» öeldi mulle.

Ei saa öelda, et ma sel silmapilgul oleksin rõõmu tundnud oma vabastamise üle, ei saa ka öelda, et ma seda kahetsenud oleksin. Mu tundmused olid liialt ähmased. Mind toodi jälle isehakanud valitseja ette ja asetati põlvili. Pugatšov sirutas mulle oma soonise käe.

«Suudle kätt, suudle kätt!» öeldi mu kõrval.

Kuid ma eelistasin kõige öelamat nuhtlust säärasele alatule alandusele.

«Kullake, Pjotr Andreitš!» sosistas Saveljitš minu taga seistes ja mind müksates. «Ära jonni! Mis see sul maksab? Sülita, aga suudle kelm... (ptüi!), suudle tal kätt.»

Ma ei liigutanud. Pugatšov langetas käe, sõnades muigega:

«Tema ausus on nähtavasti rõõmust jabur. Tõstke ta üles!»

Mind tõsteti üles ja jäeti vabaks. Jäin õudse komöödia jätku vaatama.

Elanikud hakkasid truudust vanduma. Nad liginesid üksteise järel, suudlesid ristikuju ja kummardasid siis kelmi ees. Garnisoni sõdurid seisid siinsamas. Roodu rätsep lõikas oma nüride kääridega neil patse maha. Nad raputasid end ja astusid Pugatšovi käe juurde, kes neile andeksandi kuulutas ja neid oma jõuku vastu võttis. See kõik vältas ligi kolm tundi. Viimaks tõusis Pugatšov tugitoolist ja astus oma kasakavanemate saatel rõdult alla. Ta ette talutati rikkalikult ehitud valge ratsu. Kaks kasakat võtsid tal käe alt ja aitasid sadulasse. Ta teatas isa Gerassimile, et lõunastab tema juures. Sel silmapilgul kuuldus naise karjatus. Mõned röövlid lohistasid rõdule sasitud ning alasti kistud Vassilissa Jegorovnat. Keegi neist oli jõudnud juba ehtida end tema pihikuga. Teised tassisid sulgkotte, kirste, lauanõusid, pesu ja igasugust koli.

«Kullakesed, laske mu hingeke rahus minna!» karjus vaene eideke. «Helded isakesed, viige mind Ivan Kuzmitši juurde.»

Korraga vaatas ta võllale ja tundis oma mehe ära.

«Mõrtsukad!» kisendas ta meeletult. «Mis te temaga teinud olete? Sa mu silmaterake, Ivan Kuzmitš, uljas sõduripeake! Ei puutunud sind preislaste täägid ega türklaste kuulid; sa ei jätnud oma elu ausas lahingus, vaid leidsid lõpu pagenud sunnitöölise käes!»

«Vagaseks teha see vana nõid!» ütles Pugatšov.

Noor kasakas lõi Vassilissa Jegorovnale mõõgaga pähe ja ta langes surnult trepiastmeile. Pugatšov ratsutas minema; rahvas sööstis talle järele.

VIII peatükk.

KUTSUMATA KÜLALINE.

Kutsumata külaline on hullem kui tatarlane.
Vanasõna.

Plats tühjenes. Ma seisin ikka samal kohal ega suutnud korraldada nii koledaist muljeist hämmeldatud mõtteid.

Teadmatus Marja Ivanovna saatusest piinas mind kõige enam. Kus ta on? Mis on temaga juhtunud? Kas ta suutis end peita? Kas ta varjupaik on kindel?... Täis ärevaid mõtteid astusin komandandi majja... Kõik oli tühi; toolid, lauad, kirstud olid lõhutud, nõud puruks pekstud, kõik laiali kantud. Ma jooksin ärklituppa viivat trepikest mööda üles ja esimest korda oma elus astusin Marja Ivanovna kambrisse. Nägin ta voodit röövlite poolt läbituhnituna; kapp oli lahti murtud ja tühjaks riisutud; tühja jumalakujuraami ees hingitses veel tuluke. Ka vaheseinal rippuv peeglike oli terveks jäänud... Aga kus oli selle vaga neitsikambri perenaine? Hirmus mõte vilksatas mu peas: ma kujutlesin teda röövlite kätes... Mu süda ängistus... Puhkesin kibedasti-kibedasti nutma ja nuuksusin valjult oma armsama nime... Sel viivul kuuldus kerge kahin ja kapi tagant ilmus kahvatu ning vabisev Palaša.

«Ah, Pjotr Andreitš!» sõnas ta käsi kokku lüües. «Milline päev! Missugune jubedus...»

«Aga Marja Ivanovna?» küsisin kannatamatult. «Mis on Marja Ivanovnaga?»

«Preili on elus,» vastas Palaša, «ta on peidus Akulina Pamfilovna juures.»

«Preestriemanda juures!» karjatasin hirmunult. «Mu jumal, seal on ju Pugatšov!...»

Sööstsin toast välja, ühe silmapilguga olin tänaval ja jooksin ülepeakaela preestrimajja, midagi nägemata ja tundmata. Sealt kostis kisa, naerurõkatusi ja laulu... Pugatšov pidutses oma kaaslastega. Palaša jooksis sinna mulle järele. Läkitasin ta salakesi Akulina Pamfilovnat välja kutsuma. Pilgu pärast tuli preestriemand, tühi toop käes, minu juurde esikusse.

«Jumala pärast, kus Marja Ivanovna on?» küsisin seletamatu ärevusega.

«Minu sängis lamab, kullake, seal vaheseina taga,» vastas preestriemand. «Oh, Pjotr Andreitš, palju ei puudunud õnnetusest; aga kõik möödus, jumal tänatud, õnnelikult. Vaevalt oli kurjategija lõunalauda istunud, kui Marja, vaeseke, toibus ja oigama hakkas!... Ma otse tardusin. Pugatšov kuulis ära: «Kes sul seal ohkab, vanamoor?» Kummardasin sügavasti: «Õetütar mul haige, kõrgus, näe, juba teist nädalat põeb.» — «On's su õetütar ka noor?» — «Noor küll, kõrgus.» — «Näita siis mulle, vanaeit, oma õetütart.»

Mu süda kohe kihvatas, aga polnud midagi parata. «Ole hea, kõrgus, ainult tüdruk ei saa tõusta ja su armulise palge ette ilmuda.» — «Pole viga, eit, võin ka ise vaadata.» Ja läkski, riivatu, vaheseina taha; mis sa arvad? Tõmbas eesriide kõrvale, vaatas oma kullipilguga — ja ei midagi... Jumal aitas! Aga kas usud, mina ja mu vanamees seadsime juba endid valmis märtrisurma vastu. Õnneks Marja, mu tuvike, ei tundnud teda ära. Sa suur jumal, näeme nüüd küll pidupäevi! Ega saa midagi öelda! Vaene Ivan Kuzmitš! Kes võis seda arvata! Ja Vassilissa Jegorovna! Ja Ivan Ignatitš kah! Mille eest siis teda?... Kuidas küll teie peale halastati? Ja vaat missugune Švabrin on! On enda ära püganud ja pidutseb siinsamas meie juures koos nendega! Nobe, pole midagi ütelda! Aga nii kui ma nimetasin haiget õetütart, siis, kas usud mind, vaatas mind nii, nagu noaga pistis; aga siiski — ära ei andnud, tänu talle sellegi eest.»

Sel hetkel kuuldus joobnute lällutamist ja isa Gerassimi häält. Külalised nõudsid viina, peremees hõikas oma teistpoolt. Preestriemand muutus rahutuks.

«Minge pealegi koju, Pjotr Andreitš,» ütles ta, «nüüd pole aega teie jaoks; nüüd on kurjategijatel jooming käimas. Häda, kui satute purjus käe alla. Jumalaga, Pjotr Andreitš. Tulgu, mis tuleb; ehk jumal ei jäta meid!»

Preestriemand läks ära. Pisut rahunenud, siirdusin ma oma korteri poole.

Platsist möödudes silmasin mõningaid baškiire, kes võlla ümber trügisid ja poodute jalast saapaid kiskusid; surusin vaevu tagasi raevu, tundes vahelesegamise kasutust. Mööda kindlust saalisid röövlid, riisudes ohvitseride kodusid. Kõikjalt kostis pummeldavate mässajate hääli. Jõudsin koju. Saveljitš võttis mind lävel vastu.

«Jumalale tänu!» hüüdis ta mind nähes. «Mõtlesin juba, et kurjategijad on su uuesti kinni nabinud. Ah, Pjotr Andreitš, kas usud, kõik on nad, võrukaelad, meilt riisunud: rõivad, pesu, asjad, nõud — midagi ei jätnud. Aga mis sellest! Jumal tänatud, et sindki eluga tulema lasksid! Aga härra, kas sa nende ninameest ära ei tundnud?»

«Ei tundnud; kes ta on?»

«Kuidas, kullake? Oled sa juba unustanud tolle joodiku, kes sinult sissesõiduhoovis kasuka välja meelitas? Päris tuliuus jänesenahkne kasukas; aga tema, metsaline, rebis selle päris lõhki selga toppides.»

Ma hämmastusin. Tõepoolest, sarnasus Pugatšovi ja minu teejuhi vahel oli üllatav. Veendusin, et Pugatšov ja tema olid üks ja sama isik, ja mõistsin siis mulle ülesnäidatud armu põhjust. Ma ei saanud jätta imetlemata asjaolude kummalist põimumist: hulgusele kingitud poisikese-kasukas päästis mind silmusest ja mööda sissesõiduhoove hulkuv lakard piiras kindlusi ja vapustas riiki!

«Kas sa ehk süüa tahad?» küsis Saveljitš, muutumatu oma har-

jumustes. «Kodus pole midagi; lähen otsin ja valmistan sulle midagi.»

Üksi jäädes süvenesin mõtiskellu. Mis pidin ma tegema? Jääda kindlusse, mis on kurjategijate võimu all, või järgneda tema salgale polnud sünnis ohvitserile. Minu kohus nõudis, et ma ilmuksin sinna, kus mu teenistus võiks olla kasulik kodumaale praegustes rasketes tingimustes... Kuid armastus andis tungivalt nõu jääda Marja Ivanovna juurde ja olla ta kaitsjaks ning hooldajaks. Kuigi ette nägin asjaolude peatset ning kaheldamatut muutust, ei suutnud ma siiski värinata mõelda hädaohust, mis teda ähvardas.

Mu mõtisklused katkestas kellegi kasaka tulek, kes jooksis teatama, et «kõrge valitseja nõuab sind enda juurde».

«Kus ta siis on?» küsisin ma, valmistudes kuulekusele.

«Komandandi majas,» vastas kasakas. «Pärast lõunat käis meie isake saunas, nüüd aga puhkab. Jah, teie ausus, kõigest on näha, et on tähtis härra, lõunaks sõi kaks praetud põrsast, ja saunas tahtis nii tulist leili, et isegi Tarass Kurotškin välja ei kannatanud, andis viha Fomka Bikbajevile ja suutis end hädavaevalt külma veega toibutada. Ega saa midagi öelda: kõik võtted on nii toredad... Aga saunas olevat ta kuuldavasti näidanud oma keiserlikke märke rinnal: ühe peal olnud viie kopika suurune kahe peaga kotkas, aga teisel — ta enda kuju.»

Ma ei pidanud tarvilikuks vaielda kasaka arvamuse vastu ja sammusin koos temaga komandandi majja, kujutledes kohtumist Pugatšoviga ja püüdes aimata, millega see lõpeb. Lugeja võib isegi arvata, et ma just eriti rahulik polnud.

Hakkas hämarduma, kui ma komandandi maja juurde jõudsin. Kaak oma ohvritega mustendas hirmuäratavalt. Vaese komandandiemanda laip vedeles ikka veel trepi all, mille juures kaks kasakat vahil seisid. Kasakas, kes oli mind toonud, läks minust teatama, pöördus kohe tagasi ja juhtis mind sinna kambrisse, kus olin eelmisel päeval nii õrnalt jumalaga jätnud Marja Ivanovnaga.

Mulle avanes ebatavaline pilt. Linaga kaetud ja kruuside ning klaasidega täidetud laua ääres istusid Pugatšov ja umbes kümme kasakavanemat, mütsid peas, kirjudes särkides, viinast palavaks köetud, punaste lõustade ning välkuvate silmadega. Nende hulgas ei olnud Švabrinit ega meie urjadnikut, äsja värvatud äraandjaid.

«Ahaa, teie ausus!» ütles Pugatšov mind silmates. «Tere tulemast! Võta lahkelt platsi, palume väga.»

Koosviibijad nihkusid koomale. Ma istusin vaikides laua otsa. Mu naaber, sihvakas ilus noor kasakas, valas mulle klaasi lihtsat viina, mida ma ei puutunud. Hakkasin uudishimuga juuresolijaid silmitsema. Esikohal istus Pugatšov, nõjatudes lauale ning toetades musta habet oma laiale rusikale. Ta korrapärastes, kaunis meeldivates näojoontes ei avaldunud midagi metsikut. Ta pöördus tihti teise, umbes viiekümne-aastase mehe poole, nimetades teda kord krahviks, kord Timofeitšiks, ülistades teda vahel isegi onukeseks. Kõik käitusid isekeskis seltsimeestena ega avaldanud

mingit erilist eelistust oma pealikule. Jutt oli hommikusest rünnakust, mässu edust ja tulevasest tegevusest. Igaüks hooples, esitades oma arvamusi, ja vaidles vabalt Pugatšoviga. Ja sellel veidral sõjalisel nõupidamisel otsustati minna Orenburgi peale; jultunud liikumine, mida oleks peaaegu krooninud kurjaennustav edu! Retk määrati homse peale.

«Noh, velled,» sõnas Pugatšov, «tõmbame nüüd enne uinakut mu armsamat laulukest. Tšumakov [1], alga!»

Mu naaber alustas heledal häälel nukrat burlakkide laulu ja kõik hakkasid kooris kaasa laulma:

Ära kohise, haljas tammik-emake,
ära sega mind, tublit meest, mõtlemast,
et homme ma, tubli mees, pean minema kohtusse,
valju kohtumõistja, tsaari enese ette.
Tsaar-valitseja hakkab mind siis usutlema:
«Ütle, ütle mulle, noormees, talumehe poeg,
kellega sa varastasid ja röövisid,
ja kas palju oli sul seltsis kaaslasi?»
«Õigeusklik tsaar, nii ütlen sulle ma,
kogu tõtt tahan öelda, õigust kõnelda,
et kaaslasi oli mul tervelt neli:
see esimene kaaslane — pilkane öö,
aga teine kaaslane — terasväits,
aga kolmas mu kaaslane — tubli ruun
ja neljas kaaslane — pingul vibu,
ja mu käskjalad — karastet nooled.»
Pajatab nõnda siis õigeusklik tsaar:
«Au ja kiitus sulle, noormees, talumehe poeg,
mõistsid varastada, mõistsid ka vastata!
Seepärast, noormees, tahan sulle kinkida
kõrge koja, uhke hoone välja peal:
kaks sammast ja kolmas on põiki peal.»

Võimatu on jutustada, millist mõju avaldas mulle see lihtrahva laul, laul võllast, lauldud võllale määratud inimeste poolt. Nende jubedad näod, kõlavad hääled, nukker ilme, mille nad andsid selletagi väljendusrikkaile sõnule, — see kõik vapustas mind mingi luulelise õudusega.

Külalised jõid veel klaasikese, tõusid lauast ja jätsid Pugatšoviga hüvasti. Tahtsin neile järgneda, kuid Pugatšov ütles mulle:

«Istu, tahan sinuga rääkida.»

Jäime silm silma vastu. Meie vastastikune vaikimine vältas mõne minuti. Pugatšov vaatas mind ainiti, vidutades vahetevahel vasakut silma imeteldavalt kavalal ning pilklikul ilmel. Viimaks puhkes ta naerma sellise teesklematu hubasusega, et minagi teda vaadates naerma hakkasin, teadmata, miks.

«Eks ole, teie ausus,» ütles ta mulle. «Tunnista, tundsid hirmu, kui mu sellid sulle kõie käela heitsid? Küllap sul taevas silmade ees hundiratast lõi... Ja sa oleksid põikpuul kõikunud, kui su teenrit poleks olnud. Tundsin kohe selle vana krõbi ära. Noh,

[1] Fjodor Tšumakov — jaiki kasakas, Pugatšovi suurtükiväe ülem.

teie ausus, kas võisid mõtelda, et mees, kes sind öömajale juhtis, ise suur keiser on?» (Siin tegi ta tähtsa ning salapärase näo.) «Oled minu vastu raskesti eksinud,» jätkas ta, «kuid andsin sulle armu sinu helduse pärast, sellepärast, et tegid mulle head, kui ma olin sunnitud varjama end oma vihameeste eest. Saad veel paljugi näha! Ja mida kõike sulle veel annetan, kui oma riigi kätte saan! Kas tõotad mind hoolsasti teenida?»

Kelmi küsimus ja ta jultumus näisid mulle nii veidrad, et ma ei suutnud hoiduda muigamast.

«Mis sa muigad?» küsis ta kulmu kortsutades. «Või ei usu sa, et ma suur keiser olen? Vasta otsekoheselt.»

Hämmeldusin. Hulgust keisriks tunnistada ma ei suutnud; see tundus mulle andestamatu argusena. Otse näkku teda petiseks nimetada tähendaks saata end hukatusse, ja see, mille peale valmis olin võlla all kogu rahva silmis ning põlastuse esimeses hoos, tundus mulle nüüd asjatu suurustamisena. Kõhklesin. Pugatšov ootas süngelt mu vastust. Viimaks (ja veel tänapäev mäletan eneseuhkusega seda hetke) sai minus kohusetunne inimliku nõtruse üle võimust. Ma vastasin Pugatšovile:

«Kuule, ütlen sulle sula tõtt. Mõtle ise, kas võin pidada sind keisriks? Oled arukas mees, sa näeksid ise, et ma valetaksin.»

«Kes ma siis sinu arusaamise järgi olen?»

«Jumal sind teab; aga kes sa ka oleksid, sa mängid ohtlikku mängu.»

Pugatšov heitis mulle kiire pilgu.

«Siis sa ei usu,» ütles ta, «et ma olen keiser Pjotr Fjodorovitš? Noh, hüva. Aga kas ei või uljal õnne olla? Kas ei valitsenud muiste Griška Otrepjev [1]? Mõtle minust, mida tahad, kuid ära jää minust maha. Mis on sul kõige muuga asja? Kes pukis, see peremees. Teeni mind ustavalt ning õiglaselt, ja ma ülendan sind feldmarssaliks ja vürstiks. Mis sa sellest arvad?»

«Ei,» vastasin ma kindlalt, «olen sünnilt aadlik, olen truudust vandunud keisrinnale; sind teenida ma ei või. Soovid sa mulle tõepoolest head, siis lase mind Orenburgi minna.»

Pugatšov jäi mõttesse.

«Aga kui lasen minna,» ütles ta, «kas tõotad siis vähemalt mitte võidelda minu vastu?»

«Kuidas võin ma seda lubada?» vastasin ma. «Tead isegi, pole minu teha: kästakse minna sinu vastu — lähen, ei saa parata. Sa oled nüüd ise ülem; nõuad ise omadelt sõnakuulmist. Mis siis küll saaks, kui ma keelduksin teenimast siis, kui mu teenistust vajatakse? Mu elu seisab su käes: lased mind minna — aitäh sulle; käsid hukata — olgu jumal sulle kohtumõistjaks; mina olen aga sulle tõtt õelnud.»

---

[1] Grigori Otrepjev — mõningate allikate põhjal tsareevitš Dimitrina esinenud isiku nimi. Vale-Dimitri valitses üks aasta (1605—1606) ning pääses troonile poolakate kaasabil.

Minu siirus üllatas Pugatšovi.

«Olgu siis nii,» ütles ta mulle õlale lüües. «Nuhelda, siis nuhelda, armu anda, siis armu anda. Mine pealegi kõigi nelja tuule poole ja tee, mis tahad. Homme tule mind hüvasti jätma, aga nüüd mine magama, mul tükib ka juba uni peale.»

Lahkusin Pugatšovi juurest ja väljusin tänavale. Öö oli vaikne ja külm. Kuu ja tähed sirasid heledasti, valgustades platsi ning võllast. Kindluses oli kõik vait ja pime. Ainult kõrtsis paistis tuli ja kuuldus hiliste pummeldajate lärmi. Vaatasin preestrimaja poole. Luugid ja värav olid kinni. Kõik näis seal vaikne olevat.

Jõudsin oma korterisse ja leidsin Saveljitši muretsemas mu äraoleku pärast. Teade mu vabadusest rõõmustas teda ütlematult.

«Taevaisa olgu kiidetud,» ütles ta risti ette lüües. «Nii kui valge väljas, lahkume kindlusest ja lähme, kuhu jalad kannavad. Ma valmistasin sulle üht-teist, söö, kullake, ja uinu hommikuni nagu vanajumala selja taga.»

Järgides ta nõuannet õhtustasin isukalt ja uinusin paljal põrandal, väsinud hingelt ning kehalt.

(IX peatükk. Järgmisel hommikul saadab Pugatšov Grinjovi Orenburgi, et viimane teataks kubernerile Pugatšovi vägede tulekust umbes nädala pärast. Suurt kurbust valmistas Grinjovile see, et Marja jäi Belogorski kindlusse uue kindluseülema Švabrini võimusesse.

Tänu Pugatšovi suuremeelsusele anti Grinjovile teel üle baškiiri ratsu ja poolkasukas.)

X peatükk.

LINNA PIIRAMINE.

Mäed, orud vallutanud,
mäetipult kotkapilke linna poole saates,
ta käskis leeri taha valli rajada,
sealt varjult välgunooli öösel linna paisata.

Heraskov.

Liginedes Orenburgile nägime salka sunnitöölisi, põetud peadega ja timuka tangidest moonutatud nägudega. Nad töötasid kindlustuste ümber, garnisoni invaliidide valve all. Mõned vedasid kärudel vallikraavist prügi, teised kaevasid väikeste labidatega maad; vallil tassisid müürsepad telliskive ja parandasid linna müüre. Väravas peatasid meid tunnimehed ja nõudsid meie passe. Niipea kui seersant kuulis, et sõidan Belogorski kindlusest, juhtis ta mind otse kindrali majja.

Ma leidsin kindrali aiast. Ta vaatas sügise hõngusest raagunud õunapuid üle ja mässis neid hoolikalt vana aedniku kaasabil soojadesse õlgedesse. Ta näol väljendus rahu, tervis ning heasüdamlikkus. Ta rõõmustas mind nähes ja hakkas küsitlema jubedaist sündmusist, mille tunnistajaks olin olnud. Jutustasin talle kõik.

Vanamees kuulas mind tähelepanuga ja lõikas samal ajal kuivanud oksakesi.

«Vaene Mironov!» sõnas ta, kui olin oma kurva jutustuse lõpetanud. «Kahju, ta oli tubli ohvitser; ka madam Mironova oli kena proua, ja missugune meister seente soolamises! Aga mis sai Mašast, kapteni tütrest?»

Vastasin, et ta jäi kindlusse preestriemanda hoolde.

«Ai, ai-ai!» tähendas kindral. «See on paha, väga paha. Röövlite distsipliini ei saa kuidagi usaldada. Mis saab vaesest piigast?»

Ma vastasin, et Belogorski kindlus ei ole kaugel ja et tema ekstsellents arvatavasti ei viivita vaeste elanikkude vabastamiseks sõjaväge saatmast. Kindral raputas kaheldes pead.

«Saame näha, saame näha,» ütles ta, «sellest jõuame veel arutada. Palun tulla minu poole tass teed jooma: täna on mul sõjanõukogu koos. Sa võid anda meile kindlaid teateid selle logardi Pugatšovi ja ta sõjaväe kohta. Seni aga mine puhka.»

Läksin mulle määratud korterisse, kus Saveljitš juba askeldas, ja hakkasin kannatamatult määratud aega ootama. Lugeja võib isegi arvata, et ma ei jätnud minemata nõupidamisele, millel oli nii otsustav mõju mu saatusele. Määratud tunnil olin kindrali juures.

Leidsin ta juures eest kellegi linnaametnikest, mäletatavasti tollidirektori, paksu punapõselise vanahärra glaseekangast kuues. Ta hakkas küsitlema mind Ivan Kuzmitši saatuse kohta, nimetades teda vaderiks, ja katkestas tihti mu kõne täiendavate küsimuste ja õpetlike märkustega, mis küll ei viidanud temas sõjaasjanduse tundjale, kuid avaldasid vähemalt taipu ning loomulikku mõistust. Sel ajal kogunesid ka teised kutsutud. Kui kõik olid istet võtnud ja kõigile oli teed pakutud, andis kindral olukorrast üsna selge ja täpse ülevaate.

«Nüüd, mu härrad,» jätkas ta, «peab otsustama, kuidas teotseda mässajate vastu: kas r ü n n a t e s või k a i t s t e s? Kummalgi neist viisidest on oma häid ja halbu külgi. Ründaval tegevusel on enam lootusi vastase kiiremaks hävitamiseks; kaitseseisukord on kindlam ja hädaohutum... Niisiis, hakkame hääli koguma seaduslikus korras, see on, alates väiksemast aukraadist. Härra lipnik,» lausus ta, pöördudes minu poole, «suvatsege esitada meile oma arvamus.»

Ma tõusin püsti, kirjeldasin algul lühidalt Pugatšovi ja ta röövsalka ning kinnitasin, et isehakanud valitsejal pole abinõusid korralikule relvastusele vastuseismiseks.

Mu arvamusse suhtuti ametnike poolt silmanähtava halvakspanuga. Nad nägid selles noormehe tormakust ning häbematust. Tõusis nurin ja ma kuulsin selgesti kellegi poolsosinal öeldud sõna «piimahabe». Kindral pöördus minu poole ja lausus naeratades:

«Härra lipnik! Esimesed hääled sõjanõupidamistel antakse tava-

liselt ikka ründava sõjategevuse poolt: see on seaduslik järjekord. Nüüd jätkame häälte kogumist. Härra kolleegiuminõunik[1], öelge meile oma arvamus!»

Glaseekangast kuues vanahärra lõpetas kärmesti oma tublisti rummiga lahjendatud kolmanda teetassi ja vastas kindralile:

«Ma mõtlen, teie ekstsellents, et ei maksa tegutseda ei ründavalt ega kaitsvalt.»

«Kuidas nii, härra kolleegiuminõunik?» vastas imestunult kindral. «Teisi sõjategevusviise ei esine taktikas: kas kaitsetegevus või rünnak...»

«Teie ekstsellents, tegutsege ostes.»

«E-he-hee! Teie arvamus on üsna mõistlik. Äraostmine on taktika poolt lubatud ja meie kasutame teie nõu. Võib lubada logardi pea eest... rublat seitsekümmend või isegi sada... salasummadest.»

«Ja siis,» katkestas teda tollidirektor, «olgu ma kirgiisi oinas ja mitte kolleegiuminõunik, kui need vargad meile oma pealikut käsist-jalust seotuna välja ei anna.»

«Me kaalume seda asja ja arutame veel,» vastas kindral. «Muide peab igal juhul tarvitusele võtma ka sõjalisi abinõusid. Mu härrad, andke oma hääled seaduslikus korras.»

Kõik arvamused olid minu oma vastu. Kõik ametnikud kõnelesid vägede ebakindlusest, edu muutlikkusest, ettevaatusest ja muust säärasest. Kõik arvasid, et mõistlikum oleks viibida kahurite kaitse all, tugeva kivimüüri varjus, kui lagedal väljal relvaõnne katsetada. Viimaks, olles kõik arvamused ära kuulanud, koputas kindral tuha piibust välja ja pidas järgmise kõne:

«Mu härrad! Pean teile teatama, et mina omalt poolt olen täiesti nõus härra lipniku arvamusega, sest seesugune arvamus põhineb kõigil kaine taktika reegleil, mis peaaegu alati pealetungivat tegevust kaitsetegevusele eelistab.»

Siin ta peatus ja hakkas oma piipu laadima. Mu iseteadvus juubeldas. Vaatasin uhkelt ametnikkudele, kes sosistasid omavahel nähtava meelepaha ning rahutusega.

«Kuid, mu härrad,» jätkas ta, välja puhudes koos sügava ohkega tihedat suitsujuga, «ma ei tohi võtta endale nii suurt vastutust, kui tegemist on tema keiserliku kõrguse, minu kõige armulisema valitsejanna poolt mulle usaldatud provintside julgeolekuga. Niisiis, ühinen häälteenamusega, mis otsustas, et kõige mõistlikum ning hädaohutum on linnas piiramist oodata, aga vaenlase rünnakud tagasi lüüa kahuritulega ja, kui osutub võimalikuks, väljatungimistega.»

Ametnikud vaatasid omakorda minule pilkavalt otsa. Nõukogu läks laiali. Pidin kahetsema auväärt sõjamehe nõrkust, kes otsustas enese veenete vastu järgneda võhikute ning kogemusteta isikute arvamustele.

---

[1] Kolleegiuminõunik — tsiviilauaste tsaari-Venemaal.

Mõni päev pärast seda kuulsat nõupidamist saime teada, et Pugatšov oma lubadust pidades läheneb Orenburgile. Nägin mässajate väge linna kõrgelt vallilt. Mulle näis, et nende arv oli kümnekordistunud viimasest rünnakust saadik, millele olin olnud tunnistajaks. Neil oli ka kahurväge, mille Pugatšov oli saanud juba vallutatud kindlustest. Mäletades nõukogu otsust, aimasin ette kauast vangistust Orenburgi müüride vahel ja pidin peaaegu nutma meelehärmist.

Ma ei hakka kirjeldama Orenburgi piiramist, mis kuulub ajalukku, mitte aga perekonna-kroonikasse. Ütlen lühidalt, et see piiramine, kohaliku ülemuse hooletuse tõttu, oli hukutav elanikele, kes kannatasid nälga ja kõikvõimalikke hädasid. Võib kergesti kujutleda, et elu Orenburgis oli kõige talumatum. Kõik ootasid tüdimusega otsust oma saatusele: kõik ohkasid elukalliduse üle, mis oli tõepoolest hirmus. Elanikud harjusid nende õuedesse lendavate pommidega; isegi Pugatšovi rünnakud ei köitnud enam üldist tähelepanu. Pidin surema tüdimusest. Aeg kadus. Kirju Belogorski kindlusest ma ei saanud. Kõik teed olid ära lõigatud. Lahusolek Marja Ivanovnast muutus talumatuks. Teadmatus ta saatusest piinas mind. Mu ainsaks meelelahutuseks oli ratsutamine. Pugatšovi armust oli mul tubli ratsu, kellega jagasin kehva toitu ja kelle seljas sõitsin iga päev linna taha mässajate ratsanikega tulevahetusse. Neis tulevahetusis oli ülekaal harilikult küllaldaselt söönud-joonud ja headel ratsudel olevate kurjategijate poolel. Linna kõhn ratsavägi ei saanud neist jagu. Vahel läks väljale ka meie nälgiv jalavägi, kuid sügav lumi takistas ta edukat tegevust hajuvil ratsanike vastu. Kahurvägi mürises valli harjalt asjatult, aga väljal vajus lumme ega suutnud kurnatud hobuste jõul liikuda. Selline oli me sõjategevus! Ja seda nimetasid Orenburgi ametnikud ettevaatuseks ja mõistlikkuseks.

Kord, kui meil õnnestus hajutada ja minema ajada kaunis tihedat mässajate jõuku, kihutasin järele ühele oma kaaslastest mahajäänud kasakale; valmistusin teda lööma oma türgi mõõgaga, kui ta äkki oma mütsi peast võttis ja karjus:

«Tere, Pjotr Andreitš. Kuidas elate jumala abiga?»

Vaatasin ja tundsin ära meie urjadniku. Rõõmustasin ütlemata.

«Tere, Maksimõtš,» sõnasin talle, «kas lahkusid ammu Belogorski kindlusest?»

«Hiljuti, Pjotr Andreitš: alles eile tulin. Mul on teile kirjake.»

«Kus ta on?» hüüdsin ma üleni kihvatades.

«Kaasas,» vastas Maksimõtš kätt põue pistes, «andsin Palašale sõna kuidagi teie kätte toimetada.»

Ta ulatas mulle kokkumurtud paberi ja kihutas kohe minema. Tegin kirja lahti ja lugesin värinaga järgmisi ridu:

«Jumal võttis minult korraga isa ja ema: mul pole maa peal sugulasi ega kaitsjaid. Pöördun teie poole, teades, et teie soovisite mulle alati head ja et olete valmis aitama iga inimest.

Palun jumalat, et see kiri kuidagi teieni jõuaks! Maksimõtš lubas teile kätte toimetada. Palaša kuulnud ka Maksimõtšilt, et see nägevat teid tihti eemalt luurekäikudel ja et te sugugi end ei hoia ega mõtle nendele, kes teie eest silmaveega jumalat paluvad. Olin kaua haige, ja kui paranesin, Aleksei Ivanõtš, kes käsutab siin õndsa isa kohal, sundis isa Gerassimi mind talle välja andma, hirmutades Pugatšoviga. Elan meie majas vahi all. Aleksei Ivanõtš sunnib mind endaga abielluma. Ta kõneleb, et olevat päästnud mu elu, kuna olevat varjanud Akulina Pamfilovna valet, kes õelnud kurjategijale, nagu oleksin ma ta õetütar. Aga mul oleks kergem surra kui saada niisuguse mehe naiseks nagu Aleksei Ivanõtš. Ta kohtleb mind väga julmalt ja ähvardab, et kui ma järele ei mõtle ega nõus pole, viia mind kurjategija juurde laagrisse, ja et minuga juhtuvat sama, mis juhtunud Jelizaveta Harlovaga [1]. Ma palusin Aleksei Ivanõtšilt mõtlemisaega. Ta lubas oodata veel kolm päeva, ja kui ma kolme päeva pärast temaga ei naitu, siis pole enam mingit armu. Kullake, Pjotr Andreitš! Teie olete mu ainus kaitsja; astuge minu vaese eest välja. Paluge kindraleid ja kõiki komandöre saata meile kiiremini abi ja sõitke ise, kui võite. Teie alandlik vaene orb.

Marja Mironova.»

Kui olin selle kirja läbi lugenud, oleksin peaaegu hullunud. Kihutasin linna, kannustades halastamatult oma vaest ratsut. Teel mõtlesin üht-teist vaese neiu vabastamiseks ega leidnud mingit nõu. Linna kapanud, läksin otse kindrali poole ja tormasin ta juurde sisse.

Kindral sammus toas edasi-tagasi, suitsetades oma merivaigust piipu. Mind nähes ta seisatas. Arvatavasti üllatas teda mu välimus: hoolitsevalt päris ta mu äkilise tuleku põhjust.

«Teie ekstsellents,» ütlesin talle, «tulen teie nagu lihase isa juurde; jumala pärast, ärge keelduge täitmast minu palvet: asi puutub kogu mu elu õnne.»

«Mis on, kullake?» küsis kindral imestades. «Mis võin ma teha sinu heaks, räägi?»

«Teie ekstsellents, käskige mind võtta rood sõdureid ja poolsada kasakat ja laske mind puhastada vaenlasest Belogorski kindlus.»

Kindral vaatas mind ainiti, oletades vist, et olen hullunud (milles ta peaaegu ei eksinud).

«Kuidas nii? Vaenlastest puhastada Belogorski kindlus?» lausus ta viimaks.

«Vastutan edu eest,» vastasin innukalt, «laske mind ainult minna.»

---

[1] Nižneozjornaja kindluse komandandi lesk. Algul jäeti ellu, hiljem hukati mõnede Pugatšovi kaaslaste nõudmisel.

«Ei, noormees,» ütles ta pead vangutades, «nii suures kauguses oleks vaenlasel kerge asi teid peamisest strateegilisest punktist ära lõigata ja teie üle täielikku võitu saavutada. Äralõigatud ühendusteed . . .»

Ma ehmusin, nähes teda haaratuna sõjakunstilisest arutlusest, ja kiirustasin teda katkestama.

«Kapten Mironovi tütar,» ütlesin talle, «kirjutab mulle; ta palub abi: Švabrin sunnib teda enesega abielluma.»

«Kas tõesti? Oo, see Švabrin on väga suur kelm, ja kui ta mu pihku satub, siis käsin ta üle kohut mõista kahekümne nelja tunni jooksul, ja me laseme ta maha kindluse rinnatisel. Seni aga peame kannatama . . .»

«Kannatama!» kisendasin ma meeletult. «Aga ta naitub ju selle ajaga Marja Ivanovnaga! . . .»

«Ohoo!» vastas kindral. «See pole veel õnnetus. Olgu ta seni naiseks Švabrinile, kes teda nüüd aidata võib; aga kui Švabrini maha laseme, küll siis jumala abiga talle ka peigmehi leidub. Kenad lesed vanatüdrukuks ei jää, see tähendab, tahtsin öelda, et lesk leiab ennemini mehe kui piiga.»

«Parem olen valmis surema,» ütlesin raevukalt, «kui teda Švabrinile loovutama.»

«Oi, oi, oi,» ütles vanamees, «nüüd mõistan . . . Sa oled vist armunud Marja Ivanovnasse. Oo, see on iseasi! Vaene poiss! Kuid ma ei või ikkagi anda sulle roodu sõdureid ega pooltsada kasakat. See retk poleks mõistlik; ma ei saa seda oma vastutusele võtta.»

Mu pea langes norgu; meeleheide valdas mind. Äkki vilksatas mu peas mõte: milles see seisis, seda näevad lugejad järgmises peatükis, nagu ütlevad vanaaegsed romaanikirjanikud.

XI peatükk.

MÄSSULINE KÜLA.

Kõht oli lõvil täis ja kuigi metsik ta,
«Mu urkasse miks tulla suvatsesid sa?»
nii küsis lahkelt.

A. Sumarokov.

(Lahkunud kindrali juurest, otsustas Grinjov sõita omal riisikol Belogorski kindlusse. Temast ei jäänud sammugi maha Saveljitš. Nad lootsid märkamatult mööduda Pugatšovi laagrist, kuid. . .)

Meid hõigati. Kuna ma salasõna ei teadnud, tahtsin neist vaikides mööduda, kuid nad piirasid mind kohe sisse ja keegi neist haaras mu hobuse ratsutist. Tõmbasin mõõga ja lõin meest pähe; müts päästis ta, kuid ta lõi tuikuma ja laskis ratsutid käest. Teised kohkusid ja jooksid eemale; kasutasin seda hetke, kannustasin hobust ja kihutasin edasi.

Läheneva öö pimedus oleks päästnud mind igast hädaohust, kuid taha vaadates nägin järsku, et Saveljitšit enam polnud. Vaene vanamees oma lombaka setukaga ei suutnud röövlite eest põgeneda. Mis pidin tegema? Oodanud teda mõned minutid ja veendunud, et ta on kinni peetud, pöörasin hobuse ümber ja läksin teda päästma.

Jäärakule lähenedes kuulsin juba eemalt kära, kisa ja minu Saveljitši häält. Sõitsin rutemini ja olin korraga uuesti mõne viivu eest mind peatanud vahimeeste seas. Saveljitš oli nende keskel. Nad olid vanamehe setukalt maha kiskunud ja valmistusid teda siduma. Mu saabumine rõõmustas neid. Nad sööstsid kisaga mu kallale ja kiskusid mu silmapilkselt hobuse seljast. Keegi neist, nähtavasti peamees, teatas meile, et ta viivat meid kohe keisri ette.

«Aga see on meie keisri käskida,» lisas ta, «kas ta teid kohe laseb puua, või ootab päevavalgust.»

Ma ei pannud vastu; Saveljitš järgis mu eeskuju ja vahimehed viisid meid võiduröömsalt ära.

Me läksime üle jääraku ja jõudsime külla. Kõigis taredes põlesid tuled. Kõikjal kuuldus lärmi ja kisa. Tänaval kohtasin hulga rahvast, kuid keegi ei märganud meid pimeduses ega tundnud minus Orenburgi ohvitseri. Meid viidi otse ristteel asetseva tare juurde. Väravas olid mõned viinavaadid ja kaks kahurit.

«See ongi loss,» sõnas üks meestest. «Kohe teatame teist.»

Ta astus onni. Vaatasin Saveljitšile: vanamees pildus riste ette, ümisedes omaette palvet. Ootasin kaua; viimaks tuli mees tagasi ja sõnas mulle:

«Mine, me keiser käskis ohvitseri sisse lasta.»

Astusin onni ehk lossi, nagu nimetasid seda mehed. See oli valgustatud kahest rasvaküünlast, seinad olid kuldpaberiga üle löödud; muide, pingid, laud, rippuv kätepesunõu, käterätik naela otsas, ahjuhark nurgas ja lai, kaussidega täidetud eeskolle — kõik oli nagu tavalises tares. Pugatšov istus pühakujude all punases kaftanis, kõrge müts peas, käed tähtsalt puusas. Ta kõrval seisid alandlikkust teeseldes mõned ta peakaaslasist. Näha oli, et teade ohvitseri saabumisest Orenburgist mässajais suurt uudishimu äratas ja et nad olid valmistunud mind pidulikult kohtama. Pugatšov tundis mind esimesest pilgust ära. Ta teeseldud tähtsus kadus kohe.

«Ahaa, teie ausus!» sõnas ta mulle elavalt. «Kuidas käsi käib? Mis asi sind siia tõi?»

Ma vastasin, et sõitsin isikliku asja pärast ja et ta mehed mind kinni pidasid.

«Aga mis asja pärast?» küsis ta minult.

Ma ei teadnud, mida vastata. Pugatšov, kes oletas, et ma ei taha seletada tunnistajate juuresolekul, pöördus oma kaaslaste poole ja käskis neil välja minna. Kõik kuulasid sõna, peale kahe, kes ei liikunud paigast.

«Räägi nende kuuldes julgesti,» ütles mulle Pugatšov. «Nende eest ei varja ma midagi.»

Vaatasin kõõrdi isehakanud keisri soosikuid. Üks neist, mannetu ja küürus, halli habemetutiga vanamees, ei evinud midagi silmatorkavat peale helesinise lindi, mis oli üle õla hallile kuuele kinnitatud. Kuid eluilmaski ei unusta ma ta kaaslast. Ta oli pikk, tüse ning laiaõlaline ja näis olevat aastat nelikümmend viis. Tihe punane habe, hallid välkuvad silmad, sõõrmeteta nina ja punakad laigud laubal ning põskedel andsid ta rõugearmilisele laiale näole seletamatu ilme. Ta oli punases särgis, kirgiisi halatis ja kasakapükstes. Esimene neist (nagu ma hiljem kuulsin) oli väejooksik kapral Beloborodov, teine oli Afanassi Sokolov (hüüdnimega Mütt), sunnitööline, kes oli kolm korda Siberi kaevandustest põgenenud. Hoolimata tundeist, mis mind erakordselt erutasid, paelus seltskond, kuhu nii juhuslikult olin sattunud, tugevasti mu meeli. Kuid Pugatšov äratas mind oma küsimusega:

«Räägi, mis asja pärast sõitsid sa Orenburgist välja?»

Kummaline mõte tuli mulle pähe: mulle näis, et saatus, mis tõi mind teistkordselt Pugatšovi juurde, andis mulle võimaluse täide viia mu kavatsust. Otsustasin seda kasutada ja, ilma et oleksin jõudnud otsust lähemalt kaaluda, vastasin Pugatšovi küsimusele:

«Olin sõitmas Belogorski kindlusse päästma orbu, kellele seal ülekohut tehakse.»

Pugatšovi silmad välkusid.

«Kes mu inimestest julgeb liiga teha orvule?» põrutas ta. «Olgu ta nii tark kui tahes, kuid minu kohtumõistmisest ta ei pääse. Ütle, kes on süüdlane?»

«Švabrin on süüdlane,» vastasin ma, «tema hoiab vangis seda piigat, keda sa nägid haigena preestriemanda juures, ja tahab teda vägisi naida.»

«Švabrinile annan ma õpetust!» käratas Pugatšov. «Ta saab veel tunda, mis tähendab minu juures omavolitseda ja rahvale liiga teha. Ma lasen ta üles puua.»

«Luba sõnakest lausuda,» ütles Mütt käriseval häälel. «Sul oli rutt Švabrinit kindluse komandandiks määrata, nüüd on sul rutt teda puua. Sa juba solvasid kasakaid, pannes aadliku neile ülemuseks; ära hirmuta nüüd aadlikke, hukates neid esimese keelepeksu pärast.»

«Ei ole nad haletsemist ega armu väärt,» ütles sinise lindiga vanamees. «Švabrin kuluks hukata; aga paha poleks ka härra ohvitseri korralikult üle kuulata, mis tal siia asja oli. Kui ta sind keisriks ei tunnista, siis ei maksa ka sinult õigust otsida; kui aga tunnistab, mis ta siis tänini sinu vastastega Orenburgis istus? Kas sa ei käsiks viia teda kohtutarre ja seal tulukest läita; mulle näib, et tema heldus on läkitatud meile Orenburgi komandöride poolt.»

Vana kurjategija loogika näis mulle küllalt veenev. Külma-

värinad jooksid mul üle kogu keha, mõeldes, kelle kätes viibisin. Pugatšov märkas mu hämmeldust.

«Ahaa, teie ausus,» sõnas ta mulle silma pilgutades, «mu feldmarssal näikse tõejuttu rääkivat. Mis sa arvad?»

Pugatšovi pilkesõnad andsid mulle reipuse tagasi. Vastasin rahulikult, et olen ta võimuses ja et ta võib minuga teha, mis heaks arvab.

«Hüva,» ütles Pugatšov, «nüüd ütle, missuguses seisukorras teie linn on?»

«Jumal tänatud, kõik on hästi,» vastasin ma.

«Hästi?» kordas Pugatšov. «Aga rahvas koolvat nälga!»

Ebakeiser kõneles tõtt; kuid mu vanne kohustas mind kinnitama, et need on kõik tühjad kuulujutud ja et Orenburgis on küllalt igasugust tagavara.

«Näed nüüd,» haaras vanamees sellest kinni, «ta petab sul silmad täis. Kõik põgenikud kinnitavad üksmeelselt, et Orenburgis on nälg ja katk, et seal süüakse raibet ja sedagi maiusena; tema heldus aga kinnitab, et kõike olevat küllalt. Kui tahad Švabrinit puua, siis tõmba samasse võllasse ka see poiss, et ei oleks kellelgi nurisemist.»

Neetud vanamehe sõnad näisid Pugatšovi mõjutavat. Õnneks hakkas Mütt oma kaaslasele vastu väitma:

«Jäta ometi, Naumõtš,» ütles ta teisele, «sina tahaksid aina kägistada ja veristada. Mis vägilane sina ka oled? Vaata, kuidas sul endal hing sees seisab. Ise juba ühe jalaga hauas, aga teisi tahab tappa. Kas su südamel vähe verd lasub?»

«Mis pühak sina siis oled?» vaidles Beloborodov. «Kust sina selle haleduse võtsid?»

«Muidugi, ka mina olen patune,» vastas Mütt, «ja see käsi (seejuures pigistas ta käe kondiseks rusikaks ja paljastas käist üles käärides karvase käsivarre), ka see käsi on süüdi kristlase vere valamises. Kuid mina tapsin vihamehe, aga mitte külalise; lagedail ristteil ja pimedas metsas, mitte kodus ahju taga; käsinuia ja vemblaga, mitte aga eitede posimisega.»

Vanamees pöördus kõrvale ja urises: «Lõhkised sõõrmed...»

«Mis sa seal pobised, vana krõnks?» kisendas Mütt. «Ma sulle näitan lõhkisi sõõrmeid; oota, küll tuleb ka sinu aeg; annab jumal, saad ka sina tange nuusutada... Aga seni vaata, et ma su habemetutti välja ei kisu!»

«Härrad kineraalid!» lausus Pugatšov tähtsalt. «Jätkub teil nägelemisest. See poleks paha, kui kõik Orenburgi koerad ühe põikpuu all kõlguksid; paha on, kui meie penid omavahel purelema hakkavad. Noh, leppige ära.»

Mütt ja Beloborodov ei lausunud sõnagi, vaid vahtisid teineteist süngelt. Märkasin tarvidust muuta jutuainet, mis oleks võinud mulle vägagi kahjulikult lõppeda, ja Pugatšovi poole pöördudes sõnasin talle rõõmsal ilmel:

«Ah, pidin peaaegu unustama tänamast sind hobuse ja kasuka

eest. Sinuta poleks ma linnani jõudnud, vaid oleksin teel külmunud.»

Mu võte õnnestus. Pugatšov muutus rõõmsamaks.

«Mis lusikaga võetud, tuleb kulbiga tasuda,» ütles ta silmi kissitades ja pilgutades. «Jutusta mulle nüüd, mis sul selle piigaga asja on, kellele Švabrin liiga teeb? Ehk on sulle südamesse läinud, mis?»

«Ta on mu mõrsja,» vastasin Pugatšovile, märgates tuule paremusele pöördumist ja nägemata enam tarvidust tõe varjamiseks.

«Sinu mõrsja!» hüüdis Pugatšov. «Miks sa siis enne ei öelnud? Küll me su paari paneme ja su pulmas pidutseme!» Siis, pöördudes Beloborodovi poole: «Kuule, feldmarssal! Oleme tema aususega vanad semud; istume õige ja õhtustame; küll hommik aitab head nõu leida. Homme vaatame, mis temaga peale hakata.»

Oleksin rõõmuga pakutud aust lahti öelnud, kuid polnud midagi parata. Kaks noort kasakapiigat, peremehe tütred, katsid laua valge linaga, tõid leiba, kalasuppi ning mitu toopi viina ja õllega ja ma sattusin teist korda ühe pidulaua taha Pugatšovi ja ta jubedate kaaslastega.

Prassimine, mille tahtmatuks tunnistajaks ma olin, vältas hilise ööni. Viimaks sai joobumus meestest võimust. Pugatšov tukastas oma kohal istudes; ta kaaslased tõusid ja andsid mulle märku teda üksi jätta. Väljusin koos nendega. Müta korraldusel viis tunnimees mu vahituppa, kust ma leidsin Saveljitši ja kuhu mind temaga luku taha jäeti. Vanamees oli nii imestunud kõigest, mis ta nägi toimuvat, et ei esitanud mulle mingit küsimust. Ta heitis käsikaudu asemele ning ähkis ja ohkis kaua; viimaks hakkas ta norisema, mina aga andusin mõtiskelule, mis kogu öö mind hetkekski suikuda ei lasknud.

Hommikul tuldi mind kutsuma Pugatšovi nimel. Läksin tema juurde. Väravas seisis kibitka, kolm tatari hobust ees. Rahvas tungles tänaval. Kojas kohtasin ma Pugatšovi; ta oli rõivastatud reisikohaselt, kasukas seljas ja kirgiisi müts peas. Eilsed kaaslased ümbritsesid teda alandlikul ilmel, mis oli täielikus vastuolus kõigega, mille tunnistajaks olin eelmisel õhtul. Pugatšov tervitas mind lõbusalt ja käskis mind temaga koos kibitkasse istuda. Me istusime.

«Belogorski kindlusse!» ütles Pugatšov laiaõlalisele tatarlasele, kes seistes troikat juhtis.

Mu süda peksles. Hobused hakkasid liikuma, kelluke helisema, kibitka lendas edasi . . .

«Pea! Pea!» kuuldus mulle liialt tuttav hääl ja ma nägin Saveljitšit meile vastu jooksvat. Pugatšov käskis peatuda.

«Kullake, Pjotr Andreitš,» kisendas mu teener, «ära jäta mind mu vanul päevil kesk neid kelm . . .»

«Ahah, va krõbi!» sõnas talle Pugatšov. «Jälle laseb jumal teineteist näha. Noh, istu pukki.»

«Suur tänu, kõrge härra, suur tänu, kulla isa!» rääkis Saveljitš kohale kobides. «Andku sulle jumal sada aastat tervist, et mind, vanameest, lohutasid ja minu eest hoolitsesid. Palun su eest igavesti jumalat, aga jänesenahksest kasukast ei piiksatagi enam.»

See jänesenahkne kasukas oleks võinud lõpuks tõsiselt Pugatšovi vihastada. Õnneks ta kas ei kuulnud või ei teinud välja ebakohasest vihjest. Hobused kappasid; rahvas seisatas tänavail ja kummardas maani. Pugatšov noogutas pead mõlemale poole. Minuti pärast sõitsime külast välja ja kihutasime mööda siledat teed.

Pole raske kujutleda, mida ma tundsin sel hetkel. Mõne tunni pärast pidin nägema toda, keda olin lugenud enesele kaotatuks. Kujutlesin meie kohtumise silmapilku... Mõtlesin ka tollest mehest, kelle kätes oli mu saatus ja kes asjaolude kummalise kokkusattumise tõttu oli minuga salapäraselt seotud. Mäletasin tolle tarmukat julmust ning verejanulisi harjumusi, kes avaldas tahet olla mu armsama päästjaks! Pugatšov ei teadnud, et Marja oli kapten Mironovi tütar; vihale ärritatud Švabrin oleks võinud avaldada talle kõik. Pugatšov võis saada tõe jälile ka teisel teel... Mis saab siis Marja Ivanovnast? Külm judin jooksis üle mu keha ja juuksed tõusid püsti...

Äkki katkestas Pugatšov mu mõttemõlgutused, pöördudes minu poole küsimusega:

«Mille üle teie ausus mõtelda suvatseb?»

«Miks ma ei peaks mõtlema,» vastasin talle, «olen ohvitser ja aadlik; veel eile võitlesin su vastu, aga täna sõidan sinuga ühes kibitkas ja kogu mu eluõnn sõltub sinust.»

«Mis siis?» küsis Pugatšov. «On sul hirm?»

Vastasin, et kord juba temalt armu leidnud, loodan temalt mitte ainult halastust, vaid ka abi.

«Sul on õigus, jumala eest õigus!» ütles isehakanud keiser. «Sa nägid, mu mehed vaatasid sulle viltu, ja vanamees seisis veel tänagi selle poolt, et sina salakuulaja olevat, et sind peaks piinama ja üles pooma; kuid ma ei olnud nõus,» lisas ta häält summutades, et Saveljitš ja tatarlane teda ei kuuleks, «— sinu viinaklaasi ja jänesenahkset kasukat mäletades. Sa näed, ma ei ole säärane vereimeja, nagu su suguvennad minust räägivad.»

Mulle meenus Belogorski kindluse vallutamine, kuid ma ei pidanud tarvilikuks temaga vaielda ega lausunud sõnagi.

«Mis minust Orenburgis kõneldakse?» küsis Pugatšov, pisut vaikinud.

«Kõneldakse, et üsna raske on sinuga toime tulla. Pole midagi ütelda, oled ennast tunda andnud.»

Ebakeisri nägu väljendas rahulolevat iseteadvust.

«Jah!» sõnas ta naeratades. «Ma sõdin kaunis kenasti. Kas teil Orenburgis lahingust Juzejeva all teatakse? Nelikümmend kineraali tapetud, neli armeed vangi võetud. Mis sa arvad, kas suudaks Preisi kuningas minuga jõudu katsuda?»

Röövli hooplemine tundus mulle naljakana.

«Kuidas sa ise arvad,» ütlesin talle, «kas saaksid Frederikust[1] jagu?»

«Ah Preisi Pritsust? Miks mitte. Teie kineraalidest saan ma ju jagu, aga need kolkisid teda. Siiamaani oli mul sõjaõnne. Anna aega, küll näed, mis veel tuleb, kui Moskva peale marsin.»

«Sa kavatsed siis Moskva peale minna?»

Ebakeiser mõtles pisut ja lausus summutatud häälel:

«Jumal seda teab. Minu tee on kitsas; mul on vähe voli. Mu mehed ajavad oma õigust. Nad on vargapoisid. Pean silmad-kõrvad valla hoidma: esimesel äpardumisel lunastavad nad oma elu minu peaga.»

«Nii see on,» ütlesin Pugatšovile, «kas poleks sul parem neist õigel ajal lahku lüüa ja keisrinnalt armu paluda?»

Pugatšov naeratas kibedalt.

«Ei,» vastas ta, «hilja on mul pattu kahetseda. Minu jaoks pole armuandmist. Jätkan, nagu alustasin. Kes teab? Ehk õnnestub! Griška Otrepjev valitses ometi Moskvat.»

«Aga kas tead, kuidas ta lõpetas? Ta heideti aknast alla, tapeti, põletati, ta tuhaga laeti kahur ja lasti laeng minema.»

«Kuule,» ütles Pugatšov mingi metsiku innuga. «Jutustan sulle muinasjutu, mille jutustas kalmõki vanaeit mulle poisikesepõlves. Kord küsis kotkas kaarnalt: «Ütle, kaarnast lind, miks sina siin laias ilmas kolmsada aastat elad, mina aga kõigest-kõike vaid kolmkümmend kolm aastat?» — «Sellepärast, vennas,» vastas talle kaaren, «et sina jood sooja verd, aga minu peatoiduks on raiped.» Mõtles kotkas: kui katsuksime ka meie raibet süüa. Heakene küll. Lendasid kotkas kaarnaga. Ennäe, silmasid lõpnud hobust, laskusid ta peale. Kaaren kohe nokkima ja toitu kiitma. Kotkas nokkis korra, nokkis teise, lehvitas tiibu ja ütles kaarnale: «Ei, vennas kaaren, selle asemel et kolmsada aastat raipest elada, on parem üksainus kord värskest verest söönuks saada; aga siis tulgu, mis jumal annab!» — Kuidas meeldib kalmõkkide muinasjutt?»

«Huvitav,» vastasin talle. «Aga elada tapmisest ja röövimisest tähendabki minu arust raipe nokkimist.»

Pugatšov vaatas mind imestades ega vastanud midagi. Vaikisime mõlemad, vajudes kumbki oma mõtteisse. Tatarlane alustas nukrat laulu. Saveljitš õõtsus tukkudes pukis. Kibitka lendas mööda siledat talvist teed ... Äkki silmasin ma Jaiki järsul kaldal külakest püsttara ning kellatorniga — ja veerand tunni pärast jõudsime Belogorski kindlusse.

---

[1] Frederik (Fjodor Fjodorovitš, nagu nimetab teda Pugatšov) — Preisi kuningas Friedrich II.

XII peatükk.

VAENELAPS.

Nagu meie noorel õunapuul
pole võsusid, ei ladvakest,
nii ka meie kaunil noorikul
pole isa ega emakest.
Pole ainustki tal ehtijat,
ühtki õnnistuse andijat.

Pulmalaul.

Kibitka sõitis komandandi maja ette. Rahvas tundis ära Pugatšovi kellukese ja jooksis sumades me kannul. Švabrin tuli ebakeisrile trepi peale vastu. Ta kandis kasaka rõivaid ja oli endale habeme kasvatanud. Reetur aitas Pugatšovi kibitkast välja, avaldades alatuis väljendeis oma rõõmu ning hoolsust. Mind nähes hämmeldus ta, kuid kogus end peagi ja sirutas mulle käe, lausudes:

«Kas sina oled meie mehi? Ammu oleks nii pidanud olema!»

Pöördusin temast kõrvale ega vastanud midagi.

Mu süda lõi valutama, kui me ammututtavas toas olime, kus seinal veel õndsa komandandi diplom rippus nagu kurb hauakiri möödunud ajale. Pugatšov istus samale diivanile, millel kunagi oli tukkunud Ivan Kuzmitš, suigutatud oma abikaasa torinast. Švabrin ise pakkus talle viina. Pugatšov tühjendas klaasi ja ütles näidates minule:

«Kostita teda ka.»

Švabrin ligines mulle oma kandmikuga, ent ma pöördusin teistkordselt temast ära. Ta oli verest välja löödud. Oma tavalise taibukusega mõistis ta muidugi, et Pugatšov temaga rahul polnud. Ta pelgas teda, mind aga seiras kahtlevalt. Pugatšov päris kindluse seisukorrast, kuulujuttudest vaenlase vägede üle ja muust säärasest ja küsis temalt korraga ootamatult:

«Ütle, vennas, mis piigat sa enda man vahi all hoiad? Näita mulle teda õige.»

Švabrin muutus surnukahvatuks.

«Majesteet,» lausus ta väriseval häälel, «majesteet, ta pole vahi all, ta on haige... ta lamab ülal kambrikeses.»

«Vii siis mind ta juurde,» ütles ebakeiser kohalt tõustes.

Puigelda oli võimatu. Švabrin juhtis Pugatšovi Marja Ivanovna kambrikese poole. Mina järgnesin neile.

Trepil peatus Švabrin.

«Majesteet,» ütles ta, «teil on võimus nõuda minult, mida tahate, kuid ärge lubage astuda kõrvalisel isikul mu naise magamistuppa.»

Ma hakkasin vabisema.

«Sa oled siis naitunud!» ütlesin Švabrinile, valmistudes teda lõhki kiskuma.

«Tasa,» katkestas mind Pugatšov, «see on minu asi. Aga sina

ära targuta ega vigurda,» jätkas ta, pöördudes Švabrini poole, «olgu ta su naine või mitte, mina viin ta juurde, keda tahan. Teie ausus, tule mu järel.»

Kambri ukse juures peatus Švabrin jälle ja lausus kogeldes: «Majesteet, hoiatan teid, ta on soetõves ja sonib juba kolmandat päeva vahetpidamatult.»

«Uks lahti!» ütles Pugatšov.

Švabrin hakkas oma taskutes otsima ja seletas, et pole võtit kaasa võtnud. Pugatšov tõukas ust jalaga; lukk lendas eest, uks avanes ja me astusime sisse.

Ma vaatasin ja jäigistusin. Põrandal, lõhkises talunaise rüüs istus Marja Ivanovna, kahvatu, kõhn, sassis juustega. Ta ees seisis veekann, kaetud leivaviiluga. Mind nähes ta jahmus ja karjatas. Mis siis minuga juhtus — ei mäleta.

Pugatšov silmitses Švabrinit ja sõnas mõru muigega:

«Kena laatsaret on sul!» ja astus siis Marja Ivanovna juurde. «Ütle mulle, tuvike, miks su mees sind karistab? Milles sa ta ees süüdi oled?»

«Minu mees!» kordas Maša. «Ta pole ju minu mees. Ma ei saa iialgi ta naiseks! Otsustasin ennem surra ja surengi, kui mind ei päästeta.»

Pugatšov vaatas Švabrinit ähvardavalt.

«Ja sa julgesid mind petta!» ütles ta. «Kas tead, päevavaras, mis sa ära oled teeninud?»

Švabrin langes põlvili... Sel hetkel summutas põlastus minus kõik viha- ning vaenutunde. Vaatasin jälestades aadlikku, kes vedeles pagenud kasaka jalus. Pugatšov pehmenes.

«Seekord annan sulle armu,» sõnas ta Švabrinile. «Kuid tea, et uue süü korral ka see sulle arvesse pannakse.»

Pöördus siis Marja Ivanovna poole ja lausus talle lahkesti:

«Astu välja, kaunis neiuke; kingin sulle vabaduse. Ma olen keiser.»

Marja Ivanovna heitis talle kiire pilgu ja taipas, et ta ees on ta vanemate mõrtsukas. Ta kattis näo kätega ja langes meelemärkusetult maha. Sööstsin ta juurde: kuid sel hetkel puges väga julgelt tuppa mu vana tuttav Palaša ja hakkas oma preili ümber talitama. Pugatšov lahkus kambrist ja me kolm laskusime elutuppa.

«Eks ole, teie ausus, päästsime kena neiukese,» ütles Pugatšov naerdes. «Mis sa arvad, kui saadaks õige preestri järele ja käsutaks teda õetütart laulatama? Mina võiksin olla isameheks ja Švabrin peiupoisiks; siis saab süüa, siis saab juua, siis saab trilli-tralli lüüa!»

Mida ma kartsin, see ka juhtus. Pugatšovi ettepanekut kuuldes kaotas Švabrin tasakaalu.

«Majesteet!» karjus ta raevusööstis. «Olen süüdi, ma valetasin teile; kuid ka Grinjov petab teid. See piiga pole siinse preestri õetütar; ta on Ivan Mironovi tütar, kes hukati siinse kindluse vallutamisel.»

Pugatšov juhtis oma hõõguva pilgu minu peale.

«Mis see veel on?» küsis ta arusaamatuses.

«Švabrin ütles sulle tõtt,» vastasin talle kindlalt.

«Sina ei öelnud seda mulle,» tähendas Pugatšov, kelle nägu süngestus.

«Mõtle ise,» vastasin talle, «kas oleksin võinud su meeste kuuldes teatada, et Mironovi tütar on elus. Nad oleksid ta tapnud. Miski poleks teda päästnud!»

«Ka see on tõsi,» ütles Pugatšov naerdes. «Mu viinaninad poleks vaesele piigale armu andnud. Targasti tegi preestriemand, et neid pettis.»

«Kuule,» jätkasin ma, märgates ta head tuju. «Kuidas sind nimetada, ma ei tea ega tahagi teada... Kuid jumal näeb, et olen valmis oma eluga tasuma sulle seda, mis sa minu heaks oled teinud. Ära nõua aga minult midagi, mis mu aule ja ristiinimese sisetundele vastu käib. Sa oled mu heategija. Lõpeta, nagu alustasid: lase mind minna vaese orvuga, kuhu jumal meid juhib. Aga meie, kus sa ka oleksid ja mis sinuga ka juhtuks, meie palume iga päev jumalat su patuse hinge päästmiseks...»

Näis, et Pugatšovi karm süda oli liigutatud.

«Olgu siis sinu tahtmist mööda!» ütles ta. «Nuhelda, siis nuhelda, armu anda, siis armu anda: nii on mu viis. Võta oma iludus, vii ta kuhu tahes ja andku teile jumal nõu ja armastust!»

Seepeale pöördus ta Švabrini poole ja käskis mulle anda läbilaskeloa kõigisse talle alluvatesse vahtkondadesse ja kindlustesse. Švabrin, üsna löödud, seisis nagu post. Pugatšov läks kindlust üle vaatama. Švabrin saatis teda, mina aga jäin ärasõiduks valmistumise ettekäändel maha.

(Kohtunud Marja Ivanovnaga, teeb Grinjov talle ettepaneku sõita siit ära Grinjovi vanemate juurde. Marja on sellega nõus.)

XIII peatükk.

VANGISTUS.

«Te ärge pahandage, minu kohus see,
et pean teid viibimata saatma vanglasse.»
«Ma olen valmis, kuid ma loodan — enne vangistust
te mulle võimaldate anda seletust.»

Knjažnin.

(XIII peatüki algul jutustatakse sellest, kuidas Grinjov kohtub tagasiteel Ivan Ivanovitš Zuriniga. Zurini nõuandel otsustas Grinjov jääda teenima esimese väeossa, kuna Marja saadeti koos Saveljitšiga Grinjovi vanemate juurde.)

See oli küünlakuu lõpul. Talv, mis takistas sõjategevust, oli möödumas ja meie kindralid valmistusid üksmeelsele koostööle.

Pugatšov püsis ikka veel Orenburgi ees. Sel ajal koondusid ta ümber väesalgad ja lähenesid igast küljest kurjategija pesale.

Mässavad külad muutusid kuulekaiks meie vägede ilmumisel; röövlite salgad pagesid kõikjal meie eest ning kõik ennustas peatset ning õnnelikku lõppu.

Peagi purustas vürst Golitsõn Tatištševi kindluse all Pugatšovi, paiskas ta jõugud laiali, vabastas Orenburgi ja andis nähtavasti sellega ülestõusule viimase ning otsustava hoobi. Zurin oli sel ajal saadetud mässulise baškiiride salga vastu, kes hajusid enne, kui me neid nägime. Kevad sundis meid ühte tatari külla paigale jääma. Jõekesed tõusid üle kallaste ja teed muutusid läbipääsematuiks. Lohutasime end oma tegevusetuses mõttega röövlite ja metslastega peetava igava ning väiklase sõja lõpust.

Ent Pugatšovi polnud tabatud. Ta ilmus esile Siberi asundustes, kogus seal uued salgad ja alustas jälle kuritegevust. Kuuldus ta edust levis uuesti. Saime peagi kuulda Siberi kindluste rüüstamisest. Teade Kaasani vallutamisest ja ebakeisri retkest Moskva peale häiris peagi väeülemaid, kes muretult tukkusid, lootes põlatud mässaja jõuetusele. Zurin sai käsu üle Volga minna.

Ma ei hakka kirjeldama meie retke ega sõja lõppu. Ütlen lühidalt — viletsus oli jõudnud äärmise piirini. Läbisime Pugatšovi poolt rüüstatud asulad ja võtsime tahes-tahtmatult vaestelt elanikelt sellegi, mis nad olid suutnud päästa. Valitsemine oli kõikjal katkestatud. Mõisnikud varjasid end metsades. Röövjõugud sooritasid kõikjal oma kuritöid. Üksikute salkade ülemad karistasid omavoliliselt süüdlasi ja süütuid. Kogu maanurga seisund, kus möllasid mässuleegid, oli õudne. Ärgu andku jumal näha vene mässu, mõttetut ja halastamatut!

Pugatšov põgenes. Teda ajas taga Ivan Ivanovitš Michelson [1]. Peagi saime kuulda tema täielikust purustamisest. Viimaks sai Zurin teate ebakeisri tabamisest ja ühes sellega käsu paigale jääda. Sõda oli lõpetatud. Viimaks ometi võisin sõita oma vanemate juurde! Mõte, et saan neid kaelustada, näha Marja Ivanovnat, kellest mul polnud mingit teadet, täitis mind vaimustusega. Ma karglesin nagu laps. Zurin naeris ja kõneles õlgu kehitades: «Ei, sinul pole pääsu! Naitud — hukkud mitte millegi eest!»

Kuid samal ajal mürgitas mu rõõmu kummaline tunne: mõte paljude süütute ohvrite verega määritud kurjategijast ja teda ootavast hukkamisest häiris mind tahtmatult. «Jemelja, Jemelja!» mõtlesin meelepahaga, «miks ei sattunud sa püssitiku otsa ega juhtunud kartetši alla? Sellest paremat poleks sa midagi suutnud leida . . .» Mis võisin ma parata! Mõte temast on lahutamatu minus mõttega halastusest, mida ta osutas mulle minu elu ühel jubedamal hetkel, ja minu mõrsja vabastamisest alatu Švabrini käest.

Zurin lubas mind puhkusele. Mõne päeva pärast pidin jällegi olema oma perekonna keskel, taas nägema oma Marja Ivanovnat. Korraga rabas mind ootamatu äike.

---

[1] Michelson — kindral, Pugatšovi ülestõusu üks peamisi mahasurujaid.

Ärasõiduks määratud päeval, samal minutil, kui valmistusin teele asuma, astus Zurin, paber käes, äärmiselt murelikul ilmel minu tarre. Miski torkas mind südamesse. Ma ehmusin, ei tea isegi, mille üle. Ta saatis mu tentsiku välja ja teatas, et tal on asja minu juurde.

«Mis on?» küsisin rahutusega.

«Väike ebameeldivus,» vastas ta, mulle paberit ulatades, «loe, mis ma praegu sain.»

Hakkasin lugema: see oli salajane käskkiri kõigile üksikuile ülemaile minu vangistamiseks, kus ma neile ka kätte satuksin, ja viibimata vahi all edasisaatmiseks Kaasani, Pugatšovi asjus moodustatud uurimiskomisjoni.

Pidin peaaegu paberi käest pillama.

«Pole midagi parata!» sõnas Zurin. «Minu kohus on käsku kuulata. Arvatavasti on jõudnud valitsuseni kuuldus sinu sõbramehereisidest Pugatšoviga. Loodan, et asjal ei ole mingisuguseid tagajärgi ja et komisjon su õigeks mõistab. Ära kurvastu ja asu teele.»

Mu südametunnistus oli puhas; kohut ma ei kartnud; kuid mõte, edasi lükata magusat jällenägemishetke võib-olla veel mitmeks kuuks, hirmutas mind. Vanker ootas. Zurin jättis minuga sõbralikult jumalaga. Mind paigutati vankrisse. Kaks paljaste mõõkadega husaari istusid mu kõrvale ja sõit mööda suurt maanteed algas.

XIV peatükk.

KOHUS.

Kuulujutt on nagu merelaine.
Vanasõna.

Olin veendunud, et kõiges süüdi oli minu omavoliline lahkumine Orenburgist. Ma oleksin võinud hõlpsasti end õigustada: ratsaretk polnud kunagi keelatud, vaid koguni igapidi õhutatud. Mind võidi süüdistada liigses ägeduses, mitte aga sõnakuulmatuses. Kuid mu sõbramehe-vahekorda Pugatšoviga võisid tõendada paljud tunnistajad, ja see võis näida äärmisel juhul üsna kahtlasena. Kogu tee mõtisklesin mind ootavaist küsiteludest, kaalusin oma vastuseid ja otsustasin kohtus kõnelda sula tõtt, pidades seda eneseõigustamisviisi kõige lihtsamaks ja ühtlasi kõige kindlamaks.

Saabusin rüüstatud ja tulest hävitatud Kaasanisse. Tänavail kuhjusid majade asemel söehunnikud ja kerkisid katusteta ning akendeta nõgised müürid. Niisugused olid Pugatšovi jäetud jäljed! Mind viidi põlenud linna keskel terveks jäänud kindlusse. Husaarid andsid mu üle vahtkonnaohvitserile. See laskis sepa kutsuda. Mulle pandi ahelad jalgu ja neediti kinni. Siis viidi mind vanglasse ja jäeti üksinda ahtasse pimedasse kongi, kus olid ainult lagedad seinad ja raudtrellidega võrestatud aknake.

Seesugune algus ei ennustanud mulle midagi head. Ma ei kao-

tanud ometi reipust ja lootust. Otsisin abi kõigi vaevatute lohutusest, maitstes esmakordselt puhtast, kuid veristatud südamest hoovava palve magusust. Uinusin rahulikult, muret tundmata sellest, mis minust saab. Teisel päeval äratas mind vangivaht teatega, et mind nõutakse komisjoni ette. Kaks sõdurit viisid mu üle õue komandandi majja, peatusid esikus ja lasksid mind üksi sisemistesse tubadesse minna.

Astusin kaunis avarasse saali. Paberitega kaetud laua taga istusid kaks meest: elatanud kindral, range ning külma välimusega, ja noor kaardiväekapten, aastat kakskümmend kaheksa, välimuselt väga meeldiv, osav ning nobe käitumises. Akna all eri laua ääres istus sekretär, sulg kõrva taga, kummardudes paberi kohale, valmis mu tunnistust üles märkima. Algas ülekuulamine. Küsiti mu nime ja auastet. Kindral päris, kas ma olen Andrei Petrovitš Grinjovi poeg. Ja mu vastusele väitis karmilt:

«Kahju, et nii auväärt mehel on nii vääritu poeg!»

Vastasin rahulikult, et lasugu minul mistahes süüdistused, ma loodan neid hajutada puhtsüdamliku tõeselgitusega. Mu iseteadvus ei meeldinud talle.

«Sa, vennas, oled osav,» sõnas ta mulle kortsus kulmul, «kuid oleme hullemaidki näinud!»

Siis küsis minult noorem mees, mis puhul ja mis ajal ma Pugatšovi juurde teenistusse astusin ja missuguseiks ülesandeiks mind kasutati.

Ma vastasin põlastusega, et mina kui ohvitser ja aadlik ei võinud astuda mingisugusesse teenistusse Pugatšovi juurde ega võinud temalt vastu võtta mingisuguseid ülesandeid.

«Aga mil viisil,» väitis mu küsitleja, «andis Pugatšov armu aadlikule ning ohvitserile, kuna kõik teised õelal kombel surmati? Mil viisil seesama ohvitser ning aadlimees pidutseb sõbralikult mässajatega, võtab peakurjategijalt kingitusi, kasuka, hobuse ning pool rubla raha? Millest tekkis seesugune veider sõprus ja millele ta on rajatud kui mitte äraandmisele või vähemasti nurjatule ning kuritegelikule argusele?»

Olin sügavasti solvatud kaardiväeohvitseri sõnadest ja algasin hoogsalt süüdistuse ümberlükkamist. Ma jutustasin, kuidas mu tutvus Pugatšoviga alguse sai stepis lumetuisu ajal, kuidas ta mind Belogorski kindluse vallutamisel ära tundis ja mu peale armu heitis. Ma ütlesin, et ma tõesti ei häbenenud kasukat ja hobust kelmilt vastu võtmast, kuid Belogorski kindlust kaitsesin ma kurjategija vastu viimse võimaluseni. Lõpuks tugesin ma ka oma kindralile, kes võis tunnistada mu hoolsust Orenburgi hädarikka piiramise kestel.

Range vanamees võttis laualt avatud kirja ja hakkas seda kõvasti ette lugema:

«Teie ekstsellentsi järelepärimise peale lipnik Grinjovi asjus, kes olevat segatud tänavustesse rahutustesse ja olevat astunud

ühendusse kelmiga, mis on teenistuse järgi lubamatu ja vandekohustuse vastu, on mul au selgitada: mainitud lipnik Grinjov oli teenistuses Orenburgis möödunud, 1773. aasta oktoobri algusest käesoleva aasta 24. veebruarini, mis kuupäeval ta linnast lahkus ja sestsaadik enam mu komandosse ei ilmunud. Ülejooksikute käest on kuulda olnud, et ta viibinud Pugatšovi laagris ja sõitnud temaga koos Belogorski kindlusse, kus ta varem asus oma teenistuskohustuste täitmisel; mis puutub ta käitumisse, siis võin ma...»

Siin katkestas ta oma lugemise ja sõnas mulle karmilt:
«Mis sa nüüd enda kaitseks ütled?»

Tahtsin jätkata, nagu olin alanud, ja seletada oma vahekorda Marja Ivanovnaga niisama siiralt nagu kõike muud, kuid tundsin korraga ületamatut tülgastust. Mul tuli pähe, et kui ma nimetan teda, siis nõutab komisjon ta vastust andma, ja mõte segada ta nime kurjategijate nurjatu laimu hulka, panna teda ennast silm silma vastu nendega — see jube mõte rabas mind nii, et ma segi läksin ning kogelema hakkasin.

Mu kohtunikud, kes nähtavasti olid kaldunud kuulama mu vastuseid teatava heatahtlikkusega, muutusid jälle umbusklikuks, nähes mu kohmetust. Kaardiväeohvitser nõudis, et mind pealekaebajaga silm silma vastu pandaks. Kindral laskis kutsuda e i l s e k u r j a t e g i j a. Pöördusin kähku ukse poole, oodates oma süüdistaja ilmumist. Mõne minuti pärast kõlisesid ahelad, uks avanes ja sisse astus — Švabrin. Imestasin, kui muutunud ta oli. Ta oli hirmus kõhn ja kahvatu. Ta juuksed, hiljuti veel pigimustad, olid täiesti hallid; pikk habe oli sassis. Ta kordas oma süüdistusi nõrgal, kuid julgel häälel. Tema sõnade järgi olin Pugatšovi poolt läkitatud Orenburgi salakuulajaks; olin sõitnud iga päev tulevahetusele, et anda kirjalikke teateid selle üle, mis linnas sündis; et lõpuks läksin avalikult kelmi poole üle, sõitsin temaga koos kindlusest kindlusse, püüdes igati hukutada oma kaaslasi-äraandjaid, et omandada nende teenistuskohti ja ebakeisri poolt jagatavat autasu. Kuulasin teda vaikides ja olin ühega rahul: Marja Ivanovna nime polnud nurjatu kelm maininud; kas sellepärast, et ta iseteadvus kannatas, mõeldes tollest, kes oli lükanud ta põlgusega tagasi, või sellepärast, et ta südames peitus sama tunde säde, mis mindki vaikima sundis. Kuidas see ka oli, Belogorski komandandi tütre nime ei mainitud komisjoni juuresolekul. Jäin veel kindlamaks oma kavatsuses, ja kui kohtunikud küsisid, millega ma Švabrini tunnistust kummutada võin, vastasin, et jään oma esialgse tunnistuse juurde ega ole mul midagi muud enese õigustamiseks öelda. Kindral käskis meid välja viia. Me väljusime koos. Vaatasin rahulikult Švabrinit, kuid ei lausunud talle sõnagi. Ta muigas õelalt, ja oma ahelaid kergitades ennetas mind ning kiirendas oma samme. Mind viidi jälle vanglasse ega kutsutud sestsaadik enam ülekuulamisele.

Ma ei olnud tunnistajaks kõigele, mida mul lugejale veel teadustada jääb; kuid olen kuulnud nii sageli sellest jutustatavat, et väiksemadki üksikasjad mu mällu on lõikunud, ja mulle tundub, nagu oleksin nähtamatult seal juures viibinud. Mu vanemad võtsid Marja Ivanovna vastu selle siira lahkusega, mis oli omane endisaja inimestele. Nad nägid jumala õnnistust selles, et võisid peavarju anda vaesele orvule ja teda lohutada. Peagi kiindusid nad temasse kõigest südamest, sest võimatu oli teda tunda ja mitte armastada. Mu armastus ei tundunud isale enam tühja jaburdusena; ema aina sooviski seda, et ta Petruška kapteni armastusväärse tütrega naituks.

Kuuldus mu vangistusest rabas kogu perekonda. Marja Ivanovna jutustas mu vanemaile nii lihtsalt mu kentsakast tutvusest Pugatšoviga, et see neid rahutuks ei teinud, vaid koguni tihti puhtast südamest naerma pani. Isa ei tahtnud uskuda, et võiksin segatud olla nurjatusse mässu, mille sihiks oli trooni kukutamine ja aadlisoo hävitamine. Ta küsitles karmilt Saveljitšit. Mu kasvataja ei salanud, et härra oli külas olnud Jemelka Pugatšovi juures ja et kelm oli ta vastu lahke, kuid kinnitas vandega, et mingist äraandmisest pole ta kuulnudki. Vanad rahunesid ja ootasid kannatamatult häid sõnumeid. Marja Ivanovna oli sügavasti häiritud, kuid vaikis, kuna oli ülimal määral varustatud tagasihoidlikkuse ning ettevaatlikkusega.

Möödus mitu nädalat... Korraga saab isa Peterburist meie sugulaselt vürst B-lt kirja. Vürst kirjutas talle minust. Pärast tavalist sissejuhatust teatas ta isale, et kahtlustused mu osavõtu kohta mässajate plaanidest on osutunud kahjuks liiga põhjendatuiks, et mulle pidi osaks saama nuhtlus, mis ka teisi oleks hoiatanud, kuid austusest elatanud isa teenete vastu otsustas keisrinna armu anda kurjategijast pojale ning, vabastades ta häbistavast surmanuhtlusest, käskis ainult saata Siberi kaugesse kolkasse igavesele asumisele.

See ootamatu hoop pidi mu isa peaaegu tapma. Ta kaotas oma hariliku meelekindluse ja valas oma kurvastuse (mis oli tavaliselt sõnatu) kibedaisse kaebustesse.

«Kuidas!» kordas ta enesevalitsust kaotades, «Minu poeg on osa võtnud Pugatšovi plaanidest! Õiglane jumal, pidin ma nii kaua elama! Keisrinna vabastas ta surmanuhtlusest! Kas on mul sellest kergem? Mitte surmanuhtlus pole hirmus: mu vanaisa suri hukkamiskohal, võideldes selle eest, mida pidas sisetunde pühaduseks; mu isa kannatas koos Volõnski ja Hruštšoviga [1]. Kuid aadlikul murda oma truudusvannet, ühineda röövlite, mõrtsukate, ärakaranud orjadega!... Häbi ja teotus meie suguvõsale!...»

Hirmutatud isa meeleheitest, ei julgenud ema ta juuresolekul nutta ja püüdis temas äratada reipust, kõneldes kuulujuttude petlikkusest, inimarvamuse ebakindlusest. Kuid isa oli lohutamatu.

[1] XVIII sajandi vene poliitikategelased.

Marja Ivanovna piinles kõige enam. Kindel olles, et ma oleksin suutnud oma süütust tõestada, kui oleksin ainult tahtnud, aimas ta tõtt ja pidas ennast mu õnnetuse põhjuseks. Ta varjas kõigi eest oma pisaraid ning kannatusi ja mõtles samal ajal lakkamatult abinõudest, kuidas mind päästa.

Kord õhtul istus isa diivanil, sirvides «Õuekalendrit», kuid ta mõtted olid kaugel ja lugemine ei avaldanud talle tavalist mõju. Ta vilistas vanaaegset marssi. Ema kudus vaikides villast kampsunit ja pisarad langesid aeg-ajalt ta tööle. Äkki teatas sealsamas töö juures istuv Marja Ivanovna, et tarvidus sunnib teda Peterburi sõitma ja ta palub võimaldada tal minna. Ema jäi üsna nukraks.

«Mis sul asja on Peterburi?» ütles ta. «Kas tõesti, Marja Ivanovna, ka sina tahad meid maha jätta?»

Marja Ivanovna vastas, et kogu ta edaspidine saatus oleneb sellest reisist ja et ta sõidab oma ustavuse pärast kannatanud mehe tütrena vägevamailt kaitset ja abi otsima.

Mu isa langetas pea: iga sõna, mis meelde tuletas poja oletatavat kuritegu, oli talle raskuseks ja tundus talle terava etteheitena.

«Sõida, tütreke!» sõnas ta ohates. «Me ei taha su õnne takistada. Andku jumal sulle kaasaks hea mehe, mitte aga kelmiks tembeldatud äraandja.»

Ta tõusis ja väljus toast.

Emaga üksi jäädes seletas Marja Ivanovna talle osalt oma kavatsusi. Ema kaelustas teda pisarsilmil ja palus jumalalt kavatsetud ettevõttele õnnelikku lõppu. Marja Ivanovnat varustati reisiks ja mõne päeva pärast asus ta teele koos truu Palaša ja truu Saveljitšiga, kes minust vägivaldselt lahus olles lohutas end vähemalt mõttega, et võis teenida mulle määratud mõrsjat.

Marja Ivanovna saabus õnnelikult Sofiasse[1] ja kuuldes, et õukond asus tol ajal Tsarskoje Seloos, otsustas seal peatuda. Talle anti oma nurgake vaheseina taga. Jaamaülema naine tegi temaga kohe juttu, seletas, et ta on lossi ahjukütja õetütar, ja pühendas teda kõigisse õukonna-elu saladustesse. Ta jutustas, mis kella ajal keisrinna tavaliselt ärkab, millal kohvi joob, jalutab; millised võimukandjad sel ajal ta läheduses viibivad; mis ta oli suvatsenud eile lauas öelda, keda õhtul vastu võtnud. Ühesõnaga, Anna Vlasjevna jutt vääris mitut lehekülge ajaloolisi memuaare ja oleks järeltulevale põlvele üsna väärtuslik olnud. Marja Ivanovna kuulas teda tähelepanuga. Nad läksid aeda. Anna Vlasjevna jutustas iga puiestee ja iga sillakese ajalugu, ja küllalt jalutanud, pöördusid nad tagasi postijaama, olles teineteisega täiesti rahul.

Järgmisel hommikul ärkas Marja Ivanovna varakult, rõivastus ja astus tasakesi aeda. Oli kaunis hommik, päike valgustas sügise karge hinguse all juba koltuma löönud pärnade latvu. Avar järv säras liikumatult. Ärganud luiged ujusid tähtsalt välja kallast palistavate põõsaste alt. Marja Ivanovna sammus üle

[1] Postijaam Peterburi ees.

kauni aasa, kuhu hiljuti oli püstitatud mälestussammas krahv Pjotr Aleksandrovitš Rumjantsevi [1] hiljutiste võitude auks. Korraga haugatas valge inglise tõugu koerake ja jooksis talle vastu. Marja Ivanovna ehmus ja seisatas. Samal hetkel kõlas meeldiv naisehääl:

«Ärge kartke, ta ei hammusta.»

Ja Marja Ivanovna silmas mälestussamba vastas oleval pingil istuvat daami. Marja Ivanovna istus pingi teisele otsale. Daam silmitses teda ainiti, ja Marja Ivanovna, piiludes teda mõne pilguga, suutis teda uurida pealaest jalatallani. Daam oli valges hommikukleidis, öötanus ja pihikus. Ta näis olevat aastat nelikümmend. Ta täidlane roosatav nägu väljendas tähtsust ja rahu, aga sinisilmad ja kerge naeratus omasid sõnulseletamatut võlu. Daam katkestas esimesena vaikuse:

«Te pole arvatavasti siit?» küsis ta.

«Just nii: ma sõitsin alles eile provintsist.»

«Kas sõitsite koos omastega?»

«Ei, ma sõitsin üksi.»

«Üksi! Aga te olete alles nii noor...»

«Mul pole isa ega ema.»

«Te olete muidugi siin mõne asja pärast?»

«Just nii. Sõitsin selleks, et esitada palve keisrinnale.»

«Olete vaenelaps — te kaebate arvatavasti ülekohtu ja solvamise üle.»

«Ei. Ma sõitsin armu paluma, mitte õigust.»

«Lubage küsida, kes te olete?»

«Olen kapten Mironovi tütar.»

«Ah kapten Mironov! Sellesama tütar, kes oli ühe Orenburgi kindluse komandandiks?»

«Just nii.»

Daam näis olevat liigutatud.

«Vabandage mind,» ütles ta veelgi lahkemal häälel, «kui ma end teie asjusse segan; kuid ma liigun õukonnas; seletage mulle, milles teie asi seisab, võib-olla õnnestub mul teid aidata.»

Marja Ivanovna tõusis püsti ja tänas teda aupaklikult. Tundmatus daamis köitis kõik tahtmatult ta südant ja äratas usaldust. Marja Ivanovna tõmbas taskust kokkumurtud paberi ja ulatas selle tundmatule kaitsjale, kes seda endamisi lugema hakkas.

Algul luges ta tähelepanelikult ning heatahtlikult, kuid korraga muutus ta ilme — ja Marja Ivanovna, kes oli pilguga jälginud kõiki ta liigutusi, kohkus karmist ilmest näol, mis hetke eest oli olnud nii lahke ja rahulik.

«Te palute Grinjovi eest?» lausus daam külmalt. «Keisrinna ei või talle andestada. Ta läks üle kelmi poole mitte oma teadmatuse ja kergeusklikkuse pärast, vaid nagu kõlvatu ning kahjulik lurjus.»

---

[1] Feldmarssal, kes juhatas vene sõjaväge võidukas sõjas Türgiga 1769.—1774. a.

«Ah, see pole tõsi!» hüüatas Marja Ivanovna.

«Kuidas pole tõsi?» vastas daam süttides.

«Pole tõsi, jumala eest, pole tõsi! Ma tean kõik, ma jutustan teile kõik. Ainuüksi minu pärast kannatas ta kõike, mis teda tabas. Ja kui ta ennast kohtu ees ei kaitsnud, siis küll ainult sellepärast, et ei tahtnud mind asjasse segada.»

Nüüd jutustas ta innukalt kõik, mida mu lugeja juba teab.

Daam kuulas teda tähelepanelikult.

«Kus te peatute?» küsis ta siis ja kuulda saades, et Anna Vlasjevna juures, lausus naerusui: «Ah! Tean küll. Hüvasti, ärge kõnelge kellelegi meie kohtumisest. Loodan, et teil ei tarvitse kaua oma kirjale vastust oodata.»

Nende sõnadega tõusis ta ja astus varjulisele puiesteele. Marja Ivanovna aga pöördus tagasi Anna Vlasjevna juurde, täis rõõmsat lootust.

Perenaine noomis teda varajase sügishommikuse jalutuskäigu pärast, mis tema sõnade järgi pidi olema kahjulik noore neiu tervisele. Ta tõi samovari ja pidi parajasti teetassi juures algama lõputuid jutustusi keisrikojast, kui korraga lossi tõld trepi ees peatus ja kammerteener sisse astus teatega, et keisrinna suvatseb neiu Mironovat enda juurde kutsuda.

Anna Vlasjevna hämmeldus ja hakkas muretsema.

«Oh sa issand!» karjatas ta, «keisrinna kutsub teid lossi. Kuidas ta ometi teist teada sai? Ja kuidas te siis, kullake, keisrinna ees esinete? Ma arvan, et te ei oska õuekommete järgi astudagi... Või pean ma teid saatma? Ma saan teid mõnes asjas ikkagi ette valmistada. Ja kuidas te reisikleidis sõita võite? Kas ei peaks saatma kollase robrooni [1] järele ämmaeide poole?»

Kammerteener teatas, keisrinna soovivat, Marja Ivanovna sõitku üksi ja selles rõivastuses, milles ta juhtub olema. Polnud midagi parata: Marja Ivanovna istus tõlda ja sõitis lossi, saadetuna Anna Vlasjevna nõuandeist ja õnnistusest.

Marja Ivanovna aimas oma saatuse otsustamist; ta süda põksus kõvasti ja ängistus. Mõne minuti pärast peatus tõld lossi ees. Marja Ivanovna läks vabisedes trepist üles. Uksed avanesid ta ees pärani. Ta läbis pika rea tühje luksuslikke tube: kammerteener näitas talle teed. Viimaks, kui nad olid jõudnud kinnise ukse ette, ütles ta, et kohe teatab Marja Ivanovnast, ja jättis ta üksi.

Mõte näha keisrinnat palgest palgesse kohutas teda niivõrd, et ta suutis vaevu jalul püsida. Hetk hiljem avanes tiibuks ja ta astus keisrinna buduaari.

Keisrinna istus tualettlaua juures. Mõned õukondlased, kes ümbritsesid teda, andsid Marja Ivanovnale aupaklikult teed. Keisrinna pöördus leebelt ta poole ja Marja Ivanovna tundis temas ära selle daami, kellele ta mõne minuti eest oli nii siiralt kõik avaldanud. Keisrinna kutsus ta ligemale ja ütles naerusui:

---

[1] Vanaaegne paraadkleit.

«Olen rõõmus, et võisin oma sõna pidada ja teie palve täita. Teie asi on lõpetatud. Olen teie peigmehe süütuses veendunud. Siin on kiri, mida võtke ise vaevaks kätte toimetada oma tulevasele äiale.»

Marja Ivanovna võttis väriseval käel kirja ja langes nutma puhkedes majesteedi jalge ette, kes tõstis ta üles ja teda suudles. Keisrinna lausus talle:

«Tean, et te pole rikas,» ütles ta, «kuid ma olen kapten Mironovi tütre võlglane. Olge mureta oma tuleviku pärast. Jäägu minu mureks teile veimevakka muretseda.»

Lohutanud vaest orbu, laskis keisrinna tal minna. Marja Ivanovna sõitis sama tõllaga tagasi. Anna Vlasjevna, kes kärsitult ta tagasitulekut ootas, külvas ta üle küsimustega, millele Marja hädamisi vastas. Kuigi Anna Vlasjevna rahul polnud, et ta peaaegu kõik unustanud oli, kirjutas ta selle siiski provintsliku häbelikkuse arvele ja vabandas suuremeelselt. Samal päeval sõitis Marja Ivanovna tagasi maale, ilma et oleks tundnud uudishimu Peterburi vaatamiseks...

Siin katkevad Pjotr Andrejevitš Grinjovi ülestähendused. Perekonna pärimustest on teada, et ta vabastati vangist 1774. aasta lõpul keisrinna käsul; et ta viibis Pugatšovi hukkamisel, kes olevat ta rahvahulgas ära tundnud ja talle noogutanud peaga, mida hetk hiljem surnult ning verest nõretavana rahvale näidati. Peatselt pärast seda abiellus Pjotr Andrejevitš Marja Ivanovnaga. Nende järelsugu elab õnnelikult Simbirski kubermangus. Kolmkümmend versta ***-st asub kirikuküla, mis kuulub kümnele mõisnikule. Ühes härrastemajas võib näha, raamituna ja klaasi all, Katariina II oma käega kirjutatud kirja. See on kirjutatud Pjotr Andrejevitši isale ja sisaldab ta poja õigeksmõistmist ja kiitust kapten Mironovi tütre mõistusele ja südamele.

Pjotr Andrejevitš Grinjovi käsikirja tõi meile üks ta lapselastest, kes oli kuulnud, et me parajasti tegeleme tööga, mis puudutab ta vanaisa poolt kirjeldatud aega. Me otsustasime sugulaste loal selle eraldi välja anda, varustades iga peatüki sobiva epigraafiga ning lubades endal muuta mõned pärisnimed.

19. okt. 1836. a.

MIHHAIL JURJEVITŠ LERMONTOV.

(1814—1841)

*

Puri.

(1832)

Nii üksi siniudus loovib
üks puri merel avaral.
Mis ta küll võõrsilt leida soovib?
Mis kodumaal jäi maha tal?

Mast naksub, paindub, tuul on kähe,
laev läbi tõttab vahus veest.
Ah, õnne püüdma ta ei lähe
ja ta ei page õnne eest! —

Ta peal on taeva selge sina,
all taevast heledamad veed; —
kuid torme ihkab mässuline,
just nagu rahu tooksid need!

* *
*

(1832)

Ma pole Byron! Olen küll
poeet, kes samuti kui tema
peab mööda ilma põgenema,
kuid vene hing on põues mul.
Sain temast varem tunda vaevu,
need varem murravad mu jõu.
Kui ookean täis hukkund laevu
täis hukkund lootusi on põu.
Kes mõistaks mere sünget sina?
Kes näeks mu hinge põhjani?
Suur nagu jumal olen mina,
või ma ei ole midagi.

* *
*

(1832)

Ma õnne taevastelt ei palu.
Mind ära tüüdanud on arm.

Ma ihkan elu, ihkan valu. . .
Las tulla saatus suur ja karm!
Mul pole loidu rahu vaja.
Kas maruta on ulgumerd?
Kas see saab olla luuletaja,
kel rahutus ei läida verd?
Ka piin ei murra teda maha.
Ta hingab täie rinnaga.
Ta kuulsust teisiti ei taha
kui kannatuste hinnaga.

* *
*

(1832)

On armsad mäed, mil uduloor,
kui nagu lõuna meteoor,
erkpunane, kuid säratu
sealt tagant välja ujub kuu,
poeedi hinge käskija,
juveel ses kroonis, millega
end vahel ehib taevakaar
just nagu mõni maine tsaar.
On loodes kitsas pilveviir
ja sellel õhtu viimne kiir
veel õhetab ja taevaranda
ei raatsi kuule üle anda.
Kuid peagi ehavalgus kaob . . .
Kuu tõuseb . . . Pikkamisi vaob
ta poole pilvekene valge,
ja loorina kuu puhta palge
nüüd katab habras pilvekee.
On tema ainus ehe see.
Kes, kui ta mägedes on käinud,
niisugust ööd ei ole näinud?
Just sama ehe oli kuul,
kui, vaba üksik nagu tuul,
kord sinisäras väljadel
ma sõitsin kiirel hobusel.
Kuu kumas uduloori takka
ja mähkis mind ja ratsu lakka
ja turja helkiv hõbejoom.
Ma tundsin, kuidas hingas loom
ja iga minut, hoogu täis,
maast lausa lendu tõusvat näis.
Kõik unus, ühte sulada
ma tahtsin sõidu rütmiga,
et ainult rutem, rutem veel

saaks kihutada stepiteel.
Nii kaua läbi kõrbemaade
mind ratsu viis. Seesama vaade:
all lagendik, peal taevakumm,
ja ikka, tõsine ja tumm,
kuu ujus kõrgel minu ees
ja laitvat näis, et ratsamees
sel öölgi segamatult teda
ei lase steppe valitseda.

Borodino.

(1837)

«Eks, onu, kergesti ju minna
me käest ei lasknud kallist linna,
kui Prantsus Moskvas käis.
Siis löödi lahinguid! Neid aegu
me rahvas mäletab veel praegu.
Borodino'st ju ilmaaegu
ei mõelda uhkust täis.»

«Jah, poeg, siis oli teine lugu,
siis elas kangelaste sugu,
ei enam sääraseid.
Ei nende käsi hästi käinud:
ei paljud sõja lõppu näinud ...
Nad Moskva alt ei oleks läinud,
kui poleks kästud neid.

Sai kaua tummalt taganeda.
Me tuju langes, nähes seda,
hallpead ju rääkisid:
«Mis tuleb ülematel pähe?
Kas on neil tõesti julgust vähe,
et ikka proovima ei lähe
häid vene tääkisid?»

Siis lagendikku nägid roodud,
mis võitlusväljaks justkui loodud.
Reduut sai tehtud seal.
Uus lootus meeste põues tärkas
ja koiduga, kui vägi ärkas,
ta silmapiiril prantslast märkas
just nagu pihu peal.

Mul oli käsil laadimine.
Ma mõtlesin: «Oot, külaline,
nüüd alles kosti saad!
Noh, vend musjöö! Käi lagedale!
Ka elust meil ei ole hale,
et lööke anda ründajale
ja kaitsta kodumaad.»

Kaks päeva tuuris kahurtuli.
Ja nurin kuuldavale tuli,
et see on tühi töö.
«Nii hirmu nahka neil' ei aja.
Kartetšidega oleks vaja . . .»
Ja üle sünge võitlusraja
siis tiivad laotas öö.

Ma lamasin — ei tulnud uni.
Öös hõiskeid kostis hommikuni —
seal Prantsus pidutses.
Kuid vaikne oli meie leeris:
siin mõlkis kiivrit mees poleeris,
seal teine relvi revideeris
ja süngelt urises.

Ja vaevalt paistis koidusära,
kui algas laagris kisa-kära,
kõik äkki kihas-kees.
Me polguülem oli visa,
aus tsaari teener, meile isa.
Jah, kurb, et päevadele lisa
ei saanud taevalt mees.

Ta hüüdis meile õhinaga:
«Eks ole Moskva meie taga!
Siis seiskem kindlalt koos
ja surgem, kaitstes kallist linna!»
Me tõotasime surma minna
ja läksime — jah, palju sinna
meid jäi Borodino's.

See oli päev! Suits ümber kiikus,
just nagu pilv me poole liikus
musttuhat sõjameest.
Seal tragunite mõõku täras,
ulaane uhkes mundrisäras
me peale langes sõjakäras
ja möödus meie eest.

Nii enam lahinguid ei lööda ...
Kui varjud lipud sööstsid mööda.
Silm vaenlase armeed
veel läbi suitsu vaevalt nägi.
Täis vimma väge raius vägi
ja segas langenute mägi
suurtükikuuli teed.

Jah, prantslane veel kaua räägib,
kui vahedad on vene täägid,
kui täpne nende löök.
Kartetšivihin, tulevalgus!
Maa põrus hirmsas tapatalgus
ja kestvaks möirgeks ühte valgus
seal kahurite röök.

Ju hämardus. Me tõotasime,
et homme jätkub taplemine
sealsamas lõpuni.
Siis aga kostis trummikaja,
väed ära tõmbas vallutaja,
kuid kokku võtta oli vaja
meil oma kaotusi.

Jah, poeg, siis oli teine lugu,
siis elas kangelaste sugu,
ei enam sääraseid.
Ei nende käsi hästi käinud:
ei paljud sõja lõppu näinud ...
Nad Moskva alt ei oleks läinud,
kui poleks kästud neid.»

Poeedi surm.

(1837)

Au vangina nüüd laulik hukkus,
sai hiiliv laim ta timukaks.
Tal tina rinnas, huuled lukkus,
jäi teostamata kättemaks.
Ta solvamistest pääsu otsis
ja üksinda kui ennegi
seltskonna vastu uhkes trotsis
läks välja ... läks — ja tapeti!
Ta tapeti ... Miks haliseda
või kiita tagantjärele?
Miks õigustusi laliseda:

«See oli taeva tahtmine...»?
Kas teie just, täis pahatahtlust,
ei õhutanud kõigepealt
ta julges, vabas hinges kahtlust,
mis nagu säde hõõgus seal?
Noh, saite nüüd, mis teile vaja!
Ta piinadele jõudis piir:
on surnud suurim luuletaja,
on kustunud me koidukiir.

Ta tapja külmalt haudus lõppu,
ei suutnud ohver päästa end.
Ei tühi süda naljalt võppu.
Relv õela käes ei värisend.
Ja loomulik! Eks satu tihti
me randa inimkonna vaht,
kel elus muud ei ole sihti
kui tiitlite ja õnne jaht.
Ei miski neile korda lähe,
me kombeis mõtet nad ei näe.
Ka meie au loeb neile vähe.
Ja nii ei tulnud tapjal pähe,
mis hirmsaks teoks ta tõstis käe...

Ja tapeti poeet... Niisama pikalt
tal kestis päev kui sellel laulikul,
kes kujutatud on ta töös nii värvirikkalt,
kes surma samuti sai elu hommikul.
Miks, jättes sõpruse ja usalduse ringi,
ta sinna läks, kus õelus täidab hingi?
Mis vaba, kirglik vaim võis leida nende seas,
kesk umbust, kadedust? Mis laimajaile sundis
kätt pakkuma just teda, meest, kes tundis
nii hästi inimesi juba noores eas?

Ja lihtsa pärja asemele,
mis õilist laupa ehtis tal,
nad teise vaotasid ta lokkidele,
kuid okkad olid loorberite all.
Õel laimusosin, orjameelne viha
ka viimseil minuteil tal kannul käis.
Ta suri — asjatuks jäi kättemaksuiha,
meel pettumuste salasappi täis.
Nüüd vaikinud on kaunis luule,
ei enam iial kõla see.
Tal pitser surutud on suule,
tal kitsas kirstus lõppes tee.

Kuid teie, nende ülbe sugu,
kes muud ei osanud kui häbis elada,
kes õnne orbusid maailmas ühtelugu
ükskõikselt sõtkunud on orjakannaga!
Au, Geenius ja Vabadus on ohus,
kus trooni ümber koos on teie ahne summ.
Teid kaitseb seadus, õigeks mõistab kohus
ja teie ees on õiglus tumm.
Kuid kõrgem kohtunik kord sisse nõuab võla
teilt, nurjatute hõim. Kui tema kohut peab,
ei otsusta siis kulla kõla,
te mõtted, teod ta ette ära teab.
Siis enam teeskluse ja laimu võim ei kesta.
Ka oma musta verega
te endalt iial maha pesta
poeedi õiglast verd ei saa.

Mõtisklus.

(1838)

Kurb on me põlv. See pilt mu hinge rusub.
Ta tulevik on sünk või sisuta.
Ta liiga palju teab, ta liiga vähe usub
ja elab loiult, õige isuta.
Maast-madalast meid piinab koorem kole —
me ainus pärandus on vanemate vead.
Just nagu võõral peol või teel, mil sihti pole,
me uitame maailmas omapead.
Hing häbiväärselt tuim on hea ja kurja vastu,
jõud eluvõitluses jääb välja toomata.
Ei ohus iialgi me julgelt välja astu
ja võimu ees meil tung on roomata.
Nii enneaegne vili solvab silma:
ta üksi orvuna on keset õitelund,
kui ilu tund on üle kogu ilma,
tal juba käes on hukkumise tund.

Vaim tühjast tarkusest on muutund sigimatuks,
ei pihi sõbrale ka püüdeid paremaid.
Et naerualuseks maailma ees ei satuks,
need ammugi me silmis naeruks said.
Küll lõbu karikast me harva jõime sõõmu,
kuid noori jõudusid ka see ei kaitsenud,
sest kartes küllastust liig vara iga rõõmu
hing poolikult on ära maitsenud.

Me luule unelmaid ja kunstitöid ei hinda,
ei meie piinale too needki parandust,
ja tundeid viimaseid, mis jäänud tühja rinda,
me varjame kui ihnus varandust.
Me kirg on juhuslik — meid arm ja vihkamine
veel kitsamaks, veel kinnisemaks teeb,
ja hinges alati on külmus kummaline
ka siis, kui veri tules keeb.
Mis köitis isasid, näib lapsik meie soole,
au, õnne ta ei leia päikse alt
ja kiirel sammul minnes haua poole
teel tagasi veel vaatab pilkavalt.
Pea jõuab lõpule me sünge elulugu,
me kaome jäljetult kesk unustuse ööd.
Ei mõtet viljakat meilt päri järelsugu,
ei geeniuse alustatud tööd.
Täis kodaniku, kohtumõistja valjust
kord neab meid tulev põlv. Nii, tulvil jälestust,
ka pettund poeg, kes ilma jäänud paljust,
neab laostund isa mälestust.

On igav ja kurb.

(1840)

On igav ja kurb — pole ühtki, kes ulataks käe,
kui murede kütkes end laastad.
Sa loodad veel? Milleks, kui täitumist iial ei näe?
Kuid aastad, need kaovad — kõik paremad aastad!

Sa armastad? Keda? Ei kesta saa jäädavalt see,
kuid hetkeks ei tasu ju vaeva.
Sa endasse vaatad? Seal midagi rõõmu ei tee,
kui palju ka mööduvu tuhas ei kaeva.

Jääb kirgede tuhing, kuid seegi kord lahtuma peab,
sest mõistus on kohtunik vali
ja kõik meie elu — kes teraselt vaatab, see teab —
muud pole kui rumal ja labane nali . . .

Pilved.

(1840)

Pilved, kesk taevaste steppide sina
kõrgel kui helendav pärlikee ripute!
Lahkuma sunnitud nii nagu mina
koduselt Põhjamaalt lõunasse kipute.

Mis teid küll ajab siit? Saatuse kurjus?
Avalik vihavaen? Varjatud kadestus?
Koormab teid süü? Mõni lootus ehk nurjus?
Sõprade laim rinda mürgina ladestus?

Ei, teid on tüüdanud viljatud rabad...
Tundmata teile on kired ja kannatus.
Jäädavalt külmad ja jäädavalt vabad,
kodutult rändate laotuses rannatus.

Kodumaa.

(1841)

Ka minule on armas isamaa,
miks aga pean ma kalliks seda pinda,
ei mõistusega seletada saa.
Ta vägevus, mis nõudnud verehinda,
ja endas kindlad valitsejasood
ja mineviku kallid muinaslood
ei vala rõõmsat erutust mu rinda.

Kuid armsad minule — miks küll, ei tea —
ta stepid on, kus lasub vaikus vilu,
ta õõtsuvate põlislaante ilu,
ta suurveed, mida ükski piir ei pea...
Mul taluvankris meeldib logistada,
kui ringi eksleb pilk öömaja ihates
ja silmapiiril tulukeste jada
lööb võbisema nukrais külades.
On armsad põllul suitsuvine
ja kingul kasekene noor,
kesk koltund nurmi roheline,
ja ööseks steppi jäänud voor
ja rahva elu, töö ja pruugid;
õlgkatusega taluonn,
mil nikerdatud aknaluugid,
mu südamele kallis on;
ja kastes õhtuil jään kesköönі simmanile,
täis rõõmu paljudele tundmatut,
kui tantsu saadab tramp ja vile
ja purjus talumeeste jutt.

Unenägu.

(1841)

Pea kohal lõõmav Dagestani taevas,
kuul rinnas, tarretult kesk tulemerd
ma lamasin, mu surmahaav mind vaevas,
tilkhaaval sealt maamulda nõrgus verd.

Mäed ümberringi tõstsid pruune harju.
Neid kõrvetas keskpäeva leekiv tund.
Ei hingegi, ei kuskil mingit varju.
Kui surnu maas ma nägin rasket und.

Ma nägin und, et rahvas tulepaistel
koos pidu pidas kodutaeva all.
Peas lillepärjad olid noortel naistel,
nad minust rääkisid ja naersid helinal.

Ja ainult üks neist kõigist eemal asus,
ei olnud talle rõõmuks pidutund,
sest aimus kurb ta noorel hingel lasus,
ta avasilmi nägi rasket und.

Ta nägi kuuma Dagestani kaugust:
seal liiva peal on keset tulemerd
üks tuttav mees ja mustast kuuliaugust
tilkhaaval nõrgub jahenevat verd.

Meie aja kangelane.[1]

(1840)

Eessõna on igas raamatus esimene ja ühtlasi ka viimane asi; ta on kas teose eesmärgi selgitamiseks või õigustamiseks ning vastuseks arvustustele. Harilikult aga pole lugejail asja kõlbelise eesmärgiga ega ajakirjade kallaletungidega ja seepärast nad ei loe eessõnu. Ent kahju, et see nii on, eriti meil. Meie publik on veel nii noor ja lihtsameelne, et ei mõista valmi, kui ta selle lõpus ei leia moraali. Ta ei taipa nalja, ei tunne irooniat; ta on lihtsalt halvasti kasvatatud. Ta ei tea veel, et korralikus seltskonnas ja korralikus raamatus ei või olla paika lausa sõimul; et kaasaegne kultuur on leiutanud hoopis vahedama relva, peaaegu nähtamatu, kuid sellest hoolimata tapva, mis meelituse rüü all annab tõrjumatu ning kindla hoobi. Meie publik sarnaneb provintslasega, kes, kuulanud pealt kahe vaenulikkudesse õukondadesse kuuluva diplomaadi kõnelust, jääb uskuma, et kumbki neist petab oma valitsust vastastikuse kõige õrnema sõpruse kasuks.

See raamat koges alles hiljuti mõningate lugejate ja koguni ajakirjade õnnetut kergeusklikkust sõnade tähttähelise tähenduse

[1] Lühendatult.

suhtes. Ühed olid hirmsasti haavunud, ja mitte naljatades, et neile seatakse eeskujuks säärane ebamoraalne inimene nagu Meie Aja Kangelane; teised jälle märkasid väga peenelt, et kirjanik on joonistanud enese ja oma tuttavate portreed... Vana ja vilets nali! Kuid nähtavasti on Venemaa juba nii loodud, et temas uueneb kõik peale seda laadi absurdsuste. Kõige nõiduslikum muinasjutt vaevalt pääseb meil etteheitest isiku teotamise katse pärast!

Meie Aja Kangelane, mu armulised härrad, on tõepoolest portree, kuid mitte ühest inimesest: see on portree, mis on koostatud kogu meie sugupõlve pahedest nende täies arengus. Teie ütlete mulle jälle, et inimene ei või olla nii halb, aga mina ütlen teile, et kui te olete uskunud igasuguste traagiliste ja romantiliste kurjategijate olemasolu võimalust, — miks te siis ei usu Petšorini tõelikkust? Kui te olete imetlenud hoopis hirmsamaid ja inetumaid väljamõeldisi, miks siis see iseloom ei leia isegi väljamõeldisena teie juures armu? Kas mitte sellepärast, et temas on rohkem tõde, kui teie seda sooviksite?...

Teie ütlete, et moraal ei võida sellest? Palun väga. Küllalt on inimesi toidetud maiustustega; neil on sellest seedimine korrast ära: on vaja kibedaid arstimeid, teravat tõde. Aga ärge igatahes nüüd arvake, nagu oleks selle raamatu autor kunagi omanud kõrki unistust hakata inimeste pahede parandajaks. Jumal hoidku teda säärasest juhmusest! Tal oli lihtsalt lõbus joonistada kaasaegset inimest, nagu ta teda mõistab ja tema ning teie õnnetuseks liiga sageli on kohanud. Aitab sellestki, et haigus on ära näidatud, aga kuidas seda ravida — jumal seda teab!

Esimene osa.

I

BELA.

Sõitsin posthobustega Tiflisist. Minu vankri kogu koorem koosnes ühest väikesest sumadanist, mis oli poolest saadik täis tuubitud reisikirju Gruusiast. Suurem osa neist on teie õnneks kadunud, sumadan aga ühes muude asjadega on minu õnneks säilinud.

Päike hakkas juba peituma lumise mäeseljandiku taha, kui ma Koišauri orgu sisse sõitsin. Osseedist postipoiss ajas väsimatult hobuseid, et jõuda enne ööd Koišauri mäele, ja laulis täiest kõrist. Tore koht on see org! Ümberringi rohelise luuderohuga kaetud ja plataanisaludega kroonitud punakad juurdepääsematud mäed, uhtvagudest viirutatud kollased järsandikud ja seal kõrgel, kõrgel lume kuldne narmendav palistus ja all Aragva, kaelustades ühe teise, nimetu jõekesega, mis mühinal murrab välja mustast, pimedusega täidetud kaljulõhest, venib hõbedase niidina ja sätendab nagu madu oma soomusega.

Jõudnud Koišauri mäe jalamile, me peatusime duhhani[1] juures. Siin tungles lärmitsedes paarkümmend grusiinlast ja mägilast; läheduses oli kaamelite karavan ööbima jäänud. Pidin üürima härgi, et lasta oma vankrit üles vedada sellele neetud mäele, sest oli juba sügis kiilasjääga — ja see mägi on umbes kaks versta pikk.

Polnud midagi parata, palkasin kuus härga ja mõned osseedid. Üks neist heitis endale õlale minu sumadani, teised asusid peaaegu ainult kisendamisega appi härgadele.

Minu vankri taga vedasid neli härga mängleva kergusega teist, sellest hoolimata et see oli ääreni täis laaditud. See asjaolu hämmastas mind. Vankri järel kõndis selle peremees, suitsetades väikest hõbedaga kaunistatud kabardiini piipu. Tal oli seljas ilma õlakuteta ohvitserikuub ja peas karvane tšerkessi müts. Ta näis olevat aastat viiskümmend vana; tema tõmmu näojume näitas, et ta on ammu tuttav Taga-Kaukaasia päikesega, ja enneaegu halliks läinud vurrud ei sobinud kokku tema kindla kõnnakuga ja reipa ilmega. Ma astusin tema juurde ja kummardasin; ta vastas vaikides minu kummardusele ja laskis õhku tohutu suitsupilve.

«Meil on nähtavasti teiega ühine tee?»

Ta kummardas jälle vaikides.

«Te sõidate vist Stavropoli?»

«Just nii... kroonu kraamiga.»

«Ütelge, palun, miks teie rasket vankrit veavad neli härga mängeldes, minu tühja vankrit aga suudavad kuus looma nende osseetide abiga vaevalt liigutada?»

Ta naeratas kavalalt ja vaatas mulle tähendusrikkalt otsa.

«Teie pole vist kaua Kaukaasias?»

«Umbes aasta,» vastasin ma.

Ta naeratas jälle.

«Mis siis?»

«Niisama. Hirmsad lojused on need asiaadid! Te arvate, et nad aitavad, kui nii kisendavad? Kurat seda teab, mis nad kisendavad. Kuid härjad saavad neist aru; rakendage ette kas või kakskümmend, aga kui nad karjuvad omamoodi, ei liigu härjad ikka paigastki... Hirmsad kelmid! Aga mis sa neile ikka teed?... Armastavad reisijailt raha röövida... Ära on võllaroad hellitatud! Küll te näete, et võtavad teilt veel viinarahagi. Ma juba tunnen neid, mind nad alt ei vea!»

«Kas teie juba ammu siin teenite?»

«Jah, teenisin siin juba Aleksei Petrovitši[2] ajal,» vastas ta uljast rühti võttes. «Kui tema piirile tuli, olin ma alamleitnant,» lisas ta, «ja tema ajal sain kaks aukraadi tegude eest mägilaste vastu.»

[1] Duhhan — külakõrts Kaukaasias.

[2] Kindral Aleksei Petrovitš Jermolov oli a. 1817—1827 Gruusia ülemvalitsejaks, silmapaistvaim «Kaukaasia rahustaja».

«Ja nüüd olete?...»

«Nüüd kuulun kolmandasse piirivalvepataljoni. Ja teie, kui tohin küsida?...»

Ma ütlesin talle.

Sellega lõppes jutt ja me jätkasime vaikides teineteise kõrval kõndimist. Mäeharjal leidsime lund. Päike läks looja ja öö järgnes päevale ilma vaheajata, nagu see on tavaline lõunas; kuid lume helkimise tõttu võisime kergesti eraldada teed, mis läks ikka veel mäkke, kuigi enam mitte nii järsult. Ma käskisin panna oma sumadani vankrile, asendada härjad hobustega ja heitsin viimast korda pilgu tagasi alla orgu, — kuid kaljulõhedest voogudena väljatunginud tihe udu kattis seda täiesti ja ainustki heli ei kostnud sealt enam meie kõrvu. Osseedid kogunesid käratsedes minu ümber ja nõudsid viinaraha; kuid staabikapten käratas nii ähvardavalt nende peale, et nad silmapilk laiali jooksid.

«No küll on rahvas!» ütles ta. «Leibagi ei oska vene keeli nimetada, aga selle on selgeks õppinud: «Ohvitser, anna viinaraha!» Isegi tatarlased on minu arvates paremad: need vähemalt ei joo...»

Jaamani oli veel umbes verst maad. Ümberringi oli vaikne, nii vaikne, et sääse pirina järgi võis jälgida tema lendu. Vasakul mustendas sügav kaljulõhe, selle taga ja meie ees joonistusid tumesinised kurdude ja lumejoomedega kaetud mäeharjad kahvatul taevavõlvil, millel oli veel säilinud eha viimane kuma. Tumedal taeval hakkasid vilkuma tähed, ja imelik, mulle näis, et nad on hoopis kõrgemal kui meil põhjas. Mõlemal pool teed seisid paljad, mustavad kivid; siin-seal ulatus lume alt esile puhmastikke, kuid ükski kuivanud leht ei liikunud, ja lõbus oli selles looduse surmaunes kuulda väsinud posthobuste puristamist ja vene aisakellukese ebaühtlast tilinat.

«Homme tuleb tore ilm!» ütlesin ma. Staabikapten ei vastanud sõnagi ja osutas sõrmega kõrgemale mäele, mis kerkis otse meie vastas.

«Mis see on?» küsisin ma.

«Gud-mägi.»

«Noh, ja mis siis?»

«Vaadake, kuidas ta suitseb.»

Gud-mägi suitses tõepoolest; tema külgi mööda roomasid kerged pilvejoakesed, harjal aga lebas must pilverüngas, nii must, et ta paistis tumedal taeval laiguna.

Juba me eraldasimegi postijaama, seda ümbritsevate sakljate[1] katuseid ja meie ees vilkusid sõbralikud tulukesed; kui puhkes niiske külm tuulehoog, kostis kaljulõhest undamine ja hakkas sadama peenikest vihma. Vaevalt jõudsin endale burka[2] selga

---

[1] Saklja — Kaukaasia mägilaste elamu.

[2] Burka — vildist ja kitsenahast karvane mantel.

tõmmata, kui algas lumetuisk. Ma vaatasin aukartusega staabikaptenile...

„Meil tuleb siin ööbida,» ütles ta tusaselt. «Selle tuisuga juba üle mägede ei sõida. Kas Krestovajal on olnud laviine, mis?» küsis ta postipoisilt.

«Ei ole, härra,» vastas osseedist postipoiss, «aga ripub palju, palju.»

Et postijaamas polnud tuba reisijate jaoks, anti meile öömaja suitsuses sakljas. Ma palusin oma reisikaaslast jooma üheskoos klaasi teed, sest mul oli kaasas malmist teekatel — minu ainus lohutus reisidel Kaukaasias.

Saklja asetses ühe küljega vastu kaljut; kolm libedat, märga astet viis tema ukseni. Käsikaudu astusin sisse ja sattusin lehma peale (laut asendab nende inimeste juures teenijatuba). Ma ei teadnud, kuhu minna: siin määgivad lambad, seal uriseb koer. Õnneks vilksatas kõrvalt hämar valgus ja aitas mul leida teise uksetaolise avause. Siin avanes küllalt huvitav pilt: lai saklja, mille katus toetus kahele suitsunud sambale, oli rahvast täis. Keskel praksus maa peale tehtud lõke, ja suits, mida tuul katuses olevast avausest tagasi tõukas, levis ümberringi nii tiheda loorina, et ma ei suutnud kaua aega midagi seletada; tule juures istusid kaks vanaeite, hulk lapsi ja üks kõhetu grusiinlane, kõik kaltsudes. Polnud midagi parata, me asusime tule juurde, süütasime piibud ja varsti hakkas teekatel sõbralikult sumisema.

«Ärmetu rahvas!» ütlesin ma staabikaptenile, osutades meie kasimatule pererahvale, kes vaatles meid mingis tardumuses.

«Äärmiselt rumal rahvas!» vastas ta. «Kas te usute? Midagi nad ei oska, ei ole võimelised mingiks hariduseks! Meie kabardiinid ja tšetšeenid, kuigi nad on röövlid ja puupaljad, on selle eest vähemalt uljaspead; nendel siin aga pole ka relva vastu mingit huvi: korralikku kinžalli[1] ei näe sa ühelgi. On ikka tõepoolest osseedid!»

«Kas te olite kaua Tšetšnaas?»

«Jah, olin seal rooduga oma kümme aastat kindluses. Kamennõi Brodi juures, — teate?»

«Olen kuulnud.»

«Oh, issake, kuidas need kõrilõikajad meid ära tüütasid! Nüüd on, jumal tänatud, rahulikum; aga vahel juhtus, et lähed sada sammu vallist eemale, juba istub karvane kurat kuskil ja varitseb: jääd pisut vahtima, siis vaata, et on silmapilk kas ling kaelas või kuul kuklas. Kanged poisid!...»

«Küllap teil oli vist rohkesti seiklusi?» küsisin ma uudishimust aetuna.

«Miks mitte! Oli küll...»

Ta hakkas näppima vasakut vurru, langetas pea ja jäi mõttesse. Mul oli pöörane tahtmine temalt mõnda lugu välja pres-

[1] Kinžall — pistoda.

sida, — soov, mis on omane kõigile reisi- ja kirjameestele. Vahepeal oli tee valmis saanud; ma otsisin sumadanist välja kaks matkaklaasi, kallasin täis ja asetasin ühe tema ette. Ta rüüpas pealt ja ütles nagu iseenesele: «Jah, oli küll!» See hüüatus andis mulle suuri lootusi. Ma tean, vanad kaukaaslased armastavad vestelda, jutustada; nad saavad seda nii harva: mõni istub aastat viis rooduga kuskil kolkas ja kõik need viis aastat ei ütle talle keegi: t e r e (sest veltveebel ütleb: t e r v i s t). Aga oleks, millest lobiseda: rahvas ümberringi on metsik, huvitav; iga päev hädaohud, juhtub oivalisi lugusid, ja siis hakkad tahtmatult kahetsema, et meil nii vähe üles kirjutatakse.

«Kas te ei sooviks lisada rummi?» küsisin ma oma vestluskaaslaselt. «Mul on valget Tiflisist; praegu on külm.»

«Ei, olge tänatud, ma ei joo.»

«Miks nii?»

«Niisama. Andsin endale tõotuse. Kui ma olin alles alamleitnant, kord, teate, vinditasime omavahel, öösel aga oli häire; ja nii me läksimegi rivi ette nokastanud olekus. Küll me aga siis saime, kui Aleksei Petrovitš teada sai: issand hoidku, kuidas ta vihastus! Oleks peaaegu kohtu alla andnud. Nii see on, elad teinekord terve aasta, ilma et kedagi näeksid, ja kui siis veel viin — oledki kadunud inimene!»

Seda kuuldes kaotasin ma peaaegu lootuse.

«Nagu kas või tšerkessid,» jätkas ta. «Nii kui end pulmas või matusel buzaad[1] täis joovad, nii läheb raiumiseks lahti. Pääsesin kord hädavaevalt minema, ehkki olin rahujalal elava vürsti külaliseks.»

«Kuidas see siis juhtus?»

«Vaat,» ta täitis piibu, tõmbas suitsu sisse ja hakkas jutustama, «olin siis rooduga kindluses Tereki taga, — sellest saab varsti viis aastat. Kord sügisel saabus transport toidumoonaga; transpordis oli ohvitser, noor mees, aastat kakskümmend viis vana. Ta ilmus minu juurde täies univormis ja teatas, et tal on kästud jääda minu juurde kindlusse. Ta oli säärane peenike ja valge; tema munder oli uhiuus, ja ma sain kohe aru, et ta oli meil Kaukaasias alles lühikest aega. «Te olete vist Venemaalt siia üle toodud?» küsisin ma temalt. «Just nii, härra staabikapten,» vastas ta. Ma võtsin tal käest kinni ja ütlesin: «Olen väga rõõmus, olen väga rõõmus. Teil saab olema pisut igav... noh, aga me hakkame teiega sõbralikult elama. Ja kutsuge mind lihtsalt Maksim Maksimõtšiks, ja palun, — milleks see täielik univorm? Tulge minu juurde alati mütsiga.» Talle anti korter ja ta asus elama kindlusse.»

«Ja kuidas tema nimi oli?» küsisin ma Maksim Maksimõtšilt.

«Tema nimi oli... Grigori Aleksandrovitš P e t š o r i n. Tore poiss oli, julgen teile kinnitada; ainult pisut imelik. Näiteks vih-

[1] B u z a a — kerge õlu hirsist, tatrast või odrast.

maga ja külmaga päev otsa jahil; kõik külmetavad, väsivad, — temal aga pole sellest midagi. Teinekord aga istub oma toas, käib tuulehoog, ja ta kinnitab, et on end külmetanud; aknaluuk lõksatab, ja ta võpatab ning kahvatub, aga minu juuresolekul astus üksinda metskuldile vastu; vahel juhtus, et tundide kaupa ei saa tal sõna suust, selle eest mõnikord kui hakkab jutustama, siis naera kas või kõht katki... Jah, suurte veidrustega ja arvatavasti rikas inimene: kui palju igasuguseid kalleid asjakesi tal oli!...»

«Elas ta kaua teiega koos?» küsisin ma jälle.

«Umbes aasta. Noh, aga selle eest jääb see aasta mulle alatiseks meelde; tegi mulle küll tüli, aga ei maksa temast pahasti mõtelda! Sest on ju tõesti sääraseid inimesi, kellele on juba sündimisest saadik ette määratud, et nendega peab juhtuma igasuguseid ebatavalisi asju!»

«Ebatavalisi?» hüüatasin uudishimulikult, kallates talle teed.

«Ma jutustan teile. Umbes kuue versta kaugusel kindlusest elas üks rahujalal olev vürst. Tema pojuke, aastat viieteistkümnene poisike, harjus meie juurde ratsutama: iga päev, kord ühe, kord teise asja pärast. Ja meie Grigori Aleksandrovitšiga hellitasime ta tõepoolest ära. Oli see aga võllaroog, osav mistahes asja peale: kas mütsi täie galopi peal üles tõstma või püssi laskma. Üks asi oli aga tema juures halb: raha peale oli kole maias. Kord lubas Grigori Aleksandrovitš naljapärast talle anda tšervoonetsi, kui ta varastab temale kõige parema soku isa karjast. Ja mis te arvate? Juba järgmisel ööl tiris ta selle sarvipidi kohale. Juhtus vahel, et meil tuli mõttesse teda õrritada, — temal kohe silmad vihast punased, ja kohe kinžalli järele. «Oi, Azamat, ei pääse sa eluga,» ütlesin ma temale, «sinu koluga saab olema jaman[1]!»

Kord sõidab vana vürst ise meid pulma kutsuma: ta pani vanimat tütart mehele, meie aga olime temaga kunakid[2]: nii et ei saa, teate, keelduda, ehkki ta on tatarlane. Läksimegi. Auulis võttis hulk koeri meid vastu valju haukumisega. Naised pugesid meid nähes peitu; need, kelle nägu me saime silmata, polnud kaugeltki iludused. «Mul oli tšerkessitaridest hoopis parem arvamine,» ütles Grigori Aleksandrovitš mulle. «Oodake!» vastasin ma muiates. Mul mõlkus midagi muud meeles.

Vürsti sakljasse oli kogunenud juba rohkesti rahvast. Aasialastel, teate, on kombeks iga vastutulijat pulma kutsuda. Meid võeti vastu kõigi auavaldustega ja juhatati võõrastetuppa. Igatahes ma ei unustanud tähele panna, kuhu pandi meie hobused, — teate, igaks juhuks.»

«Kuidas neil siis pulmi peetakse?» küsisin ma staabikaptenilt.

---

[1] Jaman — halb.
[2] Kunakk — sõber.

«Tavaliselt. Algul loeb mulla[1] neile midagi koraanist[2]; siis austatakse pruutpaari ja kõiki nende sugulasi; süüakse, juuakse buzaad; siis algab džigiteerimine ja alati mingisugune määrdunud kaltsakas vigurdab viletsal lombakal hobusel, veiderdab ning teeb seltskonnale nalja, hiljem, kui hämardub, algab võõrastetoas, meie moodi öeldes, ball. Vaene vanamehike tiristab kolmekeelelisel... olen unustanud, kuidas nende keeles öeldakse... noh, midagi meie balalaika taolist. Tütarlapsed ja noored poisid asetuvad kahte ritta, vastamisi, plaksutavad käsi ja laulavad. Siis astuvad üks tütarlaps ja üks mees keskele ja hakkavad teineteisele lauldes ütlema värsse, mis aga juhtub, ülejäänud laulavad kooris kaasa. Meie Petšoriniga istusime aukohal, ja siis astus tema juurde peremehe noorem tütar, umbes kuueteistkümne-aastane tütarlaps, ja laulis temale... kuidas seda öelda... midagi komplimendi-taolist.»

«Ja mida ta laulis, kas te ei mäleta?»

«Jah, vist oli see nii: «Saledad on meie džigitid[3] ja nende kaftanid on kaunistatud hõbedaga, aga noor vene ohvitser on neist saledam ja tema tressid on kuldsed. Ta on nagu pappel nende keskel; ainult ta ei saa kasvada ega õitseda meie aias.» Petšorin tõusis, kummardas talle, asetades käe laubale ja südamele, ja palus mind talle vastata. Ma oskan hästi nende keelt ja tõlkisin tema vastuse.

Kui tütarlaps meist eemaldus, sosistasin ma Grigori Aleksandrovitšile: «Noh, kuidas ta on?»

«Tore!» vastas ta. «Aga kuidas on tema nimi?» — «Tema nimi on Bela,» vastasin ma.

Ja tõepoolest ta oli kena: pikk, peenike, silmad mustad nagu kaljukitsel, aina vaatavad teile otse südamesse. Petšorin ei pööranud mõtteisse süvenenuna temalt silmi ja ka tema vaatas sageli altkulmu meie poole. Aga mitte ainult Petšorin ei imetlenud nägusat vürstitari: toa nurgast vaatles teda teine paar silmi, liikumatuid ja tuliseid. Ma silmitsesin terasemalt ja tundsin ära oma vana tuttava Kazbitši. Tema kuulus, teate, mitte rahujalal elavate, aga mitte ka vaenulikkude hulka. Kahtlustusi tema suhtes oli palju, ehkki teda polnud üheltki kelmustükilt tabatud. Vahel tõi ta meie kindlusse oinaid ja müüs neid odavasti, aga kunagi ei tinginud: mis küsib, seda maksa, kas või tapa ära, alla ei jäta. Temast räägiti, et ta armastab käia abrekkidega[4] Kubani jõe taga, ja tõtt öelda, lõust oli tal kõige röövellikum; väikest kasvu, kuivetu, laiaõlgne... Aga osav oli ta, osav nagu vana-

---

[1] Mulla — muhamedi usu vaimulik.

[2] Koraan — Muhamedi õpetust seletav raamat.

[3] Džigitt — osav ratsutaja.

[4] Abrekk — uljaspea kaukaasia mägilaste hulgas; teises tähenduses: röövel.

pagan! Bešmett [1] alati katki rebitud, lapitud, kuid relvad hõbedaga kaunistatud. Tema hobune oli kuulus kogu Kabardas [2], — ja tõepoolest, sellest hobusest paremat ei saa välja mõteldagi. Mitte asjata ei kadestanud teda kõik ratsanikud ja korduvalt katsuti hobust ära varastada, aga see ei läinud korda. Näen nagu praegu seda hobust: must nagu pigi, jalad — viiulikeeled, ja silmad mitte halvemad kui Belal. Ja milline jõud! Ratsuta kas või viiskümmend versta, ja kuidas välja õpetatud: jookseb nagu koer peremehe järel, isegi tema häält tundis! Ta ei sidunud teda iialgi kinni. Säärane röövlihobune oli see.

Sel õhtul oli Kazbitš süngem kui kunagi varem ja ma märkasin, et tal oli bešmeti alla tõmmatud rõngasrüü. «Ega tal pole asjata rõngasrüü seljas,» mõtlesin ma. «Küllap tal on midagi kavatsusel.»

Sakljas muutus umbseks ja ma läksin välja värsket õhku hingama. Öö laskus juba mägedele ja udu hakkas liikuma kaljulõhedes.

Mul tuli mõttesse minna varju alla, kus seisid meie hobused, ja vaadata, kas neil on sööta; pealegi ei tee ettevaatus kunagi halba: mul oli tore hobune ja juba nii mõnigi kabardiin oli teda heldinult silmitsenud ning lausunud: *jakši the, tšek jakši!* [3]

Astun tasakesi piki tara ja kuulen äkki hääli. Ühe hääle tundsin ma kohe ära: see oli võrukael Azamat, meie piduperemehe poeg; teine rääkis harvemini ja vaiksemalt. «Mida nad siin arutlevad?» mõtlesin ma. «Ega ometi mitte minu hobusekest.» Istusin tara äärde ja jäin kuulatama, püüdes mitte lasta kaotsi minna ainustki sõna. Vahetevahel summutas sakljast kostev laulukära ja kõnekõmin mind huvitavat kõnelust.

«Tore hobune on sul!» rääkis Azamat. «Kui mina oleksin peremees majas ja mul oleks hobustekarjas kolmsada mära, ma annaksin pooled neist sinu ratsu eest, Kazbitš!»

«Ah Kazbitš!» mõtlesin ma ja mulle meenus rõngasrüü.

«Jah,» vastas Kazbitš vähese vaikimise järel, «terves Kabardas ei leia sa säärast. Kord — see oli teisel pool Terekit — käisin ma abrekkidega venelastelt hobustekarju üle löömas. Meil ei läinud õnneks ja me põgenesime laiali, kuhu keegi juhtus. Minu järel kihutasid neli kasakat. Juba kuulsin selja taga gjauride [4] hüüdeid, ja minu ees oli tihe mets. Laskusin kummargile sadula kohale, andsin end Allahi [5] hoolde ja esimest korda elus solvasin hobust nuudilöögiga. Nagu lind sukeldus ta okste

---

[1] Bešmett — tikitud tatari poolkuub.

[2] Kabarda — maa-ala Põhja-Kaukaasias, praeguse Kabardiini ANSV piires.

[3] Hea hobune, väga hea.

[4] Gjaur — türgi sõna, tähendab «koer». Nii nimetasid muhameedlased võõrusulisi, peamiselt kristlasi.

[5] Allah — muhamediusuliste jumal.

vahele; teravad okkad rebisid mu riideid, korgijalaka kuivad oksad peksid mulle näkku. Mu hobune hüppas üle kändude, rebis rinnaga põõsaid laiali. Parem oleks olnud mul jätta ta metsaservale ja jalgsi metsa pakku minna, aga kahju oli temast lahkuda, — ja prohvet tasus mulle. Mitu kuuli vingus üle mu pea; ma kuulsin juba, kuidas ruttavad kasakad kihutasid mu jälil... Järsku oli minu ees sügav lõhe; mu ratsu jäi pisut mõtlema — ja hüppas. Tema tagumised kabjad libisesid vastaskaldalt alla ja ta jäi esimesi jalgu pidi rippu. Ma lasksin ratsutid lahti ja lendasin kuristikku. See päästis mu hobuse: ta hüppas välja. Kasakad nägid kõike seda, aga ükski neist ei laskunud alla mind otsima: nad kindlasti arvasid, et ma kukkusin surnuks, ja ma kuulsin, kuidas nad sööstsid püüdma mu hobust. Mu süda jooksis verd. Ma roomasin tihedas rohus piki kuristikku — ja näen: metsaservast ratsutab mitu kasakat välja lagendikule, ja otse nende juurde tormab minu Karagjoz [1]. Kõik sööstsid karjudes talle järele; kaua, kaua ajasid nad teda taga, eriti üks neist oleks paar korda peaaegu talle lingu kaela heitnud. Ma värisesin, langetasin silmad ja hakkasin palvetama. Mõne hetke pärast tõstan pilgu — ja näen: minu Karagjoz lendab saba lehvides, vaba nagu tuul, gjaurid aga venivad kaugel üksteise järel· mööda steppi oma äravaevatud hobustel. Allah! See on tõsi, sulatõsi! Hilisööni istusin oma kuristikus. Äkki, mis sa arvad, Azamat? Kuulen pimeduses, et hobune jookseb mööda kuristiku äärt, puristab, hirnub ja taob kapjadega vastu maad. Tundsin ära oma Karagjozi hääle: see oli tema, minu seltsimees!... Sellest ajast peale meie ei ole teineteisest lahkunud.»

Ja oli kuulda, kuidas ta patsutas käega oma ratsu siledat kaela, nimetades teda kõiksuguste meelitusnimedega.

«Kui mul oleks hobustekarjas tuhat mära,» ütles Azamat, «ma annaksin nad kõik sulle sinu Karagjozi eest.»

«*Jok*, ei taha,» vastas Kazbitš ükskõikselt.

«Kuule, Kazbitš,» rääkis Azamat teda meelitades, «sa oled hea inimene, sa oled vapper džigitt, mu isa aga kardab venelasi ega lase mind mägedesse. Anna mulle oma hobune ja ma teen kõik, mis sa tahad, varastan sulle isalt tema kõige parema vintpüssi või mõõga, mis sa ainult soovid, — tema mõõk on aga ehtne gurdaa [2], aseta teraga vastu kätt, ise tungib ihusse; säärane rõngasrüü aga, nagu sinu oma, pole talle midagi.»

Kazbitš vaikis.

«Kui ma esimest korda nägin sinu hobust,» jätkas Azamat, «kui ta sinu all keerles ja kargas, sõõrmeid puhevile ajades, ja kivikillud lendasid ta kapjade alt, sündis mu hinges midagi mõistmatut ja sellest ajast peale muutus mulle kõik vastumeelseks: oma isa kõige paremaile ratsudele vaatasin ma põlgusega, mul oli häbi

[1] Karagjoz — mustasilmaline.
[2] Gurdaa — Kaukaasia kõrgestihinnatud vanaaegne mõõk.

end nende seljas näidata ja mind valdas nukrus. Nukrutsedes istusin ma päevad otsa kaljul ja iga minut ilmus mu mõtteisse sinu ronkmust ratsu oma sulava kõnnakuga, oma sileda, noolsirge seljaga; ta vaatas mulle silma oma teraste silmadega, otsekui tahaks midagi ütelda. Ma suren, Kazbitš, kui sa teda mulle ei müü!» ütles Azamat väriseva häälega.

Ma kuulsin, et ta hakkas nutma: aga ma pean teile ütlema, et Azamat oli äärmiselt kange poiss ja mitte millegagi ei saanud tal pisaraid silmist, isegi siis mitte, kui ta oli veel noorem.

Vastuseks tema pisaraile kuuldus midagi naerutaolist.

«Kuule!» ütles Azamat kindlal häälel. «Sa näed, ma olen kõigeks valmis. Tahad, ma varastan sulle oma õe? Kuidas ta tantsib! Kuidas laulab! Ja õmbleb kullaga välja — otse ime! Pole olnud niisugust naist isegi türgi padišahhil[1]... Kas tahad? Oota mind homme öösel seal kaljulõhes, kus voolab oja: ma lähen temaga sealt mööda naaberauuli — ja ta on sinu. Kas tõesti Bela pole väärt sinu ratsut?»

Kaua, kaua vaikis Kazbitš. Viimaks hakkas ta vastuse asemel poolhääli laulma vanaaegset laulu:[2]

Palju on ilusaid neidusid meil,
öömustad silmad säravad neil.
Magus on küll nende armastust võita,
lõbusam vabana hobusel sõita.
Kulla eest neligi naisukest pea,
toredal ratsul sa hinda ei tea;
ei tema stepituult lase ette,
ei ta sind reeda, ei ta sind peta.

Asjata nurus Azamat teda nõusse jääma, nuttis, meelitas ja tõotas. Viimaks katkestas Kazbitš teda kannatamatult:

«Mine minema, pöörane poisike! Sinust nüüd mõni minu hobusel sõitja! Esimese kolme sammu peal viskab ta sind seljast maha ja sa lööd endal kukla kividel puruks.»

«Mina!» hüüdis Azamat raevunult ja lapse-kinžalli raud kõlksatas vastu rõngasrüüd. Tugev käsi tõukas ta eemale ja ta põrkas vastu varbtara, nii et see kõikuma hakkas. «Nüüd läheb naljaks lahti!» mõtlesin ma, ruttasin talli, valjastasin meie hobused ja viisin nad tagumisse hoovi. Kahe minuti pärast oli sakljas juba kohutav müra. Vaat, mis oli toimunud. Azamat oli jooksnud katkirebitud bešmetis sinna sisse, öeldes, et Kazbitš tahtnud teda tappa. Kõik tormasid välja, haarasid püssid — ja nali läks lahti! Kisa, müra, paugud; aga Kazbitš oli juba hobuse seljas ja keerles rahvahulga keskel tänaval, veheldes mõõgaga nagu põrguline. «Ei maksa teiste pärast oma nahka turule viia,» ütlesin ma

---

[1] Padišahh — Türgi sultani ja mõnede teiste idamaiste valitsejate tiitel.

[2] Ma palun lugejailt vabandust, et värsistasin Kazbitši laulu, mis mulle edasi anti loomulikult proosa kujul; kuid harjumus on teine iseloom. (Lermontovi märkus.)

Grigori Aleksandrovitšile, haarates teda käest. «Kas meil poleks parem kähku jalga lasta?»

«Oodake ometi, millega see lõpeb.»

«Kindlasti lõpeb halvasti. Nende asiaatide juures on alati nii: lakuvad end buzaad täis ja siis läheb raiumiseks lahti!» Me istusime hobuste selga ja kihutasime koju.»

«Aga mis sai Kazbitšist?» küsisin ma kannatamatuna staabikaptenilt.

«Mis selle rahvaga ikka juhtub!» vastas ta teeklaasi põhjani juues. «Lipsas minema!»

«Ja ei saanud haavata?» küsisin ma.

«Jumal seda teab! Visa hingega on need röövlid! Olen näiteks mõnda neist näinud heitluses: üleni tääkidega läbi torgitud nagu sõelapõhi, aga ikka vehib mõõgaga.» Vähese vaikimise järel jätkas staabikapten, jalga vastu maad lüües:

«Kuid ühte ei andesta ma endale iialgi: mis pagan mind sundis, kui olime kindlusse jõudnud, Grigori Aleksandrovitšile edasi rääkima kõike, mis ma olin kuulnud tara taga istudes. Ta naeris — säärane kavalpea! — ise aga võttis midagi nõuks.»

«Mida siis? Jutustage, palun.»

«Noh, pole midagi parata! Kui olen hakanud jutustama, siis tuleb jätkata.

Umbes nelja päeva pärast ratsutab Azamat kindlusse. Harjunud kombe järgi läks ta Grigori Aleksandrovitši juurde, kes sööstis talle alati maiustusi. Ma olin seal juures. Jutt läks hobustele ja Petšorin hakkas ülistama Kazbitši hobust: et see on ju niisugune väle, ilus, just nagu kaljukits, — noh, lihtsalt, tema sõnade järgi, teist niisugust ei leidu terves maailmas.

Tatari poisi silmakesed lõid särama, aga Petšorin nagu ei märkakski seda; ma hakkan kõnelema millestki muust, tema aga keerab jutu otsekohe jälle Kazbitši hobusele. See lugu kordus iga kord, kui Azamat meil käis. Umbes kolm nädalat hiljem hakkasin märkama, et Azamat muutub kahvatuks ja kõhneneb, nagu seda romaanides juhtub armastusest. Mis ime see on? . . .

Näete, alles hiljem sain ma kogu selle asja teada: Grigori Aleksandrovitš hullutas teda niikaugele, et jookseb kas või vette. Eks ta kord ütlegi poisile: «Ma näen, Azamat, et see hobune on sulle kangesti meeldima hakanud, aga ei näe sa teda, niisama kui oma kukalt! Noh, ütle, mis sa annaksid sellele, kes ta sulle kingiks? . . .»

«Kõik, mida ta tahab,» vastas Azamat.

«Niisugusel juhul ma muretsen ta sulle, aga ainult tingimusel . . . Vannu, et sa seda täidad . . .»

«Vannun . . . Vannu ka sina!»

«Hästi! Vannun, et sa saad hobuse endale; aga tema eest sa pead mulle andma oma õe Bela: Karagjoz olgu tema mõrsjalunaks. Loodan, et kaup on sulle kasulik.»

Azamat vaikis.

«Ei taha. Noh, kuidas soovid! Ma mõtlesin, et sa oled mees, aga sa oled alles laps: vara veel sul ratsa sõita...»

Azamat kihvatas. «Aga mu isa?» ütles ta.

«Kas ta siis kunagi ära ei sõida?»

«Õigus...»

«Oled nõus?...»

«Nõus,» sosistas Azamat, kahvatu kui surnu. «Millal siis?»

«Esimesel juhul, kui Kazbitš siia sõidab; ta lubas kümmekond oinast siia ajada. Muu on minu asi. Pea siis silmas, Azamat!»

Nii nad siis sepitsesid valmis selle asja... tõtt öelda, halva asja! Hiljem ma ütlesin seda Petšorinile, aga tema vastas mulle, et metsik tšerkessitar peab olema õnnelik, omades nii armast meest kui tema, sest nende arusaamise järgi on ta ikkagi tema mees. Kazbitš aga on röövel, keda on tarvis karistada. Otsustage ise, mis ma võisin selle vastu ütelda?... Kuid tol ajal ei teadnud ma midagi nende salanõust. Tuli siis kord Kazbitš ja küsis, kas pole ehk tarvis oinaid ja mett; ma käskisin tal tuua järgmisel päeval. «Azamat!» ütles Grigori Aleksandrovitš. «Homme on Karagjoz minu käes. Kui Bela pole täna öösel siin, siis ei näe sa hobust...»

«Hästi!» ütles Azamat ja kihutas auuli. Õhtul relvastus Grigori Aleksandrovitš ja sõitis kindlusest välja. Kuidas nad selle asja joonde ajasid, ma ei tea, — aga öösel tulid nad mõlemad tagasi ja tunnimees nägi, et põiki üle Azamati sadula lebas naisterahvas, kelle käed ja jalad olid seotud, pea aga loori mässitud.»

«Aga hobune?» küsisin ma staabikaptenilt.

«Kohe, kohe. Järgmise päeva hommikul vara tuli Kazbitš ja tõi müügiks kümmekond oinast. Sidunud hobuse tara külge, tuli ta minu juurde. Ma kostitasin teda teega, sest kuigi ta oli röövel, oli ta ikkagi minu kunakk.

Me hakkasime vestlema ühest-teisest... Järsku nägin, Kazbitš võpatas, muutus näost — ja sööstis akna juurde; aken aga oli õnnetuseks tagaõue poole. «Mis on sinuga?» küsisin ma.

«Minu hobune... hobune!» ütles ta üleni värisedes.

Tõepoolest, ma kuulsin kabjaplaginat. «Küllap see on mõni kasakas, kes saabus...»

«Ei! *Urus jaman, jaman*[1]!» möirgas ta ja sööstis ülepeakaela välja nagu metsik panter. Kahe hüppega oli ta juba õues; kindluse värava juures tõkestas tunnimees tal püssiga tee; ta kargas üle püssi ja pistis jooksma mööda teed... Kauguses keerles tolm: Azamat kihutas uljal Karagjozil. Kazbitš tõmbas jooksul püssi vutlarist ja tulistas. Ta seisis hetke liikumatult, kuni veendus, et oli mööda lasknud; siis hakkas ta vinguma, virutas püssi vastu kivi, lüües ta pilbasteks, vajus maha ja puhkes nutma nagu laps... Tema ümber kogunes rahvast kindlusest, — ta ei märga-

[1] Halb, halb venelane.

nud kedagi; seisti, arutleti ja mindi tagasi. Ma käskisin panna ta kõrvale raha oinaste eest, — ta ei puutunud seda, aina lamas silmili maas nagu surnu. Kas te usute, ta lamas niiviisi hilisõhtuni ja kogu öö? ... Alles järgmisel hommikul tuli ta kindlusse ja hakkas paluma, et talle nimetataks röövija. Tunnimees, kes nägi, kuidas Azamat hobuse lahti sidus ja temal minema ratsutas, ei pidanud vajalikuks seda varjata. Selle nime juures lõid Kazbitši silmad välkuma ja ta läks auuli, kus elas Azamati isa.»

«Ja isa?»

«Selles see asi ongi, et Kazbitš ei leidnud teda: ta oli kuhugi kuueks päevaks ära sõitnud, ega muidu poleks Azamatil korda läinud õde ära viia.

Aga kui isa tagasi tuli, siis polnud ei tütart ega poega. Kavalpea säärane: taipas, et ta ei pääse eluga, kui kätte satub. Nii ta jäigi sellest ajast saadik kadunuks: küllap vist ühines mõne abrekkide jõuguga ja sai otsa teisel pool Terekit või Kubani: paras talle! ...

Pean tunnistama, et sain minagi küllalt muret tunda. Niipea kui sain teada, et tšerkessitar on Grigori Aleksandrovitši juures, panin endale õlakud ning mõõga külge ja läksin tema juurde.

Ta lebas esimeses toas voodil, üks käsi kukla alla pandud, teises hoidis kustunud piipu; teise toa uks oli lukus ja võtit polnud ees. Seda kõike ma märkasin otsekohe ... Hakkasin köhima ja kontsadega vastu läve kolistama, — tema aga tegi, nagu ei kuuleks.

«Härra leitnant!» ütlesin ma võimalikult karmilt. «Kas te ei näe, et ma teie juurde tulin?»

«Ah, tervist, Maksim Maksimõtš! Soovite ehk piipu?» vastas ta tõusmata.

«Vabandage, ma pole Maksim Maksimõtš: ma olen staabikapten.»

«Ükskõik. Kas soovite vahest teed? Kui te teaksite, kuidas mind mure vaevab!»

«Tean kõik,» vastasin ma voodi juurde astudes.

«Seda parem: mul pole tuju jutustamiseks.»

«Härra leitnant, te olete hakkama saanud väärsammuga, mille eest võib ka minul tulla vastust anda ...»

«Mis siis ikka! Ons see mõni häda? Meil on ju ammugi kõik kahasse.»

«Mis naljad need on? Palun teie mõõk!»

«Mitka, mõõk! ...»

Mitka tõi mõõga. Täitnud oma kohuse, istusin ma tema juurde voodile ja ütlesin: «Kuule, Grigori Aleksandrovitš, tunnista, et see pole hea.»

«Mis pole hea?»

«See, et sa Bela ära tõid ... On see aga metsloom, see Azamat! ... Noh, tunnista,» ütlesin ma temale.

«Aga kui ta mulle meeldib? ...»

Noh, mis te oskate selle peale ütelda? ... Ma olin kimbatuses. Kuid ütlesin talle siiski vähese vaikimise järel, et kui isa hakkab Belat nõudma, tuleb ta tagasi anda.

«Pole sugugi tarvis!»

«Aga ta saab ju teada, et tütar on siin!»

«Kuidas ta saab teada?»

Ma olin jälle kimbatuses. «Kuulge, Maksim Maksimõtš,» ütles Petšorin istukile tõustes, «teie olete ju hea inimene, — kui me sellele metslasele tütre tagasi anname, tapab ta tema või müüb ära. Asi on tehtud, ei maksa seda ainult meelega rikkuda. Jätke Bela minule, endale aga minu mõõk ...»

«Näidake teda mulle,» ütlesin ma.

«Ta on selle ukse taga, aga ma ise tahtsin teda nüüdsama asjatult näha; ta istub nurgas, mähituna vaiba sisse, ei räägi ega vaata: kartlik nagu metsik kaljukits. Ma palkasin meie kõrtsmikunaise: ta oskab tatari keelt, hakkab hoolitsema tema eest ja harjutab ta ära mõttega, et ta on minu oma, sest ta ei saa kuuluma kellelegi peale minu,» lisas ta rusikaga vastu lauda lüües. Ja ma jäin sellega nõusse ... Mis sinna parata. On olemas inimesi, kellega tuleb tingimata nõus olla.»

«Kuidas siis oli?» küsisin ma Maksim Maksimõtšilt. «Kas ta tõepoolest harjutas tüdruku endaga ära, või hakkas see närbuma vangipõlves, kojuigatsusest?»

«Heldeke, miks siis kojuigatsusest? Kindlusest olid näha needsamad mäed, mis auuliski, — ja neile metslastele pole midagi muud vajagi. Pealegi kinkis Grigori Aleksandrovitš talle iga päev midagi: esimestel päevadel lükkas ta vaikides, uhkelt tagasi kingitused, mis siis said kõrtsmikunaisele ja päästsid lahti tema kõnevoolu. Ah, need kingitused! Mida naine kõik ei tee värvilise lapikese pärast! ... Noh, aga see ei puutu siia ... Kaua jändas Grigori Aleksandrovitš temaga; õppis vahepeal tatari keelt ja tüdruk hakkas meie keelest aru saama. Vähehaaval harjus ta Grigori Aleksandrovitšile vaatama, algul altkulmu, kõõrdi, ja ikka nukrutses ning laulis vaikselt oma laule, nii et mõnikord hakkas minulgi nukker, kui kuulasin teda kõrvaltoast. Ma ei unusta iialgi üht stseeni: läksin mööda ja heitsin pilgu aknast sisse; Bela istus kušetil, pea rinnale vajunud, ja Grigori Aleksandrovitš seisis tema ees. «Kuule, mu kaunitar,» rääkis ta, «sa ju tead, et varem või hiljem sa pead saama minu omaks, — miks sa mind piinad? Kas sa armastad mõnd tšetšeeni? Kui see nii on, lasen ma sind otsekohe koju.» Bela võpatas vaevalt märgatavalt ja raputas pead. «Või,» jätkas Petšorin, «olen ma sulle täiesti vastik?» Tüdruk ohkas. «Või keelab sinu usk mind armastada?» Bela kahvatus ja vaikis. «Usu mind, Allah on kõigile tõugudele üks ja seesama ja kui ta lubab mul sind armastada, miks ta siis keelab sul tasuda mulle sellesamaga?» Bela vaatas talle teraselt näkku, nagu olles hämmastatud sellest uuest mõttest; tema silmist paistis umb-

usk ja soov veenduda. Millised silmad! Nad sätendasid nagu kaks sütt.

«Kuule, armas, hea Bela,» jätkas Petšorin, «sa näed, kuidas ma sind armastan. Ma olen valmis kõik ära andma, et sulle rõõmu teha: ma tahan, et sa oleksid õnnelik. Aga kui sa hakkad jälle nukrutsema, siis ma suren. Ütle, kas sa muutud rõõmsamaks?» Bela jäi mõttesse, pööramata temalt oma musti silmi, naeratas siis sõbralikult ja noogutas nõusoleku märgiks pead. Petšorin võttis tema käe ja hakkas teda keelitama, et ta suudleks teda, ta kaitses end nõrgalt ja kordas ainult: «Palun, palun, pole vaja, pole vaja.» Petšorin käis talle peale; ta hakkas värisema ja puhkes nutma. «Ma olen sinu vang,» ütles ta, «sinu ori. Sa võid muidugi mind sundida.» Ja jälle pisarad.

Grigori Aleksandrovitš lõi endale rusikaga otsaette ja sööstis teise tuppa. Ma astusin tema juurde sisse. Käed selja taga, käis ta süngena edasi-tagasi. «Mis on, vennas?» küsisin ma temalt. «Saatan on ta, aga mitte naine!» vastas ta. «Aga ma annan teile oma ausõna, et ta saab minu omaks...» Ma vangutasin pead. «Soovite kihla vedada?» küsis ta. «Nädala pärast!» — «Olge lahke!» Me lõime käed kokku ja läksime lahku.

Järgmisel päeval saatis ta otsekohe kiirkäskjala Kizljari igasuguseid sisseoste tegema; toodi rohkesti kõiksugu pärsia riiet, — kõike ei jõua üles lugeda.

«Kuidas te arvate, Maksim Maksimõtš,» ütles ta mulle, näidates kingitusi, «kas suudab aasia kaunitar sellisele patareile vastu panna?» — «Teie ei tunne tšerkessitare» vastasin ma, «nad pole hoopiski need mis grusiinlannad või Taga-Kaukaasia tatarlannad, — hoopiski mitte need. Neil on omad põhimõtted; nad on teisiti kasvatatud.» Grigori Aleksandrovitš naeratas ja hakkas vilistama marssi.

Tuligi välja, et mul oli õigus: kingitused mõjusid ainult poolenisti. Bela muutus lahkemaks ning usaldavamaks — ja see oli kõik; nii et Petšorin otsustas tarvitada viimast abinõu. Ühel hommikul käskis ta saduldada hobuse, riietus tšerkessi riietesse, relvastus ja astus Bela juurde sisse. «Bela,» ütles ta, «sa tead, kuidas ma sind armastan. Ma otsustasin sind ära tuua, mõeldes, et sa hakkad mind armastama, kui mind tundma õpid; ma eksisin, — hüvasti! Jää kõige selle täielikuks perenaiseks, mis mul on. Kui tahad, mine tagasi isa juurde, — sa oled vaba. Ma olen süüdi sinu ees ja pean end karistama. Hüvasti, ma sõidan ära, — kuhu? Kust ma seda tean! Võib-olla ei tule mul kaua kuuli või mõõgahoopi taga ajada: tuleta mind siis meelde ja andesta mulle.» Ta pöördus kõrvale ja sirutas Belale hüvastijätuks käe. Bela ei võtnud kätt vastu, vaikis. Seistes ukse taga, võisin ma läbi prao näha ta nägu: ja mul hakkas hale — nii surnukahvatu oli see armas näoke! Vastust saamata astus Petšorin mõned sammud ukse poole; ta värises — ja kas ütelda seda teile? — ma arvan, ta oli valmis tõepoolest tegema seda, millest ta naljatades rää-

kis. Säärane inimene oli ta, jumal teda teab! Aga vaevalt oli ta puudutanud ust, kui Bela üles kargas, nutma puhkes ja talle kaela langes. Kas te usute, mina hakkasin ukse taga seistes ka nutma, see tähendab, teate, mitte et oleksin hakanud nutma, vaid nii — rumalus! . . .» Staabikapten vaikis.

«Jah, tunnistan,» lausus ta siis vurrusid näppides, «mul hakkas kahju, et mind polnud ükski naine iialgi nii armastanud.»

«Ja kestis nende õnn kaua?» küsisin ma.

«Jah, Bela tunnistas meile, et sellest päevast alates, kui ta nägi Petšorinit, ilmus see temale sageli unes ja et ükski mees polnud kunagi talle jätnud niisugust muljet. Jah, nad olid õnnelikud!»

«Kui igav see on!» hüüatasin ma tahtmatult. Tõepoolest, ma olin oodanud traagilist lahendust ja järsku nii ootamatult petta mu lootusi! . . . «Kas siis tõesti,» jätkasin ma, «isa ei taibanud, et Bela on teie juures kindluses?»

«See tähendab, näib, et ta kahtlustas. Mõni päev hiljem saime teada, et vanamees on tapetud. See juhtus nii . . .»

Minu tähelepanu ärkas uuesti.

«Pean teile ütlema, et Kazbitš kujutles, nagu oleks Azamat isa nõusolekul varastanud tema hobuse, vähemalt ma oletan nõnda. Nii ta siis ootaski kord tee ääres, versta kolm auulist. Vanamees tuli tagasi asjatuilt tütre otsinguilt. Tema uzdenid[1] olid maha jäänud, — see oli videvikus —, ta sõitis mõtlikult sammu, kui Kazbitš järsku nagu kass põõsa tagant välja sööstis, tema taha hobuse selga hüppas, ta kinžallihoobiga maha paiskas, ratsutid haaras — ja oli kadunud. Mõned uzdenid nägid seda kõike künkalt; nad sööstsid taga ajama, kuid ei saanud kätte.»

«Ta hüvitas end hobuse kaotuse eest ja tasus kätte,» ütlesin ma, et sundida jutukaaslast oma arvamust avaldama.

«Muidugi,» vastas staabikapten, «nende arusaamise järgi oli tal täiesti õigus.»

Mind hämmastas tahtmatult vene inimese võime kohaneda nende rahvaste kommetega, kelle hulgas ta juhtub elama. Ma ei tea, kas see vaimu omadus on laidu- või kiiduväärt, aga see tõendab tema uskumatut paindlikkust ja selle selge, terve mõistuse olemasolu, mis andestab kurja igal pool, kus ta näeb selle vajalikkust või selle hävitamise võimatust.

Vahepeal oli tee joodud; ammugi etterakendatud hobused külmetasid lumel; kuu kahvatas läänes ja oli juba valmis vajuma mustadesse pilvedesse, mis rippusid kaugete mäeharjade kohal nagu katkikäristatud kardina räbalad. Me väljusime sakljast. Vastupidi minu teekaaslase ennustusele oli ilm selgeks muutunud ja tõotas meile vaikset hommikut; tähtede vanikud põimusid kaunite mustritena kaugel taevavõlvil ja kustusid üksteise järel, sedamööda kuidas iga kahvatu kuma tumelillal taevalaotusel laiali valgus, valgustades järk-järgult mägede järske nõlvu, mis olid

[1] Uzden — feodaalaadlik Kabardas ja Dagestanis.

kaetud neitsiliku lumega. Paremal ja vasakul mustendasid pimedad, saladuslikud kuristikud ja ussidena kokkutõmbuvad ning väänlevad udujoomed roomasid sinna naabruses olevate kaljude lõhesid mööda, otsekui tundes ja kartes päeva lähenemist.

Kõik oli vaikne taevas ja ka maa peal, nagu inimese südames hommikupalve ajal; ainult harva puhus jahe tuulehoog idast, kergitades hobuste härmatunud lakkasid. Me hakkasime liikuma. Vaevaga vedasid viis kõhna setukat meie vankreid mööda looklevat teed Gud-mäele. Meie käisime jalgsi taga, asetades kive rataste alla, kui hobused enam vedada ei jõudnud. Näis, et tee viib taevasse, sest niipalju kui silm seletas, tõusis ta ikka kõrgemale ja kadus viimaks pilve, mis juba eilsest saadik puhkas Gud-mäe tipus nagu raisakotkas, kes ootab saaki. Lumi krudises meie jalge all; õhk muutus nii hõredaks, et valus oli hingata; veri valgus alatihti pähe, kuid ühes sellega levis mingi rõõmustav tunne kõigis mu soontes ja mul oli kuidagi lõbus, et olen nii kõrgel maailma kohal. See oli lapselik tunne, ma ei vaidle selle vastu, kuid eemaldudes ühiskonna tingimustest ja lähenedes loodusele, me muutume tahtmatult lasteks: kõik, mis on omandatud, langeb hingelt ära ja ta muutub uuesti selliseks, nagu ta oli kunagi ja vist kunagi jälle saab olema. See, kel on olnud juhust nagu minul ringi hulkuda mööda lagedaid mägesid ja kaua silmitseda nende kummalisi vorme ning ahnelt neelata nende lõhedest hoovavat elustavat õhku, see muidugi mõistab minu soovi edasi anda, jutustada, kirjeldada neid nõiduslikke pilte. Nii me siis lõpuks jõudsime Gud-mäele, peatusime ja vaatasime ringi: mäel rippus hall pilv ja selle külm hingus ähvardas lähedase tormiga; kuid idas oli kõik nii selge ja kuldne, et meie, see tähendab mina ja staabikapten, unustasime tema täiesti... Jah, ka staabikapten: lihtsais südameis on looduse ilu ja suuruse tunne sada korda tugevam ning elavam kui meil, vaimustatud jutustajail sõnas ja paberil.

«Teie olete arvatavasti harjunud nende suurepäraste piltidega?» küsisin ma temalt.

«Seda küll, ka kuuli vingumisega võib harjuda, see tähendab, harjuda varjama tahtmatut südamekloppimist.»

«Ma olen kuulnud, vastupidi, et see muusika olevat mõnedele vanadele sõjameestele isegi meeldiv.»

«Muidugi mõista, kui soovite, on ta ka mõnus; aga ikkagi sellepärast, et süda klopib tugevamini. Vaadake,» lisas ta, osutades itta, «milline maa!»

Ja tõepoolest, niisugust vaadet õnnestub mul vaevalt veel kuskil näha: meie all lebas Koišauri org, mida läbisid Aragva ja mingi teine jõeke nagu kaks hõbedast niiti; orgu mööda libises sinakas udu, põgenedes lähedaisse mäekurudesse hommiku soojade kiirte eest; paremal ja vasemal laotusid mäeharjad, üks kõrgem teisest, lõikusid üksteisega, kaetud lume ja põõsastikuga; kauguses needsamad mäed, aga et oleks kas või kaks kaljut teineteisega

sarnased, — ja kõik need lumised harjad põlesid punaka helgiga nii rõõmsalt, nii eredalt, et tundus, siia võiks jääda igaveseks elama; päike ilmus pisut nähtavale tumesinise mäe tagant, mida ainult harjunud silm võis eraldada äikesepilvest; ent päikese kohal oli veripunane triip, millele minu kaaslane pööras erilist tähelepanu.

«Ma ütlesin teile,» hüüatas ta, «et täna tuleb alles ilm! On vaja rutata, muidu tabab ta meid viimaks Krestovajal. Liikuge edasi!» hüüdis ta küüdimeestele.

Ketid pandi pidurite asemel rataste alla, et need ei libiseks, võeti hobustel suitsetest kinni ja hakati alla laskuma. Paremal pool oli kaljusein, vasakul niisugune kuristik, et selle põhjas elavate osseetide külake näis pääsukesepesana. Ma võpatasin, mõeldes, et mingi kuller sõidab pilkasel ööl siin seda teed, kus kaks veokit ei pääse teineteisest mööda, sageli oma kümme korda aastas, ilma oma vappuvast sõidukist maha tulemata. Üks meie voorimeestest oli vene talumees Jaroslavlist, teine osseet. Osseet talutas tagumist hobust suitseidpidi kõige võimaliku ettevaatlikkusega, olles enne esimese hobusepaari lahti rakendanud, — aga meie muretu venelane ei roninud isegi pukist maha! Kui ma talle tähendasin, et ta võiks rahutust tunda vähemalt minu kohvrigi pärast, mille järele ma hoopiski ei tahtnud hakata ronima sellesse põhjatusse, vastas ta mulle: «Oh, isand! Kui jumal tahab, jõuame pärale mitte halvemini kui nemad: ega see meil pole esimest korda.» Ja tal oli õigus: me oleksime võinud niisama hästi ka mitte pärale jõuda, ent jõudsime siiski, ja kui kõik inimesed rohkem järele mõtleksid, siis nad veenduksid, et elu pole seda väärt, et tema pärast nii palju muret tunda ...

Aga võib-olla te soovite teada Bela loo lõpuni? — Esiteks, ma ei kirjuta novelli, vaid reisikirjeldust: järelikult ei saa ma panna staabikaptenit jutustama varem, kui ta tegelikult jutustama hakkas. Niisiis oodake, või, kui soovite, keerake mõned leheküljed edasi, aga ma ei soovita teile seda, sest sõit üle Krestovaja mäe (või nagu õpetlane Gamba teda nimetab, le Mont St.-Christophe) väärib teie uudishimu. Niisiis me lahkusime Gud-mäelt Tšertova orgu ... Vaat kus romantiline nimi! Te näete juba kurja vaimu pesa ligipääsmatute järsakute vahel, — võta näpust! Tšertova oru nimi tuleb sõnast «tšerta», aga mitte «tšort» [1], sest siin oli kunagi Gruusia piir. See org oli täis lumehangesid, mis küllalt elavalt tuletasid meelde Saraatovit, Tambovi ja teisi meie isamaa *armsaid* paiku.

«Seal ongi Krestovaja!» ütles staabikapten mulle, kui me sõitsime alla Tšertova orgu, osutades lumevaibaga kaetud künkale; selle tipus mustendas kivist rist ja sellest mööda viis vaevalt märgatav tee, mida sõidetakse ainult siis, kui kõrvalt mööduv tee on kinni tuisanud. Meie voorimehed teatasid, et laviine pole veel

[1] *Tšerta* — joon, piir, piirikaitseliin; *tšort* — kurat.

olnud, ja hoides hobuseid, viisid meid ringi. Käänaku juures kohtasime viit osseeti; nad pakkusid meile oma abi ja haarates ratastest, asusid kisades vedama ja toetama meie vankrit. Ja tõesti, tee oli hädaohtlik: paremal pool rippusid meie peade kohal lumelahmakad, valmis, nagu näis, esimese tuulehoo puhul mäekitsusse langema; kitsas tee oli osalt kaetud lumega, mis mõnes kohas vajus sisse jalgade all, teises kohas oli päikesekiirte ja öiste külmade mõjul jääks muutunud, nii et me ise vaevaga edasi pääsesime: hobused kukkusid; vasakul haigutas sügav kaljulõhe, kus voolas oja, kord kadudes jääkatte alla, kord hüpates vahutades üle mustade kivide. Kahe tunniga jõudsime vaevalt ümber Krestovaja mäe, — kaks versta kahe tunniga! Vahepeal olid pilved madalale laskunud, hakkas sadama rahet ja lund. Tuul möirgas ja vilistas kaljulõhedesse tungides nagu röövel Ööbik ja varsti kadus kivist rist uttu, mille lained, üks tihedam kui teine, idast peale vajusid... Muide, selle risti kohta on olemas imelik, kuid levinud legend, nagu oleks selle püstitanud keiser Peeter I, kui ta sõitis läbi Kaukaasia; kuid esiteks, Peeter käis ainult Dagestanis, ja teiseks, ristile oli suurte tähtedega kirjutatud, et ta on püstitatud kindral Jermolovi käsul ja nimelt 1824. aastal. Kuid legend on pealkirjast hoolimata nii juurdunud, et tõepoolest ei tea, mida uskuda, seda enam, et me pole harjunud uskuma pealkirju.

Meil oli tarvis laskuda veel umbes viis versta mööda jäätunud kaljusid ja tüma lund, et jõuda Kobi postijaamani. Hobused olid nõrkemiseni väsinud, meie lõdisesime külmast; lumetuisk undas ikka kõvemini ja kõvemini, just nagu meie kodunegi, põhjamaine; ainult et tema võikad lauluviisid olid kurvemad ning kaeblikumad. «Ka sina, väljaaetu,» mõtlesin ma, «nutad oma laiade, avarate steppide järele! Seal on ruumi sirutada külmi tiibu, aga siin on sul umbne ja kitsas, nagu kotkal, kes kisendades peksleb vastu oma raudpuuri võret.»

«Paha lugu!» ütles staabikapten. «Vaadake, ümberringi pole midagi näha, ainult udu ja lumi; aina vaata, et kukume kuristikku või jääme kuhugi urkasse kinni. Seal all on aga Baidara küllap vist nii mässama hakanud, et ei pääsegi üle. See on see Aasia! Ei inimesi ega jõekesi — midagi ei saa usaldada!»

Voorimehed peksid kisades ja sõimates hobuseid, kes pruuskasid, ajasid vastu ja ei tahtnud mingi hinna eest paigalt liikuda, hoolimata nuutide kõneosavusest. «Teie kõrgeausus,» ütles lõpuks üks voorimeestest, «ega me nüüd ei jõua Kobini. Kas te ei käsiks, seni kui on võimalik, pöörduda vasakule? Vaat seal mäeveerul mustendab midagi, — kindlasti sakljad: seal peatuvad reisijad alati halva ilmaga. Nad ütlevad, et viivad kohale, kui annate viinaraha,» lisas ta, osutades ühele osseedile.

«Tean, vennas, tean ilma sinutagi!» ütles staabikapten. «Tunnen neid lojuseid! Kanged külge hakkama, et viinaraha välja nuruda.»

«Tunnistage siiski,» ütlesin mina, «et ilma nendeta oleks meil halvem.»

«Eks ole, eks ole,» pomises ta, «need ka mul saatjad! Lõhnast saavad aru, kus on võimalik juhust kasutada. Nagu ilma nendeta ei saaks teed leida.»

Me pöördusime vasakule ja rohkete sekelduste järel jõudsime kuidagi viletsa ulualuseni, mis koosnes kahest sakljast. Need olid ehitatud kiviplaatidest ning munakividest ja piiratud samasuguse müüriga. Räbalais pererahvas võttis meid lahkesti vastu. Hiljem sain teada, et valitsus maksab neile ja toidab neid tingimusel, et nad võtaksid vastu reisijaid, kes on jäänud tormi kätte.

«Kõik on kõige paremas korras,» ütlesin ma, istudes tule juurde. «Nüüd te jutustate mulle lõpuni oma loo Belast; olen kindel, et see sellega ei lõppenud.»

«Aga miks te nii kindel olete?» vastas mulle staabikapten, pilgutades kavalalt naeratades silma.

«Sellepärast, et see pole nii, nagu asjad nõuavad: mis on ebatavaliselt alanud, peab nii ka lõppema.»

«Õigesti arvasite...»

«Olen väga rõõmus.»

«Teil on hea rõõmustada, aga minul on tõepoolest nii kurb, kui meelde tuletan. Tore tüdruk oli see Bela! Ma harjusin temaga lõpuks nii ära nagu tütrega ja ka tema armastas mind. Pean teile ütlema, et mul ei ole perekonda: isast ja emast pole mul juba umbes kaksteist aastat teateid ja end naisega varustada ei tulnud varem pähe, — nüüd aga, teate, nagu ei sobigi enam. Olingi siis rõõmus, et leidsin, keda hellitada. Ta laulis meile vahel või tantsis lesginkat... Ja kuidas tantsis! Olen näinud meie kubermangu-preilisid, kord olin isegi Moskvas aadlikogus, aastat kakskümmend tagasi, — aga kus nüüd nemad! Mitte sinnapoolegi!... Grigori Aleksandrovitš ehtis teda nagu nukku, poputas ja hellitas, ja ta muutus meil nii kauniks, et ime. Päevitus kadus näolt ja kätelt, põsed lõid punetama... Kui lõbus ta vahel oli ja aina nokkis mind, võrukael... Jumal andku talle andeks!»

«Aga mis siis sai, kui te talle teatasite isa surmast?»

«Varjasime seda kaua tema eest, kuni ta harjus oma uue olukorraga. Ja kui ütlesime, siis nuttis ta paar päeva ja seejärel unustas.

Umbes neli kuud läks kõik nii hästi kui üldse võimalik. Grigori Aleksandrovitš, nagu ma vist juba ütlesin, armastas kirglikult jahil käia: varemalt teda aina nagu kihutas miski tagant metsa metskultide ja kitsede järele, — aga nüüd, oleks ta kas või kindlusevalligi taha läinud. Siis aga näen kord, ta on hakanud jälle mõtteisse jääma, käib mööda tuba, käed selja taga. Viimaks kord, kellelegi sõna lausumata, läks ta laskma, — kogu hommiku oli kadunud; üks kord, siis teine kord, ikka sagedamini ja sagedamini... Paha lugu, mõtlesin ma: kindlasti on nende vahelt must kass läbi jooksnud!

Ühel hommikul astun nende juurde sisse, — näen seda nagu praegu silmade ees: Bela istus voodil mustas siidist bešmetis, kahvatu, nii kurb, et ma kohkusin.

«Ja kus on Petšorin?» küsisin ma.

«Jahil.»

«Täna läks?» Ta vaikis, nagu oleks tal raske rääkida.

«Ei, juba eile,» ütles ta viimaks raskesti ohates.

«Ega temaga viimati midagi ei juhtunud?»

«Eile ma kogu päev mõtlesin ja mõtlesin,» vastas ta läbi pisarate, «mõtlesin välja igasuguseid õnnetusi: kord näis mulle, et metssiga on teda haavanud, kord, et tšetšeen tassis ta mägedesse... Aga nüüd juba näib mulle, et ta ei armasta mind.»

«Tõesti, mu armas, midagi halvemat sa ei võinudki välja mõtelda!»

Ta puhkes nutma, tõstis siis uhkelt pea, pühkis pisarad ära ja jätkas:

«Kui ta mind ei armasta, kes siis takistab tal mind koju saatmast? Ma ei sunni teda. Aga kui see nii edasi kestab, siis lähen ma ise ära: ma pole tema ori, — ma olen vürsti tütar!...»

Ma hakkasin teda manitsema. «Kuule, Bela, ta ei saa ju aina istuda siin nagu sinu seeliku külge õmmeldud: ta on noor mees, armastab metsloomi taga ajada, — käib ära ja tuleb tagasi. Aga kui sa hakkad nukrutsema, siis muutud talle varsti igavaks.»

«Õigus, õigus!» vastas ta. «Ma olen edaspidi rõõmus.» Ja ta haaras naerdes oma tamburiini, hakkas laulma, tantsima ja hüppama minu ümber. Aga ka see ei kestnud kaua; ta langes jälle asemele ja kattis näo kätega.

Mis ma pidin temaga tegema? Ma pole, teate, naistega kunagi tegemist teinud. Mõtlesin ja mõtlesin, millega teda lohutada, ja ei osanud midagi välja mõtelda. Tükk aega vaikisime mõlemad... Ebameeldiv olukord!

Lõpuks ütlesin talle: «Kas tahad, lähme vallile jalutama? Ilm on tore!» See oli septembris. Päev oli tõepoolest imeilus, valge ja mitte palav; kõik mäed olid näha nagu pihu peal. Läksime, kõndisime kindlusevallil vaikides edasi-tagasi. Lõpuks istus ta murule ja mina istusin tema kõrvale. Ja tõepoolest, naljakas on meelde tuletada: ma jooksin tema järel nagu mingisugune lapsehoidja.

Meie kindlus seisis kõrgel kohal ja vaade vallilt oli suurepärane: ühel pool mitmest uurangust läbistatud lai lagendik lõppes metsaga, mis ulatus kuni mäeharjadeni välja; siin-seal lagendikul suitsesid auulid ja liikusid hobusekarjad; teisel pool voolas madal jõeke ja selle äärde ulatus tihe põõsastik, kattes kiviseid kõrgendikke, mis ühinesid Kaukasuse peaahelikuga. Me istusime bastioni nurgal, nii et võisime mõlemale poole kõik näha. Korraga näen: metsast ratsutab keegi välja hallil hobusel, ikka lähemale ja lähemale, viimaks jäi ta peatuma teisele poole jõekest, umbes sada sülda meist eemal, ja hakkas keerutama oma hobust nagu pöörane. Mis asi see on?... «Vaata, Bela,» ütlesin ma, «sul

on noored silmad, mis džigitt see on: keda ta on tulnud lõbustama?...»

Ta vaatas ja hüüatas: «See on Kazbitš!...»

«Ah tema, röövel! Tuli meid pilkama või?» Vaatan terasemalt, tõesti Kazbitš: tema tõmmu lõust, ise räbaldunud, räpane nagu alati. «See on minu isa hobune,» ütles Bela, haarates mind käest; ta värises nagu puuleht ja ta silmad välkusid. «Ahaa!» mõtlesin ma. «Ka sinus, südameke, ei vaiki röövliveri!»

«Tule õige siia,» ütlesin ma tunnimehele, «vaata püss järele ja võta mul see poiss sadulast maha, — saad rubla hõbedas.» — «Kuulen, teie kõrgeausus; ainult ta ei püsi paigal...» — «Käsi teda!» ütlesin ma naerdes. «Hõi, kullake!» karjus tunnimees, vehkides talle käega. «Oota pisut, mis sa keerled nagu vurr?» Kazbitš peatus tõepoolest ja jäi kuulatama: kindlasti mõtles ta, et temaga hakatakse läbirääkimisi pidama, — kuidas siis muidu!... Minu grenader pani püssi palge... pauh!... mööda; vaevalt jõudis püssirohi süütepannil plahvatada, kui Kazbitš tõukas hobust ja see tegi hüppe kõrvale. Ta tõusis jalustes püsti, hüüdis midagi oma keeles, ähvardas nuudiga — ja oligi kadunud.

«Kas sul pole häbi!» ütlesin ma tunnimehele.

«Teie kõrgeausus, ta läks surema,» vastas ta. «See on säärane neetud rahvas, korraga seda ei tapa.»

Veerand tundi hiljem tuli Petšorin jahilt tagasi. Bela viskus talle kaela, ja mitte ühtki kaevet, mitte ühtki etteheidet kauase äraoleku pärast... Isegi mina juba vihastusin tema peale. «Taeva pärast,» ütlesin ma, «alles nüüdsama oli siin jõekese taga Kazbitš ja me tulistasime teda: kui pea ei või juhtuda, et te tema peale satute! Need mägilased on kättemaksuhimuline rahvas: kas te arvate, et ta ei taipa, et teie Azamatile osalt kaasa aitasite? Ja ma vean kihla, et ta nüüd Bela ära tundis. Ma tean, et aasta tagasi Bela meeldis temale väga, — ta ise rääkis mulle, — ja kui ta oleks lootnud koguda kenakese mõrsjaluna, oleks ta kindlasti tema kosinud...» Nüüd jäi Petšorin mõttesse. «Jah,» vastas ta, «tuleb olla ettevaatlikum... Bela, tänasest päevast peale ei tohi sa enam minna kindlusevallile.»

Õhtul oli mul temaga pikk kõnelus: mul oli kahju, et ta oli muutunud selle vaese tüdruku suhtes; peale selle, et ta pool päeva veetis jahil, oli tema käitumine muutunud külmaks. Ta hellitas Belat harva ja see hakkas silmanähtavalt kõhnuma, tema näoke venis pikaks, suured silmad tuhmusid. Küsid vahel temalt: «Miks sa ohkasid, Bela? Oled sa kurb?» — «Ei!» — «Soovid sa midagi?» — «Ei!» — «Sa igatsed omaste järele?» — «Mul pole omakseid.» Mõnikord juhtus, et terve päeva jooksul ei saanud tema suust muud sõna kui «jah» ja «ei».

Sellest ma hakkasingi Petšorinile rääkima. «Kuulge, Maksim Maksimõtš,» vastas ta, «mul on õnnetu iseloom: kas on kasvatus mind niisuguseks teinud või on jumal mind sellisena loonud, ma ei tea; tean ainult, et kui ma olen teiste õnnetuse põhjuseks, siis

pole ma ise vähem õnnetu. Muidugi mõista, see on neile halvaks lohutuseks, — aga asi on selles, et see on nii. Varases nooruses, sellest hetkest peale, kui vabanesin omaste eestkostmisest, hakkasin ma metsikult nautima kõiki lõbusid, mida on võimalik saada raha eest, ja muidugi mõista muutusid need lõbud mulle vastikuks. Hiljem astusin suurilma seltskonda ja varsti tüdinesin ka seltskonnast; ma armusin suurilma-kaunitaridesse ja mind armastati, — kuid nende armastus ainult erutas mu fantaasiat ja enesearmastust, süda aga jäi tühjaks... Hakkasin lugema, õppima, — ja tüdinesin ka teadustest; ma nägin, et ei kuulsus ega õnn ei olene põrmugi neist, sest et kõige õnnelikumad inimesed on harimatud, kuulsus aga on õnneasi, ja et seda saavutada, on vaja olla vaid osav. Siis hakkas mul igav... Varsti viidi mind üle Kaukaasiasse: see oli kõige õnnelikum aeg mu elus. Ma lootsin, et igavus ei ela tšetšeenide kuulide all, — asjata: kuu ajaga olin nii harjunud nende vingumisega ja surma lähedusega, et tõepoolest pöörasin sääskedele rohkem tähelepanu, — ja mul hakkas igavam kui varem, sest ma kaotasin peaaegu viimase lootuse. Kui ma nägin Belat oma majas, kui esimest korda suudlesin tema musti kiharaid, hoides teda põlvedel, siis ma rumal mõtlesin, et ta on ingel, kelle mulle on saatnud kaastundlik saatus... Ma eksisin jällegi: metslase armastus pole palju parem suursuguse daami armastusest; ühe harimatus ja lihtsameelsus tüütavad niisama nagu teise koketsus. Teadke, ma armastan teda ikka, olen talle tänulik mõne küllaltki magusa minuti eest, annan elu tema eest, kuid mul on temaga igav... Kas olen ma lollpea või kurjategija, ma ei tea; aga õige on see, et ma sämuti väärin kaastunnet, võib-olla rohkem kui tema: mu hing on rikutud seltskonna poolt, kujutlus on rahutu, süda täitmatu; mulle on ikka vähe: kurbusega harjun ma niisama kergesti kui naudinguga ja mu elu muutub päev-päevalt tühjemaks; mulle on jäänud üksainus abinõu: reisida. Niipea kui on võimalik, lähen teele, — aga mitte Euroopasse, jumal hoidku! — sõidan Ameerikasse, Araabiasse, Indiasse, — võib-olla suren kuskil teel! Vähemalt ma olen veendunud, et see viimane lohutus mitte ruttu ei lõpe tormide ja halbade teede abiga.» Nii kõneles ta kaua ja tema sõnad lõikusid mu mällu, sest ma kuulsin esimest korda niisuguseid asju kahekümneviie-aastaselt inimeselt, ja andku jumal, et ka viimast korda... Imelugu! Ütelge, palun,» jätkas staabikapten minu poole pöördudes, «teie olete vist olnud pealinnas, ja alles hiljuti: kas tõesti sealne noorsugu on kõik niisugune?»

Ma vastasin, et on palju inimesi, kes räägivad sedasama; et on tõenäoliselt ka selliseid, kes räägivad tõtt; et, muide, pettumine on, nagu kõik moed, saades alguse ühiskonna kõrgemaist kihtidest, laskunud madalamaile, kes seda edasi kannavad, ja et nüüd need, kes kõige enam ja tõeliselt igavust tunnevad, püüavad varjata seda õnnetust nagu pattu. Staabikapten ei mõistnud neid peensusi, vangutas pead ja naeratas kavalalt:

«Küllap vist prantslased võtsid moeks igavust tunda?»

«Ei, inglased.»

«Ahaa, või nii!...» vastas ta. «Nemad on ju alati olnud tuntud joodikud!»

Mulle meenus tahtmatult üks Moskva proua, kes kinnitas, et Byron polnud midagi muud kui joodik. Muide, staabikapteni märkus oli rohkem vabandatav: et hoiduda viinast, püüdis ta muidugi end veenda, et kõik õnnetused maailmas tulevad joomisest.

Vahepeal jätkas ta oma jutustust järgmiselt:

«Kazbitš ei ilmunud enam. Ma ei tea, miks, aga ma ei saanud peast mõtet, et ta ei käinud asjata ja sepitseb midagi halba.

Kord kutsus Petšorin mind sõitma temaga metsseajahile. Ma puiklesin kaua vastu: noh, mis imeasi see metssiga mulle on! Aga ikkagi ta tiris mu endaga kaasa. Võtsin viis soldatit ühes ja sõitsime hommikul vara minema. Kuni kella kümneni luusisime pilliroos ja mööda metsa, — kiskjat pole. «Kas mitte tagasi sõita?» ütlesin ma. «Miks kiusu ajada? Nagu näha, on juhtunud niisugune õnnetu päev!» Aga Grigori Aleksandrovitš ei tahtnud palavusest ja väsimusest hoolimata ilma saagita tagasi pöörduda. Oli kord juba säärane inimene: mis on pähe võtnud, peab kätte saama; nähtavasti oli lapsepõlves ema poolt ära hellitatud... Lõpuks keskpäeval leidsime neetud kuldi: põmm! põmm!... võta näpust: läks ära pilliroogu... Niisugune õnnetu päev oli!... Nii me siis, kui olime natuke puhanud, asusime koduteele.

Sõitsime kõrvuti, vaikides, ratsutid lõdvaks lastud, ja olime juba peaaegu päris kindluse juures; ainult põõsastik varjas teda meie eest. Korraga püssipauk... Vaatasime teineteisele otsa: meid haaras ühesugune kahtlus... Kihutasime ülepeakaela paugu suunas, — näeme: soldatid on kogunenud salgana vallile ja osutavad lagendikule, seal aga kihutab lennates ratsanik ja hoiab midagi valget sadulas. Grigori Aleksandrovitš kiunatas mitte halvemini kui mõni tšetšeen; püss vutlarist — ja sinna; mina tema järel.

Ebaõnnestunud jahi tõttu olid meie hobused õnneks kurnamata: nad kappasid tuulekiirul ja iga hetkega me jõudsime ikka lähemale ja lähemale... Ja lõpuks ma tundsin ära Kazbitši, kuid ei suutnud aru saada, mida ta hoidis enda ees. Sõitsin siis Petšorini kõrvale ja hüüdsin talle: «See on Kazbitš!...» Ta vaatas mulle otsa, noogutas peaga ja lõi hobust nuudiga.

Lõpuks olime temast juba püssilasu kaugusel: kas oli Kazbitši hobune väsinud või oli ta meie omadest halvem, kuid kõigist Kazbitši püüetest hoolimata ei jõudnud ta kuigi hästi edasi. Ma arvan, et sel hetkel tal tuli meelde oma Karagjoz...

Vaatan: Petšorin on kihutamise peal püssi palge pannud... «Ärge laske!» kisendan temale. «Hoidke laengut. Me saame ta niigi kätte.» Aga nii on see noorus! Alati ägetseb sobimatul ajal... Kõlas pauk, ja kuul purustas hobusel tagumise jala; ta

tegi jooksuhoos veel kümmekond hüpet, komistas ja langes põlvili. Kazbitš hüppas maha, ja siis me nägime, et ta hoidis oma kätel loori mässitud naist... See oli Bela... vaene Bela! Kazbitš hüüdis meile midagi oma keeli ja tõstis kinžalli tema kohale... Ei tohtinud viivitada: ma tulistasin omakorda, hea õnne peale; vist tabas kuul teda õlga, sest ta laskis käe järsku alla... Kui suits hajus, lebas maas haavatud hobune ja tema kõrval Bela; Kazbitš aga, visanud püssi maha, ronis nagu kass põõsastikku mööda kaljuseinale. Oleksin tahtnud teda sealt alla tuua — aga polnud valmis laengut! Me hüppasime hobuste seljast maha ja sööstsime Bela juurde. Ta vaeseke lebas liikumatult ja veri voolas ojadena haavast... Kurjategija säärane: oleks ta vähemalt südamesse löönud, — noh, olgu siis juba nii, oleks korraga lõpp olnud, aga selga... kõige röövellikum löök! Bela oli meelemärkuseta. Me rebisime loori puruks ja sidusime haava võimalikult tugevasti kinni. Asjatult suudles Petšorin tema külmi huuli, — miski ei suutnud teda meelemärkusele tuua.

Petšorin istus hobuse selga; ma tõstsin Bela maast üles ja asetasin ta kuidagiviisi tema juurde sadulasse. Petšorin võttis tal ühe käega ümbert kinni ja me ratsutasime tagasi. Mõneminutilise vaikimise järel ütles Grigori Aleksandrovitš mulle: «Kuulge, Maksim Maksimõtš, niiviisi ei vii me teda elusana pärale.» — «Õigus,» vastasin ma, ja me ajasime hobused jooksma kõigest jõust. Kindluse värava juures ootas meid hulk rahvast. Me viisime haavatu ettevaatlikult Petšorini poole ja saatsime arsti järele. Ta oli küll purjus, kuid tuli siiski; vaatas haava järele ja teatas, et Bela üle ühe päeva ei ela. Aga ta eksis...»

«Paranes?» küsisin ma staabikaptenilt, haarates tal käest ja tahtmatult rõõmustades.

«Ei,» vastas ta, «aga arst eksis selles, et Bela elas veel kaks päeva.»

«Aga seletage mulle, kuidas Kazbitš ta ära viis.»

«Vaat niiviisi: Bela oli Petšorini keelust hoolimata kindlusest välja läinud jõekese äärde. Oli, teate, väga palav. Ta istus kivile ja laskis jalad vette. Kazbitš hiilis juurde — krapsas ta kinni, vajutas käe suu peale ja tiris põõsastesse, seal hüppas hobuse selga — ja päkkadele tuld! Vahepeal suutis Bela karjuma hakata; tunnimehed sattusid ärevusse, tulistasid, kuid mööda, ja sel ajal jõudsime meie kohale.»

«Aga miks tahtis Kazbitš teda ära viia?»

«Heldeke! Need tšerkessid on ju tuntud vargatõug: mis on laokil, seda ei saa nad näppamata jätta; mõni asi pole vajalikki, aga ikkagi varastab ära... seda juba palun neile andeks anda! Ja pealegi meeldis ju Bela talle ammugi.»

«Ja Bela suri?»

«Suri. Aga ta piinles kaua ja meie nägime temaga tublisti vaeva. Umbes kella kümne paiku õhtul tuli ta meelemärkusele. Meie istusime aseme juures. Vaevalt oli ta silmad avanud, kui

hakkas kutsuma Petšorinit. «Ma olen sinu, sinu kõrval, mu džanake (see on meie keeli südameke),» vastas Petšorin, võttes tema käest kinni. «Ma suren!» ütles Bela. Me hakkasime teda lohutama, ütlesime, et arst lubas ta tingimata terveks ravida. Ta vangutas pead ja pöördus seina poole: ta ei tahtnud surra! . . .

Öösel hakkas ta sonima; ta pea hõõgus, üle kogu keha jooksis aeg-ajalt palavikuvärin; ta kõneles seosetult isast ja vennast: ta tahtis mägedesse, koju . . . Siis kõneles ta samuti Petšorinist, nimetas teda kõiksugu meelitusnimedega ja tegi talle etteheiteid, et ta ei armasta enam oma džanakest . . .

Petšorin kuulas teda vaikides, pea kätele langetatud; aga kogu selle aja jooksul ma ei märganud ühtki pisarat tema ripsmeil: kas ta tõepoolest ei saanud nutta või valitses ta end — ma ei tea. Mis minusse puutub, siis ma pole kunagi midagi sellest haledamat näinud.

Hommikuks sonimine möödus; umbes tund aega lebas Bela liikumatult, kahvatuna ja nii nõrgana, et vaevalt võis märgata, et ta hingab. Siis läks tal paremaks ja ta hakkas rääkima, — aga mis te arvate, millest? . . . Niisugune mõte võib pähe tulla ju ainult surijal! . . . Ta hakkas kurvastama selle üle, et ta pole kristlane ja et tema hing ei kohta teises ilmas iialgi Grigori Aleksandrovitši hinge ja et keegi teine naine saab paradiisis tema sõbratar olema. Mulle tuli mõttesse ristida teda enne surma; ma tegin talle selle ettepaneku. Ta vaatas mulle kõheldes otsa ja ei saanud kaua aega sõnagi suust; lõpuks vastas, et ta sureb selles usus, milles on sündinud. Nii möödus terve päev. Kuidas ta muutus selle päeva jooksul! Kahvatud põsed langesid sisse, silmad muutusid suureks, suureks, — huuled hõõgusid. Ta tundis seesmist kuumust, otsekui oleks tal hõõguv raud rinnus.

Saabus teine öö. Meie ei lasknud silmagi kinni, ei lahkunud tema aseme juurest. Ta piinles koledasti, oigas ja otsekohe, kui valu hakkas vaibuma, püüdis ta Grigori Aleksandrovitši veenda, et tal on parem, käskis tal magama minna ja suudles tema kätt, laskmata seda oma käte vahelt. Vastu hommikut hakkas ta tundma surmatuska, viskles asemel, ajas sideme ära ja verd hakkas uuesti voolama. Kui me haava jälle kinni sidusime, rahunes ta hetkeks ja hakkas Petšorinit paluma, et see suudleks teda. Petšorin põlvitas voodi ette, tõstis tema pea padjalt ja surus oma huuled tema külmenevaile huultele. Bela põimis värisevad käed tugevasti tema kaela ümber, otsekui soovides selles suudluses oma hinge talle üle anda . . . Ei, ta tegi hästi, et suri! Noh, mis oleks temast saanud, kui Grigori Aleksandrovitš oleks ta maha jätnud? Ja see oleks varem või hiljem sündinud . . .

Pool järgmist päeva oli ta rahulik, vaikiv ja sõnakuulelik, kuidas meie arst teda ka ei piinanud kuumade mähistega ja mikstuuridega. «Heldeke,» ütlesin ma arstile, «teie ise ju ütlesite, et ta sureb kindlasti, — milleks siis nüüd veel kõik teie preparaa-

did?» — «Ikkagi on parem, Maksim Maksimõtš,» vastas ta, «et südametunnistus oleks rahulik.» Kena südametunnistus!

Pärast keskpäeva hakkas Bela janu käes piinlema. Avasime aknad, kuid väljas oli palavam kui toas; panime jääd voodi juurde, — miski ei aidanud. Ma teadsin, et see väljakannatamatu janu on läheneva lõpu tundemärk, ja ütlesin seda Petšorinile. «Vett, vett!...» ütles Bela kähiseva häälega, end asemel üles ajades.

Petšorin muutus kahvatuks nagu lina, võttis klaasi, kallas sisse ja ulatas talle. Ma katsin kätega silmad ja hakkasin palvet lugema, ei mäleta, missugust... Jah, kullake, ma olen palju näinud, kui inimesed surevad hospidalides ja lahinguväljal, aga see kõik pole see, hoopiski mitte see!... Pean tunnistama, mind kurvastab veel see, et ta enne surma kordagi mind meelde ei tuletanud; aga ma armastasin teda nagu isa... Noh, jumal andku talle andeks!... Ja tõtt öelda: mis ma siis õige olen, et mind enne surma meelde tuletada?...

Niipea kui Bela oli vett joonud, hakkas tal kergem, aga umbes kolme minuti pärast heitis ta hinge. Panime peegli huulte juurde — ei tuhmu!... Ma viisin Petšorini toast välja ja me läksime kindlusevallile. Kaua käisime kõrvuti edasi-tagasi, sõnagi rääkimata, käed selja taga. Tema nägu ei väljendanud midagi erilist ja see tegi mulle meelehärmi: mina oleksin tema asemel surnud murest. Viimaks istus ta maha, varjulisse kohta, ja hakkas kepikesega midagi liivale joonistama. Ma tahtsin teda, teate, rohkem viisakuse pärast, lohutada ja hakkasin rääkima. Ta tõstis pea ja puhkes naerma... Mul jooksis külmavärin üle ihu sellest naerust... Ma läksin puusärki tellima.

Pean tunnistama, et hakkasin sellega tegelema osalt meelelahutuseks. Mul oli tükk tarmalamat [1], lõin sellega puusärgi üle ja kaunistasin seda tšerkessi hõbe-kardpaeltega, mida Grigori Aleksandrovitš oli Bela jaoks kokku ostnud.

Järgmise päeva varahommikul matsime ta kindluse taha jõekese äärde, selle koha lähedale, kus ta oli viimast korda istunud. Tema hauakünka ümber kasvavad nüüd valge akaatsia ja leedripuu-põõsad. Ma oleksin tahtnud risti panna, aga, teate, piinlik oli: ta polnud ju ikkagi kristlane...»

«Ja mis tegi Petšorin?» küsisin ma.

«Petšorin oli kaua haiglane, jäi kõhnaks, vaeseke. Sellest ajast peale ma ei rääkinud kunagi Belast: ma nägin, et see oleks talle vastumeelt, — ja milleks siis? Umbes kolm kuud hiljem määrati ta J... polku ja ta sõitis ära Gruusiasse. Me pole sellest ajast saadik kokku juhtunud... Jah, mul tuleb meelde, keegi rääkis mulle hiljuti, et ta on Venemaale tagasi tulnud, kuid korpuse päevakäskudes pole olnud. Muide, meiesugusteni jõuavad teated hilja.»

---

[1] Tarmalama — idamaine kirju siidriie.

Nüüd hakkas ta pidama pikka dissertatsiooni selle kohta, kui ebameeldiv on uudiseid aasta hiljem teada saada, — arvatavasti selleks, et summutada kurbi mälestusi.

Ma ei katkestanud ega kuulanud teda.

Tunni aja pärast avanes võimalus edasi sõita. Tuisk oli vaibunud, taevas selginud ja me asusime teele. Teel alustasin ma tahtmatult uuesti juttu Belast ja Petšorinist.

«Kas te pole kuulnud, mis sai Kazbitšist?» küsisin ma.

«Kazbitšist? Tõepoolest ei tea... Olen kuulnud, et paremal tiival šapsuugide juures on keegi Kazbitš, uljaspea, kes punases bešmetis sõidab sammu meie püssitule all ja kummardab üliviisakalt, kui kuul lähedalt mööda vihiseb. Aga vaevalt on ta seesama!...»

Kobis lahkusime Maksim Maksimõtšiga teineteisest; mina sõitsin edasi posthobustega, tema aga ei saanud raske koorma tõttu minule järgneda. Me ei lootnud enam kunagi kokku saada, kuid siiski saime, ja kui soovite, ma jutustan sellest: see on terve pikk lugu... Tunnistage igatahes, et Maksim Maksimõtš on inimene, kes väärib lugupidamist... Kui te seda tunnistate, siis olen ma saanud täieliku tasu oma võib-olla liiga pika jutustuse eest.

II

MAKSIM MAKSIMÕTŠ

Lahkudes Maksim Maksimõtšist, sõitsin ma kiiresti Tereki ja Darjali mäekitsusest läbi, einetasin Kazbekis, teed jõin Larsis ja õhtusöögiks jõudsin Vladikavkazi. Ma päästan teid mägede kirjeldusest, hüüatustest, mis midagi ei väljenda, piltidest, mis midagi ei kujuta, eriti neile mitte, kes pole seal olnud, ja statistilistest märkustest, mida kindlasti keegi lugema ei hakka.

Ma peatusin võõrastemajas, kus peatuvad kõik reisijad ja kus muide pole kedagi, kellel käskida praadida faasanit ja keeta hapukapsasuppi, sest et kolm invaliidi, kelle hoolde see on usaldatud, on nii rumalad või nii purjus, et nendega on võimatu mingis asjas selgust saada.

Mulle teatati, et ma pean siin elama veel kolm päeva, sest et «okaasia» pole Jekaterinogradist veel saabunud ja järelikult ei saa tagasi sõita. No küll on okaasia[1]!... Kuid halb kalambuur[2] pole vene inimesele lohutuseks ja mul tuli mõttesse meelelahutuseks üles kirjutada Maksim Maksimõtši jutustus Belast, kujutlemata, et see saab esimeseks lüliks pikas jutustusteahelas: näete, kuidas vahel tähtsusetul juhusel on karmid tagajärjed!... Aga

---

[1] Okaasia — paras juhus; haruldane juhus v. lugu; siin — ebameeldiv lugu.

[2] Kalambuur — sõnademäng.

võib-olla te ei tea, mis on «okaasia»? See on jalaväe poolroodust ja suurtükist koosnev kaitsesalk, mille saatel käivad voorid läbi Kabarda Vladikavkazist Jekaterinogradi.

Esimese päeva veetsin väga igavalt; teise päeva varahommikul sõidab õue veok... Aa! Maksim Maksimõtš!... Me kohtasime teineteist nagu vanad sõbrad. Ma pakkusin talle oma tuba. Ta ei tseremoonitsenud, patsutas mulle isegi õlale ja tõmbas suu viltu nagu naeratuseks. Säärane veidrik!...

Maksim Maksimõtšil oli sügavaid teadmisi kokakunstis: ta praadis imestusväärselt hästi faasani, kallas selle õnnestunult üle kurgisoolveega ja ma pidin tunnistama, et ilma temata oleks mul tulnud jääda kuivale toidule. Pudel kahheetia veini aitas meil unustada roogade tagasihoidlikku arvu: neid oli ainult üks, ja süüdanud piibud, võtsime istet — mina akna, tema küdema pandud ahju juurde, sest päev oli rõske ja külm. Vaikisime. Millest meil oligi rääkida?... Ta oli mulle juba jutustanud enesest kõik, mis oli huvipakkuv, mul aga polnud midagi jutustada. Ma vahtisin aknast välja. Hulk madalaid majakesi, laiali Tereki kaldal, mis valgub ikka laiemaks ja laiemaks, vilkus puude tagant, eemal sinetasid mäed hambulise müürina ja nende tagant vaatas välja Kazbek oma valge kardinalimütsiga. Ma jätsin nendega mõttes hüvasti: mul hakkas kahju neist...

Nii istusime kaua. Päike peitus külmade mäeharjade taha ja valkjas udu hakkas orgudesse kogunema, kui väljast kuuldus aisakellukese helinat ja voorimeeste kisa. Mõned veokid räpaste armeenlastega sõitsid võõrastemaja õue ja nende järel tühi kaless; selle kerge käik, mugav ehitus ja elegantne välimus kandsid mingit välismaist pitserit. Kalessi taga kõndis suurte vurrudega mees, nöörkuues, teenri kohta küllalt hästi riietatud. Tema elukutse suhtes ei saanud eksida, nähes trotslik-uljast maneeri, millega ta raputas tuhka piibust ja karjus kutsari peale. Ilmselt oli ta laisa isanda hellitatud sulane, — midagi vene Figaro taolist. «Ütle, kulla mees,» hüüdsin ma temale läbi akna, «mis on, — kas «okaasia» on pärale jõudnud või?» Ta vaatas kaunis ninakalt üles, kohendas kaelasidet ja pöördus ära: tema kõrval kõndiv armeenlane vastas naeratades tema eest, et tõepoolest on «okaasia» pärale jõudnud ja homme hommikul läheb tagasi. «Jumal tänatud!» ütles Maksim Maksimõtš, kes oli sel ajal akna juurde astunud. «Mihuke tore kaless!» lisas ta. «Vist mingi ametnik sõidab juurdlust toimetama Tiflisi. Nagu näha, ei tunne meie mäekesi! Ei, naljatad, kullake: nad pole harilikud, raputavad laiali kas või inglise vankri!» — «Aga kes see niisugune peaks olema, — lähme õige uurime järele...» Me astusime koridori. Koridori lõpus oli uks avatud külgmisse tuppa. Teener ja voorimees kandsid sinna kohvreid.

«Kuule, vennas,» küsis staabikapten teenrilt, «kelle oma see tore kaless on?... Mis?... Suurepärane kaless!...» Teener pomises ümber pöördumata midagi omaette, kohvrit lahti sidudes,

Maksim Maksimõtš vihastus; ta puudutas mühakat õlast ja ütles: «Ma räägin sinuga, kulla mees...»

«Kelle kaless?... Minu härra oma...»

«Ja kes on sinu härra?»

«Petšorin...»

«Mis sa räägid? Petšorin?... Ah, mu jumal!... Kas ta mitte ei teeninud Kaukaasias?...» hüüatas Maksim Maksimõtš, tõmmates mind varrukast. Ta silmis säras rõõm.

«Teenis vist, — aga ma olen nende juures alles lühikest aega.»

«Nojah, muidugi!... Grigori Aleksandrovitš?... Nõnda ju kutsutakse teda?... Meie olime sinu isandaga sõbrad,» lisas ta, lüües teenrile sõbralikult õlale, nii et pani ta vaaruma.

«Lubage, härra; te segate mind,» sõnas see kulmu kortsutades.

«Küll sa oled ka, vennas!... Kas sa tead ka, meie olime sinu isandaga südamesõbrad, elasime koos?... Aga kuhu ta siis ise jäi?...»

Teener teatas, et Petšorin jäi õhtust sööma ja ööbima polkovnik N. juurde.

«Aga kas ta õhtul siia ei tule?» küsis Maksim Maksimõtš. «Või kas sina, kulla mees, ei lähe tema juurde millegi järele?... Kui lähed, siis ütle, et Maksim Maksimõtš on siin; nii ütlegi... küll ta juba teab... Ma annan sulle kaheksakümmend kopikat viina jaoks...»

Teener tegi põlgliku näo, kuuldes nii tagasihoidlikku lubadust, kuid kinnitas Maksim Maksimõtšile, et täidab tema ülesande.

«Küllap jookseb kohe siia...» ütles Maksim Maksimõtš mulle võidutseval ilmel. «Lähen värava juurde teda ootama... Ah, kahju, et ma ei ole N-ga tuttav...»

Maksim Maksimõtš istus värava taha pingile, mina aga läksin oma tuppa. Tunnistan, et minagi ootasin teatud määral kannatamatult selle Petšorini ilmumist. Kuigi ma staabikapteni jutustuse järgi olin temast loonud mitte väga soodsa kujutluse, siiski näisid mõned tema iseloomujooned mulle tähelepanuväärseina. Tunni aja pärast tõi invaliid keeva samovari ja teekannu. «Maksim Maksimõtš, kas te ei soovi teed?» hüüdsin ma temale läbi akna.

«Olge tänatud; nagu ei tahaks.»

«Jooge ikka! On juba hilja ja külm.»

«Pole viga; olge tänatud...»

«Noh, kuidas soovite!» Ma hakkasin üksinda teed jooma. Umbes kümne minuti pärast tuleb mu vanamees tuppa. «Teil on siiski õigus: parem teed juua, — ma ootasin ikka... Tema teener läks juba ammugi tema juurde, aga nähtavasti peab teda miski kinni...»

Ta rüüpas kiiruga tassi tühjaks, keeldus teisest ja läks mingis rahutuses jälle värava taha: oli ilmne, et vanameest kurvastas Petšorini hoolimatus, ja seda enam, et ta hiljuti kõneles mulle oma sõprusest temaga ning alles tund aega tagasi oli veendunud, et ta jookseb kohe siia, niipea kui kuuleb tema nime.

Oli juba hilja ja pime, kui ma uuesti avasin akna ja hakkasin Maksim Maksimõtšit kutsuma, öeldes, et on aeg magama heita; ta ühmas midagi läbi hammaste; ma kordasin kutset, — ta ei vastanud midagi.

Ma heitsin diivanile, mässides end sinelisse ja jättes küünla ahjupingile, uinusin varsti ja oleksin maganud rahulikult, kui mitte Maksim Maksimõtš poleks mind juba väga hilja tuppa astudes üles äratanud. Ta viskas piibu lauale, hakkas käima mööda tuba, urgitsema ahjus, heitis viimaks pikali, kuid kaua veel köhis, sülitas ja vähkres...

«Lutikad vist purevad teid?» küsisin ma.

«Jah, lutikad...» vastas ta raskesti ohates.

Järgmise päeva hommikul ärkasin ma vara, kuid Maksim Maksimõtš oli minust ette jõudnud. Leidsin ta värava juures pingil istumas. «Mul on tarvis komandandi juures ära käia,» ütles ta, «nii et palun, kui Petšorin tuleb, saatke mulle järele...»

Ma lubasin. Ta läks joostes, otsekui oleksid ta liikmed uuesti omandanud noorusliku jõu ja painduvuse.

Hommik oli värske ja kaunis. Kuldsed pilved kuhjusid mägede kohal nagu uus rida õhulisi mägesid; värava ees laius avar väljak; selle taga kihas turg rahvast, sest oli pühapäev. Paljajalgsed osseedi poisikesed, seljas pambud kärjemeega, keerlesid mu ümber; ma kihutasin nad minema: mul polnud tahtmist nendega tegelda, ma hakkasin jagama tubli staabikapteni rahutust.

Ei möödunud kümmet minutitki, kui väljaku lõpus ilmus nähtavale see, keda me ootasime. Ta tuli koos polkovnik N-ga, kes saatis teda võõrastemajani, jättis siis hüvasti ja pöördus kindlusse. Ma saatsin invaliidi otsekohe Maksim Maksimõtši järele.

Petšorinile tuli vastu tema teener ja teatas, et kohe hakatakse hobuseid ette rakendama; ulatas talle karbi sigaritega ja, saanud mõningad käsud, läks asju korraldama. Tema isand süütas sigari, haigutas paar korda ja istus pingile teisel pool väravat. Nüüd pean joonistama teile tema portree.

Ta oli keskmist kasvu; tema sale, peenike piht ja laiad õlad andsid tunnistust tugevast kehaehitusest, mis on võimeline taluma kõiki rännu-elu raskusi ja kliimavahetusi ning millest pole jagu saanud pealinna-elu kombelõtvus ega hingelised tormid. Tema tolmune sametist pikk-kuub oli kinni nööbitud ainult kahe alumise nööbiga ja võimaldas näha pimestavalt puhast pesu, mis reetis korraliku inimese harjumusi. Tema määrdunud kindad näisid olevat eriti õmmeldud ta väikese aristokraatse käe järgi, ja kui ta ühe kinda ära võttis, olin ma hämmastatud ta kahvatute sõrmede kõhnusest. Tema kõnnak oli hooletu ja laisk, kuid ma märkasin, et ta ei vehelnud kätega, — teatud määral kinnise iseloomu kindel tunnus. Need on muide minu isiklikud tähelepanekud, mis põhjenevad minu enese vaatlustel, ja ma ei taha teid sugugi neid pimesi uskuma panna. Kui ta laskus pingile, siis paindus ta sirge piht, otsekui poleks ta seljas ainustki kondikest;

kogu ta kehahoius avaldus mingi närvinõrkus; ta istus nii, nagu istub Balzac'i kolmekümne-aastane kokett[1] oma udusulgses tugitoolis pärast väsitavat balli. Esimesest pilgust ta näole ma ei pidanud teda enam kui kahekümne kolme aastaseks, kuigi hiljem olin valmis kolmekümneseks pidama. Ta naeratuses oli midagi lapselikku. Tema nahal oli mingi naiselik õrnus; loomulikult lokkis blondid juuksed piirasid maaliliselt ta kahvatut, suursugust laupa, millel võis ainult pikemal vaatlemisel märgata kortsude jälgi, mis lõikusid üksteisega ja tõenäoliselt tulid hoopis selgemini nähtavale viha või hingelise rahutuse silmapilkudel. Hoolimata tema juuste heledast värvist olid ta vurrud ja kulmud mustad, — tõu tunnus inimesel, nagu must lakk ja must saba valgel hobusel. Et portreed lõpule viia, ütlen, et tal oli pisut püstine nina, pimestavalt valged hambad ja pruunid silmad. Silmade kohta pean ma ütlema veel mõne sõna.

Esiteks, nad ei naernud, kui tema naeris! Kas teil pole olnud juhust tähele panna säärast kummalisust mõnede inimeste juures?... See on kas tigeda loomuse või sügava, püsiva nukruse tunnuseks. Pooleldi langetatud ripsmete tagant hiilgasid nad mingi fosforliku läikega, kui nii võib väljendada. See polnud hingelise hõõgumise ega mängleva kujutluse vastuhelk: see oli läige, sarnane sileda terase läikega, pimestav, kuid külm. Tema vaade — põgus, kuid läbitungiv ja raske, jättis endast indiskreetse küsimuse mulje ja oleks võinud tunduda jultununa, kui ta poleks olnud nii ükskõikselt-rahulik. Kõik need tähelepanekud tulid mulle mõttesse võib-olla ainult selletõttu, et ma teadsin mõningaid üksikasju tema elust, ja võib-olla oleks tema välimus mõnele teisele jätnud hoopis teistsuguse mulje; aga kuna te ei kuule temast kelleltki muult kui minult, siis peate tahtmatult rahulduma selle kujutusega. Lõpuks ütlen, et ta oli üldse väga kena välimusega ja et tal oli üks neid originaalseid füsiognoomiaid, mis eriti meeldivad suurilma naistele.

Hobused olid juba ette rakendatud; kelluke helises aeg-ajalt looga all ja teener käis juba kaks korda Petšorini juures ettekandega, et kõik on valmis, aga Maksim Maksimõtš ei ilmunud ikka veel. Õnneks oli Petšorin mõtteisse vajunud, vaadates Kaukasuse sinistele tippudele, ja nähtavasti ei kiirustanud sugugi teeleasumisega. Ma astusin tema juurde. «Kui te sooviksite veel pisut oodata,» ütlesin ma, «siis saab teil olema rõõm näha vana sõpra...»

«Ah, õigus!» vastas ta kiiresti. «Mulle eile öeldi. Aga kus ta siis on?» Ma pöördusin väljaku poole ja nägin Maksim Maksimõtšit, kes jooksis kõigest väest... Mõne minuti pärast oli ta juba meie juures; ta suutis vaevalt hingata; higi voolas ojana ta näolt;

---

[1] **Balzac'i kolmekümne-aastane kokett** — vihje Honoré de Balzac'i romaanile «Kolmekümne-aastane naine». **Kokett** — edvistav naine.

mütsi alt väljalangenud märjad hallid juuksesalgud kleepusid ta laubale; ta põlved värisesid... Ta tahtis Petšorinile kaela langeda, kuid see sirutas talle kaunis külmalt käe, ehkki sõbraliku naeratusega. Staabikapten kangestus hetkeks, kuid haaras siis õhinal ta käe mõlema käega: ta ei suutnud veel rääkida.

«Kui rõõmus ma olen, kallis Maksim Maksimõtš! Noh, kuidas te elate?» ütles Petšorin.

«Aga... sina?... Aga teie...» pomises vanamees pisarsilmil. «Kui palju aastaid... kui palju päevi... ja kuhu nüüd?...»

«Sõidan Pärsiasse — ja kaugemale...»

«Kas tõesti kohe praegu?... Oodake ometi, mu kallis!... Kas me tõesti kohe lahkume?... Kui palju aega pole teineteist näinud...»

«Mul on aeg minna, Maksim Maksimõtš,» oli vastus.

«Mu jumal, mu jumal! Kuhu te siis ruttate?... Ma oleksin tahtnud teile nii palju rääkida... nii palju küsida... Noh, kuidas on? Erus?... Miks?... Millega olete tegelnud?...»

«Igavust tundnud!» vastas Petšorin naeratades.

«Aga mäletate meie elamist-olemist kindluses?... Tore maakoht jahipidamiseks!... Teie olite ju kirglik jahimees... Ja Bela?...»

Petšorin kahvatus õige pisut ja pöördus ära...

«Jah, mäletan!» lausus ta, peaaegu otsekohe sunnitult haigutades...

Maksim Maksimõtš hakkas teda anuma jääda veel paariks tunniks tema seltsi. «Me lõunatame toredasti,» rääkis ta. «Mul on kaks faasanit; ja kahheetia vein on siin suurepärane... muidugi mitte see mis Gruusias, kuid kõige paremat sorti... Ajame juttu... te jutustate mulle oma elust Peterburis... Mis?...»

«Mul pole tõepoolest midagi jutustada, kallis Maksim Maksimõtš... Nii et hüvasti, ma pean minema... mul on kiire... Tänan, et ei unustanud...» lisas ta Maksim Maksimõtši käest kinni võttes.

Vanamees tõmbas kulmud kortsu... Ta oli kurb ja pahane, kuigi püüdis seda varjata. «Unustada!» torises ta. «Ma pole midagi unustanud... Noh, jumal teiega!... Ei arvanud ma niiviisi teid kohata...»

«Noh, küllalt, küllalt!» ütles Petšorin tal sõbralikult ümbert kinni võttes. «Kas ma tõesti pole endine?... Mis parata?... Igaühel oma tee... Kas õnnestub veel teineteist näha — jumal teab!...» Seda öeldes istus ta juba kalessis ja postipoiss hakkas juba ohje harutama.

«Pea, pea!» hüüdis järsku Maksim Maksimõtš, haarates kalessi uksest. «Oleksin hoopis unustanud... Minu kätte jäid teie paberid, Grigori Aleksandrõtš... ma tassin neid endaga kaasas... arvasin teid leida Gruusias, aga vaat kus jumal laskis kokku juhtuda... Mis ma pean nendega tegema?...»

«Mida soovite!» vastas Petšorin. «Hüvasti!...»

«Nii et te lähete Pärsiasse?... Aga millal tulete tagasi?...» karjus Maksim Maksimõtš tagantjärele.

Kaless oli juba kaugel; kuid Petšorin tegi käega liigutuse, mida võis tõlgitseda järgmiselt: vaevalt küll! ja pole põhjustki!...

Juba ammu polnud enam kuulda ei kellukeste helinat ega rataste põrinat kivisel teel, aga vaene vanamees seisis sügavais mõtteis samal kohal.

«Jah,» ütles ta viimaks, püüdes võtta ükskõikset ilmet, ehkki pahameelepisar aeg-ajalt ta ripsmeil sätendas. «Muidugi, me olime sõbrad, — noh, aga mis on sõbrad nüüdsel ajal!... Mis tal minust? Ma pole rikas, pole aukandja, ja aastateltki pole temaga sugugi paras paar... Näe, missuguseks keigariks ta on muutunud, kui jälle Peterburis ära käis... Mäherdune kaless!... Kui palju pakke!... Ja teener säärane uhke!...» Need sõnad olid lausutud iroonilise muigega. «Ütelge,» jätkas ta, pöördudes minu poole, «mis teie sellest arvate?... No mis pagan teda nüüd veab Pärsiasse?... Naeruväärt, jumala eest naeruväärt!... Ma teadsin ju alati, et ta on kergemeelne inimene, kelle peale ei või lootma jääda... Aga tõepoolest, kahju, et ta lõpetab halvasti... Ja ei saagi teisiti!... Ma olen alati ütelnud, et pole kasu sellest, kes unustab vanu sõpru!...» Nüüd pöördus ta kõrvale, et varjata oma erutust, ja läks kõndima mööda õue oma vankri juures, tehes, nagu vaataks ta rattaid üle, sellal kui ta silmad iga hetk täitusid pisaraist.

«Maksim Maksimõtš,» ütlesin ma tema juurde astudes, «mis paberid need on, mis Petšorin teie kätte jättis?»

«Jumal seda teab! Mingisugused üleskirjutused...»

«Mis te nendega teete?»

«Mis? Lasen padruneid teha.»

«Andke need parem mulle.»

Ta vaatas imestunult mulle otsa, torises midagi läbi hammaste ja hakkas sorima sumadanis; võttis välja ühe vihiku ja viskas selle põlastavalt maha; seejärel said teine, kolmas ja kümnes sellesama saatuse osaliseks: tema pahameeles oli midagi lapselikku; mul hakkas naljakas ja kahju...

«Siin on nad kõik,» ütles ta. «Õnnitlen teid leiu puhul...»

«Ja ma võin nendega teha kõik, mis tahan?»

«Trükkige kas või ajalehtedes. Mis mul sellega asja!... Olen's mina mõni tema sõber või sugulane?... Tõsi küll, me elasime kaua ühe katuse all... Aga paljugi kellega ma olen elanud...»

Ma haarasin paberid ja viisin nad kiiresti ära, kartes, et staabikapten hakkab kahetsema. Varsti tuldi meile teatama, et tunni aja pärast hakkab «okaasia» liikuma. Ma käskisin ette rakendada. Staabikapten astus tuppa sel ajal, kui ma juba mütsi pähe panin. Ta nähtavasti ei valmistunud ärasõiduks: tal oli mingi ebaloomulik, külm ilme.

«Aga kas teie, Maksim Maksimõtš, ei sõida?»

«Ei, härra.»

«Miks siis nii?»

«Ma pole veel komandanti näinud, aga mul on tarvis mõnesugused kroonu asjad ära anda...»

«Aga te käisite ju tema juures?»

«Käisin, muidugi,» vastas ta kogelema hakates, «aga teda polnud kodus... ja ma ei jõudnud ära oodata.»

Ma mõistsin teda: vaene vanamees, võib-olla esimest korda sündimisest saadik jättis ta teenistusasjad kõrvale isikliku vajaduse tõttu, kui kõnelda paberlikku keelt, — ja kuidas talle tasuti!

«Väga kahju,» ütlesin ma talle, «väga kahju, Maksim Maksimõtš, et peame enneaegu lahkuma.»

«Kus nüüd meie, harimata vanainimesed, teiega kokku sobime... Teie olete mondäänne, uhke noorsugu: siin tšerkesside kuulide all te veel kuidagi... aga kui hiljem vastu juhtute, siis häbenete meiesugusele kättki ulatada.»

«Ma ei ole neid etteheiteid ära teeninud, Maksim Maksimõtš.»

«Ma räägin seda, teate, nii muuseas. Muide, soovin teile kõike õnne ja lõbusat teed.»

Me jätsime hüvasti kaunis külmalt. Hea Maksim Maksimõtš oli muutunud tõrksaks, torisejaks staabikapteniks! Ja mispärast? Sellepärast, et Petšorin hajameelsuses või mõnel muul põhjusel ulatas talle käe, kui tema tahtis talle kaela langeda! Kurb on näha, kui nooruk kaotab oma parimad lootused ja unistused, kui tema eest tõmbub kõrvale roosiline loor, mille läbi ta vaatas inimlikkudele tegudele ja tundmustele, kuigi on lootust, et ta asendab vanad eksiarvamused uutega, niisamuti mööduvatega, kuid see-eest mitte vähem magusatega... Aga millega neid asendada Maksim Maksimõtši eas? Tahtmatult muutub süda tuimaks ja hing kinniseks...

Ma sõitsin ära üksinda.

PETŠORINI PÄEVIK.

Eessõna.

Hiljuti sain teada, et Petšorin on Pärsiast tagasi tulles surnud. See teade rõõmustas mind väga: see andis mulle õiguse trükkida neid üleskirjutusi ja ma kasutasin juhust panna oma nimi võõra teose peale. Annaks jumal, et lugejad mind ei karistaks sellise ilmsüütu võltsingu eest!

Nüüd pean pisut selgitama põhjusi, mis andsid mulle tõuget publikule edasi anda inimese südamesaladusi, keda ma iialgi ei tundnud. Kui ma oleksin veel olnud tema sõber: tõelise sõbra õel indiskreetsus on igaühele arusaadav; kuid ma nägin teda ainult

kord oma elus maanteel ja järelikult ei saa oma südames kanda tema vastu seda seletamatut vihavaenu, mis, varjates end sõpruse maski taha, ootab ainult oma armastuse objekti surma või õnnetust, et puhkeda tema pea kohal etteheidete, nõuannete, pilgete ja haletsuse rahena.

Lugedes neid üleskirjutusi, veendusin ma selle inimese otsekohesuses, kes nii halastamatult tõi päevavalgele omaenda nõrkusi ja pahesid. Inimese hinge lugu, kas või kõige väiksema hinge oma, on vaevalt vähem huvitav ja vähem kasulik kui kogu rahva ajalugu, eriti kui ta on küpse mõistuse tähelepanekute tulemus enese kohta ja kui ta on kirjutatud ilma edeva soovita äratada kaastunnet või imestust. Rousseau' pihtimusel on juba see puudus, et ta seda oma sõpradele ette luges.

Niisiis ainult kasusoov sundis mind trükkima katkendeid päevikust, mis juhuslikult minu kätte sattus. Kuigi ma muutsin kõik pärisnimed, tunnevad tõenäoliselt need, kellest selles on juttu, end ära ja võib-olla nad leiavad õigustusi tegudele, milles seniajani süüdistasid inimest, kellel nüüd pole enam midagi ühist siinse maailmaga: me peaaegu alati andestame seda, mida me mõistame.

Ma paigutasin sellesse raamatusse ainult selle, mis puutub Petšorini viibimisse Kaukaasias. Minu kätte jäi veel paks vihik, kus ta jutustab kogu oma elu. Millalgi ilmub ka see maailma kohtu ette; kuid praegu ma ei julge seda vastutust mitmel tähtsal põhjusel enda peale võtta.

Võib-olla mõned lugejad soovivad teada minu arvamust Petšorini iseloomu kohta? Minu vastuseks on selle raamatu pealkiri. «See on ju õel iroonia!» ütlevad nad. — Ei tea.

Teine osa.

(Petšorini päeviku lõpp.)

II

VÜRSTITAR MARY.

11. mail.

Eile saabusin Pjatigorskisse, üürisin korteri linna ääres, kõige kõrgemal kohal, Mašuki[1] jalamil: äikese ajal hakkavad pilved laskuma mu katuseni. Täna kell viis hommikul, kui ma avasin akna, täitus mu tuba lillede lõhnast, mis kasvavad tagasihoidlikus aiakeses. Õitsvate murelipuude oksad vaatavad mu akendest sisse ja vahel külvab tuul mu kirjutuslaua üle nende valgete

[1] Mašuk — mägi, mille jalamil asub Pjatigorsk.

sinelit. — Ma sain temast aru ja seepärast ei salli ta mind, kuigi me väliselt oleme kõige sõbralikumas vahekorras. Grušnitskil on vapra mehe kuulsus; ma olen teda näinud võitluses: ta vehkleb mõõgaga, karjub ja tormab edasi, silmad kinni pigistatud. See nagu poleks vene vaprus!...

Ka mina ei salli teda: ma tunnen, et me põrkame temaga kord kitsal teel kokku, ja ühel meist ei lähe hästi.

Tema sõit Kaukaasiasse on samuti ta romantilise fanatismi tulemus: olen veendunud, et ärasõidu eel oma kodukülast kõneles ta süngel ilmel mõnele kenale naabrineiule, et ta ei sõida niisama lihtsalt teenima, vaid et ta otsib surma, sest et... siin ta kindlasti katab silmad käega ja jätkab nii: «... ei, teie (või sina) ei tohi seda teada! Teie puhas hing võpatab! Ja milleks? Mis olen mina teile? Kas te suudate mind mõista?...» Ja nõnda edasi.

Ta ise rääkis mulle, et põhjus, mis ajas teda astuma K. polku, jääb igaveseks saladuseks tema ja taeva vahel.

Muide, neil silmapilkudel, kui ta jätab kõrvale traagilisuse, on Grušnitski küllaltki armas ja lõbus. Mind huvitab näha teda naistega: siin, arvan ma, on ta püüdlik!

Me kohtusime vanade sõpradena. Ma hakkasin temalt pärima eluviisi kohta tervisvetel ja tähelepanuväärsemate inimeste kohta.

«Me elame kaunis proosalist elu,» ütles ta ohates. «Need, kes joovad hommikul vett, on loiud nagu kõik haiged, need aga, kes joovad õhtul viina, talumatud nagu kõik terved. Naiste seltskond on olemas, kuid neist on vähe lohutust: nad mängivad visti, riietuvad halvasti ja räägivad hirmsat prantsuse keelt. Tänavu on Moskvast ainult vürstinna Ligovskaja oma tütrega; kuid ma pole nendega tuttav. Minu soldatisinel on nagu hülgamise pitser. Kaastunne, mida ta äratab, on raske nagu armuand.»

Sel hetkel astusid meist mööda kaevu juurde kaks daami: üks elatanud, teine nooruke, sale. Nende nägusid ma ei näinud kübarate tagant, kuid riietatud olid nad parima maitse rangete reeglite kohaselt: mitte midagi liigset. Teisel oli seljas kinnine kleit *gris de perles* [1]; kerge siidist rätik oli mähitud ümber ta nõtke kaela. Kingad *couleur puce* [2] tõmbasid ta kõhnavõitu jala pahkluu juures kokku nii armsalt, et isegi ilu saladustesse pühendamatu oleks tingimata jahmatanud, kas või imestusest. Ta kerges, kuid suursuguses kõnnakus oli midagi neitsilikku, tabamatut määratlusele, kuid mõistetavat pilgule. Kui ta meist möödus, hoovas temast seda seletamatut aroomi, mida hõngab vahel armsa naise kiri.

«See on vürstinna Ligovskaja,» ütles Grušnitski, «ja temaga kaasas on ta tütar Mary, nagu ta teda inglise kombe järgi kutsub. Nad on siin alles kolm päeva.»

«Kuid sa tead juba tema nime.»

---

[1] Pärlikarva hall.
[2] Tumepruun.

«Jah, juhuslikult kuulsin,» vastas ta punastudes. «Tunnistan, et ma ei soovi nendega tutvuda. See kõrk aristokraatia vaatab meile armeelastele nagu metslastele. Ja mis puutub see, neisse, kas on olemas mõistus nummerdatud mütsi all ja süda paksu sineli all?»

«Vaene sinel!» ütlesin ma muiates. «Aga kes on see isand, kes nende juurde astub ja neile nii teenistusvalmilt klaasi ulatab?»

«Oo, see on Moskva keigar Rajevitš! Ta on mängija: seda on kohe näha tohutust kuldketist, mis lookleb üle ta helesinise vesti. Ja missugune jäme kepp — just nagu Robinson Crusoe'l! Ka habe on sobiv ja soeng *à la moujik* [1].»

«Sa oled pahane kogu inimsoo peale.»

«Ja on ka põhjust...»

«Oo! Tõesti?»

Sel ajal eemaldusid daamid kaevu juurest ja jõudsid meie kohale. Grušnitski jõudis võtta kargu abil dramaatilise poosi ja vastas mulle valjusti prantsuse keeli:

«Mon cher, je hais les hommes pour ne pas les méprises, car autrement la vie serait une farce trop dégoutante.» [2]

Kena vürstitar pöördus ümber ja kinkis oraatorile pika uudishimuliku pilgu. Selle pilgu ilme oli väga ebamäärane, kuid mitte pilkav, mille puhul ma Grušnitskit sisemiselt südamest õnnitlesin.

«See vürstitar Mary on väga kena,» ütlesin ma Grušnitskile. «Tal on nii sametised silmad, — just nimelt sametised: soovitan sul omaks võtta see väljendus, kõneldes tema silmadest; — alumised ja ülemised ripsmed on nii pikad, et päikesekiired ei peegeldu ta silmaterades. Ma armastan neid läiketa silmi: nad on nii pehmed, nad otsekui silitavad sind... Muide, näib, et ta näos ainult niipalju ongi ilusat... Aga kas ta hambad on valged? See on väga tähtis! Kahju, et ta ei naeratanud sinu hiilgava fraasi peale.»

«Sa räägid kenast naisest nagu inglise hobusest,» sõnas Grušnitski meelepahaga.

«Mon cher,» vastasin ma talle, püüdes tema tooni järele aimata, *«je méprise les femmes pour ne pas les aimer, car autrement la vie serait un mêlodrame trop ridicule.»* [3]

Ma pöördusin ringi ja läksin tema juurest ära. Umbes pool tundi jalutasin ma viinapuu-alleedel lubjakaljudel ja nende vahel rippuvais puhmastikkudes. Hakkas palavaks minema ja ma ruttasin koju. Mööndes väävelhapust allikast, jäin peatuma kaetud galerii juures, et selle varjus hinge tõmmata, ja see andis mulle võimaluse olla kaunis huvitava stseeni tunnistajaks. Osalised

---

[1] Talumehelik.

[2] Mu armas, ma vihkan inimesi sellepärast, et neid mitte põlata, sest et muidu oleks elu liiga vastik farss.

[3] Mu armas, ma põlgan naisi sellepärast, et neid mitte armastada, sest et muidu kujuneks elu liiga naeruväärseks melodraamaks.

olid niisuguses seisukorras. Vürstinna ja Moskva keigar istusid kaetud galeriis pingil ja mõlemad olid tegevuses nähtavasti tõsise jutuajamisega. Vürstitar, kes oli tõenäoliselt juba viimase klaasi ära joonud, jalutas mõtlikult kaevu juures edasi-tagasi. Grušnitski seisis päris kaevu juures; kedagi muud väljakul ei olnud.

Ma astusin lähemale ja peitsin end galerii nurga taha. Sel hetkel pillas Grušnitski oma klaasi liivale ja tegi pingutusi kummardumiseks, et seda üles tõsta: haige jalg takistas teda. Vaeseke, kuidas ta nii ja teisiti püüdis, toetudes kargule, aga kõik asjata! Ta ilmekas nägu väljendas tõepoolest kannatust.

Vürstitar Mary nägi kõike seda paremini kui mina.

Kergemini kui lind hüppas ta tema juurde, kummardus, tõstis klaasi üles ja ulatas temale kehaliigutusega, mis oli täis sõnulseletamatut veetlust; punastus siis hirmsasti, heitis pilgu galeriile, ja veendudes, et ta mammake midagi ei näinud, näis otsekohe rahunevat. Kui Grušnitski avas suu, et teda tänada, oli ta juba kaugel. Minuti pärast väljus ta galeriist koos ema ja keigariga, kuid möödudes Grušnitskist tegi ta väga väärika ning tähtsa näo, — isegi ei vaadanud kõrvale ega märganud Grušnitski kirglikku pilku, millega see teda saatis, kuni ta mäest alla jõudes kadus bulvari pärnade taha... Siis vilksatas ta kübar üle tänava ja ta jooksis ühe parima Pjatigorski maja väravast sisse. Tema järel tuli vürstinna ja jättis värava juures hüvasti Rajevitšiga.

Alles siis märkas vaene kirglik junkur minu juuresolekut.

«Sa nägid?» küsis ta, pigistades tugevasti mu kätt. «See on lihtsalt ingel!»

«Mispärast?» küsisin ma kõige puhtama lihtsameelsuse ilmega.

«Kas sa siis ei näinud?»

«Jah, nägin: ta tõstis su klaasi üles. Kui siin oleks olnud valvur, siis see oleks teinud sedasama, ja veel kiiremini, lootes saada viinaraha. Muide, on väga arusaadav, et tal hakkas sinust hale, sa tegid nii hirmsa grimassi, kui toetusid oma läbilastud jalale...»

«Ja sa polnud põrmugi liigutatud, vaadates teda sel hetkel, kui hing säras ta näol?»

«Ei.»

Ma valetasin; kuid ma tahtsin teda vihale ajada. Mul on sünnipärane kirg vastu rääkida; kogu mu elu on olnud ainult rida haledaid ning ebaõnnestunud vasturääkimisi südamele või mõistusele. Entusiasti juuresolekul valdab mind jäik osavõtmatus ja ma arvan, et sagedane läbikäimine loiu flegmaatikuga teeks minust kirgliku unistaja. Pean veel tunnistama, et sel hetkel läbis mu südant ebameeldiv, kuid tuttav tunne: see tunne oli — kadedus; ma ütlen julgesti «kadedus», sest et olen harjunud endale kõiges tõtt tunnistama; ja vaevalt leidub noort meest, kes kohates nägusat, tema jõudeolevat tähelepanu köitvat ja järsku tema juuresolekul teise, talle niisama võõra vastu ilmselt huvi osutavat naist, vaevalt,

ütlen ma, leidub sellist noort meest (muidugi, kes elab kõrgemas seltskonnas ja on harjunud oma enesearmastust hellitama), kes ei oleks sellest ebameeldivalt puudutàtud.

Vaikides laskusime Grušnitskiga mäest alla ja läksime mööda bulvarit selle maja akendest mööda, kuhu kadus meie kaunitar. Ta istus akna juures. Tõmmates mind käest, heitis Grušnitski talle ühe neist ähmaselt-õrnadest pilkudest, mis nii vähe mõjuvad naistele. Ma suunasin temale lornjeti ja märkasin, et ta naeratas Grušnitski pilgu üle ja et minu jultunud lornjett vihastas teda tõsiselt. Ja tõepoolest, kuidas tohib Kaukaasia armeelane suunata lornjetti Moskva vürstitarile? ...

13. mail.

Täna hommikul astus minu juurde sisse doktor: tema nimi on Verner, kuid ta on venelane. Mis on siin imelikku? Ma tundsin üht Ivanovi, kes oli sakslane.

Verner on tähelepanuväärne inimene mitmel põhjusel. Ta on skeptik ja materialist nagu peaaegu kõik arstiteadlased, aga ühtlasi ka poeet, ja mitte naljapärast, — ta on poeet tegudes alati ja sõnades sageli, ehkki pole oma elus kirjutanud kaht värssigi. Ta õppis tundma kõiki inimsüdame elavaid keeli, nagu õpitakse tundma laiba sooni, kuid ei osanud kunagi kasutada oma teadmisi: nii ei oska mõnikord suurepärane anatoom terveks ravida palavikust! Tavaliselt Verner naeris tasapisi oma haigete üle; aga ükskord nägin ma, kuidas ta nuttis sureva soldati juures ... Ta oli vaene, unistas miljonitest, aga raha pärast poleks teinud liigset sammugi. Kord rääkis ta mulle, et ta osutab lahkust ennem vaenlasele kui sõbrale, sest et see tähendaks oma heateo müümist, kuna vihkamine ainult tugevneb vastavalt vastase suuremeelsusele. Tal oli kuri keel: nii mõnigi tubli mehike sai tema epigrammi tõttu lollpea kuulsuse. Tema võistlejad, kadedad tervisvete arstid, lasksid lendu kuulduse, et ta joonistavat karikatuure oma haigete kohta, — haiged sattusid marru ja peaaegu kõik ütlesid end temast lahti. Tema sõbrad, s. o. kõik tõeliselt korralikud inimesed, kes teenisid Kaukaasias, püüdsid asjatult tema langenud usaldust jalule seada.

Tema välimus kuulus nende hulka, mis esimesel pilgul mõjuvad ebameeldivalt, kuid mis hakkavad meeldima hiljem, kui silm harjub ebakorrapärastes näojoontes nägema kogenud ning ülla hinge pitserit. On olnud juhtumeid, kus naised armusid meeletuseni säärastesse meestesse ja poleks nende inetust vahetanud kõige värskemate ning roosamate Endymionide[1] ilu vastu; ja naistele peab andma õiguse: nad omavad hingelise ilu instinkti. Sellepärast vist armastavadki Verneri-taolised mehed nii kirglikult naisi.

Verner oli kasvult väike, kõhn ja nõrk nagu laps; üks jalg oli

[1] Endymion — igavesti noor ja ilus noormees muinaskreeka mütoloogias.

tal teisest lühem nagu Byronilgi; kehaga võrreldes näis ta pea tohutu suurena; ta kandis lühikeseks lõigatud juukseid ja ta kolju ebatasasused, mis selletõttu nähtavaks said, oleksid hämmastanud frenoloogi [1] vastandlikkude kalduvuste kummalise põimumisega. Ta alati rahutud väikesed mustad silmad püüdsid tungida teie mõtetesse. Ta riietuses oli märgata maitset ja korralikkust; ta kõhnad, soonilised ning väikesed käed ilutsesid helekollastes kinnastes. Tema kuub, kaelaside ja vest olid alati musta värvi. Noorsugu kutsus teda Mefistoks [2]; ta näitas, nagu vihastuks ta selle hüüdnime üle, kuid tegelikult meelitas see tema enesearmastust. Me mõistsime teineteist kiiresti ja saime headeks tuttavateks, sest sõpruseks pole ma võimeline: kahest sõbrast on üks alati teise ori, ehkki sageli kumbki neist seda endale ei tunnista. Ori olla ma ei saa, aga valitseda sel juhul on kurnav vaev, sest et ühes sellega on tarvis ka petta; pealegi on mul teenreid ja raha! Vaat kuidas me saime headeks tuttavateks: kohtasin Vernerit S...is rohkearvulise ning kärarikka noorsoo keskel. Koosviibimise lõpu eel võttis jutt filosoofilis-metafüüsilise [3] suuna; arutleti veendumuste üle: igaüks oli veendunud kõige mitmesugusemates asjades.

«Mis minusse puutub, siis mina olen veendunud ainult ühes asjas...» ütles doktor.

«Milles siis?» küsisin ma, soovides teada saada inimese arvamust, kes oli seniajani vaikinud.

«Selles,» vastas ta, «et ma varem või hiljem ühel kaunil hommikul suren.»

«Ma olen rikkam kui teie,» ütlesin mina. «Mul on peale selle veel üks veendumus, — nimelt see, et mul oli ühel vastikul õhtul õnnetus sündida.»

Kõik leidsid, et me räägime rumalusi, aga tõeliselt polnud keegi neist ütelnud midagi targemat. Sellest hetkest peale hakkasime teineteist teiste hulgas tähele panema. Me saime sageli kokku ja arutlesime kahekesi väga tõsiselt abstraktsete küsimuste üle, kuni märkasime mõlemad, et me vastastikku teineteisele puru silma ajame. Siis, vaadates teineteisele tähendusrikkalt silma, nagu seda Cicero sõnade järgi tegid Rooma augurid [4], puhkesime naerma, ja kui olime küllalt naernud, lahkusime oma õhtuga rahul olles.

Ma lebasin diivanil, silmad lakke suunatud ja käed kukla alla pandud, kui Verner astus mu tuppa. Ta istus tugitooli, pani jalu-

---

[1] Frenoloogia — teooria, mis väidab, et erinevad vaimsed võimed on seotud kolju erineva kujuga.

[2] Mefisto — vanadest saksa muistendeist laenatud kurja vaimu nimetus. Mefisto — skeptiku kuju Goethe teoses «Faust».

[3] Metafüüsika — idealistlik filosoofia, mis vaatles **loodust liikumatuse** ja muutumatuse olukorras; Lermontovil on see käesoleval juhul mõtete uduse ja väga eluvõõra väljendamise pilkav nimetus.

[4] Augurid — vanas Roomas preestrid, kes ennustasid tulevikku lindude lennu ja laulu, ohvriloomade sisikonna jne. järgi.

tuskepi nurka, haigutas ja teatas, et õues muutub palavaks. Ma vastasin, et mind tülitavad kärbsed, — ja me jäime mõlemad vait.

«Pange tähele, armas doktor,» ütlesin ma, «et ilma lollideta oleks maailmas väga igav... Vaadake, meie oleme kaks tarka inimest; me teame juba ette, et iga asja üle võib lõpmatuseni vaielda, ja sellepärast me ei vaidle; me teame peaaegu kõiki teineteise salajasi mõtteid; üksainus sõna on meile terve lugu; näeme iga meie tundmuse tuuma läbi kolmekordse kesta. Kurb on meile naljakas, naljakas on kurb, üldiselt aga, tõtt öelda, me oleme kaunis ükskõiksed kõige suhtes peale iseenese. Niisiis, tunnete ja mõtete vahetust meie vahel olla ei saa: me teame teineteisest kõik, mida tahame teada, ja rohkem me teada ei taha; jääb üle üksainus abinõu: jutustada uudiseid. Rääkige mulle mõni uudis.»

Väsinuna pikast jutust sulgesin ma silmad ja haigutasin.

Ta vastas, olles pisut mõtelnud: «Teie targutuses on siiski üks mõte.»

«Kaks!» vastasin ma.

«Nimetage mulle üks, mina ütlen teise.»

«Hästi, alustage!» laususin ma, jätkates lakke vahtimist ja seesmiselt naeratades.

«Teie tahate teada midagi lähemalt kellegi tervisvetele sõitnu kohta ja ma juba aiman, kelle pärast te muretsete, sest et seal juba päriti teie järele.»

«Doktor! Me tõepoolest ei saa kõnelda: me loeme teineteise hingest.»

«Nüüd teine...»

«Teine mõte on see: ma tahtsin teid midagi jutustama panna; esiteks sellepärast, et kuulamine on vähem väsitav; teiseks ei saa midagi kogemata välja lobiseda; kolmandaks, võib teada saada võõrast saladust; neljandaks sellepärast, et niisugused targad inimesed nagu teie armastavad rohkem kuulajaid kui jutustajaid. Nüüd asja juurde. Mida vürstinna Ligovskaja rääkis teile minust?»

«Te olete väga kindel, et see oli vürstinna... ja mitte vürstitar?...»

«Täiesti kindel.»

«Miks?»

«Sellepärast, et vürstitar päris Grušnitski järele.»

«Teil on väga hea kujutlusvõime. Vürstitar ütles, et ta on kindel, et see soldatisinelis noormees on soldatiks degradeeritud duelli pärast...»

«Loodan, et te jätsite ta sellesse meeldivasse eksitusse...»

«Loomulikult.»

«Intriig on olemas!» hüüdsin ma vaimustuses. «Selle komöödia lahenduse eest me kanname hoolt. Saatus ilmselt hoolitseb selle eest, et mul poleks igav.»

«Mul on aimus,» ütles doktor, «et vaene Grušnitski saab teie ohvriks...»

«Edasi, doktor...»

«Vürstinna ütles, et teie nägu on talle tuttav. Ma tähendasin, et küllap ta kohtas teid Peterburis kuskil seltskonnas... ütlesin teie nime... See oli talle tuttav. Näib, et teie lugu on seal rohkesti kära teinud... Vürstinna hakkas jutustama teie seiklustest, lisades tõenäoliselt seltskonna keelepeksule oma märkusi... Tütreke kuulas uudishimulikult. Teie muutusite tema kujutluses moodsa romaani kangelaseks... Ma ei rääkinud vürstinnale vastu, ehkki teadsin, et ta kõneleb rumalusi.»

«Väärikas sõber!» sõnasin ma, sirutades talle käe. Doktor surus seda südamlikult ja jätkas:

«Kui soovite, ma esitlen teid...»

«Heldeke!» ütlesin ma käsi kokku lüües. «Kas kangelasi esitletakse? Nad ei tutvu teisiti, kui päästes oma armsamat kindlast surmast...»

«Ja te tahate tõepoolest vürstitariga lipitsema hakata?...»

«Vastupidi, hoopis vastupidi!... Doktor, viimaks ometi ma triumfeerin: teie ei mõista mind!... Muide, see kurvastab mind, doktor,» jätkasin ma pärast hetkelist vaikimist. «Ma ei avalda kunagi ise oma saladusi, vaid armastan väga, et neid ära arvatakse, sest niiviisi võin ma neid tarbe korral alati maha salata. Kuid te peate mulle kirjeldama mammakest ja tütrekest. Mis inimesed nad on?»

«Esiteks, vürstinna on neljakümneviie-aastane naine,» vastas Verner. «Tal on suurepärane magu, kuid veri on rikutud: põskedel on punased laigud. Viimase poole oma elust on ta veetnud Moskvas ja seal rahuliku eluga paksuks läinud. Ta armastab kõditavaid anekdoote ja kõneleb vahel ise ebaviisakaid asju, kui tütart pole toas. Ta avaldas mulle, et ta tütar on süütu nagu tuvi. Mis mul sellega asja?... Ma tahtsin talle vastata, et olgu ta mureta, ma ei ütle seda kellelegi! Vürstinna ravib reumat, tütar aga jumal teab mida. Käskisin mõlemal juua kaks klaasi väävelhaput vett päevas ja võtta kaks korda nädalas lahjendatud vanni. Vürstinna pole nähtavasti harjunud käsutama; ta tunneb austust tütre mõistuse ja teadmiste vastu, kes on lugenud Byronit inglise keeles ja tunneb algebrat: Moskvas on preilid, nagu näha, asunud õpetatust harrastama, ja teevad hästi, — tõepoolest! Meie mehed on üldiselt nii ebaarmastusväärsed, et nendega koketeerimine on targale naisele vist küll talumatu. Vürstinna armastab väga noormehi; vürstitar vaatab neile teataval määral põlastavalt: Moskva harjumus! Nad Moskvas aina elatuvadki neljakümne-aastastest naljahammastest.»

«Kas teie olete olnud Moskvas, doktor?»

«Jah, mul oli seal mõningane praksis.»

«Jätkake.»

«Ma olen vist juba kõik öelnud... Jah! Veel midagi: vürstitar näib armastavat arutleda tundmuste, kirgede ja muu säärase

üle... Ta oli ühe talve Peterburis ja see ei meeldinud talle, eriti seltskond: kindlasti võeti teda külmalt vastu.»

«Te ei näinud täna kedagi nende juures?»

«Vastupidi. Oli üks adjutant, üks triksis kaardiväelane ja keegi daam uustulnukate hulgast, vürstinna mehepoolne sugulane, väga kena, kuid nähtavasti väga haige... Kas te ei kohanud teda kaevu juures? Ta on keskmist kasvu, blond, korrapäraste näojoontega, tiisikushaige jumega ja paremal põsel on must sünnimärk: tema nägu hämmastas mind oma ilmekusega.»

«Sünnimärk!» pomisesin ma läbi hammaste. «Kas tõesti?»

Doktor vaatas mulle otsa ja ütles pidulikult, pannes käe mulle südamele: «Teie tunnete teda...» Mu süda lõi tõepoolest tugevamini kui harilikult.

«Nüüd on teie kord triumfeerida!» ütlesin ma. «Aga ma loodan teie peale: teie ei reeda mind. Ma pole teda veel näinud, kuid olen kindel, et tunnen teie portrees ära naise, keda vanasti armastasin... Ärge kõnelge talle minust sõnagi; kui ta küsib, suhtuge minusse halvasti.»

«Minugi pärast!» lausus Verner õlgu kehitades.

Kui ta oli läinud, valdas hirmus nukrus mu südant. Kas juhtis saatus meid jälle Kaukaasias kokku või sõitis ta meelega siia, et mind kohata?... Ja kuidas me kohtume?... Ja viimaks, kas see ongi tema?... Minu eelaimused ei petnud mind iialgi. Pole maailmas inimest, kelle üle minevikul oleks niisugust võimu kui minu üle. Igasugune möödunud kurbuse või rõõmu meeldetuletus tabab valusalt mu hinge ja toob sealt esile ikka needsamad helid... Ma olen rumalasti loodud: midagi ma ei unusta, — mitte midagi!

Pärast lõunat kella kuue paiku läksin bulvarile: seal oli rohkesti rahvast; vürstinna ja vürstitar istusid pingil, ümbritsetuina noormeestest, kes lipitsesid üksteise võidu. Ma võtsin istet natuke maad eemal teisel pingil, peatasin kaks tuttavat D... ohvitseri ja hakkasin neile midagi jutustama; nähtavasti oli see naljakas, sest nad puhkesid naerma nagu hullumeelsed. Uudishimu meelitas minu juurde mõningaid neist, kes ümbritsesid vürstitari; vähehaaval jätsid nad kõik tema maha ja ühinesid minu ringiga. Ma ei vaikinud: minu anekdoodid olid targad kuni rumaluseni, mu pilked mööduvate iseärakute kohta pöörasuseni tigedad... Ma jätkasin publiku lõbustamist kuni päikese loojumiseni. Vürstitar kõndis mitu korda ema käevangus minust mööda, saadetuna kellestki lonkavast taadikesest. Mitu korda väljendas ta pilk minule langedes pahameelt, püüdes teeselda ükskõiksust...

«Mis ta teile jutustas?» küsis ta ühelt neist noormeestest, kes olid viisakusest tema juurde tagasi läinud. «Kindlasti väga haaravat lugu — oma vägitegudest lahinguis?...» Ta ütles seda kaunis valjusti ja arvatavasti sihiga torgata mind. «Ahaa!» mõtlesin ma. «Teie olete tõsiselt vihane, armas vürstitar. Oodake, mis veel tuleb!»

Grušnitski jälgis teda nagu kiskja loom ega lasknud silmist: vean kihla, et ta hakkab homme paluma, et keegi esitleks teda vürstinnale. Sel saab olema väga hea meel, sest tal on igav.

16. mail.

Kahe päeva jooksul on mu asjad hirmsasti edenenud. Vürstitar vihkab mind täielikult; mulle räägiti juba edasi kaks-kolm epigrammi minu kohta, küllalt teravat, kuid ühtlasi ka väga meelitavat. Talle näib hirmus veider, et mina, kes ma olen harjunud hea seltskonnaga, kes ma olen nii lähedane tuttav tema Peterburi nõbudele ja tädidele, ei püüa temaga tuttavaks saada. Me kohtume iga päev kaevu juures bulvaril; ma kasutan kogu oma jõudu selleks, et eemale meelitada tema jumaldajaid, hiilgavaid adjutante, kahvatuid moskvalasi ja teisi, — ja see õnnestub mul peaaegu alati. Olen alati vihanud külalisi enda juures: nüüd on mul iga päev täis maja; lõunatatakse, süüakse õhtust, mängitakse — ja paraku, minu šampanja võidutseb tema magnetiliste silmakeste võimu üle!

Eile kohtasin teda Tšelahhovi kaupluses; ta kaupleb oivalist pärsia vaipa. Vürstitar palus oma mammakest mitte kitsi olla: see vaip kaunistaks nii väga tema kabinetti!... Ma andsin nelikümmend rubla rohkem ja ostsin vaiba ära; selle eest tasuti mulle pilguga, milles hiilgas kõige kütkestavam raev. Lõuna paiku lasksin ma sihilikult tema akende eest mööda talutada oma tšerkessi hobuse, kes oli kaetud selle vaibaga. Verner oli sel ajal nende juures ja jutustas mulle, et selle stseeni efekt oli kõige dramaatilisem. Vürstitar tahab õhutada minu vastu vaenulikkust; ma märkasin isegi, et kaks adjutanti tervitavad mind tema juuresolekul juba väga külmalt, kuid lõunatavad iga päev minu juures.

Grušnitski on võtnud salapärase ilme: käib käed selja taga ja ei tunne kedagi ära; jalg on tal järsku terveks saanud: ta vaevalt lonkab veel. Ta leidis juhuse alustada juttu vürstinnaga ja öelda mingi kompliment vürstitarile; too pole nähtavasti väga nõudlik, sest sellest ajast peale vastab ta Grušnitski tervitusele kõige armsama naeratusega.

«Kas sa kindlasti ei taha Ligovskajadega tuttavaks saada?» küsis Grušnitski minult eile.

«Kindlasti.»

«Heldeke, kõige meeldivam maja tervisvetel! Kogu siinne parem seltskond...»

«Mu sõber, mind on ka mitte-siinne hirmsasti ära tüüdanud. Aga kas sina käid nende juures?»

«Veel mitte. Olen paar korda vürstitariga kõnelnud, mitte rohkem. Tead, kuidagi ebamugav on end külla pakkuda, ehkki see on siin kombeks... Teine asi, kui ma kannaksin õlakuid...»

«Heldeke, nii oled sa ju hoopis huvitavam! Sa lihtsalt ei oska

oma kasulikku seisukorda ära kasutada... Ja soldatisinel teeb sind iga tundliku preili silmis kangelaseks ning kannatajaks.»

Grušnitski naeratas enesega rahulolevalt.

«Milline rumalus!» ütles ta.

«Ma olen kindel,» jätkasin ma, «et vürstitar on juba armunud sinusse.»

Ta punastas kõrvuni ja võttis täispuhutud ilme.

Oo, enesearmastus! Sa oled see kang, millega Archimedes [1] tahtis kergitada maakera!...

«Sinule on alati kõik nali!» ütles ta, tehes, nagu oleks ta pahane. «Esiteks, ta tunneb mind alles nii vähe...»

«Naised armastavad ainult neid, keda nad ei tunne.»

«Mul pole hoopiski pretensiooni talle meeldida: ma tahan lihtsalt tutvuda meeldiva majaga ja oleks väga naeruväärt, kui mul oleks mingeid lootusi... Aga vaat teie näiteks, teine asi! — teie, vallutajad Peterburist: ainult vaatate ja naised sulavad... Aga kas sa tead, Petšorin, mis vürstitar sinust rääkis?...»

«Kuidas? Ta on juba sulle minust rääkinud?...»

«Ära aga rõõmusta. Ma sattusin temaga kuidagi jutule kaevu juures, juhuslikult, tema kolmas sõna oli: «Kes on see härra, kel on niisugune ebameeldiv raske vaade? Ta oli teiega koos, siis...» Ta punastas ja ei tahtnud nimetada päeva, sest talle tuli meelde oma armas vemp. «Teie ei pruugi nimetada päeva,» vastasin ma talle. «See jääb mulle igaveseks meelde...» Mu sõber Petšorin, ma ei õnnitle sind; sa oled tema juures halvas kirjas... Tõepoolest kahju, sest Mary on väga armas!...»

Tuleb tähendada, et Grušnitski kuulub nende meeste hulka, kes kõneldes naisest, keda nad vaevalt tunnevad, nimetavad teda minu Mary'ks või minu Sophie'ks, kui sel on olnud õnn neile meeldima hakata. Ma tegin tõsise näo ja vastasin talle:

«Jah, ta on kena... Ainult vaata ette, Grušnitski! Vene preilid harrastavad enamikus ainult platoonilist armastust [2], segamata sellesse mõtet abielust; platooniline armastus on aga kõige rahutum. Vürstitar näib kuuluvat nende naiste hulka, kes tahavad, et neid lõbustataks. Kui tal on sinuga kaks minutit järgemööda igav, siis oled sa pääsematult kadunud. Sinu vaikimine peab äratama tema uudishimu, sinu jutt ei tohi teda iialgi täielikult rahuldada; sa pead teda iga minut erutama; ta ei hooli sinu pärast kümme korda avalikult üldisest arvamusest ja nimetab seda ohvriks, ja et hüvitada end selle eest, hakkab ta sind piinama, — hiljem aga ütleb lihtsalt, et ta ei või sind kannatada. Kui sa ei omanda võimu tema üle, siis isegi tema esimene suudlus ei anna sulle õigust teisele; ta koketeerib sinuga isu täis ja paari aasta pärast abiellub peletisega, alandlikkusest mammakese suhtes, ja hakkab end

[1] Archimedes (287—212 e. m. a.) — suur vana-kreeka matemaatik ja füüsik.

[2] Platooniline armastus — hingeline armastus, milles ei ole midagi meelelist.

veenma, et ta on õnnetu, et ta on armastanud ainult ühtainust inimest, see tähendab sind, kuid et taevas ei tahtnud teda ühendada sellega, sest et sellel oli seljas soldatisinel, ehkki selle paksu halli sineli all tuksus kirglik ning õilis süda...»

Grušnitski lõi rusikaga vastu lauda ja hakkas tuba mööda edasi-tagasi käima.

Ma naersin seesmiselt ja isegi naeratasin paar korda, kuid õnneks ta ei märganud seda. On ilmne, et ta on armunud, sest ta on muutunud veel usaldavamaks kui varem; talle on tekkinud isegi hõbedane sõrmus musta vaabaga, kohalik töö: see näis mulle kahtlasena... Ma hakkasin seda lähemalt silmitsema, ja mis ma näen!... selle siseküljele on lõigatud väikeste tähtedega nimi «Mary» ja selle kõrval — see kuupäev, millal vürstitar tõstis üles kuulsa klaasi. Ma jätsin oma avastuse salajasse; ma ei taha teda sundida üles tunnistama; ma tahan, et ta ise valiks mind oma usaldusmeheks, — ja siis alles hakkan ma nautima...

Täna tõusin ma hilja. Tulen kaevu juurde: kedagi ei ole enam. Hakkas palavaks muutuma; valged hatused pilvekesed jooksid kiiresti lumiste mägede poolt, tõotades äikest; Mašuki pea suitses nagu kustutatud tõrvik; tema ümber põimusid ja roomasid nagu maod hallid pilvetükid, takistatud oma tõttamises ja otsekui kinni jäänud ta okkalise põõsastiku külge. Õhk oli täis elektrit. Hakkasin minema viinapuu-alleed mööda, mis viis grotti [1], olin nukras meeleolus. Mõtlesin sellele noorele naisele sünnimärgiga põsel, kellest mulle kõneles doktor... Miks on ta siin? Ja miks ma arvan, et see on tema? Ja miks olen ma selles isegi nii kindel? Kas on vähe naisi sünnimärgiga põsel? — Niiviisi arutledes jõudsin groti juurde. Näen: selle võlvi jahedas varjus, kivist pingil istub õlgkübaraga naine, must sall ümber, pea rinnale vajunud; kübar varjas ta nägu. Tahtsin juba tagasi pöörduda, et mitte segada tema unistusi, kui ta mulle otsa vaatas.

«Veera!» hüüatasin ma tahtmatult.

Ta võpatas ja kahvatus: «Ma teadsin, et te olete siin,» ütles ta. Ma istusin tema kõrvale ja võtsin tal käest kinni. Ammu unustatud värin läbis mu sooni seda armast häält kuuldes. Ta vaatas mulle silma oma sügavate ning rahulikkude silmadega: nad väljendasid umbusku ja midagi etteheite-taolist.

«Me pole teineteist kaua näinud,» ütlesin ma.

«Kaua, ja oleme mõlemad palju muutunud!»

«Niisiis sa ei armasta mind enam!...»

«Ma olen abielus!...» lausus ta.

«Jälle? Mõned aastad tagasi oli see põhjus samuti olemas, kuid ometi...»

Ta tõmbas oma käe minu omast ära ja ta põsed lõid hõõguma.

«Võib-olla sa armastad oma teist meest?...»

---

[1] Grott — looduslik või kunstlik koobas mäes.

Ta ei vastanud ja pöördus kõrvale.

«Või on ta väga armukade?»

Vaikus.

«Mis siis? Ta on noor, ilus, vist küll eriti rikas ja sa kardad . . .» Ma vaatasin talle otsa ja ehmusin: ta nägu väljendas sügavat meeleheidet, silmis sätendasid pisarad.

«Ütle mulle,» sosistas ta viimaks, «kas sul on väga lõbus mind piinata? Ma peaksin sind vihkama. Sellest ajast saadik, kui me teineteist tunneme, ei ole sa mulle andnud midagi muud peale kannatuste . . .» Ta hääl hakkas värisema, ta kummardus minu poole ja laskis pea mu rinnale.

«Võib-olla,» mõtlesin ma, «sa just sellepärast mind armastasidki: rõõmud ununevad, kurvastused aga mitte kunagi . . .»

Ma embasin teda tugevasti ja nii me jäime kauaks. Lõpuks meie huuled lähenesid ja ühinesid kuumaks, joobnustavaks suudluseks; ta käed olid külmad nagu jää, pea kuumas. Nüüd algas meie vahel üks neist kõnelustest, millel paberi peal pole mõtet, mida ei saa korrata ega isegi mitte meeles pidada: häälikute tähendus asendab ja täiendab sõnade tähendust nagu itaalia ooperis.

Ta on kategooriliselt selle vastu, et ma tutvuksin tema mehega — selle lonkava taadikesega, keda ma kord möödaminnes nägin bulvaril: ta abiellus temaga oma poja pärast. Mees on rikas ja põeb reumat. Ma ei lubanud endale ühtki pilget tema kohta: Veera austab teda kui isa — ja hakkab petma kui meest . . . Kummaline asi on inimese süda üldse ja naise oma eriti!

Veera mees, Semjon Vassiljevitš G . . . v on vürstinna Ligovskaja kauge sugulane. Nad elavad kõrvuti; Veera käib sageli vürstinna pool; ma andsin talle sõna tutvuda Ligovskajadega ja lipitseda vürstitariga, et temalt tähelepanu kõrvale juhtida. Niiviisi ei läinud mu plaanid põrmugi segi ja mul saab olema lõbus . . .

Lõbus! . . . Jah, mul on juba see hingelise elu periood seljataga, millal otsitakse ainult õnne, millal süda tunneb vajadust armastada kedagi tugevasti ning kirglikult: nüüd tahan ma ainult olla armastatud ja sedagi väga väheste poolt; mulle näib isegi, et ühest püsivast kiindumusest oleks mulle küllalt: südame armetu harjumus! . . .

Üks asi on mulle alati paistnud imelik: ma pole iialgi muutunud armastatud naise orjaks; vastupidi, ma olen alati omandanud võitmatu võimu nende tahte ja südame üle, ilma et oleksin seda hoopiski püüdnud. Millest see tuleb? Kas sellest, et ma ei pea kunagi midagi väga kalliks ja et nad kartsid iga hetk mind kaotada? Või on see tugeva organismi magnetiline mõju? Või ma lihtsalt pole kohanud kangekaelse iseloomuga naist?

Pean tunnistama, et ma tõesti ei salli karakteriga naisi: ons see nende asi! . . .

Tõsi küll, nüüd tuli mul meelde: üks kord, ainult üksainus kord armastasin ma tugeva tahtejõuga naist, keda ei suutnud iialgi võita . . . Me lahkusime vaenlastena, — ja siiski võib olla, et kui

ma oleksin teda kohanud viis aastat hiljem, oleksime lahkunud teisiti...

Veera on haige, väga haige, kuigi ta seda ei tunnista; ma kardan, kas tal pole tiisikus või see haigus, mida nimetatakse *fièvre lente* [1], — hoopiski mitte vene haigus, ja tal pole meie keeles nimegi.

Äike tabas meid grotis ja pidas kinni liigse pooltunni. Veera ei sundinud mind truudust vanduma, ei pärinud, kas ma olen armastanud teisi sellest ajast saadik, kui me lahkusime... Ta usaldas end uuesti minu hoolde endise muretusega, — ja ma ei peta teda: ta on ainuke naine maailmas, keda ma ei suudaks petta. Ma tean, me lahkume varsti jälle ja võib-olla igaveseks: läheme kumbki oma teed kuni hauani; — kuid mälestus temast jääb minu hinges puutumatuks; olen seda talle alati korranud ja ta usub mind, ehkki räägib vastupidist.

Viimaks me lahkusime; ma jälgisin teda kaua pilguga, kuni ta kübar kadus põõsastiku ja kaljude taha. Mu süda tõmbus valusalt kokku nagu pärast esimest lahkumist. Oo, kuidas ma rõõmustasin selle tundmuse üle! Kas viimaks noorus oma heategevate tormidega tahab minu juurde tagasi pöörduda või on see ainult tema hüvastijätupilk, viimne kink — mälestuseks? Naljakas on mõelda, et välimuselt olen ma alles poisike: nägu, ehkki kahvatu, on veel värske; liikmed on painduvad ning saledad; tihedad juuksed on lokkis, silmad leegitsevad, veri keeb...

Koju tagasi jõudes istusin hobuse selga ja ratsutasin steppi. Ma armastan ratsutada tulisel hobusel kõrges rohus, vastu kõrbetuult; ahnelt hingan ma lõhnavat õhku ja suunan pilgud sinisesse kaugusse, püüdes tabada iga hetkega selgemaks ja selgemaks muutuvate esemete ähmaseid piirjooni. Milline tusk ka ei lasuks südamel, milline rahutus ka ei piinaks mõtet, kõik hajub silmapilkselt; hingel hakkab kerge, keha väsimus võidab mõistuse ärevuse. Pole olemas naise pilku, mida ma ei unustaks nähes kurrulisi, lõunamaisest päikesest valgustatud mägesid, nähes helesinist taevast või kuulates kaljult kaljule langeva jõe kohinat.

Ma arvan, et oma vahitornides haigutavad kasakad, nähes mind ratsutavat ilma vajaduse ja sihita, murdsid kaua pead selle mõistatuse üle, kuna nad riietuse järgi pidasid mind kindlasti tšerkessiks. Mulle on tõepoolest öeldud, et tšerkessi kostüümis ratsa sarnanevat ma rohkem kabardiiniga kui paljud kabardiinid ise. Ja tõesti, mis puutub sellesse suursugusesse lahinguülikonda, siis olen ma täielik dändi: mitte ühtki liigset tressi; relvastus on hinnaline lihtsas väljatöötuses; karusnahk mütsil pole liiga pika ega liiga lühikese karvaga; säärekatted ja saapad võimaliku täpsuseni parajad; bešmett valge, tšerkessi kuub tumepruun. Ma õppisin kaua mägilaste kehahoidu: mitte millegagi ei saa nii meelitada mu enesearmastust, kui tunnustades mu oskust ratsutada kaukaasia

[1] Kurnav palavik.

viisi. Ma pean nelja hobust: üht enda jaoks, kolme tuttavate jaoks, et poleks igav üksinda mööda välja luusida; nad võtavad meelsasti mu hobuseid ja ei ratsuta kunagi minuga seltsis. Oli juba kell kuus pärast lõunat, kui mulle meenus, et on aeg lõunatada. Mu hobune oli väsinud; ma sõitsin teele, mis viis Pjatigorskist saksa kolooniasse, kuhu tervisvete seltskond sõidab sageli *en piquenique* [1]. Tee kulgeb loogeldes puhmastikkude vahel, laskudes väikestesse nõgudesse, kus voolavad sulisevad ojad kõrge rohu varjus; ümberringi kerkivad amfiteatrina Beštu, Zmeinaja, Železnaja ja Lõssaja mäe sinised massiivid. Laskunud ühte niisugustest nõgudest, mida siinses murrakus nimetatakse balka'deks, peatusin ma, et joota hobust; sel ajal ilmus teel nähtavale kärarikas ning hiilgav kavalkaad; daamid mustades ja helesinistes ratsutamiskleitides, kavalerid kostüümides, mis moodustasid tšerkessi ja nižni-novgorodi riietuse segu; kõige ees ratsutas Grušnitski vürstitar Maryga.

Tervisvetel olevad daamid usuvad veel tšerkesside kallaletunge päise päeva ajal; arvatavasti sellepärast oli Grušnitski soldatisineli peale riputanud mõõga ja paari püstoleid: ta oli kaunis naeruväärne selles sangarlikus riietuses. Kõrge põõsas varjas mind nende eest, kuid läbi selle lehtede võisin ma kõike näha ja nende näoilme järgi mõista, et vestlus oli sentimentaalne. Viimaks jõudsid nad kallaku juurde; Grušnitski võttis vürstitari hobuse ratsutist kinni ja siis kuulsin ma nende jutu lõppu.

«Ja teie tahate kogu eluajaks jääda Kaukaasiasse?» küsis vürstitar.

«Mis on mulle Venemaa?» vastas tema kavaler. «Maa, kus tuhanded inimesed hakkavad minu peale vaatama põlgusega, sellepärast et nad on minust rikkamad, kuna siin aga — siin ei takistanud see paks sinel mind tutvumast teiega . . .»

«Vastupidi . . .» ütles vürstitar punastades.

Grušnitski nägu väljendas rahulolu. Ta jätkas:

«Siin möödub mu elu kärarikkalt, märkamatult ning kiiresti metslaste kuulide all ja kui jumal saadaks mulle iga aasta ühe helge naisepilgu, ühe niisuguse nagu . . .»

Sel ajal jõudsid nad minu kohale; ma lõin hobust nuudiga ja ratsutasin põõsa tagant välja . . .

«Mon dieu, un circassien! . . .» [2] karjatas vürstitar hirmunult.

Et teda oma arvamusest täielikult loobuma panna, vastasin ma prantsuse keeli, kergelt kummardades:

«Ne craignez rien, madame, — je ne suis pas plus dangereux que votre cavalier.» [3]

Ta hämmeldus, — aga mispärast? Kas oma eksituse pärast või sellepärast, et minu vastus tundus talle jultununa? Ma sooviksin,

---

[1] *En piquenique* — piknikule, lõbusõidule linnast välja.

[2] Mu jumal, tšerkess!

[3] Ärge kartke, preili, — ma pole hädaohtlikum kui teie kavaler.

et mu viimane oletus oleks õige. Grušnitski heitis mulle rahulolematu pilgu.

Hilja õhtul, see on kella üheteistkümne paiku, läksin jalutama bulvari pärnaalleele. Linn magas, ainult mõnedes akendes vilkusid tuled. Kolmest küljest mustendasid kaljuharjad, Mašuki harud, mille tipul lebas pahaendeline pilveke; idas tõusis kuu; kauguses sätendasid hõbedase palistusena lumised mäed. Tunnimeeste hõiked vaheldusid ööseks maha lastud kuumade allikate kohinaga. Aeg-ajalt kajasid tänaval hobuse kõlavad sammud, mida saatis nogai kaariku kriuksumine ja kurvameelne tatari laul. Ma istusin pingile ja jäin mõttesse... Tundsin vajadust avaldada oma mõtteid sõbralikus vestluses... Aga kellega? «Mis teeb praegu Veera?» mõtlesin ma. Ma oleksin palju andnud selle eest, et sel minutil ta kätt pigistada.

Järsku kuulen kiireid ning ebaühtlasi samme... Kindlasti Grušnitski... Nii ongi!

«Kust sa tuled?»

«Vürstinna Ligovskaja juurest,» vastas ta väga tähtsalt. «Kuidas Mary laulab!...»

«Tead mis?» ütlesin ma talle. «Vean kihla, et ta ei tea, et sa oled junkur. Ta arvab, et sa oled degradeeritud...»

«Võib-olla! Mis mul sellega asja!...» sõnas ta hajameelselt.

«Ma räägin seda ainult niisama...»

«Aga kas sa tead, et sa tema täna hirmsasti ära vihastasid? Ta leidis, et see on kuulmatu jultumus. Ma sain teda vaevu veenda, et sa oled nii hästi kasvatatud ja tunned nii hästi seltskonda, et sul ei võinud olla kavatsust teda solvata. Ta ütleb, et sul on jultunud vaade, et sa oled kindlasti endast kõige paremas arvamuses.»

«Ta ei eksi... Aga kas sa ei taha tema eest välja astuda?»

«Mul pole kahjuks veel seda õigust...»

«Ohoo!» mõtlesin ma. «Tal on nähtavasti juba lootusi...»

«Muide, sul endal on halvem,» jätkas Grušnitski. «Nüüd on sul raske nendega tuttavaks saada. Kahju! See on üks kõige meeldivamaid maju, mida ma üldse tunnen...»

Ma naeratasin seesmiselt.

«Kõige meeldivam maja on mulle praegu minu oma,» ütlesin ma haigutades ja tõusin, et minna.

«Kuid tunnista, et sa kahetsed...»

«Milline rumalus! Kui ma tahan, siis olen juba homme õhtul vürstinna juures...»

«Saame näha...»

«Et sulle meelehead teha, hakkan isegi lipitsema vürstitariga...»

«Kui ta ainult tahab sinuga rääkida...»

«Ma ootan vaid seda hetke, millal sinu jutt talle igavaks muutub... Hüvasti!...»

«Aga mina lähen kolama, — ei saa praegu mingi hinna eest

uinuda... Kuule, lähme parem restorani, seal mängitakse... ma vajan praegu tugevaid elamusi...»

«Soovin sulle kaotust...»

Ma läksin koju.

21. mail.

On möödunud ligi nädal, aga ma pole veel tutvunud Ligovskajadega. Ootan soodsat juhust. Grušnitski järgneb vürstitarile kõikjale nagu vari; nende kõnelused on lõpmatud: millal ta ometi temale igavaks muutub?... Ema ei pööra sellele tähelepanu, sest Grušnitski p o l e p e i g m e e s. Vaat kus emade loogika! Ma olen märganud kaht-kolme õrna pilku, — sellele on tarvis lõpp teha.

Eile ilmus esimest korda kaevu juurde Veera... Ta pole sellest ajast saadik, kui me kohtusime grotis, kodunt väljas käinud. Me lasksime üheaegselt klaasid alla ja kummardudes ütles ta mulle sosinal:

«Sa ei taha Ligovskajadega tuttavaks saada!... Ainult seal me võime teineteist näha...»

Etteheide!... Tüütav! Aga ma olen seda ära teeninud...

Muide: homme on restorani saalis eelregistreerimisega ball ja ma tantsin seal vürstitariga masurkat.

22. mail.

Restorani saal on muutunud aadlikogu saaliks. Kell üheksa sõitsid kõik kohale. Vürstinna ühes tütrega saabus viimaste hulgas. Paljud daamid vaatasid teda kadeduse ja vaenulikkusega, sest vürstitar Mary riietub maitsekalt. Need, kes loevad endid kohalikkudeks aristokraatideks, liitusid kadedust varjates temaga. Kus on naiste seltskond, seal paraku tekib kohe kõrgem ja alam ring. Akna juures rahva hulgas seisis Grušnitski, nägu vastu klaasi surutud, ja ei pööranud silmi oma jumalannalt; see noogutas möödudes talle vaevalt märgatavalt peaga. Grušnitski lõi särama nagu päike... Tantsud algasid polkaga; seejärel mängiti valssi. Kannused hakkasid kõlisema, sabakuubede hõlmad kerkisid ja lõid keerlema.

Ma seisin ühe paksu daami taga, kes oli varjatud roosadest sulgedest; ta kleidi kohevus tuletas meelde krinoliinide[1] aegu ja ta ebasileda naha kirjusus mustast taftist ilutäppide õnnelikku ajastut. Kõige suurem soolatüügas ta kaelal oli varjatud kaelakee pandlaga. Ta kõneles oma kavalerile, tragunikaptenile:

«See vürstitar Ligovskaja on äärmiselt talumatu tüdruk! Kujutlege, ta tõukas mind ja ei vabandanud, vaid pöördus isegi ringi ja

---

[1] K r i n o l i i n — lai seelik, mida hoidsid üleval vaalaluust plaadikesed; oli moes XVII—XVIII saj.

vaatas mind läbi lornjeti... *C'est impayable!*...[1] Ja millega ta uhkustab? Teda oleks vaja õpetada...»

«Sellega see asi ei jää!» vastas teenistusvalmis kapten ja läks teise tuppa.

Ma astusin otsekohe vürstitari juurde, paludes teda valsile, kasutades siinsete kommete vabadust, mis lubavad tantsida võõraste daamidega.

Ta suutis end vaevu sundida mitte naeratama ja varjata oma võiduröömu; tal õnnestus aga küllalt kiiresti teha täiesti ükskõikne ja isegi range nägu. Ta asetas käe hooletult mu õlale, kallutas peakese kergelt küljele ja me hakkasime tantsima. Ma ei tunne iharamat ning painduvamat pihta! Ta värske hingeõhk puudutas mu nägu; vahetevahel libises valsikeerises oma kaaslastest eraldunud juuksekihar üle mu kuuma põse... Ma tegin kolm tuuri. (Ta tantsib valssi imehästi.) Ta hingeldas, ta silmad tuhmusid, poolavatud huuled suutsid vaevalt sosistada paratamatult vajaliku: *«Merci, monsieur.»*[2]

Mõneminutilise vaikimise järel ütlesin ma talle, tehes kõige alandlikuma näo:

«Ma kuulsin, vürstitar, et olles teile veel täiesti võõras, on mul juba olnud õnnetus pälvida teie ebasoosingut... et te leidsite mind olevat jultunud... Kas see tõesti on tõsi?»

«Ja teie tahaksite nüüd seda minu arvamust kinnitada?» vastas ta iroonilise grimassiga, mis muide väga hästi sobib ta liikuva näoilmega.

«Kui mul on olnud julgust teid millegagi solvata, siis lubage mul omada veelgi suuremat julgust — paluda teilt andestust... Ja ma tõesti sooviksin väga teile tõestada, et te olete minu suhtes eksinud...»

«See saab teil olema küllalt raske...»

«Miks nii?...»

«Sellepärast, et te meie pool ei käi, need ballid aga arvatavasti ei kordu sagedasti.»

See tähendab, mõtlesin ma, et nende uks on mulle jäädavalt suletud.

«Teate, vürstitar,» ütlesin ma pisut pahaselt, «kunagi ei tohi kahetsevat süüdlast ära põlata: ta võib ahastusest veel kahekordselt kuritegelikuks muutuda... ja siis...»

Meid ümbritsejate naer ja sosistamine sundisid mind ümber pöörduma ja oma lauset katkestama. Mõni samm minust eemal seisis grupp mehi ja nende hulgas tragunikapten, kes oli avaldanud vaenulikke kavatsusi armsa vürstitari suhtes. Ta oli eriliselt millegagi väga rahul, hõõrus käsi, naeris ja pilgutas kaaslastele silma. Äkki eraldus nende keskelt frakis härra pikkade vurrude ning punase näoga ja suunas oma ebakindlad sammud otse vürsti-

---

[1] See on talumatu!
[2] Tänan, härra.

tari poole: ta oli purjus. Peatudes hämmeldunud vürstitari ees ja asetades käed seljale, jäi ta talle oma tuhm-hallide silmadega otsa vahtima ja lausus kähiseva diskandiga:

«Permetee[1] ... noh, mis siin ikka! ... lihtsalt angažeerin[2] teid masurkaks ...»

«Mis te soovite?» sõnas vürstitar väriseva häälega, heites anuva pilgu ümberringi. Oh häda! Ta ema oli kaugel, ka ühtki ta tuttavat kavaleri polnud lähedal; üks adjutant nähtavasti nägi seda kõike, kuid peitis end rahvahulga taha, et mitte saada asjasse segatud.

«Noh?» ütles purjus härra, pilgutades silma tragunikaptenile, kes julgustas teda märkidega: «Kas te siis ei soovi? ... Mul on jällegi au angažeerida teid *pour mazure*[3] ... Võib-olla te arvate, et ma olen purjus? Sellest pole midagi! ... On hoopis vabam, võin teile kinnitada ...»

Nägin, et vürstitar on valmis hirmust ja pahameelest minestusse langema.

Ma astusin purjus härra juurde, võtsin tal kaunis tugevasti käest kinni ja vaadates talle teraselt silma, palusin teda eemalduda, — «sellepärast,» lisasin ma, «et vürstitar lubas juba ammugi masurkat minuga tantsida.»

«Noh, pole midagi parata! ... Teine kord!» ütles ta naerma hakates ja eemaldus oma piinlikkust tundvate kaaslaste juurde, kes ta kohe teise tuppa viisid.

Ma sain tasuks sügava, imekauni pilgu.

Vürstitar astus oma ema juurde ja jutustas talle kõik ära; see otsis mu rahvahulgast üles ja tänas mind. Ta teatas mulle, et tundis mu ema ja sõbrustas poole tosinaga mu tädidest.

«Ma ei tea, kuidas on juhtunud, et me pole seniajani teiega tuttavad,» lisas ta. «Kuid tunnistage, et teie üksinda olete selles süüdi: te võõrastate kõiki nii, et see kuhugi ei kõlba. Loodan, et minu võõrastetoa õhk hajutab teie spliini ... Eks ole tõsi?»

Ma ütlesin talle ühe neist fraasidest, mis peavad igaühel sääraseks juhuks valmis olema.

Kadrillid kestsid hirmus kaua.

Viimaks kajas rõdult masurka; me asusime vürstitariga kohtadele.

Ma ei vihjanud kordagi ei purjus härrale, ei oma endisele käitumisele ega Grušnitskile. Mulje, mida temale oli avaldanud ebameeldiv stseen, hajus vähehaaval, ta näoke lõi õitsele; ta naljatas väga armsalt; ta jutt oli teravmeelne, ilma pretensioonita teravmeelsusele, elav ning vaba; ta tähelepanekud mõnikord sügavad ... Ma andsin talle väga segase fraasiga mõista, et ta meeldib mulle ammugi. Ta langetas pea ja punastas kergelt.

---

[1] Permetee — lubage (moonutatud prantsuse keeles).
[2] Angažeerima — tantsima paluma.
[3] *Pour mazure* — masurkaks (moonutatud prantsuse keeles).

«Te olete imelik inimene!» ütles ta siis, tõstes minule oma sametised silmad ja sunnitult naerma puhkedes.

«Ma ei tahtnud teiega sellepärast tuttavaks saada,» jätkasin ma, «et teid ümbritseb liiga tihe austajate hulk ja ma kartsin selles täielikult kaduda.»

«Te kartsite asjatult! Nad kõik on äärmiselt igavad...»

«Kõik! Kas tõesti kõik?»

Ta vaatas mulle teraselt otsa, otsekui püüdes midagi meelde tuletada, punastas siis jälle kergelt ja lausus lõpuks resoluutselt: «Kõik!»

«Isegi mu sõber Grušnitski?»

«Ons ta teie sõber?» küsis ta, väljendades teataval määral kahtlust.

«Jah.»

«Tema muidugi ei kuulu igavate liiki...»

«Kuid õnnetute liiki,» ütlesin ma naerdes.

«Muidugi! Ja teile on see naljakas? Ma sooviksin, et teie oleksite tema asemel...»

«Mis siis? Olin ise ka kunagi junkur ja see oli tõesti kõige ilusam aeg mu elus!»

«Kas ta on siis junkur?...» küsis ta kiiresti ja lisas siis: «Mina aga mõtlesin...»

«Mis te mõtlesite?...»

«Ei midagi!... Kes on see daam?»

Nüüd muutis vestlus suunda ja enam selle juurde tagasi ei pöördunud.

Masurka lõppes ja me lahkusime teineteisest — nägemiseni. Daamid sõitsid laiali... Ma läksin õhtust sööma ja kohtasin Vernerit.

«Ahaa!» ütles ta. «Niisugune te oletegi! Ja ise ei tahtnud vürstitariga teisiti tutvuda, kui päästes teda kindlast surmast.»

«Ma tegin paremini,» vastasin ma talle. «Päästsin ta minestusest ballil!...»

«Kuidas nii? Jutustage!...»

«Ei, arvake ära, — oh teid, kes te kõik asjad maailmas ära arvate!»

23. mail.

Kella seitsme paiku õhtul jalutasin bulvaril. Grušnitski nägi mind eemalt ja tuli minu juurde: mingi naljakas vaimustus hiilgas ta silmis. Ta pigistas tugevasti mu kätt ja ütles traagilise häälega:

«Tänan sind, Petšorin... Sa mõistad mind?...»

«Ei, kuid igal juhul see ei vääri tänu,» vastasin ma ja mul polnud tõesti mingit heategu südametunnistusel.

«Kuidas? Aga eile? Kas sa oled unustanud?... Mary jutustas mulle kõik...»

«Kuidas nii? Kas teil on nüüd juba kõik ühine, ka tänulikkus?...»

«Kuule,» ütles Grušnitski väga tähtsalt, «palun ära heida nalja mu armastuse üle, kui sa tahad jääda mu sõbraks... Vaata: ma armastan teda meeletult... ja ma arvan, ma loodan, et ka tema armastab mind... Mul on sinule palve: sa oled täna õhtul nende juures; luba, et sa kõike tähele paned; ma tean, sa oled kogenud neis asjades, sa tunned naisi paremini kui mina... Naised, naised! Kes neist aru saab? Nende naeratused räägivad vastu nende pilkudele, nende sõnad tõotavad ja ahvatlevad, aga nende hääle kõla tõukab eemale... Kord nad mõistavad ja aimavad ühe hetkega meie kõige salajasemat mõtet, teinekord ei saa nad aru kõige selgemaist vihjetest... Näiteks kas või vürstitar: eile ta silmad leegitsesid kirest, peatudes minul, täna on nad tuhmid ning külmad...»

«See on võib-olla vete mõju tagajärg,» vastasin ma.

«Sa näed kõiges halba külge... materialist!» lisas ta põlastavalt. «Muide, muudame mateeriat [1],» ja rahul olles halva kalambuuriga, muutus ta rõõmsaks.

Kella üheksa paiku läksime koos vürstinna juurde.

Möödudes Veera akendest, nägin teda akna juures. Me heitsime teineteisele põgusa pilgu. Ta astus varsti pärast meid Ligovskajade võõrastetuppa. Vürstinna esitles mind talle kui oma sugulasele. Joodi teed; külalisi oli palju; vestlus oli üldine. Ma püüdsin meeldida vürstinnale, naljatasin, panin ta mitu korda südamest naerma; ka vürstitar tahtis paar korda naerma pahvatada, kuid hoidis end tagasi, et mitte endale võetud rollist välja langeda. Ta leiab, et rangus sobib talle, — ja võib-olla ta ei eksi. Grušnitski näib olevat väga rõõmus, et minu lõbusus ei nakata vürstitari.

Pärast teed läksid kõik saali.

«Oled sa rahul mu kuulekusega, Veera?» küsisin ma temast möödudes.

Ta heitis mulle pilgu täis armastust ning tänulikkust. Ma olen harjunud nende pilkudega; aga kunagi moodustasid nad mu õndsuse. Vürstinna pani tütre istuma klaveri ette; kõik palusid teda laulda midagi, — mina vaikisin ja kasutades segadust, eemaldusin Veeraga akna juurde, sest ta tahtis mulle öelda midagi meile mõlemale väga tähtsat... Tuli välja — rumalus...

Vürstitari aga pahandas mu ükskõiksus, nagu ma võisin taibata ühest tigedast, sätendavast pilgust... Oo, ma mõistan imehästi seda kõnet, tumma, kuid väljendusrikast, nappi, kuid võimast!...

Ta hakkas laulma: ta hääl on üsna kena, aga ta laulab halvasti... Muide, ma ei kuulanud. See-eest Grušnitski, toetudes küünarnukkidega klaverile tema vastas, õgis teda silmadega ja kordas iga minut poolkuuldavalt: *«Charmant! Délicieux!»* [2]

---

[1] Mateeria — siin: kõneaine.

[2] Võluv! Oivaline!

«Kuule,» ütles mulle Veera, «ma ei taha, et sa tutvuksid mu mehega, kuid sa pead tingimata meeldima vürstinnale. Sul on see kerge: sa võid kõik, mida tahad. Me saame ainult siin teineteist näha...»

«Ainult?...»

Ta punastas ja jätkas:

«Sa tead, et ma olen sinu ori, ma pole iialgi osanud sulle vastu seista... ja ma saan selle eest oma karistuse: sa lakkad mind armastamast! Ma tahan vähemalt säilitada oma reputatsiooni... mitte enda jaoks: sa tead seda väga hästi! Oo, ma palun sind: ära piina mind endiselt oma tühjade kahtluste ja teeseldud külmusega. Võib-olla ma suren varsti, ma tunnen, et muutun päevpäevalt nõrgemaks... ja sellest hoolimata ei saa ma mõtelda tulevasele elule, ma mõtlen ainult sinule... Teie, mehed, ei mõista pilgu, käepigistuse naudingut... mina aga, vannun sulle, tunnen sinu häält kuulates nii sügavat, kummalist õndsust, et kõige kuumemadki suudlused ei suuda seda asendada.»

Vahepeal oli vürstitar Mary lakanud laulmast. Kiiduavalduste mühin kajas tema ümber; ma astusin tema juurde kõige viimasena ja ütlesin talle kaunis hooletult midagi ta hääle kohta.

Ta tegi grimassi, lükates alumise huule ette ja tehes väga pilkava reveransi.

«See on mulle seda meelitavam,» ütles ta, «et teie mind üldse ei kuulanud. Aga võib-olla te ei armasta muusikat?...»

«Vastupidi... pärast lõunat eriti.»

«Grušnitskil on õigus, kui ta ütleb, et teil on kõige proosalisemad maitsed... ja ma näen, et teie armastate muusikat gastronoomilises mõttes...»

«Te eksite jällegi: ma pole sugugi gastronoom, — mul on äärmiselt halb seedimine. Kuid muusika pärast lõunat uinutab, magamine pärast lõunat aga on tervislik: järelikult armastan ma muusikat meditsiinilises mõttes. Õhtul aga seevastu erutab ta liiga mu närve: ma muutun kas liiga kurvaks või liiga lõbusaks. Nii üks kui teine on väsitav, kui pole kindlat põhjust kurvastamiseks ega rõõmustamiseks, ja pealegi on kurbus seltskonnas naeruväärne, liiga suur lõbusus aga ebasünnis...»

Ta ei kuulanud lõpuni, läks eemale, istus Grušnitski kõrvale, ja nende vahel algas mingi sentimentaalne vestlus: vürstitar vastas nähtavasti ta tarkadele fraasidele kaunis hajameelselt ning ebaõnnestunult, ehkki püüdis näidata, nagu kuulaks ta teda tähelepanelikult, sest Grušnitski vaatas talle mõnikord imestusega otsa, püüdes mõista ta rahutus pilgus vahetevahel avalduva sisemise erutuse põhjust...

Kuid ma olen teid mõistnud, armas vürstitar, olge ettevaatlik! Teie tahate mulle tasuda sama mõõduga, puudutada mu eneseарmastust, — see ei õnnestu teil! Aga kui te kuulutate mulle sõja, siis olen ma halastamatu.

Õhtu kestel püüdsin ma mitu korda meelega segada end nende

vestlusse, kuid vürstitar võttis mu märkused vastu kaunis külmalt, ja lõpuks ma eemaldusin teeseldud pahameelega. Vürstitar triumfeeris, Grušnitski samuti. Triumfeerige, mu sõbrad, rutake... teie võidurõõm ei kesta kaua!... Paraku on mul eelaimus... Tutvudes naisega, olen ma alati eksimatult ära tundnud, kas ta hakkab mind armastama või mitte...

Ülejäänud osa õhtust veetsin Veera kõrval ja vestlesin küllastuseni vanadest aegadest... Ma tõesti ei tea, mispärast ta mind nii armastab! — Seda enam, et ta on ainus naine, kes mind on täielikult mõistnud, kõigi mu väikeste nõrkuste ja halbade kirgedega... Kas pahe on tõesti nii veetlev?...

Me väljusime Grušnitskiga üheskoos; tänaval võttis ta mul käe alt kinni ja ütles pärast kestvat vaikimist:

«Noh, kuidas on?»

«Sa oled rumal,» tahtsin ma talle vastata, kuid hoidsin end tagasi ja kehitasin vaid õlgu.

29. mail.

Kõik need päevad ei taganenud ma kordagi oma süsteemist. Vürstitarile hakkab mu jutt meeldima; ma jutustasin talle mõned kummalised juhtumused oma elust ja ta hakkab minus nägema ebatavalist inimest. Ma naeran kõige üle maailmas, eriti tundmuste üle: see hakkab talle hirmu tegema. Ta ei julge minu juuresolekul laskuda Grušnitskiga sentimentaalseisse arutlustesse ja on juba mitu korda Grušnitski väljaastumisele vastanud pilkava muigega; kuid iga kord, kui Grušnitski talle läheneb, teen ma alistuva näo ja jätan nad kahekesi. Esimesel korral oli ta selle üle rõõmus, või püüdis seda näidata; teisel korral vihastus minu peale; kolmandal korral — Grušnitski peale.

«Teil on väga vähe enesearmastust!» ütles ta mulle eile. «Miks te arvate, et mul on Grušnitskiga lõbusam?»

Ma vastasin, et ohverdan sõbra õnne heaks oma lõbu...

«Ja minu oma,» lisas ta.

Ma vaatasin talle teraselt otsa ja tegin tõsise näo. Seejärel ei rääkinud temaga kogu päeva jooksul ühtki sõna... Õhtul oli ta mõtlik, täna hommikul kaevu juures veel mõtlikum. Kui ma talle lähenesin, kuulas ta hajameelselt Grušnitskit, kes näis olevat vaimustuses loodusest, aga niipea kui ta mind silmas, puhkes ta valjusti naerma (väga sobimatul ajal), teeseldes, nagu ei märkakski mind. Ma läksin eemale ja hakkasin teda vargsi jälgima: ta pöördus oma vestluskaaslasest kõrvale ja haigutas kaks korda. On kindel, et Grušnitski on teda ära tüüdanud. — Veel kaks päeva ei kõnele ma temaga.

3. juunil.

Küsin endalt sageli, miks ma nii visalt püüan saavutada noorukese tütarlapse armastust, keda ma ei taha võrgutada ja kellega ma kunagi ei abiellu? Milleks see naiselik alpus? — Veera

armastab mind enam, kui vürstitar Mary kunagi saab armastama; kui ta näiks mulle võitmatu kaunitarina, siis võib-olla ahvatleks mind ettevõtte raskus...

Aga mitte midagi säärast! Järelikult see pole too rahutu armastusetarve, mis meid piinab esimestel nooruseaegadel, paiskab ühe naise juurest teise juurde, kuni me leiame niisuguse, kes meid ei või kannatada; nüüd algab meie konstantsus — tõeline lõpmatu kirg, mida võib matemaatiliselt väljendada punktist ruumi mineva joonena; selle lõpmatuse saladus seisab ainult võimatuses saavutada sihti, s. o. lõppu.

Mispärast ma siis näen vaeva? — Kas kadedusest Grušnitski vastu? Vaeseke! Ta ei pälvi hoopiski seda. Või on see selle paha, kuid võitmatu tunde tagajärg, mis sunnib meid hävitama ligimese magusaid eksimusi, et meil oleks väiklane lõbu öelda talle, kui ta ahastuses hakkab küsima, mida ta peab uskuma:

«Mu sõber, minuga oli niisamuti! Ja siiski sa näed, ma lõunatan, söön õhtust ja magan ülirahulikult ja loodan, et oskan surra ilma kisa ja pisarateta!»

Kuid on ju ääretu nauding omada noort, vaevalt puhkenud hinge! Ta on nagu õis, mille parim aroom hoovab vastu esimesele päikesekiirele; ta tuleb noppida sel hetkel, ja hinganud temast isu täis, visata teele maha: võib-olla keegi tõstab üles. Ma tunnen eneses seda täitmatust ahnust, mis neelab kõik teel ettejuhtuva: ma vaatan teiste inimeste kannatustele ja rõõmudele ainult enese seisukohalt nagu toidule, mis hoiab ülal mu vaimujõudu. Ma ise pole enam võimeline meeletusteks kire mõju all; mu auahnus on olude poolt alla surutud, kuid ta avaldub teisel kujul, sest auahnus pole midagi muud kui võimujanu, minu esimeseks lõbuks on aga alistada oma tahtele kõik, mis mind ümbritseb. Äratada enese vastu armastuse-, ustavuse- ja hirmutunnet, — kas see pole võimu esimene tunnus ja suurim triumf?! Olla kellelegi kannatuste ja rõõmude põhjuseks, ilma et selleks oleks mingit kindlat õigust, — kas see pole meie uhkuse kõige magusam toit? Aga mis on õnn? Küllastunud uhkus. Kui ma peaksin end kõige paremaks ja kõige vägevamaks maailmas, siis oleksin ma õnnelik; kui kõik mind armastaksid, leiaksin ma eneses lõpmatuid armastuse allikaid. Kuri sünnitab kurja; esimene kannatus annab kujutluse lõbust piinata teist; kurja idee ei saa tulla inimesele pähe, ilma et ta tahaks seda rakendada tegelikkuses; ideed on orgaanilised olendid, on keegi öelnud: juba nende sündimine annab neile vormi ja see vorm on tegu; see, kelle peas on sündinud rohkem ideid, see tegutseb rohkem kui teised; seepärast peab ametnikulaua külge needitud geenius kas surema või hulluks minema täpselt samuti, nagu võimsa kehaehitusega inimene istuva ning tagasihoidliku eluviisi juures sureb rabandusse.

Kired pole midagi muud kui ideed oma esimeses arenguastmes; nad on südame nooruse tunnuseks ja rumal on see, kes mõtleb kogu eluaeg nendest erutuda: paljud rahulikud jõed algavad kohi-

sevate koskedena, aga mitte ükski neist ei torma ega vahuta kuni mereni välja. See rahulikkus on aga sageli suure, ehkki varjatud jõu tunnuseks; tundmuste ja mõtete täius ning sügavus ei luba meeletuid purskeid: kannatades ja nautides annab hing endale kõiges rangelt aru ja veendub selles, et nii peab olema; ta teab, et ilma äikesteta kuivataks lakkamatu päikeselõõm ta ära; ta imbub läbi oma isikliku eluga — hellitab ja karistab ennast nagu armastatud last. Ainult selles kõige kõrgemas enesetunnetuse seisundis võib inimene hinnata jumala õiglust.

Seda lehekülge üle lugedes märkan, et olen oma ainest kaugele kõrvale kaldunud... Kuid mis sellest?... Ma kirjutan ju seda päevikut enda jaoks, järelikult muutub kõik, mis ma siin kirja panen, aja jooksul mulle kalliks mälestuseks.

Grušnitski tuli ja langes mulle kaela: ta on ohvitseriks ülendatud. Me jõime šampanjat. Doktor Verner astus sisse tema järel.

«Ma ei õnnitle teid,» ütles ta Grušnitskile.

«Miks?»

«Sellepärast, et soldatisinel sobib teile väga, ja tunnistage, et jalaväemunder, mis on õmmeldud siin vetel, ei anna teile midagi huvitavat juurde... Näete, seni te olite erand, nüüd aga lähete üldise reegli alla.»

«Seletage, seletage, doktor, te ei sega mind rõõmu tundmast! Ta ei tea,» lisas Grušnitski mulle kõrva sisse, «kui palju lootusi õlakud mulle juurde annavad... Oh, õlakud, õlakud, teie tähekesed on teed juhatavad tähekesed!... Jah, nüüd olen ma täiesti õnnelik.»

«Kas sa tuled meiega jalutama kuristiku juurde?» küsisin ma temalt.

«Mina? Ma ei näita end mingi hinna eest vürstitarile enne, kui munder on valmis.»

«Kas käsid talle teatada oma rõõmust?...»

«Ei, palun ära räägi... Ma tahan teda üllatada...»

«Kuid ütle mulle, kuidas su asjad on temaga?»

Ta kohmetus ja jäi mõttesse: ta oleks tahtnud kiidelda, luisata, — aga oli piinlik, ühtlasi aga oli ka häbi tõtt tunnistada.

«Mis sa arvad, kas ta armastab sind?...»

«Kas armastab? Heldeke, Petšorin, millised arusaamised sul on!... Kuidas võib nii ruttu?.. Ja isegi kui ta armastab, siis korralik naine ei ütle seda...»

«Hästi! Ja sinu arvates peab vist ka korralik mees vaikima oma kirest?...»

«Ah, vennas! Igal asjal on oma viis; paljudest asjadest ei räägita, vaid neid aimatakse...»

«See on õige... Ainult et armastus, mida me loeme silmadest, ei kohusta naist millekski, kuna aga sõnad... Vaata ette, Grušnitski, ta veab sind ninapidi...»

«Tema?...» vastas ta silmi taeva poole tõstes ja enesega rahulolevalt naeratades. «Mul on kahju sinust, Petšorin!...»

Ta lahkus.

Õhtul suundus rohkearvuline seltskond jalgsi kuristiku juurde. Siinsete õpetlaste arvamuse järgi pole see kuristik midagi muud kui kustunud kraater; ta asub Mašuki nõlvakul, verst maad linnast. Tema juurde viib kitsas jalgrada põõsaste ja kaljude vahelt. Mäkke ronides ulatasin ma vürstitarile käe ja ta ei lasknud seda lahti kogu jalutuskäigu kestel.

Meie vestlus algas keelepeksuga: ma hakkasin läbi võtma meie juuresolevaid ja eemalolevaid tuttavaid, algul tõin esile nende naeruväärsed, siis nende halvad küljed. Mu sapp lõi keema; ma algasin naljatades — ja lõpetasin siira tigedusega. Algul see lõbustas teda, hiljem aga hirmutas.

«Te olete hädaohtlik inimene!» ütles ta mulle. «Ma sooviksin pigem sattuda metsas mõrtsuka noa alla kui teie keele peale... Ma palun teid ilma naljata: kui teil tuleb mõttesse minust halvasti rääkida, siis võtke parem nuga ja surmake mind, — ma arvan, et see ei ole teile väga raske.»

«Kas ma sarnanen mõrtsukaga?...»

«Te olete hullem...»

Ma jäin hetkeks mõttesse ja ütlesin siis, võttes sügavalt-liigutatud ilme:

«Jah, säärane on olnud minu osa juba lapsepõlvest peale! Kõik on lugenud mu näolt tunnuseid halbadest omadustest, mida polnud olemas; kuid neid oletati — ja nad sündisid. Ma olin tagasihoidlik, — mind süüdistati kavaluses: ma muutusin kinniseks. Ma tundsin sügavalt head ja kurja; keegi ei hellitanud mind, kõik solvasid: ma muutusin kättemaksuhimuliseks; ma olin sünge, — teised lapsed olid lõbusad ja jutukad; tundsin end olevat kõrgemal neist, — mind asetati madalamale. Ma muutusin kademeelseks. Olin valmis armastama kogu maailma, — keegi ei mõistnud mind: ma õppisin vihkama. Mu värvitu noorus möödus võitluses enese ja maailmaga; kartes pilget, matsin oma parimad tunded südame sügavusse: seal nad suridki. Ma rääkisin tõtt, — mind ei usutud: ma hakkasin petma. Õppinud hästi tundma seltskonna tõukejõude ja maailma, muutusin osavaks eluteaduses ja nägin, kuidas teised on õnnelikud ilma osavuseta, kasutades vabalt neid paremusi, mida mina nii väsimatult püüdsin saavutada. Ja siis sündis mu rinnas meeleheide, — mitte see meeleheide, mida ravitakse püstolitoruga, vaid külm, jõuetu meeleheide, varjatud lahkuse ning heasüdamliku naeratuse taha. Ma muutusin kõlbeliselt vigaseks: üht poolt mu hingest polnud olemas, ta oli ära kuivanud, haihtunud, surnud, ma lõikasin ta ära ja viskasin minema, — teine pool aga liigutas end ja elas igaühe teenistuses ja keegi ei märganud seda, sest et keegi ei teadnud ta hukkunud poole olemasolust; kuid teie äratasite nüüd minus mälestuse temast ja ma lugesin teile ette tema epitaafi[1]. Paljudele näivad

[1] Epitaaf — hauakiri.

üldse kõik epitaafid naeruväärsetena, aga mulle mitte, eriti kui mulle tuleb meelde, mis nende all puhkab. Muide, ma ei palu teid jagada minu arvamust: kui mu käitumine näib teile naeruväärne — palun, naerge: kinnitan teile, et see ei kurvasta mind põrmugi.»

Sel hetkel kohtasin ta silmi: neis liikusid pisarad; ta käsi, toetudes minu omale, värises; põsed lõkendasid. Tal oli minust kahju! Kaastundmus — tunne, millele nii kergesti alistuvad kõik naised, — oli vajutanud oma küüned tema kogenematusse südamesse. Kogu jalutuskäigu kestel oli ta hajameelne, et koketeerinud kellegagi, — see on suur tundemärk!

Me jõudsime kuristiku juurde; daamid lahkusid oma kavaleridest, tema aga ei vabastanud mu kätt. Kohalikkude dändide teravmeelsused ei teinud talle nalja; kallaku järskus, mille ääres ta seisis, ei kohutanud teda, sellal kui teised preilid kilkasid ja silmi kinni katsid.

Tagasiteel ma ei alustanud uuesti meie kurba vestlust; kuid mu tühistele küsimustele ja naljadele vastas ta lühidalt ning hajameelselt.

«Kas te olete armastanud?» küsisin ma temalt viimaks.

Ta vaatas mulle teraselt otsa, raputas pead — ja jäi jälle mõttesse: oli ilmne, et ta tahtis midagi ütelda, kuid ei teadnud, kuidas alustada; ta rind lainetas... Musliinist varrukas on paraku nõrk kaitse ja elektrisäde jooksis minu käest tema kätte. Peaaegu kõik kired algavad niiviisi ja sageli me petame end väga, arvates, et naine armastab meid meie füüsiliste või kõlbeliste väärtuste pärast. Muidugi, need valmistavad ette, häälestavad tema südant püha tule vastuvõtuks, kuid asja otsustab ikkagi esimene puudutus.

«Eks ole tõsi, ma olin täna väga armastusväärne?» ütles vürstitar mulle sunnitud naeratusega, kui me jalutuskäigult tagasi jõudsime.

Me lahkusime teineteisest.

Ta pole endaga rahul, ta süüdistab end külmuses... Oo, see on esimene, kõige tähtsam võit! Homme tahab ta mulle tasuda selle eest. Ma tean seda kõike peast, — see ongi igav!

4. juunil.

Täna nägin ma Veerat. Ta piinas mind ära oma armukadedusega. Vürstitarile on nähtavasti pähe tulnud usaldada talle oma südamesaladusi: peab tunnistama, õnnestunud valik!

«Ma aiman, kuhu see kõik kaldub,» ütles mulle Veera. «Parem ütle mulle nüüd lihtsalt, et sa armastad teda.»

«Aga kui ma teda ei armasta?»

«Milleks siis teda jälitada, ärritada, erutada tema kujutlust?... Oo, ma tunnen sind hästi! Kuule, kui sa tahad, et ma sind usuksin, siis sõida nädala pärast Kislovodskisse! Me sõidame ülehomme sinna. Vürstinna jääb siia kauemaks. Üüri endale korter

meie kõrval; me asume elama suurde majja allika lähedal, poolkorrale; all on vürstinna Ligovskaja, kõrval aga on sellesama peremehe maja, mis on veel vaba... Kas tuled?...»

Ma lubasin — ja saatsin samal päeval seda korterit üürima.

Kell kuus õhtul tuli minu juurde Grušnitski ja teatas, et homme saab tema munder valmis, parajasti balli ajaks.

«Viimaks ometi saan temaga kogu õhtu tantsida... Saan end tühjaks rääkida!» lisas ta.

«Millal siis ball on?»

«Homme! Kas sa ei tea? Suur pidu, ja siinne ülemus võttis selle korraldamise enda peale...»

«Lähme bulvarile...»

«Ei mingil tingimusel, selles vastikus sinelis...»

«Kuidas, kas sa ei armasta seda enam?...»

Ma läksin üksi ja kohates vürstitar Maryt, angažeerisin teda masurkale. Ta näis olevat üllatatud ja rõõmustavat.

«Ma mõtlesin, et teie tantsite ainult vajaduse puhul nagu möödunud korral,» ütles ta väga armsalt naeratades.

Näib, et ta ei märka sugugi Grušnitski puudumist.

«Te saate homme meeldiva üllatuse osaliseks,» ütlesin ma talle.

«Millega?...»

«See on saladus... ballil märkate seda isegi.»

Lõpetasin õhtu vürstinna juures, külalisi polnud peale Veera ja ühe ülinaljaka vanamehekese. Ma olin tujus, improviseerisin igasuguseid ebatavalisi lugusid; vürstitar istus minu vastas ja kuulas mu rumalusi nii sügava, pinguldatud, isegi õrna tähelepanuga, et mul hakkas häbi. Kuhu on jäänud ta elavus, ta koketsus, ta kapriisid, ta nipsakas näoilme, põlglik naeratus, hajameelne pilk?...

Veera märkas seda kõike: ta haiglane nägu väljendas sügavat kurbust; ta istus akna all varjus, vajununa avarasse tugitooli... Mul hakkas temast kahju...

Siis jutustasin ma kogu dramaatilise loo meie tutvusest ja meie armastusest, — muidugi mõista varjates seda kõike väljamõeldud nimede taha.

Ma kujutasin nii elavalt oma õrnust, oma rahutusi ja vaimustusi; ma asetasin nii soodsasse valgusse ta käitumise ja iseloomu, et ta pidi tahtmatult mulle andestama mu edvistamise vürstitariga.

Ta tõusis, istus meie juurde, elavnes... ja alles kell kaks öösel tuli meile meelde, et arstid käsivad magama heita kella üheteistkümne ajal.

5. juunil.

Pool tundi enne balli ilmus minu juurde Grušnitski jalaväemundri täies hiilguses. Kolmanda nööbi külge oli kinnitatud pronksketike, mille otsas rippus kahekordne lornjett; uskumatult

suured õlakud olid ülespoole painutatud otsekui aamori tiivakesed; ta saapad kriuksusid; vasakus käes hoidis ta pruune glasseekindaid ja mütsi, paremaga aga kohendas iga hetk väikestesse lokkidesse keerutatud juuksetukka. Enesega rahulolu ja ühtlasi teatav ebakindlus peegeldusid ta näol; tema pidulik välimus ja uhke kõnnak oleksid pannud mind valjusti naerma, kui see oleks sobinud minu kavatsustega.

Ta viskas mütsi ja kindad lauale ja hakkas sikutama hõlmu ning kohendama end peegli ees. Tohutu suur must rätik, mis oli pööratud ääretult kõrge kaelasidemealuse ümber, mille harjased toetasid ta lõuga, ulatus poole verssoki võrra kaelusest välja; seda näis talle vähe olevat: ta tõmbas selle kuni kõrvadeni üles; sellest raskest tööst — kuna mundrikaelus oli väga kitsas ning ebamugav — valgus talle veri näkku.

«Räägitakse, sa olevat need päevad hirmsasti mu vürstitari ümber lipitsenud?» ütles ta kaunis hooletult ja mulle otsa vaatamata.

«Meist lollidest nüüd mõnd teejoojat!» vastasin talle, korrates ühe möödunud aegade kõige osavama, kunagi Puškini poolt ülistatud võrukaela armsaimat ütlust.

«Ütle õige, kas mu munder istub hästi? ... Oh, neetud juut! ... Kuidas kaenla all soonib! ... On sul lõhnaõli?»

«Heldeke, mida sa veel ei taha? Sa lõhnad juba niigi roosipumati järele ...»

«Pole viga. Anna aga siia ...»

Ta kallas endale poole pudelit kaelasideme vahele, taskurätikusse ja varrukatele.

«Kas sa täna tantsid?» küsis ta.

«Ei usu.»

«Kardan, et mul tuleb vürstitariga alustada masurkat, — ma ei oska peaaegu ühtki tuuri ...»

«Aga kas sa oled teda palunud masurkale?»

«Veel mitte ...»

«Vaata, et mõni sinust ette ei jõua ...»

«Tõepoolest!» ütles ta, lüües endale otsaette. «Hüvasti ... lähen trepi juurde teda ootama.» Ta haaras mütsi ja pistis jooksu.

Poole tunni pärast asusin ka mina teele. Tänav oli pime ja tühi; ümber kasiino või trahteri, kuidas soovite, tungles rahvas; aknad olid valgustatud; õhtune tuul kandis mu kõrvu polguorkestri helisid. Ma sammusin aeglaselt; mu meel oli kurb ... Kas tõesti, mõtlesin ma, on mu ainukeseks ülesandeks maa peal purustada teiste lootusi? Sellest ajast peale, kui ma elan ja tegutsen, on saatus mind alati toonud võõraste draamade lahenduse juurde, nagu ei saaks keegi ilma minuta ei surra ega ahastusse sattuda! Ma olen olnud viienda vaatuse vältimatuks tegelaseks; olen tahtmatult mänginud timuka või äraandja haledat osa. Mis plaan võis saatusel sellega olla? ... Kas ma pole ehk tema poolt määratud väikekodanlikkude tragöödiate ja perekonnadraamade sepitsejaks, —

või kaastööliseks uudisjuttudega varustajale, näiteks ajakirjale «Biblioteka dlja Tštenija» [1]?... Kes seda võib teada? Kas on vähe inimesi, kes elu alustades mõtlevad seda lõpetada nagu Aleksander Suur või lord Byron, jäävad aga kogu eluajaks titulaarnõunikuks?...

Astunud saali, peitsin end meeste hulka ja hakkasin tegema oma tähelepanekuid. Grušnitski seisis vürstitari kõrval ja kõnéles midagi suure õhinaga; vürstitar kuulas teda hajameelselt ja vahtis ringi, puudutades lehvikuga huuli; ta näol avaldus kärsitus, silmad otsisid kedagi ümberringi. Ma astusin tasakesi tagantpoolt lähemale, et kuulata nende juttu.

«Te piinate mind, vürstitar,» rääkis Grušnitski. «Te olete hirmsasti muutunud selle aja jooksul, millal ma teid ei näinud...»

«Ka teie olete muutunud,» vastas vürstitar, heites talle kiire pilgu, milles ta ei osanud märgata varjatud pilget.

«Mina? Mina olen muutunud?... Oo, mitte iialgi! Te teate, et see on võimatu! Kes teid on kord näinud, see kannab igavesti enesega kaasas teie jumalikku kuju...»

«Jätke...»

«Miks ei taha te siis nüüd kuulda seda, mida alles hiljuti ja nii sageli kuulasite heatahtlikult?...»

«Sellepärast, et ma ei armasta kordamisi,» vastas vürstitar naerdes.

«Oo, ma olen kibedasti eksinud!... Mina, meeletu, mõtlesin, et vähemalt need õlakud annavad mulle õiguse loota... Ei, parem oleks mul eluaeg jääda sellesse põlatud soldatisinelisse, tänu millele ma võib-olla pälvisin teie tähelepanu...»

«Tõepoolest, sinel sobib teile hoopis paremini...»

Sel ajal astusin ma juurde ja kummardasin vürstitarile; ta punastas kergelt ja lausus kiiresti:

«Eks ole tõsi, musjöö Petšorin, et hall sinel sobib musjöö Grušnitskile hoopis paremini?...»

«Ma pole teiega nõus,» vastasin ma. «Mundris on ta veel nooruslikum.»

Grušnitski ei kannatanud seda hoopi välja; nagu kõik poisikesed, tahab ka tema olla vanamees; ta arvab, et sügavad kirgede jäljed ta näol asendavad aastate pitserit. Ta heitis mulle raevuse pilgu, lõi jalga vastu maad ja läks minema.

«Aga tunnistage,» ütlesin ma vürstitarile, «et kuigi ta on alati olnud väga naeruväärne, näis ta teile siiski alles hiljuti huvitavana... hallis sinelis?...»

Vürstitar langetas silmad ja ei vastanud.

Grušnitski jälitas kogu õhtu vürstitari, tantsis kas temaga või *vis-à-vis* [2]; ta õgis teda silmadega, õhkas ja tüütas teda palvete

---

[1] «Biblioteka dlja Tštenija» — populaarne ajakiri XIX sajandi 30-ndatel aastatel.

[2] Vastamisi.

ning etteheidetega. Pärast kolmandat kadrilli vürstitar juba vihkas teda.

«Seda ma sinust ei oodanud,» ütles Grušnitski minu juurde astudes ja mul käest kinni võttes.

«Mida?»

«Sa tantsid temaga masurkat?» küsis ta piduliku häälega. «Ta tunnistas mulle üles...»

«Noh, ja mis siis? Ons see siis saladus?»

«Muidugi mõista... Seda ma ju pidingi ootama plikalt... koketeerijalt... Küllap ma juba kätte maksan!»

«Süüdista oma sinelit või oma õlakuid, aga milleks siis teda süüdistada? Miks on tema süüdi, et sa talle enam ei meeldi?...»

«Miks siis anda lootusi?»

«Miks sa siis lootsid? Soovida ja taotleda midagi — sellest saan ma aru, aga kes siis hakkab lootma?»

«Sa oled kihlveo võitnud — ainult mitte täiesti,» ütles ta tigedalt muiates.

Masurka algas. Grušnitski valis ainult vürstitari, seejärel valisid teda silmapilkselt teised kavalerid: see oli ilmselt vandenõu minu vastu. Seda parem: vürstitar tahab minuga rääkida, teda takistatakse, — ta hakkab kaks korda enam tahtma.

Ma pigistasin paar korda ta kätt; teisel korral tõmbas ta selle ära, lausumata sõnagi.

«Ma magan halvasti täna öösel,» ütles ta mulle, kui masurka lõppes.

«Selles on süüdi Grušnitski.»

«Oh ei!» Ja ta nägu muutus nii mõtlikuks, nii nukraks, et ma andsin endale sõna tingimata sel õhtul ta kätt suudelda.

Hakati laiali sõitma.

Vürstitari tõlda istuma aidates surusin kiiresti ta väikese käekese oma huultele. Oli pime ja keegi ei võinud seda näha.

Läksin saali tagasi enesega väga rahul olles.

Suure laua taga sõi noorsugu õhtust, nende hulgas ka Grušnitski. Kui ma sisse astusin, vaikisid kõik: nähtavasti räägiti minust. Paljud on eelmisest ballist saadik minu peale pahased, eriti tragunikapten, nüüd aga näib tõesti minu vastu moodustamisel olevat vaenulik jõuk Grušnitski juhatusel. Tal on niisugune uhke ning vapper ilme...

Olen väga rõõmus; ma armastan vaenlasi, ehkki mitte kristlikul viisil. Nad valmistavad mulle lõbu, panevad mu vere käima. Olla kogu aeg valvel, püüda iga pilku, iga sõna tähendust, aimata kavatsusi, purustada salanõusid, teeselda petetut ja järsku ühe hoobiga paisata ümber kogu suur ning palju vaeva nõudnud kavalustest ja tagamõtetest ehitis — vaat seda nimetan ma eluks.

Õhtusöögi ajal Grušnitski sosistas ja vahetas pilke tragunikapteniga.

Kell üksteist hommikul — aeg, millal vürstinna Ligovskaja tavaliselt higistab Jermolovi vannis, — möödusin ma tema majast. Vürstitar istus mõtlikuna akna juures; nähes mind, hüppas ta püsti.

Ma astusin esikusse; ühtki teenrit polnud näha ja ma tungisin, kasutades siinsete kommete vabadust, ilma etteteatamiseta võõrastetuppa.

Tuhm kahvatus kattis vürstitari armast nägu. Ta seisis klaveri juures, toetudes ühe käega tugitooli seljale: see käsi värises õige pisut. Ma astusin tasakesi tema juurde ja ütlesin:

«Te olete pahane mu peale?...»

Ta tõstis minule rauge, sügava pilgu ja raputas pead; ta huuled tahtsid lausuda midagi, kuid ei suutnud; silmad täitusid pisaratega; ta laskus tugitooli ja kattis näo kätega.

«Mis teiega on?» küsisin ma, võttes ta käe.

«Teie ei pea minust lugu!... Oo, jätke mind!...»

Ma tegin mõned sammud... Ta ajas end toolil sirgu, ta silmad lõid välkuma.

Ma peatusin, võttes ukselingist kinni, ja ütlesin:

«Andestage mulle, vürstitar! Ma käitusin nagu meeletu... teinekord seda ei juhtu: ma võtan tarvitusele oma abinõud... Miks te peaksite seda teadma, mis seni mu hinges on toimunud? Teie ei saa seda iialgi teada ja seda parem teile. Jumalaga.»

Mulle näib, et ära minnes kuulsin teda nutvat.

Kuni õhtuni uitasin jalgsi Mašuki ümbruskonnas, väsisin hirmsasti ja koju jõudes viskusin äärmiselt väsinuna voodile.

Mu juurde astus sisse Verner.

«Kas on tõsi,» uuris ta, «et te abiellute vürstitar Ligovskajaga?»

«Mis siis?»

«Kogu linn räägib; kõik mu haiged on ametis selle tähtsa uudisega ja need haiged on juba niisugune rahvas: teavad kõik!»

«Need on Grušnitski tembud!» mõtlesin ma.

«Et tõestada nende kuulduste ebaõigsust, doktor, avaldan teile saladuse, et homme ma sõidan ära Kislovodskisse...»

«Ja vürstitar ka?...»

«Ei; ta jääb veel nädalaks siia...»

«Niisiis te ei abiellu?...»

«Doktor, doktor, vaadake mulle otsa: kas ma tõesti sarnanen peigmehega või millegi seesugusega?»

«Seda ma ei räägi... Aga te teate, on olemas juhtumeid...» lisas ta kavalalt muiates, «millal aus mees on sunnitud abielluma, ja on olemas mammakesi, kes neid juhtumeid vähemalt ära ei hoia... Niisiis, ma soovitan teile kui sõber olla ettevaatlikum. Siin vetel on äärmiselt hädaohtlik õhk: kui palju ma olen näinud suurepäraseid noormehi, kes vääriksid paremat saatust, siit ära sõitvat otse laulatusele... Kas te usute, isegi mind on tahetud

naita! Nimelt keegi provintsimammake, kelle tütar oli väga kahvatu. Mul oli õnnetus talle öelda, et näovärv tuleb tagasi pärast pulmi, siis pakkus ta mulle tänupisaratega oma tütre kätt ja kogu oma varandust — vist viiskümmend hinge. Kuid ma vastasin, et ma pole selleks võimeline...»

Verner lahkus täiesti veendununa, et on mind hoiatanud.

Tema sõnadest sain ma aru, et minu vürstitari kohta on linnas liikvele lastud igasuguseid halbu kuulujutte: seda Grušnitskile ei kingita!

. . . . . .

12. juunil.

Tänane õhtu oli sündmusterikas. Versta kolm Kislovodskist[1] eemal, kaljulõhes, kust voolab läbi Podkumok, on kalju, mida kutsutakse Rõngaks; see on looduse poolt kujundatud värav; ta kerkib kõrgel künkal ja loojuv päike heidab sellest läbi maailmale oma viimase, lõõmava pilgu. Suurearvuline kavalkaad[2] sõitis sinna vaatama läbi kivist akna päikese loojumist. Tõtt öelda, keegi neist ei mõelnud päikesele. Ma ratsutasin vürstitari kõrval: kojusõidul tuli Podkumokist koolme kohalt läbi sõita. Ka kõige madalamad mägijõed on hädaohtlikud, eriti sellepärast, et nende põhi on täielik kaleidoskoop: lainete surve tõttu muutub see iga päev; kus eile oli kivi, seal on täna auk. Ma võtsin vürstitari hobusel ratsutitest kinni ja juhtisin ta vette, mis ei ulatunud üle põlvede; me hakkasime tasakesi liikuma põiki vastu voolu. Nagu teada, ei tohi kiire vooluga jõekestest läbi sõites vette vaadata, sest pea hakkab kohe ringi käima. Ma unustasin vürstitar Maryt ses suhtes hoiatada.

Olime juba keset jõge, kõige kiirema voolu kohal, kui ta äkki sadulas kõikuma hakkas. «Mul on paha!» lausus ta nõrga häälega. Ma kummardusin kiiresti tema poole ja võtsin käega ta nõtke piha ümbert kinni.

«Vaadake ülespoole!» sosistasin talle. «Sellest pole midagi, ärge vaid kartke; mina olen teiega.»

Tal hakkas parem; ta tahtis vabaneda mu käest, kuid ma hoidsin teda veel tugevamini ta õrna, pehme piha ümbert: mu põsk puudutas peaaegu tema põske; temast hõõgus nagu tuld.

«Mis te minuga teete?... Mu jumal!...»

Ma ei pööranud tähelepanu ta värinale ja hämmeldusele, ja mu huuled puudutasid ta õrna põske. Ta võpatas, kuid ei öelnud midagi; me sõitsime kõige taga: keegi ei näinud. Kui me kaldale jõudsime, hakkasid kõik traavi kihutama. Vürstitar hoidis oma hobust tagasi; ma jäin tema kõrvale; oli näha, et mu vaikimine häiris teda, kuid ma tõotasin mitte lausuda sõnagi — uudishimu

---

[1] Vahelejäetud ülestähendustes jutustab Petšorin sellest, kuidas Veera, seejärel tema ja lõpuks Ligovskajad sõidavad Kislovodskisse.

[2] Kavalkaad — grupp ratsanikke lõbusõidul.

tõttu. Ma tahtsin näha, kuidas ta sellest raskest seisukorrast välja rabeleb.

«Teie kas põlgate mind või armastate väga!» ütles ta viimaks häälega, milles tundus pisaraid. «Võib-olla te tahate naerda mu üle, mu hinge keema panna ja siis mind maha jätta... See oleks nii alatu, nii madal, et juba ainult oletus... Oh ei! Eks ole tõsi,» lisas ta õrnalt usaldava häälega, «eks ole tõsi, minus pole midagi niisugust, mis teeks võimatuks minust lugu pidada? Teie jultunud käitumine... ma pean, ma pean seda teile andestama, sest ma lubasin... Vastake, rääkige ometi, ma tahan kuulda teie häält!...» Viimastes sõnades oli säärane naiselik kannatamatus, et ma tahtmatult naeratasin; õnneks hakkas hämarduma... Ma ei vastanud midagi.

«Te vaikite?» jätkas ta. «Võib-olla te tahate, et ma ütleksin teile esimesena, et ma teid armastan?»

Ma vaikisin...

«Kas te soovite seda?» jätkas ta, pöördudes kiiresti minu poole. Ta pilgu ja hääle otsustavuses oli midagi hirmuäratavat...

«Milleks?» vastasin ma õlgu kehitades.

Ta lõi ratsapiitsaga oma hobust ja pistis tuhatnelja kihutama mööda kitsast, hädaohtlikku teed. See toimus nii kiiresti, et ma vaevalt talle järele jõudsin, ja sedagi alles siis, kui ta oli juba ühinenud ülejäänud seltskonnaga. Kuni koduni rääkis ja naeris ta iga minut. Ta liigutustes oli midagi palavikulist; mulle ei heitnud ta ainustki pilku. Kõik märkasid seda ebatavalist lõbusust. Ja vürstinna rõõmustas seesmiselt, vaadates oma tütart; tütrel aga oli lihtsalt närviatakk; ta veedab öö uneta ja nuttes. See mõte pakub mulle piiritut naudingut: on hetki, millal ma mõistan vampiiri... Ja mul on veel tubli poisi kuulsus ning ma taotlen seda nimetust!

Pärast väljasõitu astusid daamid vürstinna juurde sisse; ma olin erutatud ja ratsutasin mägedesse lahutama mõtteid, mis tunglesid mu peas. Kastene õhtu lõhnas joovastavast jahedusest. Kuu tõusis tumedate mäeharjade tagant. Mu rautamata hobuse iga samm kajas tumedalt lõhestiku vaikuses. Kose juures jootsin hobust, hingasin paar korda ahnelt lõunamaa öö värsket õhku ja asusin koduteele. Ma ratsutasin läbi aguli. Tuled akendes hakkasid kustuma; tunnimehed kindluse vallil ja kasakad ümberkaudseil valvepostidel hõikusid venivalt...

Ühes agulimajas, mis oli ehitatud jääraku äärele, märkasin ma erakordset valgustust; aeg-ajalt kostis segast jutukõminat ja hüüdeid, mis andsid tunnistust sõjaväelisest olengust. Ma tulin hobuse seljast maha ja hiilisin akna juurde; paokile jäetud aknaluuk võimaldas mul näha pidutsejaid ja kuulda nende sõnu. Kõneldi minust.

Viina mõjul ägestunud tragunikapten lõi rusikaga vastu lauda, nõudes tähelepanu.

«Härrased,» ütles ta, «see ei kõlba kuhugi! Petšorinit tuleb õpe-

tada! Need Peterburi ninatargad on alati upsakad, kuni neile pole nina peale antud! Ta arvab, et ainult tema üksi on maailmas elanud, sellepärast, et ta kannab alati puhtaid kindaid ja läikima viksitud saapaid.»

«Ja mäherdune ülbe naeratus! Kuid ma olen muide kindel, et ta on argpüks — jah, argpüks!»

«Ma arvan sedasama,» sõnas Grušnitski. «Ta armastab kõigest naljaga üle saada. Kord rääkisin ma talle niisuguseid asju, et iga teine oleks mind sealsamas paigas surnuks löönud, Petšorin aga pööras kõik naljaks. Mina muidugi teda välja ei kutsunud, sest see oli tema asi; ja ei tahtnud ka temaga sekeldama hakata . . .»

«Grušnitski on sellepärast tige tema peale, et ta temalt vürstitari üle lõi,» lausus keegi.

«Vaat mis veel välja mõtlesid! Ma lipitsesin tõepoolest pisut vürstitariga, kuid jätsin otsekohe järele, sest ma ei taha abielluda, aga tütarlast kompromiteerida pole mul kombeks.»

«Jah, ma kinnitan teile, et ta on esimese numbri argpüks, see tähendab Petšorin, mitte Grušnitski, — Grušnitski on tubli poiss ja pealegi on ta minu tõeline sõber!» ütles jälle tragunikapten. «Härrased! Keegi siin ei kaitse teda? Mitte keegi? Seda parem! Kas soovite tema vahvust proovile panna? See valmistab teile lõbu . . .»

«Tahame. Aga kuidas?»

«Noh, kuulake: Grušnitski on tema peale eriti vihane, — temale kuulub esimene osa! Ta hakkab mingisugusest rumalusest kinni ja kutsub Petšorini kahevõitlusele . . . Oodake; selles see nali ongi! . . . Kutsub kahevõitlusele: hästi! Kõik see — väljakutse, ettevalmistused, tingimused — saab olema võimalikult pidulik ja hirmus, — ma võtan selle enda peale. Ma hakkan sinu sekundandiks, mu vaene sõber! Hästi! Ainult vaat kus on konks: püstolitesse me kuule ei pane. Ma vastutan selle eest, et Petšorin lööb kartma, — panen nad kuue sammu peale teineteisest, pagan võtaks! Olete nõus, härrased?»

«Toredasti välja mõeldud, oleme nõus! Miks siis mitte?» kostis igast küljest.

«Aga sina, Grušnitski?»

Ma ootasin värinaga Grušnitski vastust; külm viha valdas mind mõtte juures, et kui mitte juhus poleks mulle appi tulnud, oleksin ma võinud nende lollpeade naerualuseks saada. Kui Grušnitski poleks nõustunud, oleksin ma talle kaela langenud. Kuid ta tõusis vähese vaikimise järel oma kohalt, sirutas kaptenile käe ja ütles väga tähtsalt: «Hästi, ma olen nõus.»

Raske on kirjeldada kogu auväärse seltskonna vaimustust.

Ma pöördusin tagasi koju erutatuna kahest erinevast tundest. Esimene oli nukrus. «Miks nad kõik mind vihkavad?» mõtlesin ma. «Mispärast? Kas ma olen kedagi solvanud? Ei. Kas tõesti kuulun ma nende inimeste hulka, kes juba ainult oma välimusega äratavad vaenulikkust?» Ja ma tundsin, et mürgine tigedus täitis

vähehaaval mu hinge. «Vaadake ette, härra Grušnitski!» kõnelesin ma, kõndides edasi-tagasi mööda tuba. «Minuga niiviisi ei naljatata. See oma rumalate sõpradega päriolek võib teile kalliks maksma minna. Ma pole teile mängukann!»

Ma ei maganud kogu öö. Hommikul olin kollane nagu pomerants [1].

Hommikupoolikul kohtasin vürstitari kaevu juures.

«Kas olete haige?» küsis ta mulle teraselt silma vaadates.

«Ma ei maganud öösel.»

«Mina samuti... Ma süüdistasin teid... võib-olla ilmaaegu? Kuid seletage, ma võin teile kõik andestada...»

«Kas kõik?...»

«Kõik... Ainult rääkige tõtt... aga rutem... Näete, ma olen palju mõtelnud, püüdes seletada, õigustada teie käitumist. Võib-olla te kardate takistusi minu sugulaste poolt... Sellest pole midagi: kui nad saavad teada... (ta hääl hakkas värisema) ma palun neid, kuni nad nõusse jäävad. Või teie enda seisukord... Kuid teadke, et ma võin kõik ohverdada selle heaks, keda armastan... Oo, vastake rutem, — halastage... Teie ei põlga mind, eks ole?»

Ta haaras mu käest kinni.

Vürstinna kõndis meie ees Veera mehega ega näinud midagi, kuid meid võisid näha jalutavad haiged, kõigist uudishimulikkudest kõige uudishimulikumad keelepeksjad, ja ma vabastasin kiiresti oma käe tema kirglikust pigistusest.

«Ma ütlen teile kogu tõe,» vastasin ma vürstitarile. «Ma ei hakka end õigustama ega seletama oma käitumist. — Ma ei armasta teid.»

Ta huuled kahvatasid kergelt.

«Jätke mind,» ütles ta vaevalt arusaadavalt.

Ma kehitasin õlgu, pöördusin ringi ja läksin minema.

14. juunil.

Mõnikord ma põlgan ennast... Kas mitte sellepärast ei põlga ma ka teisi?... Ma pole enam võimeline õilsateks puhanguteks; ma kardan näida iseendale naeruväärsena. Mõni teine minu asemel oleks pakkunud vürstitarile *son coeur et sa fortune* [2]; kuid minu üle on sõnal a b i e l l u m a mingi nõiduslik võim: kui kirglikult ma naist ka ei armastaks, aga kui ta mulle ainult tunda annab, et ma pean temaga abielluma, siis — hüvasti, armastus! Mu süda muutub kiviks ja miski ei suuda teda uuesti soojaks teha. Ma olen valmis kõigiks ohvriteks, välja arvatud see; kakskümmend korda olen valmis oma elu, isegi oma au ühele kaardile panema... Kuid oma vabadust ei müü. Miks ma teda nii kalliks pean? Mis mul temast on?... Milleks ma valmistun? Mida ootan

[1] P o m e r a n t s — kibe apelsin.

[2] Oma südame ja varanduse.

tulevikult?... Tõesti, mitte midagi. See on mingi kaasasündinud hirm, seletamatu eelaimus... On olemas inimesi, kes alateadlikult kardavad ämblikke, prussakaid, hiiri... Kas tunnistada?... Kui ma olin alles laps, kuulutas keegi vanaeit mu emale ette minu tulevikku; ta ennustas mulle s u r m a k u r j a n a i s e l ä b i. See rabas mind tookord sügavalt: mu hinges sündis ületamatu vastikus abiellumise vastu... Muide, miski ütleb mulle, et tema ennustus täitub; ma vähemalt püüan, et see täituks võimalikult hilja.

15. juunil.

Eile saabus siia taskukunstnik Apfelbaum. Restorani uksele ilmus pikk kuulutus, mis teatas väga lugupeetud publikule, et ülalnimetatud imetlusväärsel taskukunstnikul, akrobaadil, keemikul ja optikul on au anda tänasel kuupäeval kell kaheksa õhtul suurepärane etendus aadlikogu saalis (teiste sõnadega — restoranis); pääsmed kaks ja pool rubla.

Kõik kavatsesid minna vaatama imetlusväärset taskukunstnikku; isegi vürstinna Ligovskaja võttis endale pileti, sellest hoolimata et ta tütar on haige.

Täna pärast lõunat möödusin Veera akendest; ta istus üksinda rõdul; mu jalgade ette kukkus sedel:

«Tule täna õhtul kella kümne paiku minu juurde suure trepi kaudu. Mu mees sõitis Pjatigorskisse ja tuleb alles homme hommikul tagasi. Mu teenijaid ja toatüdrukuid pole sel ajal kodus: ma andsin neile kõigile piletid, samuti ka vürstinna teenijaile. — Ootan sind; tule kindlasti.»

«Ahaa!» mõtlesin ma. «Viimaks ometi läks nii, nagu mina tahtsin.»

Kell kaheksa läksin vaatama taskukunstnikku. Publik kogunes kella üheksa paiku; etendus algas. Toolide tagumistes ridades tundsin ma ära Veera ja vürstinna teenrid ja toatüdrukud. Nad olid kõik siin. Grušnitski istus esimeses reas, lornjett käes. Taskukunstnik pöördus iga kord tema poole, kui tal oli tarvis taskurätikut, uuri, sõrmust jms.

Grušnitski ei tervita mind juba tükk aega, täna aga vaatas ta mulle paar korda kaunis häbematult otsa. Kõik see meenub talle, kui meil tuleb hakata arveid õiendama.

Kella kümne paiku tõusin ma ja väljusin.

Väljas oli pime, torka kas või silm välja. Rasked, külmad pilved lebasid ümbruskonna mägede tippudel; ainult harva kahistas vaibuv tuul restorani ümbritsevate paplite latvu; akende juures tungles rahvast. Laskusin mäest alla ja väravast sisse astudes lisasin sammu. Järsku tundus mulle, et keegi tuleb mu järel. Ma peatusin ja vaatasin tagasi. Pimeduses polnud võimalik midagi näha; kuid ettevaatuse pärast kõndisin nagu jalutades ümber maja. Möödudes vürstitari akendest, kuulsin uuesti enda taga samme; sinelis mees jooksis minust mööda. See tegi mind rahu-

tuks; kuid ma hiilisin välistrepi juurde ja jooksin kiiresti pimedale trepile. Uks avanes; väike käsi haaras mu käe...

«Ega keegi ei näinud sind?» küsis Veera sosinal, surudes end minu vastu.

«Mitte keegi!»

«Kas sa nüüd usud, et ma armastan sind? Oo, ma kõhklesin kaua ja piinlesin... kuid sa teed minuga kõik, mis tahad.»

Ta süda kloppis tugevasti, käed olid külmad nagu jää. Algasid etteheited, armukadetsemised, kaebed, — ta nõudis minult, et ma talle kõik üles tunnistaksin, öeldes, et ta talub alandlikult mu truudusemurdmist, sest ta soovib ainuüksi mu õnne. Ma ei uskunud seda just hästi, kuid rahustasin teda vannetega, tõotustega jne.

«Niisiis sa ei abiellu Maryga? Sa ei armasta teda?... Aga tema arvab..., tead sa, ta on sinusse meeletult armunud, vaeseke!...»

. . . . . .

Umbes kella kahe paiku südaööl avasin ma akna, sidusin kaks salli kokku ja laskusin sambast kinni hoides ülemiselt rõdult alumisele. Vürstitari juures põles veel tuli. Miski tõukas mind selle akna juurde. Kardin polnud täiesti ette tõmmatud ja ma võisin heita uudishimuliku pilgu toa sisemusse. Mary istus oma voodil, käed põlvedel risti; ta tihedad juuksed olid kogutud pitsidega ääristatud öötanu alla; suur tulipunane rätt kattis ta valgeid õlgu ja väikesed jalad olid peidetud kirjudesse pärsia tuhvlitesse. Ta istus liikumatult, pea rinnale langetatud; tema ees lauakesel oli avatud raamat, kuid ta silmad, liikumatud ja täis seletamatut nukrust, jooksid nähtavasti sajandat korda üle ühe ja sellesama lehekülje, sellal kui ta mõtted olid kaugel...

Sel hetkel liigahtas keegi põõsa taga. Ma hüppasin rõdult alla murule. Nägematu käsi haaras mind õlast. «Ahaa!» ütles jäme hääl. «Pihku sattusid... Küll sa mul hakkad veel öösiti vürstitaride juures käima!...»

«Hoia teda kõvasti kinni!» hüüdis teine nurga tagant välja karates.

Need olid Grušnitski ja tragunikapten.

Ma andsin viimasele rusikaga hoobi vastu pead, lõin ta jalust maha ja sööstsin põõsastesse. Kõik teerajad aias, mis kattis nõlvakut meie majade ees, olid mulle tuttavad.

«Vargad! Appi!...» karjusid nad; kostis püssipauk; suitsev tropis kukkus peaaegu mu jalgade ette.

Minuti pärast olin ma juba oma toas; riietusin lahti ja heitsin magama. Vaevalt oli mu teener ukse lukku keeranud, kui uksele hakkasid kloppima Grušnitski ja kapten.

«Petšorin, kas te magate? Olete siin?...» hüüdis kapten.

«Magan,» vastasin ma tigedalt.

«Tõuske üles! — vargad... tšerkessid...»

«Mul on nohu,» vastasin ma. «Kardan külmetada.»

Nad läksid ära. Ilmaaegu ma vastasin neile; nad oleksid mind veel tund aega otsinud aias. Ärevus muutus vahepeal hirmsaks. Kindlusest kihutas kohale kasakas. Kõik lõi kihama; hakati otsima tšerkesse igast põõsast — ja endastki mõista ei leitud midagi. Kuid paljud jäid arvatavasti kindlale veendumusele, et kui garnison oleks osutanud enam vahvust ja kiirust, siis oleks vähemalt paarkümmend röövlit sinnapaika jäänud.

16. juunil.

Täna hommikul kaevu juures muud juttu polnudki kui tšerkesside öisest kallaletungist. Olles joonud määratu arvu klaase narsaani, jalutanud kümmekond korda edasi-tagasi mööda pikka pärnaalled, kohtasin Veera meest, kes oli äsja Pjatigorskist tagasi jõudnud. Ta võttis mul käe alt kinni ja me läksime restorani einetama; ta oli hirmus rahutu oma naise pärast. «Kuidas ta ehmus täna öösel!» kõneles ta. «Ja pidi see just nimelt siis juhtuma, kui ma ära olin.» Me istusime einetama ukse juurde, mis viis nurgatuppa, kus oli kümmekond noormeest, nende hulgas ka Grušnitski. Juhuse tõttu avanes mulle teistkordselt võimalus kuulda kõnelust, mis pidi otsustama tema saatuse. Ta ei näinud mind ja järelikult ei võinud ma oletada sihilikkust; kuid see ainult suurendas mu silmis tema süüd.

«Olid need siis tõepoolest tšerkessid?» küsis keegi. «Kas keegi nägi neid?»

«Ma avaldan teile kogu tõe,» vastas Grušnitski, «ainult palun mind mitte reeta. Vaat, kuidas see oli: eile tuli minu juurde üks inimene, keda ma teile ei nimeta, ja jutustas, et ta nägi kella kümne paiku õhtul, kuidas keegi hiilis Ligovskajate majja. Pean teile tähendama, et vürstinna oli siin, vürstitar aga kodus. Nii me siis läksimegi temaga akende alla, et varitseda õnneseent.»

Pean tunnistama, et ma kohkusin, ehkki mu kaaslane oli väga ametis oma einega: ta oleks võinud kuulda temale küllalt ebameeldivaid asju, kui Grušnitski oleks aimanud tõtt; kuid olles pimestatud armukadedusest ei tulnud tal seda mõttessegi.

«Niisiis,» jätkas Grušnitski, «me läksimegi, võttes kaasa püssi, mis oli laetud paukpadrunitega, niisama hirmutamiseks. Ootasime kuni kella kaheni aias. Viimaks ilmus ta jumal teab kust, ainult mitte aknast, sest see ei avanenud; küllap vist ta tuli klaasuksest, mis on samba taga, — niisiis viimaks näeme, keegi tuleb palkonilt alla... Mäherdune vürstitar? Mis? Noh, on aga, peab ütlema, Moskva preilid! Mida võib veel pärast seda uskuda? Me tahtsime teda kinni võtta, kuid ta rebis end lahti ja sööstis nagu jänes põõsastesse; sel hetkel ma tulistasin tema pihta.»

Grušnitski ümber tõusis umbusu-kõmin.

«Teie ei usu?» jätkas ta. «Annan teile ausõna, et see kõik on sulatõsi, ja selle tõenduseks võin teile nimetada seda härrat.»

«Ütle, ütle, kes ta on!» kostis igalt poolt.

«Petšorin!» vastas Grušnitski.

Sel hetkel tõstis ta pilgu — ma seisin uksel tema vastas; ta punastas hirmsasti. Ma astusin tema juurde ja ütlesin aeglaselt ning selgesti:

«Mul on väga kahju, et ma astusin sisse pärast seda, kui teie olite juba andnud ausõna kõige vastikuma laimu kinnituseks. Minu juuresolek oleks teid hoidnud liigsest alatusest.»

Grušnitski hüppas oma kohalt püsti ja tahtis ägestuda.

«Palun teid,» jätkasin ma samal toonil, «palun teid otsekohe oma sõnad tagasi võtta; te teate väga hästi, et see on väljamõeldis. Ma ei leia, et naisterahva ükskõiksus teie hiilgavate omaduste suhtes pälviks nii hirmsat kättemaksu. Mõtelge hästi järele: jäädes oma arvamuse juurde, kaotate te õiguse auväärse inimese nimele ja riskite oma eluga.»

Grušnitski seisis mu ees langetatud silmil, tugevas erutuses. Kuid südametunnistuse võitlus enesearmastusega ei kestnud kaua. Tragunikapten, kes istus tema kõrval, müksas teda küünarnukiga; ta võpatas ja vastas mulle kiiresti, silmi tõstmata:

«Lugupeetud härra, kui ma midagi ütlen, siis ma ka mõtlen seda ja olen valmis kordama... Ma ei karda teie ähvardusi ja olen kõigeks valmis.»

«Viimast te juba tõestasite,» vastasin ma talle külmalt ja võttes tragunikaptenil käe alt kinni, väljusin ma toast.

«Mis te soovite?» küsis kapten.

«Teie olete Grušnitski sõber ja arvatavasti hakkate tema sekundandiks?»

Kapten kummardas väga tähtsalt.

«Õieti arvasite,» vastas ta, «ma olen isegi kohustatud olema tema sekundandiks, sest temale osaks saanud solvamine puudutab ka mind: ma olin eile öösel temaga kaasas,» lisas ta oma kühmakat pihta sirgu ajades.

«Aa, see olite siis teie, kellele ma nii ebamugavalt vastu pead lõin!»

Ta läks kollaseks ja siniseks; varjatud viha avaldus ta näol.

«Mul on au saata täna teie juurde oma sekundanti,» lisasin ma väga viisakalt jumalaga jättes ja tehes näo, nagu ei märkakski ma tema raevu.

Restorani välistrepil kohtasin Veera meest. Nähtavasti ta ootas mind.

Ta haaras mu käe tundega, mis sarnanes vaimustusega.

«Õilis noormees,» ütles ta pisarsilmil. «Ma kuulsin kõik. Milline nurjatu! Tänamatu!... Võta neid veel vastu korralikus majas! Jumal tänatud, et mul tütreid ei ole! Kuid teile tasub see, kelle pärast te riskite eluga. Olge kindel minu diskreetsuses kuni paraja ajani,» jätkas ta. «Ma olen ise ka noor olnud ja sõjaväes teeninud, tean, et neisse asjadesse ei tule segada. Hüvasti.»

Vaeseke! Rõõmustab, et tal pole tütreid...

Ma läksin otsekohe Verneri juurde, leidsin ta kodunt ja rääkisin talle kõik ära: oma suhetest Veera ning vürstitariga ja minu

poolt kuuldud kõnelusest, millest sain teada nende härrade kavatsusest mind narritada, pannes mind kahevõitlust pidama pauklaengutega. Nüüd aga hakkas asi nalja piiridest üle minema: tõenäoliselt nad ei oodanud niisugust lahendust.

Doktor nõustus olema minu sekundandiks; ma andsin talle mõningad juhendid kahevõitluse tingimuste kohta; ta pidi nõudma, et asi toimuks võimalikult salaja, sest kuigi ma olen igal ajal valmis oma elu kaalule panema, ei soovi ma põrmugi rikkuda igaveseks oma tulevikku siinses maailmas.

Seejärel läksin koju. Tunni aja pärast tuli doktor oma uurimisretkelt tagasi.

«Teie vastu on tõepoolest salanõu,» ütles ta. «Grušnitski juures leidsin eest tragunikapteni ja veel ühe härra, kelle nime ma ei mäleta. Ma jäin hetkeks peatuma esikusse, et kalosse ära võtta. Nende juures oli hirmus kära ja vaidlemine... «Ma pole mingil tingimusel nõus!» rääkis Grušnitski. «Ta solvas mind avalikult; siis oli hoopis teine asi...» — «Mis see sinusse puutub?» vastas kapten. «Ma võtan kõik enda peale. Olen olnud sekundandiks viiel duellil ja tean, kuidas seda korraldada. Mul on kõik valmis mõeldud. Ära mind, palun, ainult sega. Hirmutada pole halb. Aga milleks asetada end hädaohtu, kui seda saab vältida?...» Sel hetkel astusin ma sisse. Nad jäid järsku vait. — Meie läbirääkimised kestsid kaunis kaua; lõpuks otsustasime asja niiviisi: umbes viie versta kaugusel siit on kõrvaline mäekuru; nemad sõidavad sinna homme hommikul kell neli, meie aga sõidame välja pool tundi pärast neid; tulistate kuue sammu pealt, — seda nõudis Grušnitski ise. Surmasaanu läheb tšerkesside arvele. Nüüd on mul aga niisugused kahtlustused: nemad, see tähendab sekundandid, on nähtavasti mõnevõrra muutnud oma endist plaani ja tahavad kuuliga laadida ainult Grušnitski püstoli. See sarnaneb pisut mõrvaga, kuid sõjaajal, ja eriti aasialikus sõjas, on kavalused lubatud; ainult et Grušnitski näib olevat ausam oma seltsimeestest. Kuidas teie arvate, kas me peame neile näitama, et oleme aru saanud?»

«Mitte mingil tingimusel, doktor! Olge rahulik, ma ei alistu neile.»

«Mis te siis mõtlete teha?»

«See on minu saladus.»

«Vaadake ette, ärge sisse kukkuge... sest kuue sammu pealt!»

«Doktor, ma ootan teid homme kell neli, hobused on seks ajaks valmis... Hüvasti.»

Istusin kuni õhtuni kodus, olles lukustanud end oma tuppa. Teener käis mind kutsumas vürstinna juurde, — ma käskisin öelda, et olen haige.

. . . . . .

Kell kaks öösel... uni ei tule... Kuid oleks tarvis uinuda, et homme käsi ei väriseks. Muide, kuue sammu pealt on raske

mööda lasta. Härra Grušnitski, teie müstifikatsioon ei lähe teil korda ... me vahetame osad: nüüd tuleb mul otsida teie kahvatul näol salajase hirmu tunnuseid. Miks te ise määrasite need saatuslikud kuus sammu? Teie arvate, et ma asetan niisama lihtsalt oma lauba teile ette ... kuid me heidame liisku! ... Ja siis ... siis ... Aga kui tema õnn võidab? Kui minu täht mind lõpuks reedab? ... Polekski midagi imestada: ta on nii kaua ustavalt teeninud mu kapriise.

Mis siis! Kui surra, siis surra! Maailm kaotab väga vähe; ja mul endalgi on juba kaunikesti igav. Olen nagu ballil haigutav inimene, kes ainult sellepärast ei sõida magama, et tema tõld pole kohal. Kuid tõld on ees ... hüvasti! ...

Sirvin mälus läbi kogu oma mineviku ja küsin eneselt tahtmatult: milleks ma olen elanud? mis otstarbeks olen sündinud? ... Aga kindlasti oli see otstarve olemas ja kindlasti oli mul kõrge kutsumus, sest ma tunnen oma hinges mõõtmatut jõudu ... Kuid ma pole taibanud seda kutsumust, olen lasknud end ahvatleda tühistest ning tänamatuist kirgedest, nende sulatusahjust olen ma välja tulnud kõvana ning külmana nagu raud, kuid olen igaveseks kaotanud õilsate püüete lõõma — elu kaunima õie. Ja kui palju kordi olen ma sellest ajast saadik mänginud kirve osa saatuse käes! Nagu hukkamisrelv olen ma langenud määratud ohvrite pähe, sageli ilma vihata, alati ilma kaastundeta ... Minu armastus pole toonud kellelegi õnne, sest ma pole midagi ohverdanud nende heaks, keda olen armastanud: ma olen armastanud enda jaoks, omaenese lõbuks; olen vaid rahuldanud südame kummalist vajadust, neelates ahnelt nende tundeid, nende õrnust, nende rõõme ja kannatusi — ja pole kunagi saanud küllalt. Niiviisi uinub näljast nõrkeja ja näeb enda ees luksuslikke roogasid ning kihisevaid veine; ta õgib vaimustusega kujutluse õhulisi ande ja tal tundub olevat kergem; aga niipea kui ta ärkab — kaob unelm ... jääb järele kahekordne nälg ja ahastus!

Võib-olla ma suren homme! ... Ja maa peale ei jää ühtki olendit, kes oleks mind täiesti mõistnud. Ühed peavad mind halvemaks, teised paremaks, kui ma tõeliselt olen ... Ühed ütlevad: ta oli tubli poiss, teised — lurjus. Nii üks kui teine on vale. Kas maksabki siis üldse elada? Aga ikkagi elad — uudishimust: ootad midagi uut ... Naeruväärt ja pahandav!

Olen nüüd juba poolteist kuud N kindluses. Maksim Maksimõtš on läinud jahile ... ma olen üksi; istun akna juures; hallid pilved katavad mägesid kuni jalamini; päike näib läbi udu kollase laiguna. On külm; tuul vilistab ja lõgistab luuke ... Igav! ... Hakkan jätkama oma nii paljudest kummalistest sündmustest katkestatud päevikut.

Loen üle viimase lehekülje: naeruväärt! — Ma mõtlesin surra;

see oli võimatu: ma polnud veel kannatuste karikat põhjani tühjendanud ja tunnen nüüd, et mul on veel kaua elada.

Kuidas kõik möödunu on selgelt ning teravalt mu mällu püsima jäänud! Mitte ainustki joont, mitte ainustki varjundit pole aeg kustutanud!

Mäletan, et kahevõitlusele eelnenud ööl ma ei maganud mitte minutitki. Kirjutada ma kaua ei saanud: salajane rahutus valdas mind. Umbes tund aega kõndisin mööda tuba; siis istusin ja avasin Walter Scotti romaani, mis lebas mu laual: see oli «Soti puritaanid»; algul lugesin pingutusega, siis aga unustasin end, olles haaratud nõiduslikust mõttelennust...

Viimaks läks valgeks. Mu närvid rahunesid. Vaatasin peeglisse: tuhm kahvatus kattis mu nägu, millel olid säilinud piinava unetuse jäljed; kuid silmad, ehkki ümbritsetud pruunist varjust, sätendasid uhkelt ning halastamatult. Ma jäin endaga rahule.

Käskisin saduldada hobused, riietusin ja jooksin supelmajja. Sukeldudes Narzani külma kihisevasse vette, tundsin, kuidas mu kehaline ja vaimne jõud tagasi tuli. Ma väljusin vannist värskena ning reipana, nagu valmistuksin minema ballile. Öelge pärast seda veel, et vaim ei sõltu kehast!...

Tagasi tulles leidsin enda juurest eest doktori. Tal olid jalas hallid ratsapüksid, seljas arhalukk[1] ja peas tšerkessi müts. Ma puhkesin valjusti naerma, nähes seda väikest kogukest tohutu suure karvase mütsi all: ta nägu pole üldse sõjakas, seekord aga oli see veel pikem kui tavaliselt.

«Miks te olete nii kurb, doktor?» ütlesin ma talle. «Kas te pole sada korda inimesi kõige suurema südamerahuga teise ilma saatnud? Kujutlege, et mul on sapipalavik; ma võin terveks saada, kuid võin ka surra; nii üks kui teine on loomulik. Püüdke vaadata minule kui patsiendile, kes põeb teile veel tundmatut haigust, — ja siis tõuseb teie uudishimu kõige kõrgema kraadini; te võite nüüd minu juures teha mõningaid väga tähtsaid füsioloogilisi tähelepanekuid... Kas vägivaldse surma ootus polegi juba tõeline haigus?»

See mõte hämmastas doktorit ja ta muutus rõõmsamaks.

Me istusime hobuste selga; Verner haaras mõlema käega ratsutitest kinni ja me asusime teele, — hetkega kihutasime kindlusest mööda läbi aguli ja sõitsime mäekurusse, mida mööda lookles tee, pooleldi kõrgesse rohtu kasvanud ja iga minut läbi lõigatud kohisevast ojast, millest tuli läbi minna, doktori suureks ahastuseks, sest tema hobune jäi iga kord vees seisma.

Ma ei mäleta sinisemat ning värskemat hommikut! Päike oli haljendavate kõrgendikkude tagant vaevalt nähtavale ilmunud ja ta kiirte esimese soojuse segunemine öö sureva jahedusega andis kõigile tunnetele mingi magusa rambuse. Mäekurusse ei tunginud veel noore päeva rõõmus kiir; ta kuldas ainult mõlemal pool meie

[1] Arhalukk — lühike suvikuub Aasia rahvail.

kohal rippuvate kaljude tippe; tiheda lehestikuga põõsad, mis kasvasid nende sügavais pragudes, puistasid meid vähimagi tuulehinguse puhul üle hõbedase vihmaga. Mäletan, — tol korral armastasin ma loodust rohkem kui iialgi varem. Kui huvitatult vaatlesin ma iga kastepiiska, mis väreles laial viinapuulehel ja peegeldas miljoneid vikerkaarevärvilisi kiiri! Kui ahnelt püüdis mu pilk tungida udusesse kaugusse! Seal muutus tee üha kitsamaks, kaljud sinisemaks ning kohutavamaks ja viimaks näisid nad ühinevat läbitungimatuks müüriks. Me sõitsime vaikides.

«Kas teil on testament tehtud?» küsis Verner järsku.

«Ei.»

«Aga kui saate surma?...»

«Pärijad ilmuvad ise välja.»

«Kas teil tõesti pole sõpru, kellele sooviksite saata oma viimse hüvastijätu?...»

Ma vangutasin pead.

«Kas tõesti pole maailmas naist, kellele sooviksite midagi mälestuseks jätta?...»

«Kas te tahate, doktor,» vastasin ma talle, «et ma avaksin teile oma hinge?.. Vaadake, ma olen neist aastatest väljas, kus surrakse oma armsama nimega huultel ja pärandades sõbrale pumatiga võitud või võidmata juuksesalku. Mõeldes lähedasest ja võimalikust surmast, mõtlen ma ainult enesele: mõned teised ei tee sedagi. — Sõbrad, kes mind homme unustavad, või mis veel halvem, kannavad minu arvele jumal teab milliseid olematuid asju; naised, kes süleldes teist, naeravad minu üle, et mitte äratada temas armukadedust kadunu vastu, — jumal nendega! Elutormist olen ma kaasa toonud ainult mõned ideed — ja mitte ainustki tundmust. Juba ammu elan ma mitte südamega, vaid peaga. Ma kaalun, eritlen oma kirgesid ja käitumist range uudishimuga, kuid osavõtmatult. Minus on kaks inimest: üks elab selle sõna täielikus mõttes, teine mõtleb ja mõistab kohut tema üle; esimene jätab võib-olla tunni aja pärast igavesti hüvasti teiega ja maailmaga, teine aga... teine?... Vaadake, doktor, kas te näete kaljul paremat kätt kolme mustendavat kogu? Need on vist meie vastased?...»

Me ratsutasime edasi.

Kaljujalamil põõsaste vahel oli kinni seotud kolm hobust; meie sidusime omad siiasamasse ja ronisime ise kitsast teerada mööda väljakule, kus meid ootas Grušnitski ühes tragunikapteni ja oma teise sekundandiga, keda kutsuti Ivan Ignatjevitšiks; tema perekonnanime pole ma kunagi kuulnud.

«Meie ootame teid juba ammugi,» ütles tragunikapten iroonilise muigega. Ma võtsin kella välja ja näitasin talle.

Ta vabandas, öeldes, et tema kell käib ette.

Mõne minuti jooksul kestis ebamugav vaikus; viimaks katkestas selle doktor, pöördudes Grušnitski poole.

«Mulle näib,» ütles ta, «et avaldades mõlemad valmisolekut

võitlemiseks ja olles seega täitnud kohustuse au suhtes, võiksite teie, mu härrad, selgitada arusaamatuse ja lõpetada selle asja sõbralikult.»

«Mina olen valmis,» ütlesin ma.

Kapten pilgutas Grušnitskile silma ja see, arvates, et ma kardan, võttis kõrgi ilme, ehkki kuni selle hetkeni oli tuhm kahvatus katnud ta põski. Esimest korda sellest ajast saadik, kui me kohale jõudsime, vaatas ta mulle otsa; kuid ta pilgus oli mingi rahutus, mis ilmutas seesmist võitlust.

«Selgitage oma tingimused,» ütles ta, «ja kõik, mis ma võin teie heaks teha, olge veendunud...»

«Minu tingimused on: teie võtate nüüd kohe avalikult oma laimu tagasi ja palute minult vabandust...»

«Armuline härra, ma imestan, kuidas te julgete mulle ette panna niisuguseid asju...»

«Mida muud ma võin siis teile ette panna?...»

«Me duelleerime.»

Ma kehitasin õlgu.

«Minugi pärast; ainult pidage silmas, et üks meist saab tingimata surma.»

«Soovin, et see oleksite teie...»

«Mina aga olen veendunud vastupidises...»

Ta hämmeldus, punastas ja hakkas siis sunnitult naerma.

Kapten võttis tal käe alt kinni ja viis ta kõrvale; nad sosistasid kaua. Ma saabusin siia kaunis rahuarmastavas meeleolus, kuid kõik see hakkas mind vihale ajama.

Doktor astus minu juurde.

«Kuulge,» ütles ta ilmse rahutusega, «teie olete vist unustanud nende salanõu?... Ma ei oska püstolit laadida, kuid sel juhul... Te olete imelik inimene! Ütelge neile, et te teate nende kavatsust, ja nad ei julge... No küll on tahtmine! Nad lasevad teid maha nagu linnu...»

«Palun, ärge erutuge, doktor, ja oodake... Ma korraldan kõik nii, et nende poolel pole enam mingit eelist. Laske nad sosistavad...»

«Härrad, see muutub igavaks!» ütlesin ma neile valjusti. «Kui võidelda, siis võidelda. Teil oli eile aega küllalt rääkimiseks...»

«Oleme valmis,» vastas kapten. «Asuge kohtadele, härrad!... Doktor, olge nii lahke ja mõõtke välja kuus sammu...»

«Asuge kohtadele!» kordas Ivan Ignatjevitš piiksuva häälega.

«Lubage!» ütlesin ma. «Veel üks tingimus. Kuna me duelleerime elu ja surma peale, siis oleme kohustatud tegema kõik, mis võimalik, et see jääks saladusse ja et meie sekundandid pääseksid vastutusest. Kas olete nõus?...»

«Täiesti nõus.»

«Niisiis, vaat mis mul mõttesse tuli. Kas näete selle järsu kalju tipul, paremat kätt, kitsast platsikest? Sealt alla on umbes kolm-

kümmend sülda, kui mitte rohkem; all on teravad kivid. Kumbki meist seisab päris platsi äärel; niiviisi kujuneb isegi kerge haav surmavaks. See peaks olema kooskõlas teie sooviga, sest teie ise määrasite kuus sammu. See, kes saab haavata, lendab tingimata alla ja kukub puruks; kuuli võtab doktor välja, ja siis on väga kerge seda äkilist surma seletada ebaõnnestunud hüppega. Me heidame liisku, kumb laseb esimesena. Teatan teile lõpuks, et teisiti ma ei võitle.»

«Olgu!» ütles kapten, vaadates paljutähendavalt Grušnitskile, kes noogutas nõusoleku märgiks pead. Ta nägu muutus iga minut. Ma asetasin ta ebamugavasse olukorda. Pidades kahevõitlust tavalistel tingimustel, võis ta sihtida mulle jalga, haavata mind kergelt ja rahuldada sel kombel oma kättemaksuhimu, koormamata liialt oma südametunnistust. Nüüd aga pidi ta kas tulistama õhku, või saama mõrtsukaks, või lõpuks loobuma oma alatust mõttest ja asetama end minuga võrdsesse hädaohtu. Sel silmapilgul ma ei oleks tahtnud olla tema asemel. Ta viis kapteni kõrvale ja hakkas talle midagi väga ägedalt rääkima; ma nägin, kuidas ta siniseks tõmbunud huuled värisesid; kuid kapten pöördus temast põlgliku muigega ära. «Sa oled loll!» ütles ta Grušnitskile kaunis valjusti. «Mitte midagi ei saa aru! Asugem teele, mu härrad!»

Kitsas teerada viis pöösaste vahel järsakule; kaljutükid olid selle loodusliku trepi kõikuvaiks astmeiks; haarates kinni pöösastest, hakkasime üles ronima. Grušnitski läks ees, ta järel tema sekundandid ja siis mina doktoriga.

«Te panete mind imestama!» ütles doktor, pigistades tugevasti mu kätt. «Laske ma katsun pulssi! ... Ohoo! palavikuline! ... Aga näol pole midagi märgata ... ainult silmad läigivad teil rohkem kui tavaliselt.»

Äkki veeresid väikesed kivid mürinal meie jalgade ette. Mis see on? Grušnitski komistas; oks, millest ta oli kinni haaranud, murdus, ja ta oleks selili alla libisenud, kui sekundandid poleks teda toetanud.

«Vaadake ette!» hüüdsin ma talle. «Ärge kukkuge enneaegu; see on halb märk. Tuletage meelde Julius Caesarit!»

Jõudsime etteulatuva kalju tippu, platsike oli kaetud peenikese liivaga, just nagu kahevõitluse jaoks. Ümberringi, kadudes hommiku kuldsesse uttu, kuhjusid mägede harjad nagu loendamatu kari ja lõunas kerkis Elbruse valge massiiv, sulgedes jäiste tippude ahela, millede vahel juba uitasid ida poolt valguvad kiudpilved. Ma astusin platsi äärele ja vaatasin alla, mu pea oleks peaaegu hakanud ringi käima; seal all näis olevat pime ja külm nagu kirstus; sammaldunud hambulised kaljupangad, mida äike ja aeg olid alla paisanud, ootasid oma saaki.

Plats, kus me pidime kahevõitlust pidama, moodustas peaaegu korrapärase kolmnurga. Etteulatuvast nurgast mõõdeti kuus sammu ja otsustati, et see, kel tuleb esimesena vastu võtta vaen-

lase tuli, seisab otse nurgal, seljaga kuristiku poole; kui ta ei saa surma, siis vahetavad vastased kohad.

Otsustasin jätta Grušnitskile kõik eelised; ma tahtsin teda proovile panna; tema hinges võis ärgata suuremeelsuse-säde ja siis oleks kõik lahenenud hästi; kuid eneseармastus ja iseloomu nõrkus pääsesid võidule... Ma tahtsin anda endale täieliku õiguse mitte säästa teda, kui saatus peaks mulle armuline olema. Kes ei oleks sõlminud selliseid kokkuleppeid oma südametunnistusega?

«Heitke liisku, doktor!» ütles kapten.

Doktor võttis taskust hõbemündi ja tõstis selle kõrgele.

«Kiri!» hüüdis Grušnitski kähku, nagu inimene, keda järsku on äratanud sõbralik müks.

«Kull!» ütlesin mina.

Münt lendas õhku ja langes kõlisedes maha; kõik sööstsid tema juurde.

«Teil on õnne,» ütlesin ma Grušnitskile, «teie tulistate esimesena! Kuid pidage meeles, et kui teie mind ei surma, siis mina ei lase mööda — annan teile ausõna.»

Ta punastas; tal oli häbi tappa relvatut inimest. Ma silmitsesin teda teraselt; hetke jooksul näis mulle, et ta viskub mu jalgade ette, paludes andestust. Aga kuidas võtta omaks säärast alatut kavatsust?... Tal jäi üle üksainus abinõu: tulistada õhku. Olin kindel, et ta tulistab õhku! Üks asi võis seda takistada: mõte, et ma nõuan teistkordset kahevõitlust.

«On aeg!» sosistas mulle doktor, tõmmates varrukast. «Kui te nüüd ei ütle, et me teame nende kavatsust, siis on kõik kadunud. Vaadake, ta laeb juba... Kui teie midagi ei ütle, siis ma ise...»

«Mitte mingil tingimusel, doktor!» vastasin ma teda käest tagasi hoides. «Teie rikute kõik ära, te andsite mulle sõna mitte segada... Mis teil sellega asja? Võib-olla ma tahan saada tapetud...»

Ta vaatas mulle imestunult otsa.

«Oo, see on teine asi!... Ainult ärge teises ilmas minu üle nurisege...»

Vahepeal laadis kapten oma püstolid, ulatas ühe Grušnitskile, sosistades talle naeratades midagi; teise mulle.

Ma asusin platsi nurgale, toetudes vasaku jalaga tugevasti vastu kivi ja kallutades end pisut ettepoole, et kerge haava puhul mitte tahapoole langeda.

Grušnitski asus minu vastu ja hakkas märguande peale tõstma püstolit. Ta põlved värisesid. Ta sihtis mulle otse laupa...

Seletamatu raev lõi keema mu rinnus.

Äkki laskis ta püstolisuu alla ja muutudes surnukahvatuks, pöördus oma sekundandi poole:

«Ma ei saa,» ütles ta kõlatu häälega.

«Argpüks!» vastas kapten.

Kõlas pauk. Kuul kriimustas mu põlve. Ma astusin tahtmatult paar sammu ettepoole, et kiiremini eemalduda äärest.

«Noh, vend Grušnitski, kahju, et mööda lasksid!» ütles kapten. «Nüüd on sinu kord, asu kohale! Sülele mind enne; ega me enam teineteist ei näe!» Nad sülelesid teineteist. Kapten suutis vaevu naeru tagasi hoida. «Ära karda,» lisas ta, heites Grušnitskile kavala pilgu, «kõik on lollus siin ilmas! ... Puha tühi töö ja vaimu närimine!»

Pärast seda traagilist fraasi, mis oli öeldud kombeka väärikusega, eemaldus ta oma kohale; ka Ivan Ignatjevitš kaisutas pisarsilmil Grušnitskit ja siis jäi ta üksinda minu vastu. Ma püüan siiamaale endale selgitada, mis laadi tundmus kees siis mu rinnus: see oli solvatud enesearmastuse pahameel ja põlgus ja viha, mis tekkis mõtte juures, et see inimene, kes praegu nii kindlalt, sellise rahuliku jultumusega mulle otsa vaatab, tahtis kaks minutit tagasi, end mingisugusesse hädaohtu asetamata, tappa mind nagu koera, sest pisut tugevamini jalast haavatuna oleksin ma tingimata kaljult alla kukkunud.

Mitu minutit vaatasin talle teraselt näkku, püüdes märgata kas või kergetki kahetsuse märki. Kuid mulle näis, et ta hoidis tagasi naeratust.

«Soovitan teil enne surma jumalat paluda,» ütlesin talle siis.

«Ärge muretsege minu hinge pärast rohkem kui enda oma pärast. Palun teilt ühte: tulistage rutem.»

«Ja teie ei võta tagasi oma laimu? Ei palu minult andestust? ... Mõtelge hästi järele: kas südametunnistus ei ütle teile midagi?»

«Härra Petšorin!» hüüdis tragunikapten. «Teie pole selleks siin, et pihile võtta, lubage teile tähendada ... lõpetagem kiiremini; viimaks keegi sõidab mööda — ja meid nähakse.»

«Hästi. Doktor, tulge minu juurde.»

Doktor astus juurde. Vaene doktor! Ta oli kahvatum kui Grušnitski kümme minutit tagasi.

Järgnevad sõnad laususin ma meelega aeglaselt, valjusti ning selgesti, nagu lausutakse surmaotsust.

«Doktor, need härrad on, arvatavasti kiirustamise tõttu, unustanud panna kuuli mu püstolisse: palun teid laadida see uuesti — ja korralikult!»

«Pole võimalik!» kisendas kapten. «Pole võimalik! Ma laadisin mõlemad püstolid; kui ehk vahest teie omast kuul välja kukkus ... See pole minu süü! — Aga teil pole õigust uuesti laadida ... mitte mingit õigust ... see on täiesti korravastane; ma ei luba ...»

«Hüva!» ütlesin ma kaptenile. «Kui nii, siis me duelleerime teiega samadel tingimustel ...»

Ta kohmetus.

Grušnitski seisis, pea rinnale langetatud, hämmeldunud ning morn.

«Jäta neid!» ütles ta lõpuks kaptenile, kes tahtis mu püstolit doktori käest ära tõmmata. «Sa tead ju isegi, et neil on õigus.»

Asjatult tegi kapten talle igasuguseid märke, — Grušnitski ei tahtnud midagi näha.

Vahepeal oli doktor püstoli laadinud ja ulatas mulle.

Seda nähes kapten sülitas ja lõi jalaga vastu maad.

«Oled sa aga loll, vennas,» ütles ta, «puruloll! ... Kui juba kord usaldasid end minu hoolde, siis kuula sõna kõiges ... Aga paras sulle! Kärva siis nagu kärbes ...» Ta pöördus ära ja pomises eemaldudes: «Aga ikkagi on see täiesti korravastane.»

«Grušnitski,» ütlesin ma, «veel on aega! Võta oma laim tagasi ja ma andestan sulle kõik. Sul ei läinud korda mind narriks teha ja mu enesearmastus on rahuldatud. Tuleta meelde, — me olime kunagi sõbrad ...»

Ta nägu muutus punaseks, silmad lõid välkuma.

«Tulistage!» vastas ta. «Ma põlgan ennast, teid aga vihkan. Kui teie mind ei surma, siis tapan ma teid öösel nurga tagant. Meil pole kahekesi ruumi maa peal ...»

Ma tulistasin ...

Kui suits hajus, polnud Grušnitskit enam platsil. Ainult tolm keerles kerge sambana järsaku äärel.

Kõik karjatasid ühest suust.

«Finita la commedia!» [1] ütlesin ma doktorile.

Ta ei vastanud ja pöördus õudusega kõrvale.

Ma kehitasin õlgu ja kummardasin lahkumiseks Grušnitski sekundantidele.

Teerada mööda alla laskudes märkasin kaljulõhestikus Grušnitski verist laipa. Ma sulgesin tahtmatult silmad.

Sidusin hobuse lahti ja sõitsin sammu kodu poole. Mu südamel oli kivi. Päike näis mulle tuhmina, ta kiired ei soojendanud mind.

Enne agulini jõudmist pöördusin mäekuru mööda paremale. Inimeste nägemine oleks olnud mulle rusuv; ma tahtsin olla üksi. Ratsutid lahti lastud, pea rinnale vajunud, ratsutasin kaua, kuni viimaks leidsin end täiesti tundmatust kohast; pöörasin hobuse ringi ja hakkasin teed otsima. Päike oli juba loojumas, kui ma Kislovodski juurde jõudsin, väsinuna väsinud hobusel.

Mu teener ütles, et Verner on käinud mind otsimas, ja ulatas mulle kaks kirja: ühe temalt, teise ... Veeralt.

«Kõik on korraldatud võimalikult hästi: laip on purustatuna ära toodud, kuul rinnast välja võetud. Kõik on veendunud, et tema surma põhjuseks on õnnetu juhus; ainult komandant, kellel tõenäoliselt on teada teie tüli, vangutas pead, kuid ei ütel-

[1] Komöödia on lõppenud (itaalia k.).

nud midagi. Tõendeid Teie vastu pole mingisuguseid ja Teie võite magada rahulikult... kui saate... Hüvasti...»

Kaua ei julgenud ma avada teist kirja. Mis võis Veera mulle kirjutada?... Raske eelaimus erutas mu hinge.

Siin on see kiri, mille iga sõna on kustumatult lõikunud mu mällu:

«Kirjutan Sulle täiesti veendununa, et me iialgi enam ei näe teineteist. Mõned aastad tagasi Sinust lahkudes mõtlesin ma sedasama; kuid taeva tahtmine oli mind teistkordselt proovile panna. Ma ei pidanud sellele katsumusele vastu, mu nõrk süda alistus jällegi tuttavale häälele... Sa ei hakka mind põlgama sellepärast, eks ole? See kiri on ühtlasi jumalagajätuks ja pihtimuseks: ma pean Sulle ütlema kõik, mis on kogunenud mu südamele sellest ajast saadik, kui ta Sind armastab. Ma ei hakka Sind süüdistama, — Sa käitusid minu suhtes, nagu oleks käitunud iga teine mees: Sa armastad mind nagu omandit, nagu omavahel vahelduvate rõõmude, erutuste ja kurvastuste allikat, ilma milledeta elu on igav ning üksluine. Ma mõistsin seda kohe alguses... Kuid Sa olid õnnetu ja ma ohverdasin end, lootes, et Sa kunagi hakkad hindama mu ohvrit, et Sa kunagi saad aru mu sügavast õrnusest, mis ei sõltu mingisugustest tingimustest. Sellest ajast möödus palju aega: ma tungisin kõigisse Su hinge saladustesse... ja veendusin, et see oli asjatu lootus. See oli mulle kibe! Kuid mu armastus oli mu hingega kokku kasvanud: ta tuhmus, kuid ei kustunud.

Me lahkume igaveseks; kuid Sa võid olla kindel, et ma ei hakka iial armastama kedagi teist: mu hing on Sinu peale ära kulutanud kõik oma aarded, oma pisarad ja lootused. Kes on kord Sind armastanud, ei saa vaadata teistele meestele ilma teatava põlastuseta, mitte sellepärast, et Sa oleksid neist parem, oo ei! Kuid Sinu loomuses on midagi erilist, ainult Sinule omast, midagi uhket ning salapärast; Su hääles, ükskõik mis Sa ka ei räägiks, on võitmatut võimu; mitte keegi ei oska nii püsivalt tahta olla armastatud; mitte kelleski pole kurjus nii veetlev; mitte kellegi pilk ei tõota nii palju õndsust; mitte keegi ei oska paremini kasutada oma eeliseid ja keegi ei või olla nii tõeliselt õnnetu kui Sina, sest et keegi ei püüa end nii veenda vastupidises.

Nüüd pean Sulle selgitama oma rutulise ärasõidu põhjust. See näib Sulle vähetähtsana, sest see puutub ainult minusse.

Täna hommikul tuli mu mees minu juurde ja jutustas Sinu tülist Grušnitskiga. Nähtavasti muutusin ma väga näost, sest ta vaatas mulle kaua ja teraselt silma. Ma oleksin peaaegu meelemärkusetult maha langenud mõtte juures, et Sa pead täna kahevõitlusele minema ja et mina olen selle põhjuseks. Mulle tundus, et ma lähen hulluks... Nüüd aga, kus ma suudan kainelt mõtelda, olen ma veendunud, et Sa jääd ellu: on

võimatu, et Sa sureksid ilma minuta, võimatu! Mu mees kõndis kaua mööda tuba; mà ei tea, mis ta mulle rääkis, ei mäleta, mis ma talle vastasin... vististi ütlesin talle, et ma armastan Sind... Mäletan ainult, et meie kõneluse lõpul solvas ta mind hirmsa sõnaga ja väljus. Ma kuulsin, kuidas ta käskis tõlla valmis seada... Juba kolm tundi istun ma akna juures ja ootan Su tagasitulekut... Kuid Sa oled elus, Sa ei või surra!... Tõld on peaaegu valmis... Ela hästi, ela hästi... Olen kadunud, — aga mis sellest?... Kui ma võiksin kindel olla, et Sa mind alati meeles pead, — ma ei kõnelegi armastusest, — ei, ainult meeles pead... Ela hästi; tullakse... ma pean kirja ära peitma...

Eks ole tõsi, Sa ei armasta Maryt? Sa ei abiellu temaga? — Kuule, Sa pead mulle tooma selle ohvri: ma olen Sinu heaks kaotanud kõik maailmas...»

Ma tormasin nagu meeletu välistrepile, hüppasin oma Tšerkessi selga, keda kõnnitati mööda hoovi, ja pistsin tuhatnelja kihutama Pjatigorski poole. Halastamatult sundisin tagant oma kurnatud hobust, kes norsates ja vahusena kandis mind kiiresti edasi kivisel teel.

Päike oli juba peitunud musta pilve, mis puhkas läänepoolsete mägede harjal; mäekurus muutus pimedaks ja niiskeks. Podkumok mürises tumedalt ning ühetooniliselt, voolates üle kivide. Ma kihutasin hingeldades kärsitusest. Mõte mitte leida Veerat Pjatigorskis tagus haamrina mu südames. Üks minut, üksainus minut näha veel teda, jätta jumalaga, suruda ta kätt... Ma palvetasin, needsin, nutsin, naersin... ei, miski ei väljenda mu rahutust, meeleheidet!... Võimaluse tõttu, et ma kaotan ta igaveseks, muutus Veera mulle kõige kallimaks maailmas, — kallimaks kui elu, au, õnn! Jumal teab, millised veidrad, millised pöörased mõtted kihasid mu peas... Seejuures kihutasin ma kogu aeg, halastamatult ajades hobust. Ja siis hakkasin märkama, et mu hobune hingab raskemini; juba komistas ta paar korda tasasel kohal... Oli jäänud viis versta kuni Essentukini — kasakate staniitsani, kus võisin istuda teisele hobusele.

Kõik oleks olnud päästetud, kui mu hobusel oleks jätkunud jõudu veel kümneks minutiks. Kuid järsku, tõustes väikesest nõost, mägedest väljasõidul, järsul teekäänakul, prantsatas ta maha. Ma hüppasin kärmesti sadulast, tahtsin teda jalule tõsta, tõmbasin ratsutist — asjata: vaevalt kuuldav oie tungis esile ta kokkupigistatud hammaste vahelt; mõne minuti pärast oli ta lõpnud. Ma jäin üksinda steppi, olles kaotanud viimse lootuse; katsusin minna jalgsi — mu jalad käisid risti; kurnatuna päeva erutustest ja magamatusest, langesin märjale rohule ja puhkesin nutma nagu laps.

Kaua lamasin ma liikumatult ja nutsin kibedasti, püüdmata tagasi hoida pisaraid ja nuukseid; ma arvasin, et mu rind lõhkeb;

kogu mu kangus, kogu mu külmaverelisus — kõik oli kadunud nagu suits; vaim nõrkes, mõistus vaikis ja kui keegi oleks mind sel hetkel näinud, ta oleks põlastusega ära pöördunud.

Kui õine kaste ja mägede tuul olid värskendanud mu hõõguvat pead ja mõtted oma tavalisse korda asetusid, siis mõistsin ma, et kadunud õnne taga ajada on kasutu ning mõttetu. Mida on mulle veel vaja? — Teda näha? — Milleks? Kas meie vahel pole kõik lõpetatud? Üks kibe lahkumissuudlus ei rikasta mu mälestusi ja pärast seda on meil ainult raskem lahkuda.

Aga mulle on meeltmööda, et ma saan nutta. Muide, võib-olla on selle põhjuseks korrast ära närvid, unetult veedetud öö, kaks minutit püstolisuu ees ja tühi kõht.

Igast asjast on kasu! See uus kannatus tegi minus, kõneldes sõjaväe stiilis, õnneliku diversiooni [1]. Nutmine on terviseks ja peale selle, kui ma poleks teinud ratsasõitu ja mul poleks tagasiteel tulnud maha käia viisteist versta, ei oleks ma arvatavasti ka sel ööl silma kinni saanud.

Jõudsin Kislovodskisse tagasi kell viis hommikul, viskusin voodisse ja uinusin nagu Napoleon pärast Waterlood [2].

Kui ma ärkasin, oli väljas juba pime. Ma istusin avatud akna juurde, nööpisin arhaluki lahti — ja mägede tuul värskendas mu rinda, mis polnud raskest väsimuseunest veel rahunenud.

Kaugel teisel pool jõge, seda varjavate tihedate pärnade latvade vahelt vilkusid kindluse- ja agulihoonete tuled. Meie õues oli kõik vaikne, vürstinna maja oli pime.

Tuli doktor; ta otsaesine oli kortsus; ta ei ulatanud mulle kätt nagu tavaliselt.

«Kust te tulete, doktor?»

«Vürstinna Ligovskaja juurest; tema tütar on haige — närvinõrkus... Aga mitte selles pole asi, vaid lugu on nii: ülemus hakkab taipama, ja kuigi pole võimalik midagi kindlasti tõendada, soovitan teil siiski ettevaatlikum olla. Vürstinna rääkis mulle täna, et ta teab, et teie tema tütre pärast kahevõitlust pidasite. Talle jutustas kõik see vanamehike... kuidas ta nimi nüüd oli? — Ta oli pealtnägijaks teie kokkupõrke juures Grušnitskiga restoranis. Ma tulin teid hoiatama. — Jumalaga. Võib-olla me ei näe enam teineteist: teid saadetakse kuhugi ära.»

Ta peatus lävel: ta tahtis suruda mu kätt... ja kui ma oleksin talle näidanud vähimatki soovi selleks, oleks ta mulle kaela langenud; kuid ma jäin külmaks nagu kivi — ja ta väljus.

Nii on inimesed! Kõik nad on sellised: teavad juba ette kõiki teo halbu külgi, aitavad, annavad nõu, isegi kiidavad seda heaks,

---

[1] Diversioon — vägede ümberpaiknemine, mille eesmärgiks on vastase tähelepanu kõrvalejuhtimine.

[2] Waterloo — küla Belgias, Brüsseli lähedal, kus 1815. a. juunis saavutati otsustav võit Napoleoni üle.

nähes muu abinõu võimatust, — hiljem aga pesevad käed puhtaks ja pööravad meelepahaga selja sellele, kel oli julgust vastutuse kogu raskust enda peale võtta. Kõik nad on niisugused, isegi kõige paremad, kõige targemad! ...

Olles saanud kõrgemalt ülemuselt käsu asuda teele N. kindlusse, läksin järgmise päeva hommikul vürstinna juurde hüvasti jätma.

Ta oli imestunud, kui ma tema küsimuse peale, kas mul on talle öelda midagi eriti tähtsat, vastasin, et soovin talle kõike head ja nõnda edasi.

«Aga mul on tarvis teiega väga tõsiselt kõnelda.»

Ma võtsin vaikides istet.

Oli ilmne, et ta ei teadnud, millest alata; ta nägu muutus punaseks, ta lihavad sõrmed koputasid vastu lauda; viimaks alustas ta katkeval häälel nõnda:

«Kuulge, musjöö Petšorin; ma arvan, et teie olete ausameelne inimene.»

Ma kummardasin.

«Olen selles isegi veendunud,» jätkas ta, «ehkki teie käitumine on mõnevõrra kahtlane. Kuid teil võib olla põhjusi, mida ma ei tea, ja neid te peategi mulle usaldama. Te kaitsesite mu tütart laimu eest, pidasite tema pärast kahevõitlust, — järelikult riskisite eluga ... Ärge vastake, ma tean, et teie ei võta seda omaks, sest Grušnitski on surnud (ta lõi risti ette). Jumal andestab talle — ja loodan, et ka teile! ... See ei puutu minusse ... mul pole õigust teid hukka mõista, sest mu tütar, ehkki süütult, oli selle põhjuseks. Ta rääkis mulle kõik ära ... ma arvan, et kõik: teie avaldasite talle armastust ... tema tunnistas teile sedasama (siinkohal ohkas vürstinna sügavasti). Kuid ta on haige ja ma olen kindel, et see pole lihtne haigus! Salajane kurbus tapab teda; ta ei tunnista seda, kuid ma olen kindel, et teie olete selle põhjuseks ... Kuulge: võib-olla teie arvate, et ma otsin auastmeid, suurt rikkust, — jätke see arvamine: ma tahan ainult tütre õnne. Teie praegune seisukord pole kadestamisväärne, kuid see võib paraneda, teil on varandust; mu tütar armastab teid, ta on niiviisi kasvatatud, et loob oma mehele õnne. Ma olen rikas, ta on mul ainus ... Ütelge, mis hoiab teid tagasi? ... Näete, ma ei oleks pidanud seda kõike teile rääkima, aga ma usaldan teie südant, teie ausust. Pidage meeles, mul on üks tütar ... üksainuke ...»

Ta hakkas nutma.

«Vürstinna,» ütlesin ma, «ma ei saa teile vastata. Lubage mul kõnelda teie tütrega nelja silma all ...»

«Ei iial!» hüüatas ta, suures erutuses püsti tõustes.

«Kuidas soovite,» vastasin ma, valmistudes lahkuma.

Ta jäi mõttesse, andis mulle käega märku, et ma ootaksin, ja väljus.

Möödus umbes viis minutit, mu süda kloppis tugevasti, kuid mõtted olid rahulikud, pea külm. Kuidas ma ka ei otsinud kas või kübetki armastust armsa Mary vastu, mu püüded olid asjatud.

Uks avanes ja sisse astus tema. Jumaluke, kuidas ta oli muutunud sellest ajast saadik, kui ma teda viimati nägin! Aga oli see siis ammu?

Toa keskele jõudes lõi ta vaaruma. Ma hüppasin püsti, ulatasin talle käe ja talutasin ta tugitooli juurde.

Ma seisin tema vastas. Me vaikisime kaua. Ta suured silmad, täis sõnulseletamatut nukrust, näisid otsivat minu omadest midagi lootuse sarnast; ta kahvatud huuled püüdsid asjatult naeratada; ta õrnad, põlvedel kokkupandud käed olid nii kõhnad ning läbipaistvad, et mul hakkas temast kahju.

«Vürstitar,» ütlesin ma, «te teate, et ma naersin teie üle?... Te peate mind põlgama.»

Ta põskedele ilmus haiglane puna.

Ma jätkasin: «Järelikult ei või teie mind armastada...»

Ta pöördus kõrvale, toetas küünarnukid lauale, kattis silmad käega ja mulle näis, et neis välgatasid pisarad.

«Mu jumal!» lausus ta vaevalt kuuldavalt.

See muutus väljakannatamatuks: veel minut, ja ma oleksin ta jalgade ette langenud.

«Niisiis, teie näete isegi,» ütlesin ma võimalikult kindla häälega ja sunnitud naeratusega, «teie näete isegi, et ma ei või teiega abielluda. Isegi kui teie seda praegu tahaksite, hakkaksite varsti kahetsema. Minu kõnelus teie emaga sundis mind seda teile selgitama nii avameelselt ja jämedalt. Loodan, et ta on eksiarvamusel: teil on kerge talle seda selgeks teha. Teie näete, ma mängin teie silmis kõige haledamat ning vastikumat osa, ja isegi tunnistan seda. See on kõik, mis ma võin teie heaks teha. Kui halb arvamus teil minust ka ei oleks, ma alistun sellele... Näete, ma olen alatu teie ees... Eks ole tõsi, isegi kui teie mind armastasite, siis sellest silmapilgust peale põlgate?...»

Ta pöördus minu poole, kahvatu kui marmor, ainult ta silmad läikisid imelikult.

«Ma vihkan teid...» ütles ta.

Ma tänasin, kummardasin aupaklikult ja väljusin.

Tunni aja pärast viis kiirrong mind ära Kislovodskist. Mõne versta kaugusel Essentukist silmasin tee ääres oma toreda ratsu korjust; sadul oli ära võetud — arvatavasti möödasõitva kasaka poolt — ja selle asemel istusid hobuse seljas kaks kaarnat. Ma ohkasin ja pöörasin näo kõrvale...

Ja nüüd siin, selles igavas kindluses, sirvides mõttes möödunut, küsin ma endalt sageli: miks ma ei tahtnud astuda sellele saatuse poolt mulle avatud teele, kus mind ootasid vaiksed rõõmud ja hingeline rahu?... Ei, ma poleks sobinud elama selles osas! Olen nagu madrus, kes on sündinud ja üles kasvanud

röövlilaeva pardal: tema hing on harjunud tormide ja lahingutega ja rannale paisatuna ta igatseb ning piinleb, kuidas teda ka ei meelitaks varjuline salu, kuidas talle ka ei paistaks rahulik päike; ta käib päev läbi mööda rannaäärset liiva, kuulatab rannale veerevate lainete ühetoonilist mühinat ja vahib teraselt udusesse kaugusse: kas ei vilksata ehk sinist sügavikku hallidest pilvekestest eraldaval kahvatul viirul oodatud puri, mis algul sarnaneb merikajaka tiivaga, kuid vähehaaval eraldub rahnude vahust ja sujuvalt läheneb lagedale sadamale...

NIKOLAI VASSILJEVITŠ GOGOL

(1809—1852)

*

Surnud hinged [1].

(1835—1852)

ESIMENE OSA.

I PEATÜKK.

N. kubermangulinna võõrastemaja väravast sõitis sisse üsna kena väike vedrudega kaless, milles sõidavad poissmehed: erus olevad alampolkovnikud, staabikaptenid ja mõisnikud, kel on umbes sada hinge talupoegi, ühe sõnaga, kõik need, keda nimetatakse keskmist sorti härrasteks. Kalessis istus isand, mitte just iludus, aga mitte ka inetu välimusega, mitte liiga paks ega ka mitte liiga kõhn; ei saa öelda, et vana, aga mitte ka liiga noor. Tema sissesõit ei tekitanud linnas absoluutselt mingit elevust ega käinud sellega kaasas midagi erakordset; ainult kaks vene talumeest, kes seisid võõrastemaja vastas oleva kõrtsi ukse ees, tegid mõnesuguseid märkusi, mis käisid muide rohkem sõiduki kui selles istuja kohta. «Ennäe,» ütles üks teisele, «mihuke ratas! Mis sa arvad, kas see ratas, kui vaja läheks, sõidab Moskvani või ei sõida?» — «Küllap sõidab,» vastas teine. «Aga Kaasani, arvan ma, ta küll ei sõida?» — «Ei, Kaasani ei sõida,» vastas teine. Sellega nende jutt lõppeski. Ja veel, kui kaless sõitis võõrastemaja trepi ette, tuli vastu noormees õige kitsastes ja lühikestes valgetes triibulisest puuvillriidest pükstes ning moodi taotlevas sabakuues, mille alt paistis manisk, mida hoidis kinni pronkspüstoliga kaunistatud tuula kinnitusnõel. Noormees pöördus, vaatas tõlda, hoidis käega kinni nokkmütsi, mille tuul pidi peaaegu ära viima, ja läks oma teed.

Kui tõld õue sõitis, jooksis isandale vastu trahteriteener ehk polovoi, nagu neid vene trahteris kutsutakse, kes oli niivõrd elav ja kekslev, et oli võimatu näha, missugune nägu tal on. Ta jooksis kärmesti välja, suurätt käes, ise pikk ja pikas demikottonist [2] saterkuues, mille seljatagune oli peaaegu kuklas, raputas juukseid ja viis isanda nobedasti üles mööda kogu puurõdu, et näidata talle jumalast antud puhkepaika. See puhkepaik oli teatavat liiki, sest ka võõrastemaja oli teatavat liiki, s. o. just niisugune, nagu on tavaliselt võõrastemajad kubermangulinnades, kus läbisõitjad saavad kahe rubla eest ööpäevas vaikse toa prussakatega, kes nagu kui-

[1] Lühendatult.
[2] Demikotton — tihe puuvillriie.

vatatud ploomid vaatavad välja igast nurgast, ning alati kummutiga varjatud uksega kõrvalruumi, kus on enese sisse seadnud naaber, vaikiv ja rahulik, kuid äärmiselt uudishimulik inimene, kel on huvi teada saada kõiki üksikasju läbisõitja kohta. Võõrastemaja välisfassaad vastas tema sisemusele: ta oli väga pikk kahekordne ehitis; alumine kord oli krohvimata ja jäänud tumepunaste telliskividega, mis olid kurjadest ilmamuutustest veelgi rohkem tumenenud ning juba iseendastki mustavõitu; ülemine kord oli värvitud igavese kollase värviga; all olid poed rangide, kõite ja rõngaskuivikutega. Kõige nurkmisemas neist poodidest, või pigemini selle aknal, asus suslamüüja punasest vasest samovariga ja niisama punase näoga kui samovar, nii et eemalt vaadates võiks arvata, et aknal seisavad kaks samovari, kui üks samovar ei oleks mitte pigimusta habemega.

Kuni sissesõitnud isand vaatles oma tuba, toodi sinna tema asjad: kõigepealt valgest nahast, veidi kulunud kohver, mis näitas, et ta ei olnud mitte esimest korda teel. Kohvri kandsid sisse kutsar Selifan, lühike mehike lambanahkses kasukas, ja toapoiss Petruška, pisut karmi näoga, väga suurte huulte ja ninaga mees, aasta kolmekümnene, laias kantud saterkuues, mis oli pärit nähtavasti härra seljast. Kohvri järel toodi sisse väike maarjakasest väljalõigatud ilustustega punasest puust kast, saapaliistud ja sinisesse paberisse mähitud praetud kana. Kui kõik see oli sisse toodud, läks kutsar Selifan talli hobuste ümber askeldama, toapoiss Petruška aga hakkas end sisse seadma väikeses esikus, õige pimedas pugerikus, kuhu ta oli jõudnud tuua juba oma sineli ja ühes sellega mingi omaenda lõhna, mis käis kaasas ka seejärel sissetoodud mitmesuguste toapoisi-asjadega täidetud kotiga. Selles pugerikus seadis ta seina äärde kitsa kolmejalgse sängi, kattes selle väikese madratsitaolise esemega, mida tal oli korda läinud võõrastemaja peremehelt välja nõuda ning mis oli magatud niisama kõvaks ja lamedaks kui pannkook ja mis oli võib-olla ka niisama rasvane kui pannkook.

Seni kui teenrid korrastasid ja askeldasid, läks isand üldsaali. Missugused on tavaliselt need üldsaalid, teab iga läbisõitja väga hästi; ikka samad õlivärviga ülevõõbatud seinad, ülalt tuhmunud piibusuitsust ja alt läikima hõõrutud kõtksuguste läbisõitjate, veel rohkem aga pärismaalastest kaupmeeste selgadest, sest kaupmehed tulid turupäevadel kuuekesi ja seitsmekesi siia jooma oma tuntud teeportsjoneid; ikka sama mustaks suitsunud lagi; ikka sama suitsunud laelühter suure hulga rippuvate klaastilgutitega, mis hüplesid ja kõlisesid iga kord, kui kelner jooksis mööda kulunud linoleumi, südilt žongleerides kandmikuga, millel oli niisama loendamatu hulk teetasse kui linde mere rannal; ikka samad üle terve seina ulatuvad õlivärvidega maalitud pildid; ühe sõnaga, kõik seesama, mis igal pool; vahe oli ehk ainult see, et ühel pildil oli kujutatud nümf nii suurte rindadega, milliseid lugeja ei ole vist kunagi näinud. Säärast loodusemängu tuleb muide ette ka mitmesugustel ajaloolistel piltidel, mis on teadmata kunas, kust ja kelle

poolt toodud meile Venemaale, mõnikord isegi meie kõrgete aukandjate, kunstiharrastajate poolt, kes on ostnud need Itaaliast neid küütinud postipoiste nõuandel. Isand võttis peast nokkmütsi ja harutas lahti vikerkaarevärvilise villase kaelaräti, mille naisemeestele valmistab omaenda kätega abikaasa, varustades teda sobivate juhatustega, kuidas see kaela siduda, poissmeestele aga — kindlasti ma ei või öelda, kes neid teeb, jumal seda teab: mina ei ole kunagi selliseid kaelarätte kandnud. Harutanud lahti kaelaräti, käskis isand tuua talle lõunasööki. Seni kui talle ette kanti mitmesuguseid trahterites tavalisi roogasid, nagu: kapsasupp lehetainast pirukaga, mida mitu nädalat hoitakse ekstra läbisõitjate jaoks, aju hernestega, viini vorstid kapsaga, praetud kana, hapukurk ja igavene magus lehetainast kook, mis oli alati teenetevalmis; seni kui võõrale kõike seda ette kanti, küll soojendatuna ja lihtsalt külmana, sundis ta teenrit ehk polovoid jutustama kõiksugust loba sellest, kes pidas trahterit varem ja kes peab teda praegu ja kas annab ta palju sissetulekut ja kas peremees on ka suur lurjus; mispeale polovoi tavaliselt vastas: «Oi, härra, suur suli!» Nagu haritud Euroopas, nii ka haritud Venemaal on nüüd üsna palju auväärseid inimesi, kes ei saa süüa trahteris, ilma et nad ei jutleks kelneriga ja mõnikord ei teeks koguni lõbusat nalja tema üle. Muide, sissesõitnu ei esitanud mitte ainult tühiseid küsimusi; äärmise täpsusega päris ta järele, kes on linnas kuberneriks, kes kohtupalati esimeheks, kes prokuröriks, — ühe sõnaga, ei jätnud vahele ühtki tähtsamat ametnikku; kuid veelgi suurema täpsusega, kui mitte koguni osavõtuga, päris ta kõigi tähtsamate mõisnikkude üle, mitu hinge talupoegi kellelgi on, kui kaugel keegi elab linnast, isegi missugune iseloom tal on ja kui tihti ta käib linnas; ta päris hoolega selle maanurga olukorra üle: kas nende kubermangus ei ole ette tulnud mingeid haigusi, soetõbesid, mingeid tapvaid palavikuhaigusi, rõugeid ja muud selletaolist, ning seda kõike nõnda põhjalikult ja niisuguse täpsusega, mis osutas rohkemat kui ainult lihtsat uudishimu. Kogu isanda käitumises oli midagi soliidset ja ta nuuskas nina erakordselt valjusti. Ei ole teada, kuidas ta seda tegi, kuid ta nina kõlas nagu pasun. See pealtnäha päris tühise väärtusega omadus tõi talle siiski palju austust trahteriteenija silmis, nii et see iga kord, kui kuulis seda häält, raputas juukseid, ajas end aupaklikumalt sirgu, ja kummardades oma pea ülalt alla, küsis: «Kas soovisite midagi?» Pärast lõunasööki jõi isand tassi kohvi ja istus diivanile, seades endale selja taha padja, mis vene trahterites topitakse harilikult elastse lambavilla asemel täis millegagi, mis on äärmiselt sarnane telliskivi ja munakiviga. Siis hakkas ta haigutama ja käskis viia end oma tuppa, kus ta heitis pikali ja magas kaks tundi. Pärast puhkamist kirjutas ta trahteriteenija palvel paberitükile oma aukraadi, nime ja perekonnanime teatamiseks, kuhu tarvis, s. o. politseisse. Paberilt luges polovoi trepist alla minnes veerides järgmist: kolleegiuminõunik Pavel Ivanovitš Tšitšikov, mõisnik, isiklikes asjus. Sel ajal kui polovoi ikka alles

veeris sedelit, läks Pavel Ivanovitš Tšitšikov ise vaatama linna, millega ta jäi, nagu näha, rahule, sest ta leidis, et see linn ei jäänud kuidagi alla teistele kubermangulinnadele: tugevasti lõikas silma kollane värv kivimajadel ja tagasihoidlikult mustendas hall värv puumajadel. Majad olid ühe-, kahe- ja poolteisekordsed, peaaegu alati ärklikorraga, mis oli kubermanguarhitektide arvates väga ilus. Paiguti näisid need majad mahajäetuina keset väljana laia tänavat ja lõpmatuid plankaedu; paiguti kuhjusid nad hunnikusse, ning seal oli märgata rohkem rahvaliikumist ja elavust. Võis silmata vihmast peaaegu mahapestud silte kringlite ja saabastega, siin-seal pealemaalitud siniste pükste ja kellegi Aršavi rätsepa allkirjaga; kusagil oli kauplus nokk- ja vormimütsidega ning pealkirjaga «Välismaalane Vassili Fjodorov»; teisal oli sildile maalitud piljard kahe mängijaga frakis, mis on meil teatrites seljas külalisi mängivail näitlejail, kes ilmuvad lavale viimases vaatuses. Mängijad olid kujutatud sihtivate kööde, pisut tagasiväänatud käte ja kõverate jalgadega, mis äsja olid teinud õhus veidra tantsuhüppe. Kõige selle alla oli kirjutatud: «Ja siin on see asutis.» Siin-seal seisid lihtsalt tänaval lauad pähklite, seebi ja prääänikutega, mis sarnlesid seebiga; kuskil oli söögimaja sildile maalitud paks kala ja sellesse püstilöödud kahvel. Kõige sagedamini aga võis märgata tuhmunud kahe peaga riigikulle, mis nüüd on asendatud juba lakoonilise pealkirjaga: «Joogimaja». Sillutis oli kõikjal kehvavõitu. Ta heitis pilgu ka linnaparki, mis koosnes kiduraist õige peenikestest puudest, mille all olid väga ilusasti rohelise õlivärviga ülevõõbatud kolmnurgakujulised toed. Muide, ehkki need puukesed ei olnud pilliroost kõrgemad, öeldi nende kohta ajalehtedes ilutulestiku kirjeldamisel, et «tänu linnavalitseja hoolitsusele on meie linn kaunistatud pargiga, mis koosneb varjurikastest laiade võradega puudest, mis annavad mõnusat jahedust kuumadel päevadel», ja et seejuures «oli väga liigutav näha, kuidas kodanike südamed värisesid ülevoolavast tänutundest ja voolasid pisaratejoad tänutäheks härra linnaülemale». Pärinud linnavahilt üksikasjaliselt, kuidas võib, kui on tarvis, kõige lähemat teed kaudu pääseda peakiriku, ametiasutiste ja kuberneri juurde, läks ta vaatama linna keskelt läbivoolavat jõge, rebis teel maha tulbale löödud müürilehe, et see, kui ta koju on jõudnud, hoolega läbi lugeda, vahtis üksisilmi järele puutrotuaaril möödunud kena välimusega daamile, kelle kannul käis sõjaväelivrees poisike, komps käes, ja veel kord heitnud pilgu kõigele, nagu selleks, et koha asendit hästi mällu suruda, läks ta koju, otseteed oma numbrisse, kusjuures teda trepil kergelt toetas trahteriteenija. Joonud teed, istus ta laua äärde, käskis anda endale küünla, võttis taskust müürilehe, lähendas selle küünlale ja hakkas lugema, vidutades veidi paremat silma. Muide, tähelepanuäratavat oli müürilehekesel vähe: etendati hr. Kotzebue draamat, kus Rolli mängis hr. Popljovin ja Corat neiu Zjablova, kuna teised tegelased olid veelgi vähem hoomatavad; ta luges aga siiski nad kõik läbi, jõudis parterri hin-

nani ja sai teada, et afišš oli trükitud kubermanguvalitsuse trükikojas, siis keeras ta teise külje — et teada saada, kas sealgi pole midagi kirjutatud, kuid midagi leidmata hõõrus ta silmi, rullis müürilehe korralikult kokku ja pani selle oma kasti, kuhu tal oli harjumus panna kõik, mis kätte juhtus. Päev lõpetati vist portsjoni külma vasikaprae, pudeli kihiseva kvassi ja sügava unega, milles ta norskas kõigi ninalõõridega, nagu öeldakse mõnes kohas suures Vene riigis.

Kogu järgmine päev oli pühendatud visiitidele; sissesõitnu läks tegema visiite kõigile linna võimukandjaile. Ta tegi viisakusvisiidi kubernerile, kes, nagu selgus, ei olnud nagu Tšitšikovgi päris paks ega üsna kõhn, kandis kaelas Anna ordenit, ja räägiti koguni, et oli esitatud tähe ordeni saamiseks, kes muide oli väga hea südamega mehike ja mõnikord isegi õmbles välja tüllil. Seejärel läks ta viitsekuberneri juurde, käis siis prokuröri juures, kohtupalati esimehe juures, politseiülema juures, riigirentniku juures, kroonuvabrikute ülema juures ja... kahju, et on veidi raske kõiki selle maailma vägevaid meeles pidada; kuid piisab sellest, kui öelda, et sissesõitnu avaldas visiitide suhtes haruldast aktiivsust: ta käis lugupidamist avaldamas isegi tervishoiuvalitsuse inspektorile ja linnaarhitektile. Ja pärast seda istus ta veel kaua aega kalessis, mõtiskelles, kellele veel visiiti teha, aga linnas ei leidunud enam ametnikke. Jutlemisel nende võimumeestega oskas ta suure osavusega igaühele meelitusi rääkida. Kubernerile vihjas ta kuidagi möödaminnes, et tema kubermangu sõidad sisse nagu paradiisi, teed on kõikjal siledad kui samet, ja et need valitsused, kes määravad ametisse tarku ametnikke, väärivad palju kiitust. Politseiülemale lausus ta midagi väga meelitavat linnavahtide kohta; ning kõneluses viitsekuberneri ja kohtupalati esimehega, kes olid alles ainult riiginõunikud, ütles eksikombel kaks korda koguni «härra ekstsellents», mis neile väga meeldis. Selle tagajärjeks oli, et kuberner palus ta veel samaks päevaks enda juurde kodusele piduõhtule, ja ka teised ametnikud omalt poolt kes lõunasöögile, kes bostonipartiile, kes teeõhtule.

Enda üle hoidus sissesõitnu, nagu näis, palju kõnelemast; kui aga rääkis, siis mingites üldistes lausetes, märgatava tagasihoidlikkusega, ja ta kõne võttis säärastel kordadel veidi raamatulise iseloomu: et ta on kõige armetum ussike siin maailmas ega ole seda väärt, et temast palju hoolitaks, et ta on palju kogenud oma eluajal, on ametialal kannatanud tõe ja õiguse eest, et tal on palju vaenlasi, kes on sirutanud oma käe isegi ta elu järele, ja et nüüd, igatsedes rahu, otsib ta lõpuks, kus leida koht elamiseks ning, olles saabunud sesse linna, pidas oma tingimatuks kohuseks avaldada oma lugupidamist selle esimestele aukandjatele. See on kõik, mis linnas teada saadi sellest uuest isikust, kes õige pea ei jätnud end näitamata kuberneri piduõhtul. Ettevalmistus selleks piduõhtuks võttis üle kahe tunni aega, ja siin osutas võõras niisugust tähelepanelikkust tualeti vastu, millist kõikjal pole nähtudki. Pärast väi-

kest lõunauinakut käskis ta anda endale pesuvett ja hõõrus seebiga äärmiselt kaua mõlemat põske, toetades neid seestpoolt keelega; siis, võtnud trahteriteenija õlalt käterätiku, kuivatas sellega igast küljest oma täidlast nägu, alates kõrvade tagant ja turtsudes enne paar korda trahteriteenijale otse näkku. Seejärel pani ta peegli ees maniski kaela, kitkus ära kaks ninast väljaulatuvat karva ning oli kohe seejärel palukakarva, sätendavate täppidega frakis. Olles niiviisi riietunud, sõitis ta minema oma tõllas mööda lõpmata laiu tänavaid, mida valgustas siin-seal akendest paistev kasin valgus. Muide, kuberneri maja oli valgustatud otsekui balli puhul; kalessid laternatega, trepi ees kaks sandarmit, eemal eesratsutajate hõiked — ühe sõnaga, kõik nagu vaja. Astunud saali, pidi Tšitšikov hetkeks veidi silmi vidutama, sest sära küünaldest, lampidest ja daamide kleitidest oli kohutav. Kõik oli valgust täis. Mustad frakid vilkusid ning sõelusid siin ja seal üksikult ja hunnikus, nagu lendlevad kärbsed palaval juulikuisel suvepäeval valgel sätendaval rafinaadil, kui vana majahoidja lõhub ja jaotab seda läikivateks tükkideks avatud akna all; lapsed, kogunenud ümberringi, vaatavad kõik pealt, jälgides uudishimulikult tema karedate käte liigutusi, mis tõstavad vasarat, kärbeste õhueskadronid aga, ärritatud magusast õhust, lendavad julgesti sisse nagu täielikud peremehed, ning kasutades vanaeide viletsat nägemist ja ta silmi segavat päikest, katavad magusaid suhkrutükke, kus üksikult, kus tihedas hunnikus. Täis söödetud rikkaliku suve poolt, mis ilma selletagi asetab igal sammul laiali magusroogasid, ei lennanud nad sisse sugugi mitte selleks, et süüa, vaid et ainult näidata endid, kõndida edasi-tagasi suhkruhunnikul, hõõruda üksteise vastu tagumisi või esijalgu, sügada nendega endal tiibade alt või, sirutanud välja mõlemad esijalad, kratsida nendega endal kukla tagant, pöörduda ja ära lennata ning uuesti tagasi lennata uute tüütavate eskadronidena.

Tšitšikov ei jõudnud veel ümbergi vaadata, kui kuberner oli juba haaranud tal käe alt kinni ja esitles teda otsekohe kuberneri prouale. Sissesõitnud külaline ei teinud siingi endale häbi: ta ütles mingi komplimendi, väga kohase keskmistes aastates härrale, kel pole liiga kõrge ega liiga madal aukraad. Kui moodustunud tantsijatepaarid surusid kõiki vastu seina, silmitses ta neid, asetanud käed selja taha, minutit paar väga tähelepanelikult. Paljud daamid olid riietatud hästi ja moe järgi, teistel oli seljas, mis jumal siia kubermangulinna oli saatnud. Mehed olid siin nagu kõikjal mujalgi kaht liiki: ühed kõhnakesed, kes aina keerlesid daamide ümber; mõned neist olid seesugused, et vaevu sai neid eraldada Peterburi omadest: neil olid niisama õige hästi läbimõeldult ja maitsega soetud põskhabemed või lihtsalt meeldiva välimusega, õige siledaks aetud näoovaalid, nad istusid samasuguse hooletusega daamide juurde, rääkisid niisama prantsuse keelt ja lõbustasid daame samuti, nagu seda Peterburiski tehakse. Teise liigi mehi moodustasid paksud või samasugused nagu Tšitšikovgi, s. o. mitte just liiga

paksud, aga ka mitte kõhnad. Need, otse vastupidi, kõõritasid daamidele ja hoidusid neist eemale ning piilusid aina ümberringi, kas kuberneri teener ei sea kusagile rohelist lauda visti jaoks. Näod olid neil täidlased ja ümmargused, mõnedel olid koguni soolatüükad, mõni oli ka rõugearmiline; juukseid ei kandnud nad uhke lakana, edevates lokkides ega kurat mind võtku maneeril, nagu ütlevad prantslased; juuksed olid neil kas lühikeseks pöetud või siledaks lakutud, näojooned aga rohkem ümarad ja tugevad. Need olid linna auväärsed ametnikud. Oijah! paksud oskavad siin maailmas oma asju paremini korraldada kui kõhnakesed. Kõhnakesed teenivad rohkem käsundusametnikena või on ainult ametnike nimekirjas ja kõlguvad sinna-tänna; nende olemasolu on kuidagi kerge, õhuline ja üsna ebakindel. Paksud aga ei asu kunagi kahtlastele, vaid ikka kindlatele kohtadele, ja kui nad juba kuhugi istuvad, siis istuvad nad kindlalt ja tugevasti, nii et pigem koht praksub ja kooldub nende all, aga nemad juba ei lenda. Välist hiilgust nad ei armasta; frakk nende seljas ei ole õmmeldud nii hästi kui kõhnakestel, selle eest on neil aga laegastes jumala õnnistus. Kõhnakesel ei jää kolme aasta pärast ühtki hinge, mis oleks pandimajas pantimata; paksul aga, näe, tekkis äkki kuhugi linna serva naise nimele ostetud maja, siis teise serva teine maja, siis linna lähedale külake ja siis mõiski kõigega, mis sinna juurde kuulub. Ja lõpuks, olles juba küllalt teeninud jumalat ja keisrit ning pälvinud üldise lugupidamise, lahkub paks teenistusest, asub mujale elama ja muutub mõisnikuks, tubliks vene härraks, külalislahkeks peremeheks ning elab, ja elab hästi. Pärast teda aga löövad tema kõhnakesed pärijad vene kombe järgi isa vara lühikese ajaga jälle läbi. Ei saa salata, et peaaegu seda liiki mõtiskeludega oli Tšitšikov ametis sel ajal, kui ta vaatles seltskonda, ja selle tagajärjeks oli see, et ta seltsis viimaks paksudega, kelle seas ta kohtas peaaegu aina tuttavaid nägusid: prokuröri, muide tõsist ja vaikivat meest, õige mustade tihedate kulmudega ja veidi vidutava vasaku silmaga, nii nagu oleks see öelnud: «Läki, veli, teise tuppa, seal ma ütlen sulle midagi!»; postiülemat, üsna lühikese kasvuga meest, aga teravmeelset naljahammast ning filosoofi; kohtupalati esimeest, väga arukat ja lahket meest, kes kõik tervitasid teda nagu vana tuttavat, mispeale Tšitšikov kummardas, ajades pisut üht külge ette, aga muide mitte ilma meeldivuseta. Siinsamas tutvus ta väga lahke ja viisaka mõisniku Maniloviga ning pealtnäha veidi kohmaka Sobakevitšiga, kes kohe esimesel korral astus talle jala peale, öeldes: «Palun vabandust.» Kohe pisteti talle pihku kaart vistiks, mille ta võttis vastu samasuguse viisaka kummardusega. Nad istusid rohelise laua taha ega tõusnud enam enne õhtusööki. Kõik jutlemised vaikisid täielikult, nagu juhtub ikka, kui viimaks ometi asutakse asjaliku tegevuse kallale. Ehkki postiülem oli muidu väga jutukas, andis temagi, kui oli kätte võtnud kaardid, oma näole kohe mõtleva ilme, kattis alumise huulega ülemise ja säilitas sellise oleku kogu mängu kestel. Käies välja pildiga, lõi ta käega kõvasti vastu lauda, öeldes, kui see oli

emand: «Tule turule, va papimoor!», kui aga kuningas: «Karga välja, sa Tambovi mats!» Kohtupalati esimees aga praalis: «Põrutan talle vastu vuntsi! Põrutan talle vastu vuntsi!» Mõnikord kostsid kaartide vastu lauda löömisel väljendid: «Noh, tulgu mis tuleb, kui pole muud käia, siis käime ruutut!», või lihtsalt hüüded: «Ärtu! ärtu kunn! poti mammi!», või: «Rist ja viletsus! kuus ja tuus! potid ja pannid!», või koguni lihtsalt: «Padakas!» — nimetused, millega nad oma seltskonnas mastid ja kaardid ümber olid ristinud. Pärast mängu lõppu vaieldi, nagu on kombeks, üsna valjusti. Ka meie sissesõitnud külaline vaidles, aga kuidagi äärmiselt osavasti, nii et kõik nägid, et ta vaidleb, aga vaidleb ometi kuidagi meeldivalt. Kunagi ei ütelnud ta: «Teie käisite välja!», vaid: «Teie suvatsesite välja käia, mul oli au tappa teie kaht!» ja nii edasi. Et oma vastaseid veelgi rohkem milleski lepitada, pakkus ta iga kord neile kõigile nuusktubakat oma hõbedasest emailitud tubakatoosist, mille põhjas märgati kaht kannikest, mis olid pandud sinna lõhnaks. Sissesõitnu tähelepanu köitsid eriti mõisnikud Manilov ja Sobakevitš, kellest oli juttu eespool. Ta päris kohe nende üle teateid, kutsudes siinsamas kohtupalati esimehe ja postiülema veidi kõrvale. Mõningad küsimused, mis ta esitas, näitasid mitte ainult võõra uudishimu, vaid ka ta põhjalikkust; sest kõigepealt päris ta, mitu hinge on kummalgi neist talupoegi ja missuguses seisukorras on nende mõisad, ning alles siis küsis ta järele, mis on nende nimi ja isanimi. Lühikese ajaga oskas ta nad täielikult ära võluda. Mõisnik Manilov, veel sugugi mitte elatanud inimene, kel olid suhkrumagusad silmad, mida ta pilutas iga kord, kui ta naeris, oli tema pärast otse arust ära. Ta surus õige kaua Tšitšikovi kätt ja palus otse pealekäivalt austada teda külaskäiguga tema mõisa, kuhu tema sõnade järgi pidi olema linnast ainult viisteistkümmend versta, mispeale Tšitšikov väga viisaka peakummarduse ja siira käepigistusega vastas, et ta on mitte ainult valmis suure heameelega tema palvet täitma, vaid peab seda koguni oma kõige pühamaks kohustuseks. Ka Sobakevitš lausus pisut lakooniliselt: «Palun ka minu poole!», ja kraapsatas jalaga, mille otsas oli nii hiiglasuur saabas, millele vaevalt võib kusagilt leida vastavat jalga, eriti veel praegusel ajal, kus Venemaalgi hakkavad hiiglased välja surema.

Teisel päeval sõitis Tšitšikov lõunaks ja õhtuks politseiülema juurde, kus kella kolmest pärast lõunasööki istuti vistilauda ja mängiti kella kaheni öösel. Seal tutvus ta muuseas mõisnik Nozdrjoviga, umbes kolmekümne-aastase elava mehikesega, kes juba pärast kolme-nelja sõna hakkas ütlema talle «sina». Ka politseiülema ja prokuröriga oli Nozdrjov sinasõber ja kohtles neid seltsimehelikult; kui aga istuti mängima kõrget mängu, vaatasid politseiülem ja prokurör äärmiselt tähelepanelikult läbi tema tihid ja jälgisid peaaegu iga kaarti, millega ta käis. Järgmisel päeval veetis Tšitšikov õhtu kohtupalati esimehe juures... Pärast seda oli ta viitsekuberneri juures õhtusöögil, riigirentniku juures suurel

lõunasöögil ja prokuröri juures väikesel lõunasöögil, mis muide oli suure vääriline; linnapea poolt antud pruukostil pärast jumalateenistust, mis jällegi vääris lõunat. Ühe sõnaga, hetkekski ei tulnud tal jääda koju, ja võõrastemajja-sõitis ta ainult selleks, et magada. Sissesõitnu oskas kõiges kuidagi kohaneda ja esitas end vilunud seltskonnainimesena. Ükskõik, millest oli jutt, alati oskas ta sellest osa võtta: kui jutt oli hobustekasvatusest, rääkis tema ka hobustekasvatusest; kui kõneldi headest koertest, esitas ta siingi väga asjalikke märkusi; kui käsiteldi kameraalpalati poolt toimetatud juurdlust, näitas ta, et talle ei ole tundmata kohtuvärkki; või kui käis arutlus piljardimängust, ei lasknud ta ka piljardimängus märgist mööda; või kui räägiti voorusest, kõneles ta ka vooruse üle väga hästi, isegi pisarad silmis; või hõõgveini keetmisest — ka hõõgveini keetmise kohta teadis ta üht-teist kasulikku; või tolliülematest ja -ametnikest — ka neist pajatas ta nõnda, nagu oleks ta ise niihästi tolliametnik kui ka tolliülem. Kuid oli tähelepanuväärne, et ta oskas kõigele sellele anda mingi soliidse kuju, oskas hästi käituda. Ta ei rääkinud valju häälega ega tasa, vaid just nii, nagu peab rääkima. Ühe sõnaga, oli igapidi korralik inimene. Kõik ametnikud olid uustulnuka saabumisega rahul. Kuberner ütles tema kohta, et ta on usaldusväärne inimene; prokurör — et ta on asjalik inimene; sandarmipolkovnik rääkis, et ta on haritud inimene; kohtupalati esimees — et ta on tark ja austusväärne inimene; politseiülem — et ta on austus- ja armastusväärne inimene; politseiülema naine — et ta on väga armastusväärne ja väga seltskondlik inimene. Isegi Sobakevitš, kes harva ütles kellegi kohta midagi head, saabunud üsna hilja linnast koju ja olles juba täiesti lahti riietunud ning heitnud voodisse oma kuivetanud naise kõrvale, lausus sellele: «Tead, kallike, olin kuberneri juures piduõhtul ja lõunastasin politseiülema juures, sain tuttavaks kolleegiuminõunik Pavel Ivanovitš Tšitšikoviga: väga meeldiv inimene!», mispeale abikaasa vastas: «Hm!» ja tõukas teda jalaga.

Selline võõrale väga meelitav arvamus moodustus tema kohta linnas, ja see püsis seni, kuni üks külalise kummaline omadus ja üritus ehk, nagu provintsides öeldakse, passaaž, millest lugeja varsti teada saab, viis peaaegu kogu linna täielikku nõutusse.

II PEATÜKK.

Juba üle nädala oli sissesõitnud isand elanud linnas, käies piduõhtuil ja lõunasöökidel ning veetes niiviisi, nagu öeldakse, väga meeldivalt aega. Viimaks otsustas ta viia oma visiidid väljapoole linna ning külastada mõisnikke Manilovit ja Sobakevitšit, kellele ta oli selleks sõna andnud. — — —

Manilovka mõis võis ainult väheseid ahvatella oma asukohaga. Härrastemaja asetses üksikuna lahtisel kohal, s. o. kõrgendikul, mis oli avatud kõigile tuultele, millel ainult tuleb pähe

puhuma hakata; mäenõlvak, millel ta seisis, oli kaetud lühikeseks põetud muruga. Sinna olid inglise moodi laiali paisatud kaks-kolm peenart sireli- ja kollase akaatsia põõsastega; viis-kuus kaske tõstsid väikestes salkades siin-seal taeva poole oma väikeste lehtedega kiduraid võrasid. Neist kahe all oli näha aiamajake lameda rohelise kupli, helesiniste sambakeste ja pealkirjaga «Üksildase mõtisklemise tempel»; allpool oli rohelusega kaetud tiik, mis muide on üsna tavaline nähtus vene mõisnike inglise aedades. Selle kõrgendiku jalal ja osalt nõlvalgi mustasid risti-rästi hallikad palkidest hurtsikud, mida meie kangelane teadmata põhjusel hakkas otsekohe loendama ja sai neid üle kahesaja; kuskil nende vahel ei olnud kasvavat puukest või mingit rohelust; kõikjalt vahtisid vastu ainult palgid. Pilti ilustasid kaks külaeite, kes, olles maaliliselt üles käärinud oma seelikud, sumpasid põlvist saadik tiigis, vedades kahe puust roika abil endi järel väikest räbaldunud noota, kus oli näha kaks kinnijäänud vähki ja läikis noota sattunud särg; eided olid, nagu näis, teineteisega tülis ja millegipärast sõimlesid vastastikku. Eemal kõrval mustendas mingis igav-sinakas värvis männimets. Isegi ilm oli kõigele sellele täiesti vastav: päev ei olnud täiesti selge ega päris pilves, vaid mingit helehalli värvi, mida tuleb ette ainult garnisonisoldatite, selle muidu rahuliku, aga pühapäeviti osaliselt ebakaine väeliigi vanadel mundritel. Pildi täienduseks ei puudunud ka kukk, muutliku ilma ennustaja, kes, sellest hoolimata, et ta pea oli teatavate sohielu asjade ajamisel teiste kukkede poolt otse ajudeni puruks taotud, kisendas väga valjusti ja saputas koguni tiibu, mis olid paljaks kistud nagu vanad roguskitükid. Mõisa õuele lähenedes märkas Tšitšikov välistrepil peremeest ennast, kes seisis rohelisest kalevist saterkuues, hoides kätt päevavarjuna otsa ees silmade kohal, et lähenevat tõlda paremini näha. Sedamööda kuidas kaless lähenes välistrepile, muutus ta nägu rõõmsamaks ning naeratus ikka laiemaks ja laiemaks.

«Pavel Ivanovitš!» hüüdis ta viimaks, kui Tšitšikov ronis kalessist välja. «Viimaks ometi meenutasite ka meid!»

Mõlemad sõbrad suudlesid teineteist väga tugevasti, ja Manilov viis oma külalise tuppa. Ehk küll aeg, mille kestel nad läbivad vööruse, esiku ja söögitoa, on veidi lühidavõitu, aga katsume, kas me ei jõua teda kuidagi ära kasutada ja öelda midagi maja peremehe kohta. Kuid siin peab autor tunnistama, et säärane üritus on väga raske. Hoopis kergem on kujutada laiamõõdulisi iseloome: seal lihtsalt viska värve lõuendile kamaluga, — mustad põlevad silmad, allarippuvad kulmud, kortsudest läbilõigatud laup, üle õla visatud must või tulipunane mantel — ja portree ongi valmis; kuid kõiki neid saksu, keda on maailmas palju, kes on pealtnäha omavahel väga sarnased, aga ometi, kui vaatad lähemalt, näed palju kõige tabamatumaid iseärasusi, — neid saksu on hirmus raske portreteerida. Siin tuleb kõvasti pingutada tähelepanu, kuni paned enda ees esile kerkima kõik peenikesed, peaaegu nähtamatud joo-

ned, ja üldse tuleb vägagi süveneda oma uurimiskunstis juba teritatud pilku.

Jumal üksi võis ehk öelda, missugune oli Manilovi iseloom. On olemas liik inimesi, kes on tuntud nime all: tavaline inimene, ei see ega teine, ei linnas Bogdan ega maal Selifan, nagu ütleb vanasõna. Võib-olla tuleb nende hulka arvata ka Manilov. Pealtnäha oli ta imponeeriv mees; tema näojoontel oli palju meeldivust, kuid näis, et sesse meeldivusse oli liiga palju lisatud suhkrut; tema käitumises ja olekus oli midagi, mis otsis poolehoidu ja tutvust. Ta naeratas meelitavalt, oli valget verd ja siniste silmadega. Temaga juteldes ei saa esimesel minutil ütlemata jätta: «Kui meeldiv ja hea inimene!» Sellele järgneval minutil ei ütle sa midagi, aga kolmandal ütled: «Kurat teab, mis see on!» ja lähed temast hästi kaugele; kui sa aga ei lähe, siis tunned surmavat igavust. Temalt ei kuule sa ühtki elavat või vähemalt suurelistki sõna, mida võid kuulda peaaegu igaühelt, kui puudutad mõnd teda riivavat küsimust. Igaühel on oma kalduvus: ühel on nõrkus hurdakoerte vastu; teisele näib, et ta on suur muusikaharrastaja ja tunneb imehästi kõiki sügavaid kohti muusikas; kolmas on meister hästi sööma; neljas mängima kas või ühegi verssoki võrra kõrgemat osa sellest, mis talle on määratud; viies, kelle soovid on rohkem piiratud, magab ja unistab sellest, kuidas minna jalutama tiibadjutandiga, et näeksid seda tema sõbrad, tuttavad ja võhivõõradki; kuuendal aga on loodud selline käsi, mis tunneb üleloomulikku iha murda nurka mõnel ruutuässal või -kahel, kuna aga seitsmenda käsi otse tükib kusagil korda looma, ligi tikkuma jaamaülema või postipoiste näole — ühe sõnaga, igaühel on oma, aga Manilovil ei olnud midagi. Kodus rääkis ta väga vähe ja enamasti mõlgutas ainult mõtteid, aga mida ta mõtles, ka see oli ehk ainult jumalal teada. Ei saa öelda, et ta oleks tegelnud majapidamisega, ta ei sõitnud kunagi põldudelegi, majapidamine läks kuidagi iseendast. Kui valitseja ütles: «Hea oleks, härra, teha seda ja seda,» vastas ta tavaliselt: «Jah, ei oleks halb,» suitsetades piipu, mis oli saanud talle harjumuseks, kui ta veel teenis sõjaväes, kus teda peeti väga tagasihoidlikuks, delikaatseks ja haritud ohvitseriks. «Jah, kindlasti ei oleks halb,» kordas ta. Kui tema juurde tuli talupoeg ja ütles käega kukalt sügades: «Härra, luba välja tööle minna, maksu tasa teenima,» vastas ta piipu suitsetades: «Eks mine,» ja tal ei tulnud pähegi, et mees läks purjutama. Mõnikord, vaadates trepilt õuele ja tiigile, rääkis ta sellest, kui hea see oleks, kui äkki ehitada maja juurest maa-alune käik või ehitada üle tiigi kivisild, millel oleksid mõlemal pool ääres poekesed, ja et neis istuksid kaupmehed ning müüksid igasugust talupoegadele tarvilikku pudukaupa. Seejuures muutusid tal silmad erakordselt magusaiks ja nägu võttis kõige rahulolevama ilme. Muide, kõik need fantastilised kavatsused jäidki ainult sõnadeks. Tema kabinetis lebas alati raamat, millele oli järjenäitaja vahele pandud 14. leheküljele ja mida ta alatasa luges juba kaks aastat. Tema majas puudus ikka ja alati midagi: võõ-

rastetoas oli tore mööbel, üle tõmmatud uhke siidriidega, mis kindlasti oli maksnud õige palju; kuid kahele tugitoolile ei olnud sellest piisanud, ja tugitoolid seisid lihtsalt roguskiga ületõmmatult; muide, juba mitme aasta vältel hoiatas peremees iga kord oma külalist sõnadega: «Ärge istuge neisse tugitoolidesse, nad ei ole veel valmis.» Mõnes toas ei olnud mööblit hoopiski, ehkki oli räägitud juba esimestel päevadel pärast pulmi: «Kallike, tarvis homme hoolitseda, et sellesse tuppa kas või ajutiseltki panna mööbel.» Õhtuti asetati lauale väga uhke tumedast pronksist küünlajalg kolme antiikse graatsiaga ja uhke pärlmutrist kilbiga, ning selle kõrvale pandi mingi lihtsalt vasest invaliid, lombak, kaardunud ühele küljele ja üleni täis rasva, ehkki seda ei märganud peremees, perenaine ega teenrid. Tema naine... muide, nad olid teineteisega täiesti rahul. Sellest hoolimata, et juba üle kaheksa aasta oli möödunud nende abiellumisest, tõi kumbki neist ikka veel teisele kas tükikese õuna, kompveki või pähkli ja ütles liigutavalt õrna häälega, mis väljendas täiuslikku armastust: «Ava, kallim, oma suuke, ma panen sulle selle tükikese suhu.» On endastmõistetav, et suuke avanes sel puhul väga graatsiliselt. Sünnipäevaks valmistati üllatusi: mingi pärlitega kaunistatud tupeke hambaharja jaoks. Ja õige tihti, istudes diivanil, üks pannes kõrvale oma piibu ja teine käsitöö, kui ainult see oli sel ajal käes, vajutasid nad äkki, täiesti teadmata mis põhjusel, teineteisele nii rauge ja pika suudluse, et selle kestel võiks hõlpsasti lõpuni suitsetada väikese sigari. Ühe sõnaga, nad olid seda, mida nimetatakse õnnelikuks. Muidugi võiks tähendada, et majas on palju teisigi tegevusi peale pikkade suudluste ja üllatuste ning võiks esitada palju mitmesuguseid pärimisi. Miks näiteks valmistatakse köögis toitu rumalasti ja mõttetult? Miks on sahver üsna tühi? Miks on virtin varas? Miks on teenijad kasimatud ja joodikud? Miks kogu mõisapere magab halastamatul kombel ja kogu ülejäänud aja logeleb? Need kõik on aga proosalised asjad, kuid proua Manilova on kasvatatud hästi. Head kasvatust aga saadakse teatavasti pansionides. Ja pansionides moodustavad teatavasti kolm tähtsaimat ainet inimlike vooruste aluse: prantsuse keel, mis on tarvilik perekonnaelu õnneks, klaver abikaasale meeldivate hetkede valmistamiseks ja lõpuks päris majapidamise osa: rahakottide ja muude sürpriiside kudumine. Muide, tuleb ette ka igasuguseid täiustusi ja muudatusi meetodites, eriti praegusel ajal; kõik see oleneb rohkem pansionipidajannade endi arukusest ja võimetest. Teistes pansionides on aga ka nõnda, et enne on klaver, siis prantsuse keel ja seejärel juba majapidamise osa. Mõnikord aga on ka nõnda, et enne on majapidamise osa, s. o. üllatuste kudumine, siis prantsuse keel ja seejärel alles klaver. On olemas mitmesuguseid meetodeid. Ei teeks halba veel tähendada, et proua Manilova... kuid tunnistan, et ma kardan väga rääkida daamidest, ja pealegi on mul aeg tagasi pöörduda meie kangelaste juurde, kes on juba mitu minutit seisnud võõrastetoa ukse juures, paludes vastastikku teineteist ees sisse astuda.

«Olge lahke, ärge end minu pärast nii tülitage, ma tulen pärast teid,» ütles Tšitšikov.

«Ei, Pavel Ivanovitš, ei, teie olete külaline,» sõnas Manilov, osutades talle käega uksele.

«Ärge tülitage end, palun, ärge tülitage end. Palun, astuge ees,» lausus Tšitšikov.

«Ei, vabandage väga, ma ei luba, et nii meeldiv ja haritud külaline tuleb järel.»

«Miks siis haritud? ... Palun, astuge ees.»

«Noh, suvatsege juba minna teie.»

«Aga miks siis?»

«Noh, just sellepärast!» ütles Manilov meeldiva naeratusega.

Lõpuks läksid mõlemad sõbrad külg ees uksest sisse ja pigistasid pisut teineteist.

«Lubage, et ma esitlen teile oma naist,» lausus Manilov. «Kallike! Pavel Ivanovitš!»

Tšitšikov nägi tõesti nüüd daami, keda ta sugugi polnud märganud, kui ta ukse ees tegi Maniloviga vastastikku kummardusi. Daam oli üsna kena ja maitsekalt riietatud. Kahvatut värvi siidriidest hommikukuub sobis talle hästi; tema peenike väike käsi viskas ruttu midagi lauale ja mudis väljaõmmeldud nurkadega batisträtikut. Ta tõusis diivanilt, kus oli istunud. Üsna suure mõnuga lähendas Tšitšikov oma huuled tema käekesele. Pisut isegi pudistades rääkis proua Manilova, et ta väga rõõmustas neid oma küllasõiduga ja et ei olevat mööda läinud päevagi, kus ta mees ei tuletanud teda meelde.

«Jah,» lausus Manilov, «tema jälle aina küsis minult: «Miks siis su sõber ei tule?» — «Oota, kallike, küll ta tuleb.» Ja nüüd viimaks te austasitegi meid oma külastusega. Valmistasite meile tõesti niisuguse naudingu, maipäev, südame sünnipäev ...»

Kuuldes, et asi läks juba südame sünnipäevani, Tšitšikov nagu kohmetus veidi ja vastas tagasihoidlikult, et tal ei ole kuulsat nime ega isegi silmapaistvat aukraadi.

«Teil on kõik,» katkestas teda Manilov samasuguse meeldiva naeratusega, «teil on kõik ja veel rohkemgi.»

«Kuidas teile meeldis meie linn?» lausus proua Manilova. «Kas veetsite seal mõnusalt oma aja?»

«Väga ilus linn, suurepärane linn,» vastas Tšitšikov, «ja oma aja veetsin väga mõnusalt: seltskond oli ütlemata kena.»

«Kuidas meeldis teile meie kuberner?» küsis Manilova.

«Eks ole, väga austusväärne ja üliarmas inimene?» lisas Manilov juurde.

«Täiesti õige,» ütles Tšitšikov, «väga austusväärne inimene. Ja kuidas ta sobib oma ametisse, kuidas ta mõistab seda! Jääb ainult soovida, et oleks hästi palju selliseid inimesi.»

«Kuidas ta oskab, teate, igaüht nõnda kohelda ja olla delikaatne oma käitumises,» lisas Manilov naeratusega juurde ja pigistas sil-

mad heameele pärast peaaegu täiesti kinni, nagu kass, keda sõrmega kergelt kõrva tagant kõditatakse.

«Väga lahke ja meeldiv inimene,» jätkas Tšitšikov, «ja milline kunstnik veel! Ma ei võinud seda kuidagi arvatagi. Kui hästi ta õmbleb välja igasuguseid koduseid mustreid. Ta näitas mulle oma väljaõmmeldud rahakotti: harva mõni daam oskab nii hästi välja õmmelda.»

«Ja viitsekuberner, eks ole armas inimene?» ütles Manilov, jällegi veidi silmi vidutades.

«Väga, väga väärt mees,» vastas Tšitšikov.

«Noh, aga lubage, kuidas tundus teile politseiülem? Kas pole tõsi, et on väga meeldiv inimene?»

«Äärmiselt meeldiv, ja kui tark, kui palju lugenud inimene! Mängisime tema pool visti ühes prokuröri ja kohtupalati esimehega kõige hilisema kukelauluni. Väga, väga väärt mees!»

«Noh, aga millisel arvamisel olete politseiülema naisest?» lisas proua Manilova juurde. «Eks ole, väga armas naisterahvas?»

«Oo, ta on üks auväärsemaid naisi, keda ma iial olen näinud,» vastas Tšitšikov.

Seejärel ei jäetud vahele kohtupalati esimeest ja politseiülemat ning võeti niiviisi läbi peaaegu kõik linna ametnikud, kes kõik leiti olevat auväärsed inimesed.

«Kas teie veedate oma aja alati maal?» esitas viimaks Tšitšikov omakorda küsimuse.

«Enamasti maal,» vastas Manilov. «Mõnikord, muide, sõidame linna ainult selleks, et kohata haritud inimesi. Võib metsistuda, teate, kui elada kogu aeg eraklikult.»

«Tõsi, tõsi,» lausus Tšitšikov.

«Muidugi,» jätkas Manilov, «teine asi oleks, kui oleks hea naaber, kui näiteks oleks säärane inimene, kellega saaks teataval viisil ajada mõne sõna juttu lahkusest ja headest kommetest, pidada seal sammu mõne teadusega ja, nii et see liigutaks hinge, et võiksid nii-öelda hõljuda kuidagi kõrgel . . .» Siin tahtis ta veel midagi väljendada, kuid märgates, et oli läinud oma jutuga veidi segi, lõi ainult käega õhus ja jätkas: «Siis muidugi oleks ka maaüksindusel väga palju meeldivust. Kuid ei ole absoluutselt mitte kedagi . . . Mõnikord ainult loed veidi «Isamaa Poega».»

Tšitšikov oli sellega täiesti päri, lisades juurde, et ei või olla midagi meeldivamat kui elada maaüksinduses, nautida looduseilu ja lugeda mõnikord mõnd raamatut . . .

«Aga kas teate,» lisas Manilov, «kõik, kui ei ole sõpra, kellega võiks jagada . . .»

«Oo, see on õige, see on täiesti õige!» katkestas teda Tšitšikov. «Mis on siis kogu maailma varandused! Väärtuslikum kui kõlisev kuld on hea sõber, ütles keegi mõttetark.»

«Ja teate, Pavel Ivanovitš,» ütles Manilov, manades oma näole ilme, mis oli mitte ainult magus, vaid isegi lääge, nagu mikstuur, mille osav seltskondlik arst on otse võimatult magusaks teinud,

kujutledes, et ta rõõmustab sellega oma patsienti, «siis tunned mingit teataval viisil vaimset naudingut... Nagu näiteks praegu, kus juhus on saatnud mulle, võib öelda, otse haruldase õnne jutelda teiega ja nautida teie meeldivat kõnelust...»

«Lubage ometi, mis meeldiv kõnelus see siis on?... Olen tähtsusetu inimene ja muud midagi,» vastas Tšitšikov.

«Oo, Pavel Ivanovitš! Lubage, et oleksin avameelne: annaksin rõõmuga poole kogu oma varandusest, et saada osakesegi neist väärtuslikest omadustest, mis on teil!...»

«Vastupidi, mina omalt poolt peaksin endale suurimaks...»

Kes teab, kui kaugele oleksid läinud mõlema sõbra vastastikused tundeavaldused, kui sisseastunud teener ei oleks teatanud, et söök on valmis.

«Palun kõige alandlikumalt,» ütles Manilov. «Te vabandage, kui meil ei ole niisugust lõunat nagu parkettidel ja pealinnades; meil on vene kombe järgi lihtsalt kapsasupp, aga puhtast südamest. Palun väga.»

Siin vaidlesid nad veel mõne aja, kumb peab esimesena sisse astuma, ja viimaks astus Tšitšikov külg ees söögituppa.

Söögitoas seisid juba kaks poisikest, Manilovi pojad, kes olid neis aastates, kus lapsed lubatakse lauda, aga alles kõrgetel toolidel. Nende juures seisis koduõpetaja, kes kummardas viisakalt ja naeratusega näol. Perenaine istus oma supitaldriku taha; külaline pandi istuma peremehe ja perenaise vahele, teener sidus lastele suurätid kaela.

«Kui armsad lapsed,» lausus Tšitšikov, kui ta neid oli vaadelnud. «Ja kui vanad nad on?»

«Vanem käib kaheksandat aastat, nooremal sai alles eile kuus aastat täis,» vastas proua Manilova.

«Themistokljus!» ütles Manilov, pöördudes vanema poja poole, kes püüdis vabastada oma lõuga, mille teener oli suurätti sidunud. Tšitšikov kergitas pisut kulmu, kui ta kuulis säärast osalt kreeka nime, millele Manilov oli teadmata miks andnud lõpu «jus», kuid ta püüdis otsekohe anda oma näole jälle tavalist ilmet.

«Themistokljus, ütle mulle, missugune on kõige ilusam linn Prantsusmaal?»

Siin pööras õpetaja kogu oma tähelepanu Themistokljusele ja näis, nagu oleks ta tahtnud hüpata talle silmi, kuid viimaks rahunes täiesti ja noogutas peaga, kui Themistokljus ütles: «Pariis.»

«Aga missugune on meil kõige ilusam linn?» küsis Manilov jälle.

Õpetaja teritas jällegi tähelepanu.

«Peterburi,» vastas Themistokljus.

«Ja missugune veel?»

«Moskva,» vastas Themistokljus.

«Kui tark ta on, kallike!» ütles selle peale Tšitšikov. «Mõelge ometi...» jätkas ta, pöördudes mõningal määral imestava näoga

sedamaid Manilovi poole. «Pean teile ütlema, et selles lapses peituvad suured anded.»

«Oh, te ei tunne veel teda!» vastas Manilov. «Tal on erakordselt palju meeleteravust. See väiksem seal, Alkid, ei ole nii kiire taibuga, aga see kohe, kui näeb midagi, putukat või sitikat, kohe hakkavad tal silmakesed keerlema; jookseb sellele putukale või sitikale järele ja pöörab sellele kohe oma tähelepanu. Arvan, et temast saab diplomaat. Themistokljus!» jätkas ta uuesti poja poole pöördudes. «Kas tahad saada saadikuks?»

«Tahan,» vastas Themistokljus leiba näsides ning pead paremale ja vasakule kõlgutades.

Samal ajal pühkis selja taga seisev teener saadikul nina ja tegi väga õigesti, muidu oleks supisse kukkunud õige suur kõrvaline tilk. Jutlemine lauas algas rahuliku elu mõnususest, katkestatuna perenaise tähendustest linnateatri ja näitlejate üle. Õpetaja vaatas väga tähelepanelikult jutlejaile otsa ja niipea kui ta märkas, et need on valmis naeratama, avas ta samal hetkel suu ja naeris suure hoolega. Tõenäoliselt oli ta tänulik inimene ja tahtis sellega tasuda peremehele hea kohtlemise eest. Korraks, muide, võttis ta nägu karmi ilme ja ta koputas rangelt lauale, suunates oma pilgu vastas istuvaile lastele. See oli õigel ajal, sest Themistokljus oli hammustanud Alkidi kõrvast ning Alkid, kissitades silmi ja avades suu, oli valmis kõige härdamal kombel nutma hakkama, kuid tundes, et selle eest võis hõlpsasti söömata jääda, seadis suu endisse olekusse ja hakkas, pisarad silmis, närima lambakonti, mille rasvast tal mõlemad põsed läikisid. Perenaine pöördus väga tihti Tšitšikovi poole sõnadega: «Te ei söö midagi, te võtsite väga vähe ette,» millele Tšitšikov vastas iga kord: «Tänan väga, olen juba söönud, mõnus jutt on parem igasugusest roast.»

Juba tõusti lauast. Manilov oli äärmiselt rahul, ning toetades oma külalist käega selja tagant, valmistus teda sel viisil juhtima võõrastetuppa, kui äkki külaline teatas õige tähtsa näoga, et tal on kavatsus kõnelda temaga ühe väga tarviliku asja pärast.

«Sellisel juhul lubage, et palun teid oma kabinetti,» lausus Manilov ja viis külalise väheldasse tuppa, mille aken oli pööratud sinava metsa poole. «See on minu nurgake,» sõnas Manilov.

«Kena toake,» ütles Tšitšikov, heitnud pilgu üle toa. Tuba oli tõesti meeldiv: seinad olid värvitud mingi hallitaolise helesinise värviga; neli tooli, üks tugitool, laud, millel lebas raamat, järjenäitaja vahel, mida meil oli juba juhus mainida; mõni täiskirjutatud paberileht; aga kõige rohkem oli tubakat. Seda oli mitut moodi: nokkmütsides ja tubakakarbis, ning lõpuks oli teda puistatud lihtsalt lauale hunnikusse. Ka mõlemale aknalauale oli asetatud väikesi piibust väljalöödud tuhahunnikuid, mis olid suure hoolega paigutatud väga ilusateks ridadeks. Võis märgata, et see oli mõnikord pakkunud peremehele head ajaviidet.

«Lubage paluda teid asetüda siia tugitooli,» lausus Manilov. «Siin on teil hästi rahulik.»

«Lubage, ma istun toolile.»

«Lubage teile seda mitte lubada,» ütles Manilov naeratades. «See tugitool on mul külalise jaoks juba assigneeritud: kas see teile meeldib või ei meeldi, aga peate istuma.»

Tšitšikov istus.

«Lubage, et kostitan teid piibuga.»

«Ei, ma ei suitseta,» vastas Tšitšikov lahkesti ja otsekui kahetsedes.

«Mispärast?» küsis Manilov samuti lahkesti ja otsekui kahetsedes.

«Kardan, et ei ole seda endale harjumuseks teinud; räägitakse, et piip teeb inimese kõhnaks.»

«Lubage mul teile tähendada, et see on eelarvamus. Ma arvan koguni, et piipu suitsetada on palju tervislikum kui ninatubakat tarvitada. Meie polgus oli lipnik, väga tore ja haritud mees, kes ei võtnud piipu suust mitte ainult söögilauas, vaid, lubage öelda, kõigis muudeski paikades. Ja nüüd on ta juba üle neljakümne aasta vana, aga, jumal tänatud, tänini terve kui purikas.»

Tšitšikov tähendas, et seda tuleb tõesti ette ja et looduses on palju asju, mida ei suuda seletada kõige arenenumgi mõistus.

«Enne aga lubage üks palve...» lausus ta häälega, millest kostis mingi imelik või peaaegu imelik kõla, ja vaatas kohe seejärel teadmata miks selja taha. Ka Manilov vaatas teadmata miks selja taha. «Kui ammu te suvatsesite anda oma talupoegade kohta revisjoninimestiku?»

«Õige ammu juba; või õigemini öelda — ei mäleta.»

«Kas sestsaadik on teil palju talupoegi surnud?»

«Mitte ei tea: arvan, et seda tuleb küsida valitsejalt. Hei, toapoiss! Kutsu valitseja, ta peab täna siin olema.»

Valitseja ilmus. See oli ligi neljakümne-aastane siledaks aetud lõuaga mees, kes kandis saterkuube ja elas nähtavasti väga rahulikku elu, sest tema näost paistis mingi pundunud täidlus ning kollakas nahavärv ja väikesed silmad näitasid, et ta teab liigagi hästi, mis on sulgpadjad ja sulgkotid. Võis kohe näha, et ta oli sooritanud oma elutee, nagu sooritavad selle kõik mõisavalitsejad: oli esmalt lihtsalt kirjaoskaja poisike majas, naitus siis mingi virtin Agaškaga, proua lemmikuga, sai ise aidameheks ja siis ka valitsejaks. Ja saanud valitsejaks, käitus ta mõistagi nagu kõik valitsejad: käis läbi ja sõbrutses nendega, kes olid külas rikkamad, ning lisas orjust juurde vaesemaile, hommikul kella üheksa ajal ärgates ootas samovari ja jõi teed.

«Kuule, kulla mees! Kui palju on meil sestsaadik surnud talupoegi, kui viimati sai antud revisjonileht?»

«Kuidas — kui palju? Paljud on surnud sestsaadik,» kostis valitseja ja luksatas seejuures, kattes suu kergelt käega nagu kilbiga.

«Jah, tõtt öelda arvasin ma seda isegi,» haaras Manilov sellest

kinni. «Just väga palju on surnud!» Siin pöördus ta Tšitšikovi poole ja lisas veel: «Just nii, väga palju.»

«Aga missugune arv näiteks?» küsis Tšitšikov.

«Jah, missugune arv?» haaras kinni Manilov.

«Kuidas nii — arv? Ei ole ju teada, kui palju on surnud: keegi pole neid lugenud.»

«Jah, nimelt,» sõnas Manilov Tšitšikovi poole pöördudes. «Mina arvasin ka, et suremus on suur: ei ole üldse teada, kui palju on surnud.»

«Sina ole hea, loe nad üle,» ütles Tšitšikov, «ja tee üksikasjaline register, kõiki nimepidi üles märkides.»

«Jah, kõik nimepidi,» ütles Manilov.

Valitseja lausus: «Kuulen!» ja lahkus.

«Aga milleks teil seda vaja on?» küsis Manilov pärast valitseja lahkumist.

Näis, et see küsimus viis külalise kimbatusse, tema näole ilmus mingi pingutatud ilme, millest ta isegi punastas, — pingutas midagi öelda, mis ei olnud mitte täiesti sõnadele alistatav. Ja tõepoolest, Manilov kuulis viimaks nii kummalisi ja tavatuid asju, mida inimese kõrvad veel kunagi ei olnud kuulnud.

«Te küsite, milleks? Vaadake, selleks, et tahaksin osta talupoegi...» lausus Tšitšikov, hakkas kogelema ega lõpetanud juttu.

«Aga lubage, et küsin teilt,» sõnas Manilov, «kuidas te soovite talupoegi osta, kas maaga või lihtsalt väljaviimiseks, s. o. ilma maata?»

«Ei, ma ei taha mitte seda, et päriselt talupoegi,» vastas Tšitšikov, «ma tahaksin osta surnuid...»

«Kuidas? Vabandage... ma olen veidi raske kuulmisega, mulle näis, et kuulsin väga imelikku sõna...»

«Ma kavatsen omandada surnud talupoegi, kes aga muide revisjoninimestikes on üles tähendatud nagu elavad,» ütles Tšitšikov.

Manilov pillas otsekohe oma pikavarrelise piibu käest põrandale ja avas suu, jäädeski niiviisi ammuli suuga mitmeks minutiks. Mõlemad sõbrad, kes äsja olid arutelnud sõbraliku kooselu mõnudest, olid jäänud liikumatult seisma, suunates pilgud teineteise otsa, nagu need portreed, mis vanasti riputati teineteise vastu mõlemale poole peeglit. Viimaks tõstis Manilov põrandalt piibu ja vaatas Tšitšikovile alt üles näkku, püüdes välja uurida, kas tema huultel ei ole mingit muiet, kas ta ei teinud mitte nalja; kuid midagi seesugust ei olnud näha; vastupidi, külalise nägu näis olevat koguni tõsisem kui tavaliselt; seejärel arvas ta, et kas külaline ei ole kuidagi ootamatult aru kaotanud, ja vaatas hirmuga talle teraselt otsa; kuid külalise silmad olid täiesti selged, ei olnud neis seda metsikut, rahutut tuld, mis eksleb hullumeelse silmades, kõik oli viisakas ja korras. Kuidas ka Manilov ei mõelnud, kuidas ta peab olema ja mis tal tuleb teha, aga ta ei osanud välja mõelda midagi muud kui puhuda suhu jäänud suits sealt väga peenikese joana välja.

«Nii siis, ma sooviksin teada saada, kas võite mulle sääraseid, kes ei ela tegelikult, aga elavad seaduse vormi järgi, anda, loovutada või kuidas teile parem näib olevat?»

Kuid Manilov oli niisuguses kohmetuses ja segaduses, et ta ainult talle otsa vahtis.

«Mulle näib, et teil on raske vastata . . .» tähendas Tšitšikov.

«Mina? . . . ei, mitte seda,» lausus Manilov, «aga ma ei suuda mõista . . . vabandage . . . ma ei ole muidugi võinud saada nii hiilgavat haridust, mis nii-öelda paistab vastu igast teie liigutusest; ei tunne ma kõrget väljendumiskunsti . . . Võib-olla siin . . . selles teie poolt praegu antud seletuses . . . on varjul midagi muud . . . Võib-olla suvatsesite väljenduda nõnda ainult kauni stiili pärast?»

«Ei,» tõrjus Tšitšikov tagasi, «ei, ma mõtlen seda asja sellisena, nagu ta on, s. o. neid hingi, kes on tõesti juba surnud.»

Manilov kaotas hoopis pea. Ta tundis, et ta peab midagi tegema, esitama küsimuse, aga missuguse küsimuse — kurat seda teab. Ta lõpetas viimaks sellega, et puhus jälle suitsu, aga mitte enam suu kaudu, vaid läbi ninasõõrmete.

«Nii siis, kui ei ole takistusi, siis võiks jumala nimel asuda ostu-müügi lepingu sõlmimisele,» lausus Tšitšikov.

«Kuidas, surnud hingede kohta ostu-müügi leping?»

«Ah ei!» vastas Tšitšikov. «Meie kirjutame, et nad on elavad, nii nagu see tõepoolest seisab revisjoninimestikus. Ma pole harjunud tsiviilseadustest mitte milleski üle astuma, ehkki olen sellepärast teenistuse alal kannatada saanud; kuid palun vabandada: kohustus on mulle püha asi, seadus — seaduse ees jään ma tummaks.»

Viimased sõnad meeldisid Manilovile, kuid asja mõttesse ei jaksanud ta ikkagi kuidagi tungida ja hakkas vastuse asemel imema oma pikavarrelist piipu nii ägedasti, et see hakkas viimaks lõrisema nagu fagott. Näis, nagu oleks ta tahtnud sellest välja imeda arvamuse nii ennekuulmatu asjaolu kohta: piip aga lõrises — ja muud midagi.

«Võib-olla on teil mingisuguseid kahtlusi?»

«Oh, uskuge, mitte sugugi! Ma ei räägi sellepärast, nagu oleks mul mingi, see tähendab, kriitiline eelarvamus teie kohta. Kuid lubage küsida, kas see ettevõte, või et veel täpsemalt — nii-öelda — väljenduda, tehing, nii et kas see tehing ei käi vastu tsiviilmäärustele ega ole kahjulik Venemaa tulevikule?»

Siin vaatas Manilov, tehes mingi liigutuse peaga, väga tähtsalt Tšitšikovile näkku, näidates kõigis oma näojoontes ja kokkupigistatud huultel nii sügavat ilmet, mida võib-olla polnud varem nähtudki inimese näol, välja arvatud ehk ainult mõnel liiga targal ministril ja sedagi kõige peadmurdvama asja otsustamise hetkel.

Kuid Tšitšikov vastas lihtsalt, et säärane ettevõte või tehing ei käi kuidagi vastu tsiviilmäärustele ega ole kahjulik Venemaa tulevikule, ning lisas siis hetke pärast juurde, et riigikassa saab koguni kasugi, sest ta saab seaduslikud lõivud.

«Te arvate siis, et . . .?»

«Ma arvan, et see on hea.»

«Noh, kui on hea, siis on teine asi: mul ei ole selle vastu midagi,» lausus Manilov ja rahunes täiesti.

«Nüüd jääb üle kokku leppida hinnas...»

«Kuidas hinnas?» küsis Manilov jälle ja peatus. «Kas te tõesti arvate, et ma hakkan võtma raha hingede eest, kes on teataval viisil lõpetanud oma olemasolu? Kui teil juba on tulnud säärane niiöelda fantastiline soov, siis mina omalt poolt annan nad teile omakasupüüdmatult ja võtan ka ostu-müügi lepingu kulud enda kanda.»

Suureks etteheiteks oleks käesolevate sündmuste jutustajale, kui ta jätaks ütlemata, et külalist valdas hea meel pärast neid Manilovi poolt öeldud sõnu. Nii soliidne ja arukas kui ta muidu oligi, aga siin pidi ta peaaegu tegema siku kombel hüppe, mida teatavasti tehakse ainult kõige tugevamate rõõmupuhangute puhul. Ta pöördus tugitooli nii jõuliselt, et padja ümber tõmmatud villane riie kärises; isegi Manilov vaatas talle otsa mõnesuguses arusaamatuses. Tänutundest aetuna ütles ta siinsamas nii palju tänusõnu, et teine sattus segadusse, punastas üleni, tegi peaga tagasitõrjuva liigutuse ja sai viimaks öelduks, et see ei ole ju absoluutselt midagi, et ta tõesti tahtis millegagi tõestada oma südame tungi, hinge magnetismi, aga surnud hinged on mõnesugusel viisil täielik rämps.

«Sugugi mitte rämps,» vastas Tšitšikov tal kätt surudes. Siin õhkas ta väga sügavasti. Näis, et ta oli häälestatud südamepuistamiseks; tundeküllaselt ja väljendusrikkalt lausus ta viimaks järgmised sõnad: «Kui te teaksite, millise teene te osutasite selle näilise rämpsuga tundmatu päritoluga ja ilma sugulasteta inimesele! Ja tõepoolest, mida kõike ma ei ole pidanud kannatama? Nagu mingi lootsik keset mässavaid laineid... Millist tagakiusamist, millist jälitamist olen ma pidanud kannatama, millist muret tunda saama! Ja mispärast? Sellepärast, et nõudsin õigust, et mul südametunnistus oli puhas, et sirutasin käe abitule lesknaisele ja vaesele orvule...» Siin pühkis ta rätiga ära isegi silma veerenud pisara.

Manilov oli täiesti liigutatud. Mõlemad sõbrad surusid teineteisel kätt ja vaatasid kaua vaikides teineteisele silmi, kus paistsid sinna veerenud pisarad. Manilov ei tahtnud kuidagi meie kangelase kätt vabaks lasta ja pigistas seda kogu aeg nii palavasti, et Tšitšikov ei teadnud enam, kuidas seda kätte saada. Viimaks, tõmmanud käe tasahilju välja, ütles ta, et ei oleks halb teostada ostu-müügi leping võimalikult pea ja et oleks hea, kui Manilov ise tuleks selleks linna. Siis võttis ta kübara ja hakkas jumalaga jätma. — — —

Tšitšikov sõitis minema, saadetud hulk aega kikivarbaile tõusnud pererahva kummardustest ja taskurätikutega lehvitamisest.

Manilov seisis kaua aega trepil, saates silmadega eemalduvat kalessi, ja kui seda enam sugugi ei olnud näha, seisis ta ikka veel, suitsetades piipu. Viimaks läks ta tuppa, istus toolile ja vajus mõtisklusse, südamest rõõmustades, et ta oli valmistanud oma külalisele pisut rõõmu. Siis kandusid ta mõtted märkamatult teistele asjadele ning valgusid lõpuks jumal teab kuhu. Ta mõtles

sõpruses mööduva elu hüvedest, sellest, kui hea oleks elada koos sõbraga mingi jõe kaldal, siis hakkas ta üle selle jõe ehitama silda, siis hiiglasuurt maja nii kõrge torniga, et sealt võiks näha isegi Moskvat, ning juua seal teed õhtuti vabas õhus ja arutleda mingite meeldivate asjade üle. Siis, et nad olid koos Tšitšikoviga toredates tõldades saabunud mingisse seltskonda, kus nad võluvad kõiki oma meeldiva käitumisega, ja et nagu oleks keiser, saanud teada nende nii suurest sõprusest, ülendanud nad kindraliteks, ja edasi viimaks jumal teab mis, millest ta enam isegi ei suutnud kuidagi aru saada. Tšitšikovi kummaline palve katkestas äkki kõik tema unistused. Mõtet sellest ei suutnud ta kuidagi eriti oma peas seedida: kuidas ta seda ka keeras, aga kuidagi ei jõudnud ta selgele otsale, ning kogu aeg istus ta ja tõmbas piipu kuni õhtusöögini.

III PEATÜKK.

(Lahkunud Manilovi mõisast otsustas Tšitšikov külastada Sobakevitšit, kuid eksinud teelt halva ilma ja pimeduse tõttu, jõudis viimaks lesk Korobotška mõisa.)

— — — Tšitšikov, nagu juba nägime, oli otsustanud üldse mitte tseremoonitseda, ning seepärast, võtnud kätte teetassi ja valanud sinna marjamahla, alustas ta säärast juttu:

«Teil, emake, on kena külake. Kui palju on selles talupoegi?»

«Noh, oma kaheksakümmend hinge, isake, tuleb ikka ära,» vastas perenaine. «Ainult häda on see, et ajad on halvad, näe, mullugi oli sihuke ikaldus, et jumal hoidku.»

«Aga talupojad on teil pealtnäha prisked ja hurtsikud on tugevad. Kuid lubage, et küsin teie nime. Olin nii hajameelne ... saabusin ju ööajal ...»

«Korobotška, kolleegiumi sekretäri lesk.»

«Tänan väga. Aga nimi ja isanimi?»

«Nastasja Petrovna.»

«Nastasja Petrovna? Ilus nimi — Nastasja Petrovna. Mul on tädi, minu ema õde, ka Nastasja Petrovna.»

«Aga mis on teie nimi?» küsis mõisnikuproua. «Te olete vist assessor?»

«Ei, emake,» vastas Tšitšikov naeratades, «pole ma assessor midagi, vaid sõidan niisama oma asjus.»

«Aa, siis olete ülesostja! Küll on kahju, et müüsin mee kaupmeestele nii odavasti ära, sina aga, isake, oleksid selle mul kindlasti ostnud.»

«Mett ma küll ei oleks ostnud.»

«Mida siis? Viimati ehk kanepit? Aga, näe, kanepitki on mul praegu vähevõitu: kõigest pool puuda.»

«Ei, emake, hoopis teistsugust kraami. Ütelge, kas teil on ka talupoegi surnud?»

«Oh, isake, tervelt kaheksateistkümmend inimest!» vastas vanaeit ohates. «Ja surid puha tublid inimesed, puha töömehed. Pärast seda on ju küll ka rahvast juurde sündinud, aga mis neist kasu on, puha sihuke peenike puru. Sõitis siia kohtumees — maksa aga maksud, ütleb, hingede eest. Inimesed on surnud, aga maksa nagu elavate eest. Möödunud nädalal põles mul ära sepp, oli nii osav sepp ja tundis isegi lukksepatööd.»

«Kas teil oli siis tulekahi, emake?»

«Jumal hoidis sihukese õnnetuse eest, tulekahi oleks veel hullem; ise põles ära, isake. Seest hakkas tal kuidagi põlema, jõi ülearu; ainult sinist tuld ajas välja, puha põles ja põles ja läks mustaks kui süsi; aga küll oli osav sepp! Ja nüüd ei saa ma enam kuhugi sõitagi, ei ole kedagi, kes hobuseid rautaks.»

«Kõik on jumala käes, emake!» lausus Tšitšikov ohates. «Jumala tahtmise vastu ei saa keegi... Andke nad mulle, Nastasja Petrovna?»

«Keda, isake?»

«Noh, kõik need, kes on ära surnud.»

«Aga kuidas ma saan neid anda?»

«Lihtsalt niisama. Või ehk müüge. Ma annan teile nende eest raha.»

«Aga kuidas siis, ma ei saa tõesti midagi aru? Kas tahad nad hauast välja kaevata või?»

Tšitšikov nägi, et vanaeit oli asjast hoopis omamoodi aru saanud ja et on paratamatult vaja seletada talle, milles asi seisab. Väheste sõnadega seletas ta talle, et üleandmine või ost toimub ainult paberil ja et hinged kirjutatakse sinna, nagu oleksid nad elavad.

«Aga milleks sul siis neid vaja on?» küsis vanaeit Tšitšikovile silmi jõllitades.

«See on juba minu asi.»

«Aga nad on ju surnud.»

«Aga kes siis ütleb, et nad on elus? Sellepärast nad teile kahjuks ongi, et nad on surnud: teie maksate nende eest makse, aga nüüd vabastan ma teid sekeldustest ja maksudest. Kas mõistate? Ja ma mitte ainult vabastan teid, vaid annan peale selle teile veel viisteistkümmend rubla. Noh, nüüd on selge?»

«Tõesti ei tea,» lausus perenaine aeglaselt. «Ma ei ole ju surnuid veel eluilmaski müünud.»

«Või veel! See oleks ju päris ime, kui te neid varem kellelegi oleksite müünud. Või arvate teie, et neist võib tõepoolest mingit kasu saada?»

«Ei, seda ma küll ei arva. Mis kasu neist siis võib saada, pole neist kasu midagi. Mind vaevab ju ainult see, et nad on juba surnud.»

«No küll on, nagu näha, kõva peaga vanamoor!» mõtles endamisi Tšitšikov. «Kuulake, emake. Mõtelge ainult hästi järele: te laostute ju, maksate nende eest makse nagu elavate eest...»

«Oh, isake, ära kõnelegi sellest!» hüüdis vanaeit. «Alles nädalat kolm tagasi maksin üle poolteisesaja rubla ja ka kohtumeest tuli määrida.»

«Noh, näete, emake! Aga nüüd mõelge ainult sellele, et kohtumeest teil enam pole vaja määrida, sest nüüd hakkan maksma mina nende eest, mitte teie, ma võtan enda kanda kõik kohustused, maksan samuti kinnistamise kulud oma taskust, kas saate sellest aru?»

Vanaeit jäi mõttesse. Ta nägi, et ettepanek näis tõesti kasulik, aga et see oli väga uudne ja ennekuulmatu, seepärast hakkas ta kõvasti kahtlema, kas mitte ülesostja ei taha teda kuidagi tüssata, sest mine tea, kust ta on tulnud ja liiatigi ööajal.

«No kuidas siis on, emake, kas lööme käed kokku?» küsis Tšitšikov.

«Ei tea tõesti, isake, iialgi pole ma veel müünud surnuid. Elavaid aga küll, alles tunamullu andsin Protopopovile kaks tüdrukut, sada rubla tükk, tänas pärast väga, ütles olevat virgad tüdrukud, mõistvat kududa suurättegi.»

«Noh, elavatega pole asja, jumal nendega, aga mina ostan surnuid.»

«Tõesti, kardan kohe hirmsasti, et saan aga viimati kahju. Sa, isake, võib-olla tahad mind tüssata, nad ehk koguni ... noh, maksavad hoopis rohkem.»

«No kuulge, emake ... oi, olete teie ka küll naljakas! No mis nad võivad siis maksta? Mõtelge ise, see on ju ainult põrm. Saate aru, lihtsalt põrm. Võtke kas või kõige viimasem ja tarbetum asi, võtke näiteks lihtne kalts — ka kaltsul on oma hind, seda ehk ostab äärmisel korral veel paberivabrikki, aga neid ei ole ju kellelegi vaja. Noh, öelge ise, milleks nad kõlbavad?»

«See on tõesti õige. Ei nad kõlba enam millekski ja mind just see panebki mõtlema, et nad on surnud.»

«Oi, seda puupead küll,» urises Tšitšikov endamisi, hakates juba kannatust kaotama, «mine ja maadle niisugusega! Päris higistama paneb, neetud vanamoor!» Siin võttis ta taskust rätiku ja pühkis higi, mis tõepoolest oli ta laubale ilmunud. Muide, Tšitšikov vihastas asjatult, sest nii mõnigi lugupeetud tegelane, teinekord isegi riigimees, on tegelikult samasugune kui Korobotška. Kui on võtnud endale kord midagi pähe, ei peleta seda sealt enam miski, esita talle kui palju tahad väiteid, selgeid kui päev, ikka põrkavad need temast tagasi nagu kummipallid seinast. Kuivatanud higi, otsustas Tšitšikov katsetada, kas ei saaks eite viia nõustumisele muul teel. «Teie, emake,» ütles ta, «kas ei taha te mõista mu sõnu või kõnelete ainult meelega, et kõnelda ... Ma annan teile raha, viisteistkümmend rubla paberrahas, saate aru? See on ju raha. Seda ei leia teie tänavalt. No öelge mulle, mis hinna eest müüsite oma mee?»

«Kaksteistkümmend rubla puud.»

«Ajate patujuttu, emake. Kaheteistkümne eest te ei müünud.»

«Jumala eest müüsin.»

«Noh, kas näete? See on ka selle eest mesi. Võib-olla kogusite seda peaaegu terve aasta suure hoole ja vaevaga, sõitsite, piinasite mesilasi, toitsite neid keldris terve talve, aga surnud hinged — need ei ole enam siit maailmast. Nende pärast te pole omalt poolt näinud mingit vaeva, oli jumala tahtmine, et nad pidid jätma siinse maailma, tekitades lünga teie majapidamisse. Seal saite oma töö ja hoole eest kaksteistkümmend rubla, aga siin võtate need mitte millegi eest, täitsa muidu, ja mitte kaksteistkümmend, vaid viisteistkümmend, pealegi mitte hõbedas, vaid sinistes paberrahades.» Pärast seesuguseid mõjuvaid põhjendusi Tšitšikov enam peaaegu ei kahelnudki, et vanaeit annab järele.

«Tõepoolest,» vastas vanaeit, «minule kui lesele nii harjumata asi! Parem ma ehk ootan veel nende müümisega, võib-olla tulevad ehk kaupmehed, kuuleb hinda . . .»

«Häbi, häbi, emake, lihtsalt häbi! Mis te nüüd praegu räägite, mõtelge ometi ise! Kes siis neid teilt ostma hakkab? Milleks ta neid saab kasutada?»

«Aga võib-olla, et majapidamises ehk mõnikord vajatakse . . .» vastas vanaeit, kuid ei lõpetanud oma juttu, avas suu ja vahtis Tšitšikovile otsa peaaegu hirmuga, soovides teada, mis see nüüd vastab.

«Surnuid majapidamises! Mis te veel ei mõtle! Teie kapsaaias öösel varblasi hirmutada või?»

«Püha ristike! Mäherdust hirmsat juttu sa ajad!» sõnas vanaeit risti ette lüües.

«No kus te saate neid veel tarvitada? Muu seas, luud-kondid ja hauad jäävad ju teile, müük sünnib ainult paberil. Noh, kuidas siis jääb? Olete nõus? Vastake vähemalt!»

Vanaeit jäi uuesti mõttesse.

«Millele te mõtlete, Nastasja Petrovna?»

«Tõepoolest, ikka ei võta kinni, mida teha, ma parem müün teile kanepit.»

«Milleks see kanep? Lubage ometi, ma palun teilt hoopis teist asja, teie aga tulete oma kanepiga! Kanep kanepiks, teinekord tulen ja ostan ka kanepit. No kuidas siis jääb, Nastasja Petrovna?»

«Jumala eest, kaup on selline imelik ja kuulmatu!»

Siin Tšitšikov kaotas täielikult enesevalitsuse, virutas vihaselt tooli vastu põrandat ja ähvardas eite kuradiga.

Kuradit aga mõisaproua kartis hirmsasti. «Oh, ära nimeta teda, jumal temaga!» karjatas ta üleni kahvatades.«Alles üleeile öösel nägin vanakurja kogu öö unes. Panin veel õhtul pärast palvet kaarte välja, eks sellepärast siis jumal mind, nagu näha, karistaski. Oli niisugune hirmus, aga sarved pikemad kui härjal.»

«Ma päris imestan, et te neid üsna kümnete kaupa unes ei näe. Ainult puhtast kristlikust armastusest tahtsin seda teha: näen, vaene lesknaine on hädas, kannab kahjusid . . . Kärva ja kao kogu oma mõisaga!»

«Oh, kuidas sa võid sõimelda!» hüüdis vanaeit ja vahtis teda hirmunult.

«Ei leia ju sõnu teie jaoks! Tõesti, ma ei tahaks küll öelda halvasti, aga te olete nagu mõni tige krants, istub heinasao otsas, ei söö ise ega anna teistele. Oleksin tahtnud teilt osta veel igasuguseid põllusaadusi, sest ma olen ka kroonu moonavõtja . . .» Siin ta valetas, kuigi ainult nii muu seas, ilma mingi tagamõtteta, kuid ootamatult õnnelikult. Kroonu moona meenutamine mõjus väga Nastasja Petrovnasse, sest nüüd juba sõnas ta peaaegu paluva häälega: «No mis sa nüüd siis nii väga vihastad? Oleksin enne aimanud, et oled nõnda kuri, ma poleks sulle vastu hakanud ajama.»

«Kus mul veel asi, mille pärast vihastada! Ei maksa ju see kõik tühja munakoortki ja mina peaksin vihastama!»

«No olgu, ma olen valmis andma nad sulle viieteistkümne rahapaberi eest! Aga pea siis meeles, isake, kui tuled võtma kroonule rukkijahu, tangu või loomaliha, ära siis tee mulle liiga.»

IV PEATÜKK.

(Tüdruk Pelageja, kelle Korobotška andis Tšitšikovile teejuhiks, saatis teda kuni trahterini. Trahteripidaja käest kuulis Tšitšikov üht-teist Sobakevitši kohta. Samas aga kohtab Tšitšikov Nozdrjovi, sedasama, kellega ta oli lõunastanud prokuröri juures ja kes oli temaga sõbrunenud mõne minuti jooksul juba niivõrd, et oli hakanud teda sinatama.

Nozdrjov veenab Tšitšikovi tulema temale külla.)

Istuti sõidukeisse. Tšitšikovi sõiduk sõitis kõrvuti kalessiga, milles istusid Nozdrjov ja selle õemees, mispärast nad võisid kolmekesi takistamatult jutelda kogu tee. Neile järgnes, järk-järgult ikka enam ja enam maha jäädes, Nozdrjovi väike kaless kõhnade palgatud hobustega. Selles istus Porfiiri kutsikaga.

Kuna jutt, mida sõitjad isekeskis ajasid, ei ole lugejale just väga huvitav, siis teeme paremini, kui ütleme mõne sõna Nozdrjovist endast, kellel võib-olla tuleb mängida ses loos kaugeltki mitte kõige kõrvalisemat osa.

Arvatavasti on Nozdrjovi pale lugejale juba pisut tuttav. Sääraseid inimesi on igaüks kohanud üsna palju. Neid kutsutakse ohjeldamatuteks tuisupeadeks, juba lapsepõlves ja koolis peetakse neid headeks seltsimeesteks, kuigi sealjuures nad on sageli need, keda valusasti pekstakse. Nende näos peegeldub alati avameelsus, otsekohesus ja julgus. Nad saavad ruttu sõpradeks ja sa ei jõua õieti veel nendega kohanedagi, kui juba sinatavad sind. Näib, nagu seoksid nad sõpruse igaveseks, kuid ometi juhtub peaaegu alati nõnda, et nad oma vastse sõbraga satuvad tülli juba samal õhtul. Nad on alati jutukad, priiskajad, tormakad, ühe sõnaga, väga silmapaistev rahvas. Nozdrjov oli kolmekümne viiesena täpselt samasugune, nagu oli kaheksateistkümne ja kahekümne aastasena, ikka

ühesugune ringiajaja. Naitumine ei parandanud teda sugugi, seda enam, et ta naine varsti siirdus teise maailma, jättes maha kaks last, keda talle ei olnud sugugi vaja. Laste järele, muide, vaatas nägus hoidja. Kodus ei püsinud Nozdrjov kunagi üle päeva. Ta terav nina haistis juba kümnete verstade tagant laata suuremate rahvakogunemiste ja ballidega, ühe jutiga oli ta seal, vaidles ja sünnitas segadust rohelise laua taga, sest ta omas nõrkust kaartide vastu, nagu kõik säärased. Kaarte aga, nagu me nägime juba esimesest peatükist, mängis ta sugugi mitte ausalt ja puhtalt, teades mitmesuguseid alttõmbeid ja nõkse valemänguks, mispärast kaardimäng üsna sageli lõppes hoopis teistsuguse mänguga: kas peksti teda saapakontsadega või kitkuti ta tihedat ilusat põskhabet, nii et ta tuli mõnikord koju tagasi, habe ainult ühel põsel ja seegi üsna hõre. Kuid ta terved ja prisked põsed olid loodud nii hästi ja peitsid endis nii palju kasvujõudu, et habe varsti seal uuesti lokkas ja veel tihedamini kui enne. Mis aga veelgi imelikum ja mida võib juhtuda vahest ainult Venemaal: sattudes mõni aeg hiljem kokku samade sõpradega, kes teda tuuseldasid, ei teinud Nozdrjov sellest väljagi ja needki näisid olevat unustanud juba kogu loo.

Nozdrjov oli mitmeski suhtes skandaalne inimene. Sest mitte ükski koosviibimine, millest ta osa võttis, ei möödunud ilma skandaalita. Mingisugune sekeldus tema pärast juhtus ikka: kas viivad ta sandarmid, käe alt kinni hoides, saalist välja või peavad ta eemaldama sealt ta enda sõbrad. Kui aga ei juhtu just seda, siis ikka juhtub midagi, mida kunagi ei juhtu teistega: kas võtab ta end puhvetis nii täis, et naerab ainult või valetab säärasel kombel, et endalgi hakkab piinlik. Ja ta valetab täiesti ilma tarviduseta, jutustab näiteks, et tal olnud sinist või roosat karva hobune, ja muud säärast rumalust, nii et kuulajad varsti taanduvad temast kaugemale, öeldes: «Noh, vennas, nagu näha, hakkad sa siin juba kärbseid pähe ajama!» On inimesi, kellel on kirg teha oma ligimesele sigadust mõnikord täiesti ilma põhjuseta. Näiteks mõni aukraadides ja suursuguse käitumisega mees, kõrge aumärk rinnas, tuleb, surub teie kätt ja kõneleb tõsistest probleemidest, mis panevad teid mõtlema, kuid samas, vaatad, mängib teile teie enda silma all korraga sellise vembu, nagu mõni lihtne kolleegiumi registraator, aga kaugeltki mitte kõrget aumärki kandev mees, kes kõneleb tõsistest, mõtlemapanevatest probleemidest, nii et jääd ainult seisma ja imestad, kehitad õlgu ega mõista enam midagi. Säärast imelikku kirge omas ka Nozdrjov. Mida lähemalt keegi temaga sõbrunes, seda hõlpsamini ta sellele soolas: levitas tühja juttu, millest rumalamat on raske leiutada, ajas pulmad vussi, äritehingu sassi ega pidanud sugugi ennast teie vaenlaseks, hoopis vastupidi — sattudes teiega mingi juhuse tõttu uuesti kokku, käitles ta teid jälle sõbrana ja ütles isegi etteheitvalt: «Miks sa, sunnik, mulle kunagi külla ei sõida?» Mõneski suhtes oli Nozdrjov mitmekülgne inimene, s. o. hakkaja igas asjas. Samal hetkel tegi ta teile ettepaneku sõita ükskõik kuhu, kas või maailma otsa, võtta osa ükspuha missugusest

ettevõttest ning vahetada kõik, mis on olemas ja mille peale aga tahate. Püss, koer, hobune — kõik olid vahetusobjektiks, kuid kaugeltki mitte selle sihiga, et saada kasu; see toimus ainult ta iseloomu püsimatusest ja ülielavusest. Kui ta laadal oli juhuslikult sattunud mõne lolli otsa ja selle paljaks mänginud, ostis ta kokku terve kuhja kõigest sellest, mis tal poodides esimesena silma hakkas: hobuseriistu, küünlaid, rätikuid lapsehoidjale, sälu, rosinaid, hõbedast pesukausi, hollandi lõuendit, sõredat jahu, tubakat, püstoleid, heeringaid, pilte, teritusriistu, savipotte, saapaid, fajanssnõusid — kuipalju aga jätkus raha. Muide, seda juhtus aga harva, et ta kõik need asjad koju tõi, peaaegu alati rändas see samal päeval teise, õnnelikuma mängija kätte ja mõnikord lisanes sellele veel isiklik piip tubakakoti ja pitsiga, teinekord aga kogu kaless kõigi nelja hobuse ja kutsariga, nii et peremees ise pidi minema lühikese kuue väel otsima mõnd sõpra, kes võtaks ta oma sõidukisse. Säärane oli see Nozdrjov. Võib-olla nimetatakse teda labastatud iseloomuks, väidetakse, et nüüdsel ajal ei ole enam Nozdrjovi. Oh, ei — eksivad need, kes väidavad nõnda. Nozdrjov ei kao veel niipea siit maailmast. Ta on kõikjal meie keskel ja võib-olla käib ringi teises kuues; kuid inimesed on kergeusklikud ja lühinägelised ning mees teises kuues näib neile ka teise inimesena.

Vahepeal olid kolm sõidukit jõudnud juba Nozdrjovi maja trepi ette. Majas ei tehtud mingit ettevalmistust nende vastuvõtuks. Keset söögituba seisid kõrged pukid ja kaks talupoega lupjas nendei seistes seinu, ümisedes mingit lõputut laulujoru: kogu põrand oli täis lubjalaike. Nozdrjov käsutas mehed jalamaid ühes pukkidega välja ja ruttas ise teise tuppa käske andma. Külalised kuulsid, kuidas ta tegi kokale korraldusi lõunasöögi valmistamiseks; taibates seda, nägi Tšitšikov, kes oli hakanud tundma juba isu, et vaevalt nad enne kella viit istuvad lauda. Tulnud tagasi, viis Nozdrjov külalised vaatama, mis ta mõisas näha oli, ning natuke enam kui kahe tunni jooksul oli ta näidanud seal kõik viimaseni, nii et ei olnudki enam, mida näidata. Kõigepealt läksid nad vaatama talli, kus nägid kaht mära, üht halli «rublatükkides», teist võikjat, siis kõrbi täkku, välimuselt mitte millegagi silmapaistvat, kuid Nozdrjov ütles selle eest olevat maksnud kümme tuhat.

«Kümmet tuhat sa ta eest küll ei andnud,» tähendas õemees, «ta ei maksnud tuhandetki.»

«Jumala eest, kümme tuhat andsin,» kinnitas Nozdrjov.

«Sa võid ju vanduda kui palju tahad,» vastas õemees.

«Noh, veame kihla, kui tahad?» küsis Nozdrjov.

Kuid kihla vedada õemees ei tahtnud.

Siis näitas Nozdrjov tühje latreid, kus varemalt samuti olid olnud head hobused. Samas tallis nad nägid sikku, keda vana kombe järgi arvati olevat tarvilik pidada hobuste juures ja kes näis olevat hobustega nii heal jalal, et jalutas nende kõhtude all nagu omas kodus. Siis viis Nozdrjov nad vaatama keti otsas kinni-

peetavat hundipoega. «Vaadake, hunt,» ütles ta, «ma toidan teda ainult verise lihaga. Tahan, et ta jääks täielikuks kiskjaks.» Mindi vaatama tiiki, kus Nozdrjovi sõnade järgi pidid olema nii suured kalad, et kahel mehel oli vaeva mõnda välja kiskuda, mille kohta sugulane ometi ei jätnud avaldamata oma kahtlust. «Nüüd, Tšitšikov,» ütles Nozdrjov, «näitan ma sulle paari toredamaid koeri: tagajalgade lihaste tugevus on otse hämmastav, nina terav kui nõel!» ning viis nad väga ilusasti ehitatud väikese majakese juurde, mis oli ümbritsetud kõrgest aiast piiratud hooviga. Jõudnud hoovi, nägid nad seal mitmesuguseid koeri: pika- ja kõvakarvalisi, lühikese- ja pehmekarvalisi, iga tõugu ja iga karva — mustjaspunaseid, musti valkjate laikudega, valgeid kollaste laikudega ja kollaseid mustade laikudega, mustakõrvalisi ja hallikõrvalisi... Kõiksuguseid hüüdnimesid ja käskivaid kõneviise oli siin: kihuta, lenda, napsa, käruta, tulista, sõima, pressi, kullake, kallike, tulekahi, hooldaja, auhind. Nozdrjov tundis end nende seas täiesti nagu isa oma perekonna keskel, kõik nad, tõmmates kohe sabad selga, lendasid külalistele vastu ja asusid neid tervitama. Tükki kümme nendest pani oma käpad Nozdrjovi õlale. «Sõima» tegi samasugust tutvust Tšitšikoviga, ja tõusnud tagumistele jalgadele, limpsas keelega otse üle ta huulte, nii et Tšitšikov tahtmata pidi sülitama. Vaadeldi koeri, kes oma tagajalgade lihaste tugevusega pidid hämmastama — olid tõesti head koerad. Siis mindi vaatama emast krimmi koera, kes oli juba pime ja Nozdrjovi sõnade järgi pidi varsti surema, kuid kaks aastat tagasi olnud väga hea koer. Vaadeldi ka seda emast koera — ta oli tõesti pime. Siis mindi vaatama vesiveskit, kus puudus kedervars, mille peale asetatakse ülemine kivi, mis võlli otsas kiiresti tiirleb — lendleb, nagu ütlevad imelikult vene talupojad. «Nüüd jõuame varsti sepikotta,» sõnas Nozdrjov. Natukese aja pärast nad nägid tõesti sepikoda; vaatasid siis ka sepikoda.

«Vaat siin põllul,» ütles Nozdrjov, osutades käega põllule, «on nii koledal kombel halle jäneseid, et maad ei paistagi, ma ise võtsin siit ühe tagumisi jalgu pidi kinni.»

«Noh, jänest sa ikka käega kinni ei võta,» tähendas õemees.

«Aga võtsin, just nimelt võtsin!» vastas Nozdrjov. «Nüüd viin ma su,» jätkas ta Tšitšikovi poole pöördudes, «ja näitan sulle piiri, kus lõpeb minu maa.»

Nozdrjov juhtis oma külalisi mööda põldu, mille pind paljudes kohtades koosnes vaid mätastest. Külalised pidid sumpama mahajäetud söötidel ja äestatud mullal. Tšitšikov hakkas tundma väsimust. Mitmes kohas lirtsus nende jalgade all vesi, niivõrd madal oli maa. Algul nad katsusid hoiduda ja astusid ettevaatlikult, kuid siis, nähes, et sellest ei ole midagi abi, vantsisid otse, valimata, kus on vähem ja kus rohkem pori. Sumbanud niiviisi hea tüki maad, nägid nad tõesti piiri, mida tähistasid puust tulp ja kitsuke kraav.

«Näe, siin on piir!» ütles Nozdrjov. «Kõik, mis sa näed siinpool

kraavi, kõik see on minu, ja ka sealpool see mets, mis sinendab, ja kõik, mis seal metsa taga, on minu.»

«Aga mis ajast see mets siis sinu oma on?» küsis õemees. «Või ostsid selle alles hiljuti, varem ta ju sinu oma ei olnud.»

«Jah, ma ostsin ta hiljuti,» vastas Nozdrjov.

«Millal sa siis selle nii kähku osta jõudsid?»

«Kuidas, alles üleeile ostsin ja, kurat võtku, verehinda maksin.»

«Aga üleeile sa olid ju laadal.»

«Oh, sa tainapea! Kas ei või siis olla laadal ja samal ajal osta ka metsa? Noh, mina ise olin laadal, aga siin valitseja ilma minuta ostis.»

«Noh, kui nüüd just valitseja,» sõnas õemees, kuid kahtles ka siin ja raputas pead.

Külalised tulid maja juurde tagasi sedasama viletsat teed mööda. Nozdrjov juhtis nad kabinetti, milles muide ei olnud jälgegi sellest, mis harilikult on kabinettides, see on raamatuid ja pabereid; rippus ainult mõõku ja kaks püssi, üks kolmesaja, teine kaheksasaja rublane. Vaadelnud neid, raputas õemees ainult pead. Siis näidati türgi pistodasid, millest ühele oli eksikombel graveeritud: Meister Saveli Sibirjakov. Seejärel näidati külalistele väntorelit. Nozdrjov asus kohe selle vänta keerutama. Väntorel ei mänginud just halvasti, kuid ta mehhanismis oli midagi juhtunud, sest masurka lõppes lauluga «Malborough läheb sõtta»; «Malborough läheb sõtta» aga ootamatult mingi ammutuntud valsiga. Juba tükk aega oli Nozdrjov lakanud väntamast, kuid mänguriistas oli üks kangekaelne vile, mis kuidagi ei tahtnud vaikida ja hulk aega veel pärast teisi undas. Siis vaadeldi piipe, mis olid puust, savist, sepioliidist, tarvitamiskõlvuliseks suitsetatud ja suitsetamata, pealistatud seemisnahaga ja ilma, hiljuti kaardimängus võidetud piibuvart merevaigust suulisega ja tubakakotti, mille pidi olema õmmelnud kuskil postijaamas Nozdrjovisse kõrvuni armunud krahvinna, kelle käekesed tema sõnade järgi pidid olema kõige subtiilsemad superfektid, sõnad, mis arvatavasti tähendasid tal täiuslikkuse tippu. Maitsnud kuivatatud kala, istusid nad lauda veidi enne kella viit. Söömine, nagu näis, ei olnud Nozdrjovi elus see kõige tähtsam, road ei mänginud suurt osa, seal oli mõndagi põhja kõrbenud ja mõndagi tooreks jäänud. Tundus, nagu oleks kokk talitanud rohkem mingi aje järgi ja pannud patta, mis esimesena kätte juhtus; sattus kätte pipratoos, raputas pipart, sattus kapsas, pani kapsast, valas piima, lõikas sinki, puistas herneid — ühe sõnaga, las käia, oleks vaid kuum, küllap mingisugune maitse ikka tuleb. Selle eest Nozdrjov aga hoolitses jookide eest. Juba enne suppi valas ta mõlemale külalisele suure klaasi portveini ja teise haut-sauternes'i, sest tavaliselt kubermangu- ja maakonnalinnades lihtsat sauternes'i ei jooda. Siis käskis Nozdrjov tuua pudeli madeirat, «millest paremat ei ole joonud isegi feldmarssal». Madeira tõesti otse põletas suus, sest kaupmehed, teades juba vene mõisnike maitset, kes armastavad kanget madeirat, lisasid sellele

halastamatult rummi, mõnikord isegi kroonu piiritust, lootuses, et küllap vene kõht seda kõike kannatab. Siis käskis Nozdrjov tuua veel mingisuguse erilise pudeli, mis tema sõnade järgi pidi olema nii burgundia vein kui ka šampanja ühel hoobil. Hoolsasti valas ta mõlema külalise klaasi, paremale ja vasakule, õemehele ja Tšitšikovile, kuid juhuslikult märkas Tšitšikov, et oma klaasi ta ei lisanud kuigi palju. See sundis teda ettevaatusele, ja kui Nozdrjov oli parajasti kõneluses õemehega või valas sellele, kallas Tšitšikov oma klaasi sisu kiiresti taldrikusse. Varsti pärast seda toodi lauale pihlakaviin, mis Nozdrjovi sõnade järgi pidi maitsma nagu rõõsk koor, kuid suureks üllatuseks lõhnas toorest puskariõlist kogu oma vängusega. Siis joodi mingit palsamit, mis kandis säärast keerukat nime, mida oli võimatu isegi meenutada, liiatigi kui peremeeski nimetas seda teine kord juba hoopis teise nimega. Lõuna oli juba ammu söödud ja viinasordid maitstud, kuid külalised istusid ikka veel lauas. Tšitšikov ei tahtnud kuidagi õemehe juuresolekul Nozdrjoviga juttu alustada oma peamise huviobjekti üle, Nozdrjovi õemees oli siiski kõrvaline isik ning asi ei kannatanud hästi üleliigseid kõrvu. Muide, õemees vaevalt küll enam võis olla kardetav, sest ta oli nähtavasti vaadanud juba sügavalt klaasi põhja, ning istudes toolil, noogutas kogu aeg peaga. Märganud isegi, et ta ei ole enam kuigi hiilgavas seisukorras, hakkas ta lõpuks koju küsima. — — —

«Las sõidab pealegi, pole ju tast enam asja,» sosistas Tšitšikov Nozdrjovile. — — —

Porfiiri tõi küünlad ja Tšitšikov märkas ei tea kust peremehe pihku tekkinud partiid mängukaarte.

«Mis sa arvad sellest, vennas,» sõnas Nozdrjov, rõhudes sõrmedega kaardipaki veeri ja painutades seda pisut, nii et ümbrik lõhkes ja eemale kargas, «ajaviiteks alustan ma panka kolmesaja rublaga!»

Kuid Tšitšikov tegi, nagu ei oleks ta kuulnudki, millest jutt on, ning ütles samas nagu midagi äkki meenutades: «Ah soo, et mitte unustada, mul on sulle palve.»

«Missugune?»

«Anna enne sõna, et sa täidad selle.»

«Aga missugune palve?»

«Mitte enne, kui annad sõna.»

«Ole lahke.»

«Ausõna?»

«Ausõna.»

«Palve on järgmine: sul muidugi vist on palju surnud hingi, mis ei ole veel kustutatud revisjoninimestikust?»

«Noh, on, aga mis siis?»

«Loovuta need mulle, minu nimele.»

«Aga milleks sa neid vajad?»

«Noh, on vaja.»

«Aga milleks?»

«Noh, on vaja . . . see on minu asi, — ühe sõnaga, on vaja.»

«Noh, vennike, siis oled sa küll mõne riuka välja mõelnud. Tunnista üles!»

«Mis riuka? Mis riugast siis niisuguse rämpsuga õige teha saab!»

«Aga milleks nad siis sulle?»

«Oh, sinu uudishimu küll! Igasugust prahti tahab käega katsuda ja veel ninaga nuusutada!»

«Aga miks sa siis ei taha öelda?»

«Aga mis sul sellest teadmisest kasu on? Noh, lihtsalt tuli selline fantaasia.»

«Olgu siis nõnda: seni kui sa ei ütle, ei täida ma ka su palvet.»

«Aga näed sa, see on ju sinu poolt ebaaus, ise andsid sõna, kuid nüüd hakkad taganema.»

«Noh, võta seda, kuidas tahad, aga enne ma ei täida, kui ütled, milleks.»

«Mida talle öelda?» mõtles Tšitšikov ning selgitas pärast minutilist vaikimist, et surnud hinged on talle tarvilikud oma kaalu tõstmiseks seltskonna silmis; et tal ei ole suuri mõisaid, olgu siis tal senikaua vähemalt mõned hingekesedki.

«Valetad, valetad!» hüüdis Nozdrjov, laskmata tal lõpetada, «valetad, vennas!»

Tšitšikov isegi märkas, et ei olnud seletanud kuigi osavasti ja et ettekääne on nõrgavõitu. «Noh, ma ütlen siis sulle juba selgemalt,» seletas ta nüüd parandades, «ainult, palun, jäta see ainult enda teada. Ma tahan nimelt naituda, kuid tead, pruudi isa ja ema on suured põikpead. Säärased põikpead, et ma juba kahetsengi, et end sidusin. Nende kindel nõue on, et peigmehel oleks vähemalt kolmsada hinge, aga kuna mul puudub tervenisti poolteistsada hinge . . .»

«Valetad, valetad!» hüüdis Nozdrjov jälle.

«No, siin juba,» vastas Tšitšikov, «mitte niipaljukestki ei valeta,» ja näitas põidlaga oma väiksema sõrme kõige väiksemat osa.

«Annan oma pea, et valetad!»

«No, see on juba solvav! Kelleks sa mind õieti pead siis? Mispärast ma tingimata peaksin valetama?»

«Noh, ma tunnen ju sind, sa oled ju suur suli, luba seda öelda endale sõpruse nimel! Oleksin mina su ülemus, esimese puu oksa tõmbaksin su!»

Tšitšikov solvus säärastest märkustest. Juba igasugune väljendus, mis oli jämedavõitu ja käis viisakusreeglite vastu, oli talle vastumeelne. Ta ei armastanud lubada enda suhtes isegi familiaarset käitumist, vahest ainult siis, kui isik oli õige kõrge aukandja. Ja seepärast oli ta ka nüüd põhjalikult solvunud.

«Jumala eest, oksa tõmbaksin,» kordas Nozdrjov, «ütlen sulle

seda otsekoheselt, mitte et sind solvata, vaid nii — sõbramehe poolest.»

«Kõigel on oma piir,» vastas Tšitšikov väärikalt, «kui tahad uhkeldada seesuguste väljendustega, siis mine parem juba kasarmusse.» Ja ta lisas pisut hiljem: «Kui sa ei taha kinkida, siis müü.»

«Müüa! Aga ma tunnen ju sind, oled säärane suli, ei paku ju nende eest midagi?»

«Noh, ja sina oled muidugi parem! Ennäe! Mis nad sul on siis, briljantidest või?»

«Näe, nii ongi. Ma sind juba tunnen!»

«No kuule ometi, vennas, sa oled nagu mõni vereimeja juut! Sa peaksid nad mulle kinkima lihtsalt muidu.»

«No olgu, et näidata sulle, et ma kaugeltki pole mingi ihnuskoi, ma ei võta sult nende eest midagi. Osta mult täkk ja ma annan nad sulle pealekauba.»

«Luba, aga milleks mulle su täkk?» hüüdis Tšitšikov, lausa hämmastunud säärasest ettepanekust.

«Kuidas milleks? Ma ju maksin ta eest kümme tuhat, sulle aga annan nelja tuhande eest.»

«Jah, aga milleks mulle täkk? Hobusekasvatust mul ei ole.»

«Noh, kuule, sa ei saa ju aru, ma võtan sinult praegu ainult kolm tuhat, ülejäänud tuhande aga võid maksta hiljem.»

«Aga ma ei vaja ju täkku; jumal temaga!»

«No osta siis mu võikjas mära.»

«Ka mära ei vaja ma.»

«Mära ja halli ruuna eest, keda sa ennest nägid, võtan ma sult ainult kaks tuhat.»

«Aga ma ei vaja ju hobuseid.»

«Sa müü nad ära, esimesel laadal antakse nende eest kolm korda rohkem.»

«Siis müü nad juba parem ise, kui arvad, et saad kolm korda nii palju.»

«Ma tean, et saan, aga ma tahan, et ka sina saaksid kasu.»

Tšitšikov tänas heasoovluse eest, kuid ütles kindlalt ära nii hallist ruunast kui ka võikjast märast.

«No osta siis koeri. Ma müün sulle niisuguse paari, et lihtsalt külm judin käib üle su selja! Hagijad, habe suu ümber, karv harjastena püsti, küljeluude kumerus ennenähtamatu, käpp kerajas, maad ei puudutagi.»

«Aga milleks mulle koerad? Ma ei ole kütt.»

«Aga mina tahan, et sul oleksid koerad. Kuule, kui sa ei taha koeri, osta siis mu väntorel. On alles imeline orel! Ütlen ausalt, endal läks maksma poolteist tuhat, sulle aga annan üheksasaja rubla eest.»

«Aga milleks mulle väntorel? Ma pole sakslane, et sellega mööda maad käia raha kerjamas?»

«Noh, see ei ole ju niisugune leierkast, nagu sakslased neid kannavad. See on orel, vaata ometi, üleni punasest puust. Tule,

ma näitan sulle teda veel kord!» Siin Nozdrjov, haarates Tšitšikovi käest, hakkas tirima teda teise tuppa ja kuidas see ka jalgu vastu ei ajanud ega kinnitanud, et ta teab juba ammu, missugune see väntorel on, pidi ta siiski veel kord kuulma, kuidas Malborough sõtta sõitis. «Kui sa ei taha raha eest, siis kuule: ma annan sulle väntoreli ja kõik surnud hinged, nii palju kui mul on, aga sina anna mulle oma kaless ja kolmsada rubla pealekauba.»

«Noh, või veel! Ja milles mina siis sõidan?»

«Ma annan sulle teise kalessi. Lähme kuuri alla, ma näitan sulle. Sa värvid ta ainult üle ja saad uhke kalessi.»

«Päris hull kurat on talle sisse tükkinud!» mõtles Tšitšikov endamisi ja otsustas, maksku mis maksab, ära öelda kõigist kalessidest, väntorelitest ja igasugustest koertest, hoolimata nende tarkusest, küljeluude ennenähtamatust kumerusest ja kerajatest käppadest.

«Aga see oleks kõik koos — kaless, väntorel ja surnud hinged.»

«Ei taha!» ütles Tšitšikov veel kord.

«Mispärast sa ei taha siis?»

«Sellepärast, et lihtsalt ei taha — ja küllalt.»

«Ah siis niisugune sa oled! Sinuga, nagu näha, ei saa asju ajada, nagu on kombeks heade sõprade vahel, sihuke mees oled sa! Kohe näha, et oled kahekeelne inimene!»

«Aga kas ma peaksin siis loll olema või? Otsusta ise, miks ma peaksin muretsema endale asja, mida mulle sugugi tarvis ei ole?»

«Noh, palun, ära räägi. Tunnen sind nüüd juba nagu oma viit sõrme. Kaabakas oled! Aga kuule, lööme panka, tahad? Ma panen kaardile kõik oma surnud hinged ja ka väntoreli.»

«Noh, riskida mänguga tähendab alistuda teadmatusele,» vastas Tšitšikov ja kõõritas korraks kaartidele, mis olid Nozdrjovi käes. Mõlemad komplektid paistsid nagu järeletehtutena ja kaartide tagakülg näis õige kahtlasena.

«Kuidas teadmatusele?» hüüdis Nozdrjov. «Ei mingit teadmatust! Kui ainult õnn on sinu pool, võid võita ka vanakuradi enda. Vaata ometi! Missugune õnn!» sõnas ta, hakates pilduma kaarte, et äratada kiusatust. «Küll on aga õnn! Kuidas aina veab! Näe, siin ongi see neetud üheksa, mis viis mult kõik! Tundsin küll, et tõmbab mul naha üle kõrvade, aga pigistasin silmad kinni ja mõtlesin: kurat sind võtku, tõmba peale, sa neetud!»

Samal ajal, kui Nozdrjov seda kõneles, tõi Porfiiri pudeli. Kuid Tšitšikov ütles otsustavalt ära nii kaardimängust kui ka joomisest.

«Miks sa siis ei taha mängida?» küsis Nozdrjov.

«Noh, sellepärast et ei ole tuju. Õieti öelda, ma ei olegi suur kaardimängu harrastaja.»

«Aga miks sa siis ei ole?»

Tšitšikov kehitas õlgu ja lisas: «Sellepärast, et ei ole.»

«Näru oled sa, vaat mis!»

«Mis teha, niisuguseks olen ma loodud.»

«Lihtsalt lurjus! Ma esmalt mõtlesin, et oled ikka enam-vähem

korralik inimene, aga kõige lihtsamast viisakusestki pole sul aimu. Sinuga ei saa sõnakest rääkida nagu mõne lähedase inimesega... Ei mingit avameelsust ega otsekohesust! Täielik Sobakevitš, suli sihuke!»

«Aga mispärast sa mind nüüd sõimad? Olen ma selles süüdi, et ei mängi. Müü mulle ainult hinged raha eest, kui juba kord säärane mees oled, et selle rämpsu pärast nõnda värised.»

«Mitte kuraditki sa ei saa! Tahtsin anda nad sulle muidu, aga nüüd, vaat, ei anna! Anna või kolm kuningriiki — ei saa! Igavene pigilind, savisikk niisugune! Siit peale ei taha ma enam sinusugusega mingit tegemist teha! Porfiiri, mine ja ütle tallipoisile, et ta ei annaks ta hobustele enam kaeru, las söövad ainult heinu!»

Viimast otsust Tšitšikov siiski ei olnud oodanud.

«Oleks olnud parem, kui sa mu silma alla ei oleks sattunudki,» sõnas Nozdrjov.

Kuid hoolimata säärasest tülist, sõid külaline ja peremees koos õhtust, kuigi seekord polnud laual mingeid kõlavanimelisi veine. Tolknes ainult pudel mingisugust küprose veini, mis oli nii hapu, et võttis hambad hellaks. Pärast õhtusööki ütles Nozdrjov Tšitšikovile, viies ta kõrvaltuppa, kuhu talle oli valmistatud magamisase: «Siin on sulle voodi! Ei taha soovida sulle head öödki.»

Tšitšikov jäi pärast Nozdrjovi lahkumist väga räbalasse meeleollu. Seesmiselt ta oli endale pahane, tegi endale etteheiteid, et üldse oli sõitnud siia ja raiskas asjatult aega. Veel enam tegi ta endale etteheiteid sellepärast, et oli Nozdrjovile kõnelnud oma asjast, oli talitanud ettevaatamatult nagu laps, nagu loll, sest asi ei olnud ju kaugeltki säärase iseloomuga, mida võinuks usaldada Nozdrjovile... Nozdrjov on alatu inimene, ta võib valetada, ta võib üles puhuda, ta võib plärada kurat teab mida, võivad tulla veel tühjad jutud... Ei ole hea, ei ole hea. «Ma olen lihtsalt tainapea,» ütles ta endale. Öö magas ta väga halvasti.

(Hommikul tegi Nozdrjov Tšitšikovile ettepaneku mängida kabet hingede peale. Tšitšikov nõustub. Kuid ka siin teeb Nozdrjov sohki. Tekib tüli, millest Tšitšikovi päästavad tema jalad, siis kui kapten-ispravnik tuli tooma teadet Nozdrjovi kohtu alla sattumise kohta.)

V PEATÜKK.

— — — Küla näis talle kaunis suur; kaks metsatukka, kaasik ja männik, nagu kaks tiiba — üks tumedam, teine heledam — haarasid seda kahest küljest. Keskel paistis palkmaja ärklikorra, punase katuse ja tumehallide, õigemini öelda, looduslikku värvi seintega, — maja, nagu neid meil ehitatakse sõjaväe või saksa kolonistide jaoks. Oli märgata, et selle püstitamisel oli ehitusmeister kogu aeg pidanud võitlust peremehe maitsega. Meister oli olnud pedant [1] ja

[1] Pedant — inimene, kes järgib kord kehtestatud formaalsusi ja eritu ebaolulisi pisiasju.

taotlenud sümmeetriat, peremees aga otstarbekohasust ja, nagu näha, oli lasknud selle tagajärjel ühest küljest kinni taguda kõik aknad ja asendada need üheainsa väiksemaga, mis oli arvatavasti tarvilik väikese panipaiga jaoks. Esiviil samuti ei olnud tulnud maja keskele, kuidas ehitusmeister ka ei püüdnud, sest peremees oli käskinud ühe samba kõrvalt ära jätta ja seetõttu polnud mitte neli sammast, nagu oli ette kirjutatud, vaid ainult kolm. Õu oli piiratud kõva ja ütlemata jämeda lattaiaga. Mõisnik nähtavasti hoolitses väga vastupidavuse eest. Tallide, küünide ja köökide tarvis oli tarvitatud palke täies kaalus ja jämeduses, mis pidid tagama saja-aastase kestuse. Talupoegade majad külas olid ehitatud samal põhimõttel, ei kuskil siledaks tahutud seinu, puunikerdusi ega muid sääraseid narrusi, vaid kõik oli ehitatud vastupidavalt nagu kord ja kohus. Isegi kaevurakked olid nii jämedast tammest, mida tarvitatakse ainult veskite ja laevade ehitamisel. Ühe sõnaga, kõik, mis ta nägi, paistis olevat kõikumatult tugev ja kindel oma kohmakas korras. Sõitnud trepi ette, märkas ta aknale ilmuvat peaaegu ühel ja samal ajal kaht nägu, üht naise oma öömütsikeses, kitsast ja pikka nagu kurk, ning teist mehe oma, ümmargust ja laia nagu moldaavia kõrvits, millest Venemaal valmistatakse balalaikasid, kahe keelega, kergeid balalaikasid ehteks ja lõbuks kahekümne-aastasele lõõpivale ja uhkeldavale maapoisile, kes pilgutab silmi ja vilistab valgerinnalistele ning valgekaelalistele külatüdrukutele, kui need tulevad kuulama ta mahedahäälelist tiristamist. Vaadanud korraks aknast, kadusid mõlemad näod samal silmapilgul. Trepile ilmus teener, seljas hall sinise püstkraega kuub, ja juhtis Tšitšikovi eeskotta, kuhu oli tulnud juba peremees ise. Nähes külalist, sõnas see järsult: «Palun!» ja viis ta siseruumesse.

Kui Tšitšikovi pilk riivas Sobakevitšit, paistis see talle seekord väga sarnanevat keskmises suuruses mesikäpaga. Sarnasuse suurendamiseks oli tal seljas olev frakkki täiesti karukarva ja pikkade varrukatega, nagu olid pikad ta püksidki, jalapöidadega astus ta risti ja põiki ning tallas alati võõrastel jalgadel. Näovärv oli tal õhkuvalt punakas, nagu võib näha vaskrahadel. Teatavasti on maailmas palju selliseid inimnägusid, millede kujundamiseks loodus ei ole hakanud nägema suuremat vaeva ega ole tarvitanud mingeid peenemaid tööriistu, nagu raspleid, puurikesi ja muud säärast, vaid on löönud suurest laastust: on virutanud kirvega korra ja on tulnud nina, on virutanud teist korda ja on saanud suu, suure oherdiga on puurinud silmaaugud ning, midagi hoolikamalt silumata, on saatnud maailma, öeldes: «Käib küll!» Samasugune suurest laastust löödud oli ka Sobakevitši kirvenägu, mida ta hoidis rohkem allakui ülespoole, pööramata kunagi oma kaela, millisel põhjusel ta harva vaatas otsa sellele, kellega jutles, vaid alati kas ahjunurgale või uksele. Sõõgituba läbides riivas Tšitšikov teda veel kord pilguga: mesikäpp mis mesikäpp! Sellele lisandus veel imelik lähedus: teda kutsuti isegi Mihhail Semjonovitšiks. Teades ta kommet jalgadele astuda, liikus Tšitšikov edasi väga ettevaatlikult ja andis talle kõik-

jal teed. Peremees näis isegi teadlik olevat oma halvast kombest ja küsis kohe:«Kas ma ei tülitanud teid?» Kuid Tšitšikov vastas tänades, et ei olnud juhtunud veel mingit tülitust.

Jõudnud võõrastetuppa, näitas Sobakevitš tugitoolile, sõnades jälle: «Palun!» Istunud juhatatud kohale, langes Tšitšikovi pilk seintele ja seal rippuvaile piltidele. Viimastel oli kujutatud kõikjal ainult sangareid, kreeka väejuhte elusuurustes gravüürides: Maurokordatos punastes pükstes ja mundris, prillid ninal, Kolokotronis, Miaulis, Kanaris [1]. Kõik need sangarid olid nii tugevate reitega ja kuulmatult pikkade vurrudega, et judin käis üle ihu. Nende tugevate kreeklaste sekka oli seletamatul viisil ja põhjusel eksinud Bagration [2], kõhnuke ja kuivetu, väikeste lipukeste ja suurtükkidega all ja õige kitsukeses raamis. Siis järgnes jälle kreeka naissangar Bobelina [3], kelle ainus jalg näis tunduvalt suurem uhkete kavaleride kogu kehadest, kes tänapäeval kihavad kõikjal salongides. Peremees, kes ise oli tugev ja terve mees, tahtis nähtavasti, et eluruumegi kaunistavad tugevad ja terved inimesed. Bobelina kõrval akna ees rippus puur, millest vahtis välja rästas tumedate sulgede ja valgete täppidega, samuti väga sarnane Sobakevitšiga. Külaline ja peremees ei olnud jõudnud vaikida veel paari minutitki, kui avanes võõrastetoa uks ja sisse tuli perenaine, õige pikakasvuline daam, peas tanu koduste värvidega värvitud lintidega. Ta sisenes väärikalt nagu palm, pea püsti.

«See on mu Feodulia Ivanovna,» lasus Sobakevitš.

Tšitšikov ruttas suudlema Feodulia Ivanovna kätt, mille see peaaegu tõukas talle vastu huuli, kusjuures Tšitšikovil oli juhus märgata, et käsi oli pestud kurgi soolveega.

«Kallike,» jätkas Sobakevitš, «tutvustan sulle Pavel Ivanovitš Tšitšikovi! Mul oli au kohata teda kuberneri ja postiülema juures.»

Feodulia Ivanovna palus istuda, öeldes samuti: «Palun!», ja tegi peaga liigutuse nagu näitlejanna, kes etendab kuninganna osa. Siis istus ta diivanile, kattis oma õlad meriinovillase rätiga ning ei liigutanud enam silma ega kulmu.

Tšitšikov tõstis jälle silmad üles ja nägi uuesti tugevate reitega ja hiigelvurrudega Kanarist, Bobelinat ja rästast puuris.

Peaaegu viie minuti kestel ei lausunud keegi ühtki sõna, kuuldus ainult vastu puud toksimist linnupuurist, kus muusträstas oma nokaga otsis puuri põhjalt leivaraasukesi. Tšitšikov laskis veel kord pilgu toas ringi käia ning kõik, mis seal oli, paistis talle äärmiselt vastupidav ja kujutlematult kohmakas, sarnanedes imelikul kombel peremehe endaga. Võõrastetoa nurgas seisis maokas pähklipuust kirjutuspult, toetudes neljale jändrikule jalale ja omades samuti palju sarnasust mesikäpaga. Laud, tugitoolid, istmed —

[1] Maurokordatos, Kolokotronis, Miaulis, Kanaris — osavõtjad võitlusest türklaste vastu Kreeka sõltumatuse eest 1821. a.

[2] Bagration — vene kindral, 1812. a. sõja kangelane; suri haavast, mille ta sai Borodino lahingus.

[3] Bobelina — osavõtja võitlusest Kreeka sõltumatuse eest.

kõik olid rasked ja kujutlematult nurgelised; ühe sõnaga, iga ese, iga tool näis ütlevat: «Ka mina olen Sobakevitš!» või: «Ka mina olen väga sarnane Sobakevitšiga!»

«Tuletasime teid hiljuti meelde palati eesistuja Ivan Grigorjevitši juures,» sõnas lõpuks Tšitšikov, nähes, et keegi ei alusta keskustelu. «See oli läinud neljapäeval. Veetsime seal väga lõbusalt aega.»

«Jah, seekord ma palati eesistuja juures ei olnud,» vastas Sobakevitš.

«Aga kena inimene on ta!»

«Kes?» küsis Sobakevitš, vahtides ahjunurka.

«Palati eesistuja.»

«Noh, see ainult võib-olla näis teile nii, ta on küll vabamüürlane, kuid niisugune tola, et teist niisugust pole terves maailmas.»

Tšitšikov peaaegu jahmatas säärasest teravavõitu iseloomustusest, kuid jätkas siis toibudes: «Muidugi, igal inimesel on omad nõrkused, kuid selle eest kuberner, kas ei ole tore inimene?»

«Kuberner tore inimene?»

«Jah, kas pole tõsi?»

«Esimene röövel maailmas!»

«Kuidas, kuberner röövel!» hüüdis Tšitšikov ega suutnud kuidagi taibata, kuidas kuberner võis olla röövlite killas. «Pean ütlema, seda ma küll ei oleks võinud arvata,» jätkas ta, «aga lubage siiski tähendada, et ta käitumine ei ole sugugi taoline, vastupidi, isegi heasüdamlikkust olen ma märganud temas õige palju.» Siin tõi ta tõendina ette kotikesed, mis kuberner oli välja õmmelnud oma käega, ja kiitis lisaks veel ta näo alatist sõbralikku ilmet.

«Päris röövlinägu,» vastas Sobakevitš, «andke talle ainult puss kätte ja saatke maanteele, kohe tapab inimese, hallitanud kopika eest tapab! Tema ja asekuberner, need on Gog ja Magog.[1]»

«Ei, ta ei ole nendega heal jalal,» mõtles Tšitšikov endamisi, «parem kõnelen temaga politseiülemast, see näib olevat ta sõber.» Ja ta ütles: «Muide, mis puutub minusse, siis pean tunnistama, et mulle meeldis kõige enam politseiülem. Kuidagi avameelse ja otsekohese iseloomuga ja ta näoski peegeldub vastu lihtsameelsus.»

«Suli,» vastas Sobakevitš väga külmavereliselt, «tõmbab teil naha üle kõrvade, tüssab iga kanti ja sööb siis teiega ühes lõunatki. Ma tunnen neid kõiki seal, puha sulid, terve linn on niisugune, suli istub suli kukil ja aina isekeskis mehkeldavad. Kõik nad on juudad. Üksainuke, kes on seal ka korralik inimene, see on prokurör, aga ka tema on, õieti öelda, siga.»

Pärast sääraseid kiitvaid, kuigi pisut lühidaid biograafiaid nägi Tšitšikov, et asjatu on veel kõnelda teistest linna võimukandjatest,

---

[1] Gog ja Magog — nii nimetati legendaarseid, kohutavalt julmi piiblilainelisi kuningaid.

pealegi kui talle meenus, et Sobakevitš ei armastanud kõnelda kellestki head.

«Noh, kullake, lähme lõunat sööma,» ütles Sobakevitšile ta abikaasa.

«Palun!» ütles Sobakevitš. Astunud seejärel laua juurde, kus seisid suupisted, jõid külaline ja peremees, nagu kord ja kohus, pitsi viina, sõid peale, nagu sööb napsitamisel terve lai Venemaa nii linnades kui ka maal, igasugu soolatud ja muid sääraseid isuergutavaid jumalaande, ning seejärel siirduti söögituppa, perenaine ujus sujuvalt kõige ees nagu hani. Väheldane laud oli kaetud neljale. Neljandale kohale ilmus õige varsti, — raske öelda täitsa kindlasti, kes nimelt, daam või neiu, sugulane, majapidamise juhataja või lihtsalt kodakondne, kuid ilma tanuta, kolmekümnendais aastais, kirjus rätikus. On inimesi, kes olelevad maailmas mitte kui esemed, vaid nagu kõrvalised laigukesed ja täpikesed esemetel. Nad istuvad ühel ning samal kohal, hoiavad ühtviisi pead, oled peaaegu valmis pidama neid mööbliks ja mõtled, et vist küll iialgi pole tulnud üle nende huulte ainsatki sõna, ent kuula neid ainult naiste poolel või köögis — oi, oi!

«Kapsasupp on täna väga hea, mu kallike,» ütles Sobakevitš, proovinud suppi ja lõigates endale hiiglasuure tüki lihapoolist, nagu seda antakse kapsaste juurde ja mis koosneb tatrapudru, aju ja jalgadega täidetud lambamaost. «Nihukest lihapoolist ei saa teie linnas,» jätkas ta Tšitšikovi poole pöördudes, «seal antakse teile kurat teab mis!»

«Aga kuberneri köök ei ole kaugeltki halb,» tähendas Tšitšikov.

«Aga kas teate ka, millest seal kõike valmistatakse? Te ei sööks, kui teaksite!»

«Ei või öelda, kuidas seal valmistatakse, ega saa selle üle ka otsustada, kuid seakotlet ja keedetud kala olid suurepärased.»

«See ainult näis teile nõnda. Ma ju tean, mida nad turult ostavad. Vaat, ostab see prantslase juures väljaõppinud koka-raibe turult vana kassi, nülib ja praeb ära ja annabki teile selle jänese pähe lauale.»

«Puh, missuguseid vastikusi sa kõneled!» sõnas Sobakevitši abikaasa.

«Aga kuidas, kallike, selliselt neil valmistatakse ja mina ei ole ju süüdi, et neil kõigil just niiviisi valmistatakse. Kõik selle, mis on kõlbmatu ja mis meie Akulka viskab, lubage öelda, solgipange, panevad nad supipatta, just supipatta, jah!»

«Ikka sa räägid söögilauas niisugust juttu,» laitis Sobakevitši abikaasa jälle.

«Mis teha, mu kallike!» vastas Sobakevitš, «just kui oleksin ma ise niiviisi teinud, aga ma ütlen sulle otse suu sisse, et solki ma küll sööma ei hakka. Raputa mul konn kas või suhkruga üle, aga suhu ma seda ei võta, niisama ei söö ma austreid. tean, mida need meenutavad. Võtke veel oinast,» jätkas ta Tšitšikovi poole pöördudes, «see on oina küljeliha pudruga. See ei ole sihuke frikassee,

mis valmistatakse linnahärrade köökides neli päeva turul vedelnud lambalihast. Kõik selle on välja mõelnud sakslastest ja prantslastest doktorid; oksa tõmbaksin ma nad selle eest! Leiutasid dieedi — arstida näljutamisega! Et neil endil on lõdvakondiline saksa loomus, siis arvavad, et saavad hakkama ka vene kõhtudega! Ei, see kõik ei ole see, see on väljamõeldis, see on . . .» Siin väristas Sobakevitš vihaselt isegi pead. «Seletavad, et haridus, haridus, aga see haridus . . . ptüi! Ütleksin päris õige sõna selle kohta, aga söögilauas pole viisakas. Minul ei ole nõnda. Minul, kui on sealiha — siis too terve siga lauale, lambaliha — too terve oinas, hani — terve hani! Parem söön ainult kaht toitu, aga söön küllaldaselt, nii palju kui süda kutsub.» Sobakevitš kinnitas seda ka teoga, ta tõstis oma taldrikule pool oinakülge, sõi selle viimase palani, näris ja imes puhtaks isegi kondid.

«Jah,» mõtles Tšitšikov, «selle mehe suu pole seinapragu.»

«Minul ei ole nõnda,» jätkas Sobakevitš, pühkides käsi suurätikusse, «minul ei ole nõnda nagu mõnel Pljuškinil, endal kakssada hinge, aga elab ja sööb viletsamalt kui minu karjane.»

«Kes see niisugune Pljuškin on?» küsis Tšitšikov.

«Viimane närukael,» vastas Sobakevitš, «säärane ihnuskoi, millist on raske endale ette kujutada. Vangidki elavad türmis paremini kui tema, kõik oma talupojad suretab nälga.»

«Tõesti?» küsitles Tšitšikov kaastundmusega, «ja teie kõnelete, et tal tõepoolest sureb inimesi suurel arvul?»

«Sureb nagu kärbseid.»

«Kas ikka tõesti nagu kärbseid? Aga lubage küsida, kui kaugel ta siit elab?»

«Viis versta.»

«Viis versta!» hüüdis Tšitšikov ja tundis isegi äkilist südamekloppimist. «Aga kui sõita teie väravast välja, kas tuleb siis käänata paremale või vasakule?»

«Ma soovitan teile mitte teedki teada selle koera juurde!» vastas Sobakevitš. «Vabandatavam on minna kas või kuhugi ebaviisakasse kohta kui sinna.»

«Ei, ma ei küsinud mitte sellepärast, et . . . mul on ainult huvi teada kõiki kohti,» vastas sellele Tšitšikov.

Lambapraele järgnesid kohupiimakorbid, millest iga üksik oli suurem kui taldrik, siis vasikasuurune kalkun, täidetud igasuguse sodiga: munade, riisi, maksa ja mine võta kinni veel millega, mis kõik vajus kõhus suureks kamakaks. Sellega lõuna lõppeski, ja kui tõusti lauast, tundis Tšitšikov endas raskust terve puuda võrra rohkem. Siirduti võõrastetuppa, kus taldrikul ootas juba ees keedis, — mine tea, kas pirnidest, ploomidest või muust puuviljast — millesse, muide, ei puutunud külaline ega peremees. Perenaine väljus sellega, et tõsta seda ka teistele taldrikutele. Kasutades ta äraolekut, pöördus Tšitšikov Sobakevitši poole, kes, lebades tugitoolis, ainult ähkis pärast säärast rammusat söömingut ja laskis kurgust kuuldavale mingisuguseid ebamääraseid hääli ning tõstis sagedasti

kätt suu juurde varjamiseks ja ristimärgi tegemiseks. Tšitšikov pöördus ta poole järgmiste sõnadega:

«Ma oleksin soovinud rääkida teiega väikese asja üle.»

«Siin on veel keedist,» sõnas perenaine, saabudes taldrikuga, «mee sees keedetud rõigas!»

«Me sööme seda pärastpoole,» ütles Sobakevitš. «Sa mine nüüd oma tuppa, me Pavel Ivanovitšiga viskame frakid seljast ja puhkame vähekese!»

Perenaine avaldas juba valmisolekut saata sulgkottide ja patjade järele, kuid peremees sõnas: «Ei ole vaja, me puhkame tugitoolides,» mispeale perenaine väljus.

Sobakevitš kallutas pisut pead, valmis kuulama, milles asi seisab.

Tšitšikov alustas iidamast ja aadamast, puudutas Vene riiki üldiselt, väljendas uhkust ta mõõtmatuse üle ja ütles, et isegi vana Rooma monarhia ei olnud nõnda suur, mispärast välismaalased täiesti põhjendatult imetlevad... Sobakevitš aina kuulas, kallutades pead. Ja et maksvate normide järgi arvestatakse selles riigis, mille kuulsusele ei ole võrdset, revisjoninimestikes [1] seisvaid hingi, kes on lõpetanud oma elutee, kuni uute nimestikkude andmiseni elavatega üheväärselt, seda selleks, et mitte koormata ametiasutusi loendamatute väikeste ja asjatute sekeldustega ja teha veelgi keerukamaks niikuinii keerukat riiklikku mehhanismi... Sobakevitš aina kuulas ja kallutas pead. Ja et see siiski, säärase korralduse õiglusest hoolimata, on raskuseks paljudele omanikkudele, kohustades neid maksma makse, nagu oleks tegemist elavate esemetega, ja et tema, Tšitšikov, tundes ta vastu isiklikku austust, on valmis võtma need raskused osaliselt enda kanda. Oma peamist objekti määratles Tšitšikov väga ettevaatlikult, meelega ta ei nimetanud hingi surnuteks, vaid ainult — mitte elavateks.

Sobakevitš kuulas endiselt pead kallutades ja ta näos polnud märgata vähematki ilme muudatust. Näis, nagu ei oleks selles kehas üldse hinge, ja kui oligi, siis hoopis mitte seal, kus pidi olema, vaid, nagu surematul Koštšeil, kuskil mägede taga ja ümbritsetud nii kõva koorega, et kõik see, mis liikus selle põhjas, ei kutsunud esile mingit värinat pinnal.

«Nii siis?» küsis Tšitšikov ja jäi ootama vastust teatava pinevusega.

«Teile on tarvis surnud hingi?» küsis Sobakevitš väga lihtsalt ja ilma mingi üllatuseta, otsekui oleks jutt olnud viljaostust.

«Jah,» vastas Tšitšikov ja pehmendas jälle väljendust, lisades: «Mitte elavaid.»

«Leidub, miks ei peaks leiduma,» ütles Sobakevitš.

«Aga kui leidub, siis teie kahtlemata... vabaneksite neist meeleldi?»

---

[1] Revisjoninimestik — pärisorjadest talupoegade nimestik mõisas.

«Olge lahke, ma olen valmis nad teile müüma,» sõnas Sobakevitš, tõstes juba pisut pead ja aimates, et küllap ostjal peab sellest olema mingi kasu.

«Kurat võtaks!» mõtles Tšitšikov endamisi, «see müüb juba enne, kui ma jõuan õieti ühmatagi!» Ja ta jätkas kuuldavalt: «Aga teie hind, näiteks? Kuigi kaup on muide selline, et hinnast kõnelda nagu veidergi...»

«Noh, et teilt mitte liigset ette küsida, sada rubla tükk,» ütles Sobakevitš.

«Sada rubla!» hüüdis Tšitšikov, avades suu, ja vahtis talle otse silmi, kaheldes, kas oli ta ise kuulnud valesti või oli oma loomult raskesti liikuv Sobakevitši keel pahvatanud ühe sõna asemele teise.

«Kuidas, kas see on teile siis kallis?» küsis Sobakevitš ja lisas: «Aga mis oleks siis teie hind?»

«Minu hind? Me vist oleme kuidagi eksinud või ei saa teineteisest aru, oleme unustanud, missugune on kaup. Mina omalt poolt ütlen kätt südamele pannes, et kaheksakümmend kopikat tükist, see oleks parim hind!»

«No mis te ütlete — kaheksakümmend kopikat tükk!»

«Just nii, minu arvamise järgi rohkem küll maksta ei saa.»

«Aga ma ei müü ju ometi viiske.»

«Aga mõelge ometi ise, need ei ole ju enam ka inimesed.»

«Ah nõnda, te mõtlete, et leiate lolli, kes müüb teile paarikümne kopika eest revisjonihinge?»

«Kuid lubage, miks nimetate neid revisjonihingedeks? Need hinged on juba ammu surnud ja neist on jäänud ainult veel meie tunnetele tabamatu kõla. Muide, et selle asja üle mitte pikemalt rääkida, olge lahke, pakun nende eest poolteist rubla tükk, aga rohkem ei või.»

«Kas teil pole häbi niisugusest hinnast rääkida! Teie kaubelge, nimetage õige hind!»

«Ei või rohkem, Mihhail Semjonovitš, uskuge mu südametunnistust, ei või, mida ei ole võimalik teha, seda ei ole kuidagi võimalik teha,» ütles Tšitšikov, kuid lisas siiski veel pool rubla juurde.

«No mis te'nd koonerdate,» ütles Sobakevitš, «see ei ole kallis! Mõni teine suli tüssaks teid, müüks teile rämpsu, aga mitte hingi, kuid minul on ainult esimest sorti kaup; kes ei ole just meistermees, siis on ta midagi muud, igapidi terved ja tugevad talupojad. Mõelge ise, vaat, üks neist on tõllassepp Mihhejev! Muid sõidukeid ei valmistanudki, meisterdas ainult vedruvankreid. Ja mitte nii, et see oleks mõni Moskva meistritöö, mis peab vastu ainult mõni tund, vaid vastupidav, ise polsterdas, ise tõmbas lakiga ilusti üle!»

Tšitšikov avas suu tähendamiseks, et Mihhejevit ei ole ju ammu enam siin maailmas, kuid Sobakevitš nii-öelda oli päästnud jutuotsa ja kihutas juba ühe hooga edasi.

«Ja Probka Stepan, puusepp? Ma annan oma pea, kui te veel kuskilt leiaksite teise niisuguse talupoja. Oli alles jõud mehel!

Oleks ta teeninud ihukaitseväes, kes teab, mis tast oleks tehtud, kolm arssinat ja üks verssok oli ta pikk!»

Tšitšikov jällegi tahtis tähendada, et ka Probkat ei ole enam elavate kirjas, kuid Sobakevitšit ei olnud võimalik enam pidada, nagu jõgi jooksid juba sõnad ta suust, nii et aina kuula.

«Miluškin, pottsepp! Võis ehitada ahju ükskõik missugusesse majja. Maksim Teljatnikov, kingsepp, torkab vaid naaskliga — ongi saapad valmis, kui tegi saapad, siis tänasid, ja viinakest ta ei puutunud üldse. Aga Jeremei Sorokopljohhin! See talupoeg juba üksi kaalub kõik üles! Kauples Moskvas ja üksnes obrokimaksu tõi oma viissada rubla. Vaadake, kus on ikka mehed! See pole sihuke rämps, mida müüb teile mõni Pljuškin.»

«Kuid lubage,» ütles lõpuks Tšitšikov, väga imestanud säärasest jutuvoolust, millele ei tahtnud tulla lõppugi, «mis kasu on meenutada siin nende häid omadusi? Neist ei ole ju nüüd enam mingit kasu, sest see on ju puha surnud rahvas. Surnukehadega võib kas või planku toetada, ütleb vanasõna.»

«Jah, muidugi on nad surnud,» ütleb Sobakevitš, nagu meenutades ja mõeldes, et kõik need mehed on tõesti surnud, kuid lisas siis: «Aga kui õieti öelda, mis on siis neist inimestest, kes on praegu elavate kirjas? Mis inimesed need on kah? Kärbsed, aga mitte inimesed.»

«Kuid need ometi on olemas, aga need teised on ju ainult unistus.»

«Noh, kaugeltki mitte ainult unistus! Laske ma seletan teile, mihuke oli Mihhejev, ja otsige siis enne teist temasarnast. Ta oli niisuguse kerega, et ei mahtunud siia tuppagi, ei, see ei olnud mingi unistus! Ja ta õlgades oli nii tohutu jõud, millist ei ole hobuselgi. Tahaksin teada, kust mujalt leiaksite säärase unistuse!» Viimased sõnad ütles ta, pöördudes juba seinal rippuvate Bagrationi ja Kolokotronise portreede poole, nagu seda juhtub jutlejatega sageli, kus äkki teine neist, teadmata miks, ei pöördu mitte selle isiku poole, kellele määratud ta sõnad, vaid kellegi juhuslikult juurde sattunud kolmanda, täiesti tundmatu poole, kellest ta küll teab, et ei ole loota talt vastust, arvamust ega kinnitust oma ütlusele, kuid kelle otsa ta siiski juhib oma pilgu sellisel ilmel, nagu kutsuks teda vahemeheks, mille peale esimesel hetkel veidi segadusse sattunud tundmatu ei tea, kas vastata küsimusele, millest tal ei ole aimugi, või esialgu ainult peatuda viivuks viisakusnõuete kohaselt, et alles siis taanduda.

«Ei, üle kahe rubla ma ei või anda,» ütles Tšitšikov.

«Olgu, et teil ei oleks põhjust öelda, nagu küsiksin ma liiga palju ega taha teile sugugi vastu tulla, olgu — seitsekümmend viis rubla hingelt, kuid paberrahas — tõesti, teen seda ainult tutvuse poolest!»

«Kas ta mind ikka tõesti peab tolaks või?» mõtles Tšitšikov endamisi ja lisas siis kuuldavalt: «Tõesti, see on päris veider, mulle näib, nagu käiks siin meie vahel mingi teatrietendus või komöö-

dia, — teisiti ma seda seletada ei mõista ... Te olete ju päris arukas inimene ja teil on ka hea hulk haridust. Ostuobjekt on ju lihtsalt — ptüi, ptüi! Mis on ta väärt ja kellele on seda tarvis?»

«Jah, aga teie ju tahate osta, tähendab, on vaja.»

Siin hammustas Tšitšikov huult ega leidnud, mida vastata. Ta hakkas seletama juba mingeid perekondlikke ja sugukondlikke põhjusi, kuid Sobakevitš vastas lihtsalt:

«Mind ei huvita teie põhjused ja perekondlikesse asjadesse ma ei taha end segada — see on teie asi. Teil on tarvis hingi, ma müün nad teile, kahetsete pärast, kui ei osta.»

«Kaks rublakest,» sõnas Tšitšikov.

«No kuulge! Te kordate nagu harakas muudkui ikka üht ja sama, võtsite kord pähe see kaks rubla ja aina raiute. Nimetage õige hind!»

«Noh, kurat temaga!» mõtles Tšitšikov endamisi, «pool rubla võiks talle, vanale koerale, veel lisada!» — «Olge lahke, pool rubla panen otsa.»

«Kui nii, siis ütlen ka mina teile oma viimase hinna — viiskümmend rubla! Tõesti, kahju on anda, selle hinnaga ei saa kuskilt säherdust toredat rahvast!»

«Kae mul kulakut!» kirus Tšitšikov endamisi ja jätkas siis kuuldavalt pahandades: «Mis see siis nüüd ongi? ... Nagu oleks tegemist mõne hinnalise asjaga! Igal pool mujal saaksin ma seda jumalamuidu. Igaüks loovutaks need mulle meeleldi, et aga lahti saada. Püstirumal vahest ainult hoiaks neid ja maksaks nende eest maksusid!»

«Aga kas teate ka, et kõik sellesarnased tehingud, — ma räägin seda ainult omavahel nagu sõbrale — et säärased tehingud ei ole kaugeltki lubatavad, ja kui nüüd mina või keegi teine räägiks sellest, kõigutaks see niisuguse inimese usaldust mõneski kasulikus asjas või ettevõttes.»

«Vaata, vaata, kuhu ta sihib, kaabakas!» mõtles Tšitšikov ja sõnas samas kõige külmaverelisema ilmega: «Mis te ka ei arvaks, ma ei osta neid mõneks niisuguseks otstarbeks, nagu oletate teie, vaid ... ainult oma isikliku kalduvuse tõttu. Kui tahate, — kaks ja pool rubla, kui ei, siis jumalaga!»

«Ega teda murra, nagu näha!» mõtles Sobakevitš. «Noh, jumal teiega, andke kolmkümmend rubla ja võtke nad!»

«Ei, ma näen, et te ei taha müüa — jumalaga!»

«Lubage, lubage!» hüüdis Sobakevitš, vabastamata ta kätt ja astudes talle jalale, sest meie kangelane oli unustanud ettevaatuse ja palgaks selle eest pidi nüüd valust ähkima ning hüppama ühel jalal.

«Palun vabandust! Ma vist tülitasin teid. Palun, istuge siia. Palun!» Siin asetas Sobakevitš külalise tugitooli isegi teatud osavusega, nagu karu, kes on olnud juba inimeste käes, mõistab uperpalli lasta ja mitmesuguseid tükke teha küsimuste peale, nagu:

«Miša, näita, kuidas naised vihtlevad?» või: «Noh, Miša, näita, kuidas poisid herneid varastavad?»

«Tõepoolest, ma raiskan ainult asjatult aega, pean ruttama.»

«Istuge veel silmapilk, ma ütlen teile kohe midagi, mis teile väga meeldib.» Siin istus Sobakevitš lähemale ja sosistas talle kõrva, nagu saladust: «Tahate — nurk?»

«See tähendab, kakskümmend viis rubla? Ei, ei, ei! Isegi veerandit nurgast ei anna ma, kopikatki ei lisa enam.»

Sobakevitš vaikis ja Tšitšikov vaikis samuti. Paar minutit kestis vaikimine. Kullininaga Bagration vaatas seinalt väga tähelepanelikult seda kauplemist pealt.

«Missugune siis oleks teie viimane hind?» küsis Sobakevitš lõpuks.

«Kaks ja pool.»

«Tõesti, teil on südame asemel rinnus küpsetatud naeris. Pange vähemalt kolm rublagi täis!»

«Ei või.»

«Noh, pole siis teiega midagi teha, olge lahke! Selget kahju saan, aga on juba kord niisugune koera-iseloom, et ei saa jätta ligimesele head tegemata. Ah jah, tarvis on vist teha ka ostumüügi leping, et kõik oleks korras?»

«Loomulikult.»

«No näete, tarvis veel linnagi sõita.»

Nõnda toimus kokkulepe. Mõlemad otsustasid juba järgmisel päeval olla linnas ja astuda tarvilikud sammud kinnistamise asjus. Tšitšikov palus talupoegade nimestikku. Sobakevitš oli sellega meeleldi nõus, ja asunud kohe kirjutuspuldi taha, asus isiklikult müüdavaid välja kirjutama mitte ainult nimeliselt, vaid ka lisandustega nende kiiduväärsete omaduste kohta.

Tšitšikov aga, jäänud ta selja taha, hakkas igavust tundes silmitsema ta laiamahulist kogu. Vaevalt heitnud pilgu ta seljale, mis näis niisama lai kui Vjatka jändrikel hobuseil, ja ta jalgadele, mis sarnanesid väga malmpostidega, mis püstitatakse tänavate äärde, pidi ta endamisi tahtmatult hüüatama: «Oi, on sind jumal alles õnnistanud! Ei ole siin puudu pikkusest ega laiusest! ... Kas oled sündinud juba sellise mesikäpana või on sind sääraseks teinud siinne metsakolka-elu, põllutöö, jagelused talupoegadega, mis sind pikapeale on muutnud selleks, keda kutsutakse kulakuks? Kuid ei, ma mõtlen, et sa oleksid ikka samasugune, kuigi sind oleks kasvatatud moe järgi, oleks sind käiku lastud ja sa elaksid Peterburis, mitte siin kolkas. Erinevus oleks ainult selles, et praegu sa pistad hinge alla tervelt pool oinakülge pudruga ja sööd veel peale taldrikusuuruse kohupiimakorbi, aga siis oleksid sa söönud mingeid kotletikesi trühvlitega. Ja nüüd on su meelevalla all talupojad, sa püüad nendega sobida ja nende vastu mitte liiga ülekohtune olla, sest nad on sinu omad ja see on ka sinu kasu, aga siis oleksid su meelevalla all ametnikud, keda sa kõvasti pinniksid, taibates, et need ei ole su pärisorjad, või oleksid omastanud riigi-

vara! Ei, kes juba kord on rusikas, ei see muutu paitavaks pihuks! Painuta rusikal ainult paargi sõrme sirgeks, see on veel halvem! Lase tal omandada natuke pealiskaudseid teadmisi ja istuda mõnele tähtsamale kohale, siis alles näed, kuidas ta annab ennast tunda kõigile neile, kes tõeliselt midagi teavad! Võib-olla ütleb pärast isegi veel: «Ma alles näitan ennast!» Ja ta mõtleb välja säärase targa määruse, et paljudel muutub olemine päris soolaseks... Oh, kui ainult kõik sihukesed kulakud...»

«Paber on valmis,» sõnas Sobakevitš pöördudes.

«Valmis? Palun, andke siia!» Ta laskis nimestikust silmad üle käia ja pidi imetlema suurt korralikkust ning täpsust, sest seal olid üksikasjaliselt tähendatud mitte ainult amet, nimi, aastad ja perekondlik seis, vaid kõrvalrubriigis olid märkmed ka käitumise, karskuse ja muu kohta, ühe sõnaga — mõnus oli vaadata.

«Nüüd lubage ka käsiraha,» ütles Sobakevitš.

«Milleks siis käsiraha? Linnas saate terve summa korraga.»

«Siiski, teate, nõnda on juba kord kombeks,» vaidles Sobakevitš.

«Ei oska teile kuidagi anda, ma ei võtnud rahagi ühes. Vahest lepite kümne rublaga.»

«Kümne rublaga! Andke vähemalt viiskümmendki!»

Tšitšikov hakkas puiklema, et tal ei ole, kuid Sobakevitš väitis kindlalt, et tal on raha, mispeale Tšitšikov võttis veel rahapaberi, öeldes: «Olgu, siin on teile veel viisteistkümmend rubla, kokku kakskümmend viis. Palun ainult kviitungit.»

«Aga milleks teile kviitungit?»

«Teate, on ikka kindlam. Keegi ei või teada... kõik võib juhtuda.»

«Hea küll, andke siis raha siia.»

«Milleks raha? Näete, see on siin minu pihus! Kui olete kirjutanud kviitungi, siis kohe saate.»

«Aga lubage, kuidas ma saan siis kviitungit kirjutada? Enne on vaja ikka raha näha.»

Tšitšikov ulatas raha Sobakevitšile, kes, lähenedes puldile, pani selle vasaku käe sõrmede alla ning teise käega kirjutas paberitükikesele, et käsiraha kakskümmend viis rubla riiklikkudes rahapaberites müüdud hingede eest on saadud kätte täies summas. Kirjutanud kviitungi, vaatles ta veel kord raha.

«Üsna kulunud,» sõnas ta, vaadeldes üht neist vastu valgust, «ja pisut katkinegi, aga noh, sõprade vahel, olgu nii.»

«Kulak mis kulak!» mõtles Tšitšikov endamisi, «ja tõbras veel pealekauba!»

«Aga kas te naisterahvaid ei taha?»

«Ei, tänan.»

«Ma ei võtaks palju. Tutvuse puhul rubla tükk.»

«Ei, naisterahvaid ma ei vaja.»

«Noh, kui ei vaja, siis on teine asi. Maitseid on mitmesuguseid, üks armastab pappi, teine papi naist, ütleb vanasõna.»

«Veel oleksin ma palunud, et see tehing jääb ainult meie vahele,» lausus Tšitšikov jumalaga jättes.

«Endastki mõista. Kellelgi kolmandal ei ole tarvis toppida siia oma nina; mis siiralt sünnib kahe lähema sõbra vahel, see jäägu ka nende sõpruse pandiks. Jumalaga! Tänan, et külastasite, palun ka tulevikus meeles pidada; juhtub mõnikord vaba tunnike, sõitke lõunale ja aega veetma. Võib-olla saab jälle millegagi teineteisele kasulik olla.»

«Jah, mis veel!» mõtles Tšitšikov sõidukisse astudes. «Kaks ja pool rubla kooris surnud hinge eest, kuradi kulak!»

Ta ei olnud rahul Sobakevitši käitumisega. Ükskõik, kuidas see ka ei olnud, aga ikkagi tuttav inimene, nad olid kohanud kuberneri ja politseiülema juures, aga käitus nagu võhivõõras — rämpsu eest võttis raha. Kui kaless oli väljunud mõisaõuest, vaatas ta tagasi ja nägi, et Sobakevitš ikka veel seisis trepil ja vahtis talle järele, tahtes nähtavasti teada, kuhu külaline sõidab.

«Sunnik, seniajani ikka veel seisab!» pomises ta läbi hammaste ja andis Selifanile käsu, et see, pöördunud talupoegade hurtsikute vahele, sõidaks nõnda, et neid ei võidaks näha härrastemaja juurest. Ta kavatses sõita Pljuškini juurde, kellel Sobakevitši sõnade järgi surevat talupoegi nagu kärbseid, kuid ta ei tahtnud, et Sobakevitš seda näeks. Kui kaless oli küla lõppu jõudnud, hõikas Tšitšikov esimest ettejuhtuvat talupoega, kes oli kuskilt teelt vinnanud selga hiiglajämeda puupaku ja tiris seda usina sipelgana parajasti oma hurtsikusse.

«Hei, habe, kuidas saab siit Pljuškini juurde, aga nõnda, et häärberist ei tuleks mööda sõita?»

Paistis, nagu ei mõistaks mees sellele küsimusele vastata.

«Noh, sa ei tea või?»

«Ei, härra, ei tea.»

«Oh sind küll! Ja endal juba juuksedki hallid peas! Ihnuskoid Pljuškinit sa ei tea, sedasama, kes näljutab oma inimesi?»

«Ah, kaltsupunt, kaltsupunt!» hüüatas talupoeg. Ta lisas sellele kaltsupundile veel ühe nimisõna, mis oli väga sobiv, kuid seltskondlikus kõneluses mittetarvitatav, mispärast jätame selle vahele. Muide, võib aimata, et see pidi olema väga tabav, sest Tšitšikov muheles ikka veel kalessis istudes, kuigi mees oli juba ammu silmist kadunud ja nad olid tükk maad edasi sõitnud. Mõjuvalt väljendub vene rahvas! Ja kui ta juba kord õnnistab kedagi sõnakesega, siis süüvib see ka iseloomustatu perekonda ja suguvõssa, ta viib selle kaasa nii ametisse kui ka erru, see läheb temaga kaasa nii Peterburi kui ka maailma otsa. Ja pärast võta appi mistahes kavalused, et oma hüüdnime õilistada, pangu kas või hulk sulemehi maksu eest seda pärinema põlisest vürstlikust suguvõsast, midagi ei aita, hüüdnimi kraaksatab ise otsekui rongakõrist ja ütleb selge sõnaga, kust pesast lind on tulnud. Tabavalt öeldud nimi, see on niisama hea kui kirja pandud, seda ei raiu välja enam kirvegagi. Aga kui märkitabav see kõik on, mis on tulnud Venemaa põhi-

sügavustest, kus ei ole saksa, tšuudi ega mingisuguseid muid hõime, vaid ainult loomupärane elav ja terve vene mõistus, mis ei poe taskusse sõna järele ega hau seda nagu kana oma poegi, vaid tinutab sulle külge nagu passi eluaegseks kandmiseks, ning üldse pole tarvis enam juurde lisada, missugune on su nina või suu, üheainsa joonega oled kirjeldatud pealaest jalatallani.

Nagu pühale, jumalakartlikule Venemaale on laiali pillutatud loendamatu hulk kirikuid ja kloostreid oma tornide, kuplite ja ristidega, niisama loendamatu hulk hõime, sugupõlvi ja rahvaid kirendab ja tungleb laias maailmas. Ja iga rahvas, kandes endas oma loovate jõudude panti, oma eredat algupära ja muid jumala ande, erineb teisest oma iseloomuliku sõnaga, millega ta määratleb kõiki esemeid ja ühtlasi iseloomustab oma väljendustes ka iseennast. Inimesetundmisest ja targast elukäsitusest räägib inglise sõna, kerge keigarlikkusega sätendab ja hajub prantslase kiirelt ununev sõna, leidlikult mõtleb välja oma mitte igale taibatava, tarkusest kõhetu sõna sakslane, kuid ei ole sõna, mis oleks nõnda hoogne ja julge, mis tuleks otse sügavast südame-põhjast, mis nõnda pulbitseks ja väreleks kui tabavalt öeldud vene sõna.

VI PEATÜKK.

Endistel aegadel, ammu, mu noorusaastail, mu tagasipöördumatult möödavilksatanud lapsepõlves rõõmustasin ma, lähenedes esmakordselt mõnele tundmatule paigale, ükskõik siis, kas oli see külake, vilets maakonnalinn, suur kirikuküla või alev — kõikjal avastasid mu uudishimulikud lapsesilmad palju huvitavat. Iga ehitis, kõik, mis kandis endas silmahakkavat erinevust, köitis mu tähelepanu ja üllatas mind. Oli see kivist, teatud ehitusviisis poolte võltsakendega kroonuhoone, mis ihuüksi seisis keset linnakodanike väikekodanlikke puust ehitatud ühekordseid majalogusid, kandiline või ümmargune halja raudplekiga üleni ülelöödud kuppel uue ja lumivalgeks võõbatud kiriku katusel, toiduainete turg, maakondlik moenarr, kes juhtus vastu keset linna, — miski ei libisenud mu värske ja terase tähelepanu eest. Ja pistnud pea välja reisivankri kummi alt, vaatlesin ma niihästi ennenähtamatut kuuelõiget kui ka puust kaste raudnaeltega, eemalt kollendava väävliga, rosinate ja seepidega, mis paistsid juurviljakaupluste ustest ühes Moskva kuivanud kompvekkidega purkides, vaatlesin eemal kõndivat jalaväeohvitseri, kes jumal teab kust kubermangust oli sattunud siia provintsilinna igavusse, ning kaupmeest, kes vilksatas siberi kuues[1] mööda oma kergel kaarikul — ja kandusin mõttes nendega ühes nende vaesesse ellu. Möödus provintsilinna ametnik ja juba ma mõtlesin jälle, et kuhu ta võib minna, kas piduõhtule mõne kaas-

[1] Siberi kuub — lühike kuub võõga ja kroogetega ning madala püstkraega.

ametniku poole või otse koju, et istuda veel tunnikest pool majatrepil, kuni tiheneb videvik, ja asuda siis õhtulauda ühes ema, naise, näälu ja kogu perega, ning millest nad võivad kõnelda sel ajal, kui noor kaelarahadega teenijatüdruk või poisike paksus kuues toob pärast sööki lauale rasvaküünla perekonna iidses küünlalühtris. Lähenenud mõne mõisniku külale, vaatlesin huviga kõrget, kitsast, puust kellatorni või laia, ilmastikust tuhmunud vana puukirikut. Meeldivalt vilksatas mulle läbi puude roheluse härrastemaja punane katus valgete korstnatega ja ma ootasin kannatamatult, kuni taanduvad kahele poole teda peitvad aiad ja ma näen teda tervena, siis paraku! kaugeltki mitte labase välimusega, mille järgi ma püüdsin oletada, missugune on mõisnik ise, kas paks, kas tal on pojad või koguni kuus helisevalt naervat ja mängivat tütart ühes noorima, kõige ilusamaga, kas need tütred on mustasilmalised ja kas on ka mõisnik ise rõõmsaloomuline või morn nagu september oma viimastel päevadel, silmitseb kalendrit ning kõneleb noorusele igavast rukkist ja nisust.

Nüüd lähenen ma ükskõikselt igale tundmatule külale ja silmitsen ükskõikselt ta labast välimust, mu jahenenud pilgule on kõik ebamugav, ma ei tunne lõbu ja see, mis endisil aastail oleks äratanud huvi, mananud esile naeratuse ja lõputu rea pärimisi, libiseb nüüd mööda ja osavõtmatult vaikivad mu huuled. Oo, mu noorus, oo, mu värskus!

Kuni Tšitšikov mõtles ja sisemiselt naeris talupoegade poolt Pljuškinile antud hüüdnime üle, ei märganudki ta, et oli jõudnud juba suurde kirikuküla, kus oli palju maju ja tänavaid. Varsti aga andis talle seda tunda kõva tõuge, mis tuli tänava palksillutisest, mille kõrval linna kivisillutis ei olnud midagi. Sillutise palgid tõusid üles ja laskusid alla nagu klaveriklahvid, ning ettevaatamatu sõitja sai kas muhu kuklasse, sinise laigu laubale või pidi omaenda hammastega hammustama valusalt omaenda keeleotsa. Isesugust kõdunemise ilmet märkas ta kõikjal külamajadel; palgid seintes olid mustad ja vanad, paljud katused paistsid läbi nagu sõelapõhjad ning mõnedel ei olnud järel muud kui harjalatt ülal ja roovikud kahel pool otsekui roided. Näis, nagu oleksid elanikud ise kiskunud nendelt lauad ja pilpad, arvestades, ja muidugi täitsa õigesti, et vihmavarju hurtsikud niikuinii enam ei anna, aga kuival ajal niikuinii läbi ei tilgu, ja mis seal siis enam konutadagi, kui ruumi on nii kõrtsis kui ka maanteel — ühe sõnaga, kus aga tahad. Hurtsikute aknad olid ilma klaasideta, mõned neist kaltsude või vanade kuubedega kinni topitud; räästaste all asetsevad käsipuudega rõdukesed, mis arusaamatuil põhjusil mõnikord ehitatakse vene talupojamajadele, olid vajunud viltu ja mustendasid sootuks ebamaaliliselt. Hurtsikute tagant paistsid ridastikku hiigelrõugud peksmata vilja, mis olid seisnud siin nähtavasti juba kaua, sest värvilt sarnanesid nad vana, halvasti põletatud telliskiviga, nende otsas kasvas mitmesugust umbrohtu ning külgedel isegi põõsaid. Vili kuulus nähtavasti mõisaomanikule. Viljakuhjade ja lagunenud katuste tagant

paistis vastu puhast taevast kord paremalt, kord vasakult, selle järgi, kuidas kaless tegi käänakuid, kaks külakirikut peaaegu teineteise kõrval, üks saatuse hoolde jäetud puuehitis, teine kivist, kollendavate, laiguliste ja lõhenenud seintega. Osalt hakkas paistma ka härrastemaja ja lõpuks ilmus see tervena nähtavale kohal, kus katkes hurtsikute rida, andes maad sööti jäetud juurvilja- või kapsaaiale, mis oli ümbritsetud madalale vajunud, paiguti aukliku pistandiga. Mingi elatanud invaliidina vaatas vastu see imelik loss, ise otse äärmuseni pikk. Paiguti oli ta ühe-, paiguti kahekordne; ta tumedal katusel, mis mitte kõikjal kindlalt ei kaitsnud ta vanadust, paiknesid vastakuti kaks vaatetorni, mõlemad juba viltu vajunud ja kaotanud neid kord katnud värvi. Maja seinad paljastasid kohati krohvialuseid pindu ja, nagu näha, olid palju kannatanud ilmamuutustest, vihmadest, marudest ja sügisniiskusest. Akendest olid avatud ainult kaks, ülejäänud olid luugistatud või koguni laudadega kinni löödud. Omast kohast aga needki kaks akent olid poolpimedad ja teisel neist mustendas sinisest suhkrupaberist pealeliimitud kolmnurk.

Üksnes vana, suur aed, mis asetses teisel pool maja ja ulatus välja küla taha, kadudes seal põldude vahele, üleni umbe kasvanud ja rägastikuks muutunud, näis värskendavat kogu seda laiamõõdulist küla ja ainukesena pakkuvat maalilist ilu oma mahajäetuses. Roheliste pilvedena ja ebareeglipäraste, värisevaleheliste kuplitena tõusid vastu taevast vabaduses tihedasti kokkukasvanud puuvõrad. Tormis või pikses murdunud hiigelkase valge, ladvata tüvi ajas end kõrgele üle sellest rohelisest rägastikust ja valendas õhus nagu sirge sätendav marmorsammas; ta viltune teravaotsaline murrukoht, millega ta kapiteeli [1] asemel ülal lõppes, mustendas ta kiirgaval valendusel nagu kübar või must lind. Humal, mis all lämmatas leedripuu, pihlaka ja sarapuupõõsaid, jooksis seejärel mööda aeda, hüppas üles ja väätis kuni poole kõrguseni murdunud kaske. Jõudnud sinnamaani, rippus ta sealt alla ja hakkas küünitama juba teiste puude latvu või ripnes õhus, tõmmates rõngasteks oma peened, sitked haarad, mida tuul kergesti õõtsutas. Paiguti taandusid päikesest valgustatud rohelised puhmad ja näitasid endi vahel valgustamata sügavikku, nagu avatud kiskjasuud; see oli sügavas varjus ja ta mustendaval põhjal vaevu-vaevu välgatasid looklev kitsas jalgrada, varisenud käsipuud, lagunenud lehtla, vana paju õõnes tüvi, hall puhmastik, mis tiheda harjasena sirutas paju tagant esile oma risti-rästi kasvanud ja hirmsast ruumipuudusest kuivanud oksi ja lehestikku, ning lõpuks noor vahtraoks, õiendades üle teiste oma laiu sakilisi lehekroone, kusjuures ühe alla nendest küündis, jumal teab mis teel, hele päikesekiir, muutes ta läbipaistvalt helkivaks ja imeliselt hõõguvaks ses tihnikualuses hämaruses. Eemal, otse aia ääres, kandsid mitu kõrgetüvelist, üle kõige ulatuvat haaba oma värisevalehelistes latvades hiiglasuuri varesepesi.

[1] Kapiteel — samba ülemine osa.

Mõnedel neist haabadest rippus alla murdunud, kuid siiski veel küljes olevaid oksi kuivanud lehestikuga. Ühe sõnaga, kõik oli niivõrd ilus, nagu ei suuda luua seda loodus üksi ega aianduskunst, vaid mis võib toimuda ainult siis, kui nad mõlemad ühinevad, kui inimese tihti mõttetule, ülekuhjatud hoolele järgneb aednikuna loodus ise, kergendab raskeid masse, hävitab räigena tunduva reeglipärasuse ja armetud augud, mille kaudu vahib vastu peitmatu, alasti plaan, ning annab imelise soojuse kõigele, mis rajatud mõõdetud puhtuse ja korrapärasuse jaheduses.

Tehes veel üks või kaks käänakut, oli meie kangelane lõpuks otse maja ees, mis näis nüüd veelgi meelirusuvamana. Roheline seenetus kattis juba niihästi pistandi- kui ka väravapuid. Rühm ehitisi, — teenijatemaju, aitu ja keldreid — samuti lagunevaid, täitis õue; nendest paremal ja vasakul paistis teisi väravaid ja õuesid. Kõik kõneles sellest, et siin oli kunagi keenud laialdane majapidamine, kuid praegu näis kõik süngena. Miski ei elustanud pilti — ei avanenud uksi ega väljunud sealt inimesi, ei hakanud kuskil silma elavaid askeldusi ega talitusi! Ainult peaväravad olid pärani ja sedagi sellepärast, et sealt sõitis parajasti sisse talupoeg roguskiga kaetud koormaga, sattunud nagu kogemata elustama seda surnud ümbrust, muul ajal olid aga needki kõvasti kinni ja lukus, sest värava-aasas rippus hiiglasuur tabalukk. Ühe ehitise juures märkas Tšitšikov siiski varsti mingit inimkogu, kes hakkas torisema õue sõitnud talupojaga. Hulk aega ei saanud ta jõuda otsusele, kes oli see inimkogu — naine või mees. Ta seljas olev riietus oli täiesti ebamäärane, meenutades rohkem naiste ürpi; peas oli tal kottmüts, nagu neid kannavad külades mõisateenijatest naised; ainult ta hääl tundus olevat liiga räme naisterahva kohta. «See on eit,» mõtles Tšitšikov endamisi, kuid lisas kohe juurde: «Ei, siiski mitte!» — «Muidugi eit,» ütles ta lõpuks terasemalt vaadeldes. Inimkogu näis omalt poolt teda samuti üksisilmi vahtivat. Külaline tundus olevat talle harulduseks, sest ta silmitses mitte ainult teda, vaid ka Selifani ja hobuseid, sabast alates ja peaga lõpetades. Ta vöö vahel rippuva võtmekimbu ja ka selle järgi, kuidas ta talupojaga tigedate sõnadega porises, otsustas Tšitšikov, et see on arvatavasti mõisa virtin.

«Kuule, emake,» küsis ta kalessist väljudes, «kas härra . . .?»

«Ei ole kodus,» vastas naine, ootamata küsimuse lõppu, kuid siis, mõni silmapilk hiljem, küsis: «Mis teil tarvis on?»

«On asja.»

«Minge tuppa,» ütles naine pöördudes ja talle oma seljatagust näidates, mis oli üleni jahuga koos ja altpoolt rebenenud.

Tšitšikov astus suurde pimedasse esikusse, kust õhkus vastu külma nagu keldrist. Esikust sattus ta tuppa, samuti pimedasse, vaevu-vaevu valgustatud ainult laiast ukse all asetsevast pilust. Avanud selle ukse, sattus ta lõpuks valguse kätte ja pidi lausa hämmastuma ees avanevast korratusest. Näis, nagu oleks majas parajasti käsil põrandate pesemine ja kogu mööbel on ajutiselt

kuhjatud kokku ainult siia. Ühel laual asetses katkine tool ja selle kõrval vana seismajäänud pendliga kell, mille vahele ämblik oli jõudnud kududa juba võrgu. Siinsamas seisis küljega vastu seina toetatud kapp vanaaegse hõbedaga, karahvinidega ja hiina portselaniga. Pärlmutrist mosaiigiga [1] ilustatud kirjutuspuldil, kust mosaiik juba osakaupa oli välja langenud, paljastades ainult kollendava liimiga täidetud süvendeid, vedeles hulk igasugust pudi-padi: hunnik õige peenelt täiskirjutatud paberitükikesi, mis olid kaetud rohetama löönud marmorist ning ümmarguse nupuga varustatud kirjapressiga, mingi vanaaegne nahkköites raamat punaste veertega, täiesti kuivanud, metspähklist mitte suurem sidrun, tugitooli toest murdunud tükike, kirjaga kaetud pitsklaas mingi vedeliku ja kolme kärbsega, raasuke kirjalakki, kuskilt leitud riidehilbuke, paar tindiga määritud ja nagu tiisikusest ärakuivanud sulge, täiesti koltunud hambahari, millega peremees võib-olla oli nühkinud hambaid viimast korda juba enne prantslaste Moskvas käimist.

Seintele oli riputatud õige tihedasti ja ilma mingi korrata mitu pilti, nende seas pikk koltunud gravüür mingist lahingust hiiglaslike trummidega, kisendavate sõduritega kolmnurkseis kübarais ja uppuvate hobustega, asetatud ilma klaasita punasest puust raami ja kinnitatud sinna kitsaste pronksist ribadega ning pronksist ringikestega nurkades. Nende kõrval võttis pool seina enda alla mustunud tohutu suur õlimaal, mis kujutas puuvilju, lilli, poolekslõigatud arbuusi, metssea pead ja peaga allapoole rippuvat parti. Keset lage rippus lõuendist kotti mähitud lühter, mis oli paksu tolmukorra tõttu muutunud väga sarnaseks siidiussi nukuga, milles elutseb tõuk. Toa nurka hunnikusse oli laotatud lihtsamat rämpsu, mida ei oleks sobinud laudadele asetada. Mis selles hunnikus nimelt asetses, oli raske otsustada, sest tolmu oli sellel nõnda paks kord, et iga puudutaja käed oleksid sarnanenud kinnastega; silmatorkavalt tungisid sealt esile puulabida tükk ja vana saapatald. Kuidagi ei oleks võinud arvata, et siin toas elutseb keegi elus olend, kui sellest ei oleks andnud tunnistust vana kantud mütsilott, mis lebas laual. Sel ajal, kui Tšitšikov parajasti vaatles veidrat sisseseadet, avanes külguks ja sisse astus sama naine, keda ta õues oli kohanud. Kuid siin märkas ta nüüd, et see oli ikka rohkem mees kui naine, sest naisterahvas ei ajaks ju habet, aga see ajas ja pealegi õige harva, sest ta lõug ühes kogu alumise näopoolega meenutas raudtraadist harja, millega tallis puhastatakse hobuseid. Tšitšikov, mananud näole küsiva ilme, ootas kannatamatult, mida mees talle öelda tahab. See aga omalt poolt ootas samuti, mida tahab talle öelda Tšitšikov. Lõpuks otsustas viimane, täis imestust säärase olukorra üle, küsida:

«Mis on siis härraga, kas ta on omas toas või?»

«Peremees on siin,» vastas mees.

---

[1] Mosaiik — pilt või muster, mis on koostatud üheks tervikuks liidetud väikestest värvilistest kivikestest, klaasi-, puu- või pärlmutritükikestest.

«Kus siis?» kordas Tšitšikov.

«Noh, isake, pime olete või?» vastas mees. «Oh, teid küll! Mina'p see peremees olengi!»

Siin meie kangelane astus tahtmatult sammu tagasi ja ajas silmad pungi. Palju oli ta näinud oma elus igasuguseid inimesi, isegi sääraseid, milliseid meil lugejaga ei tule ehk iialgi näha, kuid niisugust ta polnud veel näinud. Selle nägu ei kujutanud endast midagi erilist, vaid oli nagu kõhnade vanameeste näod ikka, ainult et lõug tungis õige kaugele ette, nii et ta iga kord pidi katma selle rätiga, et mitte täis sülitada; ta väikesed silmad polnud veel tuhmunud ja jooksid kulmupuhmaste all nagu hiired, kes, sirutanud mustendavaist augukestest välja oma teravad koonud, vahivad kõrvu kikki ajades ja vurre liigutades erksalt, et kas ei ole kuskil luuravat kassi või üleannetut poisiklutti, ning nuusutavad kahtlustavalt õhku. Palju tähelepandavam oli aga ta kehakate. Mitte mingite abinõude ega püüetega poleks olnud võimalik kindlaks teha, millest nimelt oli valmistatud ta seljas olev ürp: selle käised ja rinnaesine olid nõnda võidunud ning läikivad, et meenutasid juhtnahka, millest valmistatakse saapaid; tagapool tolknesid kahe siilu asemel neli, mille vahelt tükikaupa vahtis välja puuvill. Kaela ümber oli samuti mähitud midagi, mille kohta ei võinud öelda, kas oli see sukk, mähis või kõhusoojendaja, kuid igatahes mitte kaelaside. Ühe sõnaga, kui Tšitšikov oleks kohanud teda säärases tualetis kuskil kiriku-ukse juures, siis oleks ta arvatavasti surunud talle pihku vaskraha, sest meie kangelase auks peab ütlema, et tal oli kaastundlik süda ning ta ei saanud kuidagi jätta vaesele inimesele almust andmata. Kuid ta ees ei seisnud mitte kerjus, ta ees seisis mõisnik. Sellel mõisnikul oli üle tuhande hinge ning asjatu oleks olnud otsida mõnd teist, kellel oleksid niisama suured viljatagavarad teras, jahus või lihtsalt väljas kuhjades, kelle keldrid, aidad ja kuivatised nõnda täis tuubitud lõuendit, kalevit, nahku, nii pargitud kui ka parkimata, kuivatatud kalu, igasugust juurvilja ja muud toidupoolist. Oleks keegi vaadanud ta mõisa käsitöökotta, kus oli valmistatud tagavaraks säärasel arvul puunõusid, paistnuks talle, nagu oleks ta sattunud kuhugi Moskva puunõude hoovi, mida päevast päeva külastavad hoolsad perenaised köögitüdrukute saatel, et teha sisseoste, ja kus mägedena valendab igasuguseid puuesemeid nii põimitud, hööveldatud, treitud kui ka nikerdatud kujul: vaate, tünne, tõrsi, toobreid, vanne, nii kõrvadega kui ka ilma, ämbreid, pütte, kolmjalgu, kus naised pesevad oma pesu, reisikorve peenest painutatud haavast, turukorve sitkest jalakaniinest ja veel palju muud, mida tarvitab rikas ja vaene Venemaa. Kuid milleks, küsitakse, oli Pljuškinil tarvis nii suurel arvul kõiki neid asju? Kogu eluaja jooksul ta ei oleks tarvitanud neid ära isegi kahe säärase mõisa jaoks, nagu tal oli, kuid seda näis talle veel vähe. Rahuldumata sellest, käis ta päevast päeva oma küla tänavail, vahtis truupide ja purrete alla ning kõik, mis talle seal silma hakkas, olgu see siis vana saapatald, mingi kalts, raudnael, savipotikild või muu — kõik

tassis ta koju ja pani sinna hunnikusse, mida Tšitšikov nägi toanurgas. «Kanäe, juba noosimees väljas!» sõnasid talupojad, nähes teda saagile minevat. Ja tõepoolest, pärast ta käiku polnud vaja tänavat enam koristadagi; juhtus, et läbisõitev ohvitser kaotas kannuse — otsekohe rändas see tuntud hunnikusse, või mõni vanamoor unustas jutuhoos kaevule oma pange, viis ta ära ka selle. Muide, kui seda märganud talupoeg paljastas teda otse teol, ei hakanud ta vastu vaidlema ja andis omastatud asja sõnalausumata tagasi, ent kui see oli sattunud juba hunnikusse, oli kõik otsas, siis vandus ta jumala nimel, et asi on tema oma, ostetud siis ja siis, sellelt ja sellelt või oli päritud koguni vanaisalt. Toas korjas ta põrandalt kokku kõik, mis nägi, oli see siis raasuke kirjalakki, tükike paberit või sulg, mis ta kõik asetas kirjutuspuldile või aknalauale.

Kuid ometi oli olnud aeg, kus ta oli ainult kokkuhoidlik peremees! Oli abielus ja pereisa, ning naaber sõitis ta juurde lõunastama, kuulama ja õppima talt majapidamist ning arukat kokkuhoidlikkust. Elu mõisas oli vilgas ja kõik läks oma korrapärast rada: jahvatasid veskid, töötasid vanutustöökojad, villavabrikud, puusepa- ja ketrustöökojad; kõike seda jälgis peremees oma hoolsa silmaga ning liikus tõtates nagu töökas ämblik oma majapidamise ämblikuvõrgu ühest otsast teise. Mingeid hukutavaid kirgi ei peegeldunud ta nöojoontes ning ta silmist vaatas vastu arukus, ta sõnad väljendasid kogemusi ja asjatundmist ja külaline kuulas neid meeleldi; kena ja jutukas perenaine oli laialt kuulus oma lahkusega, külalistele tulid vastu kaks armast tütarlast, mõlemad valgejuukselised ja värsked kui roosid, jooksis vastu elav poiss ja suudles kõiki, hoolimata sellest, kas see külalisele meeldis või mitte. Majas olid avatud kõik aknad; ärklikorral elas prantslasest koduõpetaja, kes ajas tihti oma habet ja oli osav kütt, tuues peaaegu igaks lõunaks tetri või parte, mõnikord aga ka ainult varblase mune, millest laskis valmistada endale munarooga, kuna keegi muu majas seda ei söönud. Samal ärklikorral elas ka ta kaasmaalane, kahe tütarlapse koduõpetajanna. Peremees ise ilmus alati söögilauda küll kantud, kuid ikkagi korralikus mustas kuues; kuue küünarnukid olid alati korras ja kuskil ei olnud paika. Kuid hea perenaine suri, osa võtmeid ja ühes nendega ka hulk väikesi muresid läks üle peremehele. Pljuškin muutus närvilisemaks ja, nagu kõik lesed, ka umbusklikumaks ja ihnemaks. Oma vanemat tütart Aleksandra Stepanovnat ei võinud ta kuigi palju usaldada ja tegi ka õigesti, sest varsti jooksis Aleksandra Stepanovna ära jumal teab missuguse ratsapolgu staabi-rittmeistriga ja naitus sellega ülepeakaela kuskil külakirikus, teades, et isa ei salli ohvitsere silmaotsaski veidra eelarvamuse pärast, nagu oleksid need kõik kaardimängijad ja pillajad. Isa saatis talle needuse järele ega hakanud teda otsima. Majas jäi veelgi tühjemaks. Mõisaomanikus hakkas märgatavalt ilmnema ihnsus ning ta karedaisse juukseisse siginenud hõbe, selle truu kaaslane, aitas seda veelgi arendada. Prantslasest õpetaja vallandati, sest pojal oli aeg astuda teenistusse, madam

aga kihutati minema, sest osutus, et ta ei olnud kaugeltki süütu Aleksandra Stepanovna põgenemisloos. Poeg aga, kes saadeti kubermangulinna, et ta hakkaks sealse kohtupalati juures õppima isa arvamuse järgi ausat ametit, astus polku ja kirjutas alles pärast seda sammu isale, paludes raha mundri jaoks, kuid loomulikult ei saatnud vihane isa talle selleks punast krossigi. Lõpuks suri ka ainuke tütar, kes oli jäänud ta juurde, ning vanamees jäi üksi oma rikkuste valvuriks, hoidjaks ja valitsejaks. Eraku-elu andis rohket toitu ihnsusele, millel, nagu teada, on hundiisu: mida enam õgib, seda aplamaks läheb; inimlikud tunded, mis selletagi ei olnud kuigi sügavad, nõrgenesid järjest ja kahanesid päev-päevalt ses inimvaremes. Pidi siis juhtuma seegi, nagu kinnituseks ta halvustavale suhtumisele sõjaväelastesse, et ta poeg mängis end kaartidega paljaks, ta needis tema lõplikult ära ning ei avaldanud iialgi enam huvi teada saada, kas on poega veel maailmas või ei. Aasta-aastalt sulgus aknaid ta majas, kuni neist jäid lõpuks ainult kaks, millest teine, nagu lugeja juba nägi, oli paigatud paberiga; aasta-aastalt jäid tal ikka enam kahe silma vahele majapidamise tähtsamad harud ning ta ihnuripilk oli pööratud ainult paberitükikestele ja sulekestele, mida ta kogus oma tuppa; üha järeleandmatumaks muutus ta ka ülesostjate vastu, kes käisid talt hankimas tarbeaineid; ülesostjad tingisid ja tingisid, ning jätsid ta lõpuks hoopis rahule, öeldes, et see ei ole inimene, vaid püsti kurat ise; heinad ja vili mädanesid, kuhjad ja rõugud muutusid lausa sõnnikuks, et kas või hakka kasvatama nende otsas kapsaid; jahu keldrites muutus kõvaks nagu kivi ja seda tuli raiuda kirvega, ning kangaid, nii villaseid kui ka linaseid, ei võinud puudutadagi, need muutusid tolmuks. Ta oli juba unustanud, kui palju tal kuskil midagi oli, ning mäletas ainult seda, missuguses kapis tal seisis mõni pudelike mingi napsitilgaga, millele ta ise oma käega oli tõmmanud kriipsu, et keegi seda varga kombel ära ei jooks, või kus kohal seisis mõni sulg või tükk kirjalakki. Samal ajal aga kogunes sissetulekuid majapidamisest omasoodu, talupojad tõid makse, kui palju pidid tooma, naised pidid korjama pähkleid, kui palju neile määratud, ja kangur kuduma nii ja nii mitu küünart kangast. Kõik see pandi aitadesse, kus ta mädanes ja kõdunes, nagu peremees isegi lõpuks teiste inimeste seas oli muutunud mingiks rämpsuks. Korda paar külastas teda Aleksandra Stepanovna oma väikese pojaga, püüdes talt midagi välja norida, sest nähtavasti ei olnud ta elu staabi-rittmeistriga kaugeltki nõnda roosiline, nagu oli paistnud enne pulmi. Pljuškin andis talle siiski andeks ja andis isegi väikesele tütrepojale mängimiseks mingi nööbi, mille ta võttis laualt, kuid raha ei andnud. Teine kord tuli Aleksandra Stepanovna juba kahe pojakesega ja tõi talle tee kõrvale saia ning uue ürbi, sest isa vana ürp oli säärane, et seda näha oli mitte ükskõnes hale, vaid ka häbi. Pljuškin mängitas oma kaht tütrepoega, ning võttes ühe paremale ja teise vasakule põlvele, upatas neid nõnda, nagu sõidaksid nad ratsa, võttis vastu ka saia ja ürbi, kuid

tütrele ei andnud mitte kui midagi. Nii siis sõitis Aleksandra Stepanovna ka seekord tühjade kätega tagasi.

Nõnda siis, säärast sorti mõisnik seisis Tšitšikovi ees! Peab aga ütlema, et üsna harva võib kohata säärast nähtust laial Venemaal, kus muidu kõik kipub rohkem laiutama kui kokku hoidma, ja see on seda üllatavam, et siinsamas ligiläheduses naabruses võis elada mõisnik, kes seevastu aina pidutseb nagu ohjeldamatu vene härrasmees kunagi, põletab elu, nagu öeldakse, kahest otsast. Esmakordselt mööda sõitja peab tahtmatult seisatama ta elumaja ees ja imestama, et milline valitsejaprints küll on järsku sattunud siia väikeste pimedate mõisaomanike sekka, sest lossidena paistavad kaugele ta valged kivimajad oma loendamatu arvu korstnate, vaatetornide, tuulelippude ja terve karja tiibehitistega, kus asetsevad avarad ruumid läbisõidu-külaliste jaoks. Ja mida kõike seal ei ole! Teatrietendusi, balle; ning kogu öö mürtsub ta ilutulede ja paberlaternatega valgustatud aias maruline muusika. Pool kubermangu jalutab õhturiietuses seal rõõmsalt puude all ning kellelegi ei näi metsikutena ja võõrastavatena kunstlikus valgustuses tihnikuist välja sirutuvad viirastuslikud puuoksad, mis on kaotanud oma heleda roheluse, ning ülalt kõrgelt veel süngemalt ja mustendavamalt ähvardavalt alla vahtiv pime taevas, millesse peidetult kõrged puuladvad sahisevad pahaendeliselt, mõistes hukka selle ebaloomuliku valguse, mis valgustab all nende juurestikku.

Juba mõne hetke seisis Pljuškin vaikides, kuna Tšitšikov, vahtides nii veidrat peremeest kui ka kõike seda, mis teda siin ümbritses, ei osanud alustada vestlust. Hulk aega ei suutnud ta otsustada, missuguste sõnadega nimelt seletada oma külaskäigu põhjust. Kord oli ta pidanud juba alustama umbes nõnda, et kuulnud ta südameheadusest ja haruldastest hingeomadustest, on ta lugenud oma kohuseks isiklikult avaldada oma austust, kuid taipas äkki, et see oli juba liig. Visanud veel kord kõõrdpilgu kõigele, mis oli siin toas, tundis ta, et sõnu südameheadus ja haruldased hingeomadused võivad väga hästi asendada kokkuhoid ning kord, ja muutes ses mõttes oma alguslauset, ütles ta, et kuulnud ta kokkuhoiust ja eeskujulikust majapidamisest, luges ta oma kohuseks temaga tutvuda ja tõendada isiklikult oma lugupidamist. Muidugi oleks võinud leida ka mõne muu parema põhjuse, kuid midagi muud ei tulnud parajasti pähe.

Pljuškin pomises sellele midagi läbi huulte, — sest hambaid tal ei olnud — kuid mida nimelt, ei olnud arusaadav, arvatavasti aga oli selle mõte säärane: «Et kurat sind võtaks ühes oma lugupidamisega!» Kuid et meil külalislahkus on nii suur voorus, mille seadustest ei julge üle astuda isegi ihnuskoi, siis lisas ta samas juurde pisut arusaadavamalt: «Palun lahkelt istuda!»

«Tükil ajal ei ole mul käinud külalisi,» jätkas ta, «ja õieti öelda ei näe ma neis ka mingit mõtet. On harjutud selle inetu kombega üksteisel külas käia, aga majapidamises on lohakusi ... ja külaliste hobustele pead andma heinu pealegi! Ma olen ammu lõunastanud

ja köök on mul ka madal ja väga halb, korsten hoopis lagunenud, hakka kütma, vaat, et ei tee veel tulekahju.»

«Või nõnda koguni!» mõtles Tšitšikov endamisi. «Väga hea, et ma Sobakevitši juures pistsin kinni kohupiimakorbi ja tüki lambaliha.»

«Hull lugu on ka sellepoolest, et tervest mõisast ei leia peotäitki heinu!» jätkas Pljuškin. «Ja kus teda saabki siis olla, kui maa on pisike, talupoeg laisk ja ei taha teha tööd, vahib aina, kuidas saaks kõrtsi... vaata, et võtad veel vanas eas kepi kätte ja lähed kerjama!»

«Mulle öeldi aga,» tähendas Tšitšikov tagasihoidlikult, «et teil on peale tuhande hinge.»

«Kes seda ütles? Sellele, kullake, oleksite pidanud küll suhu sülitama! See pilkaja tahtis teid nähtavasti narrida! Jah, laulavad tuhat hinge, aga mine lugema, polegi, mida lugeda! Viimase kolme aasta jooksul see neetud taud viis mul tubli portsjoni talupoegi.»

«Mõtelge, või suure hulga kohe!» hüüdis Tšitšikov osavõtlikult.

«Jah, väga palju.»

«Aga lubage küsida, kui palju nimelt?»

«Hinge kaheksakümmend.»

«On's see võimalik?»

«Ei hakka valetama, kullake.»

«Lubage veel küsida — neid hingi te arvestate muidugi viimasest revisjonist saadik?»

«Või veel, mis siis viga oleks,» vastas Pljuškin, «revisjonist saadik koguneb neid koguni oma sada kakskümmend.»

«Tõesti? Tervelt sada kakskümmend!» hüüdis Tšitšikov ja unustas üllatuse pärast suugi ammuli.

«Vana olen juba, et valetada, käin juba seitsmendat kümmet!» ütles Pljuškin. Teda näis solvavat külalise selline peaaegu rõõmus hüüatus. Tšitšikov märkas isegi, et ei ole viisakas suhtuda säärase hoolimatusega teise õnnetusse, seepärast ohkas ta kohe ja lausus, et tunneb kaasa.

«Kaastunnet ei saa ju tasku pista,» sõnas Pljuškin. «Näe, elab mu naabruses siin kapten, pagan teab, kust ta siia tuli, ütleb, et sugulane, ikka «onu» ja «onu» ja suudleb kätt, aga kui hakkab kaasa tundma, ulub nii, et hoia kõrvad. Endal nägu üleni punane peas, küllap peab lugu puskarikesest! On kindlasti rahakesed ohvitserina viimaseni lendu lasknud või meelitas need talt välja mõni näitlejanna, aga nüüd, tema tunneb kaasa!»

Tšitšikov püüdis seletada, et tema kaastunne ei ole mitte säärast sorti nagu kapteni oma ja et ta on valmis seda näitama, mitte ainult tühjade sõnadega, vaid ka teoga, ning lükkamata oma asja enam kauemaks, avaldas ta kõhklemata valmisolekut võtta enda peale kõik maksulised kohustused säärasel õnnetul kombel surnud talupoegade eest. See ettepanek näis Pljuškinit väga imestavat. Ta ajas silmad pungi, vahtis Tšitšikovile tükk aega otsa ja küsis siis: «Kas te, kulla mees, ei ole teeninud mitte sõjaväes?»

«Ei,» vastas Tšitšikov üsna kavalalt, «olen teeninud tsiviil-alal.»

«Tsiviil-alal?» kordas Pljuškin ja hakkas huultega mugima, nagu sööks ta midagi. «Aga kuidas siis? See on teile endale ju lausa kahjuks?»

«Teie meeleheaks olen valmis kandma ka kahjusid.»

«Oh, kulla mees! Oh, mu heategija!» hüüatas Pljuškin, suurest rõõmust märkamata, et ta ninast tubakas väga inetult välja tolkneb nagu tükk musta kohvi, ja et ka avatud ürbi hõlmad paljastavad riideid, mis vaatamiseks pole mitte üsna viisakad. «Kuidas te lohutate vana inimest! Oh, mu jumal küll! Oh, mu pühakud!...» Edasi ei leidnud ta enam sõnugi. Kuid ei möödunud veel mõnd hetkegi, kui see rõõm, mis nii äkki oli ilmunud ta paadunud näkku, kadus sealt niisama ruttu, nagu poleks seda seal olnudki, ja ta nägu võttis uuesti mureliku ilme. Ta pühkis isegi taskurätiga nägu, ning kägardanud selle siis kokku, hakkas sellega hõõruma oma ülemist huult.

«Aga lubage, kuidas, ma ei tahaks teid küll pahandada, aga kas te iga aasta hakkate nende eest maksma ja kas annate raha mulle või maksate riigikassasse?»

«Meie teeme niiviisi, me sõlmime ostu-müügi lepingu, nagu oleksid nad elavad ja te olete nad mulle müünud.»

«Jah, ostu-müügi leping...» sõnas Pljuškin, vajus mõttesse ja hakkas jälle huultega mugima. «Ostu-müügi leping — see nõuab ju jälle kulusid. Ja ametnikud, need on ju päris täitmatud loomad! Vanal ajal said asjad aetud, kui andsid neile pool rubla vaske ja koti jahu, aga nüüd saada terve koorem tangu ja anna krabisev punane pabergi lisaks, sääraseks on läinud nende ahnus. Päris ime, et keegi teinegi pole seda veel märganud. Noh, kas talle ei oleks küll mõnest õnnistavast sõnast. Sõna teeb ju iga südame pehmeks. Mis ka ei öelda, aga heal sõnal on oma suur väärtus!»

«Noh, vennike, kas ka sinu juures?» mõtles Tšitšikov ja ütles samas, et austusest tema vastu on ta valmis võtma enda kanda ka kõik müügiga ühenduses olevad kulud.

Kuulnud, et ta võtab ka müügikulud enda kanda, järeldas sellest Pljuškin, et külaline peab olema pururumal ja ainult luiskab, et on teeninud tsiviil-alal, küllap on olnud ikka ohvitser ja ümber ajanud näitlejannadega. Kõige selle juures ta aga ei suutnud varjata oma rõõmu ja õnnistas mitte ainult teda ennast, vaid ta lapsigi, küsimata, kas tal neid on või ei. Astus siis akna juurde, koputas sõrmega ruudule ja hõikas: «Proška, ae!» Minut hiljem oli kuulda, kuidas keegi hingeldades esikusse jooksis, seal hulk aega askeldas ja saabastega kobistas, lõpuks avanes uks ja sisse astus umbes kolmeteistkümne-aastane poiss nii suurtes saabastes, et astudes vaevalt neid jalast ei kaotanud. Miks Proškal olid nii suured saapad, sellest kuuleme kohe: Pljuškinil oli kogu oma teenijaskonna jaoks, niipalju kui neid majas oli, ainult üks paar saapaid, need pidid alati seisma esikus. Kutsuti kedagi härra juurde, pidi ta palja jalu lippama üle õue, kuid jõudnud esikusse, pidi tõm-

bama seal saapad jalga ja võis niiviisi ilmuda mõisahärra ruumidesse. Väljunud toast, pidi ta saapad jälle esikusse jätma ja lippama oma isiklikel taldadel. Kui keegi sügisesel ajal oleks vaadanud aknast õue, eriti siis, kui hommikuti hakkas juba kergelt külmetama, oleks ta näinud, kuidas õues sooritas kogu teenijaskond sääraseid hüppeid, mis vaevalt oleksid õnnestunud teatris ka kõige osavamal tantsijal.

«No vaadake ometi, mihuke larhv!» ütles Pljuškin Tšitšikovile, sõrmega Proškat osutades. «Igavene tainapea ise, aga katsu midagi unustada, kohe näppab ära. Noh, mis sa's tulid, molkus, vasta?» Siin vaikis ta pisut, millele Proška vastas samuti vaikimisega. «Pane teemasin üles, kuuled? Ja siin on võti, anna see Mavrale, seal on riiulil suhkar sellestsamast saiast, mille tõi Aleksandra Stepanovna — et ta tooks selle tee kõrvale! ... Pea, kuhu sa jooksed nüüd, lontrus! No küll on loru! ... Nagu sipelgad püksis? ... Sa kuule enne, mis sulle öeldakse. Suhkar on muidugi pealt natuke hallitanud, las kaabib selle noaga ära, aga raase ärgu maha visaku, viigu need kanadele! Ja sina, kaabakas, vaat, et sina sinna aita oma nina ei topi, muidu annan sulle kohe urvaplaastrit, annan kohe nii et sul mitmeks päevaks isu kaob! Katsu aga minna, küll ma juba aknast näen! — Mitte kõige vähemaski ei või neid usaldada,» jätkas ta Tšitšikovi poole pöördudes, kui Proška oli kadunud ühes oma saabastega. Samas hakkas ta kahtlustavalt kõõritama Tšitšikovigi poole. Säärane suuremeelsus paistis talle korraga uskumatuna ja ta mõtles endamisi: «Kurat teda teab, võib-olla lihtsalt kelgib nagu kõik need pillajad, valetab ainult, et teed juua ja siis oma teed minna!» Ja niihästi ettevaatusest kui ka tahtmisest teist pisut pinnida ütles ta, et ei oleks paha, kui sõlmida ostumüügi leping kohe, sest mine tea neid inimesi, täna elab, aga homme on juba surnud.

Tšitšikov avaldas valmisolekut sõlmida leping otsekohe ja nõudis ainult kõigi talupoegade nimekirja.

See rahustas Pljuškinit. Võis märgata, et ta nüüd midagi kavatses, ning tõesti, võtnud võtmed, lähenes ta kapile, ja avanud selle ukse, otsis kaua aega sealt midagi klaaside ja tasside seast ja ütles lõpuks: «Kui otsid, ega siis muidugi ei leia, aga mul oli hea likööri ke, ainult kui pole seda juba nahka pandud, kõik on ju meil kanged varastama! Aga kas ei ole viimati seesama siin?» Tšitšikov nägi ta käes karahvini, mis oli üleni kaetud paksu tolmukorraga nagu vattkuuega. «Kadunukese enda valmistatud,» jätkas Pljuškin, «virtina-raisk tahtis teise juba hoopis ära visata, ei olnud korkigi peale pannud, närukael! Putukaid ja mutukaid oli sisse roninud, aga ma võtsin kõik prügi ilusti välja ja nüüd on päris puhas teine, ma valan teile siit õige pitsikese.»

Kuid Tšitšikov ruttas kohe keelduma säärasest likööri kesest, öeldes, et ta on nii joonud kui ka söönud.

«Juba joonud ja söönud!» hüüdis Pljuškin, «jah, muidugi, inimest heast seltskonnast tunned kohe, tal on alati kõht täis, aga

mitte mõni sihuke varganägu, kui palju sa seda ka ei toida... Vaat, kui tuleb see kapten, kohe et: «Onuke, andke midagi süüa!» Aga mina olen talle samasugune onuke kui tema mulle vanaisake. Endal kodus pole nähtavasti midagi suhu pista, sellepärast siis aelebki ringi! Ah jah, te tahtsite saada ju nende priileivasööjate kohta registrit? Kuidas siis! Ma nagu teadsin. Kirjutasin nad juba ammu välja, et nad siis revisjoni ajal viimaseni maha kustutada.» Pljuškin pani prillid ette ja hakkas sorima paberites. Harutades lahti igasuguseid kimpe, kostitas ta oma külalist nii paksu tolmuga, et see pidi aevastama. Lõpuks leidis ta paberi, mis oli peenelt-peenelt täis kirjutatud. Tihedalt oli seal talupoegade nimesid otsekui kihulasi. Oli seal igasuguseid: nii Paramonov, nii Pimenov, nii Panteleimonov ning sekka oli sattunud isegi keegi Grigori Pärale-ei-jõua, neid oli kokku üle saja kahekümne. Tšitšikov naeratas säärast hulka nähes. Pistnud nimestiku taskusse, tähendas ta Pljuškinile, et tal on kinnistamise pärast tarvis linna sõita.

«Linna? Aga kuidas siis? Kes valvab maja järele? Sest minu inimesed, need on ju kas vargad või sulid, ühe päevaga teevad terve maja nõnda tühjaks, et pärast ei ole enam varnagi seinas.»

«Aga kas teil ei ole linnas kedagi tuttavat?»

«Aga keda tuttavat? Kõik mu tuttavad on juba surnud või võõrdunud... Aga kullake, miks ei ole siis, on ju!» hüüdis ta. «Eesistuja ise on ju mu tuttav, külastas mind varematel aegadel mõnedki korrad, kuidas siis! Ühes oleme üles kasvanud, ühes mööda aedugi roninud! Niisugused tuttavad kohe! Kui õige kirjutada temale!»

«Muidugi, just temale!»

«Temale jah, sellisele tuttavale! Kooliski olime sõbrad.»

Ja ta puitunud näos vilgatas korraga mingi soe kiir, peegeldus mitte just tunne, vaid kahvatu vari tundest, nagu uppuja ootamatu tõusmine veepinnale, mis kutsub esile rõõmsaid hüüdeid kaldale kogunenud inimjõugus; kuid asjatult viskavad rõõmustunud vennad ja õed talle kaldalt nööriotsa ja ootavad, et kas veel kord ei kerki uppuja selg või sumamisest väsinud käsi — ta näitas end viimast korda. Kõik on tumm ja veelgi kohutavamaks ning tühjemaks muutub pärast seda täiesti vaikinud veepind. Nõnda jäi ka Pljuškini nägu pärast lühikest tundevälgatust veelgi külmemaks ja labasemaks.

«Oli siin laual tükk valget paberit,» ütles ta, «aga mitte ei tea, kuhu see on jäänud, inimesed on ju mul niisugused lurjused!» Siis vahtis ta nii laua alla kui ka laua peale, otsis kõikjal ja hõikas lõpuks: «Mavra, ae, Mavra!» Hüüde peale tuli naine, taldrik käes, millel oli lugejale juba tuttav kuivik. Ja nende vahel toimus säärane sõnavahetus:

«Kuhu sa, va nurjatu, oled pannud selle paberitüki?»

«Jumala eest, härra, ei ole näinudki, ainult kui seda väikest tükikest, mis te käskisite panna sinna pitsiklaasi peale.»

«Su silmistki on juba näha, et lõid üle.»

«Aga milleks ma pidin selle üle lööma? Kasu pole mul tast ju mingisugust, kirjutada ma ju ei oska.»

«Valetad, sa viisid ta kellamehe poisile, see mõistab kirjutada, temale sa ta viisidki.»

«Nah, kellamehe poiss saab ise endale paberit, kui tahab. Ei ole ma teie paberitükki näinud!»

«Oota aga, oota, küll sind kuradid põrgus selle eest veel ora otsas küpsetavad! Küll sa näed, kuidas küpsetavad!»

«Ei tea, mis eest nad mind küpsetavad, kui ma paberit ei ole võtnud? Olgu siis, et mõne naiseliku nõrkuse pärast, aga varguses pole mind veel keegi süüdistanud.»

«Küll nad sind juba küpsetavad ja ütlevad, et see on sulle selle eest, et varastasid oma härra tagant! Päris tuliste oradega kohe küpsetavad!»

«Aga mina jälle ütlen neile, et ilmaasjata, jumala eest, ilmaasjata, mina pole võtnud! Näh, seal ta vedelebki laua peal, ikka te tänitate mu kallal ilmaasjata!»

Pljuškin nägi nüüd tõesti paberitükki ja vaikis hetkeks, mugis siis huultega ja ütles: «Noh, mis sa sellepärast nõnda käratsed? Küll on ometi inimene! Ütle talle ainult üks sõna, aga tema sulle kümme vastu! Mine nüüd ja too tuld kirja pitseerimiseks. Aga pea! Sa võtad muidugi rasvaküünla, rasv aga sulab ruttu, põleb ära — ja polegi teda, sellest on ju tuline kahju, too mulle parem peerg siia!»

Mavra läks ning Pljuškin, istunud tugitooli ja võtnud kätte sule, pööras hulk aega veerandpoogna suurust paberilehte näppude vahel, vaadeldes, kas ei saaks sellest eraldada veel kaheksandikku. Kuid veendudes lõpuks, et see siiski pole võimalik, pistis ta sule tindipotti, kus oli mingi hallitanud vedelik hulga kärbestega põhjas. Ja maalides tähti nagu muusikanoote, hakkas ta kirjutama, hoides kogu aja kätt tagasi, mis kippus hüplema mööda kogu lehte, ning kritseldas ihnsalt rea rea kõrvale, mõeldes sealjuures kahetsusega, et ikkagi jääb veel liiga palju tühje vahesid.

Millise väikluse ja häbistava tühisuseni oli võinud langeda inimene, oli võinud nõnda muutuda! On's see võimalik? See kõik on võimalik, sest inimesega võib juhtuda kõike. Nii mõnigi tulihingeline noormees hüppaks kohkunult tagasi, kui talle saaks näidata ta vana-ea portreed. Võtke kaasa oma inimlikud väärtused, kui te muretust noorusest asute teele karmi ja jäigistavasse meheikka, võtke kaasa, ärge kaotage neid teel, sest pärast ei leia neid enam! Julm ja kohutav on ees ootav vanadus, kust ei ole pöördumist ja mis ei anna enam midagi tagasi! Haudki on temast halastavam, sest hauale kirjutatakse: «Siia on maetud inimene», kuid midagi ei loe sa ebainimliku vanaduse külmadest, tuimadest näojoontest.

«Aga kas te ei tea mõnd oma sõpra, kel oleks tarvis ärakaranud hingi?» küsis Pljuškin kirja kokku pannes.

«On's teil ka pagenuid?» küsis Tšitšikov jalamaid mõtteist ärgates.

«Selles see asi ongi, et on. Väimees ajas küll neid kord taga, rääkis, et polevat enam jälgegi; kuid ta on ju sõjaväelane, meister kannuseid täristama, aga kui kohtu kaudu asju ajada...»

«Palju teil neid oleks?»

«Koguneb neidki oma seitsekümmend.»

«On see tõsi?»

«Tõsi, jumala eest tõsi! Ei ole aastat, kus neid mul pakku ei jookseks. Inimesed on hullumoodi aplad, magaksid maas ja aina õgiksid, aga mul pole ju endalgi leiba... Annaksin nad käest ära päris odavasti. Te siis soovitage mõnele oma sõbrale, saab ta neist kätte kas või kümmekondki, seegi on juba suur raha. Revisjonihing maksab ju viiesaja rubla ümber.»

«Ei, seda me ei anna sõbrale nuusutadagi,» ütles Tšitšikov endamisi ja pajatas siis, et sellist sõpra ta küll ei tea, et ainuüksi kulude summa, mis selle asjaga seotud, ületab kasu, et kohtuskäimisega paljud on kaotanud oma viimased püksidki jalast, aga kui ta tõepoolest on nõnda raskes seisukorras, siis kaastundmusest aetuna ta oleks valmis maksma... aga see olevat ju niisugune tühine asi, millest ei maksaks õieti kõneldagi.

«No kui palju te maksaksite?» küsis Pljuškin ja tema käedki hakkasid värisema otsekui elavhõbe.

«Ma maksaksin kakskümmend viis kopikat hingest.»

«Aga kuidas te ostaksite, kohe puhta raha eest?»

«Jah, kohe puhtas rahas.»

«Ainult, isake, mu vaesuse pärast vahest maksaksite nelikümmend.»

«Mu isake,» sõnas Tšitšikov, «mitte ainult nelikümmend kopikat, tervelt viissada rubla maksaksin! Meeleldi maksaksin, sest näen, et auväärne, hea vana mees kannatab oma hea südame pärast.»

«Jumala eest, see on nõnda, jumala eest, õigus!» ütles Pljuškin pead norgu lastes ja seda kurvalt noogutades, «kõik ainult oma hea südame pärast.»

«Noh, näete nüüd, ma sain kohe teie iseloomust aru! Nõndaks, miks ma ei peaks siis maksma teile kas või viissada rubla hinge eest, kui... oleks aga võimalik, aga viis kopikat, olge lahke, olen nõus juurde panema, nii et iga hing läheks sellega maksma kolmkümmend kopikat.»

«Olgu, kallis mees, kõik on ju teie teha, aga ehk lisaksite veel kaks kopikat?»

«Kaks kopikat olen veel valmis lisama, olge lahke. Kui palju teil neid on? Te ütlesite vist, et seitsekümmend?»

«Ei, kokku on neid seitsekümmend kaheksa.»

«Seitsekümmend kaheksa, seitsekümmend kaheksa, kolmkümmend kopikat hing, see tuleb...» Siin meie kangelane mõtles ainult sekundi, mitte rohkem, ja ütles kohe: «See teeb kakskümmend neli rubla üheksakümmend kuus kopikat!» Ta oli arvutamises osav. Samas käskis ta Pljuškinit kirjutada kviitung ning ulatas talle

raha, mille see võttis vastu kahe käega ja viis kirjutuspuldi juurde nii ettevaatlikult, nagu kannaks mingit vedelikku, kartes seda maha läigatada. Jõudnud kirjutuspuldi juurde, luges ta veel kord raha üle ja pani endise ettevaatusega kuhugi laekasse, kus sel arvatavasti tuli seista maetuna, kuni isa Karp ja isa Polikarp, kaks ta küla preestrit, matavad peremehe — suureks rõõmuks väimehele ja tütrele ning võib-olla kaptenilegi, kes ennast ta sugulaseks sobitanud. Peitnud raha, istus Pljuškin tugitooli ega leidnud enam nähtavasti, millest kõnelda.

«Ah, te tahate juba ära sõita?» küsis ta, märgates liigutust, mille Tšitšikov oli teinud ainult selleks, et võtta taskust taskurätti.

See küsimus meenutas Tšitšikovile, et tõepoolest pole mõtet enam viivitada. «Jah, on juba aeg,» ütles ta kübarat võttes.

«Aga kuidas teejoomisega?»

«Ei, las jääb juba mõneks teiseks korraks.»

«Kuidas? Ma käskisin ju teemasina üles panna. Õieti öelda, ma ise suurt teest ei hooligi, kallis jook, ja ka suhkru hind on aetud nii kõrgele, et... Proška, ei ole tarvis teemasinat! Suhkur vii Mavra kätte, kuuled? Las ta paneb selle tagasi endisele kohale, või ei, too ta parem siia, ma viin juba ise. Jumalaga siis! Jumal õnnistagu teid! Kiri andke siis eesistuja kätte. Jah, las loeb läbi, ta on mu vana sõber. Ja kuidas veel! Ühes kasvasime ju üles!»

Seejärel saatis see veider ilmutis, see kokkukuivanud vanamehike külalise õuest välja, misjärel käskis väravad jalamaid lukustada. Siis käis ta läbi kõik aidad, et näha, kas on oma kohtadel väljapandud vahid, kes seisid iga nurga juures, tagudes puulabidatega malmplaadi asemel vastu tühja tünni põhja. Lõpuks läks ta veel kööki, kus ettekääande all, et maitsta, kuidas inimesi toidetakse, sõi suure hulga kapsasuppi pudruga, ja noomides veel kõik korraks läbi varguste ja halbade elukommete pärast, taandus oma tuppa. Jäänud üksi, mõtles ta koguni sellelegi, kuidas näidata külalisele oma tänu säärase tõesti ennekuulmatu suuremeelsuse eest. «Ma kingin talle uuri,» mõtles ta endamisi, «see on ju hea hõbedast uur, aga mitte mõni tombakist[1] või pronksist, pisut küll rikkis, aga ta võib lasta ära parandada! ta on ju veel noor inimene ja tal on uuri hädasti vaja, et meeldida oma pruudile. Aga ei,» lisas ta pärast mõtisklust, «parem pärandan talle selle uuri oma testamendis, et ta tuletaks mind meelde pärast surmagi.»

VII PEATÜKK.

— — — Pikemalt viivitamata tahtis ta kõik kiiresti joonde ajada. Ta otsustas ise koostada kinnituskirjad, need valmis kirjutada ja nendest ärakirjad teha, et mitte kellelegi ei pruugiks maksta midagi ülearust. Kõigist formaalsustest oli ta täiesti teadlik, nobedasti

[1] Tombak — vase ja tsingi sulam.

alustas ta kirjutamist suurte tähtedega: Tuhande kaheksasaja sel ja sel aastal, seejärel väikeste tähtedega: mõisnik see ja see ning edasi kõik nagu kord ja kohus. Kahe tunni jooksul olid paberid valmis. Kui ta siis vaatles neid täiskirjutatud lehti, neid talupoegi, kes tõesti olid kord olnud talupojad, olid töötanud, kündnud, viina joonud, voorides käinud, varastanud oma isandailt, aga võib-olla olnud lihtsalt eeskujulikud talupojad, valdas teda imelik, endalegi arusaamatu tunne. Igal nimestikul näis olevat oma eriline ilme ning seetõttu said peaaegu talupojadki igaüks oma erilise iseloomu. Korobotškale kuulunud talupoegadel oli igal oma lisandus ja hüüdnimi. Pljuškini nimestik erines oma kokkusurutusega; sageli olid nimede ja isanimede asemel ainult nende algused, millele järgnes paar punkti. Sobakevitši register üllatas oma ebahariliku täielikkuse ja üksikasjalisusega, ühtki talupoja omadust ei olnud jäetud mainimata. Ühe kohta oli öeldud: «Hea puusepp.» Teise kohta oli tähendatud: «Tööd tunneb ja viina ei võta.» Märgitud oli ka asjaolu, kes oli isa ja kes ema ning mäherdused olid olnud nende mõlema elukombed; ainult ühe, kellegi Fedotovi kohta oli kirjutatud: «Isa teadmata kes, kuid sündinud toatüdrukust Kapitolinast, muidu aga heade elukommetega ja mitte varas.» Kõik need üksikasjad lisasid nagu hea annuse värskust, mispärast tundus, nagu oleksid need talupojad elanud alles eile. Vaadeldes kaua nende nimesid, härdus ta ja lausus ohates: «Oi, kullakesed, kui palju teid siin küll on! Kuidas olete ka elanud oma elu, mu armsad, ja kuidas on käinud teie käsi?» Ja ta silmad peatusid tahtmata ühel nimel. See oli kunagi mõisaomanik Korobotškale kuulunud juba tuntud Pjotr Saveljev Ära-austa-küna. Jälle ei saanud ta jätta tähendamata: «No küll on ikka pikkust, venis üle terve rea! Olid sa käsitööline või lihtne talupoeg ja missugusesse surma sa surid ka? Heitsid hinge kõrtsis või jäid unisena keset laia maanteed voorihobuste alla? Stepan Probka, puusepp, eeskujulik kainuses. Siin ongi siis see Stepan Probka, see hiiglane, kes oleks kõlvanud keisri ihukaitseväkkegi! Küllap, vennas, rändasid läbi kõik kubermangud, kirves vöö vahel ja saapad õlal, sõid krossi eest leiba ja kahe eest kuivatatud kala, aga oma rahakotis tõid iga kord koju sadakond hõberaha, ehk õmblesid koguni rahapaberi oma takuste pükste värvlisse või toppisid säärikute voodri vahele. Kus saabus su ots? Ronisid ehk suurema päevapalga saamiseks tellinguid mööda kirikukupli alla, aga võib-olla ehk koguni risti otsa ja vääratades seal, prantsatasid ülalt alla, ning ainult keegi onu Mihhei, seistes su laiba kõrval ja sügades kukalt, pomises: «Pidid sa siis kukkuma, Vanja!» ning ise, sidudes endale köie ümber keha, ronis su asemele. Maksim Teljatnikov, kingsepp. He, he, kingsepp! Täis kui kingsepp, ütleb vanasõna. Tunnen, tunnen sind, kullake; kui tahad, jutustan kogu su eluloo. Õppisid ametit sakslase juures, kes teid kõiki toitis ühes lauas, peksis rihmaga selga lohakuse eest ega lasknud tänavale logelema, olid otse imetegu, mitte kingsepp, ja ei teadnud sakslane, kuidas sind kiita oma naisele või kamraadile. Ja kui lõppes su

õpiaeg, ütlesid: «Nüüd asutan oma töökoja, aga ei koonerda kopikaga nagu sakslane, vaid läheb kohe rikkaks.» Maksnud siis härrale korraliku rendimaksu, asutasid tõesti töökoja, hankisid suurel hulgal tellimusi ja asusid tööle. Ostsid kuskilt kolm korda odavama hinna eest pehkinud nahka ja saidki kahekordset kasu igalt saapapaarilt, kuid paari nädalaga lagunesid su saapad ja kiruti sind kõige hirmsamal kombel. Ja ennäe, su töökoda jäi tühjaks, sa hakkasid jooma ja ringi laaberdama, lüües käega: «Ajad on halvad! Ei saa vene inimene elada, sakslased ei lase!» — «Mis talupoeg see siis on — Jelizaveta Vorobja? Ptüi, kurat, eit! Kuidas tema siia on tükkinud? Sunniku Sobakevitš on ka siin sisse vedanud!» Tšitšikovil oli õigus, sest see oli tõesti naisterahvas. Kuidas see oli sattunud siia, ei võinud teada, kuid oli kirjutatud nõnda osavasti, et eemalt tõesti võis pidada teda meheks, isegi nimi ei olnud Jelizaveta, vaid Jelizavet. Kuid Tšitšikov ei hoolinud sellest, vaid tõmbas talle ilma pikemalt mõtlemata kriipsu peale. «Grigori Pärale-ei-jõua! Mis mees sina siis mul olid? Kas teenisid oma leiba voorides, muretsesid endale kolm hobust ja roguskiga kaetud kibitka, loobusid jäädavalt oma kodusest koopast ja ajasid kaupmeestega ringi mööda laatu? Kas andsid keset maanteed oma hinge jumalale või saatsid su teise maailma su enda sõbrad mõne priske ja punasepõselise soldatieide pärast või meeldisid mõnele metsahulgusele su head nahkkindad ja kolm madalakasvulist, kuid sitket hobust, või mine tea, sa ehk ise, lamades oma lavatsil, mõtlesid ja mõtlesid, kuni siis heast peast loivasid kõrtsi ja seejärel otse jääauku, ning kadunud olidki kui vits vette? Oi, vene rahvas! Ei mõista surra oma loomulikku surma! — Aga teie siin, mu tuvikesed?» jätkas ta, suunates pilgu paberile, kuhu olid märgitud Pljuškini ärakaranud hinged, «te olete küll alles elus, aga mis on teistki kasu, olete niisama hästi kui surnud. Kus kannavad teid praegu teie väledad jalad? Oli teil Pljuškini juures halb või luusite oma vabal tahtel mööda metsi ja kimbutate teekäijaid? Kas istute vangimajades või olete läinud teiste peremeeste juurde ja künnate põldu? Jeremei Karjakin, Nikita Volokita ja ta poeg Anton Volokita. Juba nimedestki näha, et väledate jalgadega. Popov, mõisateenija... Nähtavasti kirjaoskaja, nuga sa küll kätte ei võtnud, aga varastasid ausal kombel. Aga vaat, juba oled sattunud kui passita isik kapten-ispravniku kätte. Julgelt seisad ta ees. «Kelle oma sa oled?» küsib kapten-ispravnik, lisades oma küsimusele kombekohaselt ka mingi kõvema sõna. «Selle ja selle mõisniku oma,» vastad sa vapralt. «Miks sa siis siin oled?» pärib kapten-ispravnik. «Olen vabastatud rendimaksu eest,» vastad sa silmi pilgutamata. «Kus on su pass?» — «Linnakodanik Pimenovi käes, ta on mu peremees.» — «Kutsuda Pimenov! Sina oled Pimenov?» — «Jah, mina olen Pimenov.» — «Andis ta su kätte oma passi?» — «Ei, ta ei ole andnud mulle mingit passi.» — «Mis sa's valetad?» kärgib kapten-ispravnik, lisades mõne kõvema sõna. «Just nii,» vastad sa jälle vapralt, «ma ei andnud tema kätte, sest tulin hilja

koju, ja andsin kellamees Antip Prohhorovi kätte hoiule.» — «Kutsuda kellamees! Andis ta su kätte oma passi?» — «Ei, ma ei ole saanud talt mingit passi.» — «Mis sa jälle valetad?» põrutab kapten-ispravnik, kõvendades oma kõnet mõne vängema sõnaga. «Kus on siis su pass?» — «Oli mul pass küll,» vastad sa nobedasti, «aga vist olen selle teel ära kaotanud.» — «Aga miks varastasid soldati sineli?» küsib kapten-ispravnik, õnnistades sind jällegi mõne kõvema sõnaga, «ja preestrilt kastitäie vaskraha?» — «Sugugi mitte,» vastad sa kindlalt, «vargusest on mu käed seni puhtad.» — «Aga miks leiti sinel sinu juurest?» — «Ei või teada, nähtavasti on toonud selle sinna keegi teine.» — «Ah sina lojus, lojus!» ütleb kapten-ispravnik pead raputades ja käsi puusa pannes. «Pange ta jalad pakku ja viige ta vangitorni.» — «Olge lahke, lähen hea meelega,» vastad sa. Siis võtad sa taskust oma tubakatoosi ja kostitad kaht viletsat invaliidi, kes panevad parajasti su jalgu pakku, ja küsid neilt, kui kaua nad on juba erus ja missugusest sõjast osa võtnud. Ja nõnda elad sa vangis, kuni kohus selgitab asja. Ja kohus otsustab: viia sind Tsarevo-Kokšaiski vangimajast üle selle ja selle linna vangimajja, kuid too kohus otsustab omakorda: viia sind üle kuhugi Vessegonski, ja sa rändad vangimajast vangimajja ja ütled uut kongi silmitsedes: «Noh, Vessegonski vangimaja oli ikka palju puhtam, ruumigi oli nii palju, et mängi või kurni, ja ka seltsi rohkem.» — «Abakum Fõrov! Vennike, kes sina siis oled? Kus paigus sa ringi luusid? Kas viis sind su elutee Volgale, kas hakkasid vaba elu armastama ja liitusid burlakkidega? . . .» Siin Tšitšikov peatus ja vajus mõttesse. Millest ta mõtles? Mõtiskles ta Abakum Fõrovi saatuse üle või mõtiskles ta niisama, nagu mõtiskleb iga vene inimene, ükskõik kui vana või millises aukraadis või varandusliku seisuga, kui talle meenub korraga laia elu vabadus? Ja tõepoolest, kus võib olla praegu Fõrov? Käratseb ja joob ühes kaupmeestega kuskil viljasadamas? Lilled ja lindid kübarail, pillerkaaritab kogu burlakkide jõuk, jättes jumalaga oma pikakasvuliste sihvakate armukeste ja naistega, kes kannavad ehteid kaelas ja linte peas; ringmängud, laulud; kihab ja keeb kogu väljak, samal ajal kui laadijad hüüete, sõimu ja sundimise saatel konksude abil vinnavad endile selga üheksapuudaseid kotte, kallavad mürinal herneid ja nisu sügavasse laevaruumi, tassivad raskeid kotte, täidetud tangude ja kaertega, ning kaugemal üle kogu väljaku valendavad suurtesse püramiididesse laotud viljakotid, nagu määratud riidad suurtükikuule, andes viljasadamale tohutu arsenali ilme, kuni see kõik laaditakse sügavaisse lotjadesse, ja ühes kevadise jääga asub hanereas teele loendamatu laevastik. Seal te siis saate tööd rabada, burlakid, üksmeelselt, nagu äsja alles purjutasite ja pillerkaaritasite, ruttate tööle, vedades rasket lodjaköit laulu saatel, mis on niisama lõputu kui lai Venemaa!

«Ehee, juba kaksteistkümmend!» hüüatas Tšitšikov kella vaadates. «Mis ma siis siin nii kaua viivitasin? Oleks vähemalt veel töödki teinud, aga niisama, asja eest, teist taga, algul hakkasin

lollusi patrama, aga siis jäin mõttesse. Küll ma olen ikka üks tola!» Öelnud seda, vahetas ta oma šotlasliku kehakatte euroopaliku vastu, tõmbas püksipandlaga kõvemini kokku oma paksuvõitu kõhu, piserdas endale kölni vett, võttis kätte sooja mütsi ja kaenlasse paberid ning suundus palati tsiviilosakonda kinnistama. Ta ei rutanud mitte sellepärast, et kartis hilineda — hilineda ta ei kartnud, sest esimees oli tuttav inimene ja võis pikendada ja ka lühendada tööaega, nagu muiste Homerose Zeus, kes pikendas päevi ja saatis kiireid öid, kui oli tarvis lõpetada ta lemmiksangarite tüli või lasta võidelda neid lõpuni; kuid ta ise tahtis viia asja lõpule nii ruttu kui võimalik, kuna muidu tundus see ikkagi häiriv ja ebamugav, sest nii tihtigi meenus, et hinged ei ole mitte päris ehtsad ja säärastel kordadel on ikka parem, kui asja saab kiiresti kaelast ära. Kandes õlgadel rasket pruuni kaleviga kaetud karunahkset kasukat ja mõeldes kogu aeg oma eelolevale käigule, ei olnud ta tänaval saanud veel kuigi kaugele, kui otse põiktänava nurgal põrkas kokku isandaga, kes samuti kandis pruuni kaleviga kaetud karusnahkset kasukat ja peas sooja kõrvikmütsi. Isand hüüatas — see oli Manilov. Kohe haarasid nad teineteist kaissu ja jäid säärasesse olukorda minutit viis. Mõlemapoolsed suudlused olid nõnda tugevad, et neil esihambad peaaegu kogu päeva tagantjärele valutasid. Suurest rõõmust jäid Manilovi näole üksnes nina ja huuled, kuna silmad kadusid hoopis. Tervenisti veerand tundi hoidis ta mõlemas käes Tšitšikovi kätt ja soojendas seda koledasti. Peenimais ja meeldivaimais väljendusis jutustas ta siis, kuidas oli tõtanud, et tulla tervitama kallist Pavel Ivanovitši, ning lõpetas oma jutu otse sellise komplimendiga, mis oleks olnud kohane üksnes noorele preilile, kellega minnakse tantsima. Tšitšikov avas suu, ise veel teadmata, kuidas teda tänada, kui Manilov võttis äkki kasuka alt rulli keeratud ja roosa lindikesega kokkuseotud paberi ja ulatas selle üliosavalt kahe näpu vahel hoides Tšitšikovile.

«Mis see on?»

«Talupojad.»

«Ahaa!» Tšitšikov avas selle samas, libistas silmadega üle ning pidi imetlema käekirja puhtust ja ilu. «Ilusasti kirjutatud,» kiitis ta, «pole vaja enam ümbergi kirjutada! Isegi ääris on joonistatud. Kes on nõnda kenasti joonistanud selle äärise?»

«Parem ärge juba küsige,» vastas Manilov.

«Teie?»

«Naine.»

«Ah, mu jumal! Mul on päris piinlik, et olen valmistanud teile nii palju ülearust tüli.»

«Pavel Ivanovitši jaoks ei ole mingi tüli ülearune.»

Tšitšikov kummardas suurimas tänulikkuses. Kuulnud, et ta läheb palatisse kinnistamise asjus, avaldas Manilov valmisolekut temaga kaasa minna. Sõbrad võtsid teineteise käe alt ja läksid. Igal väiksemal järsakul, mäekesel või trepiastmel toetas Manilov Tšitšikovi ja tõstis ta peaaegu õhku, tähendades sealjuures meel-

diva naeratusega, et ta kuidagi ei või lubada Pavel Ivanovitšil ära lüüa oma jalakesi. Tšitšikovil oli piinlik ja ta ei teadnud, kuidas tänada, sest ta teadis enda olevat üsna raskevõitu. Vastakuti teineteist toetades jõudsid nad lõpuks väljakuni, kus asetsesid ametiasutised suures kolmekordses kivimajas, mis oli valge kui kriit, nähtavasti selleks, et kujutada endas asuvate aukandjate hingepuhtust. Muud ehitised väljakul ei vastanud oma suuruselt kivimajale. Need olid: vahimajake, mille ees seisis soldat püssiga, kaks-kolm voorimeeste seisukohta ja lõpuks pikad plangud tuntud plangukirjade ja piltidega, mis olid kritseldatud sinna söe ja kriidiga. Rohkem midagi ei olnud seal tühjal või, nagu meil öeldakse, kaunil väljakul! Teise ja kolmanda korra aknaist vahtisid välja Themise [1] äraostmatute preestrite pead, kuid kadusid kohe, nähtavasti sisenes parajasti ülemus. Sõbrad ei käinud, vaid jooksid trepist üles, sest Tšitšikov, tahtes hoiduda Manilovi-poolsest toetamisest, kiirendas sammu, ja Manilov samuti omakorda ruttas edasi, tahtes Tšitšikovi mitte lasta end väsitada, mispärast nad pimedasse koridori astudes ähkisid mõlemad üsna tugevasti. Ei koridorides ega siseruumes olnud nende pilk üllatatud puhtusest. Siis veel ei hoolitsetud selle eest ning see, mis oli räpane, jäigi räpaseks, omamata külgetõmbavat välimust. Themis võttis külalised vastu lihtsalt nagu oli, negližees [2] ja kodukuues. Oleks tarvis kirjeldada ka kantseleiruume, mida meie kangelased läbisid, kuid autor tunneb suurt kartust kõigi ametiasutiste ees. Kui ta on juhtunudki neid külastama ka puhtusest särava ja piduliku välimuse juures, lakitud põrandate ja laudadega, on ta rutanud neist läbi võimalikult kiiresti, silmad alandlikult maha löödud, ega tea seepärast absoluutselt, kuidas seal kõik on õitsvas ja eeskujulikus korras. Meie kangelased nägid palju paberit, täiskritseldatud ja puhast, kummardunud päid, laiu kuklaid, sabakuubi, provintsliku lõikega visiitkuubi ja isegi teiste seast teravalt eralduvat halli kuube, mis oli pööranud pea viltu ja litsunud selle peaaegu vastu paberit, kirjutades nobedalt mingit protokolli maa tagasinõudmisest; samas kuulsid nad ka katkendlikult lühidasi hüüdeid, mis tulid kähisevast kurgust: «Fedossei Fedossejevitš, lubage mulle toimik nr. 368!» — «Alati te viite ära kroonu tindipoti korgi!» Vahetevahel aga kostis juba päris iseteadev hääl, kahtlemata mõne ülemuse oma, mis kajas käskivalt: «Säh, kirjuta ümber, aga muidu, tead, tõmmatakse sul saapad jalast ja istud mul kuus ööd-päeva söömata!» Sulgede krabin oli nii vägev, nagu oleks sõitnud mitu haokoormat läbi metsa, kus on veerandjala kõrguselt langenud puulehti.

Tšitšikov ja Manilov astusid esimese laua juurde, kus istusid kaks alles üsna noort ametnikku, ja pärisid: «Lubage küsida, kus on siin kinnistuslaud?»

---

[1] Themis — õigusejumalanna kreeka mütoloogias; Themise preestrid — kohtunikud.

[2] Negližee — hommiku- või ööröivas.

«Aga mis teil oleks vaja?» küsisid mõlemad ametnikud ümber pöördudes.

«On tarvis esitada palvekiri.»

«Aga mida te olete ostnud?»

«Ma oleksin tahtnud enne teada, kus on kinnistuslaud, kas siin või mujal?»

«No öelge ometi enne, mis te olete ostnud ja mis hinna eest, siis me ütleme teile, kus, aga muidu meie ei tea.»

Tšitšikov nägi kohe, et ametnikud on lihtsalt uudishimulikud nagu kõik noored ametnikud ning tahavad ainult iseendid ja oma ametit tähtsamaks teha.

«Kuulge, mu armsad,» sõnas ta, «ma tean väga hästi, et kõik kinnistusasjad, ükskõik missuguste hindadega, on ühes ja samas kohas, seepärast palun ma teid juhatada mulle vastav laud, aga kui te ei tea, mis teil siin tehakse, siis küsime teistelt.» Ametnikud ei vastanud sellele midagi ja ainult teine neist torkas sõrmega toanurga poole, kus istus laua taga keegi vanem mees, märkides mingeid pabereid. Tšitšikov ja Manilov suundusid laudade vahelt otse tema poole. Ametnik oli väga süvenenud oma töösse.

«Lubage küsida,» sõnas Tšitšikov kummardades, «kas siin on kinnistuslaud?»

Ametnik tõstis pea ja vastas rõhuga: «Siin ei aeta kinnistusasju.»

«Aga kus siis?»

«See toimub kinnistus-ekspeditsioonis.»

«Aga kus on kinnistus-ekspeditsioon?»

«See on Ivan Antonovitši juures.»

«Aga kus on Ivan Antonovitš?»

Ametnik torkas sõrmega teise toanurka. Tšitšikov ja Manilov suundusid Ivan Antonovitši juurde. Ivan Antonovitš oli korraks vaadanud selja taha ning mõõtnud neid oma kõõrdpilguga, kuid süvenes samas veelgi tähelepanelikumalt kirjutamisse.

«Lubage küsida,» sõnas Tšitšikov kummardades, «kas siin on kinnistuslaud?»

Ivan Antonovitš nagu ei oleks kuulnudki ja süvenes veelgi enam pabereisse, vastamata midagi. Võis kohe näha, et see oli mees juba arukas eas, hoopiski mitte nagu mõni lobiseja või kehkleja. Ta näis olevat kaugelt üle neljakümne, juuksed mustad ja tihedad, kogu ta näo keskmine osa tungis ette ja oli arenenud ninaks — ühe sõnaga, see oli nägu, mida üldsuses hüütakse kirvenäoks.

«Lubage küsida, kas siin on kinnistus-ekspeditsioon?» kordas Tšitšikov.

«Siin,» vastas Ivan Antonovitš, pööras oma kirvenägu ja asus uuesti kirjutama.

«Mu asi on niisugune, et olen ostnud mitmelt siinselt mõisnikult talupoegi koloniseerimise otstarbel, ostu-müügi lepingud on olemas, vaja ainult kinnistada.»

«Kas müüjad on kohal?»

«Mõned on ja teistelt on volikirjad.»

«On teil palvekiri kaasas?»

«Palvekiri on kaasas. Ma sooviksin aga... mul on kiire... Kas ei ole võimalik näiteks juba täna asi joonde ajada?»

«Või veel! Täna ei ole võimalik!» ütles Ivan Antonovitš. «Enne vaja kontrollida, kas ei ole müügikeeldu.»

«Muide, mis puutub sellesse, et asja kiirendada, siis on eesistuja Ivan Grigorjevitš mu hea sõber...»

«Aga Ivan Grigorjevitš ei ole ju üksi, on ka teisi,» ütles Ivan Antonovitš karmilt.

Tšitšikov tundis seda ettekäänet, mille taha puges Ivan Antonovitš, ning ütles: «Ka teisi me ei unusta, olen olnud ise ametnik ja tunnen asja...»

«Minge Ivan Grigorjevitši juurde,» ütles Ivan Antonovitš pisut lahkema häälega, «las ta annab käsu kellele tarvis, meie taha asi seisma ei jää.»

Tšitšikov võttis taskust paberraha, pani Ivan Antonovitši ette, mida see sugugi ei märganud ja otsekohe raamatuga kattis. Tšitšikov tahtis juba sellele tähelepanu juhtida, kuid Ivan Antonovitš andis peaga märku, et ei ole tarvis näidata.

«Ta juhatab teid eesistuja kabinetti,» ütles Ivan Antonovitš peaga osutades, ning üks pühist preestreist — kes säärase hoolega oli toonud ohvreid Themisele, et ta mõlema käise küünarnukid olid rebenenud ja vooder sealt ammu välja ripendas, ja selle eest omal ajal oli saanudki kolleegiumi registraatori kraadi — teenis meie sõpru, nagu kunagi Vergilius oli teeninud Dantet[1], ning viis nad esimehe kabinetti, kus seisid ainult laiad tugitoolid, ja nendes istus laua taga kohtu peegli ja kahe paksu raamatu ees eesistuja nagu päike ise. Selles paigas tundis uus Vergilius säärast pühalikku aukartust, et kuidagi ei julgenud tõsta sinna oma jalga, ja pöördus tagasi, näidates oma armetuseni läikima hõõrutud selga, mille küljes lipendas kanasulg. Astunud kabinetti, nägid nad, et eesistuja ei olnud üksi, sest ta kõrval istus kohtu peeglist varjatud Sobakevitš.

Külaliste ilmumisel kajas rõõmuhüüdeid ja ametlikud toolid lükati mürinal kõrvale. Sobakevitški tõusis istmelt ja oli nüüd näha kogu oma kohmakuses. Eesistuja haaras Tšitšikovi käte vahele ja kabinetiruum kajas suudlusist; küsiti teineteiselt tervise järele ning osutus, et mõlemal valutavad ristluud, mis kohe pandi paigalistuva eluviisi arvele. Eesistuja näis olevat juba ennetatud ostust Sobakevitši kaudu, sest ta hakkas teda kohe õnnitlema, mis esialgu meie kangelase natuke kohmetama pani, eriti kui ta nägi, et mõlemad müüjad, nii Manilov kui ka Sobakevitš, kellega asja oli aetud ainult nelja silma all, seisid siinsamas juures. Ent ta tänas siiski eesistujat, ja pöördudes samas Sobakevitši poole, küsis: «Aga kuidas on teie tervis?»

---

[1] Vergilius — kuulus rooma luuletaja; Dante — üks suurimaid luuletajaid, «Jumaliku komöödia» autor.

«Jumalale tänu, ei saa kaevata,» vastas Sobakevitš. Päris loomulik, et tal ei olnud millegi üle nuriseda, ennem oleks võinud rauatükk kõhima hakata ja haigeks jääda, kui see erakordselt tugevasti vormitud mõisnik.

«Jah, teie olete alati terve,» sõnas eesistuja, «ka teie kadunud isa oli tugev mees.»

«Jah, käis üksinda karujahil,» vastas Sobakevitš.

«Mulle näib,» ütles eesistuja, «et teiegi saaksite karust üksi jagu, kui astuksite talle vastu.»

«No ei saa,» vastas Sobakevitš, «kadunuke oli ikka minust tugevam.» Ja ta jätkas ohates: «Ei, nüüd ei ole enam sääraseid inimesi, võtke või näiteks mind, mis on mu elu? Niisama kuidagiviisi . . .»

«Mis teie elul siis viga on?» küsis eesistuja.

«Ei ole hea, ei ole hea,» vastas Sobakevitš pead raputades. «Kujutlege, Ivan Grigorjevitš, elan juba viiendat kümmet, kuid pole olnud kordagi haige, oleks kas või valutanud kurk, ajanud üles mõni paise või muhk . . . Ei, see ei tähenda head! Kunagi makstakse selle eest veel kätte!» Ja Sobakevitš vajus melanhooliasse.

«Vaat, mille pärast tema ei muretse!» mõtlesid Tšitšikov ja eesistuja ühel ajal.

«Mul on teile kiri,» ütles Tšitšikov, võttes taskust Pljuškini kirja.

«Kellelt?» küsis eesistuja, ning avanud kirja, hüüdis: «Ah, Pljuškinilt! Temagi veel vireleb siin maamunal. Vaat, kus inimestel saatus. Kas ei olnud küll arukas ja rikas mees! Aga nüüd . . .»

«Koer,» ütles Sobakevitš, «kõik oma talupojad näljutas surnuks, tõbras!»

«Olge lahke, olge lahke,» sõnas eesistuja, lugenud kirja läbi, «ma olen nõus volinikuks hakkama. Millal te soovite asja korraldada, nüüd kohe või edaspidi?»

«Nüüd kohe,» vastas Tšitšikov, «ma oleksin teid palunud, kas ei ole võimalik veel täna, homme tahaksin ma juba linnast ära sõita; kaasas on mul kõik, nii nimestikud kinnistamiseks kui ka palvekiri.»

«Kõik see on hea, aga tehke mis tahate, nii ruttu me teid küll veel linnast ära ei lase. Asja ajame joonde juba täna, aga jääge veel mõneks ajaks meie juurde. Kohe annan käsu,» ütles ta ja avas ukse kantseleiruumi, mis sumises ametnikest nagu hoolsasti kärgede kallal töötavatest mesilastest, muidugi, kui kärgi üldse saab võrrelda kantseleitoimikutega. — «Kas Ivan Antonovitš on siin?»

«Siin,» vastas hääl kantseleiruumist.

«Kutsuge ta siia!»

Lugejale juba tuntud kirvenägu Ivan Antonovitš ilmus esimehe kabinetti ja kummardas viisakalt.

«Vaadake, Ivan Antonovitš, võtke kõik need paberid ja . . .»

«Ärge unustage, Ivan Grigorjevitš,» segas Sobakevitš vahele, «tarvis on ka tunnistajaid, vähemalt kaks kummaltki poolt. Saatke kohe prokuröri järele, ta on vaba inimene ja istub kindlasti kodus,

tema eest ajab ju asju tä abi Zolutuhha, see esimene rabaja maailmas. Siis tervishoiuosakonna inspektor, kah vaba inimene ja pöönutab kindlasti kodus, kui ei ole läinud kuhugi kaarte mängima; ja on veel palju teisigi siinsamas lähedal: Truhhatševski, Beguškin, — kõik rikuvad asjata õhku!»

«Nimelt, nimelt!» lisas eesistuja ja saatis kantseleiametniku neile kohe järele.

«Veel on mul teile palve,» ütles Tšitšikov, «mul oli tegemist ka ühe mõisniku lesega, palun saata samuti tema voliniku, ülempreester Kirilli poja järele. Ta teenivat siin teie juures.»

«Kuidas siis, kohe saadame ka tema järele!» ütles eesistuja. «Kõik tehakse, aga ametnikele ärge andke ühelegi midagi, seda palun ma teilt kindlasti. Mu isiklikud sõbrad ei pea maksma.» Öelnud seda, andis ta kohe mingi käsu Ivan Antonovitšile, mis sellele nähtavasti sugugi ei meeldinud. Kinnistused näisid eesistuja peale avaldavat õige head muljet, liiatigi, kui ta nägi, et oste oli ligemale saja tuhande eest. Tükk aega vahtis ta Tšitšikovile silmi, näol suurima heameele ilme, ja ütles viimaks: «Siis nõnda! Siis niiviisi, Pavel Ivanovitš! Nii siis soetasitegi!»

«Soetasin,» vastas Tšitšikov.

«Tore asi! Tõesti tore asi!»

«Jah, ma näen isegi, et midagi paremat ma ei oleks mõistnud ette võtta. Kuidas see ka ei ole, aga inimese tulevik on seni ikka tume, kuni ta kindlasti ei toetu jalaga millelegi tõhusamale mingi vabamõttelise nooruskimääri asemel.» Siin siunas ta üsna parajal paigal kõiki noori vabamõttelisuse pärast ja seda mitte põhjuseta. Kuid tähelepandav oli see, et ta väljendustes oli siiski mingi ebakindlus, nagu oleks ta tahtnud samas öelda endale: «Oi, vennike, sa valetad, ja kuidas veel!» Ta ei julgenud vaadata näkku isegi Sobakevitšile ja Manilovile, kartes näha midagi nende ilmes. Kuid ta kartis päris ilmaaegu, sest Sobakevitši näoilme jäi muutumatuks ning Manilov, võlutuna fraasist, noogutas ainult heakskiitvalt peaga, sattudes seisukorda, mis on omane kirglikule muusikaharrastajale, kui lauljanna oma häälega on ületanud viiuligi ja piiksatanud nii kõrge noodi, milleks pole suuteline isegi linnukõri.

«Aga miks te ei ütle Ivan Grigorjevitšile, mida te nimelt soetasite?» tähendas Sobakevitš. «Ja teie, Ivan Grigorjevitš, ei küsi, mis asi see on? Sest millised talupojad! Lihtsalt kuld! Ma ju müüsin isegi tõllasepp Mihhejevi!»

«Tõesti, isegi Mihhejevi müüsite ära?» küsis eesistuja. «Tunnen tõllasepp Mihhejevit, osav meister, parandas mul kord saani. Aga lubage, kuidas... Te ütlesite ju mulle kord, et Mihhejev olevat surnud...»

«Kuidas? Mihhejev surnud?» vastas Sobakevitš vähemagi hämmelduseta. «See oli ta vend, kes suri, aga Mihhejev ise on praegu kõige parema tervise juures. Alles paar päeva tagasi tegi ta niisuguse kalessi, mida ei tehta Moskvaski. See mees peaks õigupoolest töötama küll ainult keisri jaoks.»

«Jah, Mihhejev on hea meister,» kiitis eesistuja, «ma imestan isegi, kuidas te raatsite ta ära anda.»

«Mitte üksnes Mihhejevi ei müünud ma! Ka puusepp Stepan Probka, pottsepp Miluškin, kingsepp Maksim Teljatnikov — kõik läksid, kõik müüsin maha!» Ent kui eesistuja küsis, miks ta nad siis maha müüs, kui nad olid nii head talupojad ja osavad meistermehed, vastas Sobakevitš käega äiates: «Niisama, lihtsalt, tuli kord rumal mõte pähe, mõtlesin, et müün, ja müüsingi rumalusest!» Seejärel langetas ta pea, nii nagu kahetseks oma mõtlematut tegu, ja lisas: «Näete, juba juuksedki hallid, aga õiget aru pähe ei tule.»

«Aga lubage, Pavel Ivanovitš,» küsis eesistuja, «kuidas te ostate talupoegi ilma maata? Kas koloniseerimiseks?»

«Koloniseerimiseks.»

«Noh, kui koloniseerimiseks, siis on teine asi; aga kuhu?»

«Kuhu ... Hersoni kubermangu.»

«Oo, seal on head maad, ainult elanikke on vähe,» ütles eesistuja ja kiitis väga sealset rohukasvu.

«Aga kas on ka maad küllaldasel määral?»

«Küllalt, just niisugusel määral, nagu on tarvis ostetud talupoegade jaoks.»

«On's jõge või tiiki?»

«Jõgi. Muide, on olemas ka tiik.» Öelnud seda, heitis Tšitšikov kogemata põgusa pilgu Sobakevitši poole ja, kuigi selle nägu oli endiselt ilmetu, näis talle, nagu oleks sinna kirjutatud: «Oi, kuidas sa valetad! Vaevalt on seal jõge ja tiiki ja maad ennastki!»

Kuni jätkus jutlemine, hakkasid kogunema vähehaaval tunnistajad: lugejale tuttav vidutava silmaga prokurör, tervishoiuosakonna inspektor, Truhhatševski, Beguškin ja teised, kes Sobakevitši sõnade järgi pidid rikkuma ainult õhku. Paljud neist olid Tšitšikovile täiesti tundmata ning puuduvad hangiti siitsamast palatiametnike seast. Toodi kohale mitte üksnes ülempreester Kirilli poeg, vaid ka ülempreester ise. Iga tunnistaja paigutas end dokumentidele ühes kõigi oma ametite ja aukraadidega, kes tagaspidi längus tähtedega, kes edaspidi, kes peaaegu uperkuuti ja niisuguste hieroglüüfidega, mida vene tähestikus ei olnud nähtudki. Tuntud Ivan Antonovitš sai üsna kiiresti hakkama, nimestikud kanti sisse, kontrolliti ja märgiti raamatuisse, kuhu tarvis, välja oli arvestatud pooleprotsendiline maks ja samuti kuulutamise eest ametlikus teatajas, ning Tšitšikovil tuli maksta ainult õige tühine summa. Eesistuja andis koguni käsu võtta talt lõivurahagi vaid pooles suuruses, kuna ülejäänud pool, teadmata kuidas, kanti üle kellegi teise paluja arvele.

«Nii siis,» ütles eesistuja, kui kõik oli valmis, «nüüd jäävad üle ainult liigud.»

«Ma olen valmis,» vastas Tšitšikov, «teie hooleks jääb ainult määrata aeg. Oleks minu poolt päris häbematu, kui sellise meeldiva seltskonna jaoks ei korgitaks lahti paar-kolm pudelit kihisevat.»

«Ei, te ei tabanud asja õigest küljest, kihiseva paneme meie ise välja,» vastas eesistuja, «see on meie ülesanne ja kohus. Teie olete

siin külaline, meie peame kostitama. Teate mis, mu härrad? Lugu on säärane, et läheme kõik siit nagu oleme, üheskoos, politseiülema juurde, ta on meie imetegija, tal tarvitseb ainult korraks silma pilgutada kalaturust või veinikeldrist mööda minnes ja meil on säärane pidulaud, et las aga olla! Ja sealjuures ei tee paha ka väike vistike.»

Säärasest ettepanekust ei saanud keelduda ükski. Tunnistajad hakkasid juba paljast kalaturu mainimisest sülge neelama, kõik haarasid otsekohe mütsid ning ametitunnid olid lõppenud. Kui nad jõudsid kantseleiruumi, ütles kirvenägu Ivan Antonovitš tasakesi Tšitšikovile: «Saja tuhande eest ostsite talupoegi, aga vaeva eest andsite ainult ühe valge.»

«Jah, aga millised talupojad!» vastas talle seepeale Tšitšikov samuti tasa, «puha rämps ja väärtuseta praht, ei maksa pooltki oma hinda.» Ivan Antonovitš nägi, et klient on kindla iseloomuga ja rohkem ei anna.

«Kui palju maksite Pljuškinile hinge eest?» sosistas talle teise kõrva Sobakevitš.

«Miks panite Vorobja nimekirja?» ütles talle vastuse asemel Tšitšikov.

«Mihukese Vorobja?» küsis Sobakevitš.

«Noh, naisterahva, Jelizaveta Vorobja.»

«Ei, mingit Vorobjad pole ma sinna pannud,» ühmas Sobakevitš ja astus teiste külaliste juurde.

Külalised jõudsid lõpuks suures karjas politseiülema majja. Politseiülem oli tõesti imetegija, sest vaevalt kuulnud, milles asi seisis, hõikas ta jalamaid jaoskonna-kardavoi, tubli poisi lakknahast ratsasaapais, sosistas talle, nagu näis, vaid paar sõna kõrva ja lisas veel: «Mõistad?» Ja sama aja kestel, kui külalised tagusid visti, ilmusid teises toas lauale beluuga, sammakalad, lõhi, pressitud ja värskelt soolatud kaaviar, heeringad, sevrjuugad, juustud, suitsutatud keeled ja balõkid, — kõik see oli pärit kalaturult. Siis ilmusid lisandused perenaise poolt köögisaaduste näol: pirukas kalapeaga, mille valmistamiseks olid võetud üheksapuudase sammakala krõmpsluud ja põsed, teine pirukas seentega, võiküpsised, rasva sees keedetud klimbid, keedetud puuvili jne. Politseiülem oli mõnes mõttes otsekui linna isa ning heategija. Ta suhtles kodanikega täiesti nagu oma perekonnaliikmetega ning liikus ärides ja kaubahoovis nagu oma isiklikus aidas. Üldse istus ta, nagu öeldakse, omal kohal ja tundis oma ametit täiuslikult. Raske oli isegi öelda, kas tema oli loodud koha või koht tema jaoks. Oma asju ajas ta nõnda arukalt, et ta sissetulekud, võrreldes eelkäijatega, olid kasvanud enam kui kahekordseks ning sealjuures oli ta teeninud kogu linna lugupidamise. Eriti armastasid teda kaupmehed ja nimelt sellepärast, et ta ei olnud nende vastu kõrk, ning tõesti, ta käis nende juures varrudel, oli lastele vaderiks ja kuigi kooris neid vahel kõvasti, siis kuidagi erakordselt osavasti: patsutab õlale ja naeratab, kutsub teed jooma ja lubab isegi tulla mõnikord kabet män-

gima, küsib, kuidas käsi käib ja kuidas on tervisega lugu, kui aga kuuleb, et kellelgi on laps haigestunud, soovitab rohtugi — ühe sõnaga, täitsa mees! Sõidab troskas mööda linna ja jagab korraldusi, aga samal ajal lausub ka sõna ühele ja teisele: «Noh, Mihheitš, kas me ei lööks jälle kord omatrumpi?» — «Jah, Aleksei Ivanovitš,» vastab see mütsi maha võttes, «kuluks ära küll.» — «Kuule, vennas Ilja Paramonõtš, tule mu traavlit vaatama, see hakkab sinu omaga võistlema, löö ka oma raudjas aisade vahele ja katsume jõudu.» Kaupmees, kelle kihuks, nagu öeldakse, olid traavlid, naerab sellele meelitatult ja vastab habet silitades: «Katsume, Aleksei Ivanovitš!» Isegi kõik poesellid, kes seisavad harilikult sel juhul mütsita, vaatavad naeratades üksteise otsa, nagu tahaksid nad öelda: «Aleksei Ivanovitš on ikka tubli mees!» Ühe sõnaga, ta oli osanud võita rahvamehe-kuulsuse ja kaupmeeste arvamus temast oli, et kuigi Aleksei Ivanovitš «võtab kõvasti, selle eest aga ei reeda ta sind kunagi».

Märgates, et laud on kaetud, tegi politseiülem külalistele ettepaneku lõpetada vist pärast sööki ning kõik suundusid kõrvalruumi, kust meeldiv lõhn ammu oli hakanud kõditama külaliste ninasõõrmeid ja kuhu Sobakevitš juba tükk aega oli piilunud uksepilu kaudu, sihtides eemalt hiiglaslikku sammakala, mis lebas eemal suurel taldrikul. Joonud pitsi viina, mille oliivroheline värv tuletas meelde läbipaistvat siberi kivi, millest Venemaal tavaliselt lõigatakse pitsateid, astusid külalised, kahvlid käes, igast küljest laua ümber ja hakkasid avaldama, nagu öeldakse, oma iseloomu ja kalduvusi, asudes kes kaaviari, kes lõhekala, kes juustu kallale. Ent Sobakevitš, osutamata mingit tähelepanu kõigele sellele pudilepadile, asus sammakala kallale ja nii umbes veerandtunni kestel, kui teised sõid, jõid ja jutlesid, hävitas selle terveni, nii et kui politseiülem sammakala meenutades ütles: «Aga mis te, mu härrad, ütlete sellise loodusnähtuse kohta?» ja ühes teiste külalistega tahtis asuda kahvliga kala kallale, nägi ta, et loodusnähtusest ei olnud muud järel kui paljas saba. Sobakevitš aga tegi näo, nagu ei teaks ta sellest midagi, ja lähenedes taldrikule, mis oli hoopis teises laua otsas, torkas seal kahvli otsa mingi väikese kuivatatud kalakese. Söönud terve sammakala, istus Sobakevitš tugitooli. Ta ei söönud ega joonud enam suutäitki, vaid vidutas ja pilgutas silmi. Politseiülemal ei olnud nähtavasti veinist kahju, tervisejoomisel ei olnud lõppu. Esimene klaas, nagu juba lugejad ehk isegi aimavad, tõsteti Hersoni uue mõisniku terviseks, siis joodi ta talupoegade heakäekäiguks ja õnnelikuks kohalejõudmiseks, siis ta tulevase võluva naise terviseks, mis manas meie kangelase huultele meeldiva naeratuse. Kõik tormasid ta ümber kokku ja hakkasid tungivalt paluma, et ta jääks linna veel vähemalt paariks nädalakski. «Ei, Pavel Ivanovitš! Tehke, mis tahate, aga muidu, nagu tuld oleksite tulnud viima! Astusite lävele ja kohe tagasi! Jääge meie juurde! Me otsime teile naise. Kas pole tõsi, Ivan Grigorjevitš, me otsime talle naise?»

«Tingimata, tingimata!» hüüdis eesistuja. «Sõdige vastu kas või käte ja jalgadega, naise me teile otsime! Ei, vennas, kui olete juba kord siin, siis ärge enam nurisege! Naljatada me ei armasta!»

«Kuidas? Ma ei ole mõelnudki vastu sõdida,» vastas Tšitšikov naeratades, «abielu pole kaugeltki mõni halb asi... ainult, et oleks aga pruut.»

«Küllap me leiame ka pruudi! Tohoh, miks siis mitte? Kõik leiame, kõik, mis ainult tahate!»

«Noh, kui leiate...»

«Tore, ta jääb!» hüüdsid kõik kooris. «Vivat, hurraa, Pavel Ivanovitš, hurraa!» Ja kõik ruttasid temaga kokku lööma, klaasid käes. Tšitšikov lõi kõigiga kokku. «Veel, veel kord!» hüüdsid need, kes olid pealetükkivamad, ja lõid uuesti kokku, siis tulid nad kolmandat korda ja lõid jälle kokku. Üsna lühikese ajaga oli kõigi tuju ülilõbus. Eesistuja, kes hoogu sattununa oli väga armas inimene, kaisutas Tšitšikovi mitu korda ja puistas talle välja oma südame: «Oh, sa mu hingeke, oh, sa mu memmeke!» ning nipsutades sõrmega, hakkas koguni tantsima ta ümber, kriisates ise tuntud laulu kamarinski viisil. Pärast šampanjat maitsti ungari veine, mis veelgi tõstsid kogu seltskonna rõõmsat tuju. Vist oli unustatud hoopis, kõik vaidlesid, karjusid ja kõnelesid läbisegi — poliitikast, isegi sõjaasjandusest, avaldati sääraseid vabameelseid mõtteid, mille eest teinekord ise oleksid lastelgi püksid maha võtnud. Lahendati ühel hoobil hulk raskeid ja keerukaid küsimusi. Tšitšikov ei olnud tundnud end veel iialgi nii rõõmsas meeleolus, ta juba kujutles end tõelise Hersoni mõisnikuna, kõneles agraaruuendustest, kolmepõllusüsteemist, kahe armastava hinge õndsusest ja õnnest ning hakkas lugema Sobakevitšile Wertheri värsivormis läkitust Charlottele, mille peale see tugitoolis pilgutas ainult silmi, sest pärast sammakala tundis ta suurt tarvidust une järele. Tšitšikov märkas lõpuks isegi, et ta oli muutunud juba liiga lõdvaks, palus sõidukit ja kasutas prokuröri troskat. Prokuröri kutsar, nagu võis veenduda teel, oli mõneski asjas väga vilunud, sest juhtides hobuseid ainult ühe käega, oli ta sirutanud teise selja taha, ja toetas sellega härrat. Nõnda sõitis Tšitšikov prokuröri troskaga võõrastemajja — — —

(VIII peatükk. Tšitšikovi ostud said linnas üldiseks kõneaineks. Kõneluste ja arutluste tõttu hakkasid linnas levima kuuldused Tšitšikovist kui miljonärist. See omakorda oli suureks eeliseks kubermangulinna daamide silmis.

Erilisse tähelepanukeskusse sattus Tšitšikov seks puhuks korraldatud ballil. Teiselt poolt sai see ball aga Tšitšikovile saatuslikuks, sest sinna oli tulnud ka Nozdrjov. Joobnud päi avaldas Nozdrjov kogu balliseltskonnale Tšitšikovi saladuse — surnud hingede ostmise.

Samal ajal sõidab linna ka Korobotška, keda oli vallanud rahutus võimaliku pettuse ohvriks langemise pärast — võib-olla oli ta müünud surnud hinged liiga odavalt.

IX peatükis külastab «lihtsalt hurmav daam» «igas suhtes hurmavat daami», et teadustada viimasele huvitavast uudisest. Kuulujutul on siin soodus pind —

Tšitšikov olevat abitult lesknaiselt Korobotškalt surnud hinged vägivaldselt välja petnud. Kuna daamidele oli surnud hingede mõiste arusaamatu, siis pidasid nad seda lihtsalt suitsukatteks, nagu tahaks Tšitšikov röövida kuberneri tütart. Lahendanud enda arvates nii õnnelikult ja teravamõtteliselt selle segase loo, «läksid nad kumbki ise küljest linna üles kihutama». See õnnestus neil ülihästi — «ühe sõnaga, levisid jutud, ja kogu linn hakkas rääkima surnud hingedest ja kuberneri tütrest, Tšitšikovist ja surnud hingedest, kuberneri tütrest ja Tšitšikovist ning kõik viimaseni olid korraga jalul.»

Lõpuks otsustati koguneda politseiülema juurde, et jõuda selgusele, kes Tšitšikov siis õieti on.

X peatükk. Uue kindralkuberneri määramine, tõsise sisuga paberid ja igasugused kuuldused — kõik see oli avaldanud märgatavat mõju kogu kubermanguseltskonnale. Tšitšikovi peeti küll valerahategijaks, küll ametnikuks kindralkuberneri kantseleist, küll maskeeritud röövliks. Postiülem aga pidas teda kapten Kopeikiniks.

Gogol esitab lüürilise kõrvalepõike «Jutustus kapten Kopeikinist». Kopeikin oli ohvitser, 1812. a. Isamaasõjast osavõtja, kes, kaotanud käe ja jala, läks Peterburist paluma endale abi ja toetust. Kuid talle öeldi ära. Seepeale kogus Kopeikin jooksikutest soldatitest kokku salga ja hakkas Rjasani metsateedel röövima.)

— — — Kuid kõik kahtlesid, et Tšitšikov võiks olla kapten Kopeikin, ja leidsid, et postiülem oli läinud ikka liiga kaugele. Muide, kõik teisedki, et mitte jääda häbisse, ja haaratud postiülema teravmeelsest oletusest, läksid ise peaaegu veelgi kaugemale. Üks arvukaist, omast kohast tabavaist oletusist oli lõpuks, veider küll, see, et kas Tšitšikov ei ole mitte maskeeritud Napoleon. Inglane olevat ju ammust ajast kade, et Venemaa on nõnda suur ja lai, ning korduvalt oli ilmunud karikatuure, kus kujutati, kuidas venelane jutleb inglasega, inglane seisab ja hoiab selja taga nööri otsas koera, kusjuures selle koera all mõeldakse Napoleoni. «Vaata,» ütleb ta, «kui sa ei talita nõnda nagu vaja, päästan kohe lahti selle koera.» Ja nüüd, võib-olla nad on ta vabastanudki Helena saarelt ja ta on hiilinud Venemaale Tšitšikovi näol, kuid pole tõeliselt mitte Tšitšikov.

Ametnikud seda kõike muidugi ei uskunud, kuid jäid siiski mõttesse ja ei saanud endamisi arutelles jätta möönmata, et Tšitšikovi nägu, kui vaadelda seda küljelt, sarnaneb väga Napoleoni omaga. Politseiülem, kes oli võtnud osa kaheteistkümnenda aasta sõjast ja näinud Napoleoni isiklikult, ei võinud samuti salata, et ta ei ole kasvult kuidagi pikem Tšitšikovist, ning kehaehituseltki ei võinud öelda, nagu oleks Napoleon eriti tüse, kui ka mitte liiaks sale. Võib-olla mõned lugejaist peavad seda uskumatuks, ka autor omalt poolt oleks valmis nendega nõus olles pidama seda uskumatuks, kuid nagu kiuste sündis kõik nõnda, kuidas siin jutustatakse, ja kogu lugu on veel seda kummalisem, et linn ei asetsenud mitte kuskil kolkas, vaid üsna lähedal kahele pealinnale. Muide, ei maksa unustada, et see kõik toimus üsna varsti pärast kuulsat prantslaste väljakihutamist. Sellal kõik meie mõisnikud, riigiametnikud, kaupmehed, poesellid ja iga kirjaoskaja ja isegi kirjaoskamatu lihtrahvas olid vähemalt kaheksaks aastaks muutunud kirglikkudeks poliitikuteks. «Moskva Teateid» ja «Isamaa Poega» loeti nii suure

innuga, et viimaste lugejate kätte jõudsid nendest ainult tükid, mis ei kõlvanud millekski. Küsimuse asemel: «Mis hinnaga müüsite mõõdu kaeru?» või: «Kuidas kasutasite eilset esimest lund?» päriti: «Mida kirjutatakse lehtedes, kas Napoleon on saarelt uuesti lahti lastud?» Kaupmehed kartsid seda väga, sest nad uskusid kindlasti kellegi juba kolm aastat vangikongis istuva prohveti ennustust. Prohvet, viisud jalas ja paljasnahkne kasukas seljas, haisedes mädanenud kaladest, oli ilmunud ei tea kust ja kuulutanud, et Napoleon on valekristus ja teda hoitakse kivist ahela otsas kuue müüri ja seitsme mere taga, kuid et ta varsti purustab oma ahelad ja vallutab terve maailma. Prohvet sattus oma ennustuse eest nagu kord ja kohus vanglamüüride vahele, kuid oma ülesande oli ta siiski täitnud ja kaupmehed hoopis ära heidutanud. Veel hulk aega pärast seda ja isegi pärast kõige kasulikumaid tehinguid, minnes neid teega niisutama trahterisse, kaupmehed aina kõnelesid valekristusest. Ka paljud riigiametnikest ja suursuguseist aadlikest mõtlesid samuti tahtmatult sellest, ja nakatatud sellest müstitsismist, mis, nagu teada, oli tol ajal väga moes, hakkasid nägema igas üksikus tähes, millest koosneb sõna Napoleon, mingit erilist tähendust, kuna mõned avastasid selles isegi apokalüptilisi arve. Nõnda siis ei olnud midagi imelikku, et ametnikud tahtmatult murdsid oma päid selle punkti kallal, kuni lõpuks ometi pidid märkama oma kujutelmade liiga laia lendu ja taipama, et kõik ei ole ikkagi see. Nad mõtlesid ja mõtlesid, arutlesid ja arutlesid ning leidsid lõpuks, et ei oleks paha veel kord Nozdrjovi käest kõike põhjalikult järele pärida. Kuna ta esimesena oli toonud päevavalgele loo surnud hingedest ja pidi olema ka, nagu teati rääkida, tihedas ühenduses Tšitšikoviga ja kahtlemata võis teada mõndagi ta elust, siis otsustati kuulata veel kord, mida ütleb Nozdrjov.

Imelikud inimesed need härrad ametnikud ja ühes nendega ka kõik muudki seisused: kõik teadsid ju väga hästi, et Nozdrjov on armetu luiskaja, et teda ei või uskuda üheski sõnas ega pisemaski asjas, ometi aga otsustati pöörduda tema poole. Mine võta kinni neid inimesi! Jumalasse ei usu, aga kui sügeleb ninajuur, siis kohe usub, et sureb; kahe silma vahele jätab luuletaja vaimusünnituse, mis on selge kui päikese valgus, sügavasti läbi imbunud harmooniast ja tõelise tarkuse lihtsusest, selle asemel tunneb aga suurt huvi hoopis sellest, millest putrab moonutatult ja võltsitult keegi lobamokk — see meeldib talle ja ta hakkab kohe kisama: «Siin see on, vaat see on see õige südamesaladuste tundmine!» Kogu oma elu kestel ei pea lugu arstidest, kuid lõpetab sellega, et läheb abi otsima posimissõnade ja süljega tohterdava vanamoori poole või, mis veelgi hullem, leiutab ise võta kinni mis rämpsust valmistatava ravijoogi, mis jumal teab mispärast näib talle parima rohuna just teda piinava tõve vastu. Muidugi võib härrasid ametnikke osalt vabandada nende raske seisukorra tõttu. Öeldakse ju, et uppuja haarab isegi õlekõrrest ja tal ei ole sel hetkel enam nii palju mõistust taipamiseks, et õlekõrs kannab ehk

vaevalt kärbest vee peal, tema ise aga kaalub puuda neli, kui mitte koguni viis; ent ei sähvata seda taipu ta peas ja ta haarab õlekõrrest. Nõnda ka meie härrased haarasid lõpuks Nozdrjovi järele. Politseiülem kirjutas talle otsekohe kirjakese kutsega olengule, ning ratsasaabastes ja külgetõmbavalt punapõskne kardavoi, hoides mõõka, sööstis tulist-ruttu Nozdrjovi korteri poole. Nozdrjovil oli parajasti käsil tähtis töö; juba tervelt neli päeva ta ei väljunud toast, ei lasknud sinna kedagi sisse ja lõunat sai akna kaudu, mille tagajärjel ta oli isegi kõhnunud ja rohetas näost. See töö nõudis suurt hoolt, sest see seisis ühe topeltpartii kaartide väljavalikus mitmekümnest tosinast üksteisega väga sarnanevast partiist, et siis võinuks tema peale olla täiesti kindel, nagu oma truimale sõbrale. Tööd oli jäänud veel vähemalt paariks nädalaks ning kogu selle aja kestel Porfiiri pidi puhastama itaalia dogi kutsika naba erilise harjaga ja pesema teda kolm korda päevas seebiga. Nozdrjov vihastas väga, et teda tülitati ta üksinduses; esmalt saatis ta kardavoi kus kurat, ent kui oli lugenud politseiülema kirjakest, et võib loota ka teatud saaki, kuna olengule oodatakse kedagi uustulnukat, leevendus ta viha kohe, ta keeras kähku toaukse lukku, riietus kuidas juhtus ja järgnes kutsele. Nozdrjovi tõendused, väited ja oletused käisid niivõrd risti vastu härrade ametnike omadele, et lõid hoopis segi nende viimasegi taibunatukese. See oli inimene, kelle jaoks ei olnud kahtlusi üldse olemas, ja sedavõrd, kuidas teised kõikusid ja vankusid oma oletustes, oli tema vastavalt kindel ja veendunud. Ta vastas kogelemata igale punktile ja teadis, et Tšitšikov oli ostnud kokku surnud hingi mitme tuhande eest ja isegi tema oli neid müünud talle, kuna ta ei näe mingit põhjust, miks neid mitte müüa. Küsimusele, kas ta ei ole mitte spioon ja ei taha midagi välja nuhkida, vastas Nozdrjov, et Tšitšikov on spioon, et juba koolis, kus nad olid ühes käinud, oli teda sõimatud pealekaebajaks ja et selle eest teised, nende hulgas ka tema, olid teinud talle kord säärast tuupi, et üksnes ta meelekohtadele tulnud panna 240 kaani, see on, ta tahtis öelda 40, kuid 200 lisanes sellele nagu iseenesest. Küsimusele, kas Tšitšikov ei ole valerahategija, vastas ta, et on, ja jutustas otsekohe anekdoodi Tšitšikovi ebaharilikust osavusest, sellest, kuidas kuulda saades, et tema majas on kahe miljoni eest valeraha, oli pitseeritud see kinni ja pandud välja vahtkond, iga ukse ette kaks soldatit, ja kuidas Tšitšikov oli vahetanud öösel kõik ümber, nõnda et teisel päeval, kui pitserid maha võeti, nähti, et kõik rahad on õiged. Küsimusele, kas Tšitšikov tõesti kavatses röövida kuberneri tütart ja kas on tõsi, et ka tema ise oli olnud nõus abistama ja osa võtma sellest üritusest, vastas Nozdrjov jaatavalt ja lisas, et kui mitte tema, siis poleks asjast ka midagi välja tulnud. Siin ta korraks nagu oleks tahtnud pidadagi, nähes, et oli valetanud täiesti asjata ja võis saata end sel kombel õnnetusse, kuid kuidagi ei suutnud ta enam taltsutada oma keelt. Muide, see oli ka raske, kuna nagu iseenesest tulid talle pähe

säärased huvitavad üksikasjad, millest kuidagi ei saanud vaikida. Ta nimetas nimepidi isegi küla, kus asetses kihelkonnakirik, kus oli kavatsetud laulatus, nimelt Truhmatšovka, mille papp isa Sidor pidi nad laulatama 75 rubla eest, papp oli nõustunud ainult seetõttu, et Nozdrjov oli ähvardanud ta peale kaevata, kuna viimane oli laulatanud jahukaupmehe Mihhaili lähedase sugulasega. Pulmasõiduks oli ta lubanud isegi oma kalessi ja oli tellinud juba igas postijaamas ka vahetushobused. Üksikasjad ulatusid koguni selleni, et ta hakkas nimepidi üles lugema juba postipoissegi. Prooviti korraks viiksatada ka Napoleonist, kuid kohe kahetseti, et seda oli tehtud, sest Nozdrjov keetis nüüd kokku niisuguse pudru, millel ei paistnud juures olevat tõe lõhnagi ja lihtsalt ei kõlvanud kuhugi, ning ohates pidid ametnikud jätma ta sinnapaika. Ainult politseiülem üksi kuulas teda veel kaua, oodates, kas lõpuks siiski ei tule midagi asjalikku, kuid viimaks pidi ka tema lööma käega, öeldes: «See on lihtsalt kurat teab mis!» Kõik möönsid siis üksmeelselt, et kuidas ka härga ei sõõruta, piima talt ikka ei nõruta. Ja nüüd olid ametnikud veel hullemas olukorras kui enne, kuna asi oli lõppenud sellega, et nad ei saanudki teada, kes see Tšitšikov on. Ja päevselgelt võis näha, mis sorti olevus see inimene õieti on: tark, arukas ja taiplik on ta siis, kui asi puutub teistesse, aga mitte iseendasse. Millist ettenägelikku ja head nõu mõistab ta anda elu raskemail silmapilkudel! «Mäherduse selge peaga mees!» hüüab rahvas, «milline kõigutamatu iseloom!» Aga kui tabab seda selget pead ennast mingi õnnetus, saadab saatus ka temale raske silmapilgu elus — kuhu on kadunud korraga ta kõigutamatu iseloom? Väljapaistev isik sattus suurde segadusse ja on muutunud kõige viletsamaks argpüksiks, saamatuks lapseks või lihtsalt moluks, nagu ütleb Nozdrjov.

Kõik need tühjad jutud, arutelud ja kuuldused mõjusid, teadmata miks, kõige enam vaesele prokurörile. Need mõjusid talle koguni nõnda, et, tulnud koju, hakkas ta mõtlema ja mõtlema, kuni äkitselt, nagu öeldakse, asja eest, teist taga, — suri ära. Kas tabas teda rabandus või miski muu, aga nõnda, kuidas ta toolil istus, nõnda ta ka sealt toolilt maha prantsatas. Karjatati, nagu see on kombeks, lüües käsi kokku: «Ah, mu jumal!», saadeti arsti järele, et lasta verd, kuid nähti kohe, et prokurör on juba elutu laip. Alles siis märgati kahetsusega, et surnul oli olnud ka hing, kuigi ta seda oma tagasihoidlikkuse tõttu kunagi ei näidanud. Samal ajal mõjus aga väikese inimese surm niisama põrutavalt kui suuregi inimese oma, sest see, kes alles nüüdsama oli omil jalul käinud, ringi liikunud, visti mänginud, mitmesuguseid pabereid alla kirjutanud ja keda nõnda sageli oli nähtud ametnike seas oma paksude kulmude ja vidutava silmaga, lamas nüüd laual, ta vasak silm ei vidutanud enam üldse ja ainult kulm oli üles tõstetud, nagu mingi küsiva ilmega. Mida surnu küsis, — kas seda, miks ta oli surnud või milleks elanud — teab ainult jumal üksi...

— — — Hämar ja tagasihoidlik on meie kangelase päritolu. Ta vanemad olid aadlisoost, kuid kas põlisest või isiklikust, jumal seda teab. Näo poolest ei sarnanenud ta nende kummagagi, vähemalt keegi naissugulane, kes viibis ta sündimise juures, lühike madal naisterahvas, kelle sarnaseid harilikult nimetatakse kiitsakaiks, võtnud kätele vastsündinu, hüüatas: «Põrmugi pole säärane, nagu mina ootasin! Ta oleks pidanud minema emapoolsesse vanaemasse, see olnuks parem, aga ta on sündinud, nagu ütleb vanasõna: ei isasse ega emasse, vaid möödasõitnud noormehesse.» Elu vaatas talle vastu esialgu kuidagi ebasõbralikult-hapukalt, nagu läbi tuhmi, lumme tuisanud aknaruudu; ei olnud tal sõpra ega seltsimeest lapsepõlves! Väike kambrike pisikeste akendega, mida ei avatud talvel ega suvel; isa — haiglane inimene pikas tallenahkses kuues ja kootud tuhvlitega paljaste jalgade otsas — sammus alatasa ägades mööda tuba ja sülitas nurgas asetsevasse liivapotti; alatine istumine pingil, sulg pihus, sõrmed ja isegi huuled tindised; igavene moraalinõue silmade ees: «Ära valeta, ole kuulekas vanemate vastu ja kanna voorust oma südames»; alatine tuhvlite liipsimine ja lohistamine mööda põrandat, tuttav, kuid alati karm hääl: «Jälle teed rumalust!», mis kuuldus ikka siis, kui laps, tülpinud ühetoonilisest tööst, oli joonistanud mõnele tähele mingi koma või sabakese; ning juba ammu tuntud, kuid alati vastik tunne, kui nende sõnade järel sirutus selja tagant käsi pikkade sõrmedega, mis oma küüntega õige valusasti näpistasid ta kõrvalesta, — see ongi vilets pilt ta varasemast lapsepõlvest, millest tal vaevalt veel oli säilinud kahvatu mälestus. Kuid elus muutub kõik kiiresti ning ruttu ja ühel päeval, esimese kevadise päikesepaiste ja vulisevate veeojadega, läks isa, võtnud poja kaasa, temaga teele vankril, mille ette oli rakendatud kollaste laikudega pruun hobune, missugust hobuseparisnikud hüüavad harakaks; hobust juhtis kutsar, väikesekasvuline küürakas, ainukese Tšitšikovi isale kuuluva pärisorja-perekonna pea, kes täitis majas ka peaaegu kõiki ülesandeid. Üle poolteise päeva sõitsid nad harakal, ööbisid teel, sõitsid parvega üle jõe, sõid külma pirukat ja küpsetatud lambaliha ja alles kolmanda päeva hommikuks jõudsid linna. Poisikese ees särasid ootamatus toreduses linnatänavad, sundides teda vahtima mõne silmapilgu ammuli sui. Siis sulpsas harakas ühes vankriga auku, millega algas kitsas allamäge ja üleni porine põiktänav; kaua sikutas ja sumpas seal hobune kõigest jõust, piitsutatud küürakast ja nõõtatud härrast endast, kuni jõudis lõpuks nendega väikesesse mäeküljel asetsevasse hoovi vana maja juurde, mille ees õitsesid kaks õunapuud ja mille taga oli väike aiake, kus kasvas ainult madalakasvulisi pihlakaid ja leedripuid ja peitus põõsaste vahel pilbaskatusega ning üheainsa kitsa ja tuhmi aknaga aiamajake. Siin elas nende sugulane, kuivetanud naisterahvas, kes hoolimata oma vanadusest ikkagi igal hommikul käis turul ja kuivatas pärast oma sukki samovari

juures; see patsutas poissi põsele ja imetles ta priskust. Siia pidi ta jääma ja alustama õppimist linnakoolis. Pärast ööbimist alustas isa järgmisel hommikul teekonda koju tagasi. Lahkudes ei valanud isa oma lapse pärast pisaraid, andis pool rubla vaske taskurahaks ja maiustiste jaoks, kuid mis veel tähtsam, aruka õpetuse: «Pea siis meeles, Pavluša, õpi, ära tee vallatust ega logele, kõigepealt aga püüa meelepärane olla õpetajaile ja ülemustele. Kui meeldid ülemustele, siis, kuigi sul ongi tuim pea ning jumal ei ole andnud vaimuandeid, ikka saad läbi ja teistest ette. Sõpru ära endale soeta, need ei õpeta sulle midagi head, aga kui juba, siis seltsi ainult nendega, kes on rikkamad ja tarbe korral võivad olla sulle kasulikud. Ära kostita ega sööda-jooda kedagi, vaid käitu nõnda, et kostitataks sind, mis aga kõige tähtsam, hoia ja kogu kopikat, sest see on kõige kindlam asi maailmas. Seltsimees või sõber petab sind ja reedab sind hädas esimesena, aga kopikas ei reeda, ükskõik kui suures hädas sa ka oled. Kõik saavutad ja saadad maailmas korda kopikaga.» Andnud säärase õpetuse, lahkus isa pojast ja sõrkis koju tagasi oma harakal, ning sestsaadik ei näinud isa teda enam, kuid ta sõnad ja õpetus langesid sügavale poja hinge põhja.

Juba järgmisest päevast peale hakkas Pavluša käima koolis. Erilisi kalduvusi mingiks teaduseks ta ei avaldanud; paistis silma rohkem hoolsuse ja korralikkusega; kuid selle eest omas ta suurt taipu teisest — praktilisest küljest. Ta taipas kohe ja sai asjast aru ning kohtles oma seltsimehi tõesti nõnda, et need teda kostitasid, tema aga neid kunagi ei kostitanud, vaid, peites saadud maiustusi, müüs neid pärast tagasi samadele sõpradele. Juba lapsena oskas ta loobuda kõigest. Isa käest saadud poolest rublast ei raisanud ta kopikatki, vaid hoopis vastupidi, juba samal aastal hankis sellele lisa, näidates sel alal päris haruldast leidlikkust — voolis vahast leevikese, värvis üle ja müüs selle kasuga. Varsti aga leidis ta veelgi kasulikuma ärilise võtte ja nimelt: ostnud turult söögipoolist, istus ta klassis nende kõrvale, kes olid rikkamad, ja otsekohe kui aga märkas, et koolivennal läks süda pahaks — esimene tunnus algavast näljast —, näitas ta sellele pingi alt nagu kogemata küpsise või kringli otsakest ning, äratades sellega poisi himu, võttis tasu vastavalt isu suurusele. Kaks kuud jändas ta oma toas vahetpidamata hiirekesega, kelle oli pannud väikesesse puuri, ja saavutas lõpuks, et hiir käsu peale tõusis tagumistele jalgadele, heitis pikali ja tõusis üles, ning müüs sellegi hea hinna eest. Kui ta oli kogunud niiviisi viis rubla, õmbles ta koti kinni ja hakkas koguma teise kotti. Ülemuse ees käitus ta veelgi targemini. Keegi ei osanud pingis istuda nii vagusi kui tema. On tarvilik tähendada, et õpetaja hindas üle kõige vaikust ja häid elukombeid ega võinud silma otsaski kannatada tarku ja elavaloomulisi poisse, sest talle näis millegipärast, et nad tingimata naeravad ta üle. Küllalt oli sellest, kui see, kes kuidagi endale oma teravmeelsusega tähelepanu oli tõmmanud, ainult korraks liigatas või tõstis kuidagi

kahtlaselt kulmu, et sattuda õpetaja viha alla. Ta kiusas seda ja karistas halastamatult. «Küll ma sinust välja kihutan ninakuse ja sõnakuulmatuse,» rääkis ta, «ma näen sind läbi ja läbi! Küll sa juba mul seisad nurgas põlvili ja jääd söömata!» Ja vaene poiss, teadmata isegi miks, hõõrus oma põlved valusaks ja nälgis päevade kaupa. «Tühi puru on kõik võimed ja anded,» rääkis õpetaja, «ma hindan ainult elukombeid. Ma panen head numbrid nendele, kes ei tea a-d ega o-d, kuid käituvad laitmatult, aga sellele, kelles ma märkan tõrksat vaimu ja ninakust, sellele panen nulli, olgu ta kas või Saalomonist targem!» Nõnda seletas õpetaja, kes koledasti vihkas Krõlovi, kuna see oli öelnud: «Minu pärast kas või joo, kuid töös sa tulu too,» ning jutustas alati suure naudinguga, kuidas selles koolis, kus ta varem oli õpetanud, valitsenud säärane vaikus, et oleks võinud kuulda kärbse lendamist, ja ükski õpilasist terve aasta jooksul ei olnud klassis kõhatanud ega nuusanud nina ning kuni tunni lõpuni ei oleks võinud öelda, kas seal oli kedagi või ei. Tšitšikov mõistis otsekohe õpetaja soove ja seda, mis nimelt on head elukombed. Ta ei liigutanud silma ega kõrva kogu tunni kestel, kuidas teda ka selja tagant näpistati, vaevalt aga kõlises kell, kui ta ruttas tuhatnelja ja ulatas enne teisi õpetajale läkiläki (õpetaja kandis säärast), siis ruttas ta esimesena klassist välja, ning püüdes talle vastu astuda vähemalt korda kolm, kergitas talle iga kord kübarat. Ta püüded kandsid täit vilja. Kogu oma kooliskäimise ajal oli ta heas hinnas ning kooli lõpetades sai ta head numbrid kõigis ainetes, atestaadi ja kuldtähtedega raamatu eeskujuliku hoole ja kiiduväärsete elukommete eest. Lahkunud koolist, osutus ta juba üsna meeldiva välimusega noormeheks, kelle lõug nõudis habemenuga. Samal ajal suri ta isa. Pärandiks jäid neli armetuseni kantud kampsunit, kaks tallenahaga vooderdatud vana kuube ja tähtsusetu summa raha. Isa, nagu näha, oli osav ainult soovitama kopikat koguda, ise aga ei olnud kogunud neid kuigi palju. Tšitšikov müüs kohe vana majalogu ühes väikese maatükiga tuhande rubla eest, päritud talupojaperekonna aga tõi linna, kavatsedes jääda siia ja astuda riigiteenistusse. Samal ajal, kas rumaluse pärast või muul põhjusel, oli kihutatud koolist minema vaene õpetaja, kes nõnda oli armastanud vaikust ja häid elukombeid. Suurest murest hakkas ta jooma, lõpuks ei olnud enam, mille eest juuagi, haigena, ilma leivata ja abita hingitses ta veel kuskil kütmata kongis. Ta endised õpilased, need targemad ja ninakamad, kelles ta alati oli kahtlustanud sõnakuulmatust ja lugupidamatust enda vastu, kuulnud ta haletsemisväärsest seisukorrast, korjasid kohe ta jaoks raha, müües isegi hädatarvilikku, üksnes Pavluška Tšitšikov keeldus annetamast, vabandades, et tal ei ole võimalik, ja andis ainult viiekopikalise hõbedat, mille aga koolivennad viskasid talle tagasi, öeldes: «Ah, sa koi!» Kätesse pidi peitma näo vaene õpetaja, kui ta kuulis oma endiste õpilaste suuremeelsest teost, pisarad voolasid ta kustuvatest silmadest, nagu abitul lapsel. «Veel surmatunnil paneb jumal mind nutma,» sõnas ta nõrgal hää-

lel ja ohkas raskesti; kuuldes Tšitšikovist, lisas ta: «Oi, Pavluška! Kuidas võib inimene muutuda! Ja kui eeskujulik ta oli, mitte mingit koerust, poiss nagu siid! Pettis, kõvasti pettis...»

Ei või siiski öelda, et meie kangelase iseloom oleks olnud nõnda tuim ja kalk ning ta tunded niivõrd nürid, et ta poleks olnud võimeline halastuseks ega kaastundeks. Ta tundis nii üht kui ka teist, ta oleks tahtnud aidatagi, kui see poleks seisnud mitte niisuguses summas, et oleks tulnud puudutada seda raha, mida ta oli otsustanud mitte puudutada, ühe sõnaga, isa õpetus: «Hoia ja kogu kopikat!» oli kandnud vilja. Ometi polnud tal kirge raha kui sellise järele, ta ei olnud koi ega ihnur. Ei, mitte see kirg ei sundinud teda takka; ta silme ees kirgastus tulevane elu täis küllust ja rikkust, sõidukite, hästi sisustatud maja ja toredate söömaaegadega — see kõik keerles vahetult ta peas. Et hiljem saavutada tingimata kõike seda, vaat, selleks tuli hoida raha, ihnsalt öelda seni ära kõigest nii iseendale kui ka teistele. Kui temast kihutas mööda mõni rikas mees toredas sõidukis, uhkeis rakmeis traavlitega, jäi ta nagu kivinenu paigale ning alles tüki aja pärast, ärgates nagu pikast unest, sosistas: «Ja alles hiljaaegu oli ta lihtne kontoriametnik, juukseidki kandis kausi all lõigatult!» Ja kõik, mis vihjas rikkusele ning küllusele, jättis temasse sügava mulje, mida ei osanud seletada isegi. Lõpetanud kooli, ei läbenud ta isegi puhata, nii kange oli ta iha haarata töö ja teenistuse järele... Kohakese sai ta viletsa, palgaga kolmkümmend või nelikümmend rubla aastas. Kuid ta otsustas energiliselt tööle hakata, kõik raskused ületada ja võita. Ja tõesti, ta näitas üles otse kuulmatut enesesalgamist, vähenõudlikkust ja kannatlikkust. Varasest hommikust hilise õhtuni, väsimatu nii keha kui ka vaimu poolest, kirjutas ta, uppudes üleni paberitesse, ei käinud kodus, magas kantseleis laudadel, sõi sageli ühes uksehoidjatega, kuid kõige selle juures oskas säilitada välimuse korralikkust, hästi riietuda, anda näole meeldivat ilmet ja väljendada isegi liigutustes midagi suursugust. Peab ütlema, et palati ametnikud paistsid eriti silma räpakuse ja inetusega. Nende näod olid nagu halvasti küpsetatud leivapätsid; põsk kiskus ühele ja lõug teisele poole viltu, ülemine huul oli pondunud nagu põis ja lisaks oli ta veel lõhki, ühe sõnaga, päris inetud. Kõnelesid nad kõik kuidagi ebaviisakalt, häälega, nagu tahaksid nad asuda kedagi peksma; tõid sagedasti ohvreid Bacchusele [1], osutades sellega, et slaavi iseloomus on säilinud veel palju paganusaegset; ilmusid mõnikord isegi ametisse, nagu öeldakse, porujommis, mispärast õhkkond asutises oli väga paha ja sugugi mitte aromaatne. Sääraste ametnike seas ei võinud kuidagi välja paistmata ja tähele panemata jääda Tšitšikov nii oma näo sileduse kui ka hääletooni meeldivuse ja täielikult karskete elukommete poolest. Kuid sellest hoolimata oli ta edasisaamine raske. Ta oli sattunud kellegi juba

[1] Bacchus — viina- ja rõõmujumal kreeka mütoloogias.

üsna elatanud lauaülema alla, kes oli mingi kivinenud tuimuse ja ükskõiksuse eeskuju, ikka ja alati kinnine ja ligipääsmatu, ainsatki korda elus ei olnud peegeldunud ta näol naeratus ning kunagi ta ei olnud õnnestanud kedagi isegi küsimusega tervise kohta. Keegi ei olnud veel näinud, et ta oleks esinenud kas või ainult korraks teistsugusena kui oli — kas või tänavalgi või kodus, näidanud millestki osavõttu, joonud enda täis ja joobnud päigi naernud või andunud metsikule rõõmule, millele andub isegi röövel purjus olekus — temas ei olnud varjugi sellest kõigest. Temas ei olnud absoluutselt mitte midagi, ei roimarlikku ega head, ning kuidagi õudselt mõjus kõige selle puudumine. Ta marmorlikult kalk, ilma järsu reeglipärasuseta nägu ei sarnanenud kellegi näoga, kõik näojooned olid mingis tuimas-elutus kooskõlas. Ainult paljude mügarate ja konaruste järgi võis lugeda seda nägu sääraste hulka, millel, lihtrahva väljenduse järgi, kurat käib öösiti herneid peksmas. Näis, et ei ole mingeid inimlikke võimeid pääseda ligidale säärasele inimesele ja võita ta poolehoidu, kuid Tšitšikov proovis seda siiski. Algul püüdis ta meelitada teda igasuguse tühja-tähjaga: uuris tähelepanelikult ta suleteritamise viise, ja valmistades neid siis selle järgi, pani talle neid alati mitu tükki käepärast valmis, puhus ja pühkis ta laualt liiva ja tubakapuru, muretses uue pühise ta tindipoti jaoks, otsis kuskilt ta mütsi, kõige viletsama peakatte, mis kunagi maailmas nähtud, ja pani iga kord selle ta laua servale mõni minut enne ametiaja lõppu, puhastas ta selga, kui ta oli määrinud selle vastu seina valgeks. Kuid kõik see jäi täiesti märkamatuks, nagu poleks seda olnudki. Lõpuks sai ta haisu ninna ta isiklikust, perekondlikust elust, kuulis, et tal on täisealine tütar, kelle nägu samuti tuletas meelde, nagu käiks seal öösiti hernepeksmine. Sellest küljest ta mõtleski teda hakata ründama. Kuulnud, kus kirikus tütar pühapäeviti käib, pani ta puhtad riided selga ja kõvaks tärgeldatud maniski kaela ja jäi iga kord seisma otse neiu vastu. Katse õnnestuski — vana lauaülem pehmenes ja kutsus ta teed jooma! Kantseleis ei aimatudki veel, kui asi kujunes juba nõnda, et Tšitšikov kolis ta majja elama, osutus äkki tarvilikuks inimeseks, kelleta ei saa läbi, ostis jahu ja suhkrut, tütart kohtles kui tulevast naist, lauaülemat kutsus papakeseks ja suudles ta kätt. Kõik arvasid palatis, et veebruari lõpul, enne suurt paastu, tulevad pulmad. Karm lauaülem astus samme ta pärast ka ülemuse ees ja mõne aja möödudes Tšitšikov istus ise lauaülemana kuhugi vakantseks jäänud kohale. Selles näis peituvatki peamine põhjus lauaülemaga sõbrustamisel, sest kohe saatis ta nüüd oma kraamikasti salaja koju ja järgmisel päeval oli juba teises korteris. Lauaülemat ei kutsunud enam papakeseks ega suudelnud ta kätt, pulmade jutt aga jäi soiku, nagu poleks seda olnudki. Kuid kohates lauaülemat, surus Tšitšikov tal alati lahkesti kätt ja kutsus teed jooma, nii et vana lauaülem, vaatamata oma igavesele tuimusele ja kivinenud ükskõiksusele, raputas igakord pead ja pomises endamisi: «Alt vedas, alt vedas, kuradinahk!»

See oli kõige raskem künnis, millest ta nüüd üle oli astunud. Siitpeale läks juba kergemini ja edukamalt. Ta oli juba tähelepanuvääriv inimene. Temas näis olevat kõike, mis oli vajalik siin maailmas: nii meeldivus käitlemises ja tegudes kui ka osavus ametiasjus. Sääraste abinõudega saavutas ta lühikese aja jooksul selle, mida kutsutakse soojaks kohaks, ja kasutas seda ka suurepäraselt. On tarvis teada, et samal ajal algas kibe võitlus altkäemaksude võtmise vastu. Seda võitlust ta ei kartnud, vaid pööras selle koguni oma kasuks, näidates seejuures otse ehtsat vene leidlikkust, mis avaldub ainult surve puhul. Asja korraldas ta vaat kuidas: vaevalt oli astunud ta ette paluja ja pistnud käe taskusse, selleks et tuua sealt esile tuntud soovituskirju vürst Hovanski allkirjadega, nagu öeldakse meil Venemaal, — «Ei, ei,» sõnas ta naeratades, paluja kätt tagasi tõrjudes, «te arvate, et ma... ei, ei! See on meie ülesanne ja kohus toimetada asju ilma vastutasuta! Selle poolest olge täiesti mureta, homseks on kõik valmis. Lubage teada teie aadress, teil ei ole tarvis endal enam muretseda, kõik toimetatakse teile otse koju.» Võlutud paluja pöördus koju peaaegu vaimustuses ja ütles: «Lõpuks ometi inimene, missuguseid oleks tarvis rohkem, see on lihtsalt väärtuslik briljant!» Kuid ootab paluja päeva, teise — ei tooda koju; ka kolmandal mitte. Läheb kantseleisse — asja pole veel alustatudki, tormab väärtusliku briljandi juurde. «Ah, vabandage,» hüüdis Tšitšikov väga viisakalt, haarates ta mõlemast käest, «meil oli nõnda palju tööd, kuid homseks on kõik valmis, homseks tingimata! Tõesti, mul on päris piinlik!» Ja kõik see oli saadetud võluvatest liigutustest. Kui sealjuures tükkis hooletult tolknema kuuehõlm või midagi muud, siis korrastas hoolikas käsi selle kohe. Kuid ei homme, ülehomme ega kolmandalgi päeval tooda asja koju. Paluja hakkab mõtlema: «Kas siiski ei ole midagi?» Läheb kuulama, öeldakse, et on tarvis anda kirjutajatele. «Miks mitte, ma olen valmis andma veerand rubla või rohkem.» — «Mitte veerand rubla, vaid igaühele üks «valge» [1].» — «Terve «valge» igale kirjutajale!» hüüatab paluja. «Mis te ärritute» vastatakse talle, «nõnda see tulebki, kirjutajad saavad veerand rubla, aga ülejääk läheb ülemusele.» Lööb endale käega laubale taipamatu paluja ja kirub põrgu põhja uue korralduse, altkäemaksude vastu võitlemise ja ametnike viisaka, väärika käitumise. «Varem vähemalt teadsid, kuidas talitada, pistsid ülemusele «punase» [2] ja asi vask, aga nüüd igaühele terve «valge» ja jända enne veel nädal aega, kui taipad... kurat võtku säärast ametnike ausust ja omakasupüüdmatust!» Palujal on muidugi õigus, kuid selle eest ei ole nüüd altkäemaksuvõtjaid, kõik ülemused on kõige ausamad ja õilsamad inimesed, ainult sekretärid ja kirjutajad on sulid. Varsti avanes Tšitšikovi ees palju avaram tegevusväli, sest asutati komisjon mingi suure kroonu-ehitise püs-

[1] «Valge» — 25-rublane paberraha.
[2] «Punane» — 10-rublane paberraha.

titamiseks. Sellesse komisjoni puges ka tema ja sai koguni kõige tugevamaks liikmeks. Komisjon asus kohe tööle. Kuus aastat jännati hoonega, kuid kas takistas kliima või oli ehitusmaterjal säärane, kuid kroonu-ehitis ei tõusnud kuidagi vundamendist kõrgemale. Samal ajal sigines aga teises linnaotsas igale komisjoniliikmele ilusa arhitektuuriga maja, millest nähtus, et maapõhi pidi seal olema parem. Liikmed olid juba haljal oksal ja hakkasid soetama perekondigi. Alles nüüd hakkas Tšitšikov end vähehaaval vabastama karmidest keeldumustest ja halastamatust vähenõudlikkusest. Alles nüüd oli kauaaegne paast lõpuks pehmendatud ning osutus, et Tšitšikov pole kaugeltki mingi naudingute põlgaja, millest oli jõudnud hoiduda tulihingelises nooruses, millal õieti keegi pole suuteline ennast valitsema. Ta olukord oli muutunud juba nõnda lahedaks, et ta muretses endale üsna hea koka ja peent hollandi pesu. Juba üksnes kalevit ostis ta endale säärast, mida ei kandnud terve kubermang, ning sest ajast peale hakkas ta eelistama rohkem sädelev-pruunikaid ja sädelev-punakaid toone, juba ostis ta endale uhke paari hobuseid ja hoidis ise teist ohjapaari, et sundida priipassi-hobust kaela rõngastama; juba oli ta omandanud harjumuse pesta end üle keha lõhnastatud vees niisutatud käsnaga; juba ostis ta mingit kaugeltki mitte odavat seepi erilise sileduse andmiseks nahale; juba ...

Kuid äkki määrati endise tukunuia asemele uus ülemus, karm sõjaväelane, altkäemaksuvõtjate ja kõige selle verivaenlane, mida kutsutakse ebaõigluseks. Juba teisel päeval hirmutas ta kõik poolsurnuks, nõudis aruandeid, märkas puudujääke igal sammul, puuduvaid summasid, märkas samal ajal ka komisjoniliikmete ilusaid maju — ja läks lahti põrgu. Ametnikud vallandati, komisjoniliikmete ilusad majad riigistati ja neisse paigutati mitmesugused heategevad asutised ning sõjaväelaste laste koolid; kõik tehti pihuks ja Tšitšikov veel hullemini teistest. Ta nägu, üldisest meeldivusest hoolimata, ei meeldinud äkki ülemusele, miks nimelt, jumal seda teab, mõnikord lihtsalt pole selleks põhjusi — kuid ülemus hakkas teda kogu hingest vihkama. Kuna ta aga oli ikkagi ainult sõjaväelane ja seega ei tundnud kõiki keerukate tsiviilnõksude peensusi, siis mõne aja pärast leidsid ta silmis vaga välimuse ja pugemisoskuse tõttu armu uued ametnikud ning kindral oli varsti veelgi suuremate sulide küüsis, keda ta aga säärasteks ei pidanud; sealjuures oli ta ise väga rahul, et oli osanud valida kohaseid inimesi, ja kiitles veel suuresti oma peene inimtundmisega. Ametnikud haistsid otsekohe ta nõudeid ja iseloomu. Kõik, kes olid saanud ta valitsuse alla, olid muutunud kirglikkudeks ebaõigluse tagakiusajateks; kõikjal, kõigis asjus nad jälitasid seda, nagu kalur ajab västraga taga mõnd toekamat kala, ning jälitasid seda säärase edukusega, et varsti igaühel neist osutus kapitali mitu tuhat. Samas pöördus tõe teele ka hulk endisi ametnikke ja nad võeti uuesti ametisse. Kuid Tšitšikov ei saanud kuidagi enam tagasi pugeda; kuidas ta eest seisiski vürst Hovanski soovitus-

kirjadest mõjutatud esimene kindralsekretär, kes oli saanud täielikuks peremeheks kindrali üle, ometi ei saanud ta selles asjas midagi teha. Kindral oli säärane mees, kes küll laskis end ninapidi vedada (muide, ilma enda teadmata), ent kui oli võtnud kord endale mingi mõtte pähe, siis oli see ka löödud sinna kui raudnael: miski vägi ei kiskunud seda sealt enam välja. Kõik, mida suutis teha arukas sekretär, oli määritud teenistuslehe hävitamine, ning sellekski ta ei painutanud ülemust muidu kui kaastunde äratamisega, kujutades talle elavates värvides Tšitšikovi õnnetut perekonda, mida aga tol õnneks ei olnudki.

«Noh, mis seal parata,» mõtles Tšitšikov, «ei vedanud, lendasid sisse, ära hädalda. Nutuga ei parandata midagi, vaja on midagi teha.» Ja uuesti otsustas ta alustada karjääri, uuesti varustuda kannatlikkusega, uuesti keelduda kõigest, nii hea ja mõnus kui oli olnudki laiutada enne. Oli vaja sõita teise linna ja seal läbi lüüa. Kuid kuidagi ei tahtnud näkata. Kaks-kolm kohta pidi ta vahetama kõige lühema aja jooksul. Kohad olid kuidagi räpased, viletsad. Võib öelda, et Tšitšikov oli kõige peenetundelisem inimene maailmas. Kuigi ta algul oli pidanud leppima räpase seltskonnaga, kuid oma hinges säilitas ta alati puhtuse, armastas väga, et kantseleis oleksid lakeeritud lauad ja kõik oleks suursugune. Kunagi ei lubanud ta endale väljendustes ebaviisakat sõna ja solvus alati, kui märkas teiste sõnades mitte küllaldast aupaklikkust auastme või seisuse vastu. Lugejale, ma mõtlen, on meeldiv teada, et ta üle päeva vahetas pesu ning suvisel kuumal ajal koguni iga päev, igasugune natukegi halb lõhn juba solvas teda. Sel põhjusel pistis ta iga kord, kui Petruška tuli teda lahti riietama ja tal saapaid jalast tõmbama, ninna näälikese, ning paljudes muudes küsimusteski olid ta närvid hellad nagu mõnel tütarlapsel, mispärast tal oli väga raske olla uuesti nende seas, kus kõik lõhnas kange leivaviina järele ja kus käituti labaselt. Kuidas ta ka ei kinnitanud oma vaimu, kõhnus ta ometi neil halbadel aegadel ja koguni rohetas näost. Juba oli ta hakanudki priskenema ja saavutama neid ümaraid ning viisakaid kehavorme, mida lugeja märkas temaga tutvumisel, ning vaadelnud end korduvalt peeglist, pidi ta mõtlema paljudest meeldivatest asjadest: oma naisukesest, oma lastetoast, ja naeratus järgnes neile mõtteile. Ent nüüd, kui ta kogemata juhtus end peeglist vaatlema, pidi ta hüüatama: «Püha jumalaema, kui vastikuks olen ma muutunud!» Ja hulk aega ei tahtnud ta heita enam pilku peeglisse. Kuid talus kõik meie kangelane, talus kangelaslikult ja kannatlikult — kuni siirdus lõpuks ametisse tollivalitsusse. Peab ütlema, et see teenistuskoht oli olnud juba ammu ta salajaseks unistuseks. Ta nägi, milliste toredate välismaiste asjakestega uhkeldasid tolliametnikud, millist portselani ja batisti nad saatsid oma lemmikuile, tädidele ja õdedele. Üsna tihti ta oli pidanud ütlema ohates: «Kui saaks kord ometi sinna, piir on lähedal, inimesed haritud ja millist hollandi pesu võiks endale soetada!» Peab lisama, et peale selle mõt-

les ta veel ka mingile erilisele prantsuse seebisordile, mis pidi andma erakordse õrnuse nahale ja värskuse näole; kuidas seda nimetati, jumal teab, kuid ta oletuste järgi pidi seda saama ainult piirilt. Nõnda siis oli ta ihanud juba ammu tolli peale teenima minna, kuid seni olid teda selles takistanud head teenistusvõimalused ehituskomisjonis ning ta oli arutanud väga õigesti, et on mis on, kuid tolliteenistus on seni ikkagi nagu kana katusel, komisjon aga nagu muna pihus. Nüüd aga otsustas ta, maksku mis maksab, saada teenistusse tollile — ja saigi. Oma ülesandeid asus ta täitma erakordse kirega. Näis, nagu oleks saatus ise määranud ta tolliametnikuks. Säärast täpsust, läbinägelikkust ja leidlikkust ei olnud varem mitte ainult nähtud, vaid polnud kuuldudki. Kolme-nelja nädalaga süvenes ta tolliasjandusse niivõrd, et oli absoluutselt kõigega kursis; ei kaalunud ega mõõtnud, vaid teadis juba üksnes kaubaarve järgi, mitu arssinat riiet on mingis kangas; võtnud kätte paki, võis ta otsekohe öelda, mitu naela see kaalub. Mis puutus läbiotsimistesse, siis nendes, nagu tähendasid ta enda kolleegidki, omas ta otse koera haistmist; pidi lausa imestama, nähes, kui palju tal jätkus kannatust isegi iga nööbikese uurimiseks, mis aga sündis kõik õudse külmaverelisuse ja äärmise viisakusega. Ja samal ajal, kui läbiotsitavad sattusid marru, kaotasid enesevalitsuse ja meeleldi oleksid õnnistanud ta meeldivat välimust rusikahoopidega, sõnas ta ainult, muutmata oma lahket näoilmet ja viisakat käitumist: «Kas ma võiksin teid veidi tülitada ja paluda püsti tõusta?» või: «Kas te, proua, ei oleks lahke ja astuks teise tuppa, seal ühe meie ametniku abikaasa räägib teiega!» või: «Lubage, ma harutan oma noaga natuke teie palitu voodrit.» Ja öelnud seda, tõmbas ta sealt välja salle, rätte ja muud, nagu omaenda kohvrist. Isegi ülemus tähendas, et ta on lausa kurat, aga mitte inimene; ta nuhkis rattarummudes, tiislites, hobuste kõrvades ja mine tea veel kus, kuhu ükski autor ei teaks pista oma nina ja kus on lubatud nuhkida üksnes tolliametnikel. Nii et vaene matkaja, sõitnud juba üle piiri, ei suutnud veel hulk aega pärast seda toibuda, ning pühkides higi, millest ta leemendas üle kogu keha, lõi ainult risti ette ja ümises: «Oi, oi!» Ta seisund sarnanes väga õpetajate toast väljahüpanud koolipoisi omaga, keda sinna oli kutsutud mingi noomituse andmiseks, kuid kus ta ootamatul kombel oli saanud naha peale. Varsti ei olnud tema pärast kontrabandistidel enam mingit elu ... Ta ausus ja ligipääsmatus olid võitmatud, peaaegu üleloomulikud. Ta ei kogunud isegi väikest kapitali mitmesuguseist konfiskeeritud kaupadest ja äravõetud pisiasjadest, mida liigsest kirjavahetusest hoidumiseks ei antud edasi riigile. Säärane kirglikult aus teenistus pidi kahtlemata saama üldise imetluse esemeks ja lõpuks pöörama endale ka ülemuse tähelepanu. Ta sai auastme ja ametikõrgenduse ja esitas seejärel kohe projekti kõigi kontrabandistide kinnipüüdmiseks, paludes ainult abinõusid, et ta võiks teha seda ise. Otsekohe anti ta käsutusse terve meeskond ning piiramatu voli igasuguste otsimiste soo-

ritamiseks. Seda ta vaid ihaldaski. Samal ajal oli formeeritud suur kontrabandistide jõuk, mis pidi töötama kindla plaani järgi; miljoneid tõotas tuua hulljulge ettevõte. Juba ammu oli ta selle olemasolust teadlik ja oli kord juba tasakesi vastanudki tema juurde äraostmiseks läkitatud saadikule: «Ei ole veel aeg!» Saanud aga oma käsutusse kõik, mis tarvis, saatis ta jõugule otsekohe teate, öeldes: «Nüüd on aeg.» Ta plaan oli liigagi kindel. Nüüd võis ta ühe aastaga lõigata rohkem kui kahekümne-aastase kõige hoolsama teenistusega. Varem ta ei tahtnud astuda nendega mitte mingisugusesse ühendusse, sest ta oleks osutunud ainult lihtsaks etturiks ega oleks saanud seepärast kuigi palju, kuid nüüd... nüüd oli hoopis teine asi, ta võis esitada ükskõik missugused tingimused. Et asi areneks takistamatult, kallutas ta oma nõusse ka teise ametniku, oma sõbra, kes oma hallidest juustest hoolimata ei suutnud kiusatusele vastu seista. Tingimustes lepiti kokku ja jõuk asus tööle. Kõik läks hiilgavalt. Lugeja on kahtlemata kuulnud sageli korrutatavat lugu hispaania oinastest, kes oma kahekordseis kasukais olid toonud üle piiri miljoni eest brabandi pitse[1]. See lugu juhtus nimelt siis, kui Tšitšikov teenis tollil... Pärast kolme või nelja säärast oinaste käiku üle piiri oli mõlemal ametnikul kapitali nelisada tuhat. Ja kõneldakse, et Tšitšikovil ulatunud see koguni üle viiesaja, kuna ta oli olnud osavam. Jumal teab, millise hiigelarvuni oleksid kasvanud need õnnistatud summad, kui mingi rumal asi ei oleks tõmmanud kõigele kriipsu peale. Kurat ajas segi mõlema ametniku pead, ja nad läksid ogaraks ning sattusid tülli tühise asja pärast. Ägedas jutuhoos või pisut viinastunult nimetas Tšitšikov teist ametnikku papipojaks ning see, olles küll tõesti papipoeg, vihastas sellest millegipärast hirmsasti ning vastas talle kohe ägeda teravusega ja nimelt nõnda: «Vale, ma olen riiginõunik, aga mitte papipoeg, aga vaat sina ise oled papipoeg!» Ja lisas talle natukese aja pärast veelgi kõvemaks kinnituseks: «Jah, just nii!» Kuigi ta oli andnud vorsti vorsti vastu ja oleks pidanud nüüd olema kuhjaga tasa, ei leppinud ta siiski veel ainult sellega, vaid saatis Tšitšikovi peale veel salakaebusegi. Muide, oli kuulda, et nad ilma selletagi olid riius kellegi värske ja tugeva preilikese pärast, kes oli ümmargune nagu kaalikas, sealsete tolliametnike ütluse järgi, et olnud juba valmis palgatud mehedki, kes pidid õhtuhämaruses kuskil nurga taga meie kangelasele kitli peale andma, kuid et mõlemat ametnikku veetud ninapidi ja preilikest kasutanud keegi staabikapten Šamšarev. Kuidas aga oli lugu tõeliselt, jumal seda teab, jätame selle vastava huviga lugeja enda oletada. Peaasi oli see, et salaühendus kontrabandistidega oli avastatud. Riiginõunik, lennanud küll ise sisse, oli tõmmanud ühes ka oma kaaslase. Ametnikud anti kohtu alla, konfiskeeriti, kirjutati üles kõik, mis neil oli, ning õnnetus langes neile

[1] Brabandi pitsid — kõrge kvaliteediga pitsid, mida valmistati Belgia maakohas Brabante'is.

kaela nagu äkiline piksepilv. Nagu pärast uima ärkasid nad ja nägid kohkudes, mida olid teinud. Riiginõunik ei talunud seda ja hukkus kuskil kolkas, kuid kolleegiuminõunik pidas vastu. Ta oskas kõrvaldada osakese rahast, nii terav kui oligi jälitamisele tulnud ülemuse nina; kasutas vägagi vilunud inimesetundjana ja suurte kogemustega mehena kõiki võimalikke ja peenimaid päästerõngaid — kus mõjutas meeldiva käitumisega, kus liigutavate sõnadega, kus suitsutas meelitusviirukit, mis iialgi ei riku asja, kus pistis pihku raha, ühe sõnaga, viis lõpuks asja siiski nii kaugele, et ta määrati erru kaugeltki mitte nõnda autuna kui ta kaaslane ja libises ära isegi kaelakohtu alt. Kuid talle ei jäänud enam kapitali ega mitmesuguseid välismaisi asjakesi, nende jaoks oli leidunud juba teisi soovijaid. Säilinud olid tal ainult tuhandekest kümme, mis olid peidetud mustade päevade jaoks, ja tosinat kaks hollandi särke, ja väheldane kaless, milles harilikult sõidavad poissmehed, ja kaks kinnistatud pärisorja, kutsar Selifan ja toapoiss Petruška, ja vastutulelikud tolliametnikud olid jätnud talle viis või kuus tükki seepi naha värskendamiseks — see oli ka kõik. Nii siis, vaat, millises olukorras olevaks osutus jällegi meie kangelane! Ennäe, milline kohutav õnnetus oli teda tabanud! Seda nimetas ta — kannatamiseks teenistusalal tõe ja õiguse eest. Nüüd võiks arvata, et pärast sääraseid marusid, katsumisi, saatuselööke ja eluvintsutusi poeb ta oma kümne järelejäänud tuhandekesega kuhugi metsataguse maakonnalinna vaiksesse nurgakesse ja elutseb seal surmatunnini, kandes seljas sitsriidest hommikukuube, ja vaatleb pühapäeviti madala majakese aknast talupoegade kisklemist, või enda värskendamiseks astub toast kanalasse, et isiklikult valida kana lõunase supi jaoks, ning veedab niiviisi vaikuses ja rahus omast kohast mitte just täiesti kasutut elu. Kuid seda ei sündinud. Peab tunnustavalt mainima ta kindlat iseloomu. Pärast kõike seda, mis oli küllaldane kui mitte just inimese tapmiseks, siis vähemalt tema alatiseks jahutamiseks ja rahustamiseks, ei kustunud temas see arusaamatu kirg. Ta oli mures, meelehärmis, nurises kogu maailma üle, kaebas saatuse ülekohtu pärast, mõistis hukka inimeste kurjust, kuid ometi ei suutnud ta loobuda uutest katsetest. Ühe sõnaga, ta näitas üles visadust, mille vastu sakslase puine visadus ei ole miski, seistes ainult ta vere aeglases, laisas ringvoolus. Tšitšikovi veri seevastu kees taltsutamatult ning oli tarvis palju arukat enesevalitsemist, et pidada piirides seda, mis ähvardas söösta vabadusse. Ta arutles ja ses arutluses võis näha ka osakese tõtt: «Miks just mina? Miks just mind tabas õnnetus? Kes siis magab praegu riigiteenistuses — kõik koguvad endale! Õnnetuks ei ole ma teinud kedagi, ma ei ole paljaks riisunud lesknaist ega saatnud kedagi kerjama, võtsin ainult üliküllusest, võtsin sealt, kust oleks võtnud iga teinegi; poleks võtnud mina, oleks leidunud teisi võtjaid. Miks jõuavad aga teised haljale oksale, aga mina pean virelema nagu viimane ussike? Mis olen ma nüüd? Kuhu ma kõlban? Missuguse pilguga vaatan nüüd otsa igale kor-

ralikule perekonnapeale? Miks ei peaks ma tegema endale etteheiteid, kui tean, et asjatult virelen maakamaral? Ja mis ütlevad pärast mu lapsed? «Vaadake,» ütlevad nad, «meie isa oli lontrus, ei jätnud meile mingit varandust!»»

Nagu teada, muretses Tšitšikov väga oma järeltulijate pärast. Säärane õrn asi! Nii mõnigi võib-olla ei oleks pistnud kätt nõnda sügavale, kui mitte küsimus, võta kinni miks, ei turgatanud pähe nagu iseenesest: «Aga mis ütlevad lapsed?» Ja ennäe, tulevane esiisa, nagu ettevaatlik isakass, piiludes teise silmaga, et kas ei vaata kuskilt peremees, kahmab kiiresti kõike, mis pihku satub: on see siis seep, küünlad, rasv või sattus kanaarialind käpa alla — millelegi ei anna ta armu. Nõnda hädaldas ja nuttis meie kangelane, kuid ajutegevus ei vaibunud sellest hoolimata ta peas, seal kipitses miski kogu aeg tegutsemise järele, oodates ainult võimalust. Uuesti võttis ta end kokku, uuesti alustas rasket vähenõudlikku elu, uuesti piiras end kõiges ning uuesti lahkus puhtast ja viisakast olukorrast alla räpasesse keskkonda. Ja oodates paremat, oli ta sunnitud tegelema isegi usaldusmehe ametiga — ametiga, mis meil pole veel võitnud õiguslikku seisukorda, mille kandjaid tõugatakse siia ja sinna, keda ei austa vääriliselt keegi, isegi mitte volitajad ise, kes on määratud konutama mööda ootetubasid, kuulama jämedusi jne., kuid häda ei andnud häbeneda. Muude hulgas sai ta ka ülesandeks pantida hooldajate nõukogule mitusada talupoega. Mõis oli laostatud viimase võimaluseni. Olid laostanud seda loomade kärvamised, pikkade näppudega valitsejad, viljaikaldused, taudid, mis olid hävitanud paremad töötegijad, ja lõpuks peremees ise, kes rumalast peast oli sisustanud endale viimaste moenõuete järgi maja Moskvas, kulutades sellele kogu oma varanduse viimase kopikani, nii et ei olnud enam midagi suhu pista. Sel põhjusel oli tarvis lõpuks pantida seegi natuke, mis veel järele oli jäänud. Pantimine kroonule oli sellal veel uus asi ja seda tehti ikka teatud kartusega. Tšitšikov, mõisniku volinikuna, kõigepealt määrinud kõiki (ilma ettevalmistava määrimiseta, nagu teada, ei saa hankida kõige lihtsamat õiendust või tõenditki — vähemalt pudel madeirat tuleb valada ikka igasse kõrri) — nõnda siis, määrinud kõiki nagu kord ja kohus, seletas Tšitšikov, et talle on usaldatud muu seas säärane täbar ülesanne: pooled talupoegadest on surnud, kas ei tule pärast selle tõttu sekeldusi... «Aga nad on ju arvestatud revisjoninimestikus?» küsis sekretär. «On arvestatud...» vastas Tšitšikov. «Noh, mis teil siis karta on,» lausus sekretär, «üks sündis, teine suri ja kroonu ei ole kuri.» Sekretär, nagu näha, oskas kõnelda ka riimis. Samal ajal tuli meie kangelane geniaalseima idee peale, mida inimese pea on kunagi leiutanud. «Oi, mind vana Loll-Ivanit!» hüüatas ta endamisi, «otsin kindaid, aga need on endal käes! Kui ma ostaksin üles kõik need surnud enne uut revisjoni nimestikkude koostamist, ostaksin neid, ütleme, tuhat tükki ja hooldusnõukogu annab hinge pealt kakssada rubla, see on ju kakssada tuhat rubla kapitali! Ja praegu

on selleks väga kohane aeg, hiljuti oli möllanud taud ja rahvast, jumal tänatud, on surnud rohkesti. Mõisnikud mängivad kaarte, joovad ja pillavad, kõik tükivad Peterburi riigiteenistusse, mõisad on jäetud hooletusse, neid peetakse ligadi-logadi ning makse on aasta-aastalt üha raskem ja raskem koguda; mõnda loovutab need mulle igaüks meeleldi kas või üksnes sellepärast, et vabaneda asjatutest maksudest, ja võib-olla koguni, et mõnelt tingin selle eest veel kopikagi. Muidugi on see raske, nõuab palju sekeldusi ja on ka hädaohtlik, et ei juhtuks jälle midagi ega tuleks skandaali. Aga on ju ometi inimestele millekski antud mõistus. Peaasi on see, et objekt paistab kõigile uskumatu, keegi ei võta seda tõena. Õige küll, ilma maata ei saa osta ega ka pantida. Aga ma ostan ju koloniseerimiseks, jah, koloniseerimiseks; praegu antakse maid Tauria ja Hersoni kubermangus tasuta, koloniseeri ainult. Sinna ma nad kõik saadangi! Hersoni kubermangu, las elada seal! Üleviimine aga sündigu nagu kord ja kohus seaduslikul teel kohtute kaudu. Kui tahetakse kontrollida talupoegi — olgu lahke, ka selle vastu pole mul midagi ja miks peakski olema? Ma esitan neile tunnistuse kapten-ispravniku enda allkirjaga. Mõisa võiks nimetada Tšitšikovo asunduseks või veel parem, nimetada ristinime järgi Pavlovskojeks.» Ennäe, kuidas tekkis meie kangelase peas säärane veider mõte, mille eest, ma ei tea, kas lugejad on talle ka küllalt tänulikud; kui tänulik on talle aga autor, seda on lihtsalt sõnades võimatu väljendada, sest ütle mis sa ütled, poleks tulnud Tšitšikovil pähe seda mõtet, poleks ilmunud maailma ka seesinane poeem.

Kiri Gogolile.[1]

V. Belinski.

Teil on ainult osalt õigus, kui Te näete minu artiklis p a h a n d a t u d inimest: see epiteet on liialt nõrk ja õrn selle seisukorra väljendamiseks, millesse mind viis Teie raamatu lugemine. Kuid Te eksite hoopis, omistades seda Teie tõepoolest mitte just meelitavaile arvamustele Teie talendi austajate kohta. Ei, siin oli tähtsam põhjus. Solvatud enesearmastuse tunnet võib veel taluda, ja mul oleks jätkunud mõistust sellest vaikida, kui kogu asi oleks seisnud selles tundes, kuid ei saa taluda solvatud tõe, solvatud inimväärikuse tunnet: ei saa vaikida, kui usu katte ja piitsa kaitse all jutlustatakse valet ja kõlvatust tõe ja voorusena.

Jah, ma armastasin Teid kogu kirega, millega inimene, kes on veresidemetega seotud oma maaga, võib armastada tema lootust, au, kuulsust, üht tema suurtest juhtidest teadvuse, arengu, progressi teel. Ja Teil oli mõjuv põhjus kas või hetkekski kaotada oma

[1] Lühendatult.

rahu, olles kaotanud õiguse niisugusele armastusele. Ma ei ütle seda sellepärast, et pean oma armastust autasuks suurele talendile, vaid sellepärast, et ses suhtes ei esinda ma mitte ühte, vaid paljusid inimesi, kelle valdavat enamikku ei ole näinud Teie ega mina ning kes omakorda pole samuti iialgi näinud Teid. Ma ei ole võimeline andma Teile kõige väiksematki ettekujutust sellest raevust, mida Teie raamat äratas kõigis üllais südameis, ega sellest metsikust rõõmukisast, mis kostis tema ilmumisel kõigi Teie vaenlaste, nii mittekirjanduslike — Tšitšikovide, Nozdrjovide, linnapealikute — kui ka kirjanduslike suust, kelle nimed on Teile hästi teada. Te näete ise, et Teie raamatust on lahti öelnud isegi inimesed, kel on üks vaim temaga. Kui see raamat olekski olnud kirjutatud sügava, siira veendumuse ajel, isegi siis oleks ta pidanud avaldama publikule samasugust mõju. Ja kui kõik (välja arvatud vähesed inimesed, keda on vaja näha ja tunda, et mitte rõõmustuda nende heakskiidust) suhtusid sellesse kui kavalasse, kuid liialt hoolimatusse vigurisse tavalisel teel puhtmaise eesmärgi saavutamiseks, — siis selles olete süüdi ainult Teie. Ja see ei ole sugugi imelik, vaid imelik on see, et Teie leiate selle olevat imeliku. Ma mõtlen, et selle põhjuseks on asjaolu, et Te tunnete Venemaad põhjalikult ainult kunstnikuna, mitte aga kui mõtlev inimene, kelle osa võtsite endale nii ebaõnnestunult oma fantastilises raamatus. Ja seda mitte sellepärast, et Te ei ole mõtlev inimene, vaid sellepärast, et Te olete juba nii palju aastaid harjunud vaatama Venemaale oma k a u n i s t k a u g u s e s t; on ju teada, et ei ole midagi kergemat kui näha asju eemalt selliseina, nagu me neid näha tahame, sellepärast, et selles k a u n i s k a u g u s e s elate Teie täiesti võõrana temale, iseendas, enda sees või oma üksluises ringkonnas, kes on Teiega ühesuguselt meelestatud ning kes pole suuteline avaldama vastupanu Teie mõjule tema suhtes. Seepärast Te ei märganudki, et Venemaa ei näe oma pääsemist müstitsismis, asketismis, pietismis [1], vaid tsivilisatsiooni, hariduse, humaansuse edusammudes. Talle pole vaja jutlusi (ta on neid küllalt kuulnud!) ega palveid (ta on neid küllalt lugenud!), vaid rahva väärikustunde äratamist, mida nii palju sajandeid on tallatud mudasse ja sõnnikusse, — talle on vaja õigusi ja seadusi, mis oleksid kooskõlas mitte kiriku õpetusega, vaid terve mõistuse ja õiglusega, ja nende õiguste ja seaduste võimalikult ranget teostamist. Selle asemel pakub ta kohutavat pilti maast, kus inimesed kauplevad inimestega, ilma et neil oleks isegi seda õigustust, mida kavalalt kasutavad ameerika plantaatorid, kes väidavad, et neeger ei ole inimene; maast, kus inimesed ise ei nimeta end nimede, vaid hüüdnimedega: Vankadeks, Stjoškadeks, Vaskadeks, Palaškadeks; maast, kus lõpuks ei puudu mitte ainult igasugune isiku, au ja

[1] P i e t i s m — XVIII saj. lõpul tekkinud saksa sektantide õpetus, milles jutlustati usukommetega piiramata tundmuseusundit; see õpetus mandus üheks kõige silmakirjalikumaks sektiks.

omandi garantii, vaid kus pole isegi politseikorda ning on ainult mitmesuguste kroonuvaraste ja -riisujate hiigelkorporatsioonid! Kõige elavamaiks, kõige kaasaegsemaiks rahvuslikeks küsimusteks Venemaal on praegu: pärisorjuse kaotamine, ihunuhtluse keelamine, kas või nendegi seaduste, mis juba on olemas, võimalikult range täitmine. Seda tunneb ka valitsus ise (kes teab hästi, mida teevad mõisnikud oma talupoegadega, ja kui palju viimased igal aastal tapavad esimesi), mida tõendavad tema arglikud ja tagajärjetud poolikud abinõud valgete neegrite kasuks ning üheharulise piitsa koomiline asendamine kolmeharulise kantsikuga.

Need on küsimused, millega tegeleb ärevalt kogu Venemaa oma apaatses [1] poolunes! Ja just sel ajal ilmub suur kirjanik, kes oma imeväärselt kunstipäraste, sügavalt tõeliste teostega aitas nii võimsalt kaasa Venemaa eneseteadvusele, andes talle võimaluse vaadata endale otsa justkui peeglis, — raamatuga, milles Kristuse ja kiriku nimel õpetab barbarit-mõisnikku pressima talupoegadelt võimalikult rohkem raha, sõimates neid *pesemata moludeks*! ... Ja see ei oleks minus pidanud äratama nördimust? ...

Ka siis, kui Te oleksite minu elu kallale kippunud, ka siis ei oleks ma hakanud Teid vihkama rohkem kui nende häbiväärsete ridade pärast ... Ja pärast seda Te tahate, et usutaks Teie raamatu suuna siirusse! Ei. Kui Te tõesti oleksite haaratud Kristuse tõest ja mitte kuradi õpetusest, — midagi hoopis muud oleksite Te kirjutanud oma mõisnikust adeptile. Te oleksite talle kirjutanud, et kuna tema talupojad on tema vennad Kristuses ja kuna vend ei saa olla oma venna ori, siis ta peabki kas andma talle vabaduse või vähemalt kasutama talupoegade tööd võimalikult soodsalt nendele, tundes end oma südame sügavuses olevat nendega vales vahekorras.

Ja väljend: «Ah, *sina, pesemata molu*!» — Milliselt Nozdrjovilt, milliselt Sobakevitšilt olete Te seda kuulnud, et anda seda edasi maailmale suure avastusena maameeste kasuks ja õpetuseks, kes niigi just sellepärast ei pese end, et uskudes oma härraseid, ei pea ise end inimesteks? Ja Teie arusaamine vene rahvuslikust kohtust ja õigusemõistmisest, mille ideaali leidsite rumala eide sõnades Puškini novellis ning kelle mõistust mööda tuleb peksta nii süütut kui süüdlast. Seda tehakse meil selletagi tihti, kuigi sagedamini pekstakse ainult süütut, kui tal pole end millegagi kuriteost lahti osta — *olla süüta süüdlane*! Ja niisugune raamat võis olla raske sisemise protsessi, kõrge vaimse valgustuse tulemus! Ei või olla! Teie kas olete haige — ja peate end ravima tõttama, või ... ma ei julge lõpetada oma mõtet!

Piitsa jutlustaja, harimatuse apostel, obskurantismi [2] ja vaimupimeduse eestvõitleja, tatari kommete panegürist [3] — mis Teie teete!

---

[1] *Apaatia* — loidus, ükskõiksus.

[2] *Obskurantism* — vaenulik suhtumine rahvahulkadele hariduse andmisesse.

[3] *Panegürist* — inimene, kes liialdab millegi ülistamisega.

Vaadake endale jalge alla, — Te seisate ju kuristiku kohal... Kas tõesti Teie, «Revidendi» ja «Surnud hingede» autor, kas tõesti Teie laulsite siiralt, hinge põhjast hümni vene nurjatule vaimulikkonnale, seades teda katoliku vaimulikkonnast mõõtmatult kõrgemale. Oletame, et Te ei tea, et teine oli millalgi miski, kuna esimene pole iialgi olnud midagi muud kui ainult ilmaliku võimu teener ja ori; kas Te siis tõesti ei tea, et meie vaimulikkond on vene ühiskonna ja vene rahva üldine põlgusealune? Kellest jutustab vene rahvas rõvedat muinasjuttu? Papist, papi naisest, papi tütrest ja papi sulasest. Keda vene rahvas nimetab: *lollakat tõugu paksmaod-täkud?* Pappe... Kas ei ole papp Venemaal kõigi venelaste meelest liigsöömise, ihnsuse, lömitamise ja häbituse kehastaja? Ja seda kõike Te otsekui ei teaks? Imelik! Teie arvates on vene rahvas kõige usklikum maailmas: vale! Usklikkuse aluseks on pietism, hardus, jumalakartlikkus. Vene inimene aga nimetab jumala nime, sügades oma tagumikku. Ta ütleb pühapildi kohta: kui k õ l b a b, s i i s p a l v e t a, e i k õ l b a — k a t a p o t t e.

Vaadelge tähelepanelikumalt, ja Te veendute, et oma loomult on see sügavalt ateistlik[1] rahvas. Temas on veel palju ebausku, kuid pole jälgegi usklikkusest. Ebausk kaob koos tsivilisatsiooni edusammudega, kuid usklikkus oskab sageli muganeda ka nendega; elav näide sellest on Prantsusmaa, kus ka praegu on palju siiraid fanaatilisi[2] katoliiklasi haritud inimeste hulgas ja kus paljud, löönud lahku ristiusust, seisavad ikka veel visalt mingisuguse jumala eest. Vene rahvas ei ole säärane; müstiline eksaltatsioon[3] ei ole tema loomuseks; tal on selleks liiga palju tervet mõistust, mõistuse selgust ja positiivsust, ja võib-olla just selles ongi tema ajaloolise teekonna suurus tulevikus. Usklikkus ei ajanud temas juuri isegi vaimulike seas, sest mõned üksikud erandisikud, kes on paistnud välja vaikse külma askeetliku kontemplatsiooni[4] poolest, ei tõenda midagi. Meie vaimulikkonna enamik on aga alati paistnud silma ainult paksude magude, skolastilise pedantsuse[5] ja metsiku harimatusega. Teda on patt süüdistada usulises sallimatuses ja fanatismis; pigemini võiks teda kiita eeskujuliku indiferentsuse[6] eest usuasjades. Usklikkus ilmnes meil ainult lahkusuliste sektides, mis on nii vastukäivad oma vaimult rahva massile ja nii tähtsusetud tema arvuga võrreldes.

Ma ei hakka pikalt kõnelema Teie ditürambist[7] vene rahva armuküllasele sidemele tema valitsejatega. Ütlen otseselt: see ditüramb ei leidnud kelleski kaasatundmist ja kiskus Teid alla

---

[1] A t e i s t l i k — mitteusklik, usuvastane.
[2] F a n a a t i l i n e — pimesi, mõtlematu innuga veendumusi järgiv.
[3] E k s a l t a t s i o o n — õhin, hingeline erutus.
[4] K o n t e m p l a t s i o o n — sügav, süvenenud vaatlemine, sisekaemus.
[5] S k o l a s t i l i n e p e d a n t s u s — püüe kaitsta kiriklikke uskumusi, usuõpetust igasuguste paranduste ja muudatuste eest.
[6] I n d i f e r e n t s u s — ükskõiksus, erapooletus, loidus.
[7] D i t ü r a m b — ülespuhutud kiitus.

isegi nende inimeste silmis, kes muudes suhetes on teile suunalt väga lähedased. Mis puutub minusse isiklikult, siis jätan Teie südametunnistuse hooleks isevalitsuse jumaliku ilu nautimise (see on rahulik ja, nagu räägitakse, ka tulus Teile), ainult jätkake selle nautimist targu oma kaunist kaugusest: lähedalt pole ta nii kaunis ja ka mitte nii ohutu ... Märgin ainult ühte: kui eurooplast, eriti katoliiklast, haarab usklikkuse vaim, muutub ta ebaõiglase võimu paljastajaks nagu juudi prohvetid, kes paljastasid maailma vägevate omavoli. Meil aga on vastupidi: kui inimest (isegi korralikku) tabab haigus, mis arstide-psühhiaatrite seas on tuntud religiosa mania[1] nime all, suitsetab ta maisele jumalale jalamaid rohkem viirukit kui taevasele, ja pakub pealegi veel nii üle, et see tahakski talle tasuda orjaliku innu eest, kuid näeb, et sellega kompromiteeriks end avalikkuse silmis ... Põrguline on see meie kaasmaalane, vene inimene! ...

Mulle meenus veel, et Teie väidate oma raamatus suure ja vaieldamatu tõena, et lihtrahvale olevat kirjaoskus mitte ainult kasutu, vaid koguni kahjulik. Mis Teile selle peale öelda? Andku Teile Teie bütsantslik jumal andeks see bütsantslik mõte, kui Te ainult, pannud selle kirja, ei teadnud, mida kõnelesite ... Kuid võib-olla Te ütlete: «Oletame, et ma eksin ja et kõik mu mõtted on valed, kuid miks võetakse minult õigus eksida ega taheta uskuda minu eksimuste siirust?» Sellepärast, vastan ma Teile, et säärane suund ei ole Venemaal enam ammu uudiseks. Isegi alles hiljuti purgis selle täielikult Buratšok[2] oma vennaskonnaga. Muidugi on Teie raamatus rohkem mõistust ja isegi talenti (kuigi nii ühte kui ka teist ei ole selles just rikkalikult) kui nende kirjatöödes, kuid see-eest arendasid nad Teiega ühist õpetust suurema energia ja suurema järjekindlusega, sammusid julgelt välja kuni tema viimaste tulemusteni, andsid ära kõik oma bütsantsi jumalale, ei jätnud midagi saatanale, kuna aga Teie, soovides panna küünalt nii ühele kui ka teisele, langesite vasturääkivusse, kaitsesite näiteks Puškinit, kirjandust ja teatreid, mis Teie vaatevinklist lähtudes, kui Teil ainult jätkuks kohusetundlikkust olla järjekindel, ei aita sugugi kaasa hinge päästmiseks, kuid võivad palju teha tema hukatuseks. Kelle pea võiks küll seedida mõtet Gogoli ja Buratšoki identsusest? Te olete enda liiga kõrgele seadnud vene publiku arvamuses selleks, et ta võiks Teis uskuda selletaoliste veendumuste siirust. Mis tundub loomulikuna rumalate juures, see ei saa tunduda säärasena geniaalses inimeses. Mõned jäid juba arvamusele, et Teie raamat on otsesele hullumeelsusele lähedase meeltesegaduse tulemus. Kuid nad loobusid peagi niisugusest otsusest — on selge, et raamat ei ole kirjutatud ühe päeva, nädala või kuuga, vaid võib-olla aasta,

---

[1] Religiosa mania — usuhullustus, vaimuhaigus, millega kaasneb suurenenud usklikkus.

[2] Buratšok, S. A. (1800—1878) — kirjanik, toimetas reaktsioonilist ajakirja «Majak», kus jutlustati ühiskondliku elu täielikku soikumist.

kahe või kolmega; raamatus on oma mõte; hooletu käsitluse taga paistab läbimõeldus, hümn võimumeestele aga korraldab jumalakartlikule autorile head maist olemist. Sellepärast leviski Peterburis kuuldus, nagu oleksite selle raamatu kirjutanud eesmärgiga saada troonipärija poja kasvatajaks. Veel enne seda sai Peterburis teatavaks Teie kiri Uvarovile [1], kus räägite kurvastusega, et Teie kirjutustest saadakse Venemaal vastupidiselt aru, ilmutate seejärel rahulolematust oma endiste teostega ja teatate, et alles siis jääte oma loominguga rahule, kui nendega on rahul see, kes jne. Nüüd otsustage ise: kas saab imestada, et Teie raamat kiskus Teid publiku silmis alla nii kirjanikuna kui ka, veel enam, inimesena?

Teie, nagu ma näen, ei saa vene publikust kuigi hästi aru. Tema iseloomu määratleb vene ühiskonna olukord, milles keevad ja tungivad väljapoole värsked jõud, kuid, surutud maha ränga ikke poolt, leidmata väljapääsu, tekitavad ainult nukrust, meeleheidet ja apaatiat. Ainuüksi kirjanduses, hoolimata tatari tsensuurist, on veel elu ja edasiliikumist. See ongi põhjuseks, miks kirjaniku nimi on meil nii suure au sees, miks kirjanduslik menu on meil nii kergesti saavutatav isegi väikese ande korral. Luuletaja tiitel, literaadi nimetus on meil juba ammu jätnud varju epolettide ja mitmevärviliste mundrite kulla ja karra. Ja just seepärast austataksegi meil üldise tähelepanuga igasugust niinimetatud liberaalset suunda, isegi ande kasinuse korral, ja just seepärast langebki nii kiiresti suurte talentide populaarsus, kes pühenduvad siiralt või ebasiiralt õigeusu, isevalitsuse ja rahvuslikkuse teenimisele. Elavaks näiteks on Puškin, kel tarvitses kirjutada ainult paar-kolm truualamlikku luuletust ja tõmmata selga kammerjunkru livree, et otsekohe minetada rahva armastus! [2] Ja Te eksite väga, kui mõtlete tõsiselt, et Teie raamat ei langenud mitte tema halva suuna, vaid nende tõdede järskuse pärast, mis Teie olevat öelnud kõigile ja igaühele. Oletame, et Te võiksite seda mõelda sulemeeste pere kohta, ent kuidas võis publik sattuda sellesse kategooriasse? Kas «Revidendis» ja «Surnud hingedes» ütlesite talle tõesti vähema teravuse, vähema tõepärasuse ja talendiga vähem kibedaid tõdesid? Ja publik tõepoolest vihastas Teie peale raevuni, kuid «Revident» ja «Surnud hinged» ei langenud selle tõttu, kuna aga Teie viimane raamat vajus häbiväärselt maa alla. Ja publikul on siin õigus: ta näeb vene kirjanikes oma ainsaid juhte, kaitsjaid ja päästjaid vene isevalitsuse, õigeusu ja rahvuslikkuse pilkasest

[1] Uvarov, S. S. (1786—1855) teostas haridusministrina noorsoo kasvatamist «isevalitsuse, õigeusu ja rahvusluse» vaimus.

[2] See Belinski mõte on sügavalt ekslik. Suur kriitik-demokraat ei võinud tollal teada kõiki seiku Puškini elus tema viimseil eluaastail. Nikolai «ülendas» Puškini kammerjunkruks ainult selleks, et luuletajat solvata ja võtta temalt lõplikult võimalus õukonnast eemale jääda. Puškin võttis selle «armuliku kingituse» vastu suure pahameelega, kuid ta ei tohtinud oma viha avalikult väljendada.

pimedusest ja sellepärast, olles alati valmis kirjanikule andestama halva raamatu, ei andesta publik talle iialgi kahjulikku raamatut. See näitab, kui palju on meie ühiskonnas, olgugi veel eos, värsket, tervet vaistu, ja seesama näitab, et tal on tulevikku. Kui Te armastate Venemaad, rõõmustage koos minuga, rõõmustage oma raamatu languse üle! ...

Mitte ilma mõninga endaga rahuloleku tundeta ütlen Teile, et mulle näib, et ma vene publikut natuke tunnen. Teie raamat ehmatas mind oma võimaliku halva mõjuga valitsusele, tsensuurile, kuid mitte publikule. Kui Peterburis levis kuuldus, et valitsus tahab trükkida Teie raamatu paljudes tuhandetes eksemplarides ja müüa seda kõige madalama hinnaga, langes minu sõprade pea longu; kuid ma ütlesin neile kohe, et vaatamata kõigele sellele ei ole raamatul menu ja ta unustatakse varsti. Ja tõesti, teda mäletatakse nüüd kõikjal rohkem tema kohta kirjutatud artiklite järgi, mitte aga raamatu enda pärast. Jah, vene inimesel on sügav, kuigi veel väljaarenemata tõeinstinkt!

Teie patukahetsus võis ehk olla ka siiras, kuid mõte teha see teatavaks publikule oli kõige õnnetum. Naiivse vagaduse aeg on ammu möödas ka meie ühiskonnas. Ta mõistab juba, et palvetada võib kõikjal ühtviisi ja et Jeruusalemmas otsivad Kristust ainult inimesed, kes kas pole iialgi kandnud teda oma südames või kes on ta kaotanud. Kes on võimeline kannatama nähes teiste kannatust, kel on raske näha temale võõraste inimeste rõhumist, see kannab Kristust oma südames ja sel pole vaja minna jalgsi Jeruusalemma.[1] Teie poolt jutlustatav vagurus ei ole esiteks uudne, teiseks aga on selles tunda ühelt poolt hirmsat uhkust, teiselt poolt oma inimväärikuse kõige häbiväärsemat alandamist. Mõte muutuda mingiks abstraktseks[2] täiuslikkuseks, tõusta vagurusega kõigist kõrgemaks, võib olla kas uhkuse või vaimuhaiguse vili, — ja mõlemal juhul viib ta vältimatult silmakirjalikkusele, variserlikkusele. Ja sealjuures lubasite Te endale väljenduda küüniliselt-sopaselt mitte ainult teistest (see oleks olnud ainult ebaviisakas), vaid ka endast — see on juba jälk; sest kui inimene, kes oma ligimesele jagab kõrvahoope, äratab nördimust, siis inimene, kes annab kõrvahoope endale, äratab põlgust. Ei, Te olete ainult tumestunud, mitte aga valgustunud; Te ei ole aru saanud meie aja kristluse vaimust ega vormist. Mitte ristiusu õpetuse tõde, vaid haiglast kartust surma, kuradi ja põrgu eest hoovab teie raamatust!

Ja milline keel, millised laused? «Дрянь и тряпка стал теперь всяк человек»[3] — kas te tõesti mõtlete, et öelda всякий asemel всяк tähendab väljenduda piibellikult? Milline suur tõde on see, et kui inimene andub täielikult valele, pöörduvad temast ära mõistus ja talent. Kui Teie raamatul ei seisaks Teie nimi ja kui

---

[1] N. Gogolil oli kavatsus teha palverännak Jeruusalemma.
[2] Abstraktne — siin tarvitatud mõttes: elust kõrgemalseisev, elukauge.
[3] Rämpsuks ja kaltsuks on nüüd muutunud iga inimene.

sellest oleksid välja jäetud need kohad, kus kõnelete endast kui kirjanikust, kes võiks siis mõelda, et see sõnade ja fraaside täispuhutud ja rive kärin on «Revidendi» ja «Surnud hingede» autori teos?

Mis aga puutub minusse isiklikult, siis kordan Teile: Teie eksisite, pidades minu artiklit pahameele väljenduseks Teie arvamuse kohta minust kui ühest Teie arvustajast. Kui ainult see oleks mind pahandanud, oleksingi ainult seda pahameelega puudutanud, kõigest muust aga oleksin kõnelnud rahulikult, erapooletult... Minu ees oli Teie raamat, mitte aga Teie kavatsused: ma lugesin seda ikka ja jälle, sada korda otsast lõpuni, ja ikkagi ei leidnud selles midagi muud peale selle, mis seal on, ning see, mis seal on, solvas ja pahandas mind sügavalt.

Kui ma annaksin oma tundele täie vabaduse, muutuks see kiri peagi paksuks vihikuks. Ma pole iialgi mõelnud kirjutada Teile sellest küsimusest, kuigi see tahtmine on mind väga piinanud ja kuigi Te andsite kõigile ja igaühele trükisõnas õiguse kirjutada Teile ilma tseremooniateta, pidades silmas ainuüksi tõde. Venemaal elades ei oleks ma saanud seda teha, kuna sealsed «Spekinid» avavad võõraid kirju mitte ainult oma isiklikuks heameeleks, vaid ka teenistuskohuse tõttu, pealekaebusteks. Kuid käesoleval suvel kihutas mind algav tiisikus välismaale, ja Nekrassov saatis mulle Teie kirja edasi Salzbrunni, kust ma juba täna sõidan Annenkoviga Frankfurdi kaudu Pariisi. Saanud Teilt ootamatult kirja, avanes mul võimalus öelda Teile kõik, mis mul oli südamel Teie vastu Teie raamatu puhul. Ma ei oska kõnelda poolikult, ei oska kavaldada: see ei ole minu loomuseks. Tõestage Teie või tõestagu aeg ise mulle, et ma eksisin oma otsustes Teie kohta. Olen esimene, kes sellest rõõmu tunneb, kuid ma ei kahetse seda, mis ma Teile ütlesin. Siin ei ole küsimus minu või Teie isikust, vaid asjast, mis on palju tähtsam mitte ainult minust, vaid isegi Teist; siin on kõne all tõde, vene ühiskond, Venemaa.

Ja minu viimane lõplik sõna on: kui Teil oli õnnetus uhke vagadusega lahti öelda oma tõeliselt suurtest teostest, siis nüüd peaksite Teie siira vagadusega lahti ütlema oma viimasest raamatust ning lunastama selle ilmumise raske patu uute teostega, mis meenutaksid Teie endisi.

Salzbrunn, 15. juuli 1847.

SISUKORD.

D. I. FONVIZIN
Äbarik 3

A. N. RADIŠTŠEV
Teekond Peterburist Moskvasse 22

N. M. KARAMZIN
Vaene Liisa 27

A. S. PUŠKIN
Tšaadajevile 34
Küla 34
Merele 36
A. P. Kernile 38
19. oktoobril 1825. a. 38
Talveõhtu 43
Prohvet 43
Siberisse 44
Poeet 45
Arion 45
Antšaar 46
Kaja 47
Venemaa laimajaile 47
Sügis 49
Käisin jällegi 51
Mälestussammas 53
Jevgeni Onegin 54
Kapteni tütar 117

M. J. LERMONTOV
Puri 170
Ma pole Byron 170
Ma õnne taevastelt ei palu 170
On armsad mäed 171
Borodino 172
Poeedi surm 174
Mõtisklus 176

On igav ja kurb 177
Pilved 177
Kodumaa 178
Unenägu 179
Meie aja kangelane 179

N. V. GOGOL

Surnud hinged 272

V. G. Belinski. Kiri Gogolile 363

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА
Хрестоматия для VIII класса
На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja V. Rummel. Tehniline toimetaja L. Uuspõld
Korrektor Ü. Rattur

Ladumisele antud 28. II 1957. Trükkimisele antud 25. IV 1957. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 23,25. Arvutuspoognaid 25,23. Trükiarv 9000. MB-03155. Tellimise nr. 710.

Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 4.05

6—6

ARH
A-21604/I

Rbl. 4.05

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00380453 3